МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 41
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Томенчук М. В. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 29.08.2025 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: official@uzhnu.edu.ua, тел. +38(0312) 61-33-21)

Періодичність: шість разів на рік

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Лощинова І.С. СУФІКСАЛЬНИЙ СЛОВОТВІР ОКАЗІОНАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ У МОВОТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ……9

Остапко О.М., Горбань Г.М., Малінська Г.Д. ОВОЛОДІННЯ МОВОЮ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ТЕКСТІВ ФАХОВОГО СПРЯМУВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ……15

Регушевська І.А., Ачилова О.Л. НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ……21

Романчук О.В., Коваль Р.С., Свищ Л.О. РОЛЬ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ ПІДГОТОВЦІ……26

Рошко С.М., Мірченко М.В. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПОРІВНЯННЯ У РОМАНІ Ю. ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ»……31

Середницька А.Я. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ВИБОРУ ОЧНОЇ, ДИСТАНЦІЙНОЇ, ЗМІШАНОЇ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ»……37

Сімович О.І. «*ВОРО́НА І ЗА МО́РЕ ЛІТА́ЛА, ТА ВСЕ-ТАКИ ВОРО́НОВ ВИРТА́ЛА*»: ВЕРБАЛЬНИЙ СИМВОЛ *ВОРОН* У МОВНО-ФОЛЬКЛОРНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (СИМВОЛІКА ПЕРЕХОДУ ТА МЕЖІ)……42

Трумко О.М., Галайчук О.В. НАРОДНІ ПРОМИСЛИ ТА РЕМЕСЛА ЯК ОСНОВА ПІДРУЧНИКА З ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА……49

Турко О.В. ПОРЯДОК СЛІВ ЯК ЗАСІБ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ……55

Філонов М.І. ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУЧАСНОЇ СПОРТИВНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ……60

Хібеба Н.В. ДІАЛЕКТНА КАНВА ТВОРІВ ЮРІЯ КМІТА ЯК МАРКЕР БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК……67

Shyba A.V. LINGUISTIC INTEGRATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN LITHUANIA……73

Юлдашева Л.П. КОНТРАСТ ЯК СИСТЕМНА ОЗНАКА МОВИ……79

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Myronenko T.P., Dobrovolska L.S. IRONY AS A TOOL FOR REFRAMING THE CONTEXT IN JULIAN BARNES'S NOVEL "METROLAND"……85

Мись Т.І. АРХАЇЗМИ В ЮРИДИЧНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ФУНКЦІОНУВАННЯ, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ……92

Mishchynska I.V. LINGUISTIC STRATEGIES OF BUSINESS DISCOURSE……97

Molodcha N.S., Khilkovska A.O. "INVESTMENT, NOT CHARITY!" – INDIRECT FUNDRAISING COMMUNICATION STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION LEADERSHIP (CORPUS-ASSISTED DISCOURSE ANALYSIS)……102

Пеліван О.К., Козак Т.Б., Тупікова Т.В. ІНТОНАЦІЯ РАДОСТІ В УСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ФОРМАЛЬНОМУ І НЕФОРМАЛЬНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ……109

Polishchuk G.V. CONVERSATIONAL STRATEGIES OF SPOKEN INTERACTION……115

Posokhova A.V. TYPOLOGY AND USAGE OF THE NOMINAL BASES OF THE NEAR-CORE ZONE *AREAS, SAFETY, PASSENGERS* OF THE AIRPORT CONCEPT (BASED ON THE NOVEL "AIRPORT" BY ARTHUR HALEY)……123

Szabo O.A., Nad-Kolozhvari E.A. ENGLISH MAJOR STUDENTS' READING HABITS AND STRATEGIES IN LEARNING EFL……129

Степанюк Н.В., Калінюк О.О., Кашуба М.В. ФУНКЦІОНУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО СЛЕНГУ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ……134

Fedorenko S.V., Isakova Ye.P., Kornyeyeva I.O. SEMANTIC RELATIONSHIPS IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF THE U. S. HIGHER EDUCATION (BASED ON THE MATERIALS FROM THE WEBSITES OF THE U. S. HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS)..... **140**

Шабуніна В.В., Лабенко О.В., Горбаченко А.Л. ГЕЙМІФІКАЦІЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ В АКАДЕМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ..... **147**

Школа І.В., Салюк Б.А. ІРОНІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ БРИТАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ: АНАЛІЗ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК НА ПЛАТФОРМІ *REDDIT*..... **155**

Shramko R.H., Rakhno M.Yu., Kulichenko A.K. ICONIC PHRASES AS LINGUAL AND CULTURAL MARKERS IN THE ENGLISH SCIENCE FICTION OF THE 21ST CENTURY..... **159**

РОЗДІЛ 3
КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Васильєва Л.П. ВИОКРЕМЛЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ РИС СЕРБСЬКОЇ І ХОРВАТСЬКОЇ МОВ НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ В РЕАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ СПІЛКУВАННЯ..... **165**

Карбовнік І.В., Пилипів О.Г., Савула А.М. ЛАТИНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ВЕТЕРИНАРНОГО АКУШЕРСТВА ТА ГІНЕКОЛОГІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТИ..... **171**

РОЗДІЛ 4
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Палатовська О.В., Мінєнкова Н.Є., Ващенко О.О. *СИНІЙ/БЛАКИТНИЙ КОЛІР* У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ НА ПЕРЕХРЕСТІ ПЕРЦЕПЦІЇ, МОВИ, КУЛЬТУРИ І ДОВКІЛЛЯ..... **179**

Приймачок О.І. ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ..... **186**

Смерчко А.А., Нісаноглу Н.Г. МОРФОЛОГІЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МИНУЛОГО ЧАСУ В ТИПОЛОГІЧНО ВІДМІННИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ)..... **192**

Степанов Є.М., Ван Чжунчжен. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КИТАЙСЬКОЇ АБРЕВІАЦІЇ: УНІВЕРСАЛЬНЕ І СПЕЦИФІЧНЕ..... **198**

РОЗДІЛ 5
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Вегеш А.І. МОТИВИ ТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ (ПОЗИВНИХ) У РОМАНІ «ІМЕНІ СКОВОРОДИ» ВЛАДИСЛАВА ІВЧЕНКА..... **206**

Галів У.Б., Зимомря М.І. ІДІОСТИЛЬ ОЛЕСЯ ДЯКА: ХУДОЖНІ ЗАСОБИ ПОЕТИКИ..... **213**

Ступницька Н.М., Ленська О.О. КОНЦЕПТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА РОМАН ДЖОНА БОЙНА «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ»..... **222**

Томбулатова І.І. THE MOTIF OF MADNESS IN CONTEMPORARY POETRY..... **227**

РОЗДІЛ 6
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Ковальова І.О. ДІАЛОГ ЗНАКІВ І СМИСЛІВ: ГЕРМЕНЕВТИКА ТА СЕМІОТИКА В СУЧАСНОМУ АНАЛІЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... **231**

Скорина Л.В. ІДЕОЛОГІЧНІ ПРИСВЯТИ Й СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА 1920–1930 РОКІВ)..... **236**

Староста О.І. ВІРШІ-ПОРТРЕТИ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА: ГЕНОЛОГІЧНИЙ І ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ..... **243**

Уманська Т.О. НАРАТОР У СТРУКТУРІ НАРАТИВУ ФІЛОСОФСЬКИХ РОМАНІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ, ГАЛИНИ ПАГУТЯК, ГАЛИНИ ТАРАСЮК..... **249**

Харук А.В. МІФОЛОГІЗМ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ПРИГОДИ ЗМІЯ БАГАТОГОЛОВОГО. ДІТИ СОНЦІВНИ Й МОЛОДИЛЬНІ ЯБЛУКА»..... **257**

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Білик Н.Д. СПЕЦИФІКА ЕКФРАЗИСІВ У ПОВІСТІ ДЖОНА ФАУЛЗА «ВЕЖА З ЧОРНОГО ДЕРЕВА»..... **264**

Євченко О.В. ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ НЕГАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОБУДОВИ В ОПОВІДАННІ Е. М. ФОРСТЕРА «МАШИНА ЗУПИНЯЄТЬСЯ»..... **272**

Михайленко В.В., Голованюк В.А., Сорочан А.М. КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РОМАНІ ДЖ. С. ФОЕРА «ВСЕ ЯСНО (ПОВНА ІЛЮМІНАЦІЯ)»..... **279**

Москальов Д.П., Луцюк М.В., Овсяннікова С.С. МОДИФІКАЦІЯ ЖАНРОВОЇ МОДЕЛІ КІБЕРПАНКУ У КИТАЙСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЧЕНЬ ЦЮФАНЯ «СМІТТЄВИЙ ПРИЛИВ»..... **283**

Ніколенко К.С. РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОГО РОМАНУ В КАНАДІ..... **290**

Фокіна С.О. ДИСКУРСИВНІ КОНТЕКСТИ КАЛІПТИЧНОЇ ЕСТЕТИКИ ТА ОБРАЗУ НІМФИ КАЛІПСО В ЛІРИЧНОМУ СЮЖЕТІ ДАНИ РАНГИ..... **297**

РОЗДІЛ 8
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Тичініна А.Р. ТИПОЛОГІЯ КАТАРСИСУ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ Й СУЧАСНІ МОДЕЛІ РЕЦЕПЦІЇ..... **302**

РОЗДІЛ 9
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Гафич Г.С. ВЕСІЛЬНІ ЛАДКАНКИ ДО БАРВІНКУ – ОСОБЛИВИЙ МАРКЕР БОЙКІВСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ..... **311**

Тендітна Н.М. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ГРИ «ХТО ЗА МАСКОЮ?» ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК У ЗЗСО ТА ЗВО..... **319**

CONTENTS

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Loshchynova I.S. SUFFIXAL DERIVATION OF OCCASIONAL NOUNS IN THE LINGUISTIC CREATIVITY OF WRITERS FROM THE DNIPROPETROVSK REGION..... 9

Ostapko O.M., Horban H.M., Malinska H.D. MASTERING THE LANGUAGE OF THE SPECIALTY IN THE PROCESS OF LEARNING TO READ PROFESSIONAL TEXTS IN UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES BY FOREING STUDENTS OF TECHNICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION..... 15

Rehushevska I.A., Achylova O.L. THE MODERN APPROACHES TO TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES..... 21

Romanchuk O.V., Koval R.S., Svyshch L.O. ADJECTIVES IN PROFESSIONAL COMMUNICATION TRAINING..... 26

Roshko S.M., Mirchenko M.V. SEMANTIC AND SYNTACTIC MEANS OF EXPRESSING THE CATEGORY OF COMPARISON IN YURIY VYNNYCHUK'S NOVEL "TANGO OF DEATH"..... 31

Serednytska A.Ya. RESEARCH ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THE CHOICE OF FULL-TIME, DISTANCE, BLENDED FORM OF ORGANIZATION IN THE COURSE "UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES"..... 37

Simovych O.I. "*VORÓNA I ZA MÓRE LITÁLA, TA VSE-TAKY VORÓNOV VYRTÁLA*": THE VERBAL SYMBOL OF THE *RAVEN* IN THE LINGUISTIC AND FOLKLORIC WORLDVIEW (SYMBOLISM OF TRANSITION AND BOUNDARY)..... 42

Trumko O.M., Halaichuk O.V. FOLK ARTS AND CRAFTS AS A BASIS FOR A TEXTBOOK ON LINGUISTIC AND COUNTRY STUDIES..... 49

Turko O.V. WORD ORDER AS A MEANS OF LINGUISTIC INFLUENCE: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECTS..... 55

Filonov M.I. LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF MODERN SPORTS TERMINALLEXICS IN UKRAINIAN..... 60

Khibeba N.V. THE DIALECTAL FRAMEWORK OF YURIY KMIT'S WORKS AS A MARKER OF BOYKO DIALECTS..... 67

Shyba A.V. LINGUISTIC INTEGRATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN LITHUANIA..... 73

Yuldasheva L.P. CONTRAST AS A SYSTEMIC FEATURE OF LANGUAGE..... 79

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Myronenko T.P., Dobrovolska L.S. IRONY AS A TOOL FOR REFRAMING THE CONTEXT IN JULIAN BARNES'S NOVEL "METROLAND"..... 85

Mys T.I. ARCHAISMS IN LEGAL ENGLISH: FUNCTIONING, CHALLENGES AND ADAPTATION STRATEGIES..... 92

Mishchynska I.V. LINGUISTIC STRATEGIES OF BUSINESS DISCOURSE..... 97

Molodcha N.S., Khilkovska A.O. "INVESTMENT, NOT CHARITY!" – INDIRECT FUNDRAISING COMMUNICATION STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION LEADERSHIP (CORPUS-ASSISTED DISCOURSE ANALYSIS)..... 102

Pelivan O.K., Kozak T.B., Tupikova T.V. INTONATION OF JOY IN ENGLISH DIALOGICAL FORMAL AND INFORMAL DISCOURSE..... 109

Polishchuk G.V. CONVERSATIONAL STRATEGIES OF SPOKEN INTERACTION..... 115

Posokhova A.V. TYPOLOGY AND USAGE OF THE NOMINAL BASES OF THE NEAR-CORE ZONE *AREAS, SAFETY, PASSENGERS* OF THE AIRPORT CONCEPT (BASED ON THE NOVEL "AIRPORT" BY ARTHUR HALEY)..... 123

Szabo O.A., Nad-Kolozhvari E.A. ENGLISH MAJOR STUDENTS' READING HABITS AND STRATEGIES IN LEARNING EFL..... 129

Stepaniuk N.V., Kaliniuk O.O., Kashuba M.V. THE FUNCTIONING OF AMERICAN SLANG IN MODERN ENGLISH-LANGUAGE PRESS……134

Fedorenko S.V., Isakova Ye.P., Kornyeyeva I.O. SEMANTIC RELATIONSHIPS IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF THE U. S. HIGHER EDUCATION (BASED ON THE MATERIALS FROM THE WEBSITES OF THE U. S. HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS)……140

Shabunina V.V., Labenko O.V., Horbachenko A.L. GAMIFICATION IN TEACHING ENGLISH AS A MEANS OF MOTIVATION IN AN ACADEMIC ENVIRONMENT……147

Shkola I.V., Saliuk B.A. IRONY AS AN ELEMENT OF BRITISH LINGUOCULTURE: AN ANALYSIS OF COMMUNICATIVE PRACTICES ON *REDDIT*……155

Shramko R.H., Rakhno M.Yu., Kulichenko A.K. ICONIC PHRASES AS LINGUAL AND CULTURAL MARKERS IN THE ENGLISH SCIENCE FICTION OF THE 21ST CENTURY ……159

SECTION 3
CLASSICAL LANGUAGES. SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Vasylieva L.P. IDENTIFYING SPECIFIC FEATURES OF THE SERBIAN AND CROATIAN LANGUAGES AT THE LEXICAL LEVEL AND TAKING THEM INTO ACCOUNT IN REAL COMMUNICATION SITUATIONS……165

Karbovnik I.V., Pylypiv O.H., Savula A.M. LATIN TERMINOLOGY OF VETERINARY OBSTETRICS AND GYNECOLOGY: LEXICAL-SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES……171

SECTION 4
COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Palatovska O.V., Minienkova N.Ye., Vashchenko O.O. *BLUE*/*LIGHT BLUE* IN SLAVIC LANGUAGES AT THE CROSSROADS OF PERCEPTION, LANGUAGE, CULTURE AND ENVIRONMENT……179

Pryimachok O.I. SLAVIC LINGUISTICS ISSUES IN MODERN POPULAR SCIENCE DISCOURSE……186

Smerchko A.A., Nisanohlu N.H. MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC MEANS OF PAST TENSE EXPRESSION IN TYPOLOGICALLY DIFFERENT LANGUAGES (ON THE MATERIAL OF POLISH AND ENGLISH LANGUAGES)……192

Stepanov Ye.M., Van Chzhunchzhen. COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINIAN AND CHINESE ABBREVIATION: UNIVERSAL AND SPECIFIC FEATURES……198

SECTION 5
LITERATURE STUDIES

Vehesh A.I. MOTIVES FOR CREATING PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES (CALL SIGNS) IN THE NOVEL “IN THE NAME OF SKOVORODA” BY VLADYSLAV IVCHENKO……206

Haliv U.B., Zymomria M.I. OLES DYAK'S IDIOSTYLE: ARTISTIC MEANS OF POETICS……213

Stupnytska N.M., Lenska O.O. THE CONCEPTUAL VIEW ON THE NOVEL OF JOHN BOYNE “THE BOY IN THE STRIPED PYJAMAS”……222

Tombulatova I.I. THE MOTIF OF MADNESS IN CONTEMPORARY POETRY……227

SECTION 6
UKRAINIAN LITERATURE

Kovalova I.O. THE DIALOGUE OF SIGNS AND MEANINGS: HERMENEUTIC AND SEMIOTIC APPROACHES IN THE CONTEMPORARY STUDY OF UKRAINIAN LITERATURE……231

Skoryna L.V. IDEOLOGICAL DEDICATIONS AND SYMBOLIC CAPITAL (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE 1920S–1930S)……236

Starosta O.I. PORTRAIT POEMS IN VOLODYMYR SAMIILENKO`S WORKS: GENEALOGICAL AND TYPOLOGICAL ASPECTS……243

Umanska T.O. NARRATOR IN THE NARRATIVE STRUCTURE OF PHILOSOPHICAL PROSE BY MYROSLAV DOCHYNTS, HALYNA PAGUTYAK, HALYNA TARASYUK……249

Kharuk A.V. MYTHOLOGISM IN DARYA KORNIY'S NOVEL
"THE ADVENTURES OF THE MANY-HEADED SERPENT:
THE CHILDREN OF SONTSIVNA AND THE REJUVENATING APPLE"..... **257**

SECTION 7
LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Bilyk N.D. EKPHRASIS CHARACTERISTICS IN JOHN FOWLES'S NOVELLA
"THE EBONY TOWER"..... **264**

Yevchenko O.V. MEANS OF CREATING A NEGATIVE SOCIAL STRUCTURE
IN E. M. FORSTER'S STORY "THE MACHINE STOPS"..... **272**

Mykhailenko V.V., Holovaniuk V.A., Sorochan A.M. THE CONCEPT OF NATIONAL IDENTITY
IN J. S. FOER'S NOVEL "ALL IS CLEAR (TOTAL ILLUMINATION)"..... **279**

Moskalov D.P., Lutsiuk M.V., Ovsiannikova S.S. MODIFICATION OF THE CYBERPUNK
GENRE MODEL IN THE CHINESE SOCIO-CULTURAL CONTEXT BASED ON THE MATERIAL
OF CHEN QIUFAN'S NOVEL "WASTE TIDE"..... **283**

Nikolenko K.S. THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL NOVEL IN CANADA..... **290**

Fokina S.O. DISCURSIVE CONTEXTS OF CALYPTIC AESTHETICS AND THE IMAGE
OF THE NYMPH CALYPSO IN DANA RANGA'S LYRICAL PLOT..... **297**

SECTION 8
LITERARY THEORY

Tychinina A.R. TYPOLOGY OF CATHARISSIS: HISTORICAL-PHILOSOPHICAL ORIGINS
AND MODERN MODELS OF RECEPTION..... **302**

SECTION 9
FOLKLORISTICS

Hafych H.S. WEDDING LADKANKAS TO PERIWINKLE – A DISTINCTIVE MARKER
OF BOYKO TRADITION..... **311**

Tenditna N.M. TECHNIQUE OF USING THE GAME "WHO IS BEHIND THE MASK?"
WHEN STUDYING UKRAINIAN FOLK TALES IN ISSCE AND ISHE..... **319**

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2’373.611
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.1

СУФІКСАЛЬНИЙ СЛОВОТВІР ОКАЗІОНАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ У МОВОТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

SUFFIXAL DERIVATION OF OCCASIONAL NOUNS IN THE LINGUISTIC CREATIVITY OF WRITERS FROM THE DNIPROPETROVSK REGION

Лощинова І.С.,
orcid.org/0000-0003-1757-5495
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті проаналізовано особливості суфіксального словотвору оказіональних іменників у мовотворчості письменників Дніпропетровщини, які раніше не були предметом спеціального лінгвістичного дослідження. Мета роботи полягає у виявленні провідних деривaційних моделей та описі функціонально-стилістичного потенціалу суфіксів, що використовуються для творення оказіоналізмів і відображають індивідуально-авторські мовотворчі стратегії.

Методи дослідження. Застосовано комплекс методів: структурно-деривaційний аналіз для визначення моделей словотвору, контекстуально-семантичний метод для розкриття значення новотворів у тексті, а також функційно-стилістичний аналіз для виявлення ролі оказіоналізмів у художньому мовленні.

Результати дослідження. Установлено, що письменники активно використовують суфіксальний спосіб словотворення для продукування оказіональних іменників, формуючи нові лексеми з високим експресивним потенціалом. Найпродуктивнішими є суфікси для творення абстрактних іменників (-ість, -j, ∅) та суфікси для позначення осіб (-ець, -иця). Виявлено численні приклади використання зменшувально-пестливих (-ечк(о), -оньк(о)) та згрубіло-збільшувальних суфіксів (-юк(а), -юг(ан)), що посилюють емоційно-оцінний компонент мовлення та сприяють створенню стилістично маркованих образів.

Висновки. Оказіональні іменники, утворені суфіксальним способом, виконують важливу стилістичну функцію, слугуючи засобом індивідуалізації авторського мовлення. Вони відображають гнучкість та багатство українського словотвору, а також демонструють мовотворчий потенціал письменників Дніпропетровщини, які поєднують традиційні та інноваційні способи деривації для художнього осмислення дійсності.

Ключові слова: оказіоналізми, суфіксальний словотвір, деривaційні моделі, стилістична функція, письменники Дніпропетровщини, інноваційна лексика.

The article analyzes the peculiarities of suffixal word formation of occasional nouns in the linguistic creativity of writers from the Dnipropetrovsk region, which have not previously been the subject of specialized linguistic research. The aim of the study is to identify the main derivational models and to describe the functional-stylistic potential of suffixes used in the creation of occasionalisms, reflecting individual authorial word-formation strategies.

Methods. The study employs a set of methods, including structural-derivational analysis to determine word-formation models, contextual-semantic analysis to uncover the meanings of neologisms in texts, and functional-stylistic analysis to reveal the role of occasionalisms in artistic language.

Results. It was found that writers actively employ the suffixal method of word formation to produce occasional nouns, creating new lexical units with high expressive potential. The most productive are suffixes for the formation of abstract nouns (-ist', -j, ∅) and suffixes for denoting persons (-ets', -ytsia). Numerous examples of diminutive-affectionate (-echk(o), -onk(o)) and augmentative-coarse suffixes (-yuh(a), -yuhan) were identified, which enhance the emotional-evaluative component of speech and contribute to the creation of stylistically marked images.

Conclusions. Occasional nouns formed by suffixation perform an important stylistic function, serving as a means of individualizing authorial language. They reflect the flexibility and richness of Ukrainian word formation and demonstrate the linguistic creativity of Dnipropetrovsk writers, who combine traditional and innovative derivational techniques to achieve artistic expression.

Key words: occasionalisms, suffixal word formation, derivational models, stylistic function, Dnipropetrovsk writers, innovative vocabulary.

Постановка проблеми. Словотвірний процес, що забезпечує оновлення лексичного складу мови, є важливою ланкою мовної динаміки, оскільки сприяє появі нових номінативних одиниць для відображення змін у суспільному, культурному та інтелектуальному житті. Особливу

роль у цьому процесі відіграють оказіоналізми – індивідуально-авторські новотвори, які постають як результат творчого експерименту письменників із мовною системою. У структурі таких лексем найбільшу продуктивність демонструє суфіксальний спосіб творення, адже саме він надає змогу реалізовувати широкі семантичні й стилістичні потенції слова. Вивчення механізмів формування оказіональних іменників шляхом суфіксації дозволяє глибше зрозуміти особливості авторської мовотворчості та виявити нові тенденції в індивідуальному словотворі.

Аналіз останніх публікацій засвідчує зростання уваги дослідників до індивідуального словотворення українських письменників. У монографії Г. Вокальчук «Я – беззразковості поет (Словотворчість М. Семенка)» [1] осмислено експериментальний характер словотвірних моделей футуристичної поезії, зокрема їхню роль у формуванні авторської поетики. Дослідження Н. Голікової «Мова художньої прози Павла Загребельного: від слова до концепту» [2] репрезентує багаторівневий аналіз лінгвокреативних процесів, з акцентом на словотвірні новоутворення як засіб концептуалізації дійсності. У монографії Ж. Колоїз «Неузуальне словотворення» [3] розглянуто продуктивність і функціональні особливості авторських оказіоналізмів у сучасному літературному дискурсі. Дисертація Т. Юрченко «Оказіоналізми у творчості П. Загребельного» [9] присвячено структурно-семантичній та стилістичній характеристиці індивідуально-авторських утворень як виявів мовної інноваційності письменника. Водночас специфіка суфіксального способу словотворення в контексті мовотворчості письменників Дніпропетровщини на сьогодні залишається поза полем цілісного наукового осмислення, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження суфіксального способу словотворення в індивідуально-авторському мовленні письменників Дніпропетровщини, зокрема:

− виявлення продуктивних суфіксів та словотвірних моделей,

− аналіз семантичних особливостей суфіксальних оказіоналізмів,

− з'ясування художньо-стилістичних функцій новотворів у контексті,

− опис інновацій у творенні назв осіб, абстрактних понять, станів і явищ.

Виклад основного матеріалу. Суфіксація є різновидом морфологічного словотворення, формальним показником якого є суфікс. О. Селіванова зазначає, що, на відміну від префіксів, суфікси приєднуються до основи, а не до слова, здебільшого змінюють частиномовний статус, категорійні ознаки, морфонологічний вигляд твірного слова [6, с. 594]. Мовотворчість письменників Дніпропетровського регіону презентує значну кількість абстрактних оказіональних іменників, під час продукування яких найбільш затребуваним є суфікс *-ість*, приєднуваний найчастіше до прикметникових основ. Г. Вокальчук так характеризує подібні новації: «Забарвлення новизни в них ніби стирається завдяки високій продуктивності словотвірного типу, за яким вони сконструйовані. Такі слова ніби приховано існують в мові, і потрібен лише певний екстралінгвальний стимул для появи їх у мовленні» [1, с. 44]. Для кращого розуміння семантики новацій вважаємо за потрібне розглядати їх у межах контексту. Значну кількість подібних неодеривативів письменники вживають на позначення психічних станів людини: *Я ще не звик до твоєї таємничої* ***мушлеподібності*** (23, с. 41); *Етнічний калічили хребет нації, / Осмислено, не без грації… / Результати давно відомі –* ***Мертводухість*** *газдує в домі…* (10, с. 168); *Вітаю* ***круточолість*** *чуваша: / На сонячність наструнчена душа…* (8, с. 40); *Люблю твоїх людей / з* ***козачістю*** *в руці – Твоя сталева кров / В артеріях країни* (33, с. 15). Іменник *козак* має потужний заряд позитивної оцінки, адже здавна козак у думах і помислах українців уособлював народну силу духу, незламність у боротьбі з поневолювачами. Саме тому відприкметниковий неодериват *козачість* поєднує у своїй семантиці такі поняття, як хоробрість, відвага, самопожертва.

Абстрактні іменникові новотвори також вживають для відображення пейзажів та особливостей зовнішнього вигляду людини: *Зірка пагін пуска в* ***сизоперість*** *вікна* (3, с. 22); ***Грудневість****, біла-біла даль, / З-за лісу – клубочінь туману* (27, с. 281); *Господарка приймальні вималювалася на порозі у всій своїй оголеній* ***довгоногості*** (5, с. 18); *А вже на тому денці квітло щось, / Те «щось» то раптом бралося на морозь, / То мало* ***кароокість*** *нас обох, / Шукало собі імені якогось* (28, с. 39) тощо. Останній неодериват, на нашу думку, вказує не лише на зовнішні особливості, а й підкреслює схожість світосприйняття.

Неолексеми вживають на позначення опредметнених дій, якостей і властивостей недискретних предметів, природних станів та вимірів: *В цю пору, мій любий, в цю пору /* ***Терпкавістю*** *дихає кожна вість. / Чи скоро ж мені, чи скоро / Ім'я твоє відболить?* (27, с. 278); *І навіть* ***вчораш-***

ність *оман / На висновки родить не скупо* (27, с. 268); *Було б так радісно нести / Цю світлу до землі причетність, / Коли б не відчайдушна* ***злетність****, / Не вічний поклик висоти* (29, с. 12) тощо. Деякі оказіональні лексеми утворюють від неузуальних прикметників, що підвищує ступінь їхньої експресивності: *Тремтіла ніч, як лебедя пір'їна, / Чекати* ***тепловійності*** *– дарма* (13, с. 112); *Од чорних орд мене вберіг в негоду, / од гроз – на* ***зорецвітність*** *чистоти…* (20, с. 87); *Ця зірка тільки світить, / Тепла у ній нема і в сповитку. / Як я раніше не зумів примітить в тобі –* ***холодносріберність*** *таку?* (13, с. 331). Останнім новотвором Ю. Кириченко схарактеризував зовні привабливу людину, яка, на жаль, не в змозі подарувати людям душевного тепла.

Окрему групу становлять оказіональні іменники середнього роду з суфіксом *-j-*, що внаслідок асимілятивних процесів найчастіше передається у вигляді подовжених приголосних основи, а також літер ї, ю, я. Зазвичай у мові суфікс *-j-* властивий назвам предметів зі значенням збірності (коріння, бадилля). У художньому мовленні такі одиниці використовують ще й як засіб створення узагальнених або абстрактних понять з різними лексико-семантичними відтінками залежно від значення твірної основи й контексту: *Здригалися кущі калини, плачучи* ***червонороссям*** (6, с. 42); *Мов альпініст, / По* ***гострозуб'ю*** *скель – коріння* (4, с. 27); *І світ увесь – мов зітканий / Із* ***тонкодзвоння*** (4, с. 21); *Сни мої родом, кохана, з глибин* ***древньовіччя****, / В них аскетичні і усмішки, й жести, й обличчя…*(12, с. 45). *Зірву з очей полуду снів – Нехай живе покута! / Поки стоїть серед вогнів / Душа – з* ***стодзвоння*** *кута* (12, с. 207). *Літати вільно в* ***неозор'ї*** *неба – дарунок літ дитячих* (16, с. 24). Письменники Дніпропетровщини рідко використовують суфікс *-інь*, що, до речі, є непродуктивним і в узуальному словотворі абстрактних іменників. За суто оказіональною деривaційною моделлю утворені віддієслівні неодеривати, що передають значення «узагальненої дії»: *мовчінь* (18, с. 107), *яскрінь* (24, с. 25). Поодинокими прикладами представлено поширені в узуальній деривації суфікси *-изн-*, *-от-*, що зазвичай використовують під час творення відад'єктивних лексем (кривизна, висота). Примітним є те, що неолексеми – це відсубстантивні деривати: *А такий опадає вечір, а така* ***веснота****, чистота* (31, с. 18); *Око темряви, ти не відаєш позаобрійних слів* ***небизни*** (31, с. 196). Суфікс *-изн-* надає оказіоналізму значення посиленої якості.

Оказіональні назви абстрактних понять письменники Дніпропетровщини також утворюють від дієслівних та прикметникових основ, послуговуючись нульовою суфіксацією (усіченням). Чи не найголовнішою причиною усічення, на думку Г. Вокальчук, є здатність мови усувати зайві ресурси в процесі творення номінативних одиниць, не допускаючи при цьому семантичного спустошення [1, с. 98]. За допомогою нульової суфіксації утворено такі новації: ***нерух*** (1, с. 145), ***спурх*** (16, с. 162), ***спит*** (5, с. 184), ***закип*** (27, с. 82), ***креш*** (27, с. 67), ***прелюд*** (27, с. 67).

Суфіксальні неодеривати активно поповнюють і тематичну групу осіб. Серед новотворів є ті, що передбачені системою мови, але ще не засвідчені мовною практикою. Сюди можемо віднести відад'єктивні суфіксальні деривати, сконструйовані за допомогою суфіксів *-иц′*, *-ец′*, а також віддієслівні номеми, що мають у своєму складі такі форманти, як *-ач*, *-ищ-*, *-тель*, *-ник*, *-ун*: наприклад: ***недоступниця*** (5, с. 50), ***самотинець*** (5, с. 60), ***шаленица*** (5, с. 144), ***безкорисливець*** (7, с. 13), ***оновитель*** (17, с. 33), ***човгун*** (18, с. 9), ***вивідувач*** (25, с. 266), ***звершник*** (31, с. 230). Загалом дніпропетровські майстри слова активно експериментують із формантами -иц′, -ец′, створюючи суто оказіональні лексеми. Особливо багата на такі факти мовотворчість Ю. Кириченка. Наприклад, за моделлю, що в узусі використовують під час творення відад'єктивних суфіксальних назв на позначення конкретних предметів (сіянець), Ю. Кириченко утворює номінацію особи, яка є втіленням багатьох, негідних людини рис: *Пан Борис, / Що любить Чужий рис, –* ***Зітканець*** */ З пацюкових рис* (14, с. 86). За допомогою форманта -иц′, але на основі віддієслівного оказіонального прикметника шпарувальний, автор конструює неодериват з виразним оцінним значенням, що виникає завдяки семантиці дієслова шпарити «виконувати які-небудь дії з особливою енергією» [4, с. 823]: ***Шпарувальницям*** *«під дощечку» / Варив хист риму в горщечку…*(9, с. 209). Словник української мови в 11-ти томах презентує у своєму реєстрі іменник одноосібник, за яким закріплене переносне значення «Той, хто робить що-небудь окремо від інших, своїми силами» [7, Т.5, с. 636]. На відміну від узуального, оказіоналізм ***одноосібець*** має у структурі лексичного значення відтінок 'вимушеної приналежності до одинаків', що надає йому суфікс –ец′: *Здається, непогано й заробляв, / А знову – немічний* ***одноосібець*** (14, с. 77). Виражально-оцінна функція іменника людець, утвореного від основи люд- із додаванням нейтрального суфікса -ець, виявляється завдяки тому, що в структурі твірної основи відсутні семи, які фор-

мують тісний внутрішній зв'язок між компонентами новотвору: ***Людець**! А точніше – недолюдок* (26, с. 245). У цьому контексті автор демонструє різке засудження особи, чия поведінка не дає підстав назвати її людиною.

Оказіональні іменники з узагальненим словотвірним значенням «особа як носій непроцесуальної ознаки» є здебільшого відіменниковими чи відприкметниковими похідними, що номінують особу за родом діяльності, зовнішніми чи внутрішніми характеристиками. У процесі словотворчості задіяні такі суфікси:

-к-: *Мчись,* ***кирпатьку****, / розкрилюйсь в озорені весни!* (18, с. 39). Новація передає відтінок симпатії, на відміну від узуальної лексеми кирпань;

-ук-: *Знав його Донбас – як комуняку, / Київ зна' – як* ***демократюка*** (14, с. 182); *А він: «Мізерно…». / Теж мені* ***знаюка****. / У мене, може, просто погляд власний, / з своєї, так би мовить, висоти* (24, с. 63). Суфікс *-ук-*, як свідчить, Л. Полюга, в узуальному словотворі зустрічається лише в основах іменників жіночого роду, вживається на означення назв з емоційним забарвленням і є непоширеним [5, с. 84]. Цей формант привносить у структуру лексичного значення неодериватів негативний оцінний компонент;

-ар: *Так, мабуть, випало у генах – Кохать, а не чекать фанфар. / Мені однаково, чи геній Був я, чи просто* ***поетар*** (15, с. 467). Особливість деривата зумовлена приєднанням форманта до нормативної назви на позначення професійної діяльності людини. Можливо, автор бажає виділити себе з-поміж інших письменників, адже новотвір викликає асоціації з великим майстром слова – Кобзарем;

-ас': У наведеному прикладі «Про шостого і говорити зась: Такий собі безвусий молодась» (11, с. 128) формант ***-ас'*** виконує не лише римотвірну функцію, а й надає лексемі зневажливого відтінку, що відрізняється від її типового вживання в узуальній системі, де суфікс зазвичай формує пестливо-зменшувальні імена типу Івась, Юрась;

-енк-: *Не п'є вина, не їсть цукерки «Тузик» / Полтавський кліщ* ***секретаренко*** *Вусик* (13, с. 56). Нейтральний за семантикою суфікс, що в узуальному словотворі вказує на недорослість, поєднуючись з іменником секретар, надає значенню останнього відтінок зневажливого ставлення. Не зовсім прозорою є семантика такого новотвору: ***Колегсон*** *– звернувся він до мене. – А чи не час нам змастити лижі у відрядження?* (26, с. 237). На нашу думку, за допомогою іншомовного суфікса *-сон*, що в зарубіжній ономастиці позначає синівство, автор підкреслює певне поблажливе ставлення до молодшого напарника або натякає на закордонне відрядження.

Для продукування назв не-осіб письменники послуговуються афіксами, що в узуальному словотворі вживають для творення назв осіб, наприклад: суфікс *-ець-*: ***багрянокрилець*** (фламінго) (2, с. 90), ***синьозорець*** (квітка) (1, с. 212); суфікс *-ун-* зазвичай вказує на характеристику особи за певної ознакою і служить для творення відад'єктивних і віддієслівних лексем (балакун, товстун). В. Корж за допомогою цього форманта конструює відсубстантивну неолексему ***вітрун***, підкреслюючи цим незвичайну швидкість скакуна: *В імлі нічного аулу він стишив коня, / прив'язав біля саклі* ***вітруна*** *молодого* (19, с. 68); форманти *-ич* та *-ан* зазвичай використовують для творення відіменникових персонімів, характеризуючи їх за місцем проживання чи належністю до чогось. Відприкметникові ж новації служать для передачі як зовнішніх характеристик коня, так і внутрішніх рис міфічного дракона: ***молодан*** (12, с. 17), ***термоядернич*** (16, с. 146). Непоширеним в узуальній деривації є іншомовний суфікс *-іан-*, за допомогою якого утворюють іменники – збірні назви (шевченкіана, ленініана). Використовуючи цей словотвірний тип, Ю. Кібець утворює власну назву своєї малої Батьківщини – ***Ореліана*** (15, с. 295), підкреслюючи незвичну життєдайну силу цієї водної артерії для його рідної землі. За суто оказіональною дериваційною моделлю В. Савченко продукує новацію на позначення місця – ***смердючник*** (26, с. 110), експресивність якої виникає завдяки семантиці твірної прикметникової основи. Зазвичай такі деривати з формантом *-ник* є відсубстантивними утвореннями, наприклад: виноградник, корівник тощо. Це саме можемо сказати і про назви місяців, у яких суфікс -ен'- здебільшого приєднують до іменникових основ (квітень, липень), за винятком лексеми жовтень, що є відприкметниковим дериватом. Порушуючи пасивність словотвірного типу, М. Дяченко утворює відад'єктивні номеми *ластівочень, лелечень, теплень* (6, с. 124), що надають влучної характеристики другому весняному місяцю.

Письменники Дніпропетровщини продовжують українську лінгвостилістичну практику творення оказіоналізмів за допомогою пестливо-зменшувальних суфіксів від тих слів, що нормативно не піддаються такій суфіксації, а саме: а) від деяких іменників – абстрактних назв: ***гордасеньки*** (13, с. 82), ***здогаданнячко*** (9, с. 64), ***самотинка*** (13, с. 159), ***таєминка*** (13, с. 198), ***терзаннячко*** (16, с. 18), ***надієньки*** (27, с. 92), ***шануваннячко***

(32, с. 187) тощо; б) від іменників-термінів: ***репертуарчик*** (10, с. 48), ***тирешка*** (10, с. 136); в) від назв осіб: ***патріотики*** (5, с. 14), ***бюрократики*** (7, с. 5), ***історичок*** (15, с. 272), ***Музонька*** (15, с. 455), ***песимістики*** (22, с. 23). Останні новотвори, за переконанням Н. Голікової, найчастіше слугують вираженню негативного ставлення до реалій, які вони номінують… У структурі значень досліджуваних оказіоналізмів наявні конотативні семи ʻнесхваленняʼ, ʻосудʼ, ʻпрезирствоʼ, ʻіронія' – репрезентанти категорії пейоративності, – експонентами яких є семантично трансформовані суфікси-енантіосеманти [2, с. 30–31]. На контекстуальному тлі, організованому літературними нормами, яскравою експресивністю та емоційною оцінністю виділяються оказіоналізми, утворені за допомогою згрубіло-збільшувальних суфіксів від назв, що цими суфіксами звичайно не афектуються: ***собарлюга*** (21, с. 52), ***олегарюги*** (30, с. 54) тощо. В. Чабаненко наголошує, що своєю появою подібні утворення завдячують просторічному мовленню, де їхня оказіональність непомітна, оскільки не суперечить словотвірним нормам цього різновиду загальнонародної мови [8, с. 117].

Висновки. Аналіз засвідчив, що суфіксальний спосіб відіграє помітну роль у творенні індивідуально-авторських неологізмів у прозі та поезії письменників Дніпропетровщини. Найчастіше автори звертаються до продуктивних формантів, зокрема *-ість, -ець, -иц′,* а також до суфікса *-j-*, який використовується не лише для вираження збірності, а й для творення абстрактних або емоційно забарвлених номінацій. Активно залучаються й засоби нульової деривації, а також зменшувальні й збільшувальні суфікси, що надають новотворам виразної стилістичної тональності. У мовній практиці письменників також спостерігаємо випадки використання непродуктивних у сучасному узусі суфіксів, таких як *-ас′*, *-енк-, -сон, -іан,* що засвідчує прагнення до художнього експерименту та розширення семантичних меж слова. Важливо, що значна частина оказіоналізмів набуває повного значеннєвого та емоційного навантаження лише в контексті, що зумовлює потребу їх функціонально-стилістичного аналізу. Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні аналізу авторських інновацій поза межами суфіксального словотворення – зокрема, вивченні префіксальних, префіксально-суфіксальних, основоскладальних і нульових моделей, а також у зіставленні словотвірних тенденцій у творах письменників різних регіональних літературних шкіл сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вокальчук Г. М. Я – беззразковості поет (Словотворчість М. Семенка) : монографія. Рівне : Перспектива, 2006. 201 с.
2. Голікова Н. С. Мова художньої прози Павла Загребельного: від слова до концепту : монографія. Дніпро : Акцент ПП, 2018. 432 с.
3. Колоїз Ж. В. Неузуальне словотворення : монографія. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. 156 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2008. Т. 3. 926 с.
5. Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
8. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища школа, 1984. 166 с.
9. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості П. Загребельного: структурно-семантичний та стилістичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 20 с.
10. Бурлаков С. Р. Вибране. Київ : Дніпро, 1988. 280 с.
11. Бурлаков С. Р. В твоєму імені: Поезії. Дніпро : Промінь, 1987. 110 с.
12. Грипас В. В. Травневі голубі: Поезії. Дніпро : Промінь, 1989. 95 с.
13. Грипас В. В. Відданність: Поезії. Дніпро : Промінь, 1983. 46 с.
14. Данилюк І. В. Aeternum vale – прощавай навіки: Проза, вірші. Дніпро : Пороги, 2005. 290 с.
15. Дяченко М. Г. Музика і мати: Поезії. Кобеляки : КП «Видавництво «Кобеляки», 2008. 348 с.
16. Зобенко М. О. Жінка, яку ти кохав…: Збірка оповідань про любов і зраду. Дніпро : ВПОП «Дніпро», 1993. 104 с.
17. Кириченко Ю. І. Перевзування Душі: Поезії. Київ : Книжкова палата України, 2008. 142 с.
18. Кириченко Ю. І. На уроках у срібного сяйва: Поезії. Київ : Книжкова палата України, 2009. 222 с.
19. Кириченко Ю. І. Мотокрос по сталактитовій стіні: Поезії. Київ : Книжкова палата України, 2009. 222 с.
20. Кириченко Ю. І. Заблукані сніги. Дніпро : Журфонд, 2005. 110 с.
21. Кириченко Ю. І. Борг шаблям і кобзам: Книга вибраних поезій. Дніпро : Поліграфіст, 2003. 158 с.

22. Кириченко Ю. І. Чаювання з чужим щастям: Інтимна лірика. Київ : Видавничий центр Кухарука, 2002. 382 с.
23. Кириченко Ю. І. Чорний шоколад – для білих мишей: Епіграми, фейлетони, вірші, пародії на уславлених добродіїв. Дніпро : Поліграфіст, 1997. 238 с.
24. Кібець Ю. І. Провидець: Вибрані поезії. Дніпро : ПП «Ліра ЛТД», 2005. 568 с.
25. Корж В. Ф. Осіннє чекання весни: Поезії. Дніпро : Промінь, 1987. 231 с.
26. Корж В. Ф. Світ звичайних фантазій: Поезії. Дніпро : Промінь, 1984. 110 с.
27. Корж В. Ф. Твердиня: Поезії. Дніпро : Промінь, 1981. 160 с.
28. Корж В. Ф. Корінь добра: Поезії. Дніпро : Промінь, 1981. 110 с.
29. Корж В. Ф. Аметист: Поезії. Дніпро : Промінь, 1972. 123 с.
30. Корж В. Ф. Повернення в майбутнє: Поезії. Дніпро : Промінь, 1971. 99 с.
31. Корж В. Ф. Закон пензля: Поезії. Київ : Радянський письменник, 1967. 85 с.
32. Купіч Ю. О. Опромінення: Поезії. Дніпро : Пороги, 2012. 63 с.
33. Нікуліна Н. П. Знамення калини: Вибране. Дніпро : Січ, 2000. 231 с.
34. Савченко В. В. Монолог над безоднею. З того світу інкогніто: Фантастичні романи. Дніпро : Дніпрокнига, 2004. 352 с.
35. Савченко В. В. Під знаком цвіркуна: Фантастичний роман. Дніпро : Дніпрокнига, 2004. 343 с.
36. Світлична Г. П. І буде лет: Вибране. Київ : Молодь, 1989. 320 с.
37. Світлична Г. П. За хвилину до вересня: Вибране. Київ : Молодь, 1987. 320 с.
38. Світлична Г. П. Терновий світ: Поезії. Дніпро : Промінь, 1985. 70 с.
39. Сіренко В. І. Клятва: Поезії. Дніпро : Пороги, 2009. 109 с.
40. Сокульський І. Г. Означення волі: Вибрані поезії. Дніпро : Січ, 1997. 351 с.
41. Степовичка Леся. Шлюб із кухлем пільзенського пива: Роман. Дніпро : ПП «Ліра ЛТД», 2007. 336 с.
42. Чхан М. А. Куранти: Поезії. Дніпро : Промінь, 1973. 75 с.

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.2

ОВОЛОДІННЯ МОВОЮ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ТЕКСТІВ ФАХОВОГО СПРЯМУВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

MASTERING THE LANGUAGE OF THE SPECIALTY IN THE PROCESS OF LEARNING TO READ PROFESSIONAL TEXTS IN UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES BY FOREING STUDENTS OF TECHNICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Остапко О.М.,
orcid.org/0009-0002-3660-8731
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету

Горбань Г.М.,
orcid.org/0009-0002-9823-2549
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету

Малінська Г.Д.,
orcid.org/0000-0001-8554-7926
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету

У статті аналізуються питання подолання труднощів вивчення мови професійного спілкування студентами-іноземцями у закладах вищої освіти технічного спрямування. Мовна підготовка державною мовою є надзвичайно важливою для іноземних студентів, оскільки вона є необхідною умовою засвоєння мови спеціальності, запорукою успішного навчання професійно орієнтованого спілкування. Умовою формування навичок професійної взаємодії майбутніх фахівців є професійно орієнтований підхід до мовної підготовки іноземних студентів. Оскільки тексти фахового спрямування відіграють ключову роль у формуванні професійного складника загальної комунікативної компетентності, завданням статті стало розглянути поняття навчального тексту, обґрунтувати вибір навчального тексту як основної одиниці навчання і дослідити прийоми роботи з ним в процесі формування комунікативних навичок професійного спілкування. Проаналізовано типологію і критерії відбору текстів з навчальною метою, доведено, що навчально-наукові тексти за своїми характеристиками є найбільш придатними для формування навичок професійного мовлення. Серед видів мовленнєвої діяльності для студентів-нефілологів найважливішим є читання, тому значну увагу приділено прийомам і методам навчання читання текстів професійного спрямування. Розглянуто труднощі сприйняття наукового тексту, запропоновано види завдань для формування граматичного і лексичного складників мовної компетенції шляхом виконання передтекстових, текстових і післятекстових завдань. Зроблено висновок, що на оволодінні навичками читання ґрунтується взаємопов'язане навчання інших видів мовленнєвої діяльності, наслідком чого має стати можливість цілеспрямованого і продуктивного професійного мовлення студентів, а знання структури наукового тексту є передумовою створення студентами власних текстових продуктів. Перспективою подальших наукових досліджень стане проблема визначення складу, обсягу і способів опрацювання термінологічної лексики та словосполучень термінологічного характеру в текстах фахового спрямування в процесі вивчення української мови як іноземної.

Ключові слова: навчальний текст фахового спрямування, професійна компетентність, мовна підготовка, комунікативний підхід, навчання читання, відбір текстового матеріалу, професійно орієнтоване навчання.

The article analyzes the issues of overcoming the difficulties of learning the language of professional communication by foreign students in higher education institutions of a technical nature. Language training in the state language is extremely important for foreign students, as it is a necessary condition for mastering the language of the specialty, a guarantee of successful learning of professionally oriented communication. A professionally oriented approach to language training of foreign students is a prerequisite for developing professional interaction skills of future specialists. Since professional texts play a key role in the formation of the professional component of general communicative competence, so the aim of the article was to consider the concept of an educational text, to justify the choice of an educational text as the main unit of learning, and to explore the methods of working with it in the process of forming communicative skills of professional communication. The typology and criteria for selecting texts for educational purposes were analyzed, and it was proven that educational and scientific texts, by their characteristics, are most suitable for the formation of professional speaking skills. Among the types of speech activity for non-philology students, reading is the most important, therefore considerable attention is paid to techniques and methods of teaching reading texts of a professional nature. The difficulties of perceiving a scientific text are considered, and types of tasks are proposed for the formation of grammatical and lexical components of language competence by performing pre-text, text, and post-text tasks. It is concluded that mastering reading skills is the basis for the interconnected learning of other types of speech activity, which should result in the possibility of purposeful and productive professional speech of students, and knowledge of the structure of a scientific text is a prerequisite for

students to create their own text products. The prospect of further scientific research will be the problem of determining the composition, volume, and methods of processing terminological vocabulary and word combinations of a terminological nature in professional texts in the process of studying the Ukrainian as a foreign language.

Key words: professional educational text, language training, communicative approach, professional competence, teaching reading, selection of text material, professionally oriented learning.

Постановка проблеми. Проблема професійної підготовки іноземних студентів у технічних закладах вищої освіти України була і залишається актуальною, оскільки без опанування мови спеціальності неможливо уявити сучасного фахівця, який має глибоко оволодіти фаховою лексикою й термінологією, мати навички роботи з науковими текстами, вміти взяти участь у професійній дискусії чи виступити перед аудиторією. Мовна підготовка державною мовою є надзвичайно важливою для іноземних студентів, оскільки вона є необхідною умовою засвоєння мови спеціальності, запорукою успішного навчання професійно орієнтованого спілкування, хоча практика роботи в іноземній аудиторії свідчить, що протягом всього періоду навчання студенти-іноземці відчувають значні труднощі в оволодінні мовою спеціальності.

Викладацький досвід показує, що більшість студентів-іноземців, які навчаються українською мовою, від початку навчання не готові до сприйняття лекцій чи навчальної літератури; найбільшою трудністю для них є розуміння термінології, а при читанні текстів фахової спрямованості вони не вміють виокремлювати основну інформацію. Тобто рівень розуміння студентами як спеціальних текстів, так і їхнього термінологічного наповнення є недостатнім для успішного забезпечення процесу навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовна підготовка як визначальний компонент отримання іноземними студентами вищої професійної освіти вирішує завдання інтелектуального і професійного розвитку особистості, бо володіння мовою є засобом систематичного розвитку професійної компетентності. Належний рівень володіння мовою навчання є передумовою підвищення загальнокультурного рівня майбутніх фахівців, зокрема вмінь навчатися, отримувати професійну інформацію із різних джерел, осмислювати та узагальнювати її. Крім того, володіння іноземною мовою є важливим чинником успішної майбутньої професійної діяльності молодих фахівців [1].

Об’єктом нашого наукового інтересу став саме професійно орієнтований підхід до мовної підготовки іноземних студентів через те, що він забезпечує формування та розвиток здатності до іншомовного спілкування у конкретних професійних, ділових, навчально-наукових комунікативних ситуаціях. Важливість цього підходу обумовлена завданнями здійснення майбутньої професійної діяльності студентів, необхідністю відповідності сформованих компетентностей професійним критеріям, які будуть висуватися до молодих фахівців. Підкреслимо, що професійний складник є необхідною частиною загальної комунікативної компетентності, функціонування якої передбачає здатність людини брати участь в обміні інформацією в усіх сферах спілкування: професійній чи навчально-науковій, побутовій чи соціокультурній.

Виходячи з того, що текст фахового спрямування є основною одиницею навчання іноземних студентів, професійно орієнтований підхід до тексту у процесі навчання української мови іноземних студентів стає пріоритетним у забезпеченні студентів навичками спілкування у професійній сфері, оскільки здатність студентів розуміти висловлювання, а також використовувати інформацію під час професійного спілкування забезпечується саме формуванням професійного складника комунікативної компетентності, в центрі якого стоїть робота з текстом.

У ході аналізу методичної літератури, присвяченої викладанню української мови як іноземної (УМІ), було виявлено, що значну увагу дослідники приділили комунікативному підходу до навчання мови професійного спілкування (О. Митрофанова, О. Копилова, Н. Піротті). Проблеми мовної підготовки як складової професійної підготовки у закладах вищої освіти вивчали Є. Малюга, І. Рапопорт, Є. Воєвода, Л. Костикова. Дослідник Б. Сокіл виділяє базові принципи комунікативного підходу, що реалізуються в процесі роботи з текстом при навчанні УМІ: 1) принцип мовленнєво-мисленнєвої активності передбачає, що будь-який мовленнєвий матеріал (фраза, текст) активно використовується носіями мови в процесі спілкування; 2) принцип індивідуалізації – головний засіб створення мотивації при оволодінні мовою; 3) принцип функціональності, відповідно до якого визначаються функції аудіювання, говоріння, читання і письма як засобів спілкування; 4) принцип новизни забезпечує підтримку інтересу до оволодіння іноземною мовою, формування мовленнєвих навичок, розвиток продуктивності й динамічності мовленнєвих

умінь [2, с. 17–18]. Серед сучасних методів навчання мови робота з текстом посідає чільне місце, оскільки текст розглядається як «засіб мовної комунікації, що вимагає від мовця дотримуватись певних прагматичних правил, які мають забезпечувати спільний для комунікантів фонд знань» [3, с. 134]. Як стверджує Л. Субота, «формуванню та активізації мовленнєвої компетенції як в усній, так і в письмовій формі слугує навчальний текст <…>. Текст є джерелом інформації, матеріалом для введення нової лексики, граматичних конструкцій, мовних зразків та розвитку мовленнєвих умінь і навичок» [4, с. 319]. Н. Ушакова і О. Тростинська, розглядаючи лінгво-дидактичні принципи комунікативності у реалізації завдань мовної освіти іноземців, наголошують на необхідності «взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності, етапності та концентричності в подачі мовного матеріалу, його комплексної та ситуативно-тематичної організації, функціональності відбору мовного матеріалу, опори на текст як основну одиницю навчання» [5, с. 16]. Однак методика опрацювання наукового тексту в процесі вивчення УМІ розглядається в наукових працях доволі фрагментарно, а тому потребує детальнішого вивчення, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Завданням статті є обґрунтування вибору навчального тексту як основної одиниці навчання іноземних студентів технічного профілю і прийомів роботи з ним в процесі формування комунікативних навичок професійного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Професійно орієнтований підхід до мовної підготовки іноземних студентів передбачає формування та розвиток здатності іншомовного спілкування у конкретних професійних, ділових, навчально-наукових комунікативних ситуаціях. Передумовою реалізації професійного складника комунікативної компетентності є формування та розвиток умінь у рецептивних і продуктивних видах мовленнєвої діяльності в навчально-професійній сфері спілкування на основі відбору граматичного та лексичного матеріалу, який відповідає термінологічним характеристикам і відображений в структурі навчальних текстів певної навчальної дисципліни.

Існує багато визначень поняття «навчальний текст». На думку Л. Шевчук, головним критерієм визначення тексту як навчального є його дидактичність, тобто це текст, який використовують в освітньому процесі або створюють у процесі навчальної діяльності. Це може бути як текст, запропонований автором підручника, посібника або вчителем, так і створений учнем. Дібрані для освітнього процесу тексти можуть бути оригінальними, адаптованими чи створеними автором навчального видання [6]. Але в будь-якому разі вони мають містити набір термінологічної лексики, яка відповідає тематиці навчальної дисципліни, і бути структурованим відповідно до правил побудови наукових текстів обраної галузі знань.

Основний обсяг інформації, яку отримує студент, надходить через зоровий аналізатор, тобто в процесі читання. Цей вид мовленнєвої діяльності впродовж усього навчання є домінуючим. Проблема навчання читання професійної літератури залишається однією з найважливіших для викладачів, які працюють з іноземними студентами технічних спеціальностей, оскільки не викликає сумніву думка про те, що на відміну від філологічної аудиторії, де професійний рівень читання та письма повинен бути подібним до рівня розуміння та говоріння, у студентів технічного профілю рівень навичок читання та письма має переважати.

Дослідники відзначають, що читання сприяє формуванню та розвитку навичок та вмінь вживання мовного матеріалу в мовленні, розвиває мовну інтуїцію, без якої не можливе оволодіння іноземною мовою. Пильна увага до читання диктується переважною роллю письмової комунікації у світі в процесі міжмовного обміну інформацією, оскільки у сфері інтелектуальної діяльності, до якої належить наука, використовується письмова форма мов. Читання текстів має позитивний вплив на розвиток інших видів мовленнєвої діяльності і передбачає засвоєння великого словника і різноманітних мовних структур [7, с. 55].

Відбір навчального текстового матеріалу є важливим етапом у процесі визначення змісту навчання. Ми поділяємо погляди дослідниці І. Дроздової, яка поклала в основу відбору й типології навчальних текстів, окрім лінгвістичних і змістовних оцінок (доступність, логічність, інформативність, змістовна завершеність тощо), ще й дидактичні і психолінгвістичні критерії, що співвідносяться з цільовою спрямованістю навчання, стадіями формування умінь і навичок письмового наукового мовлення, функціонально-стильовим призначенням мовних засобів. Для відбору текстів нею було визначено такі критерії: концептний (текст містить основні концепти, що віддзеркалюють професійну актуальність, наприклад гіпотези, поняття тощо); дидактичний (текст має не тільки навчальний і виховний потенціал, а й необхідні мовні факти і явища); сензитивний

(відповідність змісту тексту і його мовного оформлення віковим можливостям студентів); когнітивний (текст виконує свою освітню функцію і відповідає пізнавальним потребам студентів). Як стверджує дослідниця, при відборі чи створенні навчальних текстів необхідно враховувати такі три аспекти тексту як інформаційно-змістовний, термінологічний, стилістичний.

Інформаційно-змістовний аспект покликаний слугувати для мотивації, професійного й інтелектуального розвитку студентів. Термінологічний аспект має розвивати професійний вокабулярій студентів, знайомлячи їх із масивами лексики спеціальності. Метою стилістичного аспекту можна вважати знайомство студентів із формулами письмового й усного мовлення наукового стилю, провідними моделями мовлення, його ідіоматикою, нормативною граматикою, тобто набором мовленнєвих кліше, характерних для вираження власної думки, аргументування тощо, що потрібні для логічного побудування й оформлення власних висловлювань, а також сприяння виходу в активне мовлення.

Саме наукові тексти через їх логічність, безособовість, відсутність емоційності є найбільш придатними для формування навичок професійного мовлення студентів-нефілологів. Вони найбільш прозорі для вивчення чинників, що впливають на фахове становлення і розвиток навичок усного й писемного мовлення майбутніх фахівців різних галузей [8, с. 18–19]. Додамо, що навчальний текст для читання повинен бути структурований відповідно до мовленнєвих потреб студентів: лексичний матеріал, мовленнєві кліше, термінологічні конструкції та інші типові мовленнєві звороти, які необхідні для його побудови, повинні становити основу такого тексту.

Очевидно, що текстовий матеріал повинен мати наукову значущість, що пов’язано з вимогами професійно орієнтованого навчання, відповідати інтересам студентів, мати для них практичне значення, тематично збігатися з матеріалом профільних дисциплін, що значно підвищує мотивацію навчання та оптимізує навчальний процес [9, с. 91].

У процесі навчання читання важливо звертати увагу на нерозуміння іноземними студентами ієрархії змістів текстів за фахом. Причинами цього можуть бути як відсутність у студентів навичок цілісного сприйняття тексту, так і помилкове сприйняття суб’єкта та предиката логічного судження чи труднощі розуміння терміносистеми і структурної організації технічного тексту. Тому зусилля викладачів мають бути спрямовані на формування вмінь розуміти основний зміст тексту, поєднувати окремі факти в єдине ціле, розвивати навички прогнозування подальшого викладення інформації та заключної частини тексту, визначати тему на основі різних орієнтирів (за назвою тексту, за ключовими словами, за інформацією першого абзацу), розуміти загальний логічний план тексту (розподіл тексту на смислові частини, виділення головної думки абзацу, фрагменту тексту), складати різні види плану (простий, складний, називний, тезовий). Крім того, для набуття необхідних умінь подальшого самостійного читання професійної літератури доцільно виконувати вправи, спрямовані на впізнавання незнайомих слів за асоціацією, за контекстом, за словотворчими елементами, вправи на впізнавання мовних моделей або мовних зразків (в тому числі і за формальними ознаками), характерних для спеціальної літератури, вміння користуватися термінологічним словником. Для подолання граматичних труднощів під час роботи з технічним текстом слід сформувати відповідні навички читання та довести їх до автоматизму. З цією метою необхідно навчити студентів виділяти в тексті характерні для нього мовні моделі (дефініція, атрибуція, кваліфікація), бачити взаємозв'язок слів (суб’єкт – предикат, предикат – об’єкт), що становлять певну мовну модель.

Оволодіння знаннями із профільних навчальних дисциплін реалізується на матеріалі навчально-наукового підстилю наукового стилю мовлення. Саме характеристики текстів цього стилю (лексичні, граматичні, структурні) є основою побудови системи роботи з навчальними текстами, вибору мовних, мовленнєвих, комунікативних вправ для розвитку вмінь у видах мовленнєвої діяльності. Підґрунтям опанування мови спеціальності є граматичний матеріал, відібраний відповідно до особливостей його функціонування у конкретному підстилі наукового мовлення, а також відповідно до рівня володіння мовою, якого студенти мають досягти.

Формування граматичних навичок передбачає вивчення граматичних форм і синтаксичних конструкцій, притаманних науковому стилю мовлення. У якості одиниці організації мовного матеріалу виступають мовні моделі, що заповнюються мовним матеріалом відповідно до спеціальності студентів. Вправи, що формують граматичні навички, є складником передтекстового блоку текстової роботи. Розвиток мовної компетенції передбачає виконання імітативних, підстановчих, трансформаційних вправ на рівні слова, словосполучення та речення.

Лексичний аспект роботи базується на таких видах завдань, як підбір антонімів, синонімів, вправи на визначення логіко-смислової та лексико-граматичної сполучуваності слів, закінчення речень. Вважаємо, що вивчення професійної лексики – термінологічної основи мови спеціальності – є одним із найважливіших компонентів професійно орієнтованої мовної підготовки студентів. У процесі засвоєння спеціальної лексики та розвитку лексичного складника мовної компетенції формується уявлення про системні зв'язки між лексичними одиницями, стилістичну специфіку, про їхні семантичні можливості. Сформованість лексичного складника мовної компетенції майбутніх фахівців є комплексною характеристикою і передбачає володіння знаннями загальнонаукової лексики, основними поняттями навчального курсу, а також лексичним мінімумом, що відповідає певному рівню володіння мовою.

Навчання УМІ ґрунтується на лінгводидактичному постулаті, згідно з яким мовна компетенція є підґрунтям мовленнєвої, тож опанування аспектів мови здійснюється під час взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності. Мовні навички є передумовою формування вмінь сприйняття та продукування письмового та усного повідомлення, осмислення та інтерпретації інформації іноземною мовою. Одиницею навчання та базою для формування відповідних мовленнєвих навичок, як уже зазначалося, є текст. Студент має зрозуміти текст під час читання та аудіювання, а також вміти створити власне висловлювання – усне або письмове.

Вимоги до взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності закладені в Єдиній типовій навчальній програмі: «Під час читання іноземні студенти повинні використовувати залежно від характеру тексту і цільових настанов різні види читання: навчальне, ознайомче, проглядове, реферативне, а також їхні різновиди, тобто використовувати гнучке читання залежно від комунікативних установ.

Під час аудіювання студенти повинні цілком розуміти текст, який слухають у швидкому темпі, вміти використовувати почуту інформацію в будь-якому виді мовленнєвої діяльності.

Під час усного мовлення студенти повинні володіти вміннями монологічного і діалогічного мовлення, брати участь у дискусіях на професійні, суспільно-політичні та соціально-культурні теми.

Під час писемного мовлення студенти повинні вміти створювати тексти за жанрами (анотації, реферати, автобіографія, резюме тощо)» [10, с. 5–6].

Студент може успішно виконувати комунікативне завдання читання тільки у тому разі, якщо мовні труднощі не перешкоджають процесові отримання інформації. Тому формування відповідних мовленнєвих умінь є необхідною складовою процесу навчання читання. Відносно дидактично ефективної послідовності навчання читання в сучасній методиці існує думка про дотримання певної моделі на будь-якому етапі навчального процесу.

Передтекстова підготовча робота орієнтована на зняття певних мовних та смислових труднощів тексту за допомогою спеціальних передтекстових вправ, спрямованих на формування граматичних навичок. Інакше кажучи, передтекстові завдання мають на меті моделювання фонових знань, необхідних для сприйняття конкретного тексту, оволодіння засобами здогадки про значення невідомих слів та прогнозування на мовному рівні, а також формування навичок і вмінь, пов'язаних з вилученням фактичної інформації з тексту. Зазвичай передтекстова робота будується на елементах тексту. У вправах використовуються окремі слова, словосполучення, речення, абзаци. Виконання цих вправ спрямоване як на забезпечення оволодіння мовним матеріалом на рівні, достатньому для впізнавання мовних одиниць у процесі читання текстів з даної тематики, так і на розвиток навичок читання.

Текстовий етап передбачає читання тексту про себе з метою отримання певної інформації відповідно до настанови читання. Таким чином, на текстовому рівні студентам пропонується завдання, яке містить вказівку на вид читання (навчальне, ознайомче, проглядове чи реферативне).

Післятекстовий етап, ставить за мету контроль розуміння прочитаного на основі післятекстових вправ. Головним об'єктом та метою таких завдань є контроль уміння інтерпретувати отриману інформацію та використовувати її у майбутній професійній діяльності.

Методично обґрунтована і практично доцільна система вправ у значній мірі обумовлює ефективність процесу навчання читання та його кінцевий результат. Черговість завдань у системі вправ на розвиток умінь професійно орієнтованого читання повинна забезпечувати формування відповідних мовленнєво-розумових умінь за принципом зростаючих труднощів. [11, с. 38].

Висновки. Як висновки зазначимо, що професійно орієнтований текстовий матеріал дає можливість сформувати у іноземних студентів адекватне уявлення про функціонування терміносистеми у науковому мовленні, розширити лек-

сичний запас студентів за допомогою спеціальної лексики, познайомити з типовими конструкціями наукового стилю.

Тексти фахового спрямування є також джерелом для розроблення матеріалів аудіювання, предметом обговорення на заняттях, основою для використання в навчально-професійних комунікативних ситуаціях, тобто для цілеспрямованої і продуктивної мовленнєвої діяльності студентів. Завданням мовної підготовки, які реалізуються під час навчання, є опрацювання засобами української мови інформації, яка доповнює та поглиблює навчальний матеріал, що опановується студентами під час вивчення профільних дисциплін.

Крім того, аналіз та обговорення змісту та структури наукового тексту, знаходження головної та другорядної інформації, оцінювання й інтерпретація змісту прочитаного, формулювання висновків є передумовою формування вмінь створення студентами власних текстових продуктів в усній та письмовій формі, що є складниками навчально-професійної комунікації.

У процесі навчання української мови потребує деталізації і подальшого дослідження проблема визначення складу, обсягу і способів опрацювання термінологічної лексики в межах текстів фахового спрямування, що відповідало б критеріям актуальності, новизни, доступності, практичної спрямованості, пізнавальним і професійним інтересам студентів, сприяло б розвитку усного й писемного фахового мовлення майбутніх іноземних фахівців інженерно-технічних спеціальностей під час їхньої мовної підготовки в технічному ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пірotті Н.В. Типологія науково-дослідних завдань у викладанні іноземних мов. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. Харків: ХНУ, 2008. Вип. 12. С. 193–199.

2. Сокіл Б. Методи вивчення української мови як іноземної та їх характеристика. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. Вип. 2. С. 14–18.

3. Король С.В. Комунікативний підхід у навчанні іноземних мов. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2014. Вип. 24. С. 133–136.

4. Субота Л.А. Комунікативна організація наукового тексту у процесі професійної підготовки іноземних студентів немовного ВНЗ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Острог, вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. Вип. 53. С. 317–320.

5. Ушакова Н.І., Тростинська О.М Вивчення української мови студентами-іноземцями: концептуальні засади. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 9. С. 12–21.

6. Шевчук Л.М. Навчальний текст як феномен: сутність та визначення. *Sectorial research XXI: characteristics and features.* European Scientific Platform: Chicago. Volume 3. p. 40–42.

7. Жарко О. Формування комунікативної компетенції у студентів немовних спеціальностей при вивченні іноземної мови у закладах вищої освіти І-ІІ рівнів акредитації. Одеса: Вид-во «Молодий вчений», 2018. №10 (62). С. 54–59.

8. Дроздова І.П. Типологія навчальних текстів для розвитку професійного мовлення студентів вищих навчальних закладів нефілологічного профілю. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. Харків: ХНУ, 2013. Вип. 23. С. 15–21.

9. Черновалюк І. Професійно орієнтована мовна підготовка іноземних здобувачів вищої освіти. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки.* Харків:ХНУ, 2022. Вип. 41. С. 82–99.

10. Єдина типова навчальна програма з української мови для студентів-іноземців основних факультетів нефілологічного профілю вищих навчальних закладів України ІІІ–ІV рівнів акредитації. Дзюбенко Л.І., Дубічинський В.В., Чезганов С.А, за ред. О.М. Тростинської, Н.І. Ушакової. Київ: НТУ «КПІ», 2009. Ч.3. 52 с.

11. Бородіна Г.І., Бовчалюк Я.П. Система і характер вправ професійно-орієнтованого підручника для інтенсивного навчання читання. «*Іноземні мови».* Київ: КНЛУ, 2000. № 3. С. 37–39.

УДК 378.14:811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.3

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

THE MODERN APPROACHES TO TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES

Регушевська І.А.,
orcid.org/0009-0000-8994-8989
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Національного університету фізичного виховання і спорту України

Ачилова О.Л.,
orcid.org/0009-0002-7099-1076
кандидат філологічних наук,
незалежний дослідник, Німеччина

У статті розглянуто доцільність упровадження медіатекстів, відеоматеріалів та інтерактивних завдань у процес викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» у спортивних закладах вищої освіти. Обґрунтовано, що цифровізація освіти, активне використання інформаційно-комунікаційних технологій, а також необхідність у безперервному навчанні в умовах викликів сьогодення (зокрема пандемії COVID-19 та воєнного стану) потребують перегляду змісту й оновлення методів мовної підготовки студентів. Медіатексти і медіаконтент загалом визначено як ефективний дидактичний ресурс, що сприяє формуванню критичного мислення, культури мовлення, здатності до комунікативної взаємодії, аналізу, редагування та продукування фахових текстів у сфері спорту.

З'ясовано, що залучення відеоконтенту та ігрових матеріалів активізує когнітивну діяльність студентів, підвищує мотивацію до вивчення мови та забезпечує реалізацію компетентнісного підходу. Увагу зосереджено на вправах, спрямованих на редагування текстів спортивних інтернет-видань, фахове коментування відеофрагментів з використанням спортивної термінології, створення блогів, освітніх відео та колективних медіапроєктів. Зазначено, що такі завдання викликають у сучасних студентів інтерес і стимулюють навчальний процес. Наголошено на ролі групової роботи, мовленнєвої рефлексії та формуванні вмінь коректного висловлення критичних зауважень. У статті встановлено значення проєктної діяльності як засобу розвитку комунікативної, інформаційної та цифрової компетентностей.

У висновку підкреслено, що використання медіатекстів і цифрового контенту не лише осучаснює зміст мовної освіти, а й формує важливі професійно значущі навички, необхідні для успішної реалізації фахівця у сфері фізичної культури та спорту в умовах сучасного медіапростору.

Ключові слова: українська мова за професійним спрямуванням, медіатексти, медіаконтент, спортивна освіта, інтерактивні завдання, комунікативна компетентність.

The article deals with the expediency of introducing media texts, video materials and interactive tasks in the process of teaching the discipline 'Ukrainian language for professional purposes' in sports higher education institutions. It is argued that the digitalisation of education, the active use of information and communication technologies, as well as the necessity of continuous learning in the context of today's challenges (in particular, the COVID-19 pandemic and martial law) require revision of the content and updating of methods of language education of students. Media texts and media content in general are defined as an effective didactic resource that helps to form critical thinking, culture of speech, ability to communicate, analyse, edit and generate professional texts in the field of sports.

It has been found that the use of video content and game materials activates students' cognitive activity, increases their motivation to learn the language and ensures the implementation of a competence-based approach. Attention is focused on tasks aimed at editing texts of online sports publications, professional commenting on video clips using sports terminology, creating blogs, educational videos and collective media projects. It is noted that such tasks arouse the interest of modern students and stimulate the learning process. The role of group work, speech reflection and the development of skills to express criticism correctly are emphasised. The article reveals the importance of project activities as a means of developing communication, information and digital competencies.

The conclusion emphasises that the use of media texts and digital content not only modernises the content of language education, but also forms important professionally relevant skills necessary for the successful realisation of a specialist in the field of physical culture and sports in the modern media space.

Key words: Ukrainian language for specific purposes, media texts, media content, sports education, interactive tasks, communicative competence.

Постановка проблеми. Сучасний освітній простір зазнає суттєвих змін під впливом цифрових трансформацій та соціально-культурних викликів, зокрема глобалізації, поширення дистанційного навчання, впливу медіа та інтеграції інформаційно-комунікативних технологій

у навчальний процес. Це особливо актуалізує потребу модернізації мовної освіти, зокрема викладання української мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти спортивного профілю. Одним із дієвих напрямів оновлення методичних підходів у цьому контексті є активне впровадження медіатекстів і відеоконтенту в навчальний процес. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю формування у здобувачів освіти високого рівня мовної, комунікативної та інформаційної компетентностей, уміння критично мислити, аналізувати, редагувати фахові тексти, продукувати власні висловлювання відповідно до норм сучасної української літературної мови. Такі завдання мають важливе практичне значення для підготовки майбутніх фахівців, спроможних ефективно функціонувати в умовах цифрового та мультимедійного комунікативного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означену проблематику висвітлено в працях вітчизняних дослідників, зокрема Д. Баранника, Н. Бондаренко, Н. Грони, Л. Деркач, Л. Кульчицької, О. Кучерук, Г. Онкович, О. Семеног, Н. Скиби, В. Степанова, О. Тодор, С. Толочка, В. Хомича та ін., які акцентують на значущості впровадження медіаконтенту в освітній процес, розглядають медіатексти як ефективний засіб соціалізації, розвитку критичного мислення, формування професійної мовної культури. Науковці підкреслюють важливість використання відеофрагментів, цифрових платформ, інтерактивних завдань як інструментів формування мовленнєвих умінь і навичок у контексті професійної підготовки. Водночас більшість досліджень зосереджена переважно на загальнопедагогічному або філологічному аспектах цифровізації мовної освіти, залишаючи поза увагою специфіку підготовки студентів саме спортивних ЗВО, зокрема в частині розвитку їхнього фахового усного та писемного мовлення на основі аналізу медіатекстів.

Так, В. Степанов дослідив переваги і недоліки цифрових ресурсів для мовного навчання, роль інтерактивності у стимулюванні навчального процесу. На ефективності проєктного навчання, ігрових технологій, застосуванні інтерактивних платформ під час вивчення мовознавчих дисциплін наголошують також С. Толочко, В. Хомич, О. Кучерук, Г. Онкович. Методи інтеграції медіатекстів як важливого ресурсу формування професійних та мовленнєвих умінь і навичок описано в роботах Н. Грони і Л. Деркач. О. Агіна проаналізувала потенціал занять з української мови як іноземної з використанням відеоматеріалів.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування доцільності використання медіатекстів, відеоматеріалів та інтерактивних вправ як інноваційного засобу підвищення ефективності викладання української мови за професійним спрямуванням у спортивних закладах вищої освіти, а також розкриття потенціалу цих засобів для формування професійної мовно-комунікативної компетентності, розвитку критичного мислення, навичок редагування, вживання фахової термінології. У статті проаналізовано переваги та конкретні форми реалізації зазначених методичних підходів, визначено шляхи інтеграції медіаосвітнього компонента в мовну підготовку студентів спортивних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес навчання в умовах сучасного світу зазнає значних трансформацій, поступово перетворюючись на комбінацію традиційних і цифрових форм. Як зазначає В. Степанов, «поєднання аспектів сучасних технологій трансформує освітню систему в ефективне лінгводидактичне середовище» [1, с. 47]. Автор вважає залучення медіаконтенту та ігрових матеріалів одним з важливих підходів до цифровізації викладання мовних дисциплін.

На думку Н. Грони, «контекстуальний аналіз різних наукових джерел дає можливість зупинитися на такій семантизації терміна «медіатексти», представленої Д. Баранником: тексти газетно-журнального, інтернетного, радіо- та телевізійного контенту, тобто тематично, формально-граматично й структурно зв'язні транслятори інформації, знання, ціннісно-смислових орієнтирів спільноти у ЗМІ» [2, с. 142].

Ми погоджуємось зі справедливим зауваженням О. Тодор, що «сучасні медіатексти сьогодні найбільш динамічні, вони є маркерами мовних уподобань спільноти. Це зумовлено тим, що в широкому інформаційному просторі відображені живомовні процеси, увиразненні тенденції розвитку мови. Завдяки ЗМІ відбувається своєрідне «збільшення української мови в комунікативному просторі України, розширення її функцій, збагачення структурних засобів»» [3, с. 223].

Складно уявити сучасний світ без медіа. Так, медіатексти слугують потужним інструментом поширення інформації та формування системи цінностей особи і суспільства. «Зміст медіатекстів впливає на становлення системи цінностей адресанта, його світобачення, упереджень, стереотипів. Медіатекст сприяє створенню друж-

нього інформаційного і освітнього простору, заощадженню часу і розумових зусиль, необхідних для сприймання, відбору, перероблення, осмислення і засвоєння інформації» [4, с. 18].

Поширення медійної інформації охоплює всі процеси сучасного життя, змінює реальність і свідомість людей, що впливає й на провадження освітньої діяльності. «Методика мовного навчання у вищому навчальному закладі не повинна повторювати методики навчання української мови в середній школі, бо сучасна система освіти чекає від науково-педагогічного працівника охоплення великого обсягу інформації й орієнтована на рівні знань студентів та їх розуміння. Тому перед викладачем-філологом на заняттях стоїть непросте завдання у формуванні в студентів умінь думати, розуміти сутність речей, осмислювати ідеї, концепції і вже на основі цього шукати потрібну інформацію, трактувати її та застосовувати в конкретних умовах. Саме цьому і сприяють інноваційні технології навчання» [5].

Досвід показує, що цифровізація лінгводидактичного процесу шляхом залучення медіаконтенту позитивно впливає на результати навчання. В. Степанов зазначає, що впровадження «нового потенціалу онлайн-інструментарію в освітньому секторі є нагальним як ніколи, зокрема в осередку медіаконтенту та ігрових матеріалів»[1, с. 48]. Це підтверджують новітні дослідження сучасних проблем мовної освіти в ЗВО: «Використання відеоматеріалів за фаховою тематикою надає студентам більш повну й точну інформацію про вивчені явища та процеси, збагачує запас термінологічної лексики; забезпечує баланс між фактичними знаннями та практичними вміннями й навичками» [6, с. 7–9].

Як зазначає В. Степанов, сьогодення демонструє, що в процесі навчання доцільним є використання навчального відео, оскільки слуховий та зоровий аналізатори є домінантними каналами сприйняття навчального матеріалу. Використання відеоматеріалів значно покращує ефективність навчального процесу, спонукає до комунікативної діяльності та дозволяє засвоїти до 65% матеріалу [1].

Зазначимо основні цілі застосування відеоматеріалів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням:

1) підвищення ефективності сприйняття усної фахової інформації;

2) підвищення знань лексики (зокрема, професійної термінології) і граматики;

3) формування і розвиток комунікативних навичок з удосконаленням культури мовлення;

4) презентація мовного матеріалу в реальному контексті;

5) актуалізація мотивації до опанування мовного матеріалу.

Не викликає сумнівів той факт, що мова медіатекстів, зокрема електронних, впливає на формування культури мовлення, тому доцільно пропонувати студентам вправи, спрямовані на пошук порушень мовних норм в текстах інтернет-видань з подальшим редагуванням [7]. Аналіз помилок у спортивних медіа спрямований на розвиток критичного мислення, удосконалення культури письма та формування навичок редагування. У контексті вивчення української мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти спортивного профілю ці завдання є особливо важливими, оскільки сприяють засвоєнню норм сучасної української літературної мови, вміння грамотно й точно висловлювати думки у фаховому контексті, а також готують студентів до роботи з інформаційними текстами, що є невід'ємною складовою професійної діяльності у сфері спорту.

У рамках вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» в темі «Українська термінологія в професійному спілкуванні» викладач може запропонувати переглянути відео зі спортивних змагань і прокоментувати «гострі» моменти, застосовуючи фахову термінологію. Перед переглядом студентам необхідно ознайомитись із переліком запропонованих термінів, які треба вжити під час коментування, а також за словниками з'ясувати їхнє значення.

Пропонуємо ще одну вправу для вивчення цієї теми: демонструємо студентам уривок відеосюжету й рекомендуємо виписати терміни, які необхідно схарактеризувати за схемою:

1) значення терміна;

2) походження терміна (власне український, запозичений);

3) ступінь спеціалізації терміна (загальнонауковий, міжгалузевий чи вузькогалузевий);

4) спосіб творення терміна.

Після характеристики терміна студентам необхідно скласти з ним речення, для визначення рівня розуміння значення терміна та специфіки його вживання у фаховому тексті.

Також можуть бути запропоновані перегляди уривків відеотрансляцій з міжнародних спортивних подій з пропозицією дуетного коментування для імітації телетрансляції. Обов'язковою умовою для виконання завдання є використання фахової термінології.

Для більш активних студентів, які ведуть свої блоги, може бути запропоновано завдання ство-

рити коротке відео (1–2 хвилини) з поясненням правильного виконання спортивної вправи або інструкцією для початківців, як правильно робити розминку тощо. Після перегляду відео викладач або студенти «рецензують» відео за такими критеріями:

1) грамотність;
2) використання термінів;
3) структура;
4) мовленнєвий етикет;
5) комунікативна доцільність тощо.

Наступний вид завдань передбачає власне конструювання діалогів та полілогів. Такі завдання доцільно використовувати під час вивчення тем «Культура усного фахового спілкування» та/або «Форми колективного обговорення професійних проблем». Для виконання завдання студентів розподіляють по групах з двох-трьох осіб. Кожній групі необхідно подивитись свій уривок відео без звукового супроводу та сконструювати можливий діалог між героями сюжету, спрогнозувати розгортання змісту.

Під час виконання цього завдання викладач має контролювати вживання студентами імен по батькові у формі вокатива, парадигми мовленнєних формул у стандартних (чи несподіваних) етикетних ситуаціях, прийменників тощо, у разі потреби виправляти помилки та акцентувати увагу студентів на правильних формах. Також можна з числа студентів призначити «експертів», які стежитимуть за перебігом діалогів, а після закінчення проаналізують почуте, спираючись на критерії нормативності й комунікативної доцільності мовлення. У такий спосіб формуємо вміння коректно висловлювати критичні зауваження. Застосування подібних вправ дають можливість змоделювати типові ситуації фахового спілкування, максимально наближені до реальних: під час змагань, пресконференцій, коментуванні спортивних подій, тренувань, інструктажів, роботи з командою тощо. Інтерактивний характер таких завдань відповідає сучасним підходам лінгводидактики. Крім того, робота в малих групах розвиває навички роботи в команді.

Як зазначає Н. Бондаренко, «з огляду на те, що сучасні підлітки створюють блоги, роблять систематичні дописи у соцмережах, актуалізується проблема медіатворчості. Тому доцільно надати студентам можливість створювати якісний медіаконтент – спільні медіапродукти, що передбачає колективний вибір теми, змісту, концепції, визначення оцінних критеріїв, шляхів практичної реалізації проєкту. Доцільно також практикувати індивідуальні мережеві тексти різного виду, мотивувати писати якісні стислі повідомлення, пости, твіти на сторінках Instagram, Twitter, Facebook, короткі відео, фотоколажі з коментарями; обговорювати власні та чиїсь медіапроєкти» [4, с. 22].

Для набуття досвіду роботи над медіапроєктами, в межах вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» пропонуємо кожному студенту на початковому етапі створити фотопрезентацію або колаж з коментарями своїх змагань чи тренувань (Instagram-пост, Facebook-статус, тощо). Наступний етап – написати невеликі повідомлення про особисті досягнення за 2–3 місяці й цілі на майбутнє (має містити 2–3 фахові терміни, бути граматично правильним). На завершальному етапі роботи студенти створюють спільний медіапроєкт про досягнення / звершення всієї групи за навчальний семестр.

Робота над такими проєктами сприяє всебічному розвитку професійних і комунікативних компетентностей студентів. Зокрема, вона формує вміння укладати інформаційно насичені, граматично правильні та стилістично витримані презентації й самопрезентації. Крім того, така діяльність розвиває навички командної роботи, підвищує рівень відповідальності за колективний результат і водночас активізує творче мислення.

«Робота над проєктами дає можливість розвинути у студентів такі якості, як прагматичність, комунікативність, спонукає до абстрактного мислення, яке перетворюється на спроможність моделювати поведінку відповідно до певних обставин та завдань, актуалізує галузеві знання» [8, с. 271].

Висновки. Використання сучасних методів лінгводидактики із залученням медіаконтенту на заняттях з «Української мови за професійним спрямуванням» у закладах вищої освіти спортивного профілю сприятливо впливає на розвиток мислення студентів, стимулює їхню когнітивну активність, посилює інтерес до глибшого вивчення мови. Запропоновані вправи забезпечують інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок, сприяють підвищенню мотивації до вивчення мови, розвивають мовну грамотність і комунікативну компетентність студентів у професійному контексті. Такий підхід відповідає вимогам до сучасної освіти, спрямованої на підготовку інтегрованої в глобальний світ професійної особистості, здатної ефективно виконувати професійні завдання й розвиватися у своїй галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Степанов. В., Щербак Д. Використання медіаконтенту та ігрових матеріалів для онлайн-викладання іноземної мови. *Advanced Linguistics*, 2024, №13. С. 47–59. URL: https://al.fl.kpi.ua/article/view/302988 (дата звернення: 20.07.2025).

2. Грона Н.В. Робота з медіатекстом у процесі підготовки фахівців різних напрямів. Вересень, 2022. №2. С. 137–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vere_2022_2_12 (дата звернення: 20.07.2025).

3. Тодор О. Оказіональна соціально-політична лексика в сучасних медіатекстах. Культура слова, 2017. №. 86. С. 222–228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2017_86_24 (дата звернення: 20.07.2025).

4. Бондаренко Н. Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника*, 2021 №27. С. 15–26. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-15-26 (дата звернення: 20.07.2025).

5. Толочко С.В., Хомич В.І. Інноваційні технології в методиці викладання української мови за професійним спрямуванням в аграрних вищих навчальних закладах. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки. 2017. № 2. С. 119–125. URL: https://lkp.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/308 (дата звернення: 20.07.2025).

6. Агіна О.І. Можливості використання відеоматеріалів на заняттях з української мови як іноземної. *Мовна освіта в сучасних ЗВО: тенденції, виклики, перспективи*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 6-7 березня 2020 року. Біла Церква: БНАУ. 125 с. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/11708/1/zbirnik_tez_movna_osvita_v_suchas_zvo-Ahina_O_I.pdf (дата звернення: 20.07.2025).

7. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/momg.pdf (дата звернення: 20.07.2025).

8. Регушевська І.А. Значення проектної діяльності в освітньому процесі у формуванні висококваліфікованого спеціаліста у своїй галузі. *Управління науковими та освітніми проєктами* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 24 січня – 6 березня 2022 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 270–272. https://reposit.uni-sport.edu.ua/items/c4dbbbfb-3bab-4748-8ff7-1c2fd56a7065 (дата звернення: 20.07.2025).

УДК [811.161.2’367.623’373.46’276.6:61=124](072)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.4

РОЛЬ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ ПІДГОТОВЦІ

ADJECTIVES IN PROFESSIONAL COMMUNICATION TRAINING

Романчук О.В.,
orcid.org/0000-0001-8215-9741
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Коваль Р.С.,
orcid.org/0000-0001-9284-7505
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Свищ Л.О.,
orcid.org/0000-0002-4360-9700
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

У статті проаналізована роль прикметників у професійній комунікативній підготовці студентів спеціальності І7 Терапія та реабілітація. Дослідження проведене на основі праці «Методичні вказівки для самостійного вивчення української термінології медицини та реабілітації» (2024), опублікованої авторами. Сьогодні вона активно використовується у навчальному процесі студентів факультету терапії та реабілітації Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського під час вивчення дисциплін «Латинська мова та медична термінологія» та «Українська мова за професійним спрямуванням». Один із параграфів спрямований на засвоєння прикметників, які функціонують в українській медичній термінології та є її важливою складовою. Виявлено, що прикметники застосовуються для опису та характеристики місць, засобів, методів і способів діагностики, обстеження, тестування, лікування, реабілітації, відновлення та профілактики; медикаментів; процесів та станів; розладів й хвороб; вікових та життєвих особливостей. Вони також активно використовуються в анатомічній термінології української мови, куди потрапили, як правило, з латинської та грецької. Для студентів передбачені завдання пояснити етимологію та дати визначення прикметників; обрати 15 прикметників та утворити з ними термінологічні словосполучення; підібрати антоніми до запропонованих прикметників; виписати з наукових джерел приклади вживання 5 прикметників. Усі запропоновані завдання спрямовані на те, щоб фахівець спеціальності І7 Терапія та реабілітація, яка сьогодні активно розвивається та є однією з найзатребуваніших в Україні, вмів взаємодіяти з пацієнтом і створювати для нього максимально можливі результати лікування, реабілітації або ж перекваліфікації. Саме тут на перший план виходять комунікативні навички такого фахівця, які передбачають ґрунтовні знання медичної термінології та уміння їх застосовувати у правильному контексті діагностично-лікувально-реабілітаційного процесу. Перспективи подальших досліджень стосуватимуться вивчення термінів для найменування галузей та напрямів сучасної медицини та реабілітації.

Ключові слова: комунікативні навички, термінологія, прикметник, українська мова, латинська мова, терапія та реабілітація.

The article analyses the role of adjectives in the professional communicative training of students in specialty I7 Therapy and Rehabilitation. The research is based on the work «Methodological guidelines for independent study of Ukrainian terminology in medicine and rehabilitation» (Lviv, 2024), published by the authors. Today, it is actively used in the educational process of students of the Faculty of Therapy and Rehabilitation of the Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture when studying the disciplines «Latin Language and Medical Terminology» and «Ukrainian Language for Professional Purposes». One of the paragraphs is aimed at learning adjectives that function in Ukrainian medical terminology and are an important part of it. It has been found that adjectives are used to describe and characterise places, means, methods and ways of diagnosis, examination, testing, treatment, rehabilitation, recovery and prevention; medicines; processes and conditions; disorders and diseases; age and life characteristics. They are also actively used in the anatomical terminology of the Ukrainian language, where they usually came from Latin and Greek. Students are asked to explain the etymology and give definitions of adjectives; select 15 adjectives and form terminological phrases with them; find antonyms for the proposed adjectives; write down examples of the use of 5 adjectives from scientific sources. All of the proposed tasks are aimed at ensuring that specialists in the field of I7 Therapy and Rehabilitation, which is currently actively developing and is one of the most sought-after in Ukraine, are able to interact with patients and achieve the best possible results in terms of treatment, rehabilitation or retraining. This is where the communication skills of such specialists come to the fore, requiring a thorough knowledge of medical terminology and the ability to apply it in the correct context of the diagnostic, treatment and rehabilitation process. Prospects for further research will focus on studying terms for naming fields and areas of modern medicine and rehabilitation.

Key words: communication skills, terminology, adjective, Ukrainian language, Latin language, therapy and rehabilitation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Реформи в галузі охорони здоров'я, які відбуваються в Україні, пред'являють нові вимоги до фахівців з фізичної терапії, ерготерапії. Відповідно, об'єктивно зростає значення розвитку професіоналізму цих фахівців і підвищення їх конкурентоспроможності. На сучасному етапі розвитку суспільства фізична терапія є освітньо-професійною галуззю, що швидко розвивається в усіх країнах, в тому числі в Україні. Зважаючи на гостру потребу держави у фахівцях з фізичної терапії, ерготерапії, вища освіта за цією спеціальністю має перспективи для подальшого розвитку [6, с. 30].

Однією зі складових якісної підготовки відповідного фахівця є його комунікативні навички, які передбачають ґрунтовні знання медичної термінології та уміння їх застосовувати у правильному контексті під час діагностично-лікувально-реабілітаційного процесу. Роль комунікації полягає не лише в передачі медичних знань, але й у створенні атмосфери довіри, емпатії та мотивації, що значною мірою сприяє позитивним результатам лікування [1, с. 315].

Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної терапії, ерготерапії в закладах вищої освіти розглядається як неперервний та цілеспрямований процес оволодіння професією фізичного терапевта шляхом забезпечення якісної професійної підготовки студентів, побудови власної освітньої траєкторії, розвитку ціннісного та відповідального ставлення до професійного становлення та набуття професійної майстерності в сфері охорони здоров'я [6, с. 76].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування комунікативної компетентності фізичних терапевтів розглянуті у працях українських науковців. Тетяна Гусєва проаналізувала психологічні особливості формування комунікативної компетентності у студентів, котрі в майбутньому працюватимуть фізичними терапевтами. Вона зазначила, що специфіка професійного спілкування фізичних терапевтів включає вербальні та невербальні аспекти взаємодії, емпатію, здатність долати бар'єри комунікації [1]. Інна Мезенцева, Ольга Павлович та Валентина Ярликова визначили ключові особливості комунікації з пацієнтами при наданні реабілітаційних послуг. На їхню думку, у процесі взаємодії з пацієнтом фізичний терапевт може використовувати як вербальну, так і невербальну комунікацію. Науковці виокремили основні бар'єри, що можуть перешкоджати вербальному чи невербальному спілкуванню між терапевтом і пацієнтом, акцентуючи на тому, що для фахівця в галузі фізичної реабілітації (терапії) вагоме значення має комунікативна компетентність, оскільки під час виконання своїх професійних обов'язків йому доводиться безпосередньо комунікувати з різними людьми, використовуючи вербальні та невербальні засоби комунікації, уміти встановлювати контакт, вести бесіду з пацієнтом, слухати його тощо [7].

Докторська дисертація Юлії Копочинської присвячена теоретичним і методичним особливостям формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної терапії, ерготерапії в закладах вищої освіти [6]. Підручник «Фахова мова медика» (2002) має на меті «задовольнити запити викладачів української мови вищих медичних закладів освіти» [2]. Мову подано в практичному аспекті, акцент зроблено на її комунікативній функції. Підручник допомагає розширити лексичний, термінологічний запас медичних працівників. У ньому також проаналізовано мовленнєвий етикет, який становить підґрунтя професійного формування лікаря [2].

У підручнику «Комунікативні навички лікаря» розглянуті питання професійної комунікації лікаря з пацієнтом, родиною хворого, у медичному середовищі (з колегами); чинники, що впливають на встановлення та підтримання контакту з пацієнтом у процесі лікувально-діагностичної взаємодії, достатнього для досягнення лікувальних цілей; тактика та стратегія у типових ситуаціях лікувально-діагностичної взаємодії, у тому числі коли пацієнти мають особистісні особливості, демонструють ознаки психічного стресу, неадаптивну поведінку; шляхи профілактики та подолання медичних конфліктів; принципи спілкування з родиною хворого; організації робочого часу лікаря з позицій тайм-менеджменту, значення професійного розвитку та психологічних компетенцій для виконуваної діяльності; шляхи та засоби профілактики професійної дезадаптації та емоційного вигорання [5].

Науковці також проаналізували роль епонімів й топонімів у професійній комунікативній підготовці студентів спеціальності І7 Терапія та реабілітація [8], особливості викладання медичної термінології для них [11], українські медичні абревіатури [10; 12], розглянули структурні особливості терміна реабілітації [3] та провели зіставне дослідження термінів на позначення понять фізичної і медичної реабілітації у французькій та українській мовах [4].

Мета роботи полягає в аналізі ролі прикметників у професійній комунікативній підготовці студентів спеціальності І7 Терапія та реабілітація.

Виклад основного матеріалу. Кожна професія, що передбачає взаємодію в системі «людина – людина», ґрунтується на навичках спілкування. Якщо ж говорити про медицину і взаємодію медичного персоналу з пацієнтами, то розуміння, усвідомлення, научіння й опанування цих навичок стає вельми значущим, а подекуди й вирішальним у подальшій реалізації власної фаховості: у діагностиці, формуванні прихильності, а саме у варіанті терапевтичного альянсу, лікуванні й реабілітації [5, с. 6].

Реабілітація – це відновлення хворих та осіб з інвалідністю, яке здійснюється за допомогою медичних, психологічних, педагогічних, професійних та інших заходів, з метою їхнього повернення до звичайного життя і праці, або, за необхідності, перекваліфікації та соціальної реінтеграції [4, с. 19].

Терміносистема реабілітації охоплює терміни з медичної та соціально-психологічної реабілітації, фізичної реабілітації / терапії та ерготерапії, які стосуються чотирьох умовних груп: вад, порушень і захворювань, що впливають тим чи іншим чином на життя та діяльність особи; тестів, шкал і класифікацій, за допомогою яких їх діагностують; засобів і методів реабілітації та функціонального відновлення; найменування фахівців цієї сфери [4, с. 57].

Ефективна комунікація – це довіра до лікарів й участь пацієнта в терапевтичних діях і реабілітації, це створення мети «життя без хвороби», мотивація до зміни якості життя на краще навіть у ситуації недосягнення патогенетичного вирішення (повне одужання) проблеми пацієнта [5, с. 6]. Комунікативні навички в медицині мають багато спільного щодо різних фахів та напрямків, але в кожній медичній спеціальності є свої особливості [5, с. 7].

У 2024 році автори цієї статті опублікували методичні вказівки із завданнями, спрямованими на самостійне вивчення основ української медичної термінології студентами спеціальності І7 Терапія та реабілітація [9]. Сьогодні ця праця активно використовується у навчальному процесі студентів першого курсу факультету терапії та реабілітації під час вивчення дисциплін «Латинська мова та медична термінологія» та «Українська мова за професійним спрямуванням» у Львівському державному університеті фізичної культури імені Івана Боберського. Комунікативні навички фізичних терапевтів передбачають знання норм сучасної української літературної мови, вільне володіння грамотною та правильною державною мовою [7, с. 64].

Один із параграфів праці спрямований на засвоєння прикметників, які функціонують в українській медичній термінології та є її важливою складовою. Студенти повинні пояснити етимологію та дати визначення прикметників; обрати 15 прикметників та утворити з ними термінологічні словосполучення; підібрати антоніми до запропонованих прикметників; виписати з наукових джерел приклади вживання прикметників [9, с. 29–35].

Розглянемо детальніше роль прикметників у медицині та реабілітації. Вони широко використовуються в анатомічній термінології української мови, куди потрапили, як правило, з латинської та грецької: *абдомінальний; акроміальний; альвеолярний; апікальний; артеріальний; базальний; букальний; венозний; вентральний; вертебральний; вісцеральний; гематологічний; гепатобіліарний; дентальний; дермальний; дорсальний; дуоденальний; ентеральний; інтестинальний; капілярний; кардіоваскулярний; каудальний; костальний; кохлеарний; краніальний; максилярний; мандибулярний; назальний; окципітальний; парієтальний; плантарний; пульмонологічний; ректальний; ренальний; сагітальний; сакральний; скапулярний; спінальний; торакальний; феморальний; цервікальний; церебральний* тощо.

Прикметники застосовуються також для означення:

1) Лікарських засобів: *анальгетичний; антигістамінний; антидотний; антипіретичний; антисептичний; бустерний; гемостатичний; дезінфекційний; діуретичний; імунодепресивний; медикаментозний; протизапальний; психотропний; седативний* тощо.

2) Методів, засобів і місць діагностики, обстеження, лікування й тестування, реабілітації: *амбулаторний; бальнеологічний; біонічний; валідний; госпітальний; діагностичний; етіологічний; клінічний; лабораторний; реабілітаційний; реконструктивний; санований; ультразвуковий; ультрафіолетовий* тощо.

3) Станів: *адаптивний; адиктивний; анаеробний; аутогенний; вірусний; інкубаційний; інкурабельний; курабельний; латентний; летальний; неоперабельний; операбельний; термінальний; торпідний; хронічний; циклічний; щадний* тощо.

4) Розладів й хвороб: *анафілактичний; астенічний; атерогенний; біполярний; бронхоектатичний; висипний; гіпертонічний; гіпоксичний; гіпотонічний; девіантний; дегенеративний;*

депресивний; дефективний; доброякісний; ентеровірусний; епідеміологічний; еритематозний; злоякісний; імуносупресивний; інсомнічний; інтеркурентний; інфекційний; інфламаторний; калькульозний; киловий; клишоногий; коморбідний; контагіозний; коронавірусний; нозокоміальний; онкогенний; оперізувальний; пандемічний; патологічний; продромальний; ремітуючий; судомний; токсичний; тромбоемболічний; туморальний; фебрильний; цирозний; цитомегаловірусний тощо.

5) Предметів і процесів: *вербальний; візуальний; геморагічний; дисемінований; екзогенний; експіраторний; ендогенний; застійний; інвазивний; інклюзивний; інспіраторний; інтенсивний; когнітивний; когортний; корегуючий; локалізований; локальний; мануальний; мобільний; ноцицептивний; ольфакторний; орфанний; паліативний; пальпабельний; перкутанний; пероральний; превентивний; сенсорний; спорадичний; тактильний; ургентний* тощо.

6) Вікових та життєвих особливостей: *біогенний; вітальний; геріатричний; гестаційний; ембріональний; інтранатальний; натальний; перинатальний; постнатальний; премортальний; пренатальний; пубертатний; ювенільний* тощо.

Як бачимо, прикметники становлять значну частину термінології медицини та реабілітації. Хвора людина звертається до медиків та очікує від спілкування з ними розуміння, що з нею відбувається, вона має потребу та прагне отримати фахову пораду, розраду та душевне заспокоєння. Взаємодія лікаря та пацієнта, яку можна позначити як консультацію, діагностичний та лікувальний огляд, це не лише лікувальна взаємодія в істинному значенні цих слів, але одночасно – психологічна потреба будь-якої людини, у якої щось трапилося зі здоров'ям, виговоритися, почути професійну думку, заспокоїтися, зменшити свій страх та тривогу, привести свій душевний збурений стан хоч в якусь рівновагу [5, с. 12].

Професійна спрямованість навчання та висока мотивація студентів – інтерес до професії та бажання самовдосконалюватися значно підвищують ефективність формування комунікативних навичок. Також вагомою у формування комунікативних навичок є практика студентів-фізичних терапевтів. Реальні ситуації взаємодії з пацієнтами дозволяють їм вчитися налагоджувати контакт, виявляти емпатію та застосовувати техніки активного слухання [1, с. 320]. «Методичні вказівки для самостійного вивчення української термінології медицини та реабілітації» (Львів, 2024) [9] покликані збагатити та удосконалити професійний словниковий запас майбутніх фізичних терапевтів та ерготерапевтів.

Висновок. Прикметники є невід'ємною складовою термінологічної системи мови. У медичній термінології вони застосовуються для опису та характеристики місць, засобів, методів і способів діагностики, обстеження, тестування, лікування, реабілітації, відновлення та профілактики; медикаментів; процесів та станів; розладів й хвороб; вікових та життєвих особливостей, а також активно використовуються в анатомічній термінології.

Фахівець спеціальності І7 Терапія та реабілітація, яка сьогодні активно розвивається та є однією з найзатребуваніших в Україні, повинен вміти взаємодіяти з пацієнтом і створювати для нього максимально можливі результати лікування, реабілітації або ж перекваліфікації. Саме тут важливу роль відіграють його професійні комунікативні навички.

Перспективи подальших досліджень стосуватимуться вивчення термінів на позначення галузей та напрямів сучасної медицини та реабілітації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гусєва Т. Психологічні особливості формування комунікативної компетентності у студентів – фізичних терапевтів. Психологічні травелоги. Вип. 4, 2024. С. 314–323. https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-30.

2. Золотухін Г. О., Литвиненко Н. П., Місник Н. В. Фахова мова медика: [підручник]. Київ: Здоров'я, 2002. 392 с.

3. Коваль Р. Вимоги до терміна реабілітації. Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine: Conference Proceedings (Lublin, 28–29 April, 2017). Lublin, 2017. pp. 91–94.

4. Коваль Р. Терміни на позначення понять фізичної і медичної реабілітації у французькій та українській мовах: дис. … к-та філол. наук: 10.02.17 / Коваль Ростислав Семенович. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019. 231 с.

5. Комунікативні навички лікаря: підруч. для студ. вищих мед. навч. закл. та фахівців практ. мед. / О. Чабан, О. Хаустова, І. Коваль та ін.; за заг. ред. О. Чабана. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ, 2021. 429 с.

6. Копочинська Ю. Теоретичні і методичні засади формування професійної ідентичності майбутніх фахівців з фізичної терапії, ерготерапії в закладах вищої освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Копочинська Юлія Володимирівна. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2021. 565 с.

7. Мезенцева І., Павлович О., Ярликова В. Особливості комунікації фізичного терапевта з пацієнтами при наданні реабілітаційних послуг. Rehabilitation and Recreation, 12, 2022. С. 60–66. https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.12.8.

8. Романчук О., Данилевич М., Коваль Р., Свищ Л. Епоніми й топоніми у професійній комунікативній підготовці студентів спеціальності І7 Терапія та реабілітація. Інноваційна педагогіка, 2025. Інноваційна педагогіка. Вип. 82, Т. 2, 2025. С. 39–45. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/82.2.7.

9. Романчук О., Данилевич М., Коваль Р., Свищ Л. Методичні вказівки для самостійного вивчення української термінології медицини та реабілітації. Львів: Видавництво «Компанія “Манускрипт”», 2024. 52 с.

10. Романчук О., Коваль Р. Особливості медичних абревіатур в українській мові. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 57, Т. 3, 2022. С. 153–159. https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-3-24.

11. Романчук О., Коваль Р., Свищ Л. Особливості викладання медичної термінології для студентів спеціальності 227 Фізична терапія, ерготерапія в закладах вищої освіти України. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 60, Т. 3, 2023. С. 248–255. https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-3-40.

12. Українські медичні абревіатури: словник-довідник / Ф. Музика, О. Романчук, М. Данилевич, Р. Коваль, Г. Макух. Львів: Компанія «Манускрипт», 2023. 108 с.

УДК 811.161.2'36=112:821.161.2-031.09 Винничук
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.5

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПОРІВНЯННЯ У РОМАНІ Ю. ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ»

SEMANTIC AND SYNTACTIC MEANS OF EXPRESSING THE CATEGORY OF COMPARISON IN YURIY VYNNYCHUK'S NOVEL "TANGO OF DEATH"

Рошко С.М.,
orcid.org/0000-0002-7065-0784
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Мірченко М.В.,
orcid.org/0000-0003-3955-330X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У науковій статті на матеріалі роману «Танго смерті» видатного українського письменника-постмодерніста Ю. Винничука проаналізовано семантико-синтаксичні засоби вираження категорії порівняння у формально-граматичній, семантико-синтаксичній та мовно-стилістичній структурі речення та звернено увагу на функційно-стилістичне навантаження порівняльних конструкцій. Зокрема, розглянуто порівняння як компоненти простого речення і порівняльні конструкції як підрядні, предикативні компоненти складного речення, а також виокремлено та проаналізовано фразеологічні порівняльні конструкції. Для дослідження семантико-синтаксичних засобів вираження категорії порівняння у аналізованому творі використано описовий метод, метод суцільної вибірки, аналізу, синтезу, порівняння, системного підходу та структурно-функціональний метод. З'ясовано, що в тексті роману «Танго смерті» використано як безсполучникові, так і сполучникові порівняння. Сполучникові порівняльні конструкції функціонують як реальні, вірогідні порівняння і як ірреальні, можливі, що моделюються сполучниками-частками **як, мов, мовби, наче, начебто, ніби, гейби** і под., серед яких реальну, нейтральну семантику порівняння передає тільки інваріантний сполучник **як**. У науковій статті виконано функційно-семантичний, синтаксичний, стилістичний та експресивний аналіз фразеологічних порівнянь, що фігурують у мовній традиції Юрія Винничука, поглиблено знання про специфіку функціонування фразеологічних порівнянь у художньому постмодерному тексті, що дає змогу визначити місце категорії порівняння в системі сучасної української літературної мови.

Досліджено, що в тексті роману «Танго смерті» використано різні за семантикою і структурою порівняльні одиниці як один із засобів вираження авторської модальності, за допомогою яких митець яскраво відтворює події воєнного Львова, зображує предмети і явища, подає описи природи та портретів героїв. За допомогою широкого спектру специфічних мовних засобів вираження категорії порівняння автор роману зміг достовірно передати колорит зображуваної епохи.

Ключові слова: категорія порівняння, порівняльна конструкція, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, фразеологічні порівняння, формально-граматична та семантико-синтаксична структура речення, постмодерний роман.

In the scientific article, based on the material of the novel "Tango of Death" by a prominent Ukrainian postmodernist writer Yu. Vynnychuk, the semantic and syntactic means of expressing the category of comparison in the formal-grammatical, semantic-syntactic and language-stylistic structure of the sentence are analysed, and attention is paid to the functional and stylistic load of comparative constructions. Specifically, comparisons as components of a simple sentence and comparative constructions as subordinate, predicative components of a complex sentence are considered. Phraseological comparative constructions are also identified and analysed. To explore the semantic-syntactic means of expressing the category of comparison in the analysed novel, the research employs descriptive, continuous sampling, analytical, synthetic, comparative, systematic, and structural-functional methods. It was established that both asyndetic and syndetic comparisons are used in the text of the novel "Tango of Death". Syndetic comparative constructions function as real, probable comparisons and as hypothetical or imaginary ones, marked by conjunctions and particles such as "**як, мов, мовби, наче, начебто, ніби, гейби"** etc., among which, only the invariant conjunction **"як"** conveys a real, neutral comparative meaning. The scientific article performs a functional-semantic, syntactic, stylistic and expressive analysis of phraseological comparisons that appear in the linguistic tradition of Yuriy Vynnychuk. The knowledge is deepened about the specifics of the functioning of phraseological comparisons in the artistic postmodern text, which makes it possible to determine the place of the category of comparison in the system of modern Ukrainian literary language.

The study reveals that in the text of the novel "Tango of Death" comparative units of different semantics and structure are used as one of the means of expressing the author's modality, with the help of which the artist vividly reproduces the events of wartime Lviv, depicts objects and phenomena, provides descriptions of nature and portraits of heroes. With the help of a wide range of specific linguistic means of expressing the category of comparison, the author of the novel was able to authentically convey the spirit of the depicted era.

Key words: category of comparison, comparative construction, subject of comparison, object of comparison, phraseological comparisons, formal-grammatical and semantic-syntactic structure of the sentence, postmodern novel.

Постановка проблеми. У сучасному українському мовознавстві категорія порівняння як одна із найбільш виразних семантико-синтаксичних категорій займає чільне місце. У граматичній структурі речення категорія порівняння реалізується сукупністю семантико-синтаксичних мовних засобів, що містять порівняльну семантику, на формально-граматичному, семантико-синтаксичному, власне семантичному і комунікативному рівнях. Категорія порівняння відіграє не менш важливу роль у мовностилістичній структурі речення, відтворюючи колорит епохи твору, настрої та вподобання головних героїв, повністю занурюючи читача у сюжетні події. У дослідженнях природи феномену порівняння та його лінгвістичного статусу є багато суперечностей і різнотлумачень, зокрема, залишаються невисвітленими деякі питання, пов'язані з вивченням особливостей засобів вираження порівняльних конструкцій у художньому творі, що й зумовлює **актуальність** наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема семантико-синтаксичної категорії порівняння та засобів вираження цієї категорії у граматичній структурі речення, попри активне вивчення цих явищ в україністиці (пор. студії М.С. Заоборної [1], Н.П. Шаповалової [2], Л.В. Прокопчук [3], Л.В. Голоюх [4], М.В. Мірченка [5] та наші власні напрацювання [6, 7]), залишається актуальною і дотепер. Особливо важливим для сучасного українського мовознавства є дослідження повного спектру специфічних семантико-синтаксичних мовних засобів вираження категорії порівняння у творах сучасних українських письменників-постмодерністів.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є проаналізувати семантико-синтаксичні засоби вираження категорії порівняння у структурі простого речення та функційно-семантичне навантаження порівняльних конструкцій як компонентів складних речень у постмодерному романі Ю. Винничука «Танго смерті». Не маючи змоги проаналізувати весь спектр засобів вираження порівняльних конструкцій у романі у одній науковій статті, зосередимо свою увагу на найвиразніших порівняннях із точки зору семантики і смислового навантаження. Зауважимо, що засоби вираження категорії порівняння у творах Ю. Винничука (окрім наших напрацювань) ще не були об'єктом окремого наукового аналізу. Цим зумовлена актуальність пропонованого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У контексті лінгвостилістики мовознавці кваліфікують порівняння як вислів, у якому уявлення про зображуваний предмет конкретизоване через зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві, тобто порівняння – це тропеїчна фігура, у якій мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передано через найхарактерніші ознаки, що органічно властиві іншим [8, с. 19].

У романі «Танго смерті» Ю. Винничук музика є провідним образом, символізуючи духовність, зв'язок із надприродним. Письменник обирає музику танґо, невід'ємним елементом якого є танець, тобто рух. За однією з історичних версій, виникнення слова «танґо» має афроамериканські корені й означає *місце зустрічі*. У такому контексті музика танґо символізує рух до гармонії, зустріч та поєднання споріднених душ [9, с. 25]. Музика танго у романі символізує ідею вічного повернення, яка полягає у тому, що душа постійно повертається на землю, проживаючи нове життя в іншому втіленні. Переродження душі є основним неоміфологічним мотивом роману Ю. Винничука «Танґо смерті», що був нагороджений премією Книга року ВВС у 2012 році. Для висловлення цієї ідеї автор роману майстерно вживає порівняльні конструкції, наприклад: … «танго смерті». Звичайно, цей танець не був схожий на танго, кожен танцівник танцював окремо, *не торкаючись іншого танцівника, але розчепіривши руки так*, **мовби когось обіймав** – таким чином, кожен з них **мовби виконував** уявний танець із душею невмирущого… (Винничук, 2015, с. 40)[1] – у даному прикладі наявні дві різні за структурою і будовою порівняльні конструкції: порівняння як підрядний компонент складнопідрядного речення у функції підрядного способу дії і простий порівняльний дієслівний присудок (предикатна порівняльна синтаксема). Причому виконання цього танго вимагає неабиякої майстерності: Річ у тім, що *там є такі нюанси, якщо їх не дотримати,* то дія цієї мелодії [танго смерті – Р.С.] буде така сама, **як будь-якого танга** (Винничук, 2015, с. 221) – у даному прикладі виразно прослідковується підрядне означальне порівняльне речення. Музика і танець у романі мають глибоке символічне значення. Завдяки їм відбувається зв'язок минулого із майбутнім, а танець, який виконували 12 дервішів, у поєднанні з музикою завів головного героя у неймовірний транс: – Мушу сказати, що коли я

[1] Примітка. Тут і далі суб'єкт порівняння умовно позначаємо підкресленням однією прямою лінією, об'єкт порівняння – жирним шрифтом, основу – курсивом. Якщо котрийсь із зазначених компонентів конструкції словесно не виражений чи не зовсім ясний, то вдаємось до описової характеристики.

був присутній під час виконання танцю дервішів, то зі мною трапилися дивні речі. Я **мовби покинув** своє тіло і піднявся над землею (Винничук, 2015, с. 221) – аналогічно, як у наведеному вище прикладі, простий порівняльний дієслівний присудок (предикатна порівняльна синтаксема). Саме виконання танцю потребує неабиякої майстерності, тому Мількер зауважує: – Я увесь цей час шукав собі учня або ученицю…Людину, яку міг би навчити виконувати це танго так, **як виконували його ми…**(Винничук, 2015, с. 222) – порівняльне підрядне обставинне речення способу дії. Підсилює символізм твору і образ скрипки. Звучання скрипки випромінює такі високі вібрації, що торкаються духовної суті людини: Я завмер і тоді усвідомив, що грає скрипка. Я, звичайно, музику люблю, але ніколи не прислухався до вуличних музикантів. *А тут завмер, стою і вбираю її в себе*, **як сонячну ванну** (Винничук, 2015, с. 330) – порівняльна обставина способу дії у формально-граматичній структурі простого речення. У семантико-синтаксичній структурі речення такі порівняння функціонують як складні, семантично неелементарні синтаксеми у позиції детермінантних членів речення, є семантичними варіантами субстанціальних синтаксем, якнайповніше виступають носіями порівняльного змісту підрядних порівняльних речень, від яких вони утворені в результаті трансформації, згортання формально-синтаксичної структури складного речення і структурної конденсації підрядної частини до члена речення [7, с. 51]. Мелодія скрипки здатна викликати радість і зачарування: …навіть маки упізнали її [мелодію скрипки – Р.С.] і повернули свої роззявлені пелюстки до скрипки, **наче соняхи до сонця** (Винничук, 2015, с. 369) – порівняльне підрядне обставинне речення способу дії. У наведених і проаналізованих прикладах порівняння вживаються як у структурі простого, так і складного речення і оформлюються як за допомогою модально-порівняльних часток **як, мовби, наче, ніби** і под. при членах речення, так і порівняльних сполучників і сполучних слів у структурі складного речення з порівняльним змістом, серед яких реальну, нейтральну семантику порівняння передає інваріантний сполучник **як.**

Ще один із виразних образів роману – це образ смерті, який асоціюється з поневоленням Львова. У романі за допомогою асоціативних порівнянь змальовано затишну атмосферу мирного Львова, наприклад: А як наставала неділя і була тепла пора року, то відчинялися усі вікна на всіх вулицях міста…і всі *почувалися*, **як одна велика родина**, незнайомці могли собі заговорити до незнайомих без жодних церегелів [зайві клопоти – Р.С.] так, **мовби зналися роками,** бо не тільки самі люди, а й ціле місто було усміхнене і радісне (Винничук, 2015, с. 46); …коли на корзо випливали тлуми людей після служби Божої о дванадцятій, …опинившись серед цього тлуму, ти, **мовби підхоплений течією**, плив *звільна*, не прискорюючи і не сповільняючи ходи разом з усіма, і почував себе цілком затишно, … (Винничук, 2015, с. 47) – у наведеному реченні маємо виразний приклад вираження порівняння дієприкметниковим зворотом у функції обставини способу дії (порівняльна адвербіальна синтаксема). Львів був поневолений двічі: у вересні 1939 р. і на початку Другої світової війни. Пригнічені картини поневолення автор роману зображує за допомогою образних, влучних порівнянь: …в 1939-му, коли прийшли визволителі, то наказали нам називати себе євреями. Але «єврей» було образливе слово для кожного жида. …*Назвати* когось *євреєм* – то було однаково, що назвати **приблудою**, **покидьком**, **нікчемою** (Винничук, 2015, с. 107) – у наведеному реченні об'єкт порівняння виражений т.зв. орудним порівняльним відмінком; Удосвіта 22 червня 1941 року *Львів почав знову*, **як і у вересні 1939-го**, стрясатися від вибухів… (Винничук, 2015, с. 331) – порівняльна уточнююча обставина місця у формально-граматичній структурі речення (т.зв. локативна порівняльна синтаксема у семантико-синтаксичній структурі речення). З приходом «визволителів», радянських військ розмірене життя Львова змінилося, а самих «визволителів» влучно змальовує автор за допомогою образних порівнянь із негативним підтекстом: Вони *ведуть себе*, **як розбійники з великої дороги**. Захоплюють помешкання, які їм подобаються, а людей вивозять. Конфіскують меблі й речі (Винничук, 2015, с. 284); Совєтські люди, які прибули в Галичину, …*поводяться*, **як дикуни**, …(Винничук, 2015, с. 307); Минаємо… руских вояків. *Дивляться на нас*, **як вовки**. Очі злі, недобрі, писки *якісь вугласті*, **гейби витесані з брили** (Винничук, 2015, с. 247) – засобами вираження порівнянь у даних реченнях є іменники з порівняльними сполучниками **як** і дієприкметниковий зворот із порівняльним сполучником **гейби,** який характерний для західноукраїнських діалектів. Автор дає і пояснення такої поведінки визволителів, також використовуючи при цьому порівняння: Наша Галичина **здається** для них *казковою* **країною** (Винничук, 2015, с. 307) – т.зв. орудний порівняльний. З не меншим негативним сарказмом зображені в романі і дружини т.зв. «визволителів», для яких незбагненними стали

працьовитість галичанських жінок: Його [полковника – Р.С.] дружина, дізнавшись, що її служниця має в скрині цілу купу сорочок, суконь і взуття, не могла повірити, що вона те все надбала сама, і звинуватила її, **гейби обікрала попередню господиню**. …А далі баба влаштувала скандал чоловікові, що вона. Дружина полковника, має іно одну потерту сорочку. Верещала, **як мавпа в джунглях** (Винничук, 2015, с. 310) – у обох наведених прикладах засобами вираження категорії порівняння є підрядні обставинні неповні порівняльні речення.

Багатство і різноманітність семантико-синтаксичних засобів вираження категорії порівняння у романі «Танго смерті» спонукає нас виокремити і групу т.зв. прихованих порівнянь, у яких порівняння сприймається, розуміється приховано у самій семантиці вираження суб'єкта, об'єкта і основи порівняння без структурного їх оформлення за допомогою порівняльних сполучників чи модально-порівняльних часток: Йосько відкопилював язиком нижню губу і зі своїми *настовбурченими вухами скидався* **на мавпу**… (Винничук, 2015, с. 109); …тепер він [вуйцьо – Р.С.] сам *скидався* **на борсука** (Винничук, 2015, с. 198); …ось він [учитель – Р.С.] *у всьому чорному, схожий* **на крука**, …(Винничук, 2015, с. 51); …то була маленька тоненька книжечка *зі строкатою обкладинкою, що скидалася* **на метелика**, …(Винничук, 2015, с. 178); …з-під стелажів виповзло кілька книжок і *пошкутильгало, нагадуючи* **черепах**, кудись у темінь… (Винничук, 2015, с. 178).

Окрему виразну групу семантико-синтаксичних засобів категорії порівняння у романі Ю. Винничука «Танго смерті» становлять фразеологічні порівняння, які за своїм значенням виражають одне поняття, становлять неподільне ціле, тому близькі до лексичної одиниці, але одночасно є і граматичними одиницями, оскільки виступають у якійсь функції у реченні і є його членами, або ж компонентами складних речень [10, с. 152]. Порівняння-фразеологізми у межах простого речення є своєрідними синонімами до окремих слів, але значення їх більш виразне і образне на відміну від окремих слів. Фразеологічні порівняння завжди вживаються з одним якимсь значенням, виражають одне поняття. У попередніх наших студіях ми вже зазначали, що як у формально-граматичній, так і в семантико-синтаксичній структурі речення фразеологічні порівняльні одиниці можуть бути як головними (крім підмета), так і другорядними членами речення, або ж порівняльні конструкції із фразеологічними сполученнями у ролі об'єкта порівняння нерідко функціонують як відповідні підрядні (предикативні) компоненти складного речення [10]. Проаналізуємо палітру фразеологічних порівняльних конструкцій у поетичній мові роману «Танго смерті». Досить часто у художніх текстах простежується вживання порівнянь-фразеологізмів у ролі присудків різних структурних типів, як наприклад: …але Ярош **був уже битим вовком**…(Винничук, 2015, с. 251) – у наведеному прикладі засобом вираження порівняння є орудний порівняльний відмінок у функції складеного іменного присудка, але вживається він у значенні «досвідчена людина», що свідчить про його фразеологічне, образне значення. Тобто маємо яскравий приклад фразеологічного порівняльного присудка. Поширеними у сучасній українській мові є складні і складені фразеологічні порівняльні присудки (у семантико-синтаксичній структурі речення такі порівняння є предикатами дії, стану чи процесу), у складі яких вжиті модально-порівняльні частки як, мов, немов, наче, неначе, ніби, наприклад: Пан Соломон стояв ***над нами*** як гора, склавши свої короткі товсті руки на животі… (Винничук, 2015, с. 112) – у значенні «непорушно, непохитно». Дуже часто при цьому порівняльний компонент відокремлюється комою, але класифікувати такі конструкції як обставини способу дії чи підрядні порівняльні неповні речення і виділяти їх на письмі комами, на нашу думку, недоречно, оскільки вони виражають одне поняття, виступають з одним значенням і можлива синонімічна заміна їх одним словом. Наприклад: Після тих поспішних похоронів я **повертався** додому, **як причмелений**, …(Винничук, 2015, с. 338) – у значенні «запаморочений, не спроможний думати, реально оцінювати ситуацію»; …бабусі **верещать, як недорізані**, …(Винничук, 2015, с. 207); … і стояв би я ще й далі, якби доктори не почали вже **верещати, як навіжені**, й руками махати (Винничук, 2015, с. 224); – у значенні «несамовито»; Я **надувся, як індик** (Винничук, 2015, с. 185) – у значенні «самовпевнений»; …він **схопився, як ошпарений** (Винничук, 2015, с. 76) – у значенні «швидко, приголомшливо»; Так-так не варто мамцю нервувати, вона вже годину тут **висиділа, як на голках**…(Винничук, 2015, с. 205) – у значенні «неспокійно, тривожно». Товариш Боучек і так **глухий, як пень,**…(Винничук, 2015, с. 274) – у значенні «не прислухається до чужої думки, нечуйно ставиться до людей»; … моя покійна бабуся **як дві краплі води схожа** *на пані Конопельку* (Винничук, 2015, с. 171) – у значенні «дуже, зовсім, абсолютно»; Його

[воєводи – Р.С.] слуги… пильнували Анастазію, **мов зіницю ока**…(Винничук, 2015, с. 301) – у значенні «з великою увагою, турботою, як найбільшу цінність».

Значно рідше вживаються порівняння-фразеологізми у ролі головних членів односкладного речення: Врешті вони натрапили на бар, де було повно людей і **гуло, як у вулику**,... (Винничук, 2015, с. 188) – у значенні «голосно», хоч у даному прикладі порівняльний компонент і відокремлений комою, проте беззаперечно з дієсловом **гуло** він виражає одне поняття. Порівняння-фразеологізми у структурі простого речення роману функціонують і як обставини способу дії, як наприклад: Ми, **як той Буриданів віслюк**, *опинились поміж двох копиць сіна і не можемо домовитися з котрої саме копиці вхопити віхоть* (Винничук, 2015, с. 227–228) – у значенні «нерішуча людина, яка не може ухвалити рішення»; Ясьові і Вольфові з дівками йшло, **як медом помащено**,… (Винничук, 2015, с. 94) – у значенні «легко знайомились, отримували велике задоволення».

У семантико-синтаксичній структурі речення зазначені різновиди порівнянь-фразеологізмів є засобами вираження категорії порівняння як специфічної функціонально-семантичної категорії [5, с. 160].

Порівняльні конструкції із фразеологічними сполученнями у ролі об'єкта порівняння нерідко функціонують як відповідні предикативні компоненти складного речення. Наприклад (у наведених прикладах порівняння-фразеологізми виступають об’єктом порівняння, а головна частина речення – суб’єктом порівняння): …ви підкрадаєтесь до мене, **як лисиця до курника!** (Винничук, 2015, с. 91) – у значенні «несподівано, загрозливо, з метою заподіяння шкоди»; Тут серед лісу вона [могутня Чортова скеля – Р.С.] бовваніла, **як більмо на оці** (Винничук, 2015, с. 228) – у значенні «щось зайве, що заважає, дратує»; …і мій…наречений, пропав, **як сніг на Великдень**, …(Винничук, 2015, с. 228) – у значенні «несподівано, раптово, зненацька», даний фразеологізм-порівняння належить до фразеологізмів релігійної тематики, синонімічний з фразеологізмом **як сніг на голову**; Жила [донька знайомої – Р.С.] в мене, **як в Бозі за пазухою**, *годувала її, прала за нею, як за рідною пильнувала*…(Винничук, 2015, с. 64) – у значенні «спокійно, затишно, безтурботно, у повній безпеці»; …моя мама чулася усіх серед них [богем – Р.С.], **як риба у ставку** (Винничук, 2015, с. 59) – у значенні «впевнено, вільно, невимушено», синонімічний до фразеологізму **як риба у воді**; …Йосько закрутив головою на різні боки, **як когут на купині**, …(Винничук, 2015, с. 83) – у значенні «бути на видноті, виділятись серед інших».

Спостерігаємо у тексті роману і суто авторські фразеологізми: …ми з мамою мали до математики такий самий стосунок, **як жаба до вирію**…(Винничук, 2015, с. 59) – у значенні «ніякий»; Цього разу я вже вгризалася в оригінал, **як шашіль у книжкову шафу** (Винничук, 2015, с. 230) – у значенні «наполегливо».

Характерною ознакою таких порівняльних фразеологічних конструкцій є те, що вони вводяться в речення нерідко не в «натуральній», відшліфованій віками живорозмовною практикою формі, а «препаруються», «відредаговуються» і навіть створюються власні сполуки на базі загальновживаних живорозмовних чи за аналогією до них [12, с. 306]. Специфіка таких підрядних фразеологічних структур полягає в тому, що у смисловому відношенні така підрядна частина становить собою єдине нерозкладне ціле, а в функціонально-синтаксичному відношенні є еквівалентом підрядного речення.

Висновки. Отже, у тексті роману «Танго смерті» Ю. Винничук використовує численні порівняння різних функційних і структурних типів. Порівняльні конструкції репрезентують широкий діапазон зіставлюваних понять і демонструють оцінне та характерологічне значення. Використовуючи різні за семантикою і структурою порівняльні одиниці як один із засобів вираження авторської модальності, автор яскраво відтворює події, зображує предмети і явища. Засобами вираження категорії порівняння є як безсполучникові порівняння, так і сполучникові порівняльні конструкції у функції головних і другорядних членів речення у формально-граматичній структурі речення (порівняльні синтаксеми різних функційних типів у семантико-синтаксичній структурі речення). У граматичні структурі речень аналізованого твору порівняльні конструкції широко вживаються і як підрядні, предикативні компоненти складнопідрядних речень. Для відтворення мовного колориту епохи, зображеної в романі «Танго смерті» Ю. Винничук використовує цілу палітру виражальних порівняльних засобів, серед яких особливе, чільне місце також посідають порівняння-фразеологізми, виступаючи при цьому виразним експресивним засобом увиразнення сучасної української літературної мови. Перспективу подальших наукових пошуків з окресленої проблематики вбачаємо у дослідженні порівняльних конструкцій у текстах інших функційних та індивідуальних стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заоборна М.С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. Харків, 1997. 18 с.

2. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.

3. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Дис.…канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2000. 197 с.

4. Голоюх Л.В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної історичної прози): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. НАН України. Ін-т укр. мови. К., 1996. 20 с.

5. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки., 2001. 340 с.

6. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2001. 21 с.

7. Рошко С.М., Мірченко М.В. Засоби вираження категорії порівняння у романі Ю. Винничука «Аптекар». *Закарпатські філологічні студії:* наукове видання. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 29. Т. 2. С. 48–53.

8. Донік О.М. Функційно-стилістичне навантаження порівняльних конструкцій у творах Надійки Гербіш. *Science and Education a New Dimension*. Philology, VI (43), Issue: 150, 2018.

9. Медведчук О. П. Неоміфологічна трансформація мотиву вічного повернення у романі Юрія Винничука «Танґо смерті». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Філологія. 2021. № 50. том 2. С. 24–29.

10. Рошко С.М. Порівняння-фразеологізми у романі Ю. Винничука «Аптекар»: *Multidisciplinary challenges in contemporary science: innovations and collaboration (Poland):* International scientific conference (September 15, 2023, Poland). С. 152–157.

11. Винничук Ю.П. Танго смерті: роман. Харків: Фоліо, 2015. 379 с.

12. Рошко Світлана. Фразеологічні порівняльні конструкції у семантико-синтаксичній структурі складного речення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород: ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2 (44). С. 304–308.

УДК 37.01/.09.378
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.6

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ВИБОРУ ОЧНОЇ, ДИСТАНЦІЙНОЇ, ЗМІШАНОЇ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ»

RESEARCH ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THE CHOICE OF FULL-TIME, DISTANCE, BLENDED FORM OF ORGANIZATION IN THE COURSE "UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES"

Середницька А.Я.,
orcid.org/0000 -0003-0883-3229
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

У відповідь на глобальні суспільні зміни відбувається постійна адаптація освітніх моделей. Поява інтернету спричинила впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес. Дистанційна освіта як новітня форма здобування знань має чимало переваг як для навчальних закладів, так і студентів. Переваги дистанційної освіти особливо сильно проявилися під час пандемії. Однак після її завершення в Україні почала проявлятися тенденція до відновлення очного навчання, незважаючи на часті повітряні тривоги. Очевидно, навчальні заклади повертаються до традиційного очного навчання, бо дистанційне навчання, крім низки переваг, має і суттєві недоліки.

За допомогою теоретичного аналізу ми з'ясували переваги й недоліки дистанційної освіти і встановили за допомогою опитування, які з них є важливими для студентів. В опитуванні взяли участь 50 студентів Національного університету «Львівська політехніка». Вони вважали суттєвими такі переваги дистанційного навчання: можливість здобувати освіту для тих, хто працює чи має проблеми зі здоров'ям; економію витрат на добирання, проживання; візуалізацію навчального матеріалу; використання аудіо-, відеотехнологій; здобуття навиків постійної самоосвіти; зручний темп навчання тощо. Тим не менше, дистанційна освіта має суттєві недоліки, найважливішими серед яких студенти вважали поганий інтернет; соціальну ізоляцію; втому, нервозність від постійної роботи з технікою; брак техніки; проблеми зі зором від роботи з технікою тощо.

Більшість опитаних студентів (46%) негативно ставляться до дистанційного навчання, 36% позитивно, а 18% мають амбівалентне ставлення. Студенти краще сприймають очне навчання: 38% мають позитивне ставлення, 34% – амбівалентне і тільки 28% – негативне. На нашу думку, компромісом між очною і дистанційною формою навчання може бути змішана форма навчання, яка поєднує очні заняття в університеті з дистанційною роботою у віртуальному навчальному середовищі. 84% студентів сприймають змішану форму навчання позитивно, 4% амбівалентно, і тільки 12% мають негативне ставлення.

У результаті дослідження ми дійшли висновку, що на сучасному етапі українським освітянам варто застосовувати змішану форму освіти, що дозволяє використати переваги дистанційної освіти і водночас уникнути недоліків цієї форми навчання.

Ключові слова: дистанційна освіта, змішана форма навчання, віртуальне навчальне середовище, постпандемічний період.

Educational models constantly adapt in response to global social changes. The societal life has undergone significant changes as a result of the emergence of Internet and the introduction of information technologies into the educational process. As a new type of education, distance education has a number of advantages for both the educational institution and students. Distance education has become especially relevant during the pandemic. However, after it ended, a tendency to restore face-to-face education began to appear in Ukraine in the regions where it is possible. The return to the traditional format is taking place despite hostilities, frequent air alarms, missile attacks. This is probably because distance education, despite a number of advantages, also has significant disadvantages.

We conducted a theoretical analysis of the advantages and disadvantages of distance education, and then, using a survey, found out which of them are important for students. 50 surveyed students of the Ivan Franko National University of Lviv consider the following advantages of distance education to be important: the opportunity to get an education for those with health issues and for those who work; saving money; visualization of educational material; use of audio and video technologies; development of self-education skills; comfortable learning pace, etc. However, distance education has significant disadvantages: issues due to poor Internet; social isolation; fatigue and nervousness from constant work with technology; lack of technical equipment; vision problems, etc. The majority of surveyed students (46%) have a negative attitude to distance education, 36% have a positive, and 18% ambivalent attitude. Students have a much better attitude to face-to-face education. 38% perceive it positively, 34% – ambivalently, 28% – negatively. In our opinion, a compromise between face-to-face and distance education can be blended learning, which combines lessons at the university and work in the virtual learning environment. 84% of students perceive it positively, 4% ambivalently, only 12% have a negative attitude. As a result of the research, we came to the conclusion that in the post-pandemic period educators should use a blended form of education, because it allows to use the advantages of distance education and at the same time avoid its disadvantages.

Key words: distance education, blended learning, virtual learning environment, post-pandemic period.

Постановка проблеми. Життя суспільства зазнало суттєвих змін унаслідок появи інтернету та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес. У результаті змін з'явилася нова форма освіти – дистанційне навчання, проведення освітнього процесу на відстані, засноване на інтерактивному спілкуванні між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій та засобів мультимедіа, відео-, аудіо-, інформаційно-комунікаційних технологій [1, с. 11]. Хоча під час такого навчання студент спілкується з викладачем, він самостійно опановує значну кількість навчальних матеріалів, розташованих у віртуальному навчальному середовищі освітнього закладу [2]. **Мета дослідження** – встановити, яку форму навчання студенти вважають оптимальною для вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».

Для встановлення ставлення студентів до різних форм організації навчання під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» використано емпіричний метод опитування – метод анкетування. Опитування проведено на базі Google Forms. Для репрезентативності вибірки залучено соціальну групу з 50 студентів Національного університету «Львівська політехніка». Опитування відбулося в листопаді 2024 року, було організовано в індивідуальній формі.

Студентам було запропоновано 28 закритих відповідей на питання, на які вони мали змогу відповісти «так», «ні» або утриматися. Отримано й проаналізовано 1400 відповідей респондентів на запропоновані твердження. Отримані результати було опрацьовано методом кількісних підрахунків, що дозволило встановити, якій формі навчання студенти надають перевагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На перевагах дистанційного навчання акцентували дослідники С. Антощук, Д. Безуглий, Л. Ванг, І. Герасименко, В. Гравіт, Д. Іфенталер, Г. Керслі, Н. Кривун, С. Криштанович, Н. Кучеренко, Ф. Лі, Дж. Літтлфілд, І. Мала, М. Мур, О. Огієнко, Г. Рамбл, Н. Ревенко, І. Семеряк, О. Цільмак, І. Чорна-Климовець, Т. Ярошенко. Про те, що дистанційна форма навчання має вагомі недоліки, стверджували Н. Богданова, С. Вермислі, В. Вишнівський, Ж.-Х. Ву, Г. Гайдур, В. Гетта, М. Гніденко, А. Джебакумар, Г. Джевага, С. Єрмак, В. Журавльов, Р. Йилмаз, О. Ільїн, Н. Карадаг, Н. Кибальна, С. Куркіна, Дж. Літлфілд, Ф. Мальдонадо, Ю. Мельник, Ю. Ненко, О. Новак, С. Петькун, Т. Сидоренко, Ю. Снісаренко, Т. Ся, Р. Теннісон, Е. Чевік, Ч. Чевік. Значна кількість науковців, зокрема А. Абріль, М. Барбур, Дж. Ву, Х. Гонсалес, Т. Кларк, С. Маккарті, Е. Палмер, П. Правін, Т. Ся, Р. Теннісон схиляються до думки, що треба поєднати очну й дистанційну форми навчання в змішану.

Виклад основного матеріалу. Термін «дистанційна освіта» виник у США ще в 1982 році [3]. Як новітній вид освіти, дистанційне навчання має низку сприятливих особливостей для навчального закладу і студентів. Дистанційне навчання дає змогу університетам значно збільшити кількість слухачів і одночасно знизити витрати на організацію навчального процесу, зменшити видатки на оренду приміщень, технічні засоби, комунальні платежі [4; 5, с. 137]. Дистанційне навчання є сприятливим для екології, бо зменшує кількість потрібних для навчання та добирання до університету природних ресурсів. Дистанційне навчання дає змогу застосувати інформаційно-комп'ютерні технології, візуалізувати подання матеріалу, представити інформацію у вигляді схем, діаграм, графів, зображення послідовностей причини й наслідку, інтелект-карт [6]. Структура програм, методи навчання стають більш гнучкими, а інформація – більш сучасною [7; 8]. Студенти працюють з електронними бібліотеками, опрацьовують в онлайні навчальні матеріали різних типів. Завдяки сучасним технологіям зміна, вдосконалення й оновлення навчальних матеріалів на онлайн-ресурсах може відбуватися миттєво. Сам процес навчання набуває більше інтерактивних рис, з'являється нова модель навчання – групове спілкування й діяльність студентів [7; 8; 9]. Зростає кількість часу, відведеного для самостійної роботи студентів [10].

Дистанційне навчання має чимало переваг і для студента. Передусім воно дає змогу зекономити кошти, що робить освіту доступною для всіх студентів [11], незалежно від рівня їхнього матеріального забезпечення [12]. Дистанційне навчання забезпечує соціальну рівність, бо надає можливість здобувати освіту, незважаючи на місце перебування, стан здоров'я та соціальний статус [13; 8; 5, с. 137]. Не потрібно витрачати кошти на добирання до університету й проживання. Дистанційна освіта є доступною для студентів, що мають проблеми зі здоров'ям або людей з обмеженими можливостями [11]. Зникає потреба купувати навчальні матеріали та підручники.

Ще однією сприятливою рисою дистанційного навчання є економія часу й коштів, не потрібно добиратися з віддалених регіонів чи навіть іншої країни до університету [14; 15; 8]. Відсутні обмеження у виборі навчального закладу, місця, кра-

їни й часу навчання [11; 8]. Можна здобувати освіту з дому, що суттєво для молодих батьків, або без відриву від виробництва [15]. Студент може навчатися в комфортних домашніх умовах або де-завгодно у зручний час [16], не потрібно дотримуватися дрес-коду.

Дистанційне навчання сприятливе для інтроверта: не треба звикати до оточення, долати психологічний бар'єр. Інколи дистанційне навчання – єдиний спосіб уникнути булінгу, якщо ситуація в колективі є нездоровою [17]. Дистанційне навчання економить час, бо студенти не відволікають один одного. Навчання проходить у зручному для студента темпі [17]. Онлайн-записи можна прослухати ще раз, поки інформація не стане зрозумілою. Крім того, зникає проблема пропущених занять. Студент здобуває навики систематичної самоосвіти, що є актуальними у сучасному суспільстві [13].

Дистанційне навчання стало особливо актуальним у часи пандемії. Тим не менше, після її завершення в Україні почала проявлятися тенденція до відновлення очного навчання. Повернення до традиційного формату проходить у тих регіонах, де це можливо. Ймовірно, так відбувається тому, що дистанційне навчання, крім низки переваг, має і суттєві недоліки.

Під час дистанційного навчання важко сконцентруватися та сприймати матеріал [18, с. 2], оскільки втрачається безпосередній контакт викладача і студента [19]. «Технічні засоби групової комунікаційної діяльності викладача і студента створюють штучний і неповноцінний, у традиційному розумінні, комунікативний простір» [10].

Якщо студент вчиться, лише прослуховуючи запис відеолекцій, то відсутність прямого контакту з викладачем може призвести до помилок чи нерозуміння матеріалу [15; 11]. Крім того, не всі студенти мають достатню самодисципліну і мотивацію до самостійного навчання [11; 20, с. 67]. У декого може зникнути бажання доводити роботу до кінця, оскільки частина студентів звикла до того, що їх постійно спонукає до діяльності викладач.

Відсутність чіткого графіку занять традиційно вважають перевагою дистанційного навчання. Однак вільний графік, відсутність чітко визначених днів і годин для вивчення того чи іншого предмету може негативно вплинути на процес навчання. По-перше, не всі студенти вміють розпланувати свій час. По-друге, не всі мають достатню мотивацію до самостійного навчання [11]. «Можливість навчатися в зручний час може перетворитися не на систематичне навчання, а на постійну звичку відтерміновувати цей вид діяльності» [5, с. 140]. Деякі студенти відчувають потребу стороннього контролю, інакше вони не можуть уникнути прокрастинації. Постійний контакт з інтернетом під час дистанційного навчання може відволікати і не давати зосередитися [17; 11].

Відсутність фізичного контролю з боку викладача може викликати проблеми з чесністю. Оскільки не завжди можливо встановити, хто саме виконує завдання в онлайні, деякі установи здійснюють остаточний контроль якості знань під час очної сесії [5, с. 140].

Чи не найбільш суттєвою проблемою дистанційного навчання є соціальна ізоляція [21]. Деякі студенти внаслідок дистанційної форми навчання стають некомунікабельними. Людина, що постійно працює на самоті, втрачає навики спілкування, вміння працювати в групі або взагалі не набуває їх. У традиційній школі такі студенти виходять за межі їхньої зони комфорту і вчаться спілкуватися й взаємодіяти з людьми. Дистанційна форма навчання не дає їм такої можливості [17; 10]. В онлайні дуже складно або взагалі неможливо проводити соціальні заходи [17]. Спілкування в чатах має свою специфіку і суттєво відрізняється від реального спілкування, оскільки в чатах пишуть здебільшого короткі повідомлення. Унаслідок цього студенти не вчаться повноцінно висловлювати свої думки, вести дискусію й наводити аргументи, виступати перед аудиторією [5, с. 140; 10; 11].

Постійне використання технічних засобів для підтримання зв'язку та вивчення навчального матеріалу призводить до погіршення зору і виникнення загальної нервозності та втоми [22]. Надмірне віртуальне спілкування може негативно вплинути на психіку людини, особливо в підлітковому віці, призвести до відсутності життєвого досвіду [23, с. 20], невміння спілкуватися і працювати в команді.

У студента можуть виникнути технічні проблеми з інтернетом чи устаткуванням під час занять, сесії, тестування тощо. Через це передусім страждають студенти віддалених регіонів, для яких дистанційна освіта загалом є зручною. Суттєвою проблемою є брак обладнання або його низька якість, а також низький рівень володіння комп'ютерною технікою [21; 24].

На нашу думку, оптимальним методом розв'язання проблеми є застосування змішаної методики навчання. Змішане навчання може допомогти поєднати переваги дистанційного й очного

навчання й усунути недоліки, які має форма дистанційного навчання в її чистому вигляді [25; 26; 27]. Під час змішаного навчання студенти відвідують заняття, слухають лекції, беруть участь у практичних заняттях, виконують лабораторні роботи й дистанційно працюють з навчальними матеріалами курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» у віртуальному середовищі [9; 28].

Щоб перевірити гіпотезу про перевагу змішаної форми навчання експериментальним шляхом, ми провели опитування 50 студентів Національного університету «Львівська політехніка». Як свідчать результати опитування, основними перевагами дистанційного навчання студенти вважають можливість здобувати освіту тим, хто має проблеми зі здоров'ям (50 «так», 0 «ні»), можливість здобувати освіту тим, хто працює (47 «так», 3 «ні»), зручний темп роботи (47 «так», 3 «ні»), використання відео- і аудіотехнологій (44 «так», 6 «ні»), економію витрат на добирання, проживання (43 «так», 7 «ні»), візуалізація навчального матеріалу (38 «так», 12 «ні»), здобуття навиків постійної самоосвіти (38 «так», 12 «ні»), відсутність потреби купувати паперові підручники (34 «так», 16 «ні»), екологічність (26 «так», 24 «ні»), можливість здобувати освіту незалежно від рівня достатку (25 «так», 25 «ні»), відсутність булінгу зі сторони оточення (25 «так», 25 «ні»); зосередженість на навчанні, а не спілкуванні (18 «так», 32 «ні»).

Тим не менше, дистанційна освіта має ряд недоліків, що знижують її ефективність. Основними недоліками студенти дистанційної форми навчання, на думку студентів, є поганий інтернет (45 «так», 5 «ні»), соціальна ізоляція (36 «так», 14 «ні»), втома, нервозність від постійної роботи з технікою (35 «так», 15 «ні»), проблеми зі зором від роботи з технікою (34 «так», 16 «ні»), брак техніки (31 «так», 19 «ні»), невміння працювати з технікою (28 «так», 22 «ні»), нерозуміння матеріалу без контакту з викладачем (28 «так», 22 «ні»), виникнення прокрастинації (28 «так», 22 «ні»), невміння співпрацювати з людьми (22 «так», 28 «ні»), нечесність, списування (22 «так», 28 «ні»), брак мотивації працювати самостійно (27 «так», 23 «ні»), неможливість зосередитися на матеріалі (15 «так», 35 «ні»), недостатній контроль викладача (13 «так», 37 «ні»).

Крім того, ми провели дослідження ставлення студентів до дистанційної, змішаної, очної форми навчання. Більшість студентів (84%) схвалюють змішану форму навчання, негативно до нього ставляться тільки 12%, амбівалентно – 4%. 38% студентів позитивно ставляться до виключно очного навчання, але 28% ставляться до нього негативно, а 34% респондентів важко відповісти. Тільки 36% студентів позитивно ставляться до дистанційного навчання, 46% негативно, 18% амбівалентно.

Висновки. На нашу думку, система дистанційного навчання, до якого позитивно ставиться тільки 36% опитаних студентів, не замінить цілком традиційну систему вищої освіти, а може стати лише її доповненням та вдосконаленням у формі змішаного навчання. Натомість перспективною є форма змішаного навчання, якій надають перевагу 84% студентів, оскільки вона поєднує переваги очного і дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антощук С.В., Гравіт В.О. Основи організації дистанційного навчання в післядипломній педагогічній освіті : наук. посіб. Суми : НІКО, 2015. 178 с.

2. Ярошенко Т. О. Дистанційне навчання в системі вищої освіти: сучасні тенденції. *Інженерні та освітні технології*. 2019. Т. 7. № 4. С. 8–21.

3. Rumble Greville. The Planning and Management of Distance Education. 1st Edition. London : Routledge, 1986. 266 p.

4. Герасименко І. В. Використання технологій дистанційного навчання в підготовці майбутніх бакалаврів комп'ютерних наук. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. Т. 41, вип. 3. С. 232–247.

5. Мала І.Б. Дистанційне навчання як дієвий інструмент управлінської освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. №2, вип. 66. С. 132–151.

6. Безуглий Д. Прийоми візуального подання навчальної інформації. *Фізико-математична освіта*. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2014. № 2(3). С. 7–15.

7. Moore M., Kearsley G. Distance Education: A Systems View. Belmont, CA : Wadsworth Publishing Company, 1996. 304 p.

8. Tsilmak O., Revenko N., Kryvun N. Prospects for the development of distance education in Ukraine: methodological aspect. *Eduweb-revista de tecnologia de informacion y comunicacion en educacion*. 2023. Vol. 17, issue 1. P. 157–166.

9. Огієнко О.І. Дистанційна педагогічна освіта: зарубіжний та вітчизняний досвід. Методичні рекомендації. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2012. 75 с.

10. Мельник Ю. В., Богданова Н. В. Особливості комунікативних зв'язків у сучасній вищій школі. *Розвиток професійних компетентностей державних службовців: комунікативний аспект*: матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю 3-4 листоп. 2016 р. Київ : НАДУ, 2016. 460 с.

11. Nenko, Y., Kybalna, N, Snisarenko, Y. The COVID-19 Distance Learning: Insight from Ukrainian students. *Revista brasileira de educado do campo-brasilian journal of rural education*. 2020. Issue 5. P. 1–19.

12. Wang L., Li F. Who Gets the Highest Return to Distance Higher Education? *International review of research in open and distributbed learning*. 2023. Vol. 24, issue 3. P. 164–184.

13. Kryshtanovych S., Chorna-Klymovets I., Semeriak I. Modern Technologies for the Development of Distance Education. *International journal of computer science and Network Security*. 2022. Vol. 22, issue 9. P. 103–108.

14. Ifenthaler D. A systems perspective on data and analytics for distance education. *Distance education*. 2022. Vol. 43, issue 2. P. 333–341.

15. Littlefield J. 10 Reasons to Choose Online Education to Earn Your Degree. *ThoughtCO*: веб-сайт. URL: https://www.thoughtco.com/reasons-to-choose-online-education-1098006 (дата звернення: 23.07.2025).

16. Кучеренко Н. Дистанційне навчання як виклик сучасної університетської освіти: філософсько-правовий вимір. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. *Серія : Юридичні науки*. 2018. № 906. С. 34–40.

17. Littlefield J. Pros and Cons of Earning Your High School Diploma On-line *ThoughtCO*: веб-сайт. URL: http://distancelearn.about.com/od/virtualhighschools/a/hsprosandcons.htm

1. (дата звернення: 23.07.2025).

18. Сидоренко Т.М., Петькун С.М., Новак О.М. Дистанційна освіта: проблеми та перспективи. *Інноваційна педагогіка.* 2021. Випуск 35. С. 45–48.

19. Вишнівський В. В., Гніденко М. П., Гайдур Г.І., Ільїн О. О. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів : навч. посібн. Київ : ДУТ. 2014. 140 с.

20. Куркіна С., Журавльов В. Дистанційне навчання як складова освітніх реформ в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2021. № 5 (109). С. 60–71.

21. Yilmaz R., Karadag N. Effects of Emergency Distance Education on Teacher Training Process in Turkey: Instructors' Opinions. *Education Sciences*. 2023. Vol. 13, issue 9. P. 1–24.

22. Wu J.-H., Tennyson R. D., Hsia T.-L. A study of student satisfaction in a blended e-learning system environment. *Computers* & *Education.* Vol. 55 (1). P. 155–164.

23. Гетта В., Єрмак С., Джевага Г. Дистанційне навчання: дидактика, методика, організація : монографія. Чернігів, 2017. 286 с.

24. Vermisli S., Cevik E., Cevik C. The effect of perceived stress and digital literacy on student satisfaction with distance education. *Revista da escola de enfernagen da USP*, 2022. Vol. 56.

25. McCarthy S., Palmer E. Defining an effective approach to blended learning in higher education: A systematic review. A*ustralasian journal of educational technology*. 2023. Vol. 39, issue 2. P. 98–114.

26. Clark T., Barbour M. Online, blended, and distance education in schools: Building successful programs. New York : Routledge, 2023. 256 p.

27. Praveen P., Jebakumar A. A. Conscientious Study of Blended Learning and Cardinal Tools. *Journal for educators teachers and trainers*. 2022. Vol. 13, issue 4. P. 7–12.

28. Maldonado. F., González. J., Abril, A. B-learning and Moodle as a strategy in university education, Revista conrado. 2020. Vol. 16, issue 76. P. 215–220.

УДК 81'373.612
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.7

«*ВОРО́НА І ЗА МО́РЕ ЛІТА́ЛА, ТА ВСЕ-ТАКИ ВОРО́НОВ ВИРТА́ЛА*»: ВЕРБАЛЬНИЙ СИМВОЛ *ВОРОН* У МОВНО-ФОЛЬКЛОРНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (СИМВОЛІКА ПЕРЕХОДУ ТА МЕЖІ)

"*VORÓNA I ZA MÓRE LITÁLA, TA VSE-TAKY VORÓNOV VYRTÁLA*": THE VERBAL SYMBOL OF THE *RAVEN* IN THE LINGUISTIC AND FOLKLORIC WORLDVIEW (SYMBOLISM OF TRANSITION AND BOUNDARY)

Сімович О.І.,
orcid.org/0000-0003-0889-4128
кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу української мови
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України

У статті проаналізовано вербальний символ ворон у контексті української мовно-фольклорної картини світу. Подано багаторівневу семантику символу, зокрема досліджено роль колірних атрибутів «вороний» і «чорний» у формуванні символічних значень. Визначено, що слова-символи ворон, вороний кінь, гавран, кавка та інші безпосередньо пов'язані з просторами переходу, з межею між «світом живих» і «світом мертвих». У статті показано, що цей символ відображає складні трансформації уявлень про смерть, сум, тривогу та зв'язок з «іншим» світом.

Виконано лінгвістичний аналіз вербальних форм у фольклорних текстах XIX–XX століть – народних піснях, віруваннях, замовляннях – із використанням компонентного, контекстуального та дистрибутивного методів. Особливу увагу приділено виявленню взаємозв'язку між семантичними компонентами символу, а також варіативності його функціонування залежно від жанрової й контекстної специфіки. Символічні значення, пов'язані з образом ворона, відображені в різних жанрах українського фольклору, що засвідчує багатовимірність народних уявлень про смерть, тривожність, перехідність і потойбічне.

Розкрито внутрішню структуру символу, у якій поєднуються кольорові маркери, функціональні ознаки та зовнішні атрибути. Простежено, як у традиційних текстах формуються сталі семантичні парадигми (ворон – віщун, вісник, супутник мертвих), що не лише характеризують конкретну ситуацію, а й транслюють цінності та уявлення спільноти.

Зроблено висновок, що вербальний символ ворон у традиційній мовно-фольклорній картині світу виконує функцію знака межового досвіду, пов'язаного з кризовими станами, переходами, трансформацією та порушенням усталеного порядку. Аналіз текстів дав змогу виявити сталі структури значень і функцій цього символу, простежити його семантичні поля та глибинні смисли в межах традиційного українського світогляду.

Ключові слова: вербальний символ, лексема, словосполучення, текст, словникова стаття, семантика, семантична структура, мовно-фольклорна картина світу, діалект, словникова стаття.

The article analyzes the verbal symbol raven in the context of the Ukrainian linguistic and folkloric worldview. It presents a multi-layered semantics of the symbol, with particular attention to the role of the color attributes "voronyi" (raven-colored) and "black" in shaping symbolic meanings. It is established that symbolic words such as raven, black horse, havran, kavka, and others are directly connected with transitional spaces and the boundary between the "world of the living" and the "world of the dead." The article demonstrates that this symbol reflects complex transformations in ideas about death, sorrow, anxiety, and connection with the "other" world.

A linguistic analysis of verbal forms in 19th–20th century folkloric texts – folk songs, beliefs, and charms – was conducted using componential, contextual, and distributive methods. Special attention is given to identifying the interrelation between the semantic components of the symbol, as well as to the variability of its functioning depending on genre and contextual specifics. The symbolic meanings associated with the image of the raven are reflected in various genres of Ukrainian folklore, which illustrates the complexity of folk concepts of death, anxiety, transition, and the beyond.

The internal structure of the symbol is revealed as a combination of color markers, functional features, and external attributes. It is traced how stable semantic paradigms (raven as prophet, messenger, companion of the dead) are formed in traditional texts, which not only characterize a particular situation but also transmit the values and views of the community.

It is concluded that the verbal symbol raven in the traditional Ukrainian linguistic and folkloric worldview functions as a sign of liminal experience, associated with crisis states, transitions, transformation, and the disruption of established order. The textual analysis makes it possible to identify stable structures of meanings and functions of this symbol, as well as to trace its semantic fields and deeper meanings within the framework of the traditional Ukrainian worldview.

Key words: verbal symbol, lexeme, phrase, text, dictionary entry, semantics, semantic structure, linguistic and folkloric worldview, dialect, dictionary entry.

У сучасній гуманітаристиці поняття *символу* трактують у міждисциплінарному контексті – як психоаналітичний образ, архетип, когнітивну метафору чи як культурний знак. Найчастіше символи вивчають у межах літературознавства, етнографії чи фольклористики. Фольклорні сим-

воли описують як образні структури, не завжди виокремлюючи серед них власне мовні одиниці. Натомість для етнолінгвістичного аналізу ключовим є розуміння *вербального символу* як одиниці мови, що реалізує культурно зумовлену образність і функціює в системі стереотипних мовно-фольклорних контекстів. Однак у розмаїтті пропонованих словників і наукових студій складно виокремити саме мовні символи, адже кожний такий символ потребує специфічної лінгвістичної інтерпретації – формулювання значень, що не вичерпують смислової глибини засвідченого слова-символу, а також розгорнутого значущого контексту, який: а) підтверджує або уточнює семантику слова, б) доповнює сформульовану семантику, в) фіксує його взаємозв'язки з іншими знаковими елементами та – що дуже важливо – г) формує в читача власне уявлення про цей символ та створює простір для подальших інтерпретацій.

В останні десятиліття з'явилося чимало досліджень, присвячених «тваринній» символіці – часто в межах конкретного жанру (В. Сокіл, Л. Дунаєвська, В. Давидюк, М. Новикова, П. Романюк та ін.). Мовознавчий аспект представлено у працях Т. Богуцької, С. Венгржиновського, І. Голубовської, М. Никончука та ін. Серед вагомих сучасних досліджень образних символів, що дають поштовх також лінгвістичному аналізові, зокрема орнітоморфних символів, варто згадати монографії Надії Пастух [18] та Оксани Сліпушко [27]. Функціювання вербальних символів у фольклорних пісенних текстах та розвиток символічних значень вивчає О. Сімович [23; 24, 25, 26]. Для ученого, який досліджує функціювання винятково *вербальних символів*, найбільшою проблемою було й залишається виокремити саме слова-символи із загального образного тла.

Вербальні символи – це не просто назви предметів, а мовні одиниці, що в культурній традиції здатні співвідноситися з виразними образами, уявленнями та концептами. У пропонованому дослідженні йтиметься передусім про ті з них, що виявляють свою символічну природу у фрагментах мовно-фольклорної картини світу – там, де предмети та явища постають не як нейтральні позначення, а як «носії глибинного смислу», як маркери добра, зла, межі, долі, ворожості, захисту тощо.

У цьому контексті особливо привертають увагу слова ***ворон(а) / гайворон / галка***, адже, на відміну від більшості символів із розгалуженою семантикою та здатністю розвивати амбівалентні символічні значення (наприклад, ***вода, дерево, калина***, ***верба*** та ін.), символ ***ворон*** репрезентує вужчий зміст та виразно негативну семантику. Його символічні значення формуються насамперед на підставі міфологічних, апотропейних, прикметних та обрядових уявлень, що усталено функціюють у фольклорному дискурсі.

Пропонована стаття ґрунтується на авторській словниковій статті ***ворон*** зі Словника вербальних символів (умовна назва) і розширює її зміст, пропонуючи комплексний лінгвістичний та символічний аналіз вербального архетипу ***ворон*** у межах української мовно-фольклорної традиції. Це логічне продовження авторського словникового опису, спрямоване на реконструкцію та деталізацію символічного комплексу слова ***ворон*** в різноманітних контекстах. Такий підхід дає змогу поєднати лексикографічний опис із глибинним тлумаченням символіки.

Актуальність статті полягає у необхідності системного осмислення символіки ***ворон*** в українській культурі, що має важливе значення для розуміння національної ідентичності, мовної свідомості та дає змогу відтворити відповідний фрагмент мовно-фольклорної картини світу. Результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у галузях лінгвістики, фольклористики, культурології та суміжних дисциплін, а також для ширшої аудиторії, зацікавленої у вивченні мовних символів і народної традиції.

Як зауважує М. Новикова, «образ ворона є настільки типовим, що одразу ж викликає певні асоціації й не потребує додаткового тлумачення» [32, с. 85].

Символіка тварин, зокрема птахів, є однією з найпоширеніших у фольклорі. Надія Пастух зазначає, що тварини виступають як «універсальні учасники образної системи фольклору» [18, с. 18]. Справді, завдяки зовнішнім характеристикам і комплексові культурних уявлень про них слова, що їх називають, розвивають у семантичній структурі множинні символічні значення. Водночас ці значення залежать не лише від зовнішніх ознак, а й від уявлень про місце тварини у світі, її близькість чи відчуженість щодо людини, належність до «свого» або «чужого» простору. М. Сумцов, аналізуючи *ворона*[1] в народній словесності, наголошував, що більшість народних вірувань ґрунтується передусім на природних його особливостях, а відтак на історико-культурній інформації [29, с. 61–62]. *Ворон* – «нечистий» птах: чорне забарвлення його пір'я асоціюється із хтонічним світом, із ніччю, смертю.

[1] Курсивом відзначено поняття, зокрема символічні, натомість вербальні символи виділено жирним курсивом.

Дослідник зафіксував перекази про те, що *чорним* кольором Бог покарав *ворона* за непослух: той не повернувся до Ноєвого ковчега [25, с. 66 і далі], проклятий, бо «ворона... хотіла пити кров, що з Христових ран капала на землю, тому має закривавлений підбородок так, що на…вороні його до сего часу знати. За те також Бог проклiв ту птицю» [9, с. 117]. *Ворон* живиться мертвим, тому його також асоціюють із «тим» світом, із мертвими. Водночас він має зв'язок і з землею, і з небом (відповідно до символіки птахів загалом) [див.: 14, с. 245]. Саме тому стає посередником між світами та має здатність віщувати [10, с. 115; 2, с. 423–424; 27, с. 69–70].

Природні характеристики птаха формують стале семантичне ядро у вербальному символі. Водночас він здатен «притягувати» інші знаки та образи, що «працюють» у його семантичному полі і відповідно посилюють чи модифікують його значення, – ***море***, ***гора***, ***кінь***, ***ніч***, ***чорний*** та ін. У межах конкретного тексту кожний символ має свою розгалужену семантику, розгортаючи зі словом ***ворон*** складну мережу смислів. З одного боку, низка текстів засвідчує, підтверджує сформовану вже поза конкретним текстом семантику, що зберігається у свідомості читача як особистий досвід; з іншого – власне конкретний контекст дає змогу потрактувати вербальний символ, тобто семантика слова формується «тут і тепер» під час кожного нового прочитання тексту, відкриваючи перспективи для тлумачень. Цитований текст не існує осібно, він не лише безпосередньо пов'язаний з іншими процитованими текстами, у яких функціює аналізований символ, а й з усіма іншими символами, що з'являються в інших текстах та з якими він зберігає інтертекстуальні зв'язки. У цьому виявляється його роль у семантичному вузлі традиційної картини світу. Значення символу може трансформуватися залежно від контексту, жанру, локальної традиції, але його ядро залишається сталим: ворон – знак (у широкому сенсі) смерті, тривоги, порушення межі.

Семантичний вузол, утворений словом ворон, у фольклорній традиції розгортається не лише у взаємодії з іншими символами, а й через усталені перекази, тексти пісень, замовлянь, де підкреслюється його «нечистість» і зв'язок із потойбіччям.

Саме тому в українській мовно-фольклорній картині світу вербальний символ ***ворон*** функціює передусім із домінантним символічним значенням '«той», «інший» світ; світ мертвих'. Як назва птаха, який пов'язаний у свідомості людини з «тим» світом, він часто згаданий у народних замовляннях: *На синьому морі, на камені* ***ворон*** *сидить, лапами розгрібає, хвостом розмітає, од хрещеного раба божого N всякий пристріт одганяє* [цит. за: 1, с. 187]; ***Ворóна*** *і за мóре літáла, та все-таки воронов виртáла* [6, с. 163]; пор. також вербальні символи ***камінь, море***, одне із символічних значень яких – 'межа між «цим» світом живих і «тим» світом мертвих'.

З огляду на сучасні етнолінгвістичні підходи, вербальні символи, пов'язані з *вороним птахом* і *вороною* мастю коня, варто аналізувати в єдиному символічному полі. Обидва слова-символи мають семантичну спорідненість і тяжіють до спільного простору фольклорного тексту. Лексеми *ворона* і *вороний* (про колір) у поетичній традиції несуть в собі не лише характеристику зовнішнього вигляду, а й потужний семіотичний заряд. Атрибут ***вороний*** не є просто назвою відтінку ***чорного***, а здобуває статус сакрального, хтонічного, пов'язаного з надприродним світом, маркує ситуацію переходу, межу, утрати. Як зазначає Н. Пастух, ***вороний*** – це узагальнений символ, який сигналізує про належність до сфери потойбіччя, що підсилюється поєднанням з образом *коня* як «провідника» або «перевізника» душі [17, с. 115].

Уявлення про ***вороного*** коня у свідомості українця не відокремлене від моторошної темряви, нечистих сил, тому ніч, як уособлення усього «темного», сидить на буланому коні [28, с. 254]. У кожному разі ***вороний*** сигналізує про незвичність, сакральність і хтонічність його носія, зокрема реалізує символічне значення 'зв'язок з «іншим», чужим світом': *Ой* ***коніку вороненькій****, дамъ тобі оброку: Переси Анниченьку зї Волоського боку*! [4, т. II, с. 286]; *Ой кряче, кряче, да* ***чорненькїй воронъ****, Да у лузе надъ водою. Ой плаче, плаче, молодый козаче, На* ***коніку*** *да на* ***вороному****.* ***Вороной коню*** *грай ты подо мною, Да разбый тугу мою. Разбый, разбый тугу по темному лугу, Козакови, да молодому. Ой ѣдетъ козакъ да д[ороженькою] Слезеньками умываетъ[ся.] Десь моя женка, десь моя старенька, Да за мною увивается. Та въ недѣленку рано пораненку, Да якъ солнце не выходило. Да съѣзжалася вся моя родина, Вона мене да выпроважала. Выпроважаешъ моя родиненко, Да чи не жаль тебѣ буде. Якъ я поѣду на ту Украйну, Да между чужїе люде. Ой згадай мене моя стара нене Сѣдаючи да обѣдати. Десь моя дѣтина на чужой сторонѣ Да не кому да отвѣдати. Ой згадай мене моя стара нене, Ой якъ сядешь у вечери ясти. Десь мой дѣтина на чужой сторонѣ, Да не мае отъ него вѣсти* [21, с. 24]. На відміну від інших назв кольорів, що часто набувають у пісенному фольклорі узагальненого значення та розви-

ваються до рівня абстракції, кольороназва ***вороний*** чітко «прив'язана» до символу ***кінь***, однак зберігає також семантичний зв'язок із символом ***ворон***.

Слова символи ***ворон*** і ***вороний кінь*** пов'язані з символами «лімінального» простору: ***луг***, ***ліс, річка***, *роздоріжжя*, ***вода, ворота*** як вербальними маркерами, що символізують місце, де «світ живих» перетинається з «іншим» світом ('межа між «цим» і «тим» світом') [див. також: 16, с. 50] як знаковими межами, що розділяють «свій» і «чужий» простір, родину і незнайомців, життя і смерть, а лексеми ***ворон, коник вороненький*** – постають із символічним значенням 'зв'язок з «іншим», чужим світом': *Та віют вітри ще й буйнесенькі, Накрапає дощик громовесенький, Накрапає дощик громовесенький, Та на той садочок зеленесенький, А у тім саду живе й удова, А у тії вдови дочка молода. А у тії вдови дочка молода, Вона виходила за новії ворота. Вона виходила за новії ворота, Вона виводила* ***вороного коня****. Вона виводила* ***вороного коня****, Вона й напувала з повного відра. – Ой коню мій, коню, Чом види не п'єш? Та все копитами сиру землю б'єш. Та все копитами сиру землю б'єш, Мене молодую до вінця ведеш* [33, с. 141]. Прикметник ***вороний***, будучи формально пов'язаний із ***ворон***, стало формує ядерну семантику 'смерть', 'інше буття' (зокрема і в сенсі зміни соціального статусу), 'темрява' тощо.

На відміну від символічного атрибута ***вороний***, лексема ***чорний*** у системі традиційних символів може розвивати власні домінантні символічні значення, які змінюють семантику основного символу, указують на належність маркованої тварини / птаха до хтонічного світу. У традиційній системі символів ***чорний*** – це маркер не лише потойбічного світу, а й смутку-жалоби, страху, невидимого / невідомого. У поєднанні з ***ворон*** цей атрибут формує яскраво виражене значення 'загибель', 'приреченість', 'утрата'. Світ замовлянь і світ пісенного фольклору кваліфікують *чорний колір* як особливо потужний, амбівалентний, який викликає тривогу, це «ще не колір зла, але вже має певні характеристики його» [30, с. 259]. Те, що складно побачити, пояснити, зрозуміти, окреслюють як темне, чорне. Оскільки *чорний* колір поглинає інші кольори, слово-символ виражає семантику заперечення та відчаю. На вербальному рівні у семантичній структурі атрибутивного словосполучення ***чорний ворон*** розвиваються символічні значення, пов'язані, зокрема, зі смертю: *Якъ ты будешъ въ степу помѝрати, Ой хто-жъ тобѣ головку оплаче? «Въ полѣ, мати,* ***чорны воронъ*** *кряче: Ой той менѣ головку оплаче!»* [22, с. 109]; *Скоро того дѣвча, скоро выслухала, Заразъ ся отъ жалю на прахъ розсыпало; А* ***чорны гавраны*** *погрѐбъ отправляли, А дрѐбны птачьковѐ барзъ краснѣ спѣвали!"* [19, с. 719]; пор. також семантику символу в діалектах: *Як зайде у село рабкаючи такий чорний ворон, то уже мусит бути якас новина. Або шос умре важне, або звір зробит дуже шкоду велику, або пошескь якас буде* [15, с. 19]; *каркання ворона / ворони* віщує про смерть, наприклад, у лемків та гуцулів *трикратне каркання ворони попід вікнами* [3, с. 203]; *Як* ***ворон краче*** *над хатоў, то на шкоду у марзї, або хтось умре из ґаздіў* [15, с. 19]; а сама *ворона* «дуже лакома на людське тіло та на стерво» [9, с. 117]; пор. *Каркати (крякати), як <стара> ворона* 'передбачати щось погане, лихе, говорити щось погане, сваритися (про жінку)' [6, с. 163]; *Коли над ким ворона кракає, то се йому лихо віщує. Такий чоловік повинен тодї сказати: «На свою голову кракай, не на мене!»* [33, с. 172]; пор. також: *А щоб надо мною* ***ворони кракали*** – «як ворона кракне, то хто-небудь умре» [34, с. 145]; *Куди і* ***ворон*** *кісток / кості не заносить* 'дуже далеко' [36, с. 145]; а також ***чорний ворон*** 'машина, у яку забирали заарештованого за часів Радянського Союзу' [там само]. Такі уявлення сприяють розвиткові у семантичній структурі вербального символу ***чорний ворон***, а також синтаксичної конструкції ***чорний ворон / гавран кряче*** символічного значення 'нещастя, смерть'. Символічне значення розвинулося не так через здатність *ворона* «віщувати» смерть, як через появу вербального символу в текстах про загибель; отже, слово виражає відсторонену ідею смерті, темноти, смутку тощо; пор. уже цитоване: *Якъ ты будешъ въ степу помѝрати, Ой хто-жъ тобѣ головку оплаче? «Въ полѣ, мати,* ***чорны воронъ кряче****: Ой той менѣ головку оплаче!»* [22, с. 109]; *Летитъ* ***воронъ*** *зъ чужихъ сторонъ та крылцями фай, фай, Якъ я пѐду зъ сего села, комусь буде жаль, жаль. Летитъ воронъ зъ чужихъ сторонъ, а а вѐнъ не голоденъ, Ой тотъ буде жаловати, хто мене не годенъ* [4, II, с. 358]; *А попович каже: – Що дівчина моя буде!.. Вдовиченко каже: – Вона ж мене вірно любе. Що й уже Попович Та й на коника схилився, А удовиченко Чорним Лугом покрився… Що за Поповичем Та отець, мати плаче, А за вдовиченком Та чорний* ***ворон кряче*** [33, с. 159]; *Спіт, татусю рідний, моя ясна зоре, а вітер шуляї по сибірськім поли. Там рідній кости вже давно спочили, не знайти ніколи рідної могили. Хіба* ***чорний ворон*** *жалібно* ***закряче****, а дитина рідна лиш гірко заплаче* [12,

с. 234]; символічні значення зберігаються також у сталих виразах, зокрема у прокльонах: *Шоб на тебе ворони кракали* (проклін); *Нехай над ним ворони кракають!* (проклін) [34, с. 221].

Окрім онтологічної межі, символіка слів ***ворон / гавран*** і словосполучення ***вороний кінь*** пов'язана із соціокультурними ролями і функціями, зокрема гендерними. У текстах фольклору ***вороний кінь*** асоціюється з молодим парубком та є символом переходу до «іншого» світу – смерті чи чужини: *Ой кряче,* ***кряче*** *та* ***чорненький ворон*** *Та у лузі над водою, Ой плаче, плаче молодий козаче На коніку вороному. Ой* ***кряче, кряче та чорненький ворон*** *Та на глибокий долині, Ой плаче, плаче молодий козаче по нещасливій годині. –* ***Вороний коню****! Грай ти підо мною Та розбий ти тугу мою! Розбий, розбий тугу по темному лугу Козакові молодому* [33, с. 401]. У мовно-фольклорній картині світу українців у контексті пісень про кохання та жіночу долю це значення може трансформуватися як 'межа між «своїм» світом рідного дому та «чужим» світом парубка / чоловіка'. Водночас багаторівнева семантична структура символу ***ворон*** може розвивати компоненти 'втрата', 'самотність', 'розрив зв'язку зі «своїм» середовищем': *Не жаль мені на павочку, як на тую на* ***вороночку****: Занісъ мене дурний розумъ въ чужую стороночку* [31, с. 458]; пор. ***пава*** як вербальний символ дівчини. ***Вороночок*** маркує відрив дівчини в новому соціальному статусі жінки від рідного дому, входження в «інший», «чужий», потенційно ворожий простір, актуалізуючи семи 'доля', 'утрата ідентичності'.

Як уже згадано вище, у текстах часто з'являються інші вербальні символи, що підсилюють і поглиблюють семантику основного слова. Скажімо, поєднання символу птаха з топографічним маркером ***висока гора*** розширює межі його сприйняття та доповнює центральний символ компонентом 'недосяжність': ***Гавране, гавране****, высоко лѣтаешь, Высоко лѣтаешь, далеко выжаешь. Ци не видѣлъ ты тамъ мои штирі волы, Мои штырі волы, всѣ штырі половы? «Ой видѣлъ, я, видѣлъ, на* ***высокой горѣ****, На высокой горѣ отецъ нима оре, Отецъ нима оре и все тя спомина'тъ: «Нѣтъ моєй дѣвоньки навертацъ волоньки…». Скоро того дѣвча, скоро выслухала, Заразъ ся отъ жалю на прахъ розсыпало; А* ***чорны гавраны*** *погрѣбъ отправляли, А дрѣбны птачьковє барзъ краснѣ спѣвали!»* [19, с. 719]; пор. *гавран*, на, *м.* «Птица: Corvus corax, воронъ» [5, т. I, с. 321].

Символічні значення 'смерть', 'перешкода' розвиваються також у семантичній структурі слів ***кавка, галка***, вочевидь, через спільну з ***ворон*** ознаку «***чорний***»; пор. *кавка* 'те саме, що *галка*': *За дівчиною всі звони зазвонили, а за козаченьком всі,* ***кавки закавчили*** [4, т. I, с. 106]; *Ой* ***кавочки вороночки*** *усе поле вкрили* [цит. за: 5, т. II, с. 204] (зближення ***кавки-ворони / вороночки***); пор. також *гава* 'ворона' [5, т. I, 320], гуцульське *гава* 'хижий птах із чорним або сірим пір'ям, ворони, гави' [11].

Не викликає здивування, що додатковим периферійним семантичним компонентом символу є 'погані вісті': *Пѣшлю я* ***ворону*** *Въ чужу сторону, По свою родиноньку, А соколонька По свого батенька, Въ сыру земленьку.* ***Ворона*** *летитъ, Вѣстоньку несе – гѣде родина, гѣде, А сокѣлъ летитъ, Вѣстоньку несе – Не буде батенько, не буде, Радъ бы я витати, Та й привѣдъ дати, Своєму дитяточку – Сыра земленька, Заступила оченька, Прилягла ми ручку* [4, II, с. 675]. Як стає зрозуміло, у кожному цитованому тексті символ специфічно реалізує свою багатозначність: нова мовно-фольклорна ситуація зумовлює тільки перерозподіл семем, що актуалізуються одночасно в тексті, символізуючи відразу і 'смерть', і 'тривога, небезпека', 'зв'язок «цього» і «того» світу – світу живих і світу мертвих' та ін.

Ще одним постійним компонентом семантики вербального символу ***ворон*** є 'сум, сльози', що реалізується у предикативній конструкції ***чорний ворон кряче / кряче чорненький ворон***: *Ой надъ быстрым надъ Дунаемъ* ***Чорный воронъ кряче****; Не едина дѣвчинонька По козаку плаче* [13, с. 119]; *Ой кряче,* ***кряче чорненькій воронъ*** *та на глибокѣй долинѣ, Ой плаче, плаче молодій козак по своей родинѣ* [39, с. 109зв.]; пор.: І. Вагилевич зазначив, що *каркання ворона* означає чоловічі сльози [там само]; *Ой кѣнь бѣжить, трава шумить: Да вжежъ козакъ убитъ лежить, На купинѣ головою, Прикрывъ ноги осокою, Жовте тѣло рокитою Бѣлі руки хустиною, Ясне личко китайкою… Въ головонькахъ* ***воронъ кряче****, А въ нѣженькахъ коникъ плаче; Копытомъ землю выбивае, Свого пана вѣнъ пытае: – Ой пане-жъ мѣй, пане, Пане копитане! Ой кому мене вручаешъ, Кому коня покидаешъ? Чи Турчину, чи Татарину?.. «Тебе, коню, Турчинъ не пѣймае, А Татаринъ не ѣстьдлае. Ой бѣжи, коню, темными лугами, Бѣжи, коню, бытыми шляхами; Да прибѣжи, коню, до двору, Та вдарь копытомъ въ болону! А выйде до тебе ненька старенька, Козацькая матусенька; Вона буде тебе за поводы брати, Буде тебѣ сѣна пѣдкладати, Вѣвса буде тобѣ пѣдсыпати, Холодною водицёю наповати, И скрѣзь слёзы про мене пытати. Да не кажи, коню, що я убився, А скажи, коню, що я оженився,*

Да понявъ себѣ паняночку, Въ чистôмъ полѣ земляночку – Що куды вѣтеръ не вѣе, Ни сонечко вже не грѣе...» [35, с. 152–153]; пор. ***трава шумить*** із символічним значенням ‘нещастя, горе; тривога’, що реалізується, зокрема в діалектних записах: *За горамі ў тей дольінę,* ***Чарні гаўран*** *воду пійę. Пійę, пійę, помуцуйę, Два сердечка зармуцуйę. Йędно мойо, друге його, Зармуцене обідвойо; Зармуцені та і буду Док по швеце капац буду* [8, с. 170].

В українському мовно-фольклорному просторі вербальний символ ***ворон*** функціює також із домінантними символічними значеннями ‘ворожа сила’; ‘лихо, біда; зрада’: *Не злы* ***вороны*** *налетѣли, Злы разбойники нагъхали* [39, с. 109зв.]; *Летів* ***ворон*** *понад гай зелений, став калиноньку ламать, Любив козак молоду дівчину та й не думав її брать. – Ти, дівчино, вистели пирину, я до тебе спать прийду. Дівчя постіль, постіль вистелило, само спатоньки лягло. – Де ж ти шлявся, де ж ти волочився, шо’с до мене не прийшов? – Я не шлявся, я не волочився, я в сестриці ночував. – Я в сестриці та й чаю напився, папіроса закурив – Брешеш, брешеш, брешеш, вражий сину, ти до єншої ходив. Ночував’їс в другої дівчини та й сестрицею назваў* [7].

Зв’язок вербальних символів ***чорний ворон*** і ***кінь вороний*** (***коник вороненький***) є складним і багаторівневим: ці одиниці належать до ширшої системи символів, пов’язаних із семантикою межі, переходу й із сакральністю. Вони не функціюють у текстах ізольовано, а виступають складниками цілісного символічного ряду, що охоплює також символи ***вода, дорога, міст, луг*** та інші «порогові» простори. У мовно-фольклорній картині світу ***вороний кінь*** має виразну семантику межового, транзитивного образного знака, що також постає маркером переходу зі світу живих у світ мертвих. Як і ***ворон***, ***кінь / коник вороненький*** у текстах реалізує символічне значення ‘смерть’, хоча сам безпосередньо не є її носієм; його поява в багатьох контекстах «віщує» загибель, репрезентуючи відсторонену ідею смерті та переходу в «інший» світ. Так само і ***ворон*** несе в собі значення нещастя, утрати, загибелі, вказуючи на те, що вже відбулося або має статися. Водночас функція цих символів полягає не в дії (тобто не в тому, щоб спричинити смерть), а в натякові, у символічному представленні ідеї смерті – «ніби зі сторони».

На відміну від символу ***ворон***, лексема ***кінь*** має дещо іншу функційну динаміку: слово ***ворон*** символізує радше носія ідеї долі, зв’язку зі світом померлих, непевності, тривоги; його символічні значення натякають на приховану загрозу, неспокій, які складно ідентифікувати. Слово-символ ***ворон*** передає загальну ідею зміни внутрішнього психологічного або духовного стану – як окреме символічне значення. У цьому контексті це радше символ стороннього впливу, який змінює природний хід речей, не знищуючи їх повністю, а лише порушуючи рівновагу буття. Водночас ***ворон*** є виразником символічного значення ‘смерть’, не вказуючи на її безпосередню причину. Натомість ***кінь, коник вороненький*** реалізує символічні значення переходу зі світу живих до світу мертвих, зміни соціального статусу, тобто символіку трансформації, межового переходу, життєвого зламу.

Отже, ці символи доповнюють одне одного в мовно-фольклорній традиції, створюючи складний образ «порогового» простору. Їх лексикографічна репрезентація передбачає фіксацію як індивідуальних значень кожного символу, так і узагальненого символічного змісту, що виявляється у варіативних мовно-культурних контекстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995.

2. Войтович В. М. Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань. Київ, 2014.

3. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди. *Етноґрафічний збірник видає етноґрафічна комісія Наукового товариства імени Шевченка*. Т. XXXI–XXXII: І. Свєнціцький. Похоронні голосіння. В.Гнатюк. Похоронні звичаї й обряди. У Львові, 1912.

4. Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси : у 3 ч. Москва, 1878.

5. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907.

6. Гуцульські світи : Лексикон / Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. 668 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

7. Електронний архів українського фольклору [режим доступу:] http://folklore-archive.org.ua/work/1964/

8. Етнографічний збірник видає етноґрафічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Т.IX: Етноґрафічні материяли з Угорської Руси. Зібрав Володимир Гнатюк. Т. III : І. Західні угорсько-руські комітати. II. Бач-Бодроґський комітат. Львів, 1900.

9. Етноґрафічний збірник видає етноґрафічна комісія Наукового товариства імени Шевченка. Т. XIII : Галицько-руські народнї лєґенди / зібрав В. Гнатюк. Т. II. Львів, 1902.

10. Жайворонок В.В. Знаки етнокультури : словник-довідник. Київ, 2006.

11. Картотека Словника гуцульських говірок / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.

12. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ, 2008.

13. Малороссійскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. Москва, 1827.

14. Мифы народов мира : энциклопедия: в 2 т. Москва, 1991. Т. 1.

15. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонольогії. *Матеріяли до української етнольоґії*. Львів, 1909. Т. XI.

16. Онищук А. Народний калєндар. Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році, записані 1907–10 рр. у Зеленици Надвірнянського повіту (Гуцульщина). *Матеріяли до української етнольогії*. Львів, 1912. Т. 15. С. 1–61.

17. Пастух Н. Феномен зоологізму у міфології та культурі (теоретичний аспект). *З його духа печаттю… : збірник наукових праць на пошану Івана Денисюка* : у 2 т. Львів, 2001. Т. 2. С. 114–122.

18. Пастух Н. Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2013.

19. Пѣсьни русиновъ-лемковъ въ Галиціи, собранныя Алексѣемъ Ивановичемъ Торонскимъ. *Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси*. Москва, 1878. Т. II. С. 718–738.

20. Рогалевич Н. Н. Словарь символов и знаков. Мн., 2004. 512 с.

21. Рулін П. І. Українська пісня в старовинному російському співаннику. I–V. У Київі : З друкарні Української Академії Наук, 1924. 52 с.

22. Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый Михайломъ Максимовичемъ. Ч.1. Кіевъ, 1849.

23. Сімович О. Від драбини до нитки до неба: символічне осмислення шляху у фрагменті мовної картини світу. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № 2(44). Старобільськ, 2021. С. 38–52.

24. Сімович О. Матеріали до словника вербальних символів: *кінь*. *Діалектологічні студії 12. Діалект і пам'ятка* / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАНУ, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019.

25. Сімович О. Простір у мовно-фольклорній картині світу українців. *Діалектологічні студії. 13. Збірник пам'яті Наталії Хобзей* / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 240–261.

26. Сімович О. Словник вербальних символів. *Зірка, зоря. Сонце*. *Місяць*. *Діалектологічні студії. 11*: *Слово – словник – корпус. Пам'яті Наталі Хобзей* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. С. 304–322.

27. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ, 2001.

28. Снігирьова Л. Зооморфний символ коня в українських історичних піснях // Література. Фольклор. Проблеми поетики: наукове видання. Вип. 38 : Присвячений дослідженню творчої спадщини Л.Ф.Дунаєвської. С. 249–257.

29. Сумцов Н. Воронъ въ народной словесности. *Этнографическое обозрѣніе*. Кн. 4. Москва, 1890. № 1. С. 61–86.

30. Телеуця В. Символи фольклору як засіб вербалізації відчуттів [режим доступу:] http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/40-2/34.pdf

31. Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-русскій край, снаряженной И.Р. Географическимъ Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія / собр. П.П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург, 1874. Т. 5.

32. Українські замовляння / упор. М.Н. Москаленко. Київ, 1993. 309 с.

33. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упоряд., вступ.ст., комент. М.М. Олійник-Шубравська. Київ, 1990.

34. Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірники О.В. Марковича та ін. / уклав М. Номис. Київ, 2004.

35. Украинскія народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. Ч. 1. Кн. I–III. Москва, 1834.

36. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. Київ, 1999. Т. 1.

37. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник. Київ, 2002.

38. Франко І. Людові віруваня на Підгір'ї. *Етноґрафічний збірник видає Етноґрафічна комісия Наукового товариства імени Шевченка*. Т. 5 / за ред. Івана Франка. Львів, 1898. С. 160–218.

39. Wagilewicz D.I. Symbolika slowianska. *ЛНБ*. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. П. 7. Спр. 34, арк. 106.

УДК 81'276.6:7.031.71
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.8

НАРОДНІ ПРОМИСЛИ ТА РЕМЕСЛА ЯК ОСНОВА ПІДРУЧНИКА З ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА

FOLK ARTS AND CRAFTS AS A BASIS FOR A TEXTBOOK ON LINGUISTIC AND COUNTRY STUDIES

Трумко О.М.,
orcid.org/0000-0003-3816-6164
кандидат філологічних наук,
наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

Галайчук О.В.,
orcid.org/0000-0001-8052-6616
кандидат філологічних наук,
наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто роль народних промислів і ремесл як культурно значущого змістового компонента у викладанні української мови як іноземної (УМІ). Зазначено, що для ефективного формування комунікативної компетенції іноземців недостатньо лише мовної практики – необхідно забезпечити міжкультурну компетентність, що передбачає опанування фонового лінгвокраїнознавчого матеріалу. Такий підхід уможливлює глибше розуміння фонового змісту мовних одиниць, особливостей комунікативної поведінки, національного менталітету, побуту, естетичних кодів тощо.

На основі аналізу навчального посібника «Ключ до України: велич малих міст» (2025), що присвячений містам і селам України, досліджено, як через ремесла – вишивку, гончарство, лозоплетіння, ткацтво, іграшку, – можна забезпечити серед іншомовних студентів глибше розуміння української культури. Зокрема, у посібнику є інформація про борщівську сорочку; опішнянську та косівську види кераміки, їхню колористику, орнамент, техніки виготовлення; яворівську іграшку; ізянське лозоплетіння; петриківський розпис та його роль у світовій культурі; кролевецький рушник.

Унаочнено, як кожен із цих компонентів може стати підґрунтям для вивчення не лише лексики й граматики, але й культурних кодів нації, сприяти формуванню мовленнєвих навичок, розвитку естетичного смаку та емоційної залученості. Проаналізовано поєднання мовних, культурних й інтерактивних елементів: тематичні тексти, авдіювання, вправи для збагачення словникового запасу, граматичні та стилістичні завдання, рольові ігри, творчі проєкти, віртуальні екскурсії, що відображається системою передтекстових, притекстових та післятекстових вправ.

Підкреслено, що лінгвокраїнознавчий підхід має значний дидактичний потенціал, але потребує подальшого осмислення та методичного вдосконалення. Це особливо актуально у контексті глобалізації, інтенсифікації міжкультурної комунікації та зростання інтересу до вивчення української мови як іноземної.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, фонова лексика, посібник, текст, вправи.

The article deals with the role of folk arts and crafts as a culturally significant content component in teaching Ukrainian as a foreign language (UFL). It is noted that for the effective formation of communicative competence of foreigners, language practice alone is not enough – it is necessary to ensure intercultural competence, which involves mastering the background linguistic and country studies material. Such an approach allows for a deeper understanding of the background content of language units, peculiarities of communicative behavior, national mentality, everyday life, aesthetic codes, etc.

Based on the analysis of the textbook "The Key to Ukraine: The Greatness of Small Towns" (2025), which is dedicated to the towns and villages of Ukraine, the article examines how crafts such as embroidery, pottery, wickerwork, weaving, toys, and painting can help foreign language students gain a deeper understanding of Ukrainian culture. In particular, the manual contains information about the Borshchiv shirt; Opishnia and Kosiv ceramics, their coloring, ornamentation, and manufacturing techniques; Yavoriv toys; Izyan wickerwork; Petrykivka painting and its role in world culture; and the Krolevets towel.

It is demonstrated how each of these components can become the basis for learning not only vocabulary and grammar, but also the cultural codes of the nation, contribute to the formation of speech skills, development of aesthetic taste and emotional involvement. The combination of linguistic, cultural, and interactive elements is analyzed: thematic texts, listening, vocabulary enrichment exercises, grammar and stylistic tasks, role-playing games, creative projects, virtual excursions, which is reflected in the system of pre-text, pre-text, and post-text exercises.

It is emphasized that the linguistic and country studies approach has significant didactic potential, but needs further reflection and methodological improvement. This is especially true in the context of globalization, intensification of intercultural communication and growing interest in learning Ukrainian as a foreign language.

Key words: linguistic and country studies, background vocabulary, textbook, text, exercises.

Постановка проблеми. Викладання іноземної мови на сучасному етапі полягає не тільки в тому, щоб іншомовці опанували різні способи мовленнєвої діяльності: читання, письмо, аудіювання та говоріння, а й сформували відповідні компетенції, які передбачають знання про національно-культурні особливості країни, мову якої вивчають. Це лінгвокраїнознавчі знання (реалії, безеквівалентна та фонова лексика); країнознавчі знання (географічні, політичні, економічні, соціальні й історико-культурні особливості); знання про культуру (традиції, звичаї, побут, національний менталітет, психологічні особливості) [1, с. 60].

Однією з центральних категорій лінгвокраїнознавчого матеріалу є фонові знання. Саме опанування української мови в аспекті усвідомлення супровідних значень фонової лексики дозволяє сформувати «знання про традиції нашого народу (національні, релігійні, світські свята); географічні та кліматичні зони наших земель; уподобання в їжі, одязі, оздобленні житла; народні малярські ремесла і промисли; музичні інструменти, музичну та літературну спадщину; видатних особистостей у різних галузях науки, мистецтва, літератури» [2].

Лінгвокраїнознавчий аспект необхідно враховувати при підготовці методичних розробок, а також у змісті та засобах навчання. Наприклад, у підручниках з української мови як іноземної вміщено значну кількість лінгвокраїнознавчої інформації, що дозволяє іншомовцям познайомитися з національно-культурними особливостями країни, мову якої вони вивчають, уникати комунікативних бар'єрів у спілкуванні, не почуватися ізольовано у чужій країні [3, с. 154]. Науковці виокремлюють такі шляхи формування лінгвокраїнознавчої компетенції: розтлумачення безеквівалентних лексем мови, які відображають реалії країни, усвідомленого користування ними у процесі комунікації; ознайомлення з фразеологізмами, які містять відомості про характерні національні риси, специфіку побуту країни, традиції тощо; отримання лінгвокраїнознавчого матеріалу шляхом читання оригінальних, нередагованих текстів (літературних, науково-популярних текстів, газетних нотаток, реклами, оголошень тощо); вивчення відповідних текстів під час аудиторних занять і самостійної роботи; відвідування музеїв, виставок, культурних та історичних осередків, перегляд кінофільмів, озвучених українською мовою [4, с. 68]. Така робота спрямована на те, щоб іншомовці глибоко, системно, всебічно зрозуміли українську культуру з її глибинним змістом та підтекстами, що формувалися протягом тисячолітньої історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості реалізації лінгвокраїнознавчого аспекту та формування лінгвокраїнознавчих компетенцій у викладанні української мови як іноземної вивчали Валентина Владимирова, Олена Шевченко, Ірина Грищенко, Марія Редьква, Ніна Данилюк, Ірина Судук, Наталя Литвин, Марія Титова, Марта Драгомирецька, Оксана Горда, Валентина Зевако, Тетяна Лещенко, Ірина Самойленко, Вікторія Юфименко та ін. Лінгвокраїнознавчий аспект у навчанні УМІ дітей дошкільного віку висвітлювала Олена Мицько. Цінність лінгвокраїнознавства для соціокультурної адаптації іноземних здобувачів вищої освіти досліджувала Наталія Німенко. Про доцільність застосування інтегративного підходу до країнознавчого матеріалу в іншомовній підготовці майбутніх спеціалістів технічних спеціальностей розповіла Світлана Цимбрило.

Навчально-методичну літературу лінгвокраїнознавчого характеру представлено підручниками та посібниками з української мови як іноземної, що зосереджені на вивченні мови крізь призму культури та реалій країни: «Місто Лева» (Львів, 2013; 2021), «Суми – нова мова, нові друзі, нове життя» (Суми, 2018), «Знайомтесь: Україна» (Харків, 2012), «Перші кроки» (Харків, 2011), «Знайомтеся: Київ» (2011), «Спілкуємося українською. Країнознавство» (Вінниця, 2010), «Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови» (Львів, 2005–2016) та ін.

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою також пропонує низку посібників з УМІ, які забезпечують формування знань про Україну. Це видання «Ключ до України: міста і люди» (2020) [5; 6], «Образки з Лесиного життя» (2020) [7], «Спіймай Сковороду» (2023) [8]. У 2025 році авторський колектив подав до друку посібник лінгвокраїнознавчого характеру «Ключ до України: велич малих міст» [9]. У цьому виданні розроблено і представлено навчальний матеріал на основі розповіді про Бахмут, Бахчисарай, Борщів, Вилкове, Григорівка, Косів, Іза, Іванків, Кролевець, Олешки, Монастирище, Опішня, Пархомівка, Петриківка, Яворів. Поруч з історичним фактажем автори подали інформацію про народні промисли та ремесла, які не тільки прославляють ці населені пункти, але й часто є культурним надбанням України і входять до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Постановка завдання. Проте, попри таку значну, на перший погляд, кількість теоретико-прикладної навчально-методичної літератури

лінгвокраїнознавчого спрямування, очевидним залишається той факт, що у методиці викладання УМІ лінгвокраїнознавство все ще перебуває на стадії становлення і потребує подальших студій і досліджень.

Метою статті є дослідити особливості впровадження у курс української мови як іноземної інформації про народні промисли і ремесла як культурно значущого змістового наповнення підручника з лінгвокраїнознавства для іноземців, а також потенціал цієї інформації як засобу формування фонових знань про Україну, її культуру, розвитку мовленнєвих навичок і формування міжкультурної компетенції. Основою для аналізу є лінгвокраїнознавчий посібник «Ключ до України: велич малих міст» (Львів, 2025).

Виклад основного матеріалу. Вивчення особливостей **ВИШИВКИ** як народного декоративного мистецтва в курсі української мови як іноземної передбачає розширення словникового запасу іноземців, розуміння символіки та традицій, а також знайомство з історичним контекстом української культури. Як зазначає Ірина Прожогіна, «серед традиційних видів українського декоративно-ужиткового мистецтва вишивання має чи не найпотужніший ціннісно-смисловий складник. Іноземцям цікаво дізнаватися про українську традиційну вишивку, про оберегове призначення вишитого одягу й інших предметів прикладного вжитку (рушників, скатертин, хусток тощо)» [10, с. 30–31].

Оксана Горда також вважає, що використання лінгвокраїнознавчих компонентів на заняттях з УМІ сприятиме ознайомленню іншомовців із реаліями та традиціями України, особливостями національної культури, історичними подіями, відомими діячами тощо. Важливою в цьому контексті може стати запропонована авторкою навчальна модель формування лінгвокраїнознавчої компетенції на основі інформації про нову українську традицію – День вишиванки [11].

Автори аналізованого посібника «Ключ до України: велич малих міст» розкривають тему вишивки на прикладі міста «Борщів» і його візитівки – борщівської сорочки. Важливо зазначити, що текстовий матеріал тут інтегрує історичний, ужитковий та сакральний компоненти.

У тексті для читання подано легенди про борщівську сорочку, інформацію про її важливе значення для культурної спадщини України, про символіку кольорів тощо. Для вивчення студентам представлені такі лексеми: *вишиванка*, *вишивати*, *візерунок*, *нитка*, *узор*, засвоєння яких дає змогу опрацювати деякі питання словотвору, морфологічні зв'язки, синонімію; виявити стилістичні відтінки; розрізнити слова *вишивати, вишивка, вишиванка*.

Особливе значення мають інтерактивні вправи, що супроводжують текст. Вони стимулюють говоріння, аналіз, інтерпретацію символіки, формують культурну чутливість. Для цього автори пропонують виконати таке завдання: *Кожна область України має свій орнамент на вишиванках. Розшифруйте вишивану карту України (https://www.5.ua/dv/life/215095). За узором знайдіть, де може бути Борщів. Розкажіть, що вишивають у кожній області та з'ясуйте, що ці узори означають* [9, с. 93].

Тест для аудіювання містить інформацію про техніки вишивання борщівської сорочки. Слухаючи текст та виконуючи завдання, студенти дізнаються про важливість цієї сорочки для формування й збереження культурної пам'яті українців. Є згадка про ікону Борщівської Богородиці.

Тексти для читання й слухання супроводжує значна кількість дотекстових і післятекстових вправ, до яких підібрано відповідний ілюстративний матеріал. Розглянемо ті, які безпосередньо пов'язані з вишиванням.

1. Утворіть зі словом шити нові слова: за + шити – _____; пере + шити – _____; під + шити – _____; ви + шити – _____; на + шити – _____.

Запишіть. З'ясуйте значення нових слів. Складіть із ними словосполучення.

2. *Якби ви захотіли вишити / купити для себе вишиванку, який візерунок і який колір ви б обрали?*

3. Уявіть себе власником інтернет-магазину з продажу борщівських вишиванок. Підготуйте інформацію про вишиванки для сайту цього магазину [9, с. 94–95].

ГОНЧАРСТВО. Ця тема представлена двома локаціями – Косів і Опішня. Це дозволяє зіставити регіональні відмінності, розширити уявлення про українську матеріальну культуру, порівняти техніки, мотиви, колористику, і що особливо важливо – виявити спільне і відмінне.

Словники до цих розділів ґрунтуються на активному використанні кластерів, що охоплюють тематику гончарства: *випалювати, виріб, глина, гончар, гончарний круг, гончарство, кераміка, керамічний, крихкий, піч, пластичний, полива, розписувати, скульптура*. Це також розвиває здатність класифікувати об'єкти, описувати процеси, формувати емоційну реакцію на мистецтво.

До завдань подано ілюстрації традиційного українського посуду: *горщик, глечик, макітра, миска*. Проілюстровано для порівняння косів-

ську, опішнянську, гаварецьку та васильківську кераміки. Також темі посуду присвячена інтерактивна гра: *Одна група описує будь-який керамічний посуд, згаданий у тексті, не називаючи його. Інша група відгадує* [9, с. 70].

Подано інформацію про етапи виготовлення глиняного посуду, що дозволить збільшити словниковий запас іншомовців і удосконалити навички говоріння: *Розкажіть про всі етапи виготовлення виробу з глини, зображені в уривку. Використовуйте слова: гончар, глина, горщик, ліпити, пластичний, глечик, гончарний круг, виріб, розмальовувати, орнамент, випалювати, піч, скульптура* [9, с. 71]. Варто зазначити, що про етапи виготовлення керамічного посуду студенти дізнаються, переглядаючи уривок із фільму «Незабутні».

Для авдіювання автори посібника запропонували текст «Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні», доповнивши його низкою відповідних завдань.

НАРОДНА ІГРАШКА. Посібник знайомить користувача із містом Яворів і його особливістю – дерев'яною яворівською іграшкою. І хоча текст для читання містить невелику кількість інформації про іграшку, текст для слухання та вправи до нього повністю розкривають цей вид ремесла. Автори розповідають про матеріали, які використовують для виготовлення іграшки, колористику і символіку, техніки розпису, оберегові символи: «*Яворівську іграшку виготовляли у формі тварин і птахів, переважно з осики, бо вважали, що це дерево має властивість оберігати від поганого. Фарби робили з природних барвників – ягід і трав <…> Яворівська забавка має свої кольори: червоний, зелений, жовтий, можуть бути ще блакитний та білий. Кожен колір щось символізує. Жовтий – це сонце, червоний – ягоди та квіти, блакитний – небо, зелений – дерева та трави <…> Щодо техніки розпису, то спочатку сильно натискають пензликом, щоб намалювати широкий бік листочка, потім ведуть лінію й тиснуть все менше і менше. Так, у самому кінці листочок завершується тоненькою рискою*» [9, с. 175].

Лексеми, які розкривають цей артефакт: *забавка, барвник, деревина, забавляти, заготовка, листочок* (основний елемент, який малюють на яворівській іграшці)*, орнамент, осика, розпис, розписувати*.

Завдання розробити майстер-клас, зіграти рольові (майстер і клієнт) чи мовні ігри – роблять заняття сучасним і цікавим, а також спрямовані на здобуття комунікативної компетенції. Студентам, зокрема, пропонують: *Уявіть, що ви відвідали майстер-клас із яворівського розпису від художниці Марії Маруняк. Складіть допис для соціальних мереж і розкажіть, що цікавого ви дізналися. Поділіться враженнями* [9, с. 40].

ЛОЗОПЛЕТІННЯ представлене через інформацію про село Іза, яка показує, як окреме ремесло може стати ідентичністю громади. У тексті для читання «Дорогою на Закарпаття» описана історія та особливості цього ремесла. Зокрема, наводиться історія Івана Кашка – засновника традиції лозоплетіння: «*Кажуть, що першим в Ізі почав плести вироби з лози Іван Кашко. Спочатку він навчив цього ремесла своїх синів, а потім інших мешканців села <…> Батьки передають досвід роботи своїм дітям, а ті – своїм. Саме тому за декілька століть лозоплетіння в Ізі стало мистецтвом, яке дивує своєю красою*» [9, с. 55]. Подано інформацію про вербу як один із символів України: «*Лоза – це народна назва певної породи верби (пам'ятаєте прислів'я: «Без верби і калини нема України»?) Так ось, лоза – це також верба, тільки росте не як дерево, а як кущ*» [9, с. 55].

Для мовного навчання ця тема є надзвичайно вдалою. Засвоюється предметна лексика *верба, виріб, лоза, заготовляти, лозоплетіння, плести, порода*. Розвивається граматична компетентність: творення віддієслівних іменників: *малювати – малювання, плести – плетіння, заготовляти – заготівля, читати – читання.* Формуються комунікативні навички за допомогою комунікативних інтерактивних завдань. Наприклад: *Розділіться на групи. Уявіть, що ви в Ізі. Кожна група – це сусіди, які продають свої вироби на одній вулиці. Спробуйте прорекламувати свій товар так, щоб саме його купили туристи (роль виконує вчитель або ще одна група учнів)* [9, с. 58].

У тексті для слухання продовжено тему виробів, які можна виготовити із лози: *крісло-гойдалка, коники-гойдалки, санки, лялькові будиночки* тощо. Вивчають прикметник *сплетений*. На завершення уроку подано мовну гру: *Поділіться на дві групи. Напишіть перелік предметів, які можна сплести з лози. Озвучте ці предмети, не називаючи, а описуючи їх, наприклад: Вона трохи розширена донизу і звужена вгорі. В неї наливають воду і ставлять квіти (ваза). Інша група має вгадати предмет. Переможе та група, яка відгадає більше слів* [9, с. 63].

МАЛЯРСТВО. Тему живопису розкриває розділ, присвячений петриківському розпису, що є еталоном української декоративної культури, визнаним у світі. Це детально висвітлено у тексті: «*У 2013 році він був внесений до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО <…> най-*

довший у світі петриківський візерунок, розміщений на паркані, що має довжину 120 метрів <…> Його експонують на виставках у США, Канаді, Франції, Болгарії та інших країнах. Він прикрашає багато споруд в Україні та за її межами» [9, с. 54–155].

Зміст цієї теми передає відповідна лексика, що представлена у посібнику: *відбиток, відвар, візерунок, жовток, кора, розводити, розпис*. Описано техніку малювання: «*Емблемою петриківського розпису є "цибулька". Цей елемент має таку назву тому, що нагадує відбиток цибулі, розрізаної навпіл*»; інструменти, які використовують: «*Найпростіше – малювати пальцем... Інструмент, яким майстри пишаються, – це пензлик із котячої шерсті, або "котячка"*» [9, с. 155]; фарби та технологію їх виготовлення: «*Перші фарби для малювання петриківського розпису майстри виготовляли з природних матеріалів. Їх робили з відварів трав, квітів, ягід. Наприклад, червоний колір одержували з вишневого соку. Фарби розводили на яєчному жовтку й молоці, а закріплювали клеєм із кори вишні*» [9, с. 155] тощо.

Ознайомившись із цією інформацією, іншомовці виконують творчі завдання. Наприклад: *Петриківка стала символом Євробачення-2017. Поміркуйте, символом якої події цьогоріч могла б стати петриківка. Що б ви зобразили і який підпис додали? Прорекламуйте вашу ідею* [9, с. 157].

Для слухання запропонована легенда про петриківську вишню, а тема петриківського розпису продовжена у завданнях, зокрема: *Ознайомтеся з цікавими фактами про петриківку за покликанням: https://petrykivka.dp.ua/tsikavo-10-faktiv-pro-petrikivskiy-rozpis/. Розподіліть ролі журналіста й експерта з петриківського розпису. Візьміть інтерв'ю* [9, с. 61].

ТКАЦТВО. У посібнику «Ключ до України: велич малих міст» ткацтво представляє кролевецький рушник, який є не просто предметом декоративно-прикладного мистецтва, а сакральним елементом етнічної української культури. Орнаменти, символи (дерево життя, птахи, підсвічники) – це кодований зміст, який є універсальним і водночас суто національним.

Іншомовці знайомляться зі словами *рушник, ткацтво, ткач*. У вправах зосереджена увага на дієсловах *ткати* та *вишивати*, дієслівних формах на -но/-то (*виткано, вишито*). Текст для слухання містить інформацію про колористику та візерунки, які зображають на рушниках: «*– Я б хотіла, щоб було багато червоного кольору. Багато різних геометричних орнаментів: ромби, трикутники, восьмикутні зірки. Може бути дерево життя або підсвічники. Або пташки: голуби, півники, лебеді. Зрештою, вибери на свій смак*» [9, с. 178]. Подано ілюстрації орнаментів. Також студентам пропонують відвідати віртуальну екскурсію Музеєм кролевецького ткацтва (https://www.youtube.com/watch?v=uo2FsJes3ho) і дізнатися більше інформації про цей традиційний вид ремесла.

Важливо, що навчальний матеріал інтегрується у розповідь про Тараса Шевченка, який відвідав родину Огієвських у Кролевці в серпні 1859 року, і, за легендою, навіть замовив собі на весілля знаменитий кролевецький рушник.

Як бачимо, засвоєння нової лінгвокраїнознавчої лексики паралельно із фоновою країнознавчою, краєзнавчою та культурною інформацією дозволяє іншомовцеві отримати необхідні для повноцінної комунікації з носіями мови знання і полегшити соціальну адаптацію у чужому для нього мовно-культурному середовищі.

Висновки. У сучасній методиці викладання української мови як іноземної дедалі більше уваги приділяється лінгвокраїнознавчому підходу. Він дозволяє не лише навчити граматики й лексики, але й забезпечити міжкультурну компетентність, тобто уміння порозумітися з носіями мови не лише на побутовому, а й на культурному рівні. Різні типи вправ: передтекстові (підготовка до розуміння), притекстові (читання з опорою на словник) та післятекстові (інтерпретація, мовна гра, проєкт), інтерактивні завдання, аудіо- та відеоматеріали забезпечують повноцінне занурення іншомовців у мовне середовище, сприяють розвитку всіх мовленнєвих видів діяльності (читання, говоріння, письмо, слухання) та культурній адаптації.

Отже, народні ремесла і промисли – це не лише матеріал для ілюстрації культурного багатства України. Це фундаментальна частина підручника з лінгвокраїнознавства, яка дозволяє поєднати лінгвістичне, культурне, естетичне й міжособистісне навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заволока С. І. Лінгвокраїнознавчий аспект викладання іноземної мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 1. С. 59–62.

2. Городецька В. Малюга Н. Фонова лексика української мови як складова лінгвокраїнознавчої підготовки іноземних студентів. *X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht" Reihe*: Internationale virtuelle Konferenz

der Ukrainistik. Bd. 2019. Open Access LMU, München. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5388.

3. Судук І.І., Литвин Н.Б., Титова М.В. Шляхи формування лінгвокраїнознавчої компетенції на заняттях з української мови як іноземної. *Вісник ОНУ*. Серія: Філологія. 2016. Т. 21. Вип. 2(14). С. 153–161.

4. Грищенко І. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції у процесі вивчення української мови як іноземної. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород: Говерла, 2018. Випуск 1 (39). С. 67–69.

5. Ключ до України: міста і люди : підручник з української мови як іноземної (рівні B2-C1) / Ірина Ключковська та ін. Львів : Колір ПРО, 2020. Ч. 1. 200 с.

6. Ключ до України: міста і люди : підручник з української мови як іноземної (рівні B2-C1) / Ірина Ключковська та ін. Львів : Колір ПРО, 2020. Ч. 2. 296 с.

7. Образки з Лесиного життя : навч. посіб. / І. Ключковська та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 128 с.

8. Спіймай Сковороду: навчальний посібник з української мови як іноземної (рівні B1-B2) / Ірина Ключковська та ін. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2023. 220 с.

9. Ключ до України: велич малих міст : посібник з української мови як іноземної (рівень B1) : рукопис / Ірина Ключковська, Оксана Галайчук, Ольга Руснак, Оксана Трумко. Львів, 2025. 200 с.

10. Прожогіна І. Лінгводидактичний потенціал етнокультурного концепту вишиванка в навчанні української мови як іноземної. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки.* ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2022. Вип. 41. С. 26–45.

11. Горда О. М. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції на прикладі вивчення нової української традиції – день вишиванки. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. Вип. 10. С. 16–21.

УДК 811.161.2'367.52:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.9

ПОРЯДОК СЛІВ ЯК ЗАСІБ МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

WORD ORDER AS A MEANS OF LINGUISTIC INFLUENCE: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECTS

Турко О.В.,
orid.org/0000-0002-4178-0483
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано порядок слів (словолад) як важливий засіб мовленнєвого впливу в межах комунікативно-прагматичного підходу, що дає змогу виявити залежність вибору синтаксичних структур від комунікативної мети мовця, специфіку прагматичних маркерів, що модифікують сприйняття повідомлення адресатом. Дослідження базується на концептуальних напрацюваннях українського та зарубіжного мовознавства, присвячених питанням комунікативного синтаксису загалом, прагматичного підходу зокрема. Порядок слів охарактеризовано як інструмент мовленнєвого впливу у висловленнях політичного та художнього дискурсів. Виявлено особливості тактики, мовних засобів, прагматичного ефекту у стратегії переконання (аргументації), стратегії навіювання (сугестії), стратегії маніпуляції як найбільш поширених у мовленні. Проаналізовано функції словопорядку з урахуванням таких прагматичних понять, як мовленнєвий акт, ілокутивна сила, пресупозиція, імплікатура, дейксис й контекст. Особливу увагу приділено синтаксичним трансформаціям порядку слів, що посилюють прагматичний ефект висловлення. На матеріалі прикладів українського політичного й художнього дискурсу показано, як словопорядок сприяє акцентуванню інформації, формуванню емоційного фону, оцінних настанов та впливу на реципієнта. Зроблено висновок про важливу роль порядку слів як інструменту реалізації інтенцій мовця. Результати дослідження поглиблюють розуміння взаємозв'язку між формальною організацією висловлення та його комунікативним потенціалом, розкриваючи прагматичні механізми цілеспрямованого впливу на адресата. Наголошено на актуальності подальшого вивчення словопорядку як засобу реалізації комунікативних інтенцій у різних типах дискурсу. Теоретичні узагальнення можуть бути використані у сфері медіааналітики, політичної лінгвістики.

Ключові слова: порядок слів, мовленнєвий уплив, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовні засоби, прагматичний ефект.

The article analyses word order as an important means of linguistic influence within the communicative-pragmatic approach, which makes it possible to reveal the dependence of the choice of syntactic structures on the communicative goal of the speaker, as well as the specifics of pragmatic markers that modify the perception of the message by the addressee. The study is based on the conceptual developments of Ukrainian and foreign linguists devoted to the issues of communicative syntax in general and the pragmatic approach in particular. Word order is characterised as a tool of speech influence in political and artistic discourse. The peculiarities of tactics, linguistic means, and pragmatic effect in the strategies of persuasion (argumentation), suggestion (suggestion), and manipulation as the most common in speech are revealed. The functions of word order are analysed taking into account such pragmatic concepts as speech act, illocutionary force, presupposition, implicature, deictic and context. Particular attention is paid to syntactic transformations of word order that enhance the pragmatic effect of utterances. Using examples from Ukrainian political and artistic discourse, the article shows how word order contributes to the emphasis of information, the formation of an emotional background, evaluative attitudes, and influence on the recipient. The conclusion is made about the important role of word order as a tool for realising the speaker's intentions. The results of the study deepen the understanding of the relationship between the formal organisation of speech and its communicative potential, revealing the pragmatic mechanisms of purposeful influence on the addressee. The relevance of further study of word order as a means of realising communicative intentions in different types of discourse is emphasised. The theoretical generalisations can be used in the fields of media analysis, political linguistics.

Key words: word order, speech influence, communicative strategy, communicative tactics, linguistic means, pragmatic effect.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика фокусується на виявленні комунікативно-прагматичних функцій мовних засобів, що спричинено домінуванням та релевантністю процесу комунікації як інструменту подолання суспільної турбулентності в умовах російська агресія проти України, як ефективного, з погляду дидактики, засобу освітнього процесу, як способу інформаційного та політичного протистояння, як механізму налагодження взаємодії в міжнародному контексті. У реалізації мовленнєвої інтенції одним із дієвих способів є порядок слів. У межах прагматичного підходу саме словолад реченнєвої конструкції зумовлює акцентування на інформації, визначає вплив на адресата та формування смислів у свідомості реципієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд мовних одиниць в комунікативно-прагматичному аспекті передбачає їх аналіз як функціональних одиниць, що реалізують певні комунікативні наміри комуніканта в конкретній ситуації спілкування. Тобто мовна одиниця набуває додаткового значення, спричиненого контекстом, соціальними ролями учасників комунікації, комунікативною метою, покладеною в мовленнєвий акт. Концептуальні засади комунікативно-прагматичного підходу закладені у працях низки українських мовознавців. Зокрема, Т. Космеда проаналізувала категорії прагматики: мовленнєвий акт, комунікативні інтенції, адресність і контекстуальність [1]; Н. Гуйванюк описала комунікативно-прагматичну репрезентація усної мови, експресивізацію висловлень у розмовному мовленні, формально-семантичні співвідношення в синтаксисі [2; 3]; Ф. Бацевич розкрив особливості функціонування прагматичних аспектів на різних рівнях мовної системи [4], проаналізував мовленнєві акти та суб'єктивності в мовленні [5], зв'язок між прагматикою та семантикою, підкреслюючи, що прагматика формує смислові інтенції мовця, які реалізуються через синтаксичні та лексичні засоби [6]; А. Загнітко створив теоретико-методологічне підґрунтя для аналізу лінгвоперсони, її прагматичних намірів та комунікативного реалізму; когнітивно-дискурсивні моделі семантичних ролей як важливого елемента мовного впливу; дослідив семантичний і функціональний порядок слів у контексті дискурсу [7; 8]; О. Селіванова описала комунікативно-прагматичну парадигму як концептуальний фундамент для аналізу мови як комунікативного процесу, враховуючи інтенції мовця та контекст [9]; К. Серажим проаналізувала дискурс як соціолінгвальне явище з прагматико-семантичної перспективи [10]; С. Шабат-Савка системно дослідила комунікативну інтенцію крізь призму синтаксису і дискурсу [11]; Т. Мелкумова закцентувала значення комунікативно-прагматичних функцій як основи для аналізу дискурсивних стратегій і мовленнєвих дій у різних соціокультурних контекстах [12]; І. Шевченко визначила взаємодію мовних та пізнавальних процесів у формуванні комунікативного наміру [13] та ін.

Без сумніву, комунікативно-прагматичний підхід до аналізу мовних одиниць сприяє глибшому розумінню природи мовлення як соціальної дії, що має на меті не лише передачу інформації, а й цілеспрямований уплив на співрозмовника, координацію спільної діяльності та підтримання соціальних зв'язків.

Незважаючи на наявність праць, присвячених синтаксичній організації речення, проблема інтерпретації порядку слів як механізму суспільного впливу потребує подальшого аналізу з урахуванням комунікативного аспекту, оскільки зумовлена потребою глибшого осмислення прагматичних можливостей порядку слів у різних типах дискурсу, а також його ролі у формуванні соціальних настанов, емоційного фону та когнітивної оцінки подій.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити порядок слів як засіб мовленнєвого впливу крізь призму прагматичного підходу, з'ясувати, яким чином позиційне розміщення компонентів висловлення впливає на інтерпретацію, актуалізацію інформації та емоційно-оцінну настанову адресанта, а також виявити прагматичні функції словоладу в контексті сучасної комунікативної практики.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний уплив у процесі мовно-мовленнєвої взаємодії становить результат взаємодії між адресантом та адресатом, реалізується за допомогою мовних і паралінгвістичних засобів, прагматичних умов комунікативної ситуації – статусно-рольових відносин, інтенціональності, пресупозицій, комунікативної мети.

У сучасному мовознавстві комунікативний уплив трактують як одну з ключових прагматичних категорій: «Мовленнєвий вплив однієї особи на іншу або цілу групу за участю мови і невербальних засобів, що її підсилюють для реалізації визначеної комунікантом мети, полягає у впливі на свідомість, мотиваційну сферу об'єкта суб'єктом, зміну діяльності адресата, його поведінку, наміри, погляди, установки» [14], «Вплив мовленнєвий – це використання особливостей природної мови з метою побудови повідомлень, що володіють підвищеною здатністю впливу на свідомість і поведінку адресата або адресатів повідомлення. У науці зустрічається широке та вузьке розуміння мовленнєвого впливу» [9, с. 449]. Визначальними ознаками мовленнєвого впливу є цілеспрямованість (мета – переконати, схилити, зацікавити тощо), прагматичність (мовлення провокує дії), контекстуальність (потребує комунікативної ситуації), стратегічність (вибір мовних засобів залежить від комунікативної стратегії).

З огляду на тенденції в трактуванні названого поняття стверджуємо, що мовленнєвий уплив – це комунікативно-інтенційний процес, спрямований на свідомість, емоції та поведінку реципієнта за допомогою мовних і паралінгвістичних засобів, зумовлених ситуацією спілкування.

Існує чимало різновидів мовленнєвого впливу, які реалізуються залежно від мети комунікації, соціального статусу учасників, контексту ситуації та каналу передавання інформації. До основних форм належать переконання, навіювання, спонукання, заохочення, застереження, а також більш складні стратегії – маніпуляція, примус, інформування з метою формування певних уявлень або установок (К. Серажим [10], О. Селіванова [15], В. Аккурт [16] та ін.). Кожна з цих форм має специфічні мовні засоби реалізації: від інтонаційної виразності до добору аргументів, риторичних прийомів, модальності, стилістичних фігур тощо. Вивчення механізмів мовленнєвого впливу особливо актуальне в умовах інформаційної війни, політичного дискурсу та медіакомунікації, де мова стає інструментом управління свідомістю та поведінкою мас.

У реалізації стратегій мовленнєвого впливу важливу роль відіграють не лише лексико-семантичні чи інтонаційні засоби, а й синтаксична організація висловлення, зокрема порядок слів, який може підсилювати прагматичний потенціал висловлення, акцентуючи увагу реципієнта на певному компоненті вислову, задаючи ритм повідомленню, викликаючи певні емоції чи асоціації.

Порядок слів є як граматичною категорією, так і прагматичним інструментом, що вміло використовується комунікантом задля реалізації впливу – переконання, навіювання або маніпуляції. Це засвідчує його вагоме місце серед інших стратегій і тактик комунікативної дії.

Стратегія переконання (аргументації) становить логіко-емоційне звернення до адресата через систематизовані аргументи, що мають спонукати до прийняття певної позиції чи рішення [17]. Ця стратегія реалізується через чітку структуру, логічний ланцюг, лаконічність, звернення до спільних цінностей, що дозволяє досягти переконливості. Напр.: *«*Не ми почали цю війну. Але нам цю війну закінчувати*»* (Володимир Зеленський) [18]: стратегія переконання (сформувати або змінити переконання адресата на основі логіки, емоцій і спільних цінностей) → тактика (апеляція до моральних цінностей) → засіб (інверсія: заперечення причетності + акцент на суб'єкті відповідальності (інверсія)) → прагматичний ефект (мовленнєвий уплив через логічний та емоційний імпульс).

«Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!» (Тарас Шевченко) [19]: стратегія переконання (заохочення до боротьби, формування впевненості в перемозі) → тактика (заохочення та підтримки віри) → засіб (порядок слів: звичне *«Бог вам помагає»* трансформовано у *«Вам Бог помагає»*, що підсилює емфатичний акцент на *«вам»* – саме вам, борцям, адресована Божа підтримка) → прагматичний ефект (формується відчуття моральної правоти, виникає емоційний імпульс до дії).

Стратегія навіювання (сугестія) відрізняється від переконання тим, що впливає на підсвідомість адресата через емоції, образи, почуття, інтуїтивно, без прямої аргументації [20]. Напр.: *«Ти ж бо сильна. Ти витримаєш. Ти не маєш права впасти!»* (Леся Українка) [21]: стратегія навіювання (форма впливу на підсвідомість адресата через емоційно-імпліцитне спонукання) → тактика (психологічна підтримка + повторення – підсилення віри адресата у власну силу через послідовні твердження, що закріплюють одну ідею) → засоби (порядок слів: «Ти ж бо сильна» – акцент на адресаті (*«Ти»*) й оцінці стану (*«сильна»*), повтор (три окличні речення з особовим займенником на початку створюють ритм) інтонаційне підсилення (оклична інтонація як засіб експресії та емоційного тиску), лексичний (слова «витримаєш», «не маєш права впасти» апелюють до морального обов'язку і стійкості)) → прагматичний ефект (емоційне мобілізування адресата, формування відчуття відповідальності, підтримки, упевненості).

«Кожен з нас загинув на Донбасі… Кожен з нас – українець» (Володимир Зеленський) [18]: стратегія (сугестія: уплив через емоційне ототожнення) → тактика (єднання: створення відчуття спільності й солідарності) → засоби (повтор (анафора) + порядок слів із винесенням ключових слів у препозицію (емфаза)) → прагматичний ефект (емпатичне ототожнення адресанта з адресатом, підвищення значущості колективного ***«ми»*** через риторичне ***«кожен з нас»***, підсилення емоційного тиску через граматичну структуру: порядок слів *«Кожен з нас – українець»* увиразнює логічний наголос на останньому слові ***«українець»***, що має патетичний уплив). Порівн. із словами Івана Багряного: *«Ми – нація. Ми – великий народ. Ми маємо право бути!»*.

Стратегія маніпуляції – прихований, неясно усвідомлений уплив, спрямований на зміну поведінки або установки адресата, часто без його свідомої згоди [16]. А. Загнітко виділив комунікативно-стратегічні типи маніпуляції як цілеспрямовані сценарії, що реалізуються через мовленнєві суб'єктивні й об'єктивні граматичні конструкції [22]. Напр.: *«Хто в Раді не підтримує реформи, той працює на росію»* (Арсеній Яценюк) [23]: стратегія (поділ на «своїх» (тих,

хто підтримує реформи) і «чужих» (тих, хто не підтримує), представлення критиків реформ як ворогів держави) → тактика (чорно-біле мислення (дихотомія) – немає нейтральної позиції, або ти за реформу, або проти України (в цьому випадку – «працюєш на росію»), персоналізація та стигматизація – «працюєш на росію» накладає негативну оцінку, підозру у зраді, спростування альтернатив – відкидання можливості конструктивної критики реформ) → засоби (порядок слів: спочатку негативна дія («не підтримує реформи»), потім суворий ярлик («працює на росію»), що підсилює логічний зв'язок і емоційний уплив; антипозиція (***«той...»***) – контраст між суб'єктами; конденсоване речення без умовних чи заперечних форм, що створює враження абсолютної істини) → прагматичний ефект (маніпулятивний уплив на аудиторію: змушує сприймати критику реформ як загрозу національній безпеці, обмеження дискусії: зменшує простір для конструктивної критики, яка ототожнюється зі зрадою, мобілізація підтримки: формує групову солідарність серед прихильників реформ).

Отож зміна позицій ключових елементів речення дозволяє мовцю реалізовувати різноманітні стратегії – переконання, навіювання, маніпуляцію – через які здійснюється спрямований уплив на адресата. Комунікативний потенціал порядку слів полягає у формуванні логічного та емоційного наголосу, який посилює аргументацію, маркує емоції, створює образи та акцентує соціальні цінності чи страхи. Такі мовленнєві прийоми, як інверсія, анафора, емфаза, ритмічні повтори, є засобами реалізації тактик комунікації, що спонукають до прийняття певної позиції або поведінкової реакції.

Аналіз ролі порядку слів у межах прагматичного підходу передбачає не лише опис граматичної структури речення, а й виявлення комунікативних намірів мовця, впливу на адресата, а також прихованого змісту. Визначення ролі словоладу як засобу мовленнєвого впливу потребує звернення до основних понять прагматики, які пояснюють, яким чином мовець кодує значення, оцінки, емоції та установки в межах певного контексту.

С. Левісон, Дж. Остін, Дж. Серль, Дж. Лайонез, Г. П. Грайс визначили ключові поняття прагматики, які стали основою для аналізу мовленнєвої діяльності в реальному комунікативному контексті: дейксис – залежність значення від ситуації; мовленнєвий акт – дія, яку ми здійснюємо словами; ілокутивна сила – реалізована функція висловлення; пресупозиція – приховане припущення; імплікатура – значення, яке не висловлене прямо; контекст – усі обставини, які випливають на інтерпретатора висловлення та ін. Ці поняття прагматики безпосередньо пов'язані з порядком слів, оскільки саме через словолад мовці передають нюанси значення, акценти, емоції, приховані припущення й прагматичні наміри. Напр.: «Я прагну миру і доб'юся єдності України. Тому розпочинаю свою роботу з пропозиції мирного плану» [26] (Петро Порошенко): порядок слів у цьому прикладі відіграє ключову прагматичну роль, позаяк організовує ілокутивну силу, посилює емоційний уплив і структурує комунікативний намір. ***«Я прагну миру» / «Я доб'юся єдності»*** – суб'єкт (*«я»*) передує дії, що наголошує на особистій відповідальності і волі мовця. Така позиція маркує авторитет активним взяттям на себе ролі діяча. Крім цього, паралельна структура створює ритмічний наголос, що активує емоційний і перлокутивний ефект – рішучість, мотивація, довіра. З'єднувальне слово «тому» логічно пов'язує попередні обіцянки з дією, у такий спосіб маркується значення прагматичної когерентності: тобто інтенція породжує обіцянку, яка втілюється через реальну дію. Висловлення розгортається від емоційного посилу (*«мир»*, *«єдність»*) до конкретної дії (*«мирний план»*). Ця прогресія вдовільняє очікування слухача: спочатку мотивація – потім рішення. Прагматичний ефект порядку слів створює враження логічної послідовності й впевненості, посилює ілокутивну силу: не лише декларація, а й ініціація дії, підтримує жанрову специфіку політичної промови: структурованість, переконливість, апеляція до спільних цінностей. Прямий порядок слів: S → P → O / Adv, базова граматична структура, яка у прагматиці має важливі комунікативні функції: посилення ясності та авторства, реалізація ілокутивної сили, підтримка когерентної логіки, риторична ефективність. У політичному дискурсі прямий порядок слів використовується для досягнення зрозумілості, авторитетності та ефективної комунікації.

Висновки. Мовленнєвий уплив як комунікативно-інтенційний процес передбачає цілеспрямовану дію мовця на адресата з метою формування чи трансформації його думок, поведінки, емоцій або переконань. Засобами мовленнєвого впливу, крім лексичних та інтонаційних, є й синтаксичні, зокрема порядок слів як інструмент реалізації різних стратегій – переконання, навіювання, маніпуляції. Прагматичний потенціал словоладу полягає в актуалізації певного компонента висловлювання, зміщенні акцентів, посиленні

емоційної виразності, створенні логічної структури повідомлення, формуванні ритму та інтонаційного малюнка. Комунікант модифікує словолад для досягнення конкретного перлокутивного ефекту – емоційної реакції, довіри, переконання або дії з боку реципієнта. Таким чином, порядок слів постає як семіотичний маркер комунікативної стратегії, здатний виконувати роль логіко-емоційного ядра впливу.

Подальші дослідження комунікативного потенціалу порядку слів у межах прагматичної парадигми дадуть змогу глибше розкрити сутність мовленнєвого акту, його вплив на адресата та реалізацію соціально значущих настанов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 349 с.
2. Гуйванюк Н. Синтаксичні експресеми з антиципацією. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка* : зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С.Я.Єрмоленко / відп. ред. акад. НАН України В. Г. Скляренко. Київ : 2007. С. 84–92.
3. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Львів : ЛНУ, 2004. 220 с.
5. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : Видавництво Львівського університету, 2008. 176 с.
6. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 29.
7. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія. Вид. 2-ге випр. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 219 с.
8. Загнітко А., Загнітко Н. Функційно-комунікативний рівень лінгвоперсони: закономірності самореалізації лінгвоперсони. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. №6. С. 179–188.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-Київ, 2008. 712 с.
10. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : дис. … д. філол. н. : 10.01.08. Київ, 2003. 443 с.
11. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
12. Шевченко І. С. Когнітивна прагматика: підходи та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Германістика та міжкультурна комунікація.* 2019. № 2. С. 169–173.
13. Мелкумова Т. В. Стан дослідження комунікативно-прагматичних функцій мовних одиниць. *Філологічні студії.* 2016. № 15. С. 63–72.
14. Матушевська Н. В. Особливості мовленнєвого впливу. URL: https://surli.cc/ugmqpl.
15. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. 350 с.
16. Аккурт В. Методи маніпулятивного впливу в лінгвістиці. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.* 2020. №30. С. 5–23.
17. Монастирьова Л. В. Комунікативні стратегії переконання як одна з характеристик мовної особистості лідера. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2020. №4. Ч. 1. Том 31 (70) № 4 Ч. 1. С. 176–180.
18. 19 цитат з промови Зеленського: про закінчення війни, розпуск парламенту і країну інших можливостей. URL: https://surl.li/iokbkg.
19. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Всеукр. товар. «Просвіта», 1993. 512 с.
20. Kovalevska T. Yu., Kovalevska-Slavova A. V. Suggestive linguistics: Specificity and Core Methods. *Записки з українського мовознавства.* 2022. №29. С. 303–312.
21. Леся Українка. Драматичні твори. Київ: Веселка, 1991. С. 45–67.
22. Загнітко А. П. Комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій: час Ведмедика Волдо. *Записки з українського мовознавства.* 2019. №26. Т.2. С. 203–216.
23. Яценюк: Хто в Раді не підтримує реформи, той працює на росію. URL: https://surl.li/cgnfml.
24. Звернення Президента Володимира Зеленського з нагоди Дня Української Державності. URL: https://surl.lt/uyiixt.
25. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962. 174 p.
26. Петро Порошенко, інавгураційна промова, 7 червня 2014 року. URL: https://surli.cc/ypdltl.

УДК 811.161.2'374-047.44
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.10

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУЧАСНОЇ СПОРТИВНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF MODERN SPORTS TERMINALLEXICS IN UKRAINIAN

Філонов М.І.,
orcid.org/0009-0000-6755-7469
аспірант кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано лексикографічне опрацювання сучасної української спортивної термінолексики, яка динамічно розвивається під впливом змін у спортивному житті й зростання ролі спеціалізованої мови у фаховій комунікації. З'ясовано, що попри помітне зростання словникової продукції, термінолексика спорту й надалі залишається недостатньо впорядкованою та неповно репрезентованою в лексикографічних джерелах. Окрім того, окреслилися нові виклики: фрагментарність відображення терміносистем окремих видів спорту, відсутність уніфікованої методики опису терміноодиниць, а також обмежена доступність видань для цільової авдиторії.

Охарактеризовано загальні й галузеві словники, видані у XXI ст., зокрема перекладні, тлумачні та багатомовні. Детально розглянуто видання, присвячені термінам окремих видів спорту (футболу, хокею, гімнастики, легкої атлетики, настільного тенісу, спортивної боротьби та ін.), які сприяють уніфікації спортивної термінології.

Особливу увагу приділено лексикографічним тенденціям останніх років, зокрема збільшенню кількості словників, усуненню наслідків русифікації спортивної терміносистеми, адаптації англіцизмів або їх заміні українськими відповідниками. Також окреслено методологічні прогалини укладання словників – відсутність уніфікованого підходу до добору та опису терміноодиниць.

Проаналізовано ступінь доступності спортивних словників для широкого кола користувачів. Констатовано, що попри позитивні зрушення в розвитку спортивної лексикографії XXI ст., зберігається потреба в кодифікації, упорядкуванні та розробленні термінологічних ресурсів, орієнтованих на потреби освіти, науки, спорту й масмедіа. Актуальним є завдання створення універсального словника, який би фіксував і уніфіковував спортивну термінологію в цілому.

У перспективі важливими залишаються такі напрями досліджень: поглиблений аналіз словникових статей, порівняльне вивчення українських і зарубіжних лексикографічних джерел, розвиток багатомовної лексикографії, формування електронних термінологічних баз тощо.

Аналіз словників здійснено у хронологічній послідовності їх появи.

Ключові слова: словник, лексикографія, термінографія, спортивна термінологія, терміносистема, українська мова, термінологія, терміносистема, українська мова.

The article analyzes the lexicographic processing of modern Ukrainian sports terminology, which is dynamically developing under the influence of changes in sports life and the growing role of a specialized language in professional communication. The general and specialized dictionaries published in the twenty-first century, including translation, explanatory and multilingual dictionaries, are characterized. The editions devoted to the terms of individual sports (football, hockey, gymnastics, athletics, table tennis, wrestling, etc.), which contribute to the unification of sports terminology, are considered in detail. It is found that despite the noticeable growth of dictionary products, the sports terminology remains insufficiently organized and incompletely represented in lexicographic sources. In addition, new challenges are outlined: fragmented reflection of terminology systems of individual sports, lack of a unified methodology for describing terminological units, and limited availability of publications for the target audience.

Particular attention is paid to lexicographic trends of recent years, in particular, the increase in the number of dictionaries, elimination of the consequences of Russification of the sports terminology, adaptation of anglicisms or their replacement with Ukrainian equivalents. The author also outlines methodological gaps in the compilation of dictionaries – the lack of a unified approach to the selection and description of terminology.

The degree of accessibility of sports dictionaries for a wide range of users is analyzed. It is stated that despite the positive developments in the development of sports lexicography of the twenty-first century, there is still a need for codification, organization and development of terminological resources focused on the needs of education, science, sports and mass media. The task of creating a universal dictionary that would record and unify sports terminology in general is urgent.

In the future, the following areas of research remain important: in-depth analysis of dictionary entries, comparative study of Ukrainian and foreign lexicographic sources, development of multilingual lexicography, formation of electronic terminology databases, etc.

The dictionaries are analyzed in the chronological order of their appearance.

Key words: dictionary, lexicography, terminography, sports terminology, terminology system, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Термінологічні словники відіграють важливу роль для кодифікації та унормування фахової лексики різних галузей науки й техніки. Їх поява й активне використання свідчать про високий рівень функціювання терміносистеми мови. Такі видання сприяють розв'я-

занню широкого кола проблем, пов'язаних із уживанням і тлумаченням термінів, особливо в умовах динамічних змін у спеціалізованій лексиці.

Лексикографічного упорядкування потребує і сучасна спортивна термінологія з огляду на стрімкий розвиток у зв'язку з динамічними процесами в спортивному житті. Активізація цієї терміносистеми супроводжується проникненням до українського мовного середовища численних запозичень, передусім англіцизмів. Водночас зберігається засилля русифікованих варіантів термінів, що потребують корекції або заміни питомими відповідниками. Нагальним завданням лексикографів і фахівців у галузі фізичного виховання та спорту, як зазначають О. Романчук і Р. Коваль, є створення не лише великого тлумачного словника спортивних термінів (із дефініціями, етимологією, синонімними рядами), а й дво- та багатомовних перекладних словників. У таких виданнях слід фіксувати найновіші терміни, що входять у вжиток, і забезпечити їхню доступність для широкого кола користувачів [28, с. 272]. Т. Іщенко, зі свого боку, зауважує, що «стихійність спортивної термінології виявляється в слабкій кодифікованості, нормативні вузькогалузеві спортивні словники і англійської, і української мов представлені словниками з максимальним обсягом лише 1000 термінів, а їх тираж надзвичайно малий, тобто вони недоступні навіть фахівцям галузі спорту» [11, с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд українського спортивного словникарства до початку XXI ст. здійснив І. Янків, який систематизував наявні на той час словникові джерела та виокремив їхні основні характеристики [42]. Подальші етапи розвитку спортивної лексикографії висвітено у працях Т. Беценко [3], О. Романчук і Р. Коваль [28]. Особливості відображення неологізмів футбольного дискурсу у словниках XXI ст. проаналізував В. Максимчук [18].

Постановка завдання. Спорт є однією з найдинамічніших сфер суспільного життя, а відтак мова, що його обслуговує, постійно оновлюється та збагачується. Стрімкий розвиток цієї сфери впродовж останніх двох десятиліть спричинив активізацію лексикографічної діяльності, зокрема укладання словників, присвячених спортивній термінолексиці. Попри помітне зростання словникової продукції, термінолексика спорту й надалі залишається недостатньо впорядкованою та неповно репрезентованою в лексикографічних джерелах. Окрім того, окреслилися нові виклики: фрагментарність відображення терміносистем окремих видів спорту, відсутність уніфікованої методики опису терміноодиниць, а також обмежена доступність видань для цільової авдиторії.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI ст. побачило світ кілька загальних словників спортивної термінології, переважно невеликого обсягу, які стали важливим етапом у процесі фіксації та унормування лексики фізичної культури й спорту, сприяючи її впорядкуванню. Серед таких видань варто відзначити праці І. Янківа (Львів, 2000) [41], О. Боровської (Львів, 2003) [5], М. Зубалія і В. Сіркізюка (Кам'янець-Подільський, 2003) [10], Ю. Маркітанова і В. Маркітанова (Кам'янець-Подільський, 2010) [19], І. Усатової і С. Цаподоя (Черкаси, 2012) [37]. Укладачі «Словника основних понять з фізичної культури» (Полтава, 2020) – О. Согоконь, О. Донець – мали на меті не тільки подати визначення спортивних термінів, а й підвищити культуру їх уживання у професійному середовищі [33, с. 3].

Серед двомовних лексикографічних праць помітною є праця І. Гродського «Англо-український тезаурус зі спортивної лексики» (Київ, 2011), що репрезентує базову лексику для підготовки фахівців із фізичного виховання [7]. Значним внеском у розвиток спортивної термінографії став також «Німецько-український словник спортивних термінів» (Вінниця, 2016) викладачів кафедри фізичного виховання Вінницького аграрного університету. Видання охоплює понад 7000 одиниць, серед яких представлено як терміни та термінологічні звороти з фізичної культури й спорту, так і загальновживану лексика. Реєстр сформовано на основі сучасної німецької художньої, науково-популярної та фахової літератури, а також періодики, включаючи певну кількість професійних діалектизмів і жаргонізмів. Завдяки прагненню укладачів добирати найбільш точні українські відповідники, словник становить практичну цінність як для мовознавців, так і для фахівців у галузі спорту [23, с. 3].

До новіших перекладних тлумачних словників належить «Українсько-російська, російсько-українська термінолексика спортивних ігор» В. Осінчук, Л. Левків (Львів, 2003) [24]. У «Термінологічному словнику зі спортивних ігор» І. Цапа і М. Цапа (Івано-Франківськ, 2013) подано основні терміни, фразеологічні звороти, скорочення й абревіатури, уживані в різних видах спорту. Матеріал систематизовано за розділами: «баскетбол», «волейбол», «гандбол», «настільний теніс», «футбол». У словнику вказано походження окремих термінів і наведено українські відповідники, що засвідчує прагнення авторів

до дерусифікації та формування саме національних маркерів у спортивній терміносистемі. Ілюстративний матеріал у вигляді фотографій підвищує пізнавальну й дидактичну цінність видання [38]. Обидва словники стали підґрунтям для подальшого системного опису термінології командних і силових видів спорту.

В. Наумчук у своєму словнику-довіднику (Тернопіль, 2013) подає визначення понад 4000 термінів і понять із фізичної культури та спорту. Автор зазначає мову-джерело запозичених одиниць, що є важливим для розуміння шляхів формування спортивної терміносистеми [22].

У «Термінологічному словнику з фізичної культури і спорту» за редакцією Г. Грибана (Житомир, 2016) запропоновано ґрунтовне тлумачення термінів не лише з основної галузі – фізичної культури та спорту, а й зі суміжних: лікувальної фізичної культури, валеології, педагогіки. Особливу увагу приділено новим термінам, пов'язаних із заняттям спортом осіб з особливими потребами [35].

Терміни та поняття, зафіксовані в навчально-методичному посібнику «Словник термінів та понять зі спортивних дисциплін» (Полтава, 2019), укладачі згрупували за видами спорту: «легка атлетика», «міні футбол», «футбол», «волейбол (пляжний волейбол)», «гандбол», «настільний теніс». Автори наголошують, що вільне володіння спортивною термінолексикою та її активне використання в освітньому процесі сприяє точній комунікації па підвищує ефективність викладання [32, с. 2].

«Словник спортивних термінів із загальної фізичної підготовки» (Херсон, 2020), створений для підготовки фахівців фізкультурно-оздоровчого та спортивного спрямування, охоплює лексику, що стосується розвитку фізичних якостей, принципів тренувального процесу й методики дозування навантажень. Видання орієнтоване на потреби тренерів, інструкторів фітнесу та викладачів [17].

Знаковою подією в розвитку спортивної термінографії стала поява «Словника термінів зі спортивного права» А. Бордюгової (Київ, 2007). У виданні зібрано й витлумачено понад 300 терміноодиниць, які використовують у правому регулюванні спортивної діяльності в Україні. Словник охоплює як базові правові поняття галузі, так і терміни, пов'язані з антидопінговим контролем, контрактними зобов'язаннями, правами спортсменів і судовими суперечками у спорті. Ця праця є цінним джерелом для фахівців у сфері спортивного менеджменту, права та державного управління фізичною культурою [4].

У XXI ст. з'являється дедалі більше галузевих (спеціалізованих) словників, присвячених окремим видам спорту. Серед них – як тлумачні, так і перекладні видання.

Найбільша кількість словників присвячена футбольній термінолексиці. У «Словнику футбольних термінів» О. Свєртнєва (Полтава, 2007) представлено терміни, які вживають у різних аспектах футбольної діяльності – від підготовки й тренування спортсменів до суддівства та міжнародної термінології ФІФА і УЄФА. Автор підкреслює необхідність науково обґрунтованої методики укладання як одномовних, так і перекладних термінологічних словників, покликаних уніфікувати українську футбольну термінолексику [29, с. 3].

Потребу у створенні доступних багатомовних словників сучасної спортивної термінології демонструє праця В. Соломонка та О. Соломонка (Львів, 2009) [34]. Ще одне видання – перекладний шестимовний словник близько тисячі футбольних термінів авторського колективу (Львів, 2009) – є однією з перших спроб представити футбольну лексику в міжмовному порівнянні. Словник вирізняється практичною спрямованістю, зручністю для користувачів різного мовного середовища та прагненням до уніфікації термінології на міжнародному рівні [21].

Вагомим внеском у розвиток міжмовної лексикографії є «Українсько-польський, польсько-український перекладний словник футбольних термінів» (Львів, 2012), у якому зібрано й упорядковано терміни, що охоплюють назви місць проведення матчів, обладнання й інвентарю для гри, різновиди технічних прийомів і тактичних дій футболістів, характеристики фізичних і психічних якостей спортсменів. Окрім термінів, зафіксовано часто вживані сталі словосполучення у професійному мовленні тренерів, футболістів, коментаторів та вболівальників, що розширює практичну цінність словника для фахової комунікації [36].

Вагомим джерелом для систематизації термінів футбольної галузі є тримовний тлумачний словник М. Кварацхелії (Київ, 2012), у якому подано близько 3000 слів і виразів, уживаних у футбольному дискурсі. Видання містить не лише переклад, а й тлумачення термінів українською, англійською та російською мовами, що становить особливу цінність для тренерів, викладачів, перекладачів і спортивних журналістів [13].

З освітньою метою було укладено також невеликий тлумачний словничок футбольних термінів (Київ, 2017), який, доповнюючи навчально-ме-

тодичні матеріали, забезпечує базову орієнтацію студентів у ключових поняттях футбольної термінології та сприяє формуванню їхньої професійної мовної компетентності [27, с. 277–298].

У лексикографічному опрацюванні термінології окремих видів спорту привертає увагу праця М. Крук і Н. Ткач (Житомир, 2007), у якій російські терміни з плавання подано в українському перекладі. Попри відсутність тлумачень укладання словника було зумовлено практичною потребою: брак спеціалізованої україномовної літератури із цього виду спорту ускладнює ефективну фахову комунікацію [15, с. 4].

Невеликі словнички гімнастичних термінів часто включають до навчально-методичних матеріалів, призначених для здобувачів вищої освіти у сфері фізичного виховання. Зокрема О. Бубела і Р. Петрина у своїх посібниках (Львів, 2002; Львів, 2018) подають глосарії, що охоплюють терміни стройових вправ, спортивної гімнастики, загальнорозвивальних вправ тощо [6; 26, с. 43–86].

Л. Айунц у межах навчального курсу систематизує гімнастичні терміни за чотирма групами й подає їх у форматі словника, що полегшує орієнтацію студентів спеціальності «Фізична культура і спорт» в базовій термінології [1, с. 19–25].

Практичний і візуалізований підхід до інтерпретації матеріалу реалізовано в «Короткому гімнастичному термінологічному довіднику» за редакцією А. Огнистого (Тернопіль, 2009). У виданні подано класифікацію найуживаніших термінів загальнорозвивальних вправ, їх графічне зображення та методичні рекомендації щодо застосування у фаховій діяльності [14].

Лексикографічною працею «Термінологія гімнастики з елементами музично-ритмічного виховання» В. Черняков, М. Желізний і Т. Литвин (Чернігів, 2016) намагалися систематизувати сучасну українську гімнастичну термінологію на основі національного словникового фонду, що, за словами авторів, «дозволило зробити її більш зручною для вивчення та доступною широкому загалу фахівців з фізичного виховання і спорту» [39, с. 6]. У виданні охоплено терміни загальнорозвивальних вправ, спеціальних гімнастичних дій, елементів на гімнастичних приладах тощо. У словнику обґрунтовано визначення ключових понять, сформульовано вимоги до терміна в гімнастиці, проаналізовано його функції, специфіку та роль у професійному мовленні [39, с. 7–8].

2021 р. вийшов друком «Глосарій гімнастичних вправ» А. Чустрака, Ю. Павлова та І. Мороза (Одеса, 2021), у якому подано тлумачення близько 750 термінів українською, російською і англійською мовами. Особливістю цього видання є його наочність: більшість термінів супроводжено фотографіями, схемами й контурограмами, що значно полегшує сприйняття інформації та підвищує ефективність його використання в навчальному процесі й практичній підготовці спортсменів [40].

Лексикографічно опрацьовано й терміни легкої атлетики. «Словник основних термінів та понять з теорії і методики викладання легкої атлетики» (Вінниця, 2007), який уклали Л. Євсєєв, В. Павлов і Т. Дідик, містить понад 1100 термінів галузі. Окрім чітких дефініцій, у словнику зафіксовано описові образні назви, що сприяє глибшому розумінню терміносистеми. Лексичний матеріал структуровано за тематичними розділами, зокрема: «спортивна ходьба», «легкоатлетичні стрибки» та ін. [8, с. 5].

Наступним кроком у лексикографічному описі термінології цього виду спорту став словник авторського колективу (Вінниця, 2022). Як зазначають укладачі, мета видання – «створення уніфікованого посібника з термінології, яка застосовується в легкій атлетиці при навчанні майбутнього фахівця з фізичного виховання та спорту» [31, с. 6]. Словник охоплює терміни, пов'язані з технічною підготовкою спортсменів, управлінням руховими діями, орагнізацією навчального процесу у школах та ДЮСШ, а також спеціалізовану лексику з біомеханіки, психології, біохімії та фізіології спорту [31, с. 7]. Загалом обидва видання засвідчують прагнення до системності в описі термінів легкої атлетики та формування уніфікованого фахового словника у сфері фізичної культури.

У словнику О. Мітової й А. Полякової (Дніпро, 2014) представлено терміни настільного тенісу. Укладачки стурктурували матеріал за тематичними розділами: «основні терміни і визначення», «приладдя та інвентар гри», «змагання», «технічні прийоми», «тактичні прийоми», «додаткові терміни». Авторки зауважують, що термінологія настільного тенісу охоплює ключові поняття методики, техніки і тактики цих ігор, однак має низку ускладнень через значну кількість запозичень, переважно з англійської мови, позаяк англійська і німецька мови є офіційними мовами міжнародних змагань. Через це нові терміни часто трактують по-різному, і досі немає єдиного затвердженого українського варіанта термінології настільного тенісу, за винятком суддівської [20, с. 5].

І. Каратник у «Словнику-довіднику основних термінів і понять з бадмінтону, тенісу, тенісу

настільного» (Львів, 2023) систематизував терміни, пов'язані зі суміжними ракетковими видами спорту. Видання містить 289 термінів і понять, які відображають ключові аспекти теорії, методики, техніки й тактики гри. За словами укладача, словник покликаний полегшити засвоєння української спортивної термінології та покращити комунікацію між викладачем і студентом, тренером і спортсменом в освітньому процесі [12, с. 5]. Перевагою видання є наочність: словник містить 45 ілюстрацій, що сприяє кращому розумінню термінів, особливо в контексті навчання.

Лексикографічне опрацювання термінології сучасних силових єдиноборств і спортивної боротьби представлено в перекладних тлумачних словниках: «Українсько-російська, російсько-українська термінолексика боротьби» (Львів, 2007) [25], «Українсько-російський, російсько-український тлумачний словник термінів спортивної боротьби» Б. Семена (Львів, 2008) [30]. У словнику, який уклали С. Лазоренко, Д. Балашов і С. Лазоренко (Суми, 2020), подано дефініції термінів, які активно використовують викладачі, тренери, спортсмени та студенти під час проходження тренерської практики [16, с. 4].

В. Завальнюк і П. Фединський уклали перекладний двомовний українсько-англійський тлумачний словник хокейних термінів (2022), орієнтований насамперед на потреби українських хокеїстів у діаспорі, зокрема в Канаді та США. Автори наголошують, що впровадження української хокейної термінології в практику тренерської та коментаторської діяльності є важливим кроком до збереження мовної ідентичності у сфері спорту [2].

Однією з найновіших лексикографічних праць є «Зимові види спорту. Термінологічний словник» авторського колективу викладачів львівського вишу (Львів, 2024). У виданні зафіксовано близько 500 термінів і терміносполук, пов'язаних із зимовими видами спорту. Важливо, що словник охоплює також новітню лексику, яка з'явилася впродовж останнього десятиліття, що засвідчує динамічний розвиток відповідної терміносистеми. Для зручності користувачів матеріал структуровано за видами спорту: «біатлон», «бобслей», «гірськолижний спорт» тощо. До частини українських термінів подано англійські відповідники [9].

Висновки. Попри активний розвиток сучасної спортивної лексикографії – появу численних як загальних, так і вузькогалузевих словників – спортивна термінологія потребує подальшої стандартизації та кодифікації. Необхідність її лексикографічної репрезентації зумовлена як мовними чинниками (передусім – заміною русизмів українськими відповідниками, адаптацією англіцизмів), так і позамовними (зростанням популярності спорту, розширенням його сфер і авдиторії). Деякі види спорту – футбол, гімнастика, легка атлетика та ін. – уже мають частково сформовану лексикографічну базу, натомість інші, зокрема новітні або менш популярні, залишаються поза увагою укладачів. Актуальним є завдання створення універсального словника, який би фіксував і уніфіковував спортивну термінологію в цілому.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі електронних, мультимовних і візуалізованих ресурсів спортивної термінолексики, у зіставному вивченні українських лексикографічних джерел із відповідними словниками англійської чи інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Айунц Л.Р. Гімнастика (коротко про головне) : методичні матеріали до теортичної підготовки студентів факультету фізичного виховання і спорту. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2008. 62 с.

2. Англо-український і українсько-англійський глосарій хокею / В. Завальнюк, П. Фединський ; за ред. М. Дуб'яка. [б.м.], 2022. 72 с.

3. Беценко Т.П. Здобутки в галузі українського словникарства з питань фізичної культури і спорту. *Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту* : тези доповідей VIII Міжнар. наук.-метод. конф., м. Суми, 15–16 квітня 2021 р. Суми, 2021. С. 47–50.

4. Бордюгова А.Ю. Словник термінів зі спортивного права. Київ : «Юстініан», 2007. 144 с.

5. Боровська О. Короткий тлумачний словник термінів галузі фізичної культури та спорту. Львів : ЛДІФК, 2003. 54 с.

6. Бубела О.Ю. Термінологія гімнастичних вправ : лекція з навчальної дисципліни «Теорія і методика обраного виду спорту та спортивно-педагогічного вдосконалення». Львів, 2018. 26 с.

7. Гродський І. Англо-український тезаурус зі спортивної лексики : навчальний посібник. Київ, 2011. 71 с.

8. Євсєєв Л.Г., Павлов Т.М., Дідик Т.М. Словник основних термінів та понять з теорії і методики викладання легкої атлетики : навчальний посібник. Вінниця : ВДПУ, 2007. 102 с.

9. Зимові види спорту : термінологічний словник / О.В. Зіньків та ін. Львів : ЛДУКФУ ім. І. Боберського, 2024. 144 с.

10. Зубалій М.Д., Сіркізюк В.В. Короткий спортивний словник-довідник. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. 216 с.

11. Іщенко Т. Англійська фахова мова спорту. Особливості спортивного терміна. *Актуальні проблеми перекладу* : монографія. Дніпропетровськ, 2014. С. 34–42.

12. Каратник І. Словник-довідник основних термінів і понять з бадмінтону, тенісу, тенісу настільного. Львів : ЛДУФК ім. І. Боберського, 2023. 92 с.

13. Кварацхелія М. Українсько-англійсько-російський футбольний словник. Київ : Промінь, 2012. 223 с.

14. Короткий гімнастичний термінологічний довідник (загальнорозвиваючі вправи) / за ред. А.В. Огнистого. Тернопіль : СМТ «Тайп», 2009. 24 с.

15. Крук М.З., Ткач Н.М. Основні терміни українською мовою у процесі вивчення дисципліни «Плавання з методикою викладання» : довідкові матеріали до курсу. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 28 с.

16. Лазоренко С.А., Балашов Д.І., Лазоренко С.С. Термінологія сучасних силових одноборств та спортивної боротьби : словник для студентів. Суми : ФОП Цьома С.П., 2020. 188 с.

17. Лишевська В.М., Шаповал С.І., Петрушкевич І.І. Словник спортивних термінів із загальної фізичної підготовки для здобувачів вищої освіти (навчальна дисципліна «Фізичне виховання»). Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 208 с.

18. Максимчук В. Неологізми футбольного дискурсу як об'єкт лексикографічного опису. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : зб. наук. праць. Острог, 2015. Вип. 57. С. 85–89.

19. Маркітанов Ю.О., Маркітанов В.Ю. Короткий словник-довідник термінів спорту та фізичної культури : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 67 с.

20. Мітова О.О., Полякова А.В. Основні поняття та термінологія настільного тенісу : методичні рекомендації для самостійної роботи студентів. Дніпропетровськ, 2014. 26 с.

21. Мова футболу: ілюстрований шестимовний словник футбольної лексики / Р.С. Помірко та ін. Львів : Українські технології, 2009. 100 с.

22. Наумчук В.І. Словник-довідник основних термінів і понять з теорії та методики фізичного виховання та спорту. Тернопіль : Астон, 2013. 96 с.

23. Німецько-український словник спортивних термінів / Олійник Н.А. та ін. Вінниця : ОЦ ВНАУ, 2016. 174 с.

24. Осінчук В.Г., Левків Л.В. Українсько-російська, російсько-українська термінолексика спортивних ігор : словник. Львів : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 706 с.

25. Осінчук В.Г., Семен Б.В., Левків Л.В. Українсько-російська, російсько-українська термінолексика боротьби. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 142 с.

26. Петрина Р.Л., Бубела О.Ю. Основна гімнастика : навчально-методичний посібник. Львів : Українські технології, 2002. 114 с.

27. Присяжнюк С.І., Оленєв Д.Г., Тупиця Ю.І. Організація, планування та проведення навчально-тренувальних занять із студентською молоддю з футболу. Київ : НУБіП України, 2017. 298 с.

28. Романчук О., Коваль Р. Історія спортивної лексикографії. *Молода спортивна наука України*. 2012. Т. 1. С. 271–276.

29. Свєртнєв О.А. Словник футбольних термінів : методичний посібник для самостійної роботи студентів факультету фізичного виховання. Полтава, 2007. 32 с.

30. Семен Б. Українсько-російський, російсько-український тлумачний словник термінів спортивної боротьби. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 225 с.

31. Словник основних термінів та понять з теорії і методики викладання легкої атлетики (Track-and-field vocabulary) : навчальний посібник / Т.М. Дідик та ін. ; Вінниця : ВДПУ, 2022. 145 с.

32. Словник термінів та понять зі спортивних дисциплін : навчально-методичний посібник / О.О. Момот та ін. Полтава, 2019. 147 с.

33. Согоконь О.А., Донець О.В. Словник основних понять з фізичної культури. Полтава : Сімон, 2020. 111 с.

34. Соломонко В.В., Соломонко О.В. Словник футбольної термінології : методичний посібник. Львів, 2009. 35 с.

35. Термінологічний словник з фізичної культури і спорту / Г.П. Грибан, Д.В. Бойко, Д.О. Дзендзелюк; за ред. Г.П. Грибана. Житомир : Вид-во «Рута», 2016. 100 с.

36. Українсько-польський, польсько-український перекладний словник футбольних термінів / Л.В. Левків та ін. Львів : ЛДУФК, 2012 170 с.

37. Усатова І.А., Цаподой С.В. Термінологічний словник із фізичного виховання і спорту. Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 76 с.

38. Цап І.Г., Цап М.І. Термінологічний словник зі спортивних ігор. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. 72 с.

39. Черняков В.В., Желізний М.М., Литвин Т.С. Гімнастична термінологія (з елементами музично-ритмічного виховання) : навчальний посібник. Чернігів : ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2016. 128 с.

40. Чустрак А. П., Павлов Ю.В., Мороз І.В. Глосарій гімнастичних термінів. Одеса, 2021. 161 с.

41. Янків І. Словник-довідник труднощів перекладу спортивних термінів : методичні рекомендації для працівників в галузі фізичної культури та спорту. Львів, 2000. 26 с.

42. Янків І. Українські термінологічні словники з фізичної культури і спорту. *Молода спортивна наука України*: зб. наук. ст. аспірантів галузі фіз. культури та спорту. Львів : ЛДІФК, 1999. Вип. 3. С. 46–51.

УДК 811.161.2'282.2-115(477.86/.87):82-32"190"Ю.Кміт.08
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.11

ДІАЛЕКТНА КАНВА ТВОРІВ ЮРІЯ КМІТА ЯК МАРКЕР БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК

THE DIALECTAL FRAMEWORK OF YURIY KMIT'S WORKS AS A MARKER OF BOYKO DIALECTS

Хібеба Н.В.,
orcid.org/0000-0003-1098-3082
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано мову оповідання о. Юрія Кміта «Пятдесятлітне подруже» крізь призму фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних рис бойківських говірок. Дослідження здійснено на основі суцільної вибірки мовного матеріалу з першоджерела із залученням порівняльного аналізу з нормами сучасної літературної мови.

У мові зазначеного твору простежено риси, характерні загалом для південно-західного наріччя: збереження [а] після м'яких чи історично м'яких приголосних, позиційні обмеження (переголос ['а] > ['е]), м'якість свистячих у звукосполученнях типу *сьвітло, зьвір*, *цьвіт*, відсутність протетичних приголосних [в], [г] (*огонь, улиця, острий*), різна рефлексація [р'] – як [р] чи [р'], збереження м'яких приголосних у позиціях, де літературна норма їх втратила, відсутність заміни етимологічного [о] на [а] перед складом із наступним наголошеним [а], спорадичні явища асиміляції і дисиміляції тощо.

Іменникова словозміна ілюструє збереження особливостей діалектного формотворення (тягаром, кости, грудий та ін.). У прикметниках і числівниках прикметникового типу фіксується уніфікація флексій внаслідок редукції м'якого типу відмінювання (пізний, осінний, третий та ін.). Діалектні риси характерні для форм займенників (*міні, твойого, тамтих* та ін.) і числівників (*пятьдесять, обоїм*).

Окрему увагу приділено відхиленням у синтаксичному оформленні зв'язків, які відображають живу говіркову стихію. Засвідчено лексичні та фразеологічні діалектизми, що посилюють автентичність мовної картини світу персонажів.

Стаття демонструє, як автор цілеспрямовано моделює мовлення персонажів відповідно до локального діалектного середовища, надаючи йому водночас ідентифікаційного, стилістичного та характеротворчого значення. У такий спосіб мова оповідання набуває значення цінного мовознавчого джерела, що фіксує регіональні особливості української мови початку XX століття. Дослідження продовжує студії на перетині діалектології та літературознавства й відкриває перспективи для аналізу мовотворчості інших авторів, які зверталися до бойківських говірок.

Ключові слова: діалектологія, діалект, південно-західне наріччя, бойківські говірки, діалектні риси, текст.

The article analyzes the language of Yuriy Kmit's short story "Fifty-Year-Old Friend" through the prism of phonetic, morphological, syntactic and lexical features of Boyko dialects. The study is based on a continuous sample of linguistic material from the primary source with the use of comparative analysis with the norms of the modern literary language.

The language of this work shows features characteristic of the Southwestern dialect in general: preservation of [a] after mute or historically mute consonants, positional restrictions (overvowel [a] > [e]), mute quality of whistling in sound combinations such as *svitlo, zvir, tsvit*, absence of protic consonants [v], [d] (*ogon, uystia, ostryi*) different reflexion of [p'] as [p] or [p'], preservation of soft consonants in positions where the literary norm has lost them, absence of replacement of etymological [o] with [a] before a syllable followed by a stressed [a], sporadic phenomena of assimilation and dissimilation, etc.

Noun word change illustrates the preservation of dialectal formation peculiarities. In adjectives and numerals of the adjectival type, the unification of inflections is recorded as a result of the reduction of the masculine declension. Dialectal features are characteristic of the forms of pronouns and numerals.

Particular attention is paid to deviations in the syntactic design of the sentences that reflect the living element of the dialect. The lexical and phraseological dialectisms that enhance the authenticity of the characters' linguistic picture of the world are attested.

The article demonstrates how the author purposefully models the speech of the characters in accordance with the local dialect environment, giving it at the same time an identifying, stylistic, and characterization value. In this way, the language of the story becomes a valuable linguistic source that captures the regional peculiarities of the Ukrainian language of the early twentieth century. The study continues research at the intersection of dialectology and literary studies and opens up prospects for analyzing the language of other authors who used Boyko dialects.

Key words: dialectology, dialect, southwestern dialect, Boyko dialects, dialectal features, text.

Діалектне слово та його художня інтерпретація і надалі привертають увагу мовознавців, адже відображають мовну реальність у конкретному історичному зрізі й слугують підґрунтям для подальших різноаспектних розвідок. У центрі таких студій – дослідження діалектної основи літературного тексту, її значення у формуванні стилістичного колориту, а

також способів втілення регіональних мовних особливостей.

Постановка проблеми. Відомо, що не всі діалекти української мови стали об'єктом ґрунтовних наукових студій у площині взаємозв'язку *художнє – діалектне*. Узагальнені монографічні дослідження з'явилися переважно на матеріалі південно-західного наріччя – зокрема «олітературнення» говірок цього ареалу представили Василь та Валентина Ґрещуки [1], Борис Коваленко [5] та ін. Інші ж діалектні зони слугували вивченню лише побіжно.

Скромніше репрезентована в літературному тексті й візуалізація бойківського говору. Водночас показово, що твори письменників – уродженців Бойківщини – часто рясніють місцевою говіркою, засвідчуючи глибокий матірний зв'язок авторів із мовною стихією рідних теренів. Ця тяглість не переривається із часом: від Івана Вагилевича, Федора Заревича, Івана Франка, Луки Дем'яна, Василя Ґренджі-Донського – до сучасної Галини Пагутяк.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей відображення бойківських говірок у художній літературі стали об'єктом численних наукових зацікавлень. Насамперед ідеться про вивчення діалектної основи прози Івана Франка в розвідках М. Онишкевича [8], І. Матвіяса [6], В. Ґрещука [2], М. Зубрицької [3], О. Самборської [10], І. Ціхоцького [13], В. Нестеренко [7] та ін. Натомість мовна специфіка творів інших письменників у цьому аспекті висвітлена лише в поодиноких працях (дет. див.: [12]), що і зумовлює актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Отець Юрій Кміт (1872–1943) – знана постать у справі розвою та збереження культури, традицій і мови бойків. Провадячи священниче життя в бойківських селах, збирав експонати для старосамбірського музею «Бойківщина», публікував матеріали етнографічних експедицій на сторінках «Літопису Бойківщини», працював над укладанням цінного «Словника бойківського говору». Поряд із науковою діяльністю активно провадив літературну творчівть: писав новели, оповідання, п'єси бойківською говіркою про життя селян. Є автором збірок «Житє» (1903), «В затінку й на сонці» (1906), «З гір» (1907), «Тремтіння душі» та ін.

Зауважмо, що сам о. Ю. Кміт аналізував вплив бойківського говору на проповіді о. А. Полянського, зазначаючи, що ці тексти «писані незгіршою народньою мовою», що «розсипані тут сутні прикмети бойківського говору» [4, с. 12], і називав їх цінним для історичної діалектології «пам'ятником бойківського говору» [4, с. 13].

Мета цієї статті – виявити характерні риси бойківських говірок у художній прозі о. Ю. Кміта, а саме в оповіданні «Пятдесятлітне подруже»[1].

Виклад основного матеріалу. Фонетичні риси. У мові аналізованого твору засвідчено паралельне вживання форм із переголосом – піддвищенням артикуляції голосного звука [а] після м'яких чи історично м'яких приголосних до [е]: *щастє* (с. 3, 13, 14, 17), *здоровлє* (с. 3), *камінє* (с. 4), *сумліннє* (с. 4), *знущаннє* (с. 5), *шматє* (с. 6), *співчутє* (с. 7), *насінє* (с. 8), *лихолітє* (с. 8), *горюванє* (с. 10), *житє* (с. 10, 13), *страждanє* (с. 10), *благаннє* (с. 11, 12), *віщованє* (с. 14), *подвірє* (с. 13), *бутє* (с. 14), *листє* (с. 15, 17), *промінє* (с. 16) – і форм без переголосу, з позиційним збереженням [а]: *ґаздиня* (с. 3), *хлипаня* (с. 4), *чутя* (с. 5, 7, 9), *розважаня* (с. 5), *задубіння* (с. 6), *спочування* (с. 7), *житя* (с. 8, 10), *служниця* (с. 8), *катованя* (с. 10), *наріканя* (с. 15) та ін.

Звук [а] послідовно фіксуємо у постфіксі зворотного дієслова: *У таку лиху годину* ***пустив ся*** *ти в дорогу!* (с. 5), *З горем* ***кладу ся*** *на сон і з подвоєним* ***підводжу ся*** *з постелі* (с. 4), *Шпильки* ***вколюють ся*** *глибоко в серце* (с. 6) та ін.

На початку слів виявлено наголошений звук [и] на місці давнього /і/: *Житє вяне, сохне, чоловік відходить у* ***иньший*** *сьвіт* (с. 4), *Перед ним зринав* ***иньший*** *сьвіт; здавало ся йому, що прибирає* ***иньші*** *форми житя* (с. 14), *Такі й* ***иньші*** *думки мучили уяву Панхиренка* (с. 8), *Адже я прийшов тут у* ***иньшом****у намірі* (с. 15).

Маркувальну рису бойківських говірок – м'який [ц′] у суфіксах -ец-, -иц′а- – проілюстровано прикладами: *Анна сіла* ***конець*** *стола, закрила лице руками і давила в собі важкий біль* (с. 4), *Вона вбила міні мужа, затроює мій* ***конець***! (с. 13), *Увійшов перебраний, сів на стільчику перед огнем і витягав старечі долоні до* ***полумінця*** (с. 6), *Тамара зі свекром поганила постелю; Раава* ***блудниця, уличниця****... Вирсакія* ***чужоложниця*** (с. 8) та ін.

Мова оповідання «Пятдесятлітне подруже» засвідчує відсутність подовження м'яких приголосних [н′:], [т′:], [с′:] в іменниках с. р. ІІ відміни, зокрема в таких словах, як *подруже* (с. 1), *хлипаня* (с. 4), *чутя* (с. 5, 7, 9), *шматє* (с. 6), *співчутє* (с. 7), *насінє* (с. 8, 16), *житє* (с. 4, 9, 10, 13, 16), *катованя* (с. 10), *волосю* (с. 17), *терпіня* (с. 17)

[1] Кміт Ю. Пятдесятьлїтне подруже. Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1908. 31 с. У статті, покликаючись на це джерело, у дужках подано сторінки.

та ін., що є відомою «впізнаваною» фонетичною ознакою південно-західних говорів, за винятком деяких південноволинських. Паралельно виявлено: *знущаннє* (с. 5), *благаннє, взиваннє* (с. 11), *сумліннє* (с. 4), *обезсиленнє* (с. 11) та ін.

Деякі відмінності між досліджуваними говірками та літературною мовою стосуються фонемного складу окремих слів, зокрема спостерігаємо відсутність заміни етимологічного [о] на [а]: *Нахиляєть ся, але не зважуєть ся переривати* ***горячої*** *молитви й напруженого розважаня* (с. 5), *Нас* ***горяча*** *любов злучила і ми так мило проживали собі* (с. 9), *Обцілував пристрасно роспаленими,* ***горячими*** *устами холодну стіну, підвів ся полегки і вийшов* (с. 11); а також: *горячково* (с. 3, 10), *розгорячкованій голові* (с. 6, 11).

У мові досліджуваного твору задокументовано збереження давньої м'якості звука [р′] у кінці складу: *Мовчать стіни, мовчать його стада, мовчить* ***подвірє****, не чути його ходу* (с. 13), *Перейдіть ся по* ***подвірю****, загляньте до саду* (с. 17), *Анна ходить* ***горячково*** *по комнаті, підносить журні, втомлені очи* (с. 3), *Хаотичні думки товпили ся в* ***розгорячкованій*** *голові* (с. 6), *Панхиренко мандрував* ***горячково****, немов страхав ся, аби природа не сповила його своєю сонністю* (с. 10), *Привиди з'являли ся в* ***розгорячкованій*** *уяві і знову пропадали* (с. 11). Натомість виявлено приклади диспалаталізації цього звука, а саме: *Честь* ***уратована****?* (с. 7), *Ворони лопотіли крилами, з шумом та криком сідали на пустих* ***конарах****, зривали ся і кружляли в далеких висотах* (с. 15) (пор.: *конарь* ʿгруба гілляка', ʿвіта' [9, ч. 1, с. 372]).

Засвідчено відсутність протетичного [в] перед ненаголошеним [о]: *Принесла дров і стала роздувати* ***огонь*** (с. 3), *Сунеть ся за пятами, палить душу й тіло жарким* ***огнем*** (с. 6), *Поспадайте на наш дім, закрийте нас своїми верхами, розторощіть наші голови – вони горять у страшному* ***огні*** (с. 19). Не розвинувся протетичний і перед початковим [у]: *Поплентав ся пустими, відлюдними* ***улицями*** (с. 11). Спостерігаємо відсутність протетичного [г]: *Людські* ***острі*** *язики втомили мене* (с. 3), *Такі* ***острі*** *шпильки* (с. 6).

Мова аналізованого оповідання ілюструє змішування звуків [хв] // [ф]: *Мандруй наче по розбурханому морю, змагай ся з вітрами, бори ся з* ***филями*** (с. 6), *Земля* ***розфилювала*** *ся широко й далеко* (с. 16); *В одній* ***хвилі*** *зважив ся на все* (с. 11), *А* ***хвилями*** *зринала непереможна туга* (с. 14).

Виявлено відсутність вторинного [дж] на місці [ж]: *Навіть і самі води, хоча бездушні й нечутливі, а одначе випускають з себе, по середині гір,* ***жерела*** *та* ***жерельні*** *струї, і їх риби хвалять Тебе, Господи* (с. 19) (див.: [14, с. 802]), а також [дз]: *Гомін стихійної роскоші* ***звенить*** *усюди* (с. 16).

У позиції перед [в'] діалектна норма надає перевагу м'яким свистячим [с′], [з′], [ц′] у кореневих звукосполученнях. Це засвідчують численні приклади: **[с′в']**: *сьвітло* (с. 3, 9), *насьміхами* (с. 3, 8), *насьміються* (с. 3), *сьміялося* (с. 8), *сьвят* (с. 5), *сьвіже*, *сьвіжий, сьвіжого* (с. 5, 6, 16, 17), *сьвіт*, *сьвіту*, *на сьвіті* (с. 3, 14, 16, 19), *сьвітлиста* (с. 16), *сьвятиня* (с. 7, 8), *сьвято*, *на сьвяті* (с. 9, 10, 17), *сьвідомість* (с. 14); **[з′в']**: *озьвірілися* (с. 7), *визьвіриться* (с. 13), *зьвірятам* (с. 17); **[ц′в']:** *цьвітом* (с. 16).

Простежуємо типову для бойківських говірок рису – наявність вставного [л] після губного [в]: *Людські острі язики втомили мене, відобрали сили та* ***здоровлє*** (с. 3).

У складних числівниках замість [д] або [д′] виступає [ї]: *Думаєш, що досить буде припровадити на жертву Господу Богу сімдесять непорочних баранів,* ***двайцять*** *тучних телиць*? (с. 7), *Піду між* ***дванайцять*** *ізраільских поколінь* (с. 8).

Опозиція приголосних за дзвінкістю / глухістю нейтралізується в позиції перед глухим звуком: ***Счезай***! (с. 7), *Міні здаєть ся, що Богови приємними є і з* ***роспусти*** *зроджені, коли в чесноті люблять* ся (с. 8), *Ніхто не* ***росповість*** *нічого* (с. 13), *Гомін стихійної* ***роскоші*** *звенить усюди* (с. 16), *Кохають ся й* ***роскошують*** *ся народинами, втішають ся поколіннями і Тебе славлять* (с. 17).

Явище дисиміляції проілюстровано групою [кш] замість [гш]: *Хотіла б* ***улекшити*** *тягар, але не може знайти способів* (с. 4), *Раді-б* ***улекшити*** *собі горе* (с. 7).

Відзначмо збереження фонеми [ж] у слові *ріжний*: *Думав я над* ***ріжними*** *встановами, сими огорожами людського житя; думав над житєвим лихолітєм* (с. 8), ***Ріжне*** *снуєть ся по голові* (с. 8), *Вона прибираєть ся в* ***ріжну*** *одежу* (с. 9), *Самота підсувала йому* ***ріжні*** *думки* (с. 14), що є адаптацією польських *rzeźnia* та *różnica* [14, с. 708].

М'якість [л′] ілюструє слово *мелянхолійні: Сумовиті,* ***мелянхолійні*** *тони природи вдирали ся до душі Панхиренка* (с. 15).

Щодо **морфологічних особливостей** мови оповідання о. Ю. Кміта, то фіксуємо поєднання форм, властивих літературній мові, зі специфічними діалектними.

Передусім виявляємо нетипову для літературної мови форму множини: *Радше хай звалять ся*

на мене всі ***горя****, всі катования – лише її заховай від терпінь, всесильний Боже*! (с. 10), *Треба оплакувати* ***два*** *тяжкі* ***горя****: вдівство і безпотомність* (с. 13), *Які* ***горя*** *сходять на тебе*? (с. 10).

Іменник *поло́мінь* ‘полум’я’ [9, ч. 2, с. 107] в бойківських говірках належить до категорії жіночого роду: *Розщибаєш собою, мучиш ся, чуєш* ***поломінь****, чуєш біль, брак віддиху, недостачу сьвіжого подуву* (с. 6).

Іменникова парадигма ілюструє закінчення **-ови** у Д.в. одн. іменників ІІ відміни ч. і с.р. – назв істот і неістот: *Міні здаєть ся, що* ***Богови*** *приємними є і з роспусти зароджені, коли в чесноті люблять ся* (с. 8), *Пожовкли, помарніли, похилили ся під тягаром недолі і продумували над способами зарадити* ***лихови*** (с. 10), *Занадто дав я волю* ***смуткови*** (с. 15); а також – закінчення **-еви**: *Воно споглядало пильно й дивувало ся* ***настроєви*** *старців* (с. 19).

Іменники ч.р. ІІ відміни м’якої групи в О.в. набувають закінчення **-ом**, уподібнюючись до іменників твердої групи: *Здавало ся, що стіни стискають ся, що спаде стеля і роздавить своїм* ***тягаром*** (с. 4), *Пожовкли, помарніли, похилили ся під* ***тягаром*** *недолі і продумували над способами зарадити лихови* (с. 10).

У Р.в, Д.в, М.в. одн. іменники ІІІ відміни, як і в більшості говірок південно-західного наріччя, мають закінчення **-и**: *Адже ми самі не бажаємо собі* ***безпотомности*** (с. 8), *Так я вилучений від усякої* ***спільности****, прогнаний із храма* (с. 9), *Страшні привиди мучили їх і в день і в* ***ночи*** (с. 10), *Згадав за патриярха Авраама, якому всесильний Егова в глибокій* ***старости*** *вділив сина Ізаака* (с. 11), *Студений камінь і стіна зливали його сустави холодом – став невдовзі повертати* ***до памяти*** (с. 11), *Холодний вітер вертав йому сьвідомість, улагоджував нерви, приводив поволи до* ***рівности*** (с. 14), *Накликав* ***смерти*** *– не приходила* (с. 16), *Юдиті поплили сльози* ***радости****; ще раз обцілувала руки й ноги* (с. 17). Це ж закінчення маркує і З.в. іменників: *Хто відшукає його* ***кости***? (с. 13).

Іменник *око* у Н.в. і З.в. мн. засвідчено з діалектним закінченням **-и**: *Підвів* ***очи*** *і знову опустив* (с. 15), *Висох, помарнів,* ***очи*** *запали ся, ціле тіло дрожало* (с. 16), *Старечі лиця спалахнули румянцем, заблистіли їх* ***очи*** (с. 19).

У Р.в. мн. зафіксовано закінчення **-ий**, яке відповідає літературному **-ей**: *Загляньте до моїх* ***грудий****, увійдіть і роздивіть ся по закутинах мойого серця* (с. 4), *Загощував спокій до заболілих* ***грудий*** (с. 17), ***Людий*** *не видко* (с. 10), *Жаль їм було* ***дітий*** (с. 15), *Геть нам з* ***очий!*** (с. 7), *Хотіла говорити, одначе промінista поява майнула з перед* ***очий*** (с. 19), *Я не міг би так легко порозмотувати ниток,* ***сітий*** *і сіток* (с. 8).

Задокументовано численні випадки відсутності м’якого типу відмінювання прикметників: *пятдесятлітне* (с. 1), *А дні* ***подружного*** *нашого житя проходили так швидко й щасливо, що ми не оглянули ся* (с. 9), *Верни ся, мій соколе – я* ***крайна*** *сирота* (с. 13), ***Порожна*** *пустиня* (с. 13), *Почув, що сьвіт, який полишив, був йому занадто ворожим, злим, а заразом* ***могутним****,* (с. 14), *Розсипали ся проміння* ***пізнього, осінного*** *сонця* (с. 19). Як зазначав Ю. Шевельов, у бойківській діалектній зоні переважала тверда відміна прикметника [14, с. 836]. Щодо ж до порядкових числівників, то виявлено тверду і м’яку основи: *На* ***третій*** *день припадало сьвято Обнови, празник у Єрусалимі* (с. 9), ***Третого*** *дня, коли запіли другі півні, вибрав ся Панхиренко в дорогу до Єрусалима* (с. 10), *Жінка ждала день, ждала другий, а на* ***третий*** *стала важко сумувати* (с. 13).

У ступенюванні прикметників фіксуємо просту форму вищого ступеня, яка є невластивою сучасній літературній українській мові: *Тут був вже* ***холоднійший*** *вітер і помітував верхами* (с. 15), *Я роспалю – буде* ***веселійше*** (с. 3). Варто також відзначити творення ступеня порівняння прислівника за допомогою префікса по-: *Нещастє повисло на стінах, за столом, на постелі, коло печі і на кождому місці викликало,* ***понайбільше*** *в ночи, острашні мари та привиди* (с. 13–14).

Часто вживана форма займенника *міні* (с. 8, 10, 11, 13, 17) широко представлена в діалектах і пояснюється уподібненням до наголошеного голосного наступного складу [14, с. 589]: *Її горе роздавлює* ***міні*** *груди, я не можу перенести її муки* (с. 10), *Як* ***міні*** *пробувати?* (с. 13), *Горе* ***міні***! (с. 13), *Верни, верни* ***мін****і мужа*! (с. 17).

Відзначмо форми присвійних займенників: *мойого* (с. 4), *в мойому* (с. 9), *свойого* (с. 4, 7, 8, 15, 16, 17), *твойого* (с. 11, 19): *На саму згадку – дивного щось творить ся в* ***мойому*** *серці* (с. 9), *Боже! Зглянь ся на благанє слуги* ***Твойого*** (с. 12), *Я* ***свойого*** *питомого горя не можу приспати, а ви міні ще більше доливаєте* (с. 4), *Доволї* ***свойого*** *горя, а тут іще бороти ся з насьміхами і пакостями людий* (с. 8).

Представлено редуплікована форма вказівного займенника в реченні: *Але ви, – звертаєть ся служниця, – прекрасним своїм житєм закрили провини* ***тамтих*** (с. 8). Наведено чимало прикладів функціювання займеника *сей*: *Адже у вас і того нема –* ***сі*** *грішники і грішниці в далеких-далеких поколіннях* (с. 8), *Чому я так нетерпливо*

дожидаю ***сього*** *празника*? (с. 9), *Тихо –* ***се міні*** *так здаєть ся* (с. 11), ***Се*** *буде щастє!* (с. 13), *Ми мусимо бути разом по* ***сей*** *і той бік* (с. 13), ***Се*** *доля чоловіка* (с. 15), *По* ***сих*** *словах постать пропала* (с. 16) та ін.

Серед означальних займенників засвідчено форму *кождий* (с. 4, 7, 9, 10, 13, 14, 16): ***Кождий*** *день підкопує вас* (с. 4), ***Кождий*** *його тягне у свій бік, а рветь ся – штукує* (с. 7), *Раді-б* ***кождої*** *хвилі загарбати нам і житє* (с. 9), ***Кожда*** *травка,* ***кождий*** *листок,* ***кожда*** *капля роси, всї дерева співають йому чудодійну пісню* (с. 16). Окрім того, трапляється форма всьо ‘усе’: ***Всьо*** *випадає з рук* (с. 3).

Засвідчено вживання числівника ***пятьдесять:*** ***Пятьдесять*** *літ жиєш з жінкою, а де ваше потомство?* (с. 7), *Старезна, росохата груша, що не родила й не цвила через* ***пятьдесять літ*** *– прибрала ся рясним цьвітом* (с. 16).

Збірний числівник *обоє* у Д.в. зафіксовано у формі *обоїм: Нам* ***обоїм*** *було так добре!* (с. 13).-

Синтаксичні риси. Мова аналізованого оповідання засвідчує вживання конструкцій знахідного відмінка замість орудного: *Анна ходить горячково по комнаті, підносить журні, втомлені очи і* ***глядить*** *сонно та блудно* ***перед себе*** (с. 3), ***Піду між*** *дванайцять ізраїльских* ***поколінь*** (с. 8), *Дерева не шуміли верхами, стояли пообдирані з прикраси і* ***гляділи*** *сумно* ***на*** *свої* ***діти****, що вкрили пусту землю трупом* (с. 10).

Знахідний відмінок уживається також замість місцевого: *Сум* ***заляг комнату*** (с. 4).

Засвідчено діалектний сполучник *докіль* ‘доки’: *Пробувати му в постї і молитві, аж* ***докіль*** *навістить мене Бог мій* (с. 15).

У досліджуваному творі виявлено численні **лексичні** діалектизми, що відображають мовну специфіку бойківських говірок. Серед них: *п’яст*у́*к* ‘пастух’ [9, ч. 2, с. 165]: *Були-б кинули ся з* ***пястуками****, але я відвернула ся й пішла* (с. 4); *плю́та* ‘сльота’ [9, ч. 2, с. 83]: *Іти в таку* ***плюту*** (с. 6); діал. *журá* ‘журба’ [11, т. 2, с. 547]: *Зло съміяло ся...* ***жура*** *робила своє діло* (с. 8); *їдь* ‘отрута’ [9, ч. 1, с. 330]: *Одно одному раде було неба прихилити, а тут з усіх закутин висували ся змії, сичали, виприскували* ***їдь*** *і затроювали житє* (с. 10); діал. *безрáдність* ‘безпорадність’ [11, т. 1, с. 143]: *Продумували над способами зарадити лихови, одначе* ***безрадність*** *і сумніви побільшили їх журу* (с. 10); *сту́дінь* ‘холод’ [9, ч. 2, с. 262]: *В комнаті колихало ся сьвітло каганця,* ***студінь*** *і вітер протискали ся до середини* (с. 3); *слітний* ‘сльотавий’: *Ніч була темна й* ***слітна*** (с. 3); *глубо́кий* ‘глибокий’ [9, ч. 1, с. 175]: *Замовкло все, поринуло в* ***глубоку*** *задуму* (с. 14); *коріцматися* ‘(догори) дертися, дряпатися’ [9, ч. 1, с. 377]: *Нидієш,* ***коріцмаєш ся****, покровавиш себе об твердий граніт* (с. 6); *тровúти* ‘цькувати’ [9, ч. 2, с. 302]: *Така згода, такі любі чутя між нами, що могли б позавидувати нам того сі, що осуджують нас, що кидають каменем за нами та* ***тровлять*** *псами* (с. 9); діал. *заку́тина* ‘закуток’ [11, т. 3, с. 176]: *Загляньте до моїх грудий, увійдіть і роздивіть ся* ***по закутинах*** *мойого серця* (с. 4); *цвисти́* ‘цвісти’ [9, ч. 2, с. 350]: *Старезна, росохата груша, що не родила й не* ***цвила*** *через пятьдесять літ – прибрала ся рясним цьвітом* (с. 16), *надслухувати* ‘прислухатися’ [9, ч. 1, с. 466]: *Ходить, пристане, гляне у пітьму, стрясеть ся, зітхне, розведе розпучливо руками, уважно* ***надслухує*** (с. 3); діал. *споневірятися* ‘зневірятися’ [11, т. 9, с. 606]: *Він* ***спроневірив б****и ся Йому?* (с. 13); діал. *розпу́чливо* ‘розпачливо’ [11, т. 8, с. 785]: *Ходить, пристане, гляне у пітьму, стрясеть ся, зітхне, розведе* ***розпучливо*** *руками, уважно надслухує* (с. 3); *навперéд* ‘попереду’, ‘передчасно’ [9, ч. 2, с. 463]: *Пусто* ***навперед*** *і позаду* (с. 10); *по́лехкє* ‘легенько’ [9, ч. 2, с. 104]: *Обцілував пристрасно роспаленими, горячими устами холодну стіну, підвів ся* ***полегки*** *і вийшов* (с. 11); *туй* ‘ось тут’ [9, ч. 2, с. 305]: *Блудиш, простягаєш руку, шукаєш видного місця, здаєть ся* ***туй-туй*** *ясна прогалина – аж нараз вітри загудять, спаде ніч, закриє очи* (с. 6) та ін.

Зафіксовано чимало фразеологізмів, що є відомими в літературній мові, наприклад, *Може не треба було* ***брати*** *собі до* ***серця***? (с. 15), *Чи* ***руку наложив*** *на себе*? (с. 11), *Час до часу* ***посипала голову попелом*** *і добувала з себе тоді розпучливих окриків* (с. 14) чи мають яскраво виражене діалектне забарвлення: *Темно –* ***око проколи*** (с. 4), *І я й жінка надмірно* ***годуємо ся горем*** (с. 15) та ін. Окрім того, зафіксовано паремію: *Ненависть і нетерпимість – велика пані* (с. 9).

Висновки. Проведене дослідження мови оповідання о. Юрія Кміта «Пятдесятлітне подруже» виявляє виразні риси бойківських говірок на різних мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та синтаксичному. Твір є цінним матеріалом для подальших мовознавчих студій.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні моделювання бойківських говірок у творах інших письменників, а також у глибокому аналізі стилістичних функцій діалектизмів у різних жанрах художньої літератури. Такий підхід дозволить не лише краще осмислити ідіостиль автора, а й окреслити значення локального мовного елемента в організації художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ґрещук В., Ґрещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010. 309 с.

2. Ґрещук В. Бойківський діалект у ранній творчості Івана Франка. *Етнос і культура*, 2005–2006. № 2–3. С. 20–23.

3. Зубрицька М. Лексико-семантичні особливості бойківських говірок у художньому дискурсі Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2016. № 38. С. 101–107.

4. Кміт Ю. Впливи бойківського говору в проповідях о. А. Полянського. Впливи бойківського говору в проповідях о. А. Полянського. *Літопис Бойківщини*. 1936. Ч. 8. С. 12–14.

5. Коваленко Б. О. Від ідіолекту до літературної мови : Поділля кінця XIX – початку XX ст. : монографія. Кам'янецьПодільський: ТОВ Друкарня «Рута», 2020. 384 с.

6. Матвіяс І. Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка*. Культура слова*. 2016. № 85. С. 202–207.

7. Нестеренко В. Бойківські лексико-фразеологічні елементи у мові повісті І. Франка «Boa constrictor». *Мудрий велетень духу і невтомний титан праці : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження та 90-річчя від дня смерті І.Я. Франка*. 2006. С. 178–180.

8. Онишкевич М. Й. Полонізми і діалектизми (бойкізми) та їх коментування в творах Івана Франка. *Питання слов'янського мовознавства*. 1963. № 9. С. 36–51.

9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ : Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.

10. Самборська О. Бойківські лексичні діалектизми в ранніх прозових творах І. Франка. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. № V (37). С. 47–50.

11. Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. Київ, 1970–1980.

12. Хібеба Н. *Але і в нас що село, то інакших слів має кілька:* Візуалізація бойківського діалекту в художньому слові Софії Парфанович. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. І. Соляр. Львів, 2024. Вип. 40. С. 263–278.

13. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів, 2006. 282 с.

14. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : «Акта», 2002. 808 с.

UDC 81'276-054.73(=161.2:474.5)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.12

LINGUISTIC INTEGRATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN LITHUANIA

ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ЛИТВІ

Shyba A.V.,
orcid.org/0000-0002-7533-4780
Ph.D. in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of English
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Research Worker
Vytautas Magnus University

The article explores the linguistic integration of Ukrainian refugees residing in Lithuania, focusing on their language practices in both family and professional settings. The research is based on the questionnaire of 100 respondents, originally from various parts of Ukraine, currently living in two largest cities of Lithuania: Vilnius and Kaunas. The findings reveal that the majority of the research participants are bilingual in Ukrainian and Russian, with many also fluent in foreign languages. Ukrainian and Russian are the predominant languages used in family communication. In communication with spouses/partners and with children English and Lithuanian are also present. In professional and academic contexts, Russian and English are the most commonly used languages, though many respondents also report using Lithuanian at work or studies. While Russian often functions as a lingua franca in communication with Lithuanians, a shift in language attitude is evident – many participants express emotional detachment from the Russian language and the desire to transition to the Ukrainian language as a result of the ongoing war. This shift reflects a growing desire to maintain Ukrainian as their heritage language.

The paper also reviews literature on the refugees' integration in the host society and the role of language in this process, underscoring the importance of acquiring the host country language. The effective inclusion of refugees into host society is a complex and multifaceted process, influenced by numerous interrelated factors. Language training stands out as a key element among them. Proficiency in the host country's language is fundamental to successful social integration, as it enables refugees to communicate, access services and to fully integrate in a social life. The findings confirm this trend, with the majority of respondents reporting that they have learned or are currently learning Lithuanian. They recognize its value for social integration and for increasing their professional or academic prospects.

Key words: linguistic integration, refugees, Ukrainian refugees, adaptation, host country language.

У статті досліджується лінгвістична інтеграція українських біженців, які проживають у Литві, зосереджуючись на їхній мовній практиці як у сімейному, так і в професійному середовищі. Дослідження базується на анкетуванні 100 респондентів, родом з різних частин України, які наразі мешкають у двох найбільших містах Литви: Вільнюсі та Каунасі. Результати дослідження показують, що більшість учасників дослідження є двомовними – володіють як українською, так і російською мовами, разом з тим багато хто також вільно володіє іноземними мовами. У сімейному спілкуванні переважно використовуються українська та російська мови. У спілкуванні з подружжям/партнером та в спілкуванні з дітьми також присутні англійська та литовська мови. У професійному та академічному контекстах російська та англійська є найчастіше вживаними мовами, однак багато респондентів також повідомляють про використання литовської мови на роботі чи навчанні. Хоча у спілкуванні з литовцями російська часто функціонує як мова міжнаціонального спілкування, спостерігається зміна мовного ставлення – багато учасників висловлюють емоційну відчуженість від російської мови та бажання перейти на українську мову внаслідок триваючої війни. Ця зміна відображає зростаюче прагнення зберегти українську як мову своєї культурної спадщини.

У статті також представлений огляд літератури, присвяченої інтеграції біженців у приймаюче суспільство та ролі мови в цьому процесі, підкреслюючи важливість вивчення мови країни перебування. Ефективне включення біженців у приймаюче суспільство є складним і багатогранним процесом, на який впливає низка взаємопов'язаних факторів. Серед них мовна підготовка виокремлюється як один із ключових елементів. Володіння мовою приймаючої країни є основоположним для успішної соціальної інтеграції, оскільки воно дає змогу біженцям опікуватися, отримувати доступ до послуг та повноцінно включатися в суспільне життя. Отримані результати підтверджують цю тенденцію: більшість респондентів зазначили, що вже вивчили або наразі вивчають литовську мову. Вони визнають її роль як для соціальної інтеграції, так і для підвищення своїх професійних або академічних перспектив.

Ключові слова: лінгвістична інтеграція, біженці, українські біженці, адаптація, мова країни перебування.

Introduction. The beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine in 2022 brought significant changes not only to Ukraine, but influenced the whole world. Millions of Ukrainian citizens were forced to leave the country and search for shelters globally. According to official data almost 7 million people fled Ukraine as of February 2025 [1]. The Baltic states displayed unwavering solidarity by welcoming Ukrainian war refugees. Notably, Lithuania exhibited the highest intake among the Baltic states, around 94,000 refugees applied for asylum and temporary protection. The peculiar feature of Ukrainian migration is the fact that majority constitute women and children – about 70%, which is quite contrary to

2015–2017 refugee crisis in Europe when the number of woman then was about 30% [2].

Migration is naturally linked to the process of adaptation, with communication serving as the essential means through which adaptation becomes possible across all spheres of life – social, economic, medical, educational, and cultural. One of the reasons Ukrainian war refugees chose Lithuania as a place of refuge was the shared language. It is known, that "large differences between the culture and language of the source and destination countries may constitute barriers to migration" [3, p. 343]. Owing to their common Soviet Union past, both Ukrainians and Lithuanians can communicate in Russian, which serves as a lingua franca for the two nations.

The analysis of recent research and publications. Refugees face numerous challenges during migration, among which language adaptation is particularly significant. Ongoing migratory processes, whether driven by war, economic hardship, political or religious persecution or other personal circumstances, contribute to the growing phenomenon of multilingualism. Pavlenko and Blackledge [4] explore how individuals and communities negotiate their identities within multilingual contexts, emphasizing the complex interplay between language and identity. Integration, as many scholars highlight, is a two-sided process: while migrants bring their own languages and cultures into host countries, they also strive to learn the host language, which is essential for social inclusion and active participation in the society.

In the current context of the war in Ukraine and broader geopolitical shifts, the linguistic adaptation of refugees has become a crucial area of study, particularly for fostering inclusive and resilient societies. Ager & Strang [5] offer a comprehensive model for understanding refugee integration, particularly within the UK context, while Pavlyk et al [6] identify key factors that support linguistic integration of refugees. Research by Blasiak-Tytula & Shevchuk-Kliuzheva [7] sheds light on the family language policy of Ukrainian refugees in Poland. However, the linguistic adaptation of Ukrainian refugees in Lithuania remains understudied and calls for further scholarly attention.

The **aim of this article is** to study the linguistic repertoire of Ukrainian war refugees in Lithuania, as well as their readiness for a linguistic integration in the host country.

Results and discussions. A lot of Ukrainians who were forced to leave their native country due to the war and look for refuge in different countries around the world are trying to adapt to new realia now. Adaptation is happening in all the spheres of life: social, cultural, economic, medical and of course, linguistic. The Convention relating to the Status of Refugees and its Protocol emphasize the role of refugees' integration, stresses the importance to "facilitate the assimilation and naturalization of refugees" [8].

Integration is "a dynamic and multi-faceted two-way process leading to full and equal membership in society" [9, p. 7], benefits for all sides that are involved. It presupposes refugees' readiness to adjust to new conditions without the need to give up on their cultural identity, as well as host community to be ready to welcome refugees and meet their diverse needs.

The ability of refugees to successfully integrate into host societies is influenced by a range of interrelated factors. Ager & Strang's conceptual framework of integration identifies four core domains: markers and means (such as housing, employment, education, and health); social connection (including social bridges, social bonds, and social links); facilitators (language and culture knowledge; as well as safety and stability); and foundation (rights and citizenship) [5, p. 170]. Each domain is interconnected and plays a crucial role in the overall integration processes of refugees.

Effective inclusion of refugees in the host society requires a multifaceted approach. Among the most widely endorsed measures are the establishment of new social contracts; the implementation of mentorship and integration guide programs; the formal recognition of existing skills, which helps facilitate access to the labor market. Meeting the special needs of vulnerable groups is also important. But one of the most fundamental components sustaining all these efforts is language training, which serves as a gateway to other aspects of integration [9, p. 4]. Language proficiency is particularly vital for accessing employment and education opportunities and for fostering social adaptation in a new country.

According to European Council on Refugees and Exiles, policymakers and service providers must be prepared to address not only physical and psychological trauma, but also cultural and religious differences, as well as the impact of language barrier on the integration process [10, p.5]. Thus language proficiency is more than a response to state expectations; it constitutes a critical means for refugees to navigate and participate in the society, enhancing their prospects for employment, education, and social inclusion [3].

For Ukrainian war refugees, the process of integration in terms of language has been relatively easy, as Russian, which had been historically imposed on the citizens of all the former Soviet republics,

became a lingua franca for the two nations. Though there is only one state language in the Lithuanian Republic, a significant portion of the population, particularly among the older generations, remain fluent in Russian. For some Ukrainian refugees, this shared language background became a decisive factor when choosing Lithuania as a destination country.

During the soviet era, Russian was a compulsory language across all member states. As Pavlenko &. Blackledge note, "if we trace the shifts in the status of Russian after the 2 World war, Russian was imposed on the population of the newly appropriated Baltic republics in order to transform Latvians, Lithuanians and Estonians into Soviet citizens." [4, p. 2]. Following the collapse of the Soviet Union in 1991, the Baltic states initiated the process of restoration of national values, with language playing a central role here: legal citizenship required proficiency in the state language. Lithuania, for example, as part of its post-independence nation-building strategy, actively pursued linguistic homogeneity, reducing the use of Russian from all spheres of life [11]. And though Ukrainian refugees can rely on Russian or English as a lingua franca, they are expected to learn their host country language. Being able to speak the main language of the host community is identified as central to the integration process [5, p. 182].

In practice, many Ukrainian war refugees in Lithuania have indeed used Russian as an initial means of communication. However, a significant number have also begun learning Lithuanian, facilitated by the availability of free language courses provided by the state for the newcomers. The process of learning a foreign language is multifaceted and usually influenced by a number of factors. Ukrainian researchers Pavlyk et al., investigating the issue of refugees' linguistic integration, single out the following key determinants of host language acquisition among refugees: the degree of similarity or difference between native and target languages; educational background; cultural proximity (for example, shared Soviet heritage); norms of behavior; physical conditions (visual or hearing impairments due to the age) and psychological factors (depression or trauma); and aspects of social identity and self-representation [6, p. 36]. Successful language integration caries substantial benefits both – for refugees and host society members – reducing barriers to mutual understanding and facilitating social interaction, supporting cohesive community-building.

Methodology and Study Results. Aiming to examine the linguistic situation of Ukrainian refugees in Lithuania, focusing on their ability to linguistically integrate, the study was conducted in 2023. The research methodology involved, in particular, a sociolinguistic survey helped to collect data revealing the issues concerning Ukrainians' daily language use in family, social and professional contexts in Lithuania. The respondents were Ukrainian immigrants living in Lithuania, mainly refugees who were forced to flee their home country after the beginning of a full-scale war in Ukraine in 2022.

The majority of Ukrainian war refugees are women, as there are severe restrictions for men to leave Ukraine during the martial law. These are mainly working-age people, between 20 and 60 years of age (see Table 1). The participants of the research are Ukrainians representing various parts of Ukraine, the majority originating from the eastern cities and villages of Ukraine, which are either under the occupation or were first attacked by Russian troops. Half of the participants originate from the eastern part of Ukraine – 50%, the second largest group are the representatives of the central part – 26%; western part comes next – 13%; followed by the groups from the South (8%) and the North (3%).

The respondents of the questionnaire have various educational background: higher, vocational education, PhD holders and students, etc. The number of respondents with higher education prevails – 55%.

Table 1

Survey "Languages of Ukrainians in Lithuania" (2023). The participants. Own research

Gender	
Female	78%
Male	22%
Age	
Up to 20	23%
20 – 60	74%
60 – and more	2%
Origin (geographical parts of Ukraine)	
Eastern part of Ukraine	50%
Central part of Ukraine	26%
Western part of Ukraine	13%
Southern part of Ukraine	8%
Northern part of Ukraine	3%
Participants' Education	
Higher education	55%
Still studying	20%
PhD	9%
Secondary education	9%
Vocational and technical education	7%

We asked the participants to name their native language. The note ran that native is the language which a person acquires naturally, usually from his/her family members. If parents are actively communicating with their child in two languages since

his/her birth, then these two languages are considered native, for example Ukrainian and Russian. The majority of the respondents named Ukrainian as their native language, for 36% of the respondents Russian is the native language and 5% indicate both Ukrainian and Russian as their native languages. Notably, the comments from several respondents suggest that Russian evokes negative emotions and a sense of shame. A respondent from the central part of Ukraine, specifically Kyiv, expressed this sentiment by stating, "It (the native language) is Russian, but it's not my fault, I try to eradicate it from the use". A student, originating from the East of Ukraine mentioned, "Unfortunately, my first language was Russian. But I learned and communicated it not according to my wish, but under the pressure of the surrounding. Now I am a mature citizen of Ukraine, so I have decided for myself to cherish Ukrainian values, as a result – I basically don't communicate in Russian. Only with Lithuanians, when I cannot do it in Lithuanian or English". Such language attitude can be explained by the traumatic effect of the war, when people feel the need to renounce the language, which is associated with negative emotions and experience.

The research participants are fluent in foreign languages too. The most popular foreign language is English – 88%, followed by Lithuanian – 78% of respondents, though the level of mastery may not be high, as the respondents were asked to mention all the languages they can speak, even if the fluency is low. Many respondents can also speak Polish (31%) and German (22%)

Table 2

Survey "Languages of Ukrainians in Lithuania" (2023). The native language & foreign languages. Own research

Which is your native language?	
Ukrainian	58%
Russian	36%
Both	5%
Other	1%
What languages can you speak (even if the level of knowledge is low)?	
Ukrainian	98%
Russian	90%
English	88%
Lithuanian	78%
Polish	31%
German	22%
French	10%
Spanish	7%
Italian	5%
Romanian	3%

Studying family language policy is of crucial importance, because the role of the home language in preserving nation's cultural heritage can never be overestimated. As Blasiak-Tytula & Shevchuk-Kliuzheva emphasize, understanding the components of family language policy is essential for supporting refugees' language development and social-emotional well-being as they navigate a complex linguistic and cultural landscapes [7, p. 32]. In our study we concentrated on three domains of family communication: language use with parents, with spouses or partners, and with children. The findings reveal that the primary languages used among Ukrainian families in Lithuania are Ukrainian (48%), Russian (41%), or combination of both (7%). However, in communication with spouses and children – as opposed to parents – two additional languages emerge: the host country language, Lithuanian, and the global lingua franca, English (see Table 3). In the context of displacement, the family becomes a crucial site for heritage language maintenance, serving not only to preserve language but also to reinforce cultural identity and foster a sense of ethnic belonging among Ukrainian refugees.

Table 3

Survey "Languages of Ukrainians in Lithuania" (2023). Family context languages. Own research

What languages do you use with your parents?	
Ukrainian	48%
Russian	41%
Ukrainian & Russian	7%
I don't have parents	4%
What languages do you use with your spouse/partner?	
Russian	33%
Ukrainian	32%
Ukrainian & Russian	6%
English	4%
Lithuanian	3%
Lithuanian & English	2%
I'm not married/I don't have a partner	20%
What languages do you use with your children?	
Ukrainian	52%
Russian	22%
Ukrainian & Russian	6%
Lithuanian	1%
I don't have children	19%

In the professional context (see Table 4) Ukrainians in Lithuania predominantly use Russian (50%). The second most frequently used language is English (28%), followed by Ukrainian (26%) and Lithuanian (20%). These patterns indicate that

Ukrainians are actively integrating a new (host country) language in their language repertoire across various domains, including family and professional contexts. Proficiency in the host country language serves not only as a response to state policies or integration requirements, but also as a strategic means of facilitating social assimilation. Moreover, it enhances access to the labor market and broadens educational possibilities [3].

Table 4

Survey "Languages of Ukrainians in Lithuania" (2023). Professional context languages. Own research

What languages do you use at your work / studies in lithuania most often?	
Russian	50%
English	28%
Ukrainian	26%
Lithuanian	20%

Proficiency in the host country language is crucial for refugees, as it significantly enhances their social and economic mobility, facilitates access to essential services: employment, education, healthcare, and the legal system. Host language proficiency is often regarded as a key indicator of "sufficient assimilation" [12, p. 237]. As the findings of our research show (see Table 5) the vast majority of the respondents (85%) have either already learned or are currently in the process of learning Lithuanian. The primary motivations for learning the host country language include a sense of respect for the receiving society and the pursuit of better employment opportunities.

Table 5

Survey "Languages of Ukrainians in Lithuania" (2023). Host country language. Own research.

Have you learned / are learning Lithuanian?	
Yes	85%
No	15%
What are the main reasons that motivate you to learn Lithuanian?	
Respect for the nation	75%
Career opportunities	60%
Social communication	56%
For personal communication	50%
Plan to live in Lithuania after the war	22%
Beauty of the language	18%
For academic purposes	16%

According to the survey results a significant majority of the respondents recognize the importance of learning the host country language as a key component of successful integration into Lithuanian society. They view proficiency in Lithuanian not only as a means of improving their communication with local residence but also as a way to demonstrate their respect for the host nation. Moreover, participants believe that learning Lithuanian can enhance their professional and academic opportunities. Fluency in Lithuanian is seen as a means of establishing a shared communicative space, and facilitating social integration. The study by Feuerverger [13] proves that bilinguals, who feel strong connection to both their heritage and host cultures, tend to exhibit high levels of biculturalism. For those planning to build their future in Lithuania, linguistic proficiency and cultural awareness are especially important, as they contribute significantly to long-term integration and identity formation.

Conclusions. Following the start of the full-scale war in Ukraine, a significant number of Ukrainians sought refuge in Lithuania, with language considerations playing an important role in their choice of destination. Due to a shared Soviet past, both Ukrainians and Lithuanians often use Russian as a lingua franca. To better understand the linguistic repertoire of Ukrainians in Lithuania, their language preferences, as well as their attitude towards the host country language, a research initiative was conducted in the summer of 2023. The findings of the research allow us draw the following conclusions:

1. The primary languages spoken within refugee families in Lithuania are Ukrainian and Russian, with frequent switching between the two. The qualitative data from respondents reveal a significant shift in their language attitudes: many participants express their intension to deprive Russian from their everyday communication. This change is closely linked to the trauma of the war and the negative associations evoked by the Russian language. In addition to Ukrainian and Russian, Lithuanian and English have also entered the family linguistic environment, while communicating with partners and children.
2. In the professional sphere, Russian and English are the most commonly used languages. Though Lithuanian is less frequently employed, research findings prove that some respondents are making active efforts to incorporate it in their professional context.
3. The majority of the respondents acknowledge the crucial role of the Lithuanian language in the process of integration into Lithuanian society. Many have already learned or are currently studying Lithuanian. The main reasons that stipulate Ukrainians to learn the host country language are respect for the receiving nation and expanding professional and educational opportunities.

Thus, the linguistic repertoire of Ukrainian war refugees in Lithuania is diverse and is still expanding. Most respondents are bilingual in Ukrainian and Russian, although there is a clear intention to prioiritize Ukrainian in a family context, it is viewed as a part of cultural preservation, resistance and language maintenance. Russian, still used as a lingua franca especially in social and professional contexts, often evokes negative emotions as a result of trauma of the war. English and Lithuanian have emerged as important additions to the linguistic repertoire, especially in the professional and educational settings, resulting in multilingualism and facilitating Ukrainians' integration. The study thus highlights the dynamic nature of refugees' language use and the immense role of languages in societal integration.

REFERENCES:

1. Adsera A., Pytlikova M. Language and migration. *Ginsburgh V., Weber S. (eds.). The Palgrave handbook of economics and language.* London : Palgrave Macmillan, 2016. P. 525–555. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137519705_22.

2. Ager A., Strang A. Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies.* 2008. Vol. 21, No. 2. P. 166–191. DOI: https://doi.org/10.1093/jrs/fen016.

3. Blasiak-Tytula M., Shevchuk-Kliuzheva O. Family language policy and forced migration: The case of Ukrainian refugees in Poland. *Transcarpathian Philological Studies = Zakarpats'ki Filolohichni Studii.* 2023. Vol. 27, No. 1. P. 30–35. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.1.5.

4. Dabašinskienė I. Understanding the post-Soviet nuclear locality through language policy orientations. *Journal of Baltic Studies.* 2022. Vol. 53, No. 3. P. 398–493. DOI: https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2086278.

5. European Council on Refugees and Exiles (ECRE). Position on the integration of refugees in Europe. 2002. URL: https://ecre.org/wp-content/uploads/2016/07/ECRE-Position-on-the-Integration-of-Refugees-in-Europe_December-2002.pdf (accessed: 20 Feb. 2025).

6. Feuerverger G. University students' perceptions of heritage language learning and ethnic identity maintenance. *Canadian Modern Language Review.* 1991. Vol. 47. P. 660–677.

7. Goodman S. W. Controlling immigration through language and country knowledge requirements. *West European Politics.* 2011. Vol. 34, No. 2. P. 235–255. DOI: https://doi.org/10.1080/01402382.2011.546569.

8. Hajdukovic D. Integration of migrants and refugees: Benefits for all parties involved. *Parliamentary Assembly.* 2023. URL: https://rm.coe.int/integration-of-migrants-and-refugees-benefits-for-all-parties-involved/1680aa9038 (accessed: 20 Jan. 2025).

9. OECD. What are the integration challenges of Ukrainian refugee women? : Analytical report, 2023. (Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine). URL: https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/what-are-the-integration-challenges-of-ukrainian-refugee-women-bb17dc64/ (accessed: 1 Mar. 2025).

10. Pavlenko A., Blackledge A. (eds.). Negotiation of identities in multilingual contexts. Clevedon : Multilingual Matters, 2004. 349 p.

11. Pavlyk N., Oliinyk Ye., Vusyk H. Linguistic integration of refugees: state and prospects for effective adaptation. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University.* Series: Philology. 2021. Issue 48(2). P. 33–37.

12. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). The 1951 Refugee Convention. URL: https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees (accessed: 1 Mar. 2025).

13. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Ukraine refugee situation: Operational data portal. URL: https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/ (accessed: 01 February 2025).

УДК 81'25:81'367
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.13

КОНТРАСТ ЯК СИСТЕМНА ОЗНАКА МОВИ

CONTRAST AS A SYSTEMIC FEATURE OF LANGUAGE

Юлдашева Л.П.,
orcid.org/0000-0002-6561-8827
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто контраст як провідний засіб створення смислових протиставлень, логіко-семантичних зв'язків і стилістичної виразності. Його багатофункціональність визначає важливість для міждисциплінарного аналізу, що охоплює лінгвістичні, когнітивні, прагматичні та поетологічні підходи. Метою дослідження є виявлення особливостей реалізації контрасту на різних рівнях мовної системи, вивчення функційних аспектів його використання та узагальнення основних лінгвістичних підходів до інтерпретації цього явища. Методологічну основу становлять дескриптивний аналіз, методи лінгвістичного і компонентного аналізу значення, а також контекстуально-дискурсивний підхід, що уможливлює розгляд контрасту в широкому функційному й інтерпретаційному контексті.

Попри широку представленість терміна в сучасній лінгвістичній літературі, досі бракує уніфікованого визначення цього феномена, що зокрема зумовлено наявністю суміжних понять: *опозиція*, *антонімія*, *антитеза*, *контрастема*, тощо. Це створює термінологічну неоднозначність і потребує чіткішого концептуального розмежування. У межах дослідження уточнено базові ознаки мовного контрасту. Зокрема, визначено, що контраст передбачає наявність щонайменше двох співвіднесених елементів; існування семантичної, оцінної, функційної або структурної відмінності між ними; спрямованість на акцентування цієї відмінності з метою посилення виразності; прагматичну або естетичну мотивацію вживання; а також текстотвірну роль, що сприяє забезпеченню смислової зв'язності та когерентності тексту

З'ясовано особливості реалізації контрасту на різних мовних рівнях. На фонологічному рівні репрезентантами контрасту є фонологічні опозиції та просодичні засоби, які беруть участь у диференціації значень. У морфологічному аспекті контраст представлено парадигматичними протиставленнями грамем. Лексико-семантичний рівень демонструє найбільшу розмаїтість форм контрасту – від антонімічних пар до стилістично маркованих контрастивів. У синтаксисі контраст функціонально реалізовано завдяки антитетичним конструкціям, інверсії, паралелізму тощо, що впливають на виразність і структурну організацію мовлення. Особливу увагу приділено аналізу текстового рівня, де контраст виконує когерентну, композиційну та семантико-структурувальну функції.

Ключові слова: контраст, опозиція, антонімія, антитеза, контрастема, контрастив, протиставлення, лінгвістичні рівні, стилістика.

The article explores contrast as a leading means of constructing semantic oppositions, logical-semantic relations, and stylistic expressiveness. Its multifunctionality underlines its significance for interdisciplinary analysis, which encompasses linguistic, cognitive, pragmatic, and poetics-oriented approaches. The aim of the study is to identify the specific ways in which contrast is realized across different levels of the language system, to examine its functional dimensions, and to synthesize the main linguistic interpretations of the phenomenon. The methodological foundation is based on descriptive analysis, methods of linguistic and componential meaning analysis, as well as the contextual-discursive approach, which allows for the examination of contrast in a broad functional and interpretive framework.

Despite the wide usage of the term in contemporary linguistic literature, a unified definition of contrast is still lacking. This is due, in part, to the coexistence of related notions such as *opposition*, *antonymy*, *antithesis*, and *contrasteme*, which contribute to terminological ambiguity and call for clearer conceptual delineation. Within the study, the core features of linguistic contrast are clarified. Specifically, contrast is defined as involving at least two correlated elements; the presence of semantic, evaluative, functional, or structural difference between them; an orientation toward emphasizing this difference to enhance expressiveness; pragmatic or aesthetic motivation for its use; and a text-forming role that supports semantic coherence and cohesion.

The article further investigates how contrast manifests at various linguistic levels. On the phonological level, it is represented by phonological oppositions and prosodic devices involved in meaning differentiation. In morphology, contrast is expressed through paradigmatic oppositions of grammatical categories. The lexico-semantic level demonstrates the greatest variety of contrast forms, ranging from antonymic pairs to stylistically marked contrastive units. In syntax, contrast is functionally realized through antithetical constructions, inversion, parallelism, and other structures that contribute to the expressiveness and structural organization of speech. Special attention is devoted to the textual level, where contrast performs cohesive, compositional, and semantico-structural functions.

Key words: contrast, opposition, antonymy, antithesis, contrasteme, contrastive unit, opposition, linguistic levels, stylistics.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці спостерігаємо посилену увагу до контрастності як універсального принципу організації мовної системи. Протиставлення одиниць на всіх рівнях мови – від фонем до текстових структур – засвідчує важливість контрасту як інструменту струк-

турування значення, комунікативного впливу та когнітивної репрезентації дійсності. Контраст відіграє ключову роль у формуванні смислових протиставлень, логіко-семантичних зв'язків і стилістичних ефектів, а тому є об'єктом міждисциплінарного аналізу, що поєднує мовознавчі, когнітивні, прагматичні та поетологічні підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання контрасту як лінгвістичного явища порушено в низці праць українських та зарубіжних дослідників, які пропонують різноаспектні підходи до його аналізу. У сучасному мовознавстві контраст інтерпретовано як механізм опозиції та висвітлено в межах семантичного, стилістичного, синтаксичного, прагматичного й когнітивного аналізу. Широкий спектр досліджень охоплює питання антонімії (Н. Бобух [1], О. Тараненко [11], Л. Шитик, Л. Юлдашева [13]), стилістичних засобів виразності (С. Доломан [4], Р. Дудок, Н. Гриня [5]), психолінгвістичних механізмів формування контрасту (Т. Попова [8]), когнітивних особливостей опозицій (О. Селіванова [9], С. Щербина, Н. Гоца [14]). Окремі вияви контрасту у поетичному дискурсі проаналізовано в контексті антонімійних пар, темпоральних чи аксіологійних протиставлень (Н. Бобух [1], О. Чорна [12]). Незважаючи на значні напрацювання в лінгвістичній галузі, досі бракує системного дослідження цього феномену в усій повноті його реалізації – від фонологічного до текстового рівнів. Актуальність цього дослідження зумовлена потребою в комплексному описі механізмів контрасту в мові, а також у чіткому розмежуванні суміжних понять – *опозиція*, *антонімія*, *антитеза*, *контрастема* тощо.

Постановка завдання. Мета цієї статті – окреслити реалізацію контрасту на основних мовних рівнях, проаналізувати функційні аспекти його вживання та узагальнити основні лінгвістичні інтерпретації цього явища. Дослідження спирається на дискриптивний метод, метод лінгвістичного аналізу, компонентного аналізу значень і контекстуально-дискурсивний підхід.

Попри наявність значної кількості досліджень, термінологічний статус поняття «контраст» залишається неоднозначним. У деяких працях його трактують як стилістичний прийом [4], у інших – як семантико-функційну категорію тексту [3] й композиційно-семантичний принцип розгортання мовлення [3; 10], когнітивну стратегію [7] тощо. Така множинність підходів засвідчує міждисциплінарний характер феномену, однак водночас потребує розробки уніфікованої дефініції з урахуванням різних рівнів мовної структури й текстової організації.

Виклад основного матеріалу. Багатовимірна природа контрасту зумовлює розмаїття підходів до інтерпретації, унаслідок чого в науковому обігу функціюють різні дефініції та визначення обсягу терміну. Поняття «контраст» має глибокі історико-культурні та мовні корені. Його етимологія пов'язана з лат. *contrastare* – «протистояти», «суперечити», «бути протилежним», що вже у такому значенні передбачає конфліктну або напружену взаємодію елементів. У романських мовах цей корінь закріплено в значенні «різка відмінність» (фр. *contraste*, італ. *contrasto*, ісп. *contraste*), що позначає не просто протилежність, а саме зіставлення, яке акцентує відмінність. Як термін його спочатку використовували у стилістиці й образотворчому мистецтві, однак поступово він набув системного лінгвістичного статусу, виходячи за межі виключно художньої семантики. У загальному значенні контраст потрактовано як відношення смислової, функційної або структурної протилежності між мовними одиницями.

У лінгвістичній терміносистемі існує виразна диференціація значень між поняттями *контраст*, *опозиція*, *антитеза* та *контрастема* та под., кожне з яких відображає окремий рівень узагальнення та сферу застосування. Хоча всі зазначені терміни позначають певні форми зіставлення, між ними існують деякі семантичні, структурні та функційні відмінності.

Протиставлення – загальне позначення процесу чи результату встановлення відмінностей між двома або більше об'єктами. У лінгвістиці протиставлення може бути способом організації синтаксичної конструкції (наприклад, з використанням сурядних сполучників *а*, *але*, *однак*) або стилістичним прийомом. Протиставлення не завжди передбачає полярну протилежність, на відміну від антонімії.

Контраст – поняття, яке позначає будь-яку форму смислової, структурної, оцінної або когнітивної протилежності між елементами, що зіставляються. Контраст може бути явним або прихованим, бінарним або поліарним, локалізованим або текстотвірним.

Полярність – філософське і логіко-семіотичне поняття, яке позначає максимально віддалені, граничні позиції в системі координат значення або ідеї (наприклад, *добро – зло*, *буття – небуття*). У мовознавстві цей термін менш вживаний, проте в когнітивній лінгвістиці може слугувати для опису концептуальних дихотомій. Полярність зазвичай передбачає ієрархічну, культурно марковану протилежність, натомість контраст може бути асоціативним, поетично зумовленим, локалізованим.

Опозиція (лінгв.) – це структурно-семіотичне поняття, що означає системне відношення між елементами мови, побудоване на принципі протилежності або відмінності (фонеми /б/ – /п/). Опозиція є поняттям системним, ґрунтованим на принципах дистинктивності (Ф. де Соссюр) і маркованості (Р. Якобсон), а її аналіз має формалізований характер. Контраст, на відміну від опозиції, менше прив'язаний до системної структури і може виникати ситуативно.

Антонімія – «вияв мовної парадигматики, мовна універсалія; наявність удвох знаків відношень протилежності… Антоніми – однорівневі одиниці мови чи мовлення, значення яких перебувають у відношенні протилежності [10, с. 330]. Контраст, на відміну від антонімії не завжди обмежується словом.

Антитеза – стилістична фігура, побудована на зіставленні протилежних понять; одна з форм контрасту. На відміну від контрасту як широкого концептуального механізму, антитеза завжди має формалізоване вираження, є локалізованою в тексті і виконує акцентуаційну та експресивну функції. На противагу антонімії, контраст не обов'язково передбачає лексичну симетрійність чи стабільну структурну парадигму. Наприклад, контрастивні відношення можуть бути реалізованими між складними текстовими структурами або навіть між текстами.

Контрастив – це мовна структура, що виконує функцію актуалізації смислової або оцінної відмінності в межах певного контексту. Контрастив охоплює як системні опозиції (лексичні антоніми, граматичні категорії, фонологічні пари), так і ситуативні, контекстуально зумовлені протиставлення, які набувають протилежного значення лише в конкретному дискурсі.

Контрастема – термін, запропонований Н. Гринею та Р. Дудком – «найменша смислова одиниця художнього протиставляння, реалізується через слово (словосполучення), що експлікують лексико-семантичний, стилістичний та прагматичний потенціал контрастних зв'язків у художньому тексті. Контрастема – модельована одиницями лексичного і синтаксичного рівнів – організована в унікальну сукупність стилістичних прийомів» [3, с. 239].

Контраст можна трактувати як інтегральну концептуально-когнітивну парадигму, яка включає опозицію як системне явище, антитезу як стилістичну фігуру й контрастив / контрастему як текстову реалізацію. Висновкуючи, зазначимо, що контраст охоплює як системно впорядковані форми опозиції (антонімія, граматична опозиція), так і ситуативні, когнітивно зумовлені та поетично мотивовані зіставлення, які не зводяться до стабільної структурної парадигми. Саме така пластичність поняття дає змогу використовувати його як інструмент міжрівневого аналізу мовної системи.

У сучасному українському мовознавстві поняття контрасту переважно досліджено в таких напрямках: *функційно-семантичний* – контраст аналізовано як засіб текстової організації, що виконує акцентуаційну, емотивну, когнітивну, інтерпретаційну функції (Н. Гриня, Р. Дудок [3; 5]); *когнітивно-дискурсивний* – контраст кваліфіковано як стратегію концептуалізації, інструмент когнітивного структурування досвіду та актуалізації смислових протиставлень (К. Лотоцька [7], С. Щербина, Н. Гоца [14]):, *текстологічний і поетикальний* – акцентовано роль контрасту в композиційній структурі тексту, його участь у створенні смислової напруги й інтерпретаційної динаміки (Н. Бобух [1], Я. Чорна [12]).

Отже, доцільно виокремити базові ознаки мовного контрасту:

1) наявність як мінімум двох зіставлюваних елементів;

2) існування смислової, оцінної, функційної чи структурної відмінності між ними;

3) спрямованість на акцентування цієї відмінності з метою створення виразного ефекту;

4) прагматична і / чи естетична мотивація використання контрасту;

5) формування когерентності тексту.

На цьому теоретичному тлі постає потреба в поглибленому описі того, як саме контраст реалізовано на різних мовних рівнях – фонологічному, морфологічному, лексичному, синтаксичному, стилістичному та текстовому.

Контраст у фонетиці й фонології – це системне протиставлення звукових одиниць, що має функційне навантаження в комунікації. Звукові контрасти формують основу фонологічної системи мови, дають змогу розрізняти значення слів й актуалізовані за допомогою артикуляційних, акустичних та просодичних засобів. У цьому контексті контраст набуває значення не лише формального параметра, а й семіотичного елемента, що сигналізує про комунікативні, граматичні й емоційні функції висловлення. У межах фонології виявом контрасту є *фонологічні опозиції* – мінімальні парні розбіжності між фонемами, які забезпечують розрізнення значень. Найбільш поширеними є опозиції за дзвінкістю / глухістю (*[б] – [п], [г] – [к]*), твердості / м'якості (*[т] – [т΄], [с] – [с΄]*), наявності / відсутності назалізації, довготи / короткості (в інших мовах) тощо.

Фонологічні опозиції системно описані в межах теорії диференційних ознак (за Р. Якобсоном), де кожна фонема представлена як сукупність контрастивних ознак. Отже, фонологічний рівень демонструє «чисту» форму контрасту – як структурно закодовану відмінність із функційним навантаженням.

У системі голосних української мови контраст реалізовано за допомогою якості звука: *[і] – [е], [а] – [о]* відрізняються за місцем артикуляції та ступенем підйому; редукованості – хоча в українській редукція не фонологізована, вона виконує стилістичну або діалектну роль, створюючи контраст із нормативною вимовою.

У системі приголосних контрастивні ознаки охоплюють *дзвінкість / глухість*: *[д] – [т], [з] – [с]*; *твердість / м'якість*: *[л] – [л′], [н] – [н′]*; *спосіб творення*: *[п] – [ф], [с] – [ш]*; *місце творення: [т] – [к], [ж] – [г]*. Контраст на цьому рівні слугує як для розрізнення значень (*ліз – ліс*, *син – синь*), так і для маркування стилістичних та соціолінгвістичних варіантів вимови.

Просодичний рівень реалізує контраст завдяки *інтонації, наголосу, темпу, мелодиці*. Інтонаційний контраст є особливо важливим у мовленні, де він виступає засобом маркування функцій речення. Просодичні засоби можуть також виражати емоційний контраст – наприклад, опозицію *байдужість / обурення, впевненість / сумнів* тощо.

Акустичний рівень відображає контраст за допомогою *частотних характеристик* (висота тону), *інтенсивності* (гучність), *тривалості* (довжина звука), *тембру*. Наприклад, у патетичному мовленні політиків або у віршованій декламації контрасти між гучними й приглушеними фрагментами, довгими й короткими паузами, контрастною мелодикою створюють естетичний ефект і привертають увагу слухача.

У межах морфологічної системи української мови контраст реалізовано насамперед у вигляді граматичних опозицій. Найхарактернішими є опозиції за родом (*він – вона*), числом (*стіл – столи*), видом (*писати – написати*), ступенем порівняння (*добрий – кращий – найкращий*). Репрезентанти граматичної категорійності в мовленні набувають додаткового семантичного й стилістичного навантаження, особливо коли використання маркованого елемента має виразний прагматичний ефект.

Контраст як смислотвірний механізм у морфології виявляється в парадигматичних протиставленнях, що дають змогу динамізувати зміст висловлення. Наприклад, у текстах поезії війни морфологічна опозиція видів дієслів часто стає засобом вираження динаміки або її відсутності*: Хлопці-Едельвейси* ***йдуть*** */ З ворога плату брати…/ Побачиш, утримавши небо у серці, / Додому* ***прийдуть*** *Едельвейси* (Г. Бабич). Така контрастивність опозицій створює ефект напруги та емоційного зміщення в межах одного й того ж семантичного поля. Цю ж функцію виконує опозиція часових форм: *Все вже давно* ***минуло****, а що не* ***минуло*** *–* ***мине*** *і те* (С. Жадан).

У словотворі контраст реалізовано завдяки деривaційним моделям, де нове слово конструюється на основі семантичної протилежності до твірного. Наприклад: *Звісно, всіх* ***винних*** *чекає гідна розплата. / І* ***невинних*** *вона, до речі, теж чекає потому (С. Жадан)*. Префіксація (особливо з частками *не-*, *анти-*, *без-*) є найпоширенішим механізмом словотвірного контрасту. Вона не лише заперечує або змінює значення, а й слугує маркером критичного ставлення до позначуваного явища.

У морфемній структурі української мови існують контрастогенні афікси – елементи, які самі по собі не утворюють антонімійних пар, однак здатні породжувати контраст при поєднанні з певними коренями. Наприклад, префікс *пере-* у словах *переосмислення, перейменування* може виражати смислове домінування чи зміну стану, що контрастує з попереднім станом.

Афікси також беруть участь у творенні експресивного контрасту, коли формальне значення підтримане інтонаційною або дискурсивною структурою тексту: *Твоя планета здатна стати димом, / А* ***допустиме*** *– вже й* ***неприпустимим*** *(О. Слоньовська).* У таких випадках афіксація стає частиною складної семантичної гри, заснованої на когнітивному протиставленні.

На лексичному рівні контраст найчастіше виражено за допомогою антонімійних пар – лексем із протилежними або взаємно виключними значеннями (*життя – смерть, добро – зло, війна – мир, мова – мовчання*). Антонімія відіграє важливу роль у концептуалізації світу, структуризації знання та емоційного впливу. У контексті художнього тексту антонімійні опозиції не лише фіксують логічну полярність понять, а й сприяють смисловій напрузі, естетичному контрастуванню та формуванню ціннісної картини дійсності.

Узуальні антоніми (*білий – чорний, ніч – день*) у поетичному мовленні часто набувають додаткового семантичного навантаження в контексті національних, культурних або історичних кодів: *Кожна* ***ніч*** *була повільною, мов ріка. / Кожен* ***день*** *був очікуваним, як дарунок* (С. Жадан),

*Переплутали уночі / **Біле** з **чорним**, а **чорне** – з **білим*** (О. Слоньовська). Їхня експресивність зумовлена не лише лексичним значенням, а й прагматичним оточенням – інтонацією, синтаксичною організацією, контекстом.

Окрім реальних (лексико-семантичних) антонімів, у текстах широко представлені потенційні та контекстуальні опозиції, утворені ситуативно. Наприклад, слова *новий – реставрований* можуть виступати в антонімійній ролі лише в межах конкретного поетичного контексту: ***Нові й реставровані** смисли та пошуки правди* (І. Цілик) Така опозиція часто пов'язана з когнітивною метафорикою та уявною біполярною структурою світу, де кожне поняття мислиться з огляду на його межове, протилежне значення. Цей тип контрасту є гнучкішим і відкритішим до інтерпретацій, оскільки базується не лише на словниковому значенні, а на асоціативному, образному та культурному потенціалі слова.

Фразеологія – ще одна важлива зона реалізації контрасту. Усталені вислови на кшталт *і сміх і гріх, ні живий ні мертвий, небо і земля, кров з молоком* побудовані на бінарних опозиціях, які забезпечують динамізм, експресію, афористичність висловлення. Багато фразеологізмів передають конфліктну або граничну ситуацію саме завдяки внутрішньому семантичному контрасту. Фразеологічний контраст часто слугує для вираження оцінності, іронії, гіперболізації або акцентованої антитези, надає стилістичної маркованості висловленню. Особливо це виражено у художній мові, де фразеологізм набуває нової смислової функції.

Контраст як структурний і комунікативно-прагматичний чинник яскраво представлений у синтаксисі. Його функціювання в синтаксичних структурах охоплює як локальну протиставленість (у межах окремих речень або їх частин), так і глобальні текстові опозиції, що визначають логіко-смислову архітектоніку висловлення. Синтаксичний контраст виявляється насамперед у використанні конструкцій із протиставними сполучниками, паралелізмі, риторичних запитаннях, інверсіях тощо.

Синтаксичне протиставлення зазвичай слугує засобом увиразнення змісту, акцентування смислових відмінностей, експлікації альтернатив або конфлікту різних поглядів. Наприклад, у конструкції «*тоді вже і я Самого Бога побачу / але хтозна чи Бог тоді побачить мене*» (І. Андрусяк) сполучник *але* слугує маркером смислового контрасту між двома когнітивно-оцінними перспективами, є сигналом інверсії очікуваного. Інша форма – безсполучникове зіставлення (асиндетон), що ґрунтується на інтонаційному протиставленні та синтаксичному паралелізмі. У поетичному фрагменті *Там, де, здавалось, **завтра**, настало **сьогодні**. / Наші **тіла годовані**, / **душі** – **голодні*** (М. Терен) паралелізм будови підсилює антонімійність зображуваного. Тож особливе місце в реалізації контрасту посідають риторичні фігури – антитеза, паралелізм, інверсія, контрастивна анафора або епіфора. Антитеза часто функціює як фігура мови й водночас як стилістичний прийом створення конфліктної опозиції у межах синтаксичної структури: *Людина моя опирається калькам. Тварина моя програмована ззовні* (Ю. Іздрик).

Контраст у дискурсі може бути також латентним, виявлятися не у прямому протиставленні, а за допомогою імпліцитних опозицій – наприклад, контраст між фоновим знанням адресата й новою, несподіваною інформацією. У такому разі контраст виконує функцію інтерпретаційного каталізатора, стимулюючи реципієнта до переосмислення смислової рамки.

На текстовому рівні контраст функціює як глибоко інтегрований когнітивно-прагматичний інструмент, що сприяє цілісності висловлення, посилює семантичну напругу та стимулює інтерпретаційну активність реципієнта. Його роль не зводиться до поверхневих виявів лексичної чи синтаксичної опозиції – він постає як невід'ємний складник текстової структури, що впливає на способи смислового зв'язку, інтенційний вектор висловлення та внутрішню організацію значень.

У межах завершеного тексту контраст слугує засобом упорядкування інформації, формування смислових акцентів та логічних переходів. Узгодження змісту досягається не лише завдяки тематичній або логіко-семантичній єдності, а й завдяки динамічній взаємодії протиставлених елементів, які утворюють своєрідні смислові вузли. Так, зіставлення образів, подій або оцінок дає змогу окреслити головні ідеї тексту, виразити зміни перспективи наративу або модальності висловлювання. У такий спосіб контраст виконує текстоорганізувальну функцію, впорядковуючи зміст і забезпечуючи його внутрішню структурованість.

Висновки. У статті здійснено комплексний аналіз контрасту як мовного явища з огляду на його реалізацію на різних рівнях мовної системи – від фонологічного до текстового. Установлено, що контраст не є випадковим або винятковим явищем, а становить системну властивість мови, яка виявляється за допомогою опозиції, проти-

ставлення, зіставлення й протилежності в межах мовних одиниць різного рівня.

Отже, початково поняття контрасту закріпилося у фонології в контексті опозицій фонем (наприклад, */п/ – /б/, /т/ – /д/*), де воно слугує засобом розрізнення значень. У граматиці контраст виявляється як опозиція грамем (*однина – множина, минулий час – теперішній час*), тоді як у лексиці – насамперед у рамках антонімії, парадигматичних опозицій (*великий – малий, життя – смерть*). У стилістиці контраст набуває функції художньої фігури (антитеза), а в дискурсивному аналізі розглядається як механізм організації смислової напруги або прагматичної інтенції мовця.

Контраст формує й посилює акценти, уможливлює розгортання смислових опозицій у межах цілісного тексту.

Перспективи дослідження вбачаємо в розробленні типології контрастів у поезії з урахуванням способів мовного вираження, рівня експліцитності та семіотичної природи опозицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові: монографія. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2007. 312 с.

2. Буланович Н. О. Контраст як змістова категорія тексту. *Англістика та американістика*: збірник наукових праць. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2006. Вип. 3. С. 18–22.

3. Гриня Н. О. Лінгвопрагматичні особливості контрасту в англійськомовному художньому дискурсі : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2016. 257 с.

4. Доломан С. Є. Антитеза в мові художньої літератури. *Культура слова*. 1983. Вип. 24. С. 17–19.

5. Дудок Р. І., Гриня Н. О. Контрастема як композиційно-стилістичний принцип розгортання художнього тексту. *Сучасні дослідження з іноземної філології.* Ужгород: ПП «Аутдор-Шарк», 2014. Вип. 12. С. 71–75.

6. Кочерган М. П. Опозиція. Українська мова: енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2004. С. 438–439.

7. Лотоцька К. Антитеза: когнітивні, функціональні та мовні аспекти аналізу. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Мовознавство. 2002. № 2 (8). С. 93–99.

8. Попова Т. О. Психолінгвістичні кореляти концептів *добро і зло*. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: Прайм-М, 2002. № 6. С. 110–113.

9. Селіванова О. О. Опозиція *свій – чужий* в етносвідомості (на матеріалі українських паремій). *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 26–34.

10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

11. Тараненко О. О. Антоніми. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Антоніми (дата звернення: 23.07.2025).

12. Чорна О. Ю. Лексичні опозиції в поетичному словнику Сергія Жадана. *Український смисл*. 2017. № 2017. С. 77–88.

13. Шитик Л. В., Юлдашева Л. П. Функційно-семантичний потенціал ахроматичних кольорів у сучасній українській поезії про війну. *Мовознавчий вісник*. Черкаси: Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2023. Вип. 34. С. 130–142.

14. Щербина С. М., Гоца Н. М. Онтологічна сутність бінарних концептів та основні підходи до їх вивчення у сучасній лінгвоконцептології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 3. С. 157–160.

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

UDC 821.111-311.9+82-3
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.14

IRONY AS A TOOL FOR REFRAMING THE CONTEXT IN JULIAN BARNES'S NOVEL "METROLAND"

ІРОНІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ РЕФРЕЙМІНГУ ЩОДО ЗМІНИ КОНТЕКСТУ РОМАНУ ДЖУЛІАНА БАРНСА «МЕТРОЛЕНД»

Myronenko T.P.,
orcid.org/0000-0002-0965-0232
PhD in Education, Associate Professor,
Head of the Germanic Philology Department
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

Dobrovolska L.S.,
orcid.org/0000-0002-5304-4133
PhD in Education, Associate Professor,
Associate Professor at the Germanic Philology Department
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

The authors higlight the role of irony as a tool for reframing as a defining marker of postmodern literature in Julian Barnes's novel "Metroland". The authors state that postmodernism captures the details of modern existence, frequently highlighting incoherent human connections and a prevailing sense of existential disconnection, all while challenging conventional ethical frameworks. Irony as a tool for reframing appears as a distinctive and prevalent element of J.Barnes's idiostyle, shaping multiple layers of the narrative – from dialogue and reflection to description and commentary.

A close analysis of numerous linguistic units with ironic undertones reveals that Julian Barnes employs irony as a shift in the context across lexical, syntactic, and textual levels, which collectively form the contextual meaning of the entire novel. The consistency of the author's ironic perspective, especially about youth and human relationships, is sustained through both situational irony (demonstrated lexically and syntactically) and associative irony (realized at the textual level); the aim of each is to reframe the contextual level of the text. The reframing effects are achieved through a range of stylistic devices, including the author's neologisms, parenthetical insertions, detached constructions, contrast, repetition, and quotation. The selected utterances, marked by subjective ironic evaluation, interact and reinforce one another, as well as contribute to the novel's broader aesthetic and conceptual framework.

The conducted research proves that through the strategic use of irony as a device for reframing, Julian Barnes reveals contrasting layers of perception of the characters of the novel – Christopher Lloyd and Toni Barbarowski, carefully selecting language means that expose alternative sides of their experience.

Key words: irony as a tool for reframing, author's occasionalisms, contrast, insert words, postmodernism, narrative strategy, stylistic devices, retrospective evaluation, characters.

Автори статті розглядають іронію як інструмент рефреймінгу (переосмислення), що виступає визначальним маркером постмодерністської літератури в романі Джуліана Барнса «Метроленд». Автори стверджують, що постмодернізм відображає деталі сучасного існування, часто підкреслюючи непослідовність людських зв'язків і відчуття екзистенційної роз'єднаності, одночасно кидаючи виклик традиційним етичним рамкам. Іронія як інструмент стфорення рефреймінгу постає як виразний і домінантний елемент ідіостилю Джуліана Барнса, який формує різні рівні наративу – від діалогів і роздумів до описів та авторських коментарів.

Детальний аналіз численних мовних одиниць з іронічним забарвленням демонструє, що Джуліан Барнс використовує іронію як механізм зміщення контексту на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях, що, у сукупності, формує смислову цілісність усього роману. Послідовність авторського іронічного погляду, зокрема щодо молодості та міжособистісних стосунків, реалізується як через ситуаційну іронію (виявлену лексично та синтаксично), так і через асоціативну (текстову), метою яких є переосмислення контекстуальних рівнів тексту. Ефекти такого рефреймінгу досягаються за допомогою різноманітних стилістичних засобів, серед яких – авторські неологізми, вставні конструкції, відокремлені звороти, контраст, повтор і цитування. Відібрані висловлювання, позначені суб'єктивною іронічною оцінкою, взаємодіють між собою, підсилюють одне одного та сприяють формуванню ширшої естетичної й концептуальної структури роману.

Проведене дослідження доводить, що завдяки стратегічному використанню іронії як інструменту для рефреймінгу Джуліан Барнс розкриває контрастні шари сприйняття персонажів роману – Крістофера Ллойда і Тоні Барбаровскі, ретельно підбираючи мовні засоби, що розкривають альтернативні сторони їхнього досвіду.

Ключові слова: іронія як інструмент рефреймінгу/переосмислення, авторські оказіоналізми, контраст, вставні слова, постмодернізм, наративна стратегія, стилістичні засоби, ретроспективна оцінка, персонажі.

Introduction. The concept of postmodernism and, consequently, postmodern literature, encompasses a range of artistic tendencies and phenomena that emerged in the final third of the twentieth century and continued into the early twenty-first century. The Latin prefix post- etymologycally means something that follows or continues, while the French word moderne conveys a sense of modernity and progress. Postmodernism arose both as a response to and a development of modernism, simultaneously borrowing its concepts and challenging its traditional aesthetic norms. Just as modernism once challenged the conventions of Victorian realism in the early twentieth century, postmodernism marks a shift toward a distinct literary and artistic paradigm.

Postmodern literature reflects the complexity of contemporary life, often focusing on fragmented social relationships and a sense of spiritual alienation, while questioning established moral codes. Rather than aiming for coherence or unity, it emphasizes uncertainty, disintegration, and the collapse of meaning, mirroring a world marked by chaos and existential doubt. This perspective on the postmodern era presents a picture of chaos and bewilderment, frequently leading to sentiments of confusion and dissatisfaction. The disorienting effect usually conveyed in postmodern texts is reinforced through spatial imagery, such as twisting passages, gaps, and boundaries that reflect the collapse of stable meaning and challenge the reader's expectations of narrative resolution.

Postmodern narratives often construct their own artistic realities deliberately and self-reflectively, frequently employing metafictional techniques. The boundaries between the "text" and the world blur, with the narrative treating the world as the "text" and the text as the world, emphasizing their mutual dependence. Such texts are seen not finished with dynamic processes, continuously redefined through the interaction of the author, the reader, and intertextual references. This symbol of postmodern writing draws attention to the constructed nature of representation itself.

As a result, postmodern texts often function as "conditional worlds" governed by the rules of an aesthetic game. Many postmodern works emphasize playfulness, giving the impression that characters do not live but instead "perform" life, while the author does not write but "plays" with literature and the reader. Within this framework, events frequently unfold at the intersection of reality and the surreal, allowing for fluid transitions between different temporal dimensions, dreamlike states, and subconscious realms.

Analyses of recent research and publications. Postmodern literature presupposes a multiplicity of ideologies, blending various narrative strategies, stylistic devices, allusions and intertextual links into its structure. The postmodern worldview, marked by its ambiguity and contradictions, implies that the notion of a single, definitive truth about reality is unreachable. According to J.F. Lyotard, "knowledge in postmodern culture no longer operates as a universal truth but becomes a commodity, shaped by shifting perspectives and the logic of the marketplace" [9]. The literary scholar D.Zatonskii states that "there is nothing definite in this world, completely complete: neither a moral leak, which cannot be revised, nor moral encouragement, which never seems to anyone unfair" [11].

A bright representation of postmodernism can be found in the works of Julian Barnes, one of the most renowned and widely read contemporary English writers. J.Barnes has been honored with several distinguished literary awards, such as the Booker Prize, the Somerset Maugham Award, and the Prix Médicis. Since 1995, he has also held the title of Knight of the Order of Arts and Letters. His strong following in France highlights his well-known sympathy for French culture. Consequently, J.Barnes's literary work has attracted considerable scholarly attention, both in foreign and Ukrainian academic discourse. Regardless of the chosen analytical perspective, both foreign (S.Baron, M.Peatman) and Ukrainian (Ya.Bystrov, O.Doichyk, O.Tupakhina) researches emphasize the significance of postmodern worldview in Julian Barnes's works. Particular attention is given to his sustained engagement with themes of national identity and historical memory, as well as to the prominent role of irony in his critical position toward traditional values and his parodic reworking of both national and universal myths and stereotypes.

At the same time, a comprehensive understanding of Julian Barnes's worldview, particularly in terms of its poetic and stylistic expression, remains insufficiently explored. This can be attributed to the complexity and multidimensional nature of his creative method of writing, as well as the ongoing

evolution of his literary output, which resists classification as a closed or fully formed system. J.Barnes's postmodern outlook incorporates both traditional and innovative elements. Among the former are mythology, classicism, and Christianity – three foundational paradigms that have profoundly influenced the development of Western civilization over the past two millennia.

The research aims to examine the role of irony as a tool for reframing in Julian Barnes's novel "Metroland" and to explore how it contributes to the development of the novel's central themes, particularly those concerning identity, personal development, and the critique of cultural and ideological conventions.

Results and discussion. Irony stands out as a defining feature of postmodernism in Julian Barnes's writing. Its role extends beyond postmodernist expression, carrying wider stylistic and rhetorical importance. Before delving into a detailed analysis of irony in his writing, it is essential to provide a clear definition of the concept.

The Cambridge English Dictionary interprets "irony as a rhetorical tool that conveys meaning opposite to the literal sense of words, often used to express subtle criticism, contradiction, or humor through context and tone" [8]. Irony is a type of mockery, critique, or denial that seems to express agreement or approval. It functions as both a literary device and a figure of speech by assigning qualities to something that it lacks but arguably should have. The true meaning of irony frequently depends more on the surrounding context, tone of voice, and writing style than on the words themselves.

According to the Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language, "irony is understood both as indirect sarcasm or mockery and as a stylistic device in which words convey opposite meanings to produce comic or critical effects" [2, p. 506].

In literary discourse, irony often serves to reveal underlying defects or contradictions by adopting an outwardly approving or neutral tone, thereby creating a double-layered interpretation. The challenge of interpreting irony lies in its subjectivity – it requires an evaluative position from the reader, who may either accept or reject the implied meaning. Irony functions as a subjective authorial code, shaped by the author's worldview, cultural background, and philosophical perspective in J.Barnes's novels. This subjectivity allows to provide multiple interpretations, making irony a crucial element of the postmodern aesthetic in his literary works.

The objects of ironic evaluation in Julian Barnes's works encompass a wide range of themes and social phenomena. These include youthful maximalism and the teenager's desperate desire to transition into adulthood ("Metroland"); family relationships ("Metroland", "Staring at the Sun", "Love"); various aspects of friendship ("Metroland", "Love"); pseudo-heroes, pseudo-intellectuals, and individuals with limited spiritual depth ("A History of the World in 10 ½ Chapters", "Arthur & George"); and the process of acquiring knowledge and studying history ("Flaubert's Parrot"), among other aspects of the real world.

The novel "Metroland" is structured as a memoir-like reflection, in which the protagonist recounts his process of self-formation, self-discovery, and search for meaning. This narrative framework enables the author to create a distanced perspective, allowing for ironic self-evaluation on the part of the narrator, both about his own youthful experiences and the idealism of youth in general.

The study of Julian Barnes's use of irony, specifically its linguistic and stylistic displays, requires an integrated approach, as irony typically arises from the interaction of various linguistic layers such as vocabulary, syntax, style, and textual structure.

J.Barnes's depiction of adolescence and personal growth in the novel "Metroland" is shaped by a set of defining characteristics, including maximalism, egocentrism, deep self-reflection, and a lack of knowledge and experience in relationships. Each of these traits is examined by the narrators of each part of the novel primarily through good-natured irony, as it reflects the mistakes and illusions of the characters' youth as they growing up, till the time they become adults. Many examples of irony in the novel shift the meaning to reframing the context to the points at which the narrators retrospectively reinterpret or reassess past experiences, often through an ironic lens that contributes to the novel's tone that deepens and explains the issues of maturity, self-perception, and the illusions of youth of the main characters.

The Cambridge English Dictionary interprets reframing as "the act of changing the way something is expressed or considered" [8]. In the context of text analysis from both literary and stylistic point of view, this implies a shift in perspective that allows characters and readers to reevaluate earlier experiences, often illuminating fresh interpretations or revealing the innocence of youth, an impact significantly intensified by the irony.

Further analyses of the novel justifies that irony as a tool for reframing the context in the novel "Metroland" serves to reconsider the situations the characters appear within the novel during the stages of their coming-of-age – a round character Christopher

"Chris" Lloyd and his friend Toni Barbarowski, a steadfast character who rejects societal norms and canons that makes him a complex character. Irony as a tool for reframing is used in dialogues and actions of both characters to show that they took different paths in their maturity following and not their adolescent ideals.

"We sipped our milk during break the next morning with the *habitual, affected disgust of gourmets* (you never knew, there might be someone watching)" [6, p. 72] – irony is embodied in lexical (a combination of type (A) N of (A) N, where the center of implementation of irony is the application of gourmets) and syntactic (insert words that help to detect ironic evaluation) means. It is also an example of reframing as the narrator mockingly reinterprets a childish action as a parody of adult sophistication. J.Barnes underlines that what was once performed with self-importance by Chris is now seen as performative and naïve.

"There was no ambiguity about the "they". When I used it, it meant the *unidentified legislators, moralists, social luminaries and parents of outer suburbia*. When Toni used it, it meant their inner London equivalents. They were, *we had no doubt, exactly the same sort of people*" [6, p. 7] – the use of syntactic convergence with the chaotic combination of objects, inserting words and adverbs precisely, claiming the absolute expression, shows an ironic attitude to the generalization and maximalism appropriate to adolescents. As an example of reframing, it highlights how simple teenagers' views are now seen through an ironic lens, exposing the limitations and immaturity of binary thinking.

"As you can see, we *worried about large things in those days* … You wouldn't have caught us fretting about our future careers, because we knew that by the time we were grown up, *the state would be paying people like us simply to exist*" [7, p. 8] – lexically depicted irony is displayed by contrast with the immediate context. The sentence shows the example of reframing, as J.Barnes contrasted youthful idealism with real-world concerns, suggesting the arrogance and impracticality of adolescent philosophy.

"Only *a strongly purifying motive* could explain how hard and how readily *Toni and I pissed on other people*" [6, p. 9] – the contrast between the theme and the rhetoric of expression, the phrase with the semantic center of purifying, the amplified adverb, strongly embodies the ironic meaning. In addition, the associative, concatenation of lexeme *purifies* (from a medical point of view) and piss ("to urinate") is realized, which further enriches the ironical effect of the utterance. Reframing in the given example can be explained as a self-justifying, almost high-flown explanation for the characters' indifferent attitude. The phrase "purifying motive" is deliberately interrupted by the vulgar action – "pissed on other people" showing that the adult narrator Christopher Lloyd, being a grown-up person who has his own family, understands the inherent absurdity of life.

"Dewhurst was a prefect destined for the priesthood, whom Toni had, *we agreed, totally crushed in the course of a vicious metaphysical discussion*" [6, p. 11] – the choice of lexical means (the adverb *totally*, the adjective *vicious*) and the indication of the subject of the assessment of the situation (*we agreed*) express irony about youthful maximalism and the desire to assert itself. The phrase contains an example of reframing – Christopher Lloyd's views that make teenagers (Chris and Toni) expectations crushed and dramatised by their entry into adulthood.

"Toni looked round the assistants and picked out *the most respectable-looking*: ageing, graying, separate collar, a thick margin of cuff, even a tie-pin. *Clearly a left-over from the previous ownership*" [6, p. 12] – the respectability of the seller is questioned by the introduction of a separate design with a comment on the origin of the stud in the tie. By placing a comment in a separate sentence the author underlines ironic effect of the utterance.

"My mother, though timid in her family and social life, was always precise and authoritarian at shops. *Some deep instinct told her that there was one hierarchy which would never be disturbed*. "A pair of trousers, Mr. Foster, please," she asked in an unfamiliarly confident voice" [6, p. 15] – the ironical effect of the utterance, expressed syntactically, is displayed in the context in which the behavior of the hero's mother in the family is described, and is improved by the phrase *unfamiliarly confident voice.*

"As we came out, I allowed the customary minute for us to get over *too-moved-to-speak reactions*" [6, p. 106] – authoritarian occasionalism is used to describe the characteristic emotions after watching the film and symbolizes the irony of the pathetic situation.

Sometimes the irony used by J. Barnes can be expressed grammatically: "But London was where you started from; and it was to London that, finally, *stuffed with wisdom, you returned*" [6, p. 69]. The use of a passive construction implies the existence of a person who must "fill" with knowledge, causing a comic effect and embodying the ironic comprehension of the process of gaining experience.

The frequent use of irony in the characters' remarks reflects the author's critical view of the limited knowledge and poor communication between

teenage boys and girls in 1963: "We'd absorbed the great classics of Indian literature (and, *as a result, practiced PT a lot more energetically for some months, with a heaving sense of anticipation*)" [6, p. 69] – irony is realized by insert words.

"The children of neighbours did amazing, incredible things, like joining Shell and being posted abroad, or soup in gup bangers, or going to dances on New Year's Eve. *The house equivalent of such disturbances was that my brother got a girlfriend*" [7, p. 69] – ironic meaning is expressed by contrast.

"'Tits?' The final part of the triad, *the part to which we brought all our worldly perceptiveness*" [6, p. 73] – the irony is expressed by the attributive structure.

"Dear Chris, *I've ironed the bunting, put the flags to air, set a fuse to the Thames, laid in the red paint*. So you finally got them off 'laid down the burden of your virginity'" [6, p. 112] – the underlined exaggeration is used by the character to embody an ironic attitude towards his less experienced friend.

The use of semantically inappropriate vocabulary (e.g., *fingernails … wrecked*), a series of emotionally charged epithets (including author's occasionalisms), and passive constructions, combined with a thorough and detailed depiction of the protagonist's physiological responses to nervousness, creates a distinctly ironic effect in describing his psychological state before his first date: "I would just have to get there early and use the *passionately-engrossed-in-a-book trick.* By the afternoon of our rendezvous, I was trembly, *two of my best fingernails were wrecked*, and my bladder had been filling up all day with the speed of a lavatory cistern. My hair was OK, my clothes, *after much self-debate, had been decided on,* my underpants were changed (again) after last-minute re-inspection, and I'd chosen *the book I wished to be discovered with*" [6, p. 103–104]. As an example of reframing, the author ironizes the character's nervous expectation before the date, turning what once felt important into a humorous recollection of awkwardness.

Irony in the language of the text is especially evident in how it depicts youthful aspirations, most notably, the desire to appear mature and independent, particularly to oneself. This effect is achieved through associative irony, using synonymous repetition and parallel sentence structures. The protagonist's self-assuredness, perceived maturity, and strong convictions are often exaggerated and gently undercut, reinforcing the overall ironic tone: "Deconning, as we called it, savouring the pun, was the duty of *every self-respecting adolescent*" [6, p. 40];

"Like *self-respecting maze-rats*, we looked for ways-out" [6, p. 59];

"*With a perspicacity beyond our years*" [6, p. 42];

"*Without in any way compromising our principles*, we agreed to carry on living at home" [6, p. 43];

"Life didn't really get under way until you left school; *we were mature enough* to acknowledge this point" [6, p. 44];

"The ritual objection was always worth registering. It never got anywhere, and I didn't mind that it didn't; I just felt that Nigel and Mary might benefit from *the example of independent thinking*" [6, p. 45];

"This was written *with the confidence of inexperience*" [6, p. 107].

The novel "A History of the World in 10½ Chapters" which is written in the genre of "historiographical metaphases", contains numerous examples of intertextual irony, the most prominent of which is the retelling of the biblical history of the World Flood. The story of the flood, as described by J. Barnes, is presented as an authoritative statement, which can be trusted no less than the Bible, as evidenced by the choice of linguistic material: "I feel it *my duty to record*; I can *vouch for* that. I spoke personally to the carrier-hawk; *My account you can trust*; *what point is there in not telling you the truth*? How would I be any *judge*? Again, *I'm reporting* what *the birds said and the birds could be trusted*; You don't have to believe me, of course; but *what do your own archives say*?" [7, p. 13–30].

The narrator keeps questioning the truth of the biblical story by offering his own variants of the key moments, each one noticeably different from the original. By doing this, J.Barnes reminds the readers that the Bible's version of events is just one way of telling the story: "Now I realize that *accounts* differ. Your species has its much repeated *version*; while the animals have *a compendium of sentimental myths*; *Nursery versions* in painted wood; You've always been *led to believe* that; Noah, *as you will have been told* many times, was a very God-fearing man; even the least subtle mind can decode that *particular euphemism*; *you've got some theory* to make sense of the gaps in animal kingdom; *Your sacred text informs you*; In *the version that has come down to you*" [7, p. 3–30].

The style chosen by the author of the novel is not immediately recognized as ironic. The irony unfolds gradually, revealing itself in comments and details.

An analysis of the linguistic mechanisms of irony in "Metroland" reveals a set of repeated structures used by the J.Barnes. These include:

− At the lexical level: the use of the author's occasionalisms, which contribute to the text's unique ironic tone: "But more often you found yourself noting extrinsic reactions, as a weary file of *name-*

gloaters, *school-sneezers*, *frame-freaks*, *color-grousers*, *restoration-loons* and *topographers trooped by*. You got to know *the quizzical chin-in-hand stance*; *the manly, combative, hands-on-hips square-up*; *the eyes-down-on-the-booklet position*" [6, p. 27];

– Occasionalisms expressing both the subject and a certain characteristic effect ironically reflect the intrinsic depth of the adolescents, scrupulous analysis, the search for authentic and genuine, sometimes giving rise to absurd nuances, and overly fixing the manifestations of the interaction of representatives of different social strata. "I tossed him *with a heard-it-before smile* "Yes, yes," he went on, *with a more-of-this-to-come look*" [6, p. 205] – authoritarian occasionalism which is taken in the form of circumstances *with,* ironically depicting some of the symbols of communicating people who do not sympathize with each other. The circumstances of the mode of action *with* are most often used to emphasize irony in an already ironical situation and create ironically painted details of an episode due to their structural features.

– At the syntactic level: 1) syntactic convergence (chaotic enumeration or convergence of homogeneous sentences with semantically heterogeneous terms) where the convergent is incompatible and thus achieves an ironic effect: "What, me, sneer at the Victorians? I didn't have enough sneer-room left. By the time I'd finished sneering *at dummos, prefects, masters, parents, my brother and sister, Third Division (North) football, Molière, God, the bourgeoisie and normal people*, I didn't have any strength left for more than a twisted pout at history" [6, p. 36] – irony increases with clarification in brackets (North) (besides chaotic enumeration).

"Life didn't really get under way until you left school; we were mature enough to acknowledge this point. When you did get out there, you started…*making Moral Decisions … …and Having Relationships… …and becoming famous… …and Choosing Your Own Clothes*…" [6, p. 44] – ironic meaning is embodied in restriction to one set of moral decisions and the choice of own clothes;

2) separate structures: "'What do you want me to say?' I genuinely wanted to know; *almost*" [6, p. 164]; "'Which gives us,' I interpreted, 'eight years of sauciness, then a thirty-year wait, with a chance of being killed in the middle. *Terrific*'" [6, p. 55]; Life at sixteen was *wonderfully enclosed and balanced*. On one side, there was *the compulsion* of school, *hated and enjoyed*. On the other side, the compulsion of home, hated and enjoyed" [6, p. 64] – the contrast between the choice of attribute (*wonderfully enclosed and balanced*), the subject (*the compulsion*), and the adjective (*hated*) is used for the expression of irony.

Parcelized constructions is used by the author for the expression of irony, since the breakdown of syntactic ties is already a mean of emotionally expressive allocation of the parceled part. In addition, parceling leads to the appearence of an additional remake of the statement, which is its communicative center and embodies the subjective-evaluated author's modality;

3) parenthetical constructions/insert words and sentences:

"Shocking this *knee/foot/liver* of mine, he would observe to Marion Other physical defects – *some long-standing like recurrent dreams, some the dragonfly fads of an afternoon* – prevented him from changing plugs, reaching high shelves, mending his clothes, washing up or seeing us off" [6, p. 191]. Insert/parenthical constructions express an ironic attitude to the character of the hypochondria, which every ten minutes hurts each time elsewhere, which prevents him from doing his homework: "Some of the Arthur's infirmities, however, must have been genuine – though I wonder if he himself knew the difference – and ganged together to produce a fatal heart attack" [6, p. 192].

Conclusions. The analysis of Julian Barnes's "Metroland" demonstrates that irony serves as a tool for reframing and the structural foundation of the novel to show the changes of perspectives in different situations and different periods. It plays a key role in depicting how the characters grow and helps explore themes like coming-of-age, shifting identities, and the different ways people define happiness. By using irony as a tool for reframing, Julian Barnes helps to identify the real and different perspectives of the characters – Christopher and Toni by the way of choosing the words carefully to show the situation from another viewpoint.

The studied examples of subjective evaluation interconnect, reinforce, and reflect the author's artistic vision. In the novel irony functions as a narrative tool for reframing, exploring its contribution to the development of the novel's central themes, particularly those concerning identity, personal development, and the critique of cultural and ideological conventions.

REFERENCES:

1. Бистров Я. В., Дойчик О. Я. Мовне втілення концепту ІСТОРІЯ в індивідуально-авторській картині світу Джуліана Барнза. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2008. Вип. 38. С. 94–98.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Дойчик О. Я. Іронія як домінанта ідіостилю Джуліана Барнса. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологічна.* 2010. Вип. 15. С. 92–100.

4. Дойчик О. Я. Постмодерністська іронія Джуліана Барнса: лінгво-когнітивний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2011. № 972. С. 112–118.

5. Baron S. Nothing to Be Frightened of: An Interview with Julian Barnes. The Oxonian Review of Books. 2008. Vol. 7, Issue 3. URL: https://www.julianbarnes.com/resources/interviews.html (дата звернення: 12.07.2025).

6. Barnes J. Metroland. London : Picador, 1980. 214 p.

7. Barnes J. A History of the World in 10 ½ Chapters. New York : Vintage Books, 1989. 308 p.

8. Cambridge English Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ (дата звернення: 10.07.2025).

9. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1984. 138 p.

10. Pateman M. Julian Barnes. Plymouth : Northcote House, 2002. 128 p.

11. Zatonskii D. Modernism and postmodernism. Kharkiv : Pholio, 2000. 132 p.

УДК 81'367.1:340.6
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.15

АРХАЇЗМИ В ЮРИДИЧНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ФУНКЦІОНУВАННЯ, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ

ARCHAISMS IN LEGAL ENGLISH: FUNCTIONING, CHALLENGES AND ADAPTATION STRATEGIES

Мись Т.І.,
orcid.org/0009-0000-7582-8214
старший викладач кафедри іноземних мов
Юридичного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У статті здійснено комплексний аналіз функціонування архаїчної лексики в сучасній англійській юридичній мові, яка й надалі зберігає значний масив застарілих форм, як на лексичному, так і на граматичному рівнях. Особливу увагу приділено таким мовним одиницям, як: *«thou, doth, hath, aforestated, hereinbefore mentioned»*, а також стійким юридичним конструкціям типу: *«the said party, the aforementioned agreement»*, які збереглися з давніх правових традицій і використовуються й досі. Встановлено, що історично ці елементи сприяли точності й однозначності правового висловлення, проте, сьогодні вони нерідко ускладнюють сприйняття юридичних текстів нефахівцями, створюючи бар'єри для широкої читацької аудиторії та новачків у праві.

Окрему увагу приділено впливу латинської та французької мов на формування архаїчного лексичного шару в англійській юридичній мові. Детально проаналізовано збереження таких латинських термінів, як: *«habeas corpus, mens rea, ultra vires, in rem, dolus, libel»*, які залишаються дієвими в юридичному дискурсі, як маркери традиційності, спадкоємності та високої точності правового змісту. Розкрито синтаксичні особливості архаїчних форм, включаючи інверсії, риторичні структури, дієприкметникові звороти та інші засоби, що збереглися у судовій риториці, офіційних контрактах, нормативних актах, а також у перекладацькій практиці.

Підкреслено, що хоча частина архаїзмів є надлишковою або незрозумілою для сучасного читача, інші залишаються важливими й необхідними для збереження термінологічної точності, спадкоємності понять і правової традиції. Запропоновано шляхи часткової адаптації таких форм, задля спрощення юридичних текстів, без втрати їх змістової чіткості. Окреслено напрями подальших досліджень у сфері юридичного перекладу, порівняльного аналізу правових систем загального права та стилістичної ролі архаїзмів у сучасній фаховій комунікації.

Ключові слова: архаїзми, юридична англійська мова, правовий дискурс, латинізми, правова термінологія, граматичні конструкції, судова риторика, правова традиція, юридичний переклад.

The article presents a comprehensive analysis of the functioning of archaic vocabulary in modern legal English, which still retains a significant number of obsolete forms at both lexical and grammatical levels. Particular attention is paid to such linguistic units as: *«thou, doth, hath, aforestated, hereinbefore mentioned»,* as well as to fixed legal constructions like: *«the said party, the aforementioned agreement»*, which have survived from earlier legal traditions and are still in use. It is established that historically, these elements contributed to the precision and clarity of legal expression; however, today they often hinder comprehension for non-experts, creating barriers for a broader audience and newcomers to the legal field.

Special focus is given to the influence of Latin and French on the development of the archaic layer in English legal vocabulary. The paper examines the continued use of Latin terms such as: *«habeas corpus, mens rea, ultra vires, in rem, dolus, libel»*, which function as markers of tradition, continuity, and conceptual precision in legal discourse. The article explores syntactic features of archaic forms, including inversions, rhetorical structures, participial constructions, and other elements still found in courtroom rhetoric, formal contracts, statutes, and even translation practices.

It is emphasized that while some archaic elements are redundant or unclear to modern readers, others remain essential for preserving terminological accuracy and the continuity of legal concepts. The article proposes cautious adaptation strategies for such forms in order to simplify legal texts without losing their semantic precision. Directions for future research include legal translation, comparative analysis of common law systems, and the stylistic function of archaisms in modern professional communication.

Key words: archaisms, legal English, legal discourse, Latinisms, legal terminology, grammatical constructions, courtroom rhetoric, legal tradition, legal translation.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній англійській мові спостерігається постійне формування нових лексичних одиниць, що є характерним для будь-якої професійної діяльності. Проте, на відміну від загальновживаної лексики, спеціалізована юридична термінологія залишається доступною лише для фахівців відповідної галузі, що ускладнює розуміння юридичних текстів неспеціалістами. Значна кількість термінів має архаїчне походження, адже багато з них було запозичено з латини або французької мов − історично робочих мов юриспруденції. Деякі дослідники навіть розглядають цей лексичний пласт, як професійний жаргон, який здебільшого вводить у оману непідготовлену аудиторію. Водночас, існує аргумент, що використання архаїчного словника

виправдане, оскільки він є точнішим за сучасні еквіваленти.

Дослідження особливостей архаїзмів у сучасній англійській юридичній мові, має важливе значення для розуміння функціонування юридичного дискурсу та оптимізації комунікації, як серед фахівців, так і між юристами та неспеціалістами. **Науково-практичне завдання** полягає в аналізі та систематизації архаїчної лексики, виявленні її функціонального навантаження і визначенні можливостей адаптації або заміни застарілих термінів, на більш зрозумілі сучасні відповідники, без втрати точності юридичних понять. Результати таких досліджень, можуть стати основою для удосконалення навчальних програм, перекладів юридичних текстів, а також підвищення доступності правової інформації для широкого кола користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вживання архаїзмів у юридичній англійській мові привертає увагу як лінгвістів, так і правознавців, що відображено у дослідженнях останніх років. На думку А. Шнайдерової історично формування англійської юридичної мови значною мірою відбувалося під впливом нормандського завоювання, що призвело до впровадження англо-нормандської французької мови в судочинство, а латина використовувалася для письмових записів [1]. Автори І. Лістіо, М. Лаксман-Хантлі та Г. Д. Деві у своїх дослідженнях наголошують на важливості розуміння архаїчних елементів, як засобу точного вираження юридичних понять [2]. Дрексінеану К. у свій праці дотримується такої ж думки ,додатково розглядаючи ще вплив латинізмів на термінологію юридичної англійської мови [3, pp. 1–4]. Науковець Алабі В., зосереджуючись на функціональній ролі архаїзмів у сучасному правовому дискурсі, підкреслює їх значення для збереження юридичної традиції і авторитету текстів [4, pp. 27–37]. Водночас у публікаціях деяких дослідників висловлюється думка про необхідність модернізації юридичної лексики для підвищення її доступності та зрозумілості для неспеціалістів [5; 6].

Незважаючи на наявність цих досліджень, залишається недостатньо розкритим питання системного аналізу архаїчної лексики в юридичній англійській мові, з огляду на її функціональне навантаження і практичну доцільність застосування в сучасних правових текстах. Крім того, бракує комплексних досліджень, що поєднують лінгвістичний аналіз архаїзмів із правознавчими аспектами їх використання. Саме цим аспектам і присвячена дана стаття.

Постановка завдання. Метою даного дослідження − вивчити функціонування архаїчних форм у сучасній англійській юридичній мові, з'ясувати причини їхнього збереження, а також проаналізувати можливі зміни в лексичному та граматичному складі юридичної англійської мови в найближчому майбутньому. У роботі акцент зроблено на функціональному аналізі архаїзмів у сучасному юридичному дискурсі та пропозиціях щодо їх заміни, без втрати стилістичної чи правової точності.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: описовий метод − для характеристики архаїзмів, виявлених у юридичних текстах, історико-етимологічний метод − для з'ясування походження архаїчних термінів та їхніх функцій у правовій традиції, порівняльний метод − для зіставлення архаїчних і сучасних варіантів юридичних термінів та конструкцій, контекстуальний аналіз − для вивчення функціонального навантаження архаїзмів у реальних юридичних документах, лінгвостилістичний аналіз − для визначення стилістичних особливостей архаїчної лексики у правовому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Англійська юридична мова зберегла певні морфологічні форми, які вже вийшли з повсякденного вжитку. Наприклад, архаїчна форма займенника *«thou»* (ти), що колись була широко вживаною, нині зустрічається лише у формальних або історичних юридичних текстах, як-от у фразах на кшталт: *«If thou be guilty…»* (Якщо ти винен…). Також, у юридичній мові збереглася архаїчна форма дієслова *«saith»* (говорить), що використовується у фразі: *«Thus saith the court»* (так промовляє суд), яка підкреслює офіційність судового рішення. У страхових договорах ще можна побачити форму *«doth»* (робить), що вживається у висловах типу: *«the party doth agree»* (сторона погоджується). Ще одним прикладом архаїзму є дієслово *«hath»* (має), яке трапляється у фразах, що підкреслюють юридичний характер документа, наприклад: *«whereas the party hath entered into agreement»* (тоді як сторона уклала угоду) [7; 8]. Подібно до цього, юридична англійська мова зберігає інверсії в сталих виразах, наприклад, у реченні: *«Herein lies the issue»* (тут криється суть справи), або на початку судових процесів: *«Now comes the defendant»* (тепер виступає відповідач) [9, pp. 15–16]. Дослідники вважають, що ці архаїзми надають судовому процесу певної солідності та величності, які могли б бути втрачені без їх збереження.

За думкою більшості юристів, використання граматичних форм зумовлене прагненням до

максимальної точності. Якщо б застосовувався займенник *«this» («I accepted this»*), він міг би бути більш нечітким, оскільки міг би відноситися до одного з двох об'єктів – *«the contract»* чи *«the proposal»*, а також, можливо, до *«the goods».* Однак, і прикметник *«aforementioned»* не завжди є достатньо точним, бо теж може стосуватися будь-якого з двох об'єктів. Більше того, прикметник "*aforementioned*", може вживатися як із іменниками в однині, так і в множині, на відміну від займенника «*it*», який функціонує виключно в однині. У випадку множини використовується інший займенник – *«they»,* що, однак, не є граматичною формою *"it",* а самостійною лексичною одиницею. Складність у тлумаченні *«aforementioned»* посилюється тоді, коли не зовсім зрозуміло, чи вжито його в загальному значенні, чи в юридичному контексті, де воно часто виконує специфічну функцію позначення раніше згаданих суб'єктів або об'єктів. Розглянемо приклад: *«She transferred the rights and I claim the aforementioned.»* У загальному вжитку *«aforementioned»* означає «той, про який було сказано раніше», а в юридичному − «я претендую саме на ті права, що були передані». Варто зазначити, що сьогодні поступово зменшується використання прикметника *«aforementioned»* у юридичних документах.

Ще одним досить поширеним явищем, що виникло кілька століть тому і є характерним для англійської юридичної мови, є використання дієприкметника *«aforestated»,* як означального слова або вказівного елемента: *«Tenant agrees to pay a security deposit. Aforestated deposit shall accrue interest at a rate of six percent per annum»*. У цьому випадку дієприкметник *"aforestated"* можна було б замінити артиклем *«the»* або вказівним займенником «that», що є нетиповим для повсякденного мовлення. Крім того, *«aforestated»* може використовуватися, як прикметник *(«the aforestated deposit»)*, однак таке вживання також вважається архаїчним. Варіантом *«aforestated»* є *«heretofore»,* що на перший погляд може здаватися близьким за значенням, оскільки буквально означає «до цього моменту» *(hereto + fore)*. На відміну від *«aforestated», «heretofore»* частіше вживається у постпозиції, наприклад: *«the rent heretofore mentioned»* [10].

Ці терміни часто ще більше ускладнюють розуміння тексту: *«Tenant agrees to pay a cleaning deposit of $500 and a damage deposit equal to one month's rent. Aforestated deposit shall accrue interest at a rate of six percent per annum»*. Термін *«aforestated»* може відноситись до будь-якого з видів депозитів, згаданих у прикладі, або до обох одразу. Отже, його використання не сприяє кращому розумінню і може бути без втрати значення замінене вказівним займенником *«that»* або *«this».* Недоцільність використання певних архаїчних юридичних термінів, таких як: «*aforementioned», «hereinbefore mentioned»* або *«aforesaid»,* полягає у їхній здатності створювати двозначність та ускладнювати розуміння тексту. Ці терміни, що часто трапляються в юридичних документах, можуть викликати референційну неоднозначність, коли незрозуміло, до якого саме об'єкта чи особи вони відносяться, особливо у випадках, коли потенційних референтів кілька [11, pp. 18–20]. Нечіткість юридичних формулювань суперечить принципам зрозумілого юридичного письма та створює ризик неправильного тлумачення. Як зауважує M. Tartaglia, складна термінологія часто є наслідком історичного впливу латини на англійське правове письмо, зокрема через буквальні переклади латинських конструкцій, поширених у середньовічному судочинстві. У сучасному контексті такі форми сприймаються як архаїчні, і прихильники руху за plain language закликають до їх усунення задля забезпечення прозорості та доступності юридичної мови [12, pp. 178–182, 192–194].

Після того, як учасники судового процесу були офіційно названі, у подальшому тексті до них часто зверталися лише за іменем, додаючи архаїчні юридичні маркери для позначення того, що йдеться про особу, вже згадану раніше. Наприклад, використовувалися такі форми, як *«the said Richard», «the aforecited Mary»,* або *«the aforementioned William».* Такі лексеми, як: *«said, same, aforementioned, aforesaid»*, слугували для уточнення, що мова йде про вже згадану особу чи об'єкт.

З одного боку, подібна система здається формалізованою й усталеною, однак, як зазначають деякі дослідники, постійне використання конструкцій типу *«the said party»* чи *«the same person»* не завжди є доцільним і може лише обтяжувати юридичний текст. Особливо це стосується випадків, коли у справі фігурує лише одна особа з певним ім'ям, і тому немає потреби в уточненні за допомогою *«said»* або *«same».* Якщо ж імен кілька, значно простіше та точніше вказати прізвище чи інший індивідуалізуючий атрибут.

З іншого боку, слід враховувати, що латинські запозичення досі зберігають важливе місце у юридичній англійській мові. Вони активно використовуються у процесуальних формулюваннях, таких як: *«versus»* (проти), *«ex rel».* (від імені), *«et al.»* (та інші), *«pro se»* (особа без представ-

ника), *«in rem»* (позов до майна), *«in personam»* (позов до особи), *«ex parte»* (односторонній розгляд) тощо. У кримінальних справах у Великій Британії державу традиційно позначають, як: *«Rex»* (король) або *«Regina»* (королева), залежно від статі монарха.

Особливою сферою права, де й донині зберігається використання латини, є справи про наклеп. Це пов'язано з тим, що норми щодо усної та письмової образи формувалися ще в межах церковної юрисдикції, яка послуговувалася латинською мовою у своїх судових провадженнях. Унаслідок цього, в сучасному юридичному англомовному дискурсі збереглися архаїчні латинські терміни, серед яких: *«scandalum magnatum»* (образа вельможі), *«coram non judice»* (справа, що розглядається неуповноваженим судом), *«malum in se»* (зло саме по собі)*, «malum prohibitum*» (зло, заборонене законом), а також більш усталені поняття, як: *«libel», «slander», «innuendo»* [13].

Ці латинізми залишилися не лише з міркувань традиції, а й через те, що разом із передачею справ про наклеп із церковної юрисдикції до судів загального права в англійську юридичну мову було запозичено і відповідну термінологію. Частина цих термінів на сьогодні сприймається, як архаїчна або надмірно формалізована, однак вони й досі використовуються в судовій практиці, з метою збереження точності й спадкоємності правових понять [14].

Інші терміни та термінологічні словосполучення латинського походження, що й досі широко вживаються в англомовному юридичному дискурсі, включають такі вислови, як: *«nolo contendere»* (заява обвинуваченого, який не заперечує обвинувачення, але формально не визнає провину), *«habeas corpus»* (судовий припис про перевірку законності затримання), *«in loco parentis»* (особа або установа, яка тимчасово виконує роль батьків), *«de facto»* (фактично, на практиці, хоч і не юридично визнано), *«ultra vires»* (дії за межами повноважень), *«res ipsa loquitur»* (річ говорить сама за себе, очевидне без додаткових доказів).

До термінів, що описують наміри або психічний стан особи у правопорушенні, належать: *«dolus»* (навмисне вчинення злочину), *«culpa»* (необережність), *«animus nocendi»* (намір завдати шкоди), *«mens rea»* (намір зробити злочин), *«scienter»* (усвідомлення протиправності дій). Також у юридичному лексиконі залишаються численні похідні від латинських основ: *«testator»* (особа, яка склала заповіт), *«executor»* (виконавець заповіту), *«jurisprudence»* (правознавство)*, «affidavit»* (письмове свідчення під присягою) [13].

Ще одним прикладом архаїзмів в юридичному дискурсі можна вважати вживання займенника *«such»* у значенні «згаданий» або «конкретний». У сучасній англійській мові, це слово втрачає свою стилістичну природність, однак усе ще активно використовується в юридичних текстах. Розглянемо приклад із контракту оренди: *«The tenant agrees to maintain the premises in good condition and return such premises upon termination of the lease.»* У цьому випадку *«such premises»* означає «зазначене приміщення» або «ці приміщення», а сам займенник *«such»* − виконує функцію, подібну до *«the, this»* або *«above-mentioned»*. Проте, подібне використання може викликати двозначність: інтерпретація *«such premises»,* як «подібні приміщення» замість «ці приміщення» можлива поза контекстом або при недосконалому перекладі. Аналогічне архаїчне вживання фіксується у фразах типу: *«Such party shall be liable for any breach of contract.»* Тут *«such party»* позначає конкретну сторону договору, хоча стилістично доречніше і сучасніше було б написати *«the party»* або *«this party»* [13; 15]. У сучасному юридичному дискурсі рекомендовано використовувати більш точні форми, наприклад: *«the aforementioned agreement, this clause»* або *«the party in question»,* що сприяє зрозумілості й зменшує ризик неоднозначного тлумачення.

Як уже зазначалося вище, англійська юридична мова містить велику кількість термінів, термінологічних зворотів і граматичних конструкцій, які мають тенденцію до виходу з активного вжитку або вже вийшли з нього. Це також стосується застарілих латинських і французьких запозичень, які, замість того щоб покращувати юридичну комунікацію, часто ускладнюють її [16]. Деякі дослідники пояснюють це явище тим, що подібні архаїчні терміни та конструкції вважаються характерною рисою офіційно-ділового стилю, що навмисно дистанціюється від повсякденної мови. Оскільки, жодна мова не є статичною і постійно змінюється, більшість авторів прагнуть уникати розмовних форм у формалізованих письмових текстах, дотримуючись традиційної стилістики юридичного письма [17; 18].

Висновки. У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що архаїзми відіграють помітну роль у формуванні англійської юридичної термінології, відображаючи тяглість правової традиції, зв'язок із римським правом, середньоанглійською та нормандською правовими системами. Найбільш поширеними є лексичні архаїзми,

зокрема латинізми, наприклад: «*habeas corpus, nolo contendere, sub judice»* та словоформи староанглійського або середньоанглійського походження: *«heretofore, therein, aforesaid».* Значну роль відіграють також синтаксичні архаїзми, які виявляються у специфічних граматичних конструкціях, зокрема юридичних кліше, що часто мають фіксовану структуру.

Архаїзми не лише забезпечують термінологічну спадкоємність, але й становлять певні труднощі для розуміння текстів недосвідченими читачами, ускладнюючи доступ до правової інформації. Проте, повне вилучення архаїчної лексики з юридичного дискурсу, наразі є недоцільним з огляду на її нормативний і прецедентний характер. Перспективи подальших досліджень вбачаються в детальному аналізі архаїзмів у контексті перекладу юридичних текстів англійською та українською мовами, дослідженні ролі архаїзмів у правовій комунікації між професіоналами та нефахівцями, аналізі судової риторики та стилістичних функцій архаїзмів у промовах адвокатів і суддів, вивченні архаїчних конструкцій у порівняльному аспекті з юридичними мовами інших країн загального права.

Отже, архаїзми залишаються значущим елементом англійської юридичної мови, потребуючи обґрунтованого підходу до їхньої інтерпретації, адаптації та перекладу в сучасному правовому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schneiderová A. Historical Background to English Legal Language. Journal of Modern Science. 2018. № 37(2). С. 117–126. URL: https://www.jomswsge.com/Historical-Background-to-English-Legal-Language,92522,0,2.html (дата звернення: 01.07.2025).

2. Listyo I., Laksman-Huntley M., Dewi H. D. Translation of archaisms in English contractual documents. International Review of Humanities Studies. 2024. Т. 9(2). Article 3. DOI: https://doi.org/10.7454/irhs.v9i2.1304

3. Drăcșineanu C. Latinisms and archaisms in legal English. Acta Universitatis George Bacovia. Juridica. 2020. Т. 9(1). URL: https://www.ugb.ro/Juridica/Issue17ROEN/12._Latinisme_si_arhaisme_in_engleza_juridica. Catalin_Dracsineanu.EN.pdf (дата звернення: 04.07.2025).

4. Alabi V. A. Stylistic features of the legal discourse. UJAH: Unizik Journal of Arts and Humanities. 2011. URL: https://scispace.com/pdf/stylistic-features-of-the-legal-discourse-3p086xrs5k.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

5. Clarity International. Plain Legal Language. URL: https://www.clarity-international.org/plain-legal-language/ (дата звернення: 03.07.2025).

6. FasterCapital. The Importance Of Clarity In Legal Language. URL: https://fastercapital.com/topics/the-importance-of-clarity-in-legal-language.html/1 (дата звернення: 05.07.2025).

7. LanGeek. “Archaic Pronouns” in English Grammar. URL: https://langeek.co/en/grammar/course/8/archaic-pronouns (дата звернення: 05.07.2025).

8. LanGeek. “Archaic Verb Conjugation” in English Grammar. URL: https://langeek.co/en/grammar/course/683/archaic-verb-conjugation (дата звернення: 05.07.2025).

9. Das R. K. Typology of inversion & inversion-triggering elements in English linguistics. International Journal for Multidisciplinary Research. 2023. Т. 5(5). Article 7810. DOI: https://doi.org/10.7454/ijfmr.v5i5.7810

10. Stephens C. M. Plain Language Legal Writing: Part II – Writing to Be Understood. Canadian Bar Association. 2014. URL: https://www.cba.org/resources/cba-practicelink/plain-language-legal-writing-part-ii-writing-to-be-understood/?lang=fr-ca (дата звернення: 29.06.2025).

11. Schane S. A. Ambiguity and Misunderstanding in the Law. URL: https://linguistics.ucsd.edu/~schane/law/ambiguity.pdf (дата звернення: 04.07.2025).

12. Tartaglia M. Getting a movement to move: The Plain Language Movement. Icade: Revista de las Facultades de Derecho y Ciencias Económicas y Empresariales. 2015. № 94. С. 177–208. URL: https://revistas.comillas.edu/index.php/revistaicade/article/view/5433/5273 (дата звернення: 02.07.2025).

13. Garner B. A. Garner’s Dictionary of Legal Usage. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. 991 p.

14. Crystal D., Davy D. Investigating English Style. 1st ed. London : Routledge, 1969. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315538419

15. Tiersma P. M. Legal Language. Chicago : University of Chicago Press, 1999. URL: https://archive.org/details/legallanguage0000pete/page/n1/mode/1up (дата звернення: 30.06.2025).

16. Mattila H. E. S. Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas. 2nd ed. London : Routledge, 2013. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315573106

17. Mellinkoff D. The Language of the Law. Eugene : Wipf and Stock Publishers, 2004. URL: https://www.perlego.com/book/1723108/the-language-of-the-law-pdf (дата звернення: 02.07.2025).

18. Charrow R. P., Charrow V. R. Making Legal Language Understandable: A Psycholinguistic Study of Jury Instructions. Columbia Law Review. 1979. Т. 79. С. 1306–1374. DOI: https://doi.org/10.2307/1121842

UDC 811.161
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.16

LINGUISTIC STRATEGIES OF BUSINESS DISCOURSE

ЛІНГВІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ

Mishchynska I.V.,
orcid.org/0000-0002-5232-4811
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

The article highlights the linguistic strategies of professional business discourse. Business discourse covers a wide range of professional activities. Business discourse participants apply various means of business communication, both oral and written, to realize professional communication. Among the verbal means of business communication are meetings, seminars, telephone conversations, presentations, teleconferences, videoconferences, etc. Written means of business communication consist of a wide range of documents, including instructions, business letters, contracts, permits, and emails. Verbal and written means of business communication require effective linguistic strategies for their implementation. Concerning verbal means of business communication, they actively utilize linguistic strategies such as negotiation, various types of presentations (informative, educational, motivational, etc.), interview strategies (selection, disciplinary, counseling interviews, employee complaint interviews, disciplinary interviews, appraisal interviews, and termination interviews). Public speaking strategies include researching the potential audience, using notes, delivering effective speeches, employing inclusive language, anticipating questions, and preparing thoughtful answers. In turn, written means of business communication have their own set of linguistic strategies. Participants of business discourse use them in various types of corporate documents, advertising materials, emails, contracts, permits, and other similar documents. Corporate documents that ensure employee participation in the coordinated work of companies include recommendations, instructions, and promotional texts. Among the linguistic strategies in these documents are formal vocabulary, simple grammatical forms, and a strong emotional background. Advertising texts target potential consumers of the company's products. Linguistic strategies in advertising texts include presenting information about the product, its advantages, and characteristics, along with the company logo, often using creative techniques such as verse form and musical accompaniment. Emails usually have a clear structure. They employ such linguistic strategies as the use of formal vocabulary in official correspondence, abbreviations, and acronyms.

Key words: business discourse, means of business communication, linguistic strategies, corporate documents, public speaking strategies.

У статті розглянуті лінгвістичні стратегії професійного ділового дискурсу. Діловий дискурс охоплює велику кількість галузей професійної діяльності. Для ефективної організації професійної комунікації застосовуються різноманітні засоби ділової комунікації – усні й письмові. Серед усних засобів ділової комунікації вирізняються проведення зборів, семінарів, телефонних розмов, презентацій, теле- та відеоконференцій, тощо. Письмові засоби ділової комунікації включають велике коло документів, таких як інструкції, ділові листи, контракти, дозволи, листи електронної пошти, тощо. Як усні так і письмові засоби ділової комунікації потребують ефективних лінгвістичних стратегій для їхньої реалізації. Щодо усних засобів ділової комунікації, в них активно застосовуються такі лінгвістичні стратегії, як стратегія проведення переговорів, стратегії для презентацій різного типу (інформативні, освітні, стимулюючі, тощо), стратегії проведення інтерв'ю (відбіркові, дисциплінарні, консультативні, інтерв'ю з працівниками щодо скарг, оціночні інтерв'ю та інтерв'ю щодо звільнення). Стратегії публічних виступів охоплюють вивчення потенційної аудиторії, використання конспекту, виголошення промов, використання інклюзивної мови, уміння передбачити запитання та підготовку до відповідей. У свою чергу, письмові засоби ділової комунікації мають власний інструментарій лінгвістичних стратегій. Вони застосовуються в корпоративних документах різного роду, в рекламних текстах, в листах електронної пошти, в контрактах та дозволах, тощо. Корпоративні документи, які забезпечують участь персоналу в злагодженій роботі компаній, включають рекомендації, інструкції, пропагандистські тексти, накази, тощо. Лінгвістичні стратегії цих документів – значною мірою формальний вокабулярій, прості граматичні форми, посилений емоційний фон. Рекламні тексти націлені на потенційних споживачів продукту компаній, тож серед лінгвістичних стратегій – представлення інформації про продукт, його переваги та характеристики разом з логотипом компанії, при цьому часто застосовуються креативні прийоми, наприклад віршована форма, музичний супровід, тощо. Листи електронної пошти мають чітку структуру, серед лінгвістичних стратегій – застосування формального вокабулярію у офіційному листуванні, скорочень та абревіатур.

Ключові слова: діловий дискурс, засоби ділової комунікації, лінгвістичні стратегії, корпоративні документи, стратегії публічних виступів.

Statement of the problem. The choice of linguistic strategies for professional discourse determines the success of achieving professional goals. In this light, choosing linguistic means and procedures that ensure the effectiveness of business contacts, the achievement of profitable agreements, and the development of mutually beneficial business relations are essential. In general, linguistic strategies of business discourse determine both the peculiarities of business procedures, including

communication, and the requirements for business documentation.

Analysis of recent research and publications. The issue of language strategies of discourse has been the focus of researchers for more than half a century. In particular, Fillmore [5], Spiro, Bruce & Brewer [14] paid attention to the peculiarities of the connection between the elements of the text. J. Gampers [6] traced the structural elements of discourse as a communicative practice, its features, and patterns. O. Makiedonova analyzed the existing approaches to linguistic strategies. The researcher views a linguistic strategy as "a complex of speech actions aimed at achieving the overall communicative purpose of the speaker" [10, p. 132].

Throughout the recent decade, numerous studies highlighted the issues of business discourse. In particular, Y. Levchenko & I. Britchenko highlighted specifics of business communication [9].

N. Zinukova highlighted the linguistic peculiarities of texts of English business discourse [1]. Milovan, V. et al. reflected on the importance of presentation skills in contemporary business [11]. Wang, X., & Li, H. analyzed the language characteristics of types of business English speeches [16].

V. Laturkar presented a textbook on business communication that highlights various aspects, such as written and verbal communication, media and technology in communication, and communication in teams and organizations [8].

Setting objectives. The purpose of the article is to highlight the linguistic features of business discourse strategies. The objectives of the article are to specify the types of business discourse and characterize the specifics of verbal and written business discourse strategies in terms of their functional application.

Results and Discussion. Before discussing the linguistic strategies of business discourse, it is worthwhile to consider the concept of business discourse. As some scholars view it, business discourse deals with conducting economically advantageous transactions and successful deals, which are preferable for one party over another and lead to the accumulation of assets [13, p. 124].

Business discourse happens in verbal and written communication. Business discourse participants engage in verbal communication in various meetings, workshops, telephone calls, presentations, online conferences, and other events. Written communication occurs in many forms, including letters, reports, newsletters, and emails. These forms of communication correlate in business discourse with those forms of business activity that require numerous means to achieve success. Informal communication also plays a crucial role in business discourse. In this case, we refer to cultural aspects of verbal, non-verbal, and transpersonal communication. Informal communication requires a more detailed study. The article highlights linguistic strategies in verbal and written communication.

The book *Business Communication* presents verbal and written communication strategies – presentations, conducting interviews, public speaking as means of verbal communication, and business letters and cards as means of written communication. The book also reflects the strategy and tactics of negotiations [9]. Reflecting on verbal and written communication strategies leads us to a better understanding of their interconnection in business discourse.

Milovan et al. suggested types of presentations based on their purpose, namely informative, educational, stimulating, persuasive, and those for decision-making [11, p. 89].

As a business discourse strategy, interviews fall into the categories of selection interviews, counseling interviews, employee complaint interviews, disciplinary interviews, appraisal interviews, and termination interviews [3]. These types of interviews signify particular stages in corporate culture. Each one has its specific features and requires specific skills.

Public speaking as a form of verbal communication has been evolving for centuries. The authors developed strategies for successful public speaking. In this context, knowledge of the potential audience, utilizing an outline, narrating your speech, using inclusive language, anticipating, and preparing for inquiries are sufficient [8, p. 64].

X. Wang and H. Li suggested dividing business speeches into promotion, skills training, sales, decision-making, and problem-solving speeches [16, p. 2]. This differentiation corresponds to the types of texts of corporate discourse. Thus, documents that reflect and reinforce membership in the corporate work environment correspond to promotion speeches from the above classification. Documents containing guiding principles and instructions correspond to skills training speech. Advertising materials correspond to sales speeches. Legal authorizations and contracts correspond to decision-making speeches. And email notifications correspond to problem-solving speeches.

Strategies of written discourse play an essential role in the business discourse of organizations and companies. Thus, documents that reflect and reinforce membership in the corporate work environment are remarkably similar to documents of election campaigns [15]. Their task is to create and foster a sense

of membership among all employees and to raise the effectiveness of their work activities in general. This group of documents is an invaluable tool for increasing employee participation in the ongoing corporate life. As a rule, they are lengthy, color-coded, and vividly divided into sections representing different subjects or explanations. They contribute to creating an atmosphere of friendliness, orderliness, and perfect harmony that should exist in the corporate environment.

Propaganda texts are for employees and outsiders. They usually contain highly formal vocabulary and simple grammar, avoiding complex subordinate or relative clauses. A strong emotional background and a high aesthetic form are characteristic of this style.

The purpose of the guidelines is to show employees solutions to problems that may arise in the workplace. Their main goal is not to instruct employees but to make it easier for most employees and prevent them from wasting time, resources, and money. Here, the corporation is a friendly and helpful organization that tries to positively influence employees by reducing stressful situations and eliminating all possible difficulties.

These documents bear a striking resemblance to the previous category in that they consist of sections describing different issues. However, despite this, they are usually much shorter and less colorful. According to the corporation, a typical recommendation should not be attractive; however, it should be informative. This attitude results in the uninteresting design of their pages. Documents of this kind are prepared primarily for office workers. The guidelines are not addressed to third parties, as they are strictly confidential. Their reassuring and complementary nature strongly influences the grammar and vocabulary of the guidelines, which are kept as simple as possible. Therefore, authors prefer more polite forms over imperative ones.

The following example illustrates this trend: *Use luggage that is secure and has a strong combination lock.*

Another group of texts is Instructions. These documents instruct employees of the behavior and activities to preserve the reputation of the company. Their goal is to train employees to behave and act in line with the corporate strategy and stop them from taking irrelevant actions.

Instructions are generally similar in appearance to the previous group of documents. Lines separating paragraphs highlight their distinctive nature. However, there are two essential features. First, each Instruction consists of the same paragraphs: Background, Purpose, Procedures, Responsibilities/ Duties, a section related to the topic of the document, and a list of other relevant documents, but the structure of the Guidelines varies depending on the theme. The purpose of Instructions is to show the seriousness of the issues addressed. As a result, the texts contain complex grammar and vocabulary, which forces the reader to pay more attention to their content.

Advertising material tries to persuade potential customers to consume more of a particular product. Corporations use leaflets, brochures, and magazines belonging to companies or corporations as advertising materials. They contain materials informing about the advantages and specific features of the products. Among the strategies in advertising materials are a corporation's logo and advertising slogan, such as a short fragment of poetry or music.

Using simple vocabulary and well-known grammatical structures that do not prevent a potential customer from reading the advertising text carefully can help achieve this goal. It has an advisory character, strengthening the atmosphere of friendliness and warmth.

Email is a method of creating, transmitting, or storing primarily written forms of human communication enabled by digital communications systems. Individual email messages that flow within a company typically contain both regular and variable elements. Each email starts with headers such as:

- From: The email address or usually the sender's name;
- To: The email address(es) or name(s) of the recipient of the message;
- Subject: A summary of the message;
- Date: local time and date of the message.

The length of one email message depends on the subject and its seriousness. A typical email letter ends with the words: Sincerely Yours/ Yours, Best regards.

Email is the most diverse group of documents that exists in a company or corporation. Their formality depends mainly on the position of the sender and its recipients. Company managers use extremely formal vocabulary and grammar, while ordinary employees tend to send informal messages containing numerous abbreviations, phrasal verbs, local semantic leaps [4], and idioms. The content of the documents provided and their accessibility can influence their formality.

Contracts and permits are legal and authorization documents that regulate the cooperation between companies and contractors. They contain all decisions regarding costs, timelines, obligations, and potential financial penalties in case of delay. Permits are legal documents. Local authorities that abide by legislation issue such documents. Contracts and permits regulate the interaction between the manage-

ment board of a company and third parties and have a unified appearance and layout.

The length of the documents described depends on their content. Contracts and permits related to serious issues, such as safety, production, or environmental management, are always lengthy, and those regulating minor repairs, water supply, maintenance, or air emissions are only a few pages long. Each document consists of three parts: an introduction, a regulatory part, and an approved part with signatures and stamps. The introduction contains the title, date, brief descriptions of the signatories, and the document number. The normative part usually consists of paragraphs and outlines the various responsibilities that need to be fulfilled before final adoption. The purpose of the approval part is to give the document legal force.

Thus, corporate discourse is a type of business discourse used to communicate between a corporation and its staff, defining their roles and relationships, from job postings and interviews to orders and seminars for formal induction into the production process. Since communication between different parts of the company needs to be fast and efficient, conversations contain specific terms, most often in the form of abbreviations and acronyms.

In general, abbreviation is a process in which a part of the original word is removed. It expresses the tendency of Modern English to monosyllabism. Shortening takes the form of word truncation, acronyms, and abbreviations. By truncation of words, we mean "reducing them to a shorter form. It is the dropping of one or more syllables of a word" [7, p. 47], for example, bus (omnibus), phone (telephone), lab (laboratory), photo (photography), etc.

The use of abbreviations and syntactic simplifications is obvious in email messages [2].

Some authors mention the use of professional jargon by social groups of people involved in business [12]. Professional jargon has been used in business circles as formal jargon, corporate jargon and marketing language. The linguistic strategy of formal jargon is the use of professional terminology, which is not characteristic of corporate jargons. Buzzwords, neologisms, and acronyms are used in marketing language.

Thus, the analysis of verbal and written business communication has led to defining their main characteristics and linguistic strategies. Moreover, it has identified the types of documents that overlap, as some types of business speeches correspond to the texts in corporate discourse.

Conclusions. Linguistic strategies of business discourse are tools of verbal and written communication in various fields of business. They require specialist approaches and have specific features. Presentations, conducting interviews, and business speeches are means of verbal business communication. They have specific features depending on their purpose and participants. Each of them requires specific linguistic strategies to enable participants of business discourse communicate effectively. In particular, in verbal business communication such strategies as negotiation strategies, public speaking strategies, strategies for various types of presentations, interview strategies are applied.

Written business communication happens in corporate documents. Corporate documents are guidelines, instructions, emails, contracts, and permits. Written business discourse participants apply appropriate linguistic strategies for compiling these documents. There are particular linguistic strategies in advertising texts. In many cases, verbal and written means of business communication apply similar linguistic means depending on their goal and sphere of application.

REFERENCES:

1. Зінукова Н. В. Лінгвістичні особливості змісту текстів англомовного ділового дискурсу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля.* Серія «Філологічні науки». 2021. №1 (21). С. 176–186.

2. Angell, D. & Heslop, B. The Elements of E-Mail Style. New York: Addison-Wesley, 1994. 176 p.

3. Blake, O. E. Interviewing as a Communication Process. The Blake Group Organizational Consulting LLC, 2007. 27 p. https://www.blake-group.com/pdf_files/interview_communication.pdf (дата звернення 28.07.25).

4. Coulson, S. Semantic leaps: Frame-shifting and conceptual blending in meaning construction. Cambridge University Press, 2001. https://doi.org/10.1017/CBO9780511551352 (дата звернення 28.07.25).

5. Fillmore, Charles J. Topics in Lexical Semantics. In R. Cole (ed.), *Current Issues in Linguistic Theory*. Bloomington: Indiana University Press, 1977. P. 76–138.

6. Gumperz, J. Discourse Strategies. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 225 p.

7. Kvetko, P. Essentials of Modern English Lexicology. Bratislava, 2003.126 p.

8. Laturkar, V. Business Communication. Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, 2022. 170 p. https://ycmou.ac.in/media/post_image/Business_Communication1.pdf (дата отримання 25.06.25).

9. Levchenko Y. & Britchenko I. Business Communication. Professor Marin Drinov Publishing House of BAS Sofia, 2020. 151 p.

10. Makiedonova, J. Strategy and Tactics in Linguistic paradigm. *Relevant issues of the development of science in Central and Eastern European countries*. Riga, Latvia, September 27, 2019. P. 132–134. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-588-11-2_44 (дата звернення 28.07.25).

11. Milovan, V., Urošević, S.& Radosavljević, D. Importance of presentation skills in contemporary business. *Journal of Economics, Management and Informatics*. BizInfo (Blace), 2022, Volume 13, Number 1, pp. 87–93.

12. Mishchynska I. V. Business Discourse Specifics in Polycultural Society. *Нова філологія* : зб. наук. пр. / Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2024. – С. 116–120. DOI https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-16

13. Pakirdinova, S. & Abdukarimova, M. The Concept of Business Discourse. *Central Asian Journal of Education and Innovation.* Volume 2, Issue 6, June 2023. P. 122–128.

14. Theoretical Issues in Reading Comprehension. Spiro, R., Bruce, B. & Brewer, W. (Eds.), London. Routledge, 1980. 604 p.

15. Van Dijk, T.A. What is Political Discourse Analysis? *Belgian Journal of Linguistics,* Volume 11, Issue 1, Jan 1997, p. 11–52.

16. Wang, X., & Li, H. A study of the language characteristics of types of business English speeches from the perspective of functional linguistics. *Cognitive Studies / Études cognitives*, 2021(21). https://doi.org/10.11649/cs.2374 (дата звернення 25.06.25).

UDC 81'42:378.4:005.322
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.17

"INVESTMENT, NOT CHARITY!" – INDIRECT FUNDRAISING COMMUNICATION STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION LEADERSHIP (CORPUS-ASSISTED DISCOURSE ANALYSIS)

«ІНВЕСТИЦІЯ, А НЕ БЛАГОДІЙНІСТЬ!»: СТРАТЕГІЇ НЕПРЯМОЇ ФАНДРЕЙЗИНГОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЛІДЕРІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (КОРПУСНО-ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ)

Molodcha N.S.,
orcid.org/0000-0002-8467-6408
PhD in Philology,
Associate Professor at the Foreign Languages and Translation Department
Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy",
Researcher
Vienna University of Economics and Business (WU)

Khilkovska A.O.,
orcid.org/0000-0003-1659-9428
Associate Professor,
Head of Foreign Languages and Translation Department
Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy"

This study examines the indirect fundraising rhetoric of the *Dzau Lecture on Global Health*, delivered by Lawrence H. Summers – former President of Harvard University and U.S. Treasury Secretary – as a compelling example of values-driven academic leadership. Rather than making explicit financial appeals, Summers reframes global health as a shared moral and institutional priority, aligning philanthropic investment with long-term social impact. Through rhetorical devices such as humor, metaphor, anaphora, hyperbole, and historical framing, he constructs a vision-oriented narrative that invites stakeholders into a collective mission of transformation. Methodologically, the analysis employs a discourse approach combining qualitative analysis with corpus-assisted techniques to uncover persuasive patterns, lexical salience, and stylistic features. Grounded in Aristotelian theory of rhetorical appeals (ethos, pathos, logos), the study highlights how indirect appeals and narrative coherence function as powerful tools of institutional persuasion. The research results suggest that Summers' address positions the university president not merely as an academic administrator and steward of resources, but also as a strategic moral leader – someone who mobilizes support through vision, credibility, and emotional intelligence. The findings not only expand the field of discourse studies, particularly in the areas of academic-administrative discourse, genre, and rhetorical theories, but also contribute to research in higher education leadership, philanthropy, and public policy. They offer a rare, detailed account of how elite academic figures can deploy strategic discourse to mobilize institutional support, influence donor behavior, and frame global challenges as opportunities for shared legacy and ethical engagement. Subsequent research may investigate how academic leaders across cultures employ indirect fundraising discourse to integrate ethical messaging with institutional purpose and strategic positioning.

Key words: academic-administrative discourse, academic leadership, corpus linguistics, discourse analysis, rhetorical strategy, corpus linguistics, university fundraising.

Дослідження аналізує непряму фандрейзингову риторику лекції Дзау з глобальної охорони здоров'я, виголошеної Лоренсом Г. Саммерсом, колишнім президентом Гарвардського університету та міністром фінансів США, як переконливий приклад ціннісно-орієнтованого лідерства в академічному середовищі. Замість прямих фінансових закликів, Саммерс переосмислює проблему глобального здоров'я як спільний моральний та інституційний пріоритет, пов'язуючи філантропічні інвестиції з довгостроковим соціальним впливом. Використовуючи такі риторичні засоби, як гумор, метафора, анафора, гіпербола та історичне обрамлення, він вибудовує наратив, орієнтований на образ майбутнього, що залучає зацікавлені сторони до спільної трансформаційної місії. У методологічному плані дослідження ґрунтується на дискурсивному підході, який поєднує якісний аналіз із корпусно-лінгвістичними техніками для виявлення переконливих патернів, засобів лексичної виразності та стилістичних особливостей. На основі арістотелівських риторичних апеляцій (етос, патос, логос) дослідження демонструє, як непрямі заклики та наративна послідовність слугують ефективними інструментами інституційного переконання.

Результати свідчать, що виступ Саммерса позиціонує університетського президента не лише як академічного адміністратора й управлінця ресурсами, а й як стратегічного морального лідера – особу, здатну мобілізувати підтримку завдяки візіонерству, авторитету та емоційному інтелекту. Отримані результати не лише розширюють межі дискурсології, зокрема в контексті академічно-адміністративного дискурсу, жанрової специфіки та риторичних теорій, але й роблять вагомий внесок у дослідження лідерства у сфері вищої освіти, філантропії та публічної політики. Робота пропонує унікальний, докладний приклад того, як провідні академічні постаті можуть застосовувати стратегічний дискурс для мобілізації інституційної підтримки, впливу на поведінку донорів та переосмислення глобальних викликів як можливостей для спільної спадщини й етичної участі. Майбутні дослі-

дження можуть зосередитися на тому, як академічні лідери в різних культурних контекстах використовують непряму фандрейзингову риторику для поєднання етичних посилів з інституційною метою та стратегічним позиціонуванням.

Ключові слова: академічно-адміністративний дискурс, академічне лідерство, корпусна лінгвістика, дискурс-аналіз, риторичні стратегії, фандрейзинг у вищій освіті.

Introduction. In the evolving landscape of higher education, university presidents are required to perform far beyond their traditional academic roles. They are expected to lead ethically, manage crises, navigate cultural complexities, and, crucially, secure financial resources to sustain institutional operations and ambitions. As government and public funding continue to decline, the pressure to attract philanthropic support has intensified. Fundraising, once the domain of development offices, has become a central function of presidential leadership. At many institutions, presidents spend a significant portion of their time cultivating donor relationships and communicating the university's mission in ways that resonate with external stakeholders.

This shift has placed new emphasis on the rhetorical and strategic dimensions of presidential communication. While direct appeals for financial contributions remain common, a subtler form of engagement has emerged: indirect fundraising communication. This involves mobilizing support not through explicit financial requests but through lectures, addresses and statements that emphasize shared values, global impact, and long-term vision. Such strategies aim to align the institution's goals with donors' identities and aspirations, building trust and legitimacy through narrative, emotional resonance, and moral framing.

This study explores the use of indirect fundraising strategies in academic-administrative discourse, with particular attention to presidential communications at elite universities such as Harvard. Through corpus-assisted discourse analysis, it examines how rhetorical techniques function to attract donors' interest without explicit solicitation. By focusing on high-profile case, including the Dzau Lecture on Global Health delivered by then-President of Harvard University [13], the research reveals how language shapes institutional positioning and serves as a powerful tool for mobilizing financial support.

Literature review. University presidents (UP) occupy increasingly complex and multifaceted roles in higher education governance, engaging simultaneously in administrative, academic, and financial domains. A growing body of scholarship has examined how presidential characteristics and leadership strategies influence institutional outcomes [2; 10; 14]. Recent research extends this inquiry by exploring how UPs employ strategic discourse to reflect and negotiate cultural, ethical, and rhetorical expectations across diverse national contexts. For instance, a phenomenological study of foreign-born UPs in the United States found that these leaders operate between 'two worlds,' navigating cultural identities and institutional expectations, while shaping ethical and strategic decisions through a globalized lens [10]. Similarly, Wang [17], applying Hofstede's cultural dimensions theory, compared commencement speeches from Harvard and Peking Universities, demonstrating how national cultural frameworks shape rhetorical style and leadership messaging. In another cross-cultural study, Li and Zhang [7] used text mining to analyze Japanese university presidents' ceremonial addresses, revealing a consistent rhetorical structure that reflects culturally embedded academic values and intentional communicative design.

The ethical leadership dimension is further explored by Zhang and Dacanay [19], who analyzed Chinese university presidents' leadership traits – such as moral motivation and professional competence – and their impact on faculty satisfaction. Their findings affirm the growing expectation that university leaders act not only as administrators but also as ethical role models. An analysis of U.S. university presidents' public statements following Russia's 2022 invasion of Ukraine reveals a rhetoric characterized by diplomacy, institutional balance, and collegiality, demonstrating how ethical and strategic discourse can navigate politically sensitive contexts while preserving academic integrity [9]. These examples collectively underscore the symbolic and strategic power of presidential rhetoric in shaping institutional identity, moral authority, and global engagement.

In the analysis of academic-administrative discourse genres [8], which reflect UPs' responsibilities and communicative frameworks, recent studies have identified fundraising as a central component of presidential leadership. Presidents now spend between more than their two thirds of their time on fundraising activities balancing other leadership duties [2; 3; 10; 14]. Cook [2] predicted that failure to raise money might cost a president their position. In light of growing financial constraints, this role has become more strategic. Successful university fundraisers among presidents have been shown to exhibit a distinct set of qualities, including "entrepreneurial behavior", "authentic conviction of the importance of fundraising", "ability to develop relationship with

donors and stakeholders" [10, p. 58]. Fundraising success is closely tied to a president's capacity to articulate a clear and compelling institutional vision – one that establishes priorities and instills confidence in donors. Greeley Myers [10] emphasizes the president's role as the institution's "chief storyteller," tasked with consistently communicating the university's mission and core values [10, p. 59].

The deficit of finances at the university urges to consider non-traditional presidents for the position to lead the university and navigate complex financial landscapes, securing long-term institutional sustainability. Allen & Turner [1] demonstrate that UP from outside academia often excel in alumni fundraising by resonating with diverse donor bases. The financial challenges are so acute that even undergraduates participate in fundraising activities, seeking sponsors to cover their tuition, while the university collaborates with stakeholders and provides institutional guidance and support [18].

The discursive analysis of the fundraising statements enabled to identify *explicit*, direct requests for funds and *implicit* fundraising appeals. Explicit communication strategies conveying deep appreciation for donors' contributions include rhetoric and pragmatic resources to sustain the encouraging and grateful tone. Among them are expressives "I am humbled by the generosity…"; declaratives "We set a new record…"; appeals to pathos "you have my deepest gratitude" and ethos "light and truth", referring to university's mission and values; pronouns to represent collective voice "We… our… Yale community…" as well as enumeration in assertives – "More than 46,000… contributed $826.8 million…". These language resources are used to celebrate donors who are supporting the mission of the university [11]. While *direct* appeals are essential, UP often use more subtle way of message delivering – indirect fundraising rhetoric which is embedded in broader messages about institutional priorities, social justice or global leadership – to build trust and align donor interests with university missions. Such rhetoric is frequently found in values-driven and science-grounded lectures, reports, and testimonies [5].

The aim of this study is to analyze how UPs construct indirect fundraising rhetoric. With limited academic focus on these strategies, particularly within U.S. higher education, the research aims to contribute original insights into the role of presidential discourse in securing private support. The closer look is given to the "Dzau Lecture on Global Health" authored by Lawrence H. Summers' [13], then-president of Harvard university.

Methodology. This study employs a corpus-assisted discourse analysis (CDA) approach to examine indirect fundraising strategies in presidential communications at elite U.S. universities. It focuses on how language functions not merely to inform or celebrate, but to strategically engage donors by aligning institutional values with philanthropic imperatives.

The theoretical foundation draws upon the discourse analysis frameworks of Fairclough [4], van Dijk [15], and Wodak, R., & Meyer, M. [16]. These models enable analysis of the ideological, pragmatic, and rhetorical dimensions of institutional discourse. The study also applies Aristotle's rhetorical appeals – ethos, pathos, and logos – along with stylistic and pragmatic devices to uncover persuasive strategies embedded in presidential messaging [12; 6].

Corpus and Data Sources. This study centers on a detailed case analysis of the *2005 Dzau Lecture on Global Health* [13], delivered by Lawrence H. Summers, then-president of Harvard University. The lecture serves as the primary data point, exemplary of indirect fundraising rhetoric in university presidential communication. Its strategic alignment of institutional, ethical, and human-centered priorities with donor interests makes it a compelling subject for rhetorical and discourse analysis.

To contextualize the discussion and findings, a supplementary corpus was assembled comprising selected presidential communications from Harvard and Yale Universities. These include financial reports, messages to alumni and donors, testimonies before legislative committees [5], and public expressions of gratitude [11]. While these sources provide broader insight into institutional fundraising discourse, they function primarily as a comparative framework to support the central analysis of the Dzau Lecture.

Research design included corpus preparation and analysis (texts were selected based on thematic relevance to indirect fundraising and donor engagement; quantitative-statistical analysis (key terms, thematic frequency, and discourse patterns were identified using the Voyant Tools platform); qualitative analysis (the Dzau Lecture was subjected to close reading, focusing on logical structure, rhetorical strategies, speech acts and stylistic devices); findings were synthesized to assess the communicative effectiveness and broader implications of presidential rhetoric in resource-constrained academic environments.

Context of the Dzau Lecture on Global Health. A central text for the analysis is the 2005 Dzau Lecture on Global Health, delivered by Harvard President Lawrence H. Summers. The lecture series, named after Victor J. Dzau, highlights the strategic and ethical imperatives of advancing global health equity.

Summers' address – delivered during his presidency at Harvard and tenure as a former U.S. Treasury Secretary – framed global health as a core institutional and geopolitical priority, integrating economic rationale with moral urgency. The lecture was hosted by the Division of Social Medicine and Health Inequalities at Brigham and Women's Hospital, a key Harvard Medical School affiliate committed to addressing systemic health disparities. This institutional context reinforces the speech's alignment with broader academic and public health advocacy efforts.

Findings. Using Voyant Tools for corpus analysis, key terms central to the Dzau Lecture were identified. The word *"health"* emerged most prominently, appearing in varied collocations such as *"health care systems"*, *"health interventions"*, and *"global health"*. These terms framed the address's dual focus: highlighting persistent disparities in healthcare funding in developing nations and celebrating Harvard students' growing interest in social medicine and global volunteerism. Similarly, the term *"life"* surfaced in constructs like *"life expectancy"* and *"life sciences"*, which Summers connected to institutional expertise in business and law, arguing for investment in global health as both a moral obligation and strategic economic opportunity.

The Dzau Lecture exemplifies an indirect, values-driven fundraising appeal, while balancing Aristotelian rhetorical appeals – ethos, pathos, and logos – to persuade an academic and policy-oriented audience of the urgency and value of engaging in global health initiatives.

Ethos. Summers builds credibility by referencing his leadership roles at Harvard, the U.S. Treasury, and the World Bank. These credentials lend authority to his discourse on economic development and health equity. Statements such as "When I was at the World Bank…" and "When I became president of Harvard…" anchor his expertise. He further reinforces Harvard's institutional role in global health by referencing respected figures like Victor Dzau and his own policy work in Indonesia and Africa: "I spent a summer in Jakarta working as an economic development advisor to the government of Indonesia." This appeals to institutional ethos while signaling Harvard's global engagement.

Pathos. Then-President Summers evokes emotional resonance through stark statistics and vivid contrasts, evoking sympathy, despair and moral urgency about poverty solutions. "Opportunities to spend 25 dollars and save a life through oral rehydration therapy are being missed." By quantifying suffering in such tangible terms, Summers moves beyond abstract policy and touches on the emotional and ethical implications of inaction: "Africa as a continent today is poorer than it was 35 years ago" further underscoring the emotional gravity of global inequality. Contrasts work well in the fundraising speech together with irony. "In 1988 I happen to remember being in a car in Chicago and the car had a telephone. Because the car had a telephone, I called everyone I knew because it was really quite remarkable to be in a car with a telephone. Eight years later, I went on behalf of the U.S. Treasury and visited a village on the Ivory Coast and had the honor of turning the knob and inaugurating a well that was going to be the first source of fresh water for that village. … Right there somebody stuck a cell phone in my face and said "Bob Rubin has a question about the IRS appropriation." This shows the striking contrast with the element of irony of 'rich and progressive countries' and 'poor countries' applauding the well opening and severe underinvestment in global health.

Logos. Empirical evidence and economic theory are integrated to justify investment in global health. Referring to the World Development Report (1993), Summers argues that low-cost health interventions offer disproportionately high returns. He draws historical comparisons – between modern Asia and the Industrial Revolution – to highlight the transformative power of targeted investment. "If you spend a dollar in area A and it yields twice the return of area B, you should reallocate funds until returns are equalized." This logic reframes health spending not as charity, but as rational and efficient resource allocation with measurable ROI.

The text analysis underscores in fundraising the importance of *return on investment (ROI)*. In the Dzau Lecture on Global Health, Lawrence H. Summers states that basic health interventions in developing countries offer exceptionally high returns, both economically and socially. In China and India investment in global healthcare and raising living standards reduced disease burden and increased productivity. Yet these areas remain chronically underfunded. This not only addresses urgent health needs but also advances institutional purpose, innovation, and global equity. ROI framework emphasizes a) *Funding as investment and business, not charity* implying that investment in global health returns many more in productivity, stability, and human potential. "… If we look at what's happening in the health care system, there is probably no area where the disparity in the returns on different investments around the world is greater"; "global health... where the social rate of return is surely incredibly high"; *b) Linking funding to legacy and long-term vision* – "What we fund today will shape what history remembers of us

250 years from now", positioning donors and institutions as architects of history; c). *Being transparent about gaps "...* the pharmaceutical industry over the last several years has spent more money on pet disease than it has on diseases that are unique to the tropics. … it suggests that there is a very large gap for those of us in academic life to fill, and we need to do much more." Additional appeals to data, historical precedent, and economic logic constitute a strong use of logos.

In analyzing the Dzau Lecture on Global Health, we examined speech acts – communicative actions performed through language – using core concepts from Speech Act Theory [12]. The lecture reveals a strategic deployment of different speech act types, with *assertives* and *directives* emerging as the most dominant.

Assertives constitute the backbone of the lecture, as the speaker presents factual statements, evaluative claims, and reasoned arguments designed to establish belief and guide understanding. These include references to global poverty, public health challenges, and institutional responsibility: "A billion people still live on less than a dollar a day." "Africa as a continent today is poorer than it was 35 years ago." "We need to think in a very serious and comprehensive way about issues of global health." Such statements contribute to epistemic authority, anchoring the argument in evidence and positioning global health as both a moral imperative and a strategic priority.

Directives are also prominent, serving to mobilize the academic community toward concrete action. While diplomatically framed, these utterances function as appeals for increased institutional engagement, interdisciplinary collaboration, and long-term commitment: "We need to do much more because as a university, we are in a special and a different position." "We need to think more about bringing all the different kinds of expertise that a university has." "We need to be very disciplined, very careful, but also very creative…" These calls to action are performative in nature, urging the university to take leadership in addressing global health disparities.

Additionally, the lecture includes *expressives*, which convey the speaker's emotional stance and ethical convictions. Phrases such as "I was actually quite struck by…" and "What was staggering was how high those returns were" communicate personal engagement and moral resonance, fostering a sense of urgency and shared purpose.

In the analysis of the Dzau Lecture, which implicitly advocates for increased institutional funding, several stylistic devices emerge as key rhetorical strategies:

Humor and irony are used to highlight the rapid pace of technological change and its implications for global disparity. For example, the speaker contrasts past limitations with today's expectations of instant connectivity: "At the time I was very eager to follow the Red Sox and to know what happened in their games, and there really was no way to know. If I was lucky, on Thursday I could get Tuesday's International Herald Tribune, which would have the score and would have nothing else. And yet today we take it as an absolute matter of course that we are instantly in touch."

Hyperbole, an intentional exaggeration used for rhetorical effect, dramatizes the fleeting nature of contemporary events in the context of long-term historical memory: "I realized that there was not actually going to be an enormous amount from when we were alive that will be in history books 250 years from now."

Anaphora, the repetition of a word or phrase at the beginning of successive clauses or sentences, is used to build emphasis and emotional resonance. *"*If one took no account of grief of those who lost a loved one, if one took no account of pain and suffering, if one took no account of freedom from worry, and if one simply looked at the benefits in terms of the increased productivity of the workforce, in terms of the increased contribution to economic wellbeing, there were few investments as productive as investments in improving healthcare in the developing world."

Geopolitical and historical references – "Industrial Revolution", "fall of the Berlin Wall"," Soviet system" referring to argue historical significance of the issues discussed in the lecture.

Personal storytelling – "I remember being in Jakarta 25 years ago, unable to even check a baseball score. Now, villagers call Washington from a canoe." – to humanize funding needs and build credibility and emotional resonance.

The *metaphor* such as "stand on the shoulders of giants", famously attributed to Isaac Newton, serves in this context to emphasize the cumulative nature of scientific knowledge, particularly in the life sciences. By invoking this phrase, the speaker situates current biomedical advances not as isolated breakthroughs, but as part of a long continuum of discovery and intellectual inheritance.

Together, these stylistic devices frame global health not merely as a policy issue, but as a profound moral, intellectual, and historical challenge – one that calls for bold institutional vision and sustained philanthropic support.

Discussion and concluding remarks. The role of UPs as fundraisers has expanded dramatically, often consuming a substantial portion of their time.

Fundraising is now a daily, essential activity that requires UPs to act not only as academic leaders but also as the institution's chief representatives to donors and external stakeholders. This shift reflects growing economic pressures and heightened competition for private funding, making effective fundraising a complex and indispensable part of presidential leadership [10].

The Dzau Lecture on Global Health by former Harvard President Lawrence Summers illustrates this indirect approach. Rather than overt fundraising, Summers presents global health as a moral and strategic imperative, aligning institutional purpose with donor values and prompting philanthropic action through vision-led discourse.

Implicit fundraising rhetoric strategies and framing. Summers' Dzau Lecture employs implicit fundraising rhetoric through a return-on-investment (ROI) lens, framing funding as strategic investment rather than charity. Anchored in Aristotelian appeals – ethos (his authority as economist and UP), pathos (irony, contrasts, personal stories), and logos (economic data, cost-effectiveness) – the speech uses rhetorical devices like anaphora and hyperbole to build urgency and emotional resonance. Assertive and directive speech acts convey facts and call for institutional action. Historical references, metaphor ("standing on the shoulders of giants"), and humor 'humanize' global health disparities. The message is that basic healthcare is still inaccessible to millions – and universities, with donor support, are key to changing that.

The lecture functions as a sophisticated framing strategy. By tying *global health challenges* (longevity, disease burden, inequality) to Harvard's mission, Summers positions the *university as a transformative global actor.* Rather than asking for funds directly, he *aligns institutional identity with donor values*, inviting support through a shared vision. Using *ROI language*, the lecture merges fiscal logic with humanitarian purpose, suggesting that investing in Harvard advances innovation, equity, and global health outcomes. It is an indirect yet powerful appeal, urging stakeholders to become strategic partners in shaping a healthier, more just world – through the university as a driver of that change.

Thus, the Dzau Lecture given by the former Harvard President does more than outline the challenges of global health; it mobilizes academic, moral, and financial capital through a carefully layered rhetorical structure. It humanizes data, elevates institutional purpose, and deploys historical consciousness to cultivate a forward-looking, ethically anchored vision. As such, it stands as a paradigmatic example of how university leadership can leverage rhetoric as strategy – aligning facts, values, and narrative to secure long-term support for transformative global initiatives. In an era where universities must justify their relevance to both public and private stakeholders, this address offers a blueprint for how language itself can be a tool of leadership – catalyzing action, legitimizing ambition, and expanding the moral and strategic horizon of higher education. Future research could examine how academic leaders in different cultural contexts use indirect fundraising rhetoric to align moral appeals, institutional vision, and strategy.

REFERENCES:

1. Allen H. M., Turner L. A. Can non-traditional university presidents boost alumni fundraising? *Philanthropy & Education*. 2024. Vol. 7, No. 2. P. 25–58. DOI: https://doi.org/10.2979/phe.00005.

2. Cook W. B. Fund raising and the college presidency in an era of uncertainty. *The Journal of Higher Education*. 1997. Vol. 68, No. 1. P. 53–86. DOI: https://doi.org/10.1080/00221546.1997.11778977.

3. Cooper D., Gurr J. Fundraising during a pandemic: The University of Manchester's Student Hardship Appeal. *Journal of Education Advancement & Marketing.* 2022, vol. 7(1), pp. 86-95.

4. Fairclough N. Language and power. London: Longman, 1989. URL: https://www.okehamptoncollege.devon.sch.uk/uploads/6/1/4/4/61443371/ebooksclub.org__language_and_power__language_in_social_life_.pdf (дата звернення: 28.07.2025).

5. Faust D. G. Why consecutive years of flat funding of the NIH is putting a generation of science at risk: Testimony before the Senate Committee on Health, Education, Labor and Pensions. Washington, D.C., 2008. URL: https://www.harvard.edu/president/speeches-faust/2008/why-consecutive-years-of-flat-funding-of-the-nih-is-putting-a-generation-of-science-at-risk/ (дата звернення: 28.07.2025).

6. Grice P. Logic and conversation. *Syntax and semantics* / Eds. Cole P., Morgan J. L. (Eds.). Vol. 3: Speech acts. New York: Academic Press, 1975. P. 41–58.

7. Li Y., Zhang F. Textual analysis of the opening ceremony address by Japanese university presidents for the spring semester of 2023 based on KH Coder. *Proceedings of the 3rd International Conference on Educational Innovation and Multimedia Technology* (EIMT 2024). Wuhan, China, 2024.

8. Molodcha N. Ethnoculturally Marked Genres of the American and British Academic Administrative Discourse Associate Professor. *International Journal of Education and Science.* 2020. No. 2. DOI: 10.26697/ijes.2020.2.18.

9. Molodcha N. S. American university presidents' statements on Russia's 2022 invasion of Ukraine: A corpus-assisted critical discourse analysis. *Studia Linguistica.* 2024. DOI: https://doi.org/10.17721/StudLing2024.25.99-127

10. Myers G.R. University presidents and the role of fundraising at private liberal arts universities. *Walden Dissertations and Doctoral Studies 2368*. 2016. URL: https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/2368 (дата звернення: 28.07.2025).

11. Salovey P. Gratitude for our community. Yale University, 2019. URL: https://president.yale.edu/speeches-writings/gratitude-our-community (дата звернення: 28.07.2025).

12. Searle J. R. Indirect speech acts. *Syntax and semantics.* Cole P., Morgan J. L. (Eds.). Vol. 3: Speech acts. New York: Academic Press, 1975. P. 59–82.

13. Summers L. H. Dzau Lecture on Global Health. Harvard University, 2005. URL: https://www.harvard.edu/president/news-speeches-summers/2005/dzau-lecture-on-global-health/ (дата звернення: 28.07.2025).

14. Tierney W. G. The importance of fundraising and endowments: The role of private philanthropy. *International experience in developing the financial resources of universities.* Springer, 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-78893-3_6.

15. van Dijk T. A. Discourse, context and cognition. *Discourse Studies*, 2006. URL: https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-2006-Discourse-context-and-cognition.pdf (дата звернення: 28.07.2025).

16. Wodak R., Meyer M. Methods of critical discourse studies. 3rd ed. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/284725923 (дата звернення: 28.07.2025).

17. Wang X. A comparative study of the commencement speeches in Harvard University and Peking University based on Hofstede's cultural dimensions theory. *Advances in Education, Humanities and Social Science Research ICHEAS.* 2024. Vol. 11.

18. Yale University. Fundraising guide: Fundraising handbook (One Page_091420_2). Yale University Office of Development, 2021 (дата звернення: 28.07.2025).

19. Zhang D., Dacanay M. L. Research on the relationship between ethical leadership of Chinese university presidents and teacher job satisfaction. *International Journal of Education and Humanities*. 2024. DOI: 10.54097/5dw6qq97.

УДК 811
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.18

ІНТОНАЦІЯ РАДОСТІ В УСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ФОРМАЛЬНОМУ І НЕФОРМАЛЬНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

INTONATION OF JOY IN ENGLISH DIALOGICAL FORMAL AND INFORMAL DISCOURSE

Пеліван О.К.,
orcid.org/0000-0002-2708-9514
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Козак Т.Б.,
orcid.org/0009-0002-3434-0663
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Тупікова Т.В.,
orcid.org/0000-0002-1894-8284
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню інтонаційних засобів актуалізації радості у сучасному англомовному діалогічному формальному і неформальному дискурсі на матеріалі діалогічних єдностей, дібраних методом суцільної вибірки з англомовних фільмів.

В статті розглядається термін «дискурс» в історичному та сучасному аспектах та наводяться основні дефініції слова «радість».

Практичний матеріал дослідження класифікується за критерієм формальності/неформальності комунікації, які проходять за декількома напрямками спілкування. Отже, розглядається спілкування між начальником і підлеглим та вчителем і учнем у формальному спілкуванні та батьками й дітьми та друзями у неформальному.

Для виявлення диференціючих інтонаційних засобів, що реалізують емоцію радості, було проведено аудиторський аналіз, який виявив, що мелодія, темп та фразовий наголос є найважливішими інтонаційними засобами актуалізації емоції радості в формальному та неформальному діалогічному спілкуванні, але характер їхньої варіативності різний.

Темп мовлення у формальному дискурсі є повільнішим за темп мовлення у неформальному, що можна пояснити взаємодією комунікантів різного статусу, які прагнуть розуміння важливості їхніх власних думок, роз'яснення власних поглядів, вираження радісної реакції, що, як наслідок, веде до уповільнення темпу мовлення. У неформальному спілкуванні прискорення темпу, зменшення тривалості пауз, сегментація емоційного висловлювання на короткі інтоногрупи відображають динаміку розвитку емоційного збудження мовця, радісний характер емоцій.

Дослідження типів шкал та термінальних тонів у формальних та неформальних ДЄ встановило, що найуживанішими інтонаційними моделями, що реалізують емоцію радості, у формальному спілкуванні є the Descending Stepping Head + Low Rise та the Descending Stepping Head + Low Fall, що є характерним для офіційного стилю спілкування. У неформальному спілкуванні найбільш вживаними інтонаційними моделями для актуалізації радощів є the Descending Stepping Head + Low Fall та the Descending Stepping Head + Low Rise. Виражаючи радісні емоції, мовці надають реплікам більшої експресивності завдяки the Sliding Head + Low Fall та the Sliding Head + Fall Rise, на відміну від формального спілкування, оскільки використання цих інтонаційних моделей свідчить про високий емоційний стан та спонтанність комунікації, що не є властивим формальному спілкуванню.

Перспективним вважаємо дослідження просодичних засобів реалізації радості на основі електроакустичного аналізу.

Ключові слова: формальний дискурс, неформальний дискурс, інтонаційні засоби, емоція радості, темп, мелодія, фразовий наголос.

The article deals with the study of intonation means of joy realization in modern English-language dialogical formal and informal discourse based on the material of dialogues selected from English-language films.

The article examines the term «discourse» in historical and contemporary aspects and provides the main definitions of the word «joy».

The practical material of the study is classified according to the criterion of formality/informality of communication, which takes place in several directions. Thus, communication is considered between a boss and a subordinate, a teacher and a student in formal communication; parents – children interaction and interaction between friends in informal communication.

To identify differentiating intonation means that realize the emotion of joy, an auditory analysis was conducted, which revealed that melody, tempo, and phrasal stress are the most important intonation means of joy realization in both formal and informal communication, but the nature of their variability is different.

The speech tempo in formal discourse is slower than the one in informal discourse, which can be explained by the interaction of different status communicators who seek understanding of their own thoughts, clarify their own views, and express a joyful reaction, which, as a result, leads to a slowdown in the tempo of speech. In informal communication speech tempo accelerating, reducing the duration of pauses, and segmenting emotional utterances into short intonation groups reflect the dynamics of the speaker's emotional arousal and the joyful nature of emotions.

The investigation of the types of scales and terminal tones in formal and informal dialogues reveals that the most commonly used intonation patterns that convey the emotion of joy in formal communication are the Descending Stepping Head + Low Rise and the Descending Stepping Head + Low Fall, which is characteristic of the official style of communication. In informal communication, the most commonly used intonation patterns for expressing joy are the Descending Stepping Head + Low Fall and the Descending Stepping Head + Low Rise. Expressing joyful emotions, speakers give their remarks greater expressiveness thanks to the Sliding Head + Low Fall and the Sliding Head + Fall Rise, in contrast to formal communication, since the use of these intonation patterns indicates a high emotional state and spontaneity of communication, which is not characteristic of formal communication.

We consider the study of prosodic means of joy realization based on electroacoustic analysis to be promising.

Key words: formal discourse, informal discourse, intonation devices, joy, tempo, melody, phrasal stress.

Постановка проблеми. У руслі сучасних антропоцентричних досліджень інтерес до мовної особистості як об'єкта лінгвістичних досліджень неминуче переносить акценти з мовної системи на продукти комунікативної діяльності – дискурси. Хоча проблема дискурсу широко висвітлюється як українськими, так і зарубіжними лінгвістами, питання інтонації у дискурсі потребує глибшого вивчення.

Актуальність обраної теми обумовлена зверненням сучасних фонетичних досліджень до вияву взаємозв'язку між змістом дискурсу і його інтонаційною реалізацією. Вирішення цієї проблеми сприятиме кращому розумінню механізму побудови комунікативно ефективного дискурсу з урахуванням інтеграції одиниць різних мовних рівнів.

Під час роботи над темою були використані праці, присвячені проблемі теорії дискурсу. Зокрема, це роботи українських учених Бацевич Ф. [2], Баранової С. [1], Прими В. [8], Висоцької О. [4], Лівицької І. [6], Ульянченко О. [11], Мусійчук Т. [7], Баранової С. [1], Бутової І. [3], Солощук Л. [10], Карпчук Н. [5], Серажим К. [9], в яких знаходимо грунтовний аналіз дискурсу. Серед зарубіжних учених, що досліджують проблему дискурсу, відзначимо Т. А. ван Дейка [12], З. Харріса [13], М. Фуко, А. Греймаса, Ж. Дарріда, М. Пеше, Дж. Фіске, М. Йоргенсена, М. Вебера та інші. Сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у виявленні та аналізі інтонаційних засобів вираження радості у формальному та неформальному дискурсі. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення конкретних завдань, а саме:

– деталізувати поняття «дискурс» і «радість»;

– розглянути та проаналізувати лексичні, синтаксичні та інтонаційні засоби вираження радості у формальному та неформальному діалогічному дискурсах;

– вивчити особливості інтонаційної організації досліджуваних діалогічних єдностей но основі перцептивного та аудиторського аналізу.

Практичном матеріалом дослідження виступають англомовні серіали «The House of Anubis» та «Mistresses», з яких було відібрано 35 діалогічних єдностей, що становить 20 сторінок стандартного тексту (формат А4, шрифт Times New Roman) в друкованому форматі та 41 хвилину звучного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Дискурс – багатозначний термін низки гуманітарних наук, предмет яких безпосередньо або опосередковано припускає вивчення функціонування мови, а саме: лінгвістики, літературознавства, семіотики, соціології, філософії, етнології, антропології тощо [11, с. 5]. Категорія «дискурс» допускає багато наукових інтерпретацій. Чіткого, загальновизнаного визначення «дискурсу», що охоплює усі випадки його вживання, не існує [9, с. 8]. Термін «дискурс» (фр. discours, англ. discourse, нім. diskurs) зародився понад дві тисячі років тому. В Античному Римі дискурсом називали бесіди, діалоги, мовлення вчених. Саме в цьому значенні слово увійшло у сучасні європейські мови і має значення «діалог, міркування, лекція, доповідь» [11, с. 5].

Найвиразніше виділяються три основні класи використання терміну «дискурс», що співвідносяться з різними національними традиціями і вкладами конкретних авторів.

До першого класу відносяться власне лінгвістичні вживання терміна «дискурс», за якими є спроби уточнення і розвитку традиційних понять мови, тексту і діалогу. На початку 20 століття мовознавство було зосереджене на

вивченні однієї з двох діалектчно зв'язаних сторін мови – мовній системі, але, починаючи з другої половини 60-х років, центр уваги лінгвістів переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого були історично першими використані в назві статті «Дискурс-аналіз» американського лінгвіста З. Харрісона у 1952 році. Повною мірою цей термін був затребуваний приблизно через 20 років. На думку Харрісона, у лінгвістиці дискурс розглядається як поняття «мова, текст, діалог», вписані у комунікативну ситуацію. Дискурс протиставляється тексту як динамічне статистичному. Саме у цьому розумінні використовується дискурс в англомовній традиції [10, с. 97].

Другий клас використання терміну «дискурс», що останніми роками вийшов за рамки науки і став популярним в публіцистиці, сходить до М. Фуко, А. Греймаса, Ж. Дерріда, М. Пеше. За цими вживаннями очевидним є прагнення до уточнення традиційних понять стилю (у широкому значенні «стиль – це людина») та індивідуальної мови. Так, термін «дискурс» описує спосіб говоріння та має визначення – який? або чий? дискурс, адже дослідників цікавить не дискурс взагалі, а його конкретні різновиди, що задаються широкою низкою параметрів: чисто мовними відмінними рисами, стилістичною специфікою тематики, систем переконань, способів міркування. Передбачається, що спосіб говоріння багато в чому зумовлює і створює саму предметну сферу дискурсу, а також соціальні інститути, що відповідають їй. Дискурс може розглядатися як вказівка на комунікативну своєрідність суб'єкта соціальної дії, причому суб'єкт може бути конкретним, груповим або абстрактним.

Третій клас вживання терміну «дискурс», пов'язаний передусім з ім'ям Ю. Хабермаса. Тут «дискурс» – особливий ідеальний вид комунікації, що відбувається максимально відсторонено від соціальної реальності, традицій, авторитету, комунікативної рутини, та має на меті критичне обговорення і обґрунтування поглядів, дій комунікантів.

Особливу лінію напрямів у вивченні дискурсу можна простежити в роботах, присвячених результатам досліджень Т. А. ван Дейка наприкінці 20 століття. Саме Т. А. ван Дейк визначає «дискурс» як комунікативну подію, яка відбувається між мовцем та сухачем у певному часовому, просторовому та іншому контексті. Ця комунікативна дія може відбуватись як в усній, так і в письмовій формі [12]. На нашу думку, найвлучніша гіпотеза належить Т. А. ван Дейку стосовно того, що «дускурс є комунікативним явищем, складовою якого є ще соціальний контекст, тобто надання інформації про учасників комунікації та процеси сприйняття повідомлень [12].

Отже, дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [2, с. 154].

Поняття дискурсу тлумачать по-різному: як когнітивний процес, пов'язаний із формуванням мовленнєвої поведінки; як послідовність взаємопов'язаних висловлювань, об'єднаних спільністю цільового завдання; як засіб бесіди та мислення, які, як і жанри, можуть ставати ритуалізованими; як мовленнєве утворення, одиниця вищого, ніж речення, рівня; як форма мовленнєвого спілкування, яка передбачає взаємозв'язок між мовцем та слухачем, як соціолінгвістична структура, яка створюється адресатом у конкретній комунікативній, соціальній та прагматичній ситуаціях; його визначають через текст або текст через нього [1, с. 20].

Дискурс можна вважати одночасно живим процесом спілкування і найзагальнішою категорією міжособистісної інтеракції. У даній роботі під дискурсом розуміємо зв'язний текст, утворений в результаті мовленнєвої діяльності представників певної лінгвокультурної спільноти, який відбувається у межах конкретного каналу спілкування і має різні форми прояву.

Оскільки метою цієї роботи є виявлення інтонаційних засобів вираження радості, доцільним вважаємо детальніше окреслити поняття «радість».

The Merriam-Webster Unabridged Dictionary» дає вичерпну дефініцію слова «радість» («joy»):

1) відчуття великого щастя або блаженста (a feeling of great happiness or felicity);

2) джерело або причина великого щастя: щось або хтось, хто дарує радість комусь (a source or cause of great happiness: something or someone that gives joy to someone);

3) емоція, що викликана добробутом, успіхом, вдачею або позитивною перспективою володіння

того, чого хтось бажає (the emotion evoked by well-being, success, or good fortune or by the prospect of possessing what one desires);

4) вираження або прояв емоції веселощів (the expression or exhibition of such emotion: gaiety) [16].

The Longman Dictionary of Contemporary English надає таке визначення слова «радість»:

1. Щось або хтось, хто дарує щастя та задоволення (something or someone that gives you happiness and pleasure) [15].

В The American Heritage Dictionary of the English Language зареєстровано такі визначення слова «радість»:

1. Сильне, несамовите, тріумфуюче вираження щастя (intense and especially ecstatic or exultant happiness);

2. Вираження або прояв такого почуття (the expression or manifestation of such feeling) [14].

На нашу думку, «радість» – це позитивні, приємні та теплі емоції. Відчуття задоволення, захоплення, дива, коли людину переповнюють бурхливі почуття, від яких одне бажання – посміхатись, танцювати та співати. Синонімом слова «радість» є слово «щастя», бо обидва ці слова реалізують енергію життя та любові.

Перш ніж представити результати аудиторського аналізу, необхідно класифікувати практичний матеріал. В нашій роботі основним критерієм класифікації досліджуваних діалогічних єдностей (далі ДЄ) слугує формальність відносин між комунікантами. Отже, досліджувані ДЄ згідно даного критерія поділяються на 1) формальні та 2) неформальні ДЄ. У формальних ДЄ спілкування проходить у двох основних напрямках: начальник – підлеглий (66,7%) та вчитель – учень (33,3%), а в неформальних ДЄ – батьки – діти (39,3%) та друг – друг (60,7%).

Аудиторскому аналізу передував перцептивний аналіз, який полягав в попередньому лінгвістичному аналізі практичного матеріалу дослідження та завданням якого було виділити з загального обсягу ДЄ формальні та неформальні ДЄ, в яких реалізується емоція радості.

Власе аудиторський аналіз проходив у два етапи. Його учасниками виступили спеціалісти у галузі фонетики.

На першому етапі аудиторського аналізу аудиторам запропонували проглянути відеозаписи та прослухати обрані ДЄ, оцінити ступінь їхньої емоційності та визначити емоцію, яку вони виражають.

На другому етапі аналізу аудитори мали заповнити картки аудиторського аналізу, визначивши семантичний центр та ключове слово (слова) в ДЄ, висотний рівень висловлювань, темп вимови фраз в ДЄ, ступінь гучності фраз в ДЄ, визначивши ступінь емоційності ДЄ, вказавши, які з інтонаційних характеристик є найважливішими інтонаційними засобами реалізації емоції радості в досліджуваних ДЄ.

Аудитори відзначили, що у формальному діалогічному спілкуванні переважає середній ступінь емоційності (58,3%), низький ступінь емоційності складає 25% випадків. Проте, не можна стверджувати, що офіційне спілкування є досить далеким від виразно-експресивного та емоційно бідним. Високий ступінь емоційності має найнижчу позначку 16,6% випадків, що є специфікою «сухого» офіційного стилю, адже вираження надмірних почуттів не є характерним для формального діалогічного дискурсу. Отримані результати дають можливість стверджувати, що формальному спілкуванню притаманні стриманість та роздумливість. Отож, комунікація проходить емоційно стримано, комуніканти намагаються не бути занадто екпресивними у висловлюваннях, оскільки це обумовлене соціальними функціями мовців, регламентоване за формою і змістом. Формальна обстановка вимагає від партнерів дотримання певних норм під час комунікації: максимальне приховування власних бурхливих емоцій, обачне та ввічливе ставлення до співрозмовника, прагнення зберегти свій позитивний імідж (стриманий, вихований, культурний та інтелігентний).

У неформальному діалогічному спілкуванні, на думку, аудиторів, переважає середній ступінь емоційності (47,6%), з тенденцією до високого – 36,8%, низький ступінь емоційності зафіксовано в 15,7% випадків.

Отримані результати дають можливість стверджувати, що неформальне спілкування проходить на значно більш емоційному рівні. Діалог набуває яскравості, експресивності, викликає позитивні емоції. Особливості інтонаційного вираження радості передають індивідуальність мовця, визначають глибину його почуття, яскраву палітру його фантазії та емоцій, цілеспрямованість його дій, адже у коммунікантів рівні соціальні статуси, що дає їм можливість не стримувати емоцій.

Аудитори відзначили різну емоційно-модальну тональність в формальному та неформальному діалогічному спілкуванні. На їхню думку, в формальному спілкуванні частіше зустрічаються вдячність (13,3%), пошана (11,3%), захоплення (9,4%) та здивування (9,4%). Це дає можливість зробити висновок, що в формальному спілкуванні

переважать ті емоції, які дозволяють комунікантам висловити свою точку зору щодо ситуації, не вдаючись до занадто емоційного спілкування.

В неформальному спілкуванні, на думку аудиторів, переважають такі емоції: захоплення (11,8%), захват (10,9%), піднесення (9,5%) та здивування (8,1%). Це свідчить про особливості неформального дискурсу, в якому комуніканти будують своє спілкування, враховуючи власні погляди та особисті переконання.

На другому етапі нашого дослідження аудитори визначили, що в формальному та неформальному спілкуванні найважливішим інтонаційним засобом вираження емоцій радості є мелодія – 40,4% та 40,2% відповідно. Другим за частотністю виступає темп – 25,5% та 23,6% відповідно. Третім найважливішим інтонаційним засобом актуалізації радості, на думку аудиторів, виступає фразовий наголос – 14,3% та 14,5% відповідно. Отже, враховуючи той факт, що аудитори визначили мелодію, темп та фразовий наголос найважливішими інтонаційними засобами актуалізації емоції радості в формальному та неформальному діалогічному спілкуванні, вважаємо доцільним розглянути детальніше їхню варіативність.

Результати спостережень аудиторів щодо варіативності темпу проілюстровано у таблиці 1.

Аудитори відзначили, що формальному діалогічному спілкуванню притаманним є середній темп (72%) з тенденцією до уповільненого (22%). У неформальному діалогічному спілкуванні, на думку аудиторів, домінує також середній темп (76%), але з тенденцією до прискорення (15%). Це обумовлено тим, що темп мовлення у формальному дискурсі є повільнішим за темп мовлення у неформальному, що можна пояснити взаємодією комунікантів різного статусу, які прагнуть розуміння важливості їхніх власних думок, роз'яснення власних поглядів, вираження радісної реакції, що, як наслідок, веде до уповільнення темпу мовлення. У неформальному спілкуванні прискорення темпу, зменшення тривалості пауз, сегментація емоційного висловлювання на короткі інтоногрупи відображають динаміку розвитку емоційного збудження мовця, радісний характер емоцій.

Дослідження типів шкал та термінальних тонів у формальних та неформальних ДЄ (таблиця 2) встановило, що найуживанішими інтонаційними моделями, що реалізують емоцію радості, у формальному спілкуванні є the Descending Stepping Head + Low Rise (48,5%) та the Descending Stepping Head + Low Fall (42,2%), що є характерним для офіційного стилю спілкування. На думку аудиторів, у неформальному спілкуванні найбільш вживаними інтонаційними моделями для актуалізації радощів є the Descending Stepping Head + Low Fall (40,15%) та the Descending Stepping Head + Low Rise (26,5%). Виражаючи радісні емоції, мовці надають реплікам більшої експресивності завдяки the Sliding Head + Low Fall (13,2%) та the Sliding Head + Fall Rise (8,5%), на відміну від формального спілкування (0%) та (3,5%) відповідно, оскільки використання цих

Таблиця 1

Характер варіативності темпу в формальних та неформальних ДЄ (у%)

Просодичні засоби	**Тип ДЄ**	
Темп	**Формальне спілкування**	**Неформальне спілкування**
Повільний (lento)	22	9
Середній (moderato)	72	76
Швидкий (allegro)	6	15

Таблиця 2

Дослідження шкал та термінальних тонів у формальних та неформальних ДЄ, що реалізують емоцію радості (у%)

Просодичні засоби	**Тип ДЄ**	
Інтонаційні моделі	**Формальне спілкування**	**Неформальне спілкування**
Descending Stepping Head + Low Rise	48,5	26,5
the Descending Stepping Head + Low Fall	42,2	40,15
the Sliding Head + Fall Rise	3,5	8,5
the Sliding Head + Low Fall	0	13,2
the Chains of Falls	5,8	11,65

інтонаційних моделей свідчить про високий емоційний стан та спонтанність комунікації, що не є властивим формальному спілкуванню.

Слід зазначити, що the Chains of Falls (11,65%) у неформальному спілкуванні мають яскравий, емоційно-насичений характер. Аудитори встановили, що він не є частотним у формальному спілкуванні (5,8%), оскільки ланцюги мають сильне емфатичне навантаження. Значна швидкість зміни ядерного тону є характерною для демонстрації радісного стану мовця, адже для досягнення перлокутивного ефекту, мовець використовує багаторазове наголошення слів, що призводить до зміни ритміки тексту, до варіювання мелодійного контуру висловлювання та появи специфічних пауз.

Висновки. Емоція радості надає життєвий тонус, завдяки чому поліпшується настрій, яскравіше проявляється інтерес до життя. Будь-яку емоцію можна виразити за допомогою певних інтонаційних засобів. Проведене дослідження показало, що інтонація є одним з найважливіших механізмів реалізації радості. Спільними інтонаційними засобами реалізації радості в формальному та неформальному спілкуванні є мелодія, темп та фразовий наголос, але варіативність цих інтонаційних засобів в формальній та неформальній комунікації різний.

У формальному спілкуванні комуніканти, намагаючись бути стриманими, не розкривають свої особисті бурхливі емоції та почуття, зберігають статусно-рольову субординацію, створюючи позитивне враження про себе. Це обумовлено специфікою «сухого» офіційного стилю. Неформальне спілкування розкриває індивідуальність комунікантів та яскраву палітру їхніх щирих почуттів та радісних емоцій.

Перспективним вважаємо дослідження просодичних засобів реалізації радості на основі електроакустичного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранова С. Квантитативно-квалітативні одиниці в художньому дискурсі. Філологічні трактати. 2010. № 1. С. 20–23.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. 2009. 375 с.
3. Бутова І. Політичний дискурс як об’єкт лінгвістичних досліджень. 2009. 12 с.
4. Висоцька О. Науковий дискурс у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Молодий вчений. 2018. № 8 (60). С. 65–70.
5. Карпчук Н. Адресованість в офіційному та неофіційному англомовному дискурсі. 2007. 19 с.
6. Лівицька І. Науковий дискурс: рівні та особливості аналізу. Наукові записки. Вип. 96 (1). 2011. С. 381–385.
7. Мусійчук Т. Діалогічний дискурс як модель міжособистісної комунікації. Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. 2010. С. 136–140.
8. Прима В. Дискурс: погляди науковців на визначення та предмет вивчення. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 22(2). С. 98–103.
9. Серажим К. Еволюція поглядів на дискурс. Актуальні проблеми журналістики. 2001. 490 с.
10. Солощук Л. Невербальні аспекти матрімоніального діалогічного дискурсу. Вісник СумДУ. 2008. № 1. С. 96–104.
11. Ульянченко О. Лінгвокомунікативні особливості комп’ютерного дискурсу. 2011. 32 с.
12. T.A. van Dijk. Strategies of Discourse Comprehension. 1983. 389 p.
13. Harris Z. Discourse analysis. 1952. Vol. 28. № 1. P. 1-30; 474–494.
14. The American Heritage Dictionary of the English Language. URL: www.thefreedictionary.com/joy
15. The Longman Dictionary of Contemporary English Online. URL: www.ldoceonline.com/dictionary/joy_1
16. The Merriam-Webster Online Dictionary. URL: www.merriam-webster.com/dictionary/joy

UDC 81. 24
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.19

CONVERSATIONAL STRATEGIES OF SPOKEN INTERACTION

КОНСЕРСАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ПРОЦЕСУ УСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Polishchuk G.V.,
orcid.org/0000-0002-9547-4959
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

The importance of conversational strategies in educational applications is in focus of the present study. The purpose of this paper is to describe conversational strategies in the teaching of conversational skills. Drawing on this purpose, the analysis of recent studies which lay the theoretical background for this article has been made, the definitions of the notion 'conversational strategy' have been overviewed, and the major functions performed by the strategies in spoken interaction have been determined. It has been estimated that a detailed description of the functional load of conversational strategies in the EFL spoken interaction will enrich the knowledge and awareness of the effective mechanisms of successful communication. The following strategies have been analyzed: managing conversation as a whole; managing one's own talk; taking account of other people; listenership. Conversation as Interaction Communicative Activity has been defined as interaction with a primarily social function: the establishment and maintenance of interpersonal relationships. It presupposes interaction with short exchanges, through maintaining a conversation and sustaining relationships, to flexible use for social purposes on different topics. Conversational strategies have been defined as techniques that are used to manage conversations with other people, to be more fluent in English and become more accomplished as a speaker. The material clearly demonstrated that to manage the conversation appropriately and effectively learners of English need to learn how to do them in English, and they have to be taught from A1 to C2 levels, as by using them, perceptions of students' fluency is transformed, they enable them to be successful communicators greatly improving their global achievement, i.e., handling communication on a range of familiar and unfamiliar topics. The author believes that by teaching strategies students are given tools to be more confident in speaking English, to be more engaged and to be less resistant to speak out in the classroom helping them to overcome the passivity of not knowing what to say. As such, it will increasingly develop the trainees' competence in English to an extent for them to become good models of effective communication.

Key words: overall language proficiency, conversation, conversational strategies, speaking, listenership, verbal interaction, interaction communicative activity.

У статті автором узагальнено сучасні підходи до ролі конверсаційних (розмовних) стратегій в процесі усної взаємодії. Метою даної роботи є опис конверсаційних стратегій у процесі навчання іншомовній усній взаємодії, відповідно до якої здійснено критичний огляд сучасних підходів до розмовного дискурсу, що складає теоретичне підґрунтя роботи, визначено поняття «конверсаційні стратегії» та описано основні функції стратегій у процесі усної взаємодії. Установлено, що визначення функціонального навантаження конверсаційних стратегій під час усної взаємодії мовців сприятиме ефективній комунікації. У статті проаналізовано управління ситуацією діалогічного спілкування в цілому, управління власною розмовою, зосередження на адресаті, поєднання говоріння та слухання (listenership) як основні конверсаційні стратегії: Неформальний розмовний дискурс визначено як інтерактивну комунікативну діяльність, що передбачає взаємодію адресата та адресанта з виключно соціальною функцією: започаткування та підтримка міжособистісних відносин, отже, студенти мають володіти навичками інтеракції, починаючи з коротких обмінів репліками до підтримання неформальної розмови як соціальної взаємодії на різні теми. Доведено, що конверсаційні стратегії як техніки управління процесом іншомовної усної взаємодії, дозволяють забезпечувати плавний перебіг розмови та набувати навичок освіченого мовця. Матеріал дослідження демонструє, що задля адекватного та ефективного управління процесом іншомовної усної взаємодії необхідно, починаючи з початкового рівня до найвищого, вчити студентів їх використанню в діалогічній ситуації спілкування англійською мовою, адже це покращить не лише рівень вільного володіння мовою, а й дозволить досягти високого рівня ведення розмови на знайомі та незнайомі теми. Автор висловлює сподівання, що навчання конверсаційним стратегіям під час викладання англійської мови є тим знаряддям, що дозволить студентам упевнено спілкуватися англійською мовою, допомагаючи подолати певний брак словникового запасу у процесі усної взаємодії та підвищить комунікативну компетентність студентів.

Ключові слова: загальний рівень володіння мовою, неформальна розмова, конверсаційні (розмовні) стратегії, усна взаємодія, інтерактивна комунікативна діяльність.

Introduction. In the scope of communication studies, as well as in teaching of speaking in language pedagogy, there has been a tendency to focus on speaking in the teaching of conversational skills paying no significant attention to teaching of conversational strategies, so this paper highlights some significant aspects of major conversational strategies of spoken interaction, taking into account combining speaking and listening while acquiring the knowledge of the strategies because generally, people worry about participating in social settings because they lack confidence in their conversation skills, for

fear of saying the wrong thing, not being able to think of anything to talk about, or whether they will find themselves feeling generally embarrassed about their conversational technique, taking into account the fact that the speaker is under a considerable pressure to keep on talking during the period allotted to him [1, p. 5]. Thus, the objectives of the article are to present an overview of what conversation strategies actually are and why they should be taught, thus revisiting how they could develop learners' awareness of language to maintain and develop conversations in educational applications, i.e., what conversational strategies are needed for initiating, maintaining, and ending conversations, aimed at developing the ability to manage and sustain informal talk in a second language.

It has been argued that conversation should occupy a central place in English Language Teaching (ELT) as it is the most common form of interaction between speakers and hence one which most learners want to develop [3]. Most teachers, however, will have met learners who have studied the language for a number of years and still feel unable to have a successful conversation. One reason for this may be that, as McCarthy and McCarten [4] underline, communicative language teaching has often valued speaking practice above practice which develops conversational ability. Learners are commonly asked to undertake activities which require students to speak, but often this is in order to practice specific language points or perhaps for the slightly vague notion of 'developing fluency'. Learners seem therefore to be given speaking activities in the hope that the ability to develop conversations will simply develop naturally. McCarthy and McCarten [4] argue instead that the ability to converse in English requires a specific skillset, and that strategies which learners need, such as developing their own turn or showing they are interested in what someone is saying, can and should be highlighted, taught and practiced with learners. At the same time, many models of conversations provided in English language textbooks are designed with the primary intention of presenting language points. As a result, such dialogues may serve to show particular language at work but do not always help learners develop common conversation strategies [5, p. 107–108].

Literature Review. Recently the topic of conversational strategies which has been often underrepresented in descriptions of interaction, attracted much attention among researches [Brown, Yule, 1983; Yang 2009; Roberts 2012; Jones and Oakey 2019; McCarthy 2002, 2003, 2013, 2017, 2018, 2019; McCarthy and McCarten 2018, McCarten Sandford 2014; Celce-Murcia, Domyei, Thurrell 1995, etc.]; the extent to which conversations in literature a) contain examples of frequent features of spoken English, in this case common lexical chunks, and b) contain examples of the language used to realize typical conversation strategies as outlined by McCarthy and McCarten [4, p.13-14; 5]. Also there is still a tendency nowadays to separate speaking and listening, though some scientists, such as Celce-Murcia M., Olshtain E. [16], McCarthy M. [10; 12; 14], McCarthy M. and McCarten [4], have argued for listening and speaking to be treated as intertwined conversational skills, as the fifth skill of human interaction, listenership, where teaching of speaking is actually teaching people how to respond and react; teaching of speaking is actually teaching someone to be a good listener [10]. It has been claimed that in interaction, interlocutors are expected to allow the talk to flow without difficulty, and this smooth flow can be achieved with the use of little words (or response tokens) which do not appear to have any effect on the syntactic structure of the utterances but add important pragmatic value to them because when the talk does not flow, the moment is noticeable and accountable [9, p. 33], so as mentioned, the vocalization of understanding must have taken place [17, p. 204] that is of vital importance in teaching and learning conversational strategies.

Communication strategy training has been shown to be effective and beneficial for language learners, conversation strategies in particular, and could offer useful means of developing conversation skills, essential to building and developing EFL learners' communicative competence as they focus on specific conversational features, such as how to manage turns and invite others to give their views [18; 19]. It should be kept in mind that when it comes to teaching the spoken language with its examples of slips, errors, incompleteness, produced by the speaker, speaking in the here-and-now, under pressure of time, trying to tie in what she/he is saying now with what he/she has just said, it is not always obvious what sort of model is appropriate to offer to learners. But they have to be reminded that while listening to native speakers talking, most of the time listening to language produced simultaneously, they should realize that speakers of this foreign language talk like human beings, like they talk in their native language, as they also do not produce ideal strings of complete, perfectly formed sentences. As researchers underline, the language may be formally correct, but inappropriate and the reaction of many native speakers of English might reasonably be that it is quite hard to feel friendly towards someone

who addresses you as if you were an audience at a public meeting [2, p. 20–21]. Thus, it would seem effective in a syllabus for learners to concentrate on exposing them to a range of modes of speech and conversational strategies appropriate to different contexts of situations. According to McCarthy and McCarten [4], there are four categories of conversation strategies (managing the conversation, constructing your own turn, listenership, and taking account of others), and each category includes several sub-categories. Before analyzing the details of the above-mentioned strategies, it is necessary to highlight how the conversational ability is presented in the Common European Framework of Reference.

In the context of innovations to National Curricula for Foreign Language Learning defined by the Common European Framework of Reference (CEFR) the practical aim of the Curriculum for the English Language Development [21] is outlined as "to develop the trainees' competence and fluency in English so that they can become good models of effective communication, by forming and consolidating their linguistic, communicative and socio-cultural knowledge and skills". In CEFR, communicative competence is interpreted in terms of knowledge and it includes three basic components – language competence, sociolinguistic competence and pragmatic competence. The CEFR is based on an action-oriented approach and views users and learners of a language as members of society who may wish to accomplish tasks in a given set of circumstances, in a specific environment and within a particular field of action: Language use, embracing language learning, comprises the actions performed by persons who as individuals and as social agents develop a range of competences, both general and in particular communicative language competences. It presupposes that the repertoire of a competent communicator consists of the following integral parts: 1) the language resources used to create discourse; 2) the language skills used to process spoken discourse; 3) the discourse knowledge used to interpret how the meaningful, unified and purposive language as an act of communication is created; 4) the knowledge of the functions of utterances used to understand utterances as social acts; 5) the pragmatic knowledge used to interpret the speaker meaning and the contextual meaning; 6) the knowledge of social and cultural norms used to produce discourse appropriately with reference to formality, setting and other contextually defined choices; 7) the knowledge of cultural communicative preferences used to structure persuasive messages [16, p. 19–24]. The document (CEFR) has distinguished four main types of activities: reception, production, interaction, and mediation, thus the traditional model of the four skills (listening, speaking, reading, writing) has been replaced, as it has increasingly proved inadequate in capturing the complex reality of communication. It has been claimed that the proposed categories (reception, production, interaction, mediation) better reflect the way people actually use the language than the four skills do, thus, the speakers' overall language proficiency is actualized in four communicative activities: reception, production, interaction, and mediation. In their turn, each of these activities have complex nature, manifest themselves in different discourse modes and possess specific revealing qualities. It has to be underlined here that in CEFR [20, p. 55], understanding the interlocuter as the aspect of listening comprehension is excluded from reception activities and included under interaction. So, oral interaction as a communicative activity has a few central discourse modes relevant for occupational and educational domains of communication: Overall oral interaction; Understanding an interlocutor; Conversation; Informal discussion; Formal discussion; Goal-oriented co-operation; Obtaining goods and services; Information exchange; Interviewing and being interviewed; Using telecommunications.

Conversation as Interaction Communicative Activity which is defined in the CEFR as interaction with a primarily social function: the establishment and maintenance of interpersonal relationships is our primary focus, it means that trainees should be able to interact with short exchanges, through maintaining a conversation and sustaining relationships, to flexible use for social purposes on different topics: from personal news, through familiar topics of personal interest, to most general topics. As for language functions it includes: from greetings, etc., through offers, invitations and permission, to degrees of emotion and allusive, joking usage. It has been underlined that the learners of English should be able to establish a relationship with interlocutors through sympathetic questioning and expressions of agreement plus, to be engaged in extended conversation on most general topics in a clearly participatory fashion, even in a audially/visually noisy environment [20, p. 83, 86]. To achieve all these requirements, to interact with exchanges on different topics, special attention has to be paid to conversation strategies, and, as scholars agree, without doubt, an important item to consider is the realization of the strategies for the purposes of building a pedagogic syllabus into four main areas: 1. Managing the conversation as a whole includes starting and ending conversations, changing topics, revisiting earlier topics, etc. with sub-strategies

as Referring back to an earlier comment with the typical language used to realize the strategy (*As I was saying*); starting a new topic or conversation (*So*) and Ending a conversation/Showing you have finished what you want to say (*Better go; So yeah + that's + brief summary*); 2. Constructing/Managing one's own turn includes features such as taking time to think, hedging, and expressing attitude and stance. It also includes the linear assembling of spoken utterances in real time and strategies such as elaboration and reiteration. Most crucially, it involves linking one's turn to the previous speaker's turn to create continuity and confluence and, to that end, paying careful attention to how one opens one's turn. Among the sub-strategies the following had been indicated: Taking time to think of an answer with the typical language used to realize the strategy (*Well, Let me think*), Adding ideas (*I also*…) and Elaboration sub-strategy (*In other words, I mean…*); 3. (Good) listenership, as described by McCarthy [8; 9; 10], involves responding appropriately to show both understanding and engagement by means of responding to news or information: showing understanding, showing you are following: *Wonderful!*, expressions with *That's + adjective* (*That's great/crazy/good/et*c.) *I see, Right*; showing you are interested and reacting/ responding (*Yeah, I can imagine, Yeah, I think so too, As I was saying*) 4. Taking account of others refers to the language choices speakers make depending on who their interlocutors are: friends and family or strangers, peers and equals or superiors, and this category addresses issues of formality, politeness and the projection of new and shared knowledge with the following sub strategies: Projecting shared understanding (*And things like that*); Telling new information (*What happened was*). It has to be underlined that choices have to be made in real time, requiring considerable skill and practice, keeping in mind quick alternation of roles that is central to conversation: how one behaves as a listener, what one does and says, is just as important as what happens when one is the speaker. As scientists claim, this will be a significant feature of practice [4, p. 13–14; 18].

Recent research has given interesting insights into many aspects of how people communicate, e.g. based on investigation from the Cambridge International Corpus of North American Spoken English, presenters Jeanne McCarten and Helen Sandford [13], authors of the Touchstone series, considered a range of topics presentation, including: what conversation strategies are and the kinds of strategies speakers use to manage conversations, for example, ways to show or check understanding, to start and end conversations, or to involve other speakers in a conversation etc.; why these kinds of strategies have to be taught to students and how they can contribute to fluency in English and some important pointers when teaching these strategies in the classroom.

The treatment of the notion 'conversation' originally developed by sociologists in the early 1970s which concentrates on relations between successive turns and on the operation of hypothetical turn-taking system. It ensures (according to hypothesis) that at any moment a specific speaker will have the floor and that when their turn ends that of the next speaker will follow smoothly without an appreciable overlap, or intervening period of silence, or confusion as to who, in a conversation with several participants, that speaker will be [22, p. 81]. It is important, as conversation usually accounts for the major proportion of most people's daily language use [3, p. 4]; informal talk in which people exchange news, feelings and thoughts [23, p. 298], so if you have a conversation with someone, you talk with them usually in informal situation; talk between two or more people in which thoughts, feelings and ideas are expressed, questions are asked and answered, or news or information are exchanged [24, p. 267]; etc. The above definitions lead to the reinforcement of the cooperative, dialogic and contact, spoken nature of informal verbal interaction, thus, following the definition given by Thornbury, Slade [3] with a special reference to language-teaching methodology, it ranges from speaking and communication to dialogue and role play, characterized by hesitations, word repetitions, false starts, repairs, unfinished utterances and ungrammacality, the use of discourse markers etc., interactional language that is primarily listener-oriented (as the social well-being of the participants is at stake in casual conversations, the aim being essentially phatic, i.e. to signal friendship and to strengthen the bonds within social groups, rather than being directed at the achievement of some practical goal, the talk is primarily directed at the establishing and servicing of social relationships. When two strangers are standing shivering at a bus-stop in an icy wind and one turns to the other and says *'My goodness, it's cold'*, it is difficult to suppose that the primary intention of the speaker is to convey information. For this reason, conversation has been labelled interactional) [1, p. 3]. To manage it appropriately and effectively, conversational strategies have been defined as techniques that are used to manage our conversations with other people, to be more fluent in English and become more accomplished as a speaker, as they are crucial for successful communication.

Researches underline the importance of teaching the strategies to students who are learning English

for a number of reasons [13]: 1. Most of the students are not in immersive English language environment, they can't really use these strategies or pick them up naturally, it's not easy to do that, thus, an environment has to be created where these strategies are overtly taught and practiced; 2. Strategies are very important because they can possibly help students become more fluent in English and they can become more accomplished as a speaker. 3. Managing a conversation is a real skill, it's important that we can ask for favors politely, or that we can avoid answering difficult questions if we choose to; or that we can get to a point more quickly and to do so politely, teaching students speech acts of establishing, maintaining and ceasing the contact to avoid communicative failures or disruption of verbal contact. For repairing such gaps in conversation one can use a lot of conventional indirect speech acts, in other terms, etiquette phrases that mark certain stages in speech communication by establishing, maintaining and ceasing the contact, e.g.: *Hello, You are welcome; Thanks; Wish you good luck*, etc. In many cases it's not actually difficult to teach some of these conversational strategies, these are skills that have to be taught actively as often they manifest themselves through specific vocabulary or expressions to be given very easily and overtly to the students.

We now call your attention to managing conversation as a whole: it is important to make sure the speakers are taking turns or to refer back to things people said earlier in conversation; or to keep a conversation moving along, i.e., the speaker is making a comment and then asking a question in order to keep a conversation going, e.g., A: *Have you been to that new club*? B: *No, but I've heard things about it. How was it*?; managing one's own talk: to rephrase something that we said to make the meaning clearer; if we made a mistake and we want to correct what we said; not to sound too harsh, to soften things we say; repeating ideas to make your meaning clear, e.g., A: *I often have weird dreams. Really weird dreams. I mean, just off the wall*. B: *Yeah? To soften You are insensitive* – it's potentially quite harsh and too direct to say this in an argument, but it's potentially less confrontational to say: *You know, you're being just a little, you know, kind of insensitive, in a way*; taking account of others: to check what someone said and ask for reexplanation, to help someone to remember a word that is forgotten (e.g., suggesting a word or name using *Do you mean*…? as in the following example: A: *My sister has her hair, um, what do you call them*? B: *Oh, do you mean cornrows*? (here Speaker B is taking account of other people); asking questions in two ways to soften the question, to be clear and not too direct thus making the message clear, unambiguous, explicit and understandable (e.g., *What do you do for lunch*? *Do you, like, bring your own packed lunch*? – one should avoid to be threatening, confrontational to other people).

Researchers claim that the strategies are usually realized in one of three ways: through vocabulary, a 'technique', grammar, e.g., when having a conversation, the task of the speaker needs to end it politely, or needs to learn how to soften what he/she says. It is usually done through vocabulary, it can be a single item, such as *Well*, that is usually used for answering a question without *Yes/No* answer, it makes the reply not so straightforward, it's more complex, not just *Yes/No* answer: *Where are you from*? *Well, I am from*…It's a great strategy to teach lower-level students. The second important point is underlined when speakers need more time to think: *What do you want for dinner*? *Well, it may be sushi or salad* – this strategy is taking time to think and it manifests itself through this piece of vocabulary, through the word *Well*; when the speaker is waiting for an answer, he/she may prompt with the word *Well*: A: *What do you want for dinner*? B: *Umm*… A: *Well, what do you want*? It has been estimated that *Well* is a top 50 most frequent words used in three different strategies (analyses of spoken English, based on the CANCODE corpus (Cambridge and Nottingham Corpus of Discourse in English); a five-million-word corpus of everyday spoken English which has sub-components of social conversation (one million words) and a smaller component of speaking in academic contexts (460,000 words); the British Academic Spoken English (BASE) corpus, a 1.6 million-word collection of lecture and seminar data [14, p. 2–3; 26, p. 689]).

As mentioned, a set of expressions used for a strategy ending a conversation politely, if realized through vocabulary, e.g., *I'd better go, I've got to get going, I am going to have to run, Can I call you back? I'll call you later, I've really got to go*; *That would be…+ adjective* is used to comment on suggestions and possibilities, e.g., A: *You might want to go there and meet some of the professors*? – a suggestion is made, B: *That would be good*! (the strategy here is commenting on suggestions and possibilities and it is realized through *That would be* + adjective). The most frequent adjectives after *That* would be: *nice, good, great, fun, cool, interesting, fine, wonderful, hard, awesome, neat*.

Discussing techniques, the researches pointed out that strategies are realized through particular technique: you answer the question and ask a similar one, e.g., A: *How about your weekend*? plus answer

plus *Good, anyway, what did you do*? *How was your weekend*? So, the answer plus similar question is a technique where you show that you are interested in the news, it keeps the conversation going.

The importance of grammar of interaction or the grammar of spoken English has been highlighted which is undoubtedly a very promising field of investigation in discussing conversational strategies, as stated by researches who augmented their work by exploiting the power of large-scale data. It is claimed that when people are speaking in conversation with their friends, family, colleagues, they are not thinking in sentences, as J. Leech [26] underlines, the conversation reflects online, in real time, linear nature in brevity of utterances where words and phrases, rather than long clauses or heavily embedded structures predominate, stressing the need for a new descriptive apparatus for the language of speech. Although arguments for the view that spoken and written language utilize the same basic grammatical repertoire were presented by Leech, their implementations of it may be different [26, p. 675], as private, face-to-face communication takes place on the basis of shared context – physical, psychological, and social. This aspect of conversation is reflected in the high differential frequency of features that reduce the length and complexity of utterances, by making use of information retrievable from the linguistic or nonlinguistic context. According to J. Leech, such features include the following: personal pronouns (as contrasted with nouns, which are notably more frequent in the written registers); substitute and other "pro-forms" such as so (as a substitute for a clause), do as a pro-verb, do it and do that as pro-predicates, etc.; various types of ellipsis, such as front ellipsis (as in *Doesn't matter* or *You want a double*? where the subject and/or auxiliary is omitted), and ellipsis across independent syntactic units such as independent clauses, for example: nonclausal material: i.e., "stand-alone" elements that are not attached to any clause or sentence and that reflect a general simplificatory tendency in conversational grammar [26, p. 694–695]. The realization of strategies through grammar is presented in giving short answers in the same tense: it shows interest to what the other person has just said, it keeps the conversation going, it shows interest; tense and aspect system of English exploited to create relationships (e.g., the use of Past Continuous to facilitate politeness, indirectness, good relations, etc.). Giving short answers in the same tense requires some manipulations of grammar: through grammar, through questions that have a grammatical component.: e.g., *Are you? Do you? You do? Did you/You did? Have you*? etc., for example: A: *I've never been up in an air balloon, I'm afraid* B: *Are you? Me too, I hate flying* A: *Do you*?

Grammar plays a lesser role in the total communication process in speech than in writing, thus, it is quite logically stated by researches, new understandings of spoken grammar need to be integrated in a larger discourse framework, rather than treated as "another thing to be taught" and discourse-based tasks should fit grammar into its broader human context, i.e., discourse-based grammar tasks should focus first and foremost on the people involved in producing the language sample, their relationships, and the ideas that they are conveying rather than merely on a section of text as a setting for a grammatical structure [26. p. 715; 25, p. 281]. Several factors in grading strategies have to be taken into consideration, such as frequency (as *Well* is the most frequent word in the corpora, it's worth teaching); relevance, i.e., how useful or relevant is it to students' level? But very often in conversation all listeners need time to think when asked a question, so *Well* gives this time and may be used as a very handy little tool that interactants can use); complexity, i.e., how complex is the language that students' need? (e.g., *I was wandering if I could help you*? – the grammar here is difficult, it shouldn't be taught to young learners until they know basic grammar); teachability/learnability, i.e., how easy is the strategy to explain? To practice? To remember? (as is reported, *Well* is easy to students to remember that it gives them time to think and is a good way when starting an answer to the question); extent of student's production, i.e., how much are they expected to say? (we cannot expect them to hold a floor for longer); context and Topic, i.e., what types of conversations will students engage in? (Low Level students are engaged in simple casual conversations). The same is applied to the use of *I mean* to repeat ideas or say more about something as it is one of the top 15 expressions; *I mean* is very frequent, after *You know* and *I think*; it helps to put together what people want to say, it helps to keep the floor, to keep their turn in conversation: A: *How do you like the restaurants around here*?// B: *They are OK, I mean, they are not cheap, but they are good*. But at higher levels it is advisable to focus on one aspect of strategy, e.g., clarification, extend the repertoire of items: *I mean/I don't mean*; *What I mean is; What I am saying is; In other words, I am just saying/not saying* – to clarify meaning.

Conclusion. Awareness of conversational strategies have developed our understanding of the language used in everyday talk, particularly in conversation, and proved vital to successful communication as people

can't actually communicate without them. They are used all the time whatever language people are speaking, when they are involved in conversation with other people, thus, we are always employing strategies, all the time. Thus, learners of English need to learn how to do them in English, and they have to be taught from A1 to C2 levels, as by using them, perceptions of students' fluency is transformed, they enable them to be successful communicators greatly improving their global achievement, i.e., handling communication on a range of familiar and unfamiliar topics. By teaching strategies students are given tools to be more confident in speaking English, to be more engaged and to be less resistant to speak out in the classroom. It can also support students for the conversations they wish to have outside the classroom helping them to overcome the passivity of not knowing what to say, to decrease anxiety, and to increase willingness to participate in conversations, thus providing useful means of developing conversation skills, essential to building communicative competence. As such, they have to be organized into four category areas, 4 main syllabus areas, the corner stones: managing conversation as a whole; managing one's own talk; taking account of other people; listenership. Thus, this paper is an attempt to map out an increasingly important field of study concerning implications for teaching and learning of conversational strategies and how they may be relevant to Ukrainian context, so much is expected from the researchers in future as for implementing them into practical classroom activities.

REFERENCES:

1. G. Brown, G. Yule. Discourse Analysis. Cambridge University Press, 1988. 286 p.

2. Gillian Brown, George Yule. Teaching the Spoken Language. An Approach based on the analysis of conversational English. Cambridge Language Teaching Library, Cambridge University Press, 1983. 162 p.

3. Thornbury, Scott and Slade, Diana. Conversation: from Description to Pedagogy. Cambridge Language Teaching Library. Cambridge University Press, United Kingdom, 2006. 256 p.

4. McCarthy, M. J., McCarten, J. Now you're talking! Practising Conversation in Second Language Learning, dans C. Jones (ed.) Practice in Second Language Learning, Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 7–16.

5. Christian Jones and David Oakey. Literary dialogues as models of conversation in English Language Teaching. Journal of Second Language Teaching and Research. Volume 7. 2019. P. 107–135. file:///C:/Users/PC/Downloads/583-1385-1-SM.pdf

6. Xiaomei Yang. Conversation Strategies in Institutional Dialogue. Asian Social Science. Vol.5. No. 7. 2009. P. 108–112. www.ccsenet.org/journal.himl

7. Alison Roberts. The Conversation Strategies Manual. A Complete Course to Develop Conversation Skills. Speechmark, 2012. 192 p.

8. McCarthy M. Good listenership made plain: British and American non-minimal response tokens in everyday conversation. Using corpora to explore linguistic variation. Amsterdam: John Benjamins, 2002. P. 49–71.

9. McCarthy M. Talking back: "Small" Interactional Response Tokens in Everyday Conversation. Research on Language and Social Interaction, 2003. Vol. 36/1. P. 33–63.

10. McCarthy M. Putting speaking and listening together. Webinar from Cambridge University Press: English Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. https://youbu.be/P69Ho6CogAs

11. McCarthy M. Spoken Grammar 20 years on: where are we now? VI International Conference "Innovation in Philology and Communication Studies", 25–17 October, 2017. https://youtu.be/Im89QHufQX4?si=1jOXSRZjmftQSTL

12. McCarthy M. Reflections on Spoken Corpora, 2018. https://youtu.be/LUCTJ4hgdYs?si=R5CIyLiqiM8kKin

13. McCarten J., Sandford H. Conversation Strategies 101. Cambridge University Press ELT Webinar. October 14, 2014. https://youtu.be/2BUmK3liknY

14. McCarthy M. and McCarten J. Interaction management in academic speaking. Document 5. Online since 30 December 2019. Connection on 07 April 2020. URL: http://journals.openedition.org/linx/3611; DOI: https://doi.org/10.4000/linx.3611

15. Marianne Celce-Murcia, Zoltan Domyei, Sarah Thurrell. Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. Issues in Applied Linguistics. Vol. 6, (2), 1995. P. 5–35.

16. Celce-Murcia M., Olshtain E. Discourse and Context in Language Teaching. A guide for Language Teachers. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 269 p.

17. Rod Gardner. Between Speaking and Listening: The Vocalisation of Understandings. Applied Linguistics 19/2, 1998. p. 204–224. DOI:10.1093/applin/19.2.204

18. Christian Jones. Conversation strategies and communicative competence: theory, research and classroom applications. Workshop, University of Liverpool, 2021. https://salcnews.wordpress.com/2021/07/14/workshops-by-christian-jones-university-of-liverpool/

19. Christian Jones. Conversation Strategies and Communicative Competence. Candlin & Mynard Epublishing, 2021. 174 p.

20. Council of Europe. Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment. Companion volume with New Descriptors, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2018. 235 p. www.coe.int/lang-cefr

21. Council of Europe. Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment. Companion volume, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2020. https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-tea ching/16809ea0d4

22. Oxford Concise Dictionary of Linguistics. Second Edition. Oxford University Press, 2007. 443 p.

23. Longman Dictionary of Contemporary English. British National Corpus, 1995. 1696 p.

24. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Cambridge University Press, 2003. 1550 p.

25. R. Hughes, M. McCarthy. From Sentence to Discourse: Discourse Grammar and English Language Teaching*. TESOL Quarterly, 1998. Vol. 32, Issue 2. P. 263–287. https://doi.org/10.2307/3587584

26. Leech G. Grammars of Spoken English: New Outcomes of Corpus-Oriented Research. Language Learning, A Journal of Research in Language Studies. 2000. Vol. 50/4. P. 675–724. https://doi.org/10.1111/0023-8333.00143

UDC 811.111 : 82-31 Хейлі
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.20

TYPOLOGY AND USAGE OF THE NOMINAL BASES OF THE NEAR-CORE ZONE *AREAS, SAFETY, PASSENGERS* OF THE AIRPORT CONCEPT (BASED ON THE NOVEL "AIRPORT" BY ARTHUR HALEY)

ТИПОЛОГІЯ І ВЖИВАННЯ НОМІНАТИВНИХ БАЗ ПРИЯДЕРНОЇ ЗОНИ *AREAS, SAFETY, PASSENGERS* КОНЦЕПТУ AIRPORT (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ АРТУРА ХЕЙЛІ «АЕРОПОРТ»)

Posokhova A.V.,
orcid.org/0000-0002-3330-0195
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Language Training
Lviv State University of Internal Affairs

The article explores the AIRPORT concept based on Arthur Hailey's novel Airport, focusing on its near-core domain, which includes the nominal bases AREAS, SAFETY, and PASSENGERS. Within the genre of industrial fiction, the AIRPORT concept functions not only as a setting but also as a distinct character, embodying a complex mental structure with conceptual, axiological, and figurative components. The study examines the typology and usage of nominative units that objectify the concept at lexical, phraseological, and syntactic levels. Special attention is given to primary one-word nominations, complex phrase-level nominations, and contextual semantics that shape the conceptual field. The theoretical framework relies on the works of A. P. Zagnitko, A. M. Prykhodko, and V. I. Kononenko, who highlight various aspects of linguistic representation of concepts. The aim of the article is to identify and analyze the types of nominal bases within the near-core zone of the AIRPORT concept and their functional roles in the literary text. The analysis also considers the genre-specific features of industrial fiction, which emphasize detailed representation of professional environments and the use of terminological units that acquire figurative meaning in artistic discourse. The findings contribute to a deeper understanding of how professional environments are conceptualized in fiction, expand the perspective on linguistic objectification of complex mental constructs, and demonstrate the potential of linguistic analysis to uncover implicit semantic structures that shape the ideological and emotional layers of the text. This article may be of interest to scholars in cognitive linguistics, literary studies, and those researching the linguistic representation of professional concepts in fictional discourse.

Key words: AIRPORT concept, nominal base, near-core domain, nomination typology, linguistic objectification.

Стаття присвячена дослідженню концепту AIRPORT на матеріалі роману Артура Хейлі «Аеропорт», зокрема його приядерної зони, що включає номінативні бази AREAS, SAFETY, PASSENGERS. У межах індустріального роману концепт AIRPORT набуває статусу не лише художнього тла, а й самостійного персонажа, що втілює складну ментальну структуру з концептуальним, ціннісним і образним компонентами. Автор аналізує типологію та функціонування номінативних одиниць, які об'єктивують концепт на лексичному, фразеологічному та синтаксичному рівнях. Особлива увага приділяється первинній однослівній номінації, складним типам номінації на рівні словосполучення та речення, а також контекстуальній семантиці, що формує смислове поле концепту. Теоретичну базу дослідження становлять праці А. П. Загнітка, А. М. Приходька та В. І. Кононенка, які окреслюють різні аспекти мовної репрезентації концептів. Метою статті є виявлення типів номінативних баз приядерної зони концепту AIRPORT та аналіз їхнього функціонального навантаження в художньому тексті. У процесі аналізу враховується жанрова специфіка індустріального роману, що передбачає високий ступінь деталізації професійного середовища, а також використання термінологічних одиниць, які набувають образного забарвлення в контексті художнього дискурсу. Результати дослідження сприяють глибшому розумінню механізмів концептуалізації професійного простору в художній літературі, розширюють уявлення про мовну об'єктивацію складних ментальних утворень, а також демонструють потенціал лінгвістичного аналізу для виявлення прихованих смислових структур, що формують ідеологічну та емоційну складову тексту. Стаття може бути корисною для дослідників у галузі когнітивної лінгвістики, літературознавства, а також для фахівців, зацікавлених у вивченні мовної репрезентації професійних концептів у художньому дискурсі.

Ключові слова: концепт AIRPORT, номінативна база, приядерна зона концепту, типологія номінацій, мовна об'єктивація.

Problem statement. The novel is set in the professional environment of a large international airport, and the characters are direct participants in production relations, either as employees of the airport and individual airlines or as passengers and customers for whose needs this powerful transport complex was created. The airport in the structure of this work of fiction, which belongs to the genre of industrial novels, acquires not only the features of the environment in which the events of the novel take place, but also becomes a special character in the work. The defining role of the AIRPORT concept in the structure of the work is also evidenced by the inclusion of the lexeme airport in the title of the novel. The image of the airport is not just a figment of the author's imagination. Undoubtedly, A. Haley reflected his own idea of its work in the novel. However, the peculiarity of the writer's artistic style is

the maximum combination of artistic reinterpretation of life and the most documented reproduction of the everyday and professional realities of his characters' lives. The AIRPORT concept is a complex mental formation in the unity of its conceptual, value and figurative components. The architectonics of the AIRPORT concept is determined by the basic conceptual component– *a landing and taking-off area for civil aircraft, usually with surfaced runways and aircraft maintenance and passenger facilities* [5].

The near-core domain of the concept includes such clarifying concepts as AREAS, SAFETY, CARGO, PASSENGERS, AIRCREW, AIRCRAFT, AUTHORITIES, OPERATIONS & SERVICES, ATC TOWER, BUILDINGS.

Research analysis. The concept is objectified at the lexical, phraseological and syntactic levels. The actualisation of the concept at the level of a word/lexeme is qualified as a primary one-word nomination. A. P. Zagnitko defines nomination at the level of a phrase as a complex type of nomination [1]. A. M. Prykhodko considers concept nominations at the level of a phrase and at the level of a sentence as two different syntactic forms of concept objectification [3]. V. I. Kononenko draws attention to the peculiarities of the linguistic explication of the concept, the researcher notes that the reproduction of the concept at the basic level, i.e. at the level of the concept name, is not complete, since the linguistic means that complement it create a certain semantic field of the concept, the context within which it is reproduced [2].

The aim of the article is to determine and study the norminal bases of the near-core zone AREAS, SAFETY, PASSENGERS of the AIRPORT concept, their typology and usage.

Presentation of the main material. The model of the content of the AIRPORT concept in A. Haley's novel, refined in the course of the study, made it possible to determine the nominal field of this concept in the text of the novel, and the analysis of the nominal base of the concept's core zone is presented below.

Nominal basis of the AREAS near-core zone concept. The nominative base of the AREAS concept is summarized in Table 1. The nominative base of the AREAS concept consists of terminological phrases that indicate the intended purpose of certain areas of the airport infrastructure, in particular: 1) the terminological phrase *operating areas* is used twice – a) *Where its deficiencies lay were in operating areas, notably runways and taxiways; b) Usually, too much was spent on showplace terminals, too little on operating* ***areas*** – the first of the examples specifies what exactly is included in these operating areas: *runways* and *taxiways* (taxiways used by aircraft to get to and from runways);

2) the terminological phrase *the aircraft parking areas* (areas of the airport territory used for parking of aircraft) is used twice – *a) The aircraft parking* ***areas,*** *he observed, were as fully occupied as when he left, and there was still a line of arriving aircraft waiting for gate positions to be vacated; b) There was a query about priorities in clearing the aircraft parking* ***areas*** *of competing airlines, which Mel settled, then checked on the situation concerning the blocked runway, three zero;*

3) the term *aeronautical areas* is used once – *Elsewhere around the airport, on roadways and* ***areas*** *which the public used, salt was added to the sand as a means of melting ice. But never for aeronautical* ***areas*** **–** in general, the term *aeronautical* refers to something that is directly related to the design and construction of aircraft (*involving or relating to the design and construction of aeroplanes*), its use to describe the production areas of the airport, where aircraft move and where they are serviced, emphasises the high level of complexity of the work on maintenance and repair of modern powerful aircraft;

4) the terminological phrase *ground holding areas* and the general terminological phrase, which is specified by the descriptive adjective *remote airport areas*, are used once each – *a) Meanwhile, terminal gates, taxiways, and ground holding* ***areas*** *were increasingly crammed with waiting aircraft, many with engines running; b) Some of these measures have already been mentioned, and there are others, such as using remote airport* ***areas*** *for the testing of engines, and even then during prescribed hours only;*

5) the terminological phrase *public areas* (areas of the airport territory open to the public) is used twice – *Most of Mel's work kept him behind the scenes, away from public* ***areas****, so that those who worked there rarely saw him,* the second time the invariant of this phrase is used – ***areas*** *which the public used;*

6) the term *"waiting areas"* is used three times – *a) Terminal waiting* ***areas*** *were jammed with thousands of passengers from delayed or canceled flights; b) In waiting* ***areas****, every available seat was occupied; c) Of gleaming glass and chrome, the terminal was impressively spacious, its thronged concourses adjoining elegant waiting* ***areas*** *– the waiting areas* described in the above examples are part of the main airport terminal, Therefore, formally, these terminological phrases should be attributed to the nominal base of the concept of the far periphery TERMINAL, however, the novel shows a conceptual opposition between "airport production areas" and "airport pas-

senger areas", so we included these nominations in the concept AREAS.

The airport's production areas also include the airfield. The one-word term airfield is used 28 times in the novel, for example: 1) *From the opposite side of the **airfield**, above the wind, he could hear the thunder of jet engines*; 2) *<…> Joe Patroni was now on the **airfield** and had taken charge of attempts to move the mired Aéreo-Mexican 707 <…>*; 3) *Across the **airfield** occasionally, as the snow gusted and limits of visibility changed, the lights of aircraft taking off and landing could be seen <…>*.

The nominations of the airport's production zones prevail both in terms of variability (6 groups out of 8) and number (40 out of 45). This approach allows the author to reveal the theme of the crisis in the development of the airport – the neglect of the development of production zones due to the predominant financing of passenger zones – in more depth in the novel, and also contributes to the creation of a true picture of the professional world of the airport with its complex production problems.

Nominal basis of the SAFETY near-core zone concept. The nominal base of the SAFETY concept is presented in Table 2.The first group of nominations of the SAFETY near core zone concept consists of primary verbal nominations at the level of the lexeme safety, for example: 1) ***Safety** and training, however, required that memory should be supplemented and checked*; 2) *Reason: weather, **safety***; 3) *With more urgent matters – especially those affecting **safety** – word was passed from airline to airline in the same way, but without the day's delay*;

In terms of their semantics, these are the most comprehensive nominations, denoting aviation safety in general, safety of aircraft and ground equipment, safety of airports with all their infrastructure, safety of flight crew and passengers, etc. Other types of nominations in this core zone concept highlight certain aspects of the concept of security in the air transport industry.

The second group of nominations of the SAFETY near core zone concept includes 4 syntactic nominations at the level of a terminological phrase with the seme "aviation safety", namely: the terminological phrase aviation safety is used twice and its invariant *air safety* once: 1) *But we are in business as an airport and we cannot escape our basic responsibilities, plus our concern for aviation **safety***; 2) *Therefore, those concerned with aviation **safety** and sabotage prevention should seek, not to abolish airport flight insurance, but to strengthen other precautionary measures in the air and on the ground*; 3) *They don't give a damn about air **safety**, or that we are risking your lives and ours*. In the fourth case, there is a prepositional form of this terminological phrase: *The truth about the **safety** of flying, Demerest pointed out, was attested by insurance companies themselves.*

The third group is small and consists of one nomination at the level of a phrase *airport safety*: "*<…> Right now we've a runway out of use, there's a question of airport **safety**...*".

The fourth group of nominations for the SAFETY core zone concept focuses on the safety of aircraft and people on board.

The fifth group is homogeneous – there are 3 cases of use of the nomination of the SAFETY core zone concept at the level of a terminological phrase *public safety*: 1) *Too much was at stake – public **safety** and high professional standards – for any mutual back-scratching, or for weaknesses to be overlooked*; 2) *The FAA warned legislators: public **safety** was involved; controllers, after more than twenty years of service, were potentially unsafe*; 3) *But this time, he determined, he would make a fight of it – with plain, blunt words, warning of catastrophe if public **safety** were given lip service only, while vital operational needs were ignored or shelved*.

The sixth group of nominations of the SAFETY near core zone concept includes nominations at the level of terminological phrases that denote concepts related to ensuring an appropriate level of air transport security.

Of the 29 uses of the lexeme *safety* in the novel, the vast majority (28) are verbal (7) or syntactic nominations (21) of the near core zone concept SAFETY in the sense of "aviation/air transport safety". Only one use is indirectly related to this concept: the lexeme *safety* as part of the medical term *safety valve* conveys a complex psychological state of the character: *The theory that an overburdened, exhausted mind can exercise its own **safety valve** by retreating into passive semi-awareness was unknown to Inez Guerrero*.

The nominal base of the near core zone concept PASSENGERS. The nominal base of the near core zone concept PASSENGERS is formed on the basis of two lexemes: *passenger(s) and traveler(s).* The total number of nominations is 201, most of which – 193 – are nominations at the level of the *passenger(s)* lexeme. The nominative base of the PASSENGERS concept is summarized in Table 3, which presents generalized information on the types of PASSENGERS concept nominations and the number of their occurrences in the novel.

Air passengers make up the target audience of airport customers, so nominations at the level of the one-word lexeme *passenger(s)* are numerous – 108

uses in the text of the novel, for example: 1) <…> *the captain put it to the* ***passengers***; 2) <…> *and where a stewardess could not make change, her instructions were to give the* ***passenger*** *his or her drinks free*.

The phrases based on the lexeme *passenger(s)* are marked by structural variability and number of uses.

11 nominations are related to the character who brought the bomb on board the plane flying to Rome and who caused the disaster that occurred. Two instances of the use of the laconic noun form *the passenger*, which is a nomination for *Guerrero*, are indicated by the broader verbal context in which these examples are used: *The* ***passenger*** *had laid his briefcase on the counter in front of him*; 2) *I got the* ***passenger*** *a seat – on the extra section, 2122*.

Before the flight, *Guerrero* buys the most expensive insurance policy, his nervous, tense state causes some concern for the insurance officer, and hence the nominations *this Rome passenger* and *a keyed-up passenger:* 1) *The question was: How big an insurance policy did this Rome* ***passenger*** *want and, assuming it was less than the maximum, could Bunnie Vorobioff sell him more?*; 2) *Bunnie herself had never reported a keyed-up* ***passenger****, though she knew a girl who had, and the* ***passenger*** *turned out to be an airline vice president, excited because his wife was going to have a baby*.

When describing the events on board the plane where the bomb exploded, 14 nominations of the PASSENGERS concept were used.

Tourists make up a separate group of passengers, so in the scene of transferring passengers from the destroyed economy class cabin to the first-class cabin, a clarification was made as *tourist passengers*: *As many tourist* ***passengers*** *as possible were being moved into the first class section*.

Another option for nominating tourists as a separate category of passengers is the noun *traveler.* The noun *traveler* is used 14 times in the novel: 9 times as part of a phrase and 5 instances of the lexeme traveler. For example: 1) ***Travelers*** *on their way to departure gates were having trouble getting through*; 2) ***Travelers*** *and visitors at Lincoln International saw principally the main passenger terminal – a brightly lighted, air-conditioned Taj Mahal*; 3) *Their friends or relatives were* ***travelers****; as to themselves, the names of destinations were wistful not-quite-glimpses of faraway places they would never see*.

Conclusion. In total, the nominative base of the AREAS, SAFETY, PASSENGERS concepts comprised 148 single-word nominations based on single-word terms, 32 syntactic nominations based on terminological phrases and terminological vocabulary as part of free phrases (100).

Table 1

Nominations for the AREAS near core zone concept

№	Concept Nomination	Number of Usage	Example
1.	operating areas (*термінологічне словосполучення*)	2	Where its deficiencies lay were in **operating areas**, notably runways and taxiways
2.	the aircraft parking areas (*термінологічне словосполучення*)	2	There was a query about priorities in clearing the **aircraft parking areas** of competing airlines <…>
3.	ground holding areas (*термінологічне словосполучення*)	1	Meanwhile, terminal gates, taxiways, and **ground holding areas** were increasingly crammed with waiting aircraft, many with engines running
4.	airport areas (*термінологічне словосполучення*)	1	<…> as using remote **airport areas** for the testing of engines
5.	aeronautical areas (*термінологічне словосполучення*)	1	<…> salt was added to the sand as a means of melting ice. But never for **aeronautical areas**
6.	(terminal) waiting areas (*термінологічне словосполучення*)	3	**Terminal waiting areas** were jammed with thousands of passengers from delayed or canceled flights
7.	public areas / areas which the public used (*словосполучення*)	2	<…> away from public **areas** <…>
8.	airfield (*однослівний термін/лексема*) airfield *в складі словосполучення*	285	Out on the **airfield**, runway three zero was out of use, blocked by an Aéreo-Mexican jet <…><…> the biting wind still sweeping icily across the snow-covered **airfield**
TOTAL:		45	

Tabel 2

Nominations for the SAFETY near core zone concept

№	Concept Nomination	Number of Usage	Example
1.	safety (*однослівний термін*)	7	Reason: weather, **safety**
2.	aviation safety (*термінологічне словосполучення*)	2	Therefore, those concerned with aviation **safety** and sabotage prevention should seek, not to abolish airport flight insurance
	air safety (*термінологічне словосполучення*)	1	They don't give a damn about air **safety**, or that we are risking your lives and ours
	the safety of flying (*термінологічне словосполучення*)	1	The truth about the **safety** of flying <…> was attested by insurance companies themselves
3.	airport safety (*термінологічне словосполучення*)	1	Right now we've a runway out of use, there's a question of airport **safety**...
4.	aircraft safety (*термінологічне словосполучення*)	4	But in difficult weather, such as tonight's storm, pilots must be given leeway, and aircraft **safety** must come first
	the safety of the aircraft (*термінологічне словосполучення*)	1	The **safety** of the aircraft was paramount
	the safety of an airplane and passengers (*термінологічне словосполучення*)	1	It was human not to want to do that; yet, with the **safety** of an airplane and passengers involved, did making a fool of oneself matter?
	the safety of the airplane and its complement (*термінологічне словосполучення*)	1	Professional decisions, the **safety** of the airplane and its complement, came first
	the safety of those aboard (*термінологічне словосполучення*)	1	The reaction was natural, but was not through indifference to the **safety** of those aboard Trans America Flight Two
5.	public safety (*термінологічне словосполучення*)	3	The FAA warned legislators: public **safety** was involved <…>
6.	safety record (*термінологічне словосполучення*)	3	<…> our **safety record** is exceedingly good already <…>
	safety standards (*термінологічне словосполучення*)	1	<…> all airlines accepted such losses in pursuit of high **safety standards**
	safety limits (*термінологічне словосполучення*)	1	There were **safety limits** for gross weights at takeoff <…>
TOTAL:		28	

Tabel 3

Nominations for the PASSENGERS near core zone concept

№	Concept Nomination	Number of Usage	Example
1.	passenger(s) (*однослівний термін*)	108	<…> the captain put it to the **passengers**
2.	квантифікатор + passenger(s) (*вільне словосполучення*)	35	It carried a hundred and ninety-nine **passengers** <…>
3.	означення + passenger(s) (*вільне словосполучення*)	27	Impatient **passengers**, was an airline agent's nightmare <…>
4.	квантифікатор + означення + passenger(s) (*вільне словосполучення*)	7	None of the aircraft's **passengers** were aware that they were operating with three engines instead of four
5.	passenger + іменник (*вільне словосполучення*)	3	<…> airlines nowadays made a policy of not disclosing **passenger** names
6.	passenger's/passengers' + іменник (*вільне словосполучення*)	7	Accustomed to **passengers'** peculiarities, Gwen thought no more of it <…>
7.	passenger + уточнення (*вільне словосполучення*)	4	<…> "...**passengers** holding confirmed reservations please proceed to gate forty-seven, the Blue Concourse 'D'."
8.	passenger як сегмент багатокомпонентної лексеми у складі сл./сп.	2	On his own regular flights he always kept captain-to-**passengers** announcements to the barest terse minimum
9.	traveler(s) (*однослівний термін*)	5	Their friends or relatives were **travelers**

Continuation of table 3

10.	air traveler (*термінологічне словосполучення*)	4	It was work which air **travelers** never saw at close hand because <…>
11.	(квантифікатор) + означення + traveler(s) (*вільне словосполучення*)	5	Some regular **travelers** had drunk free for years in tourist class
TOTAL:		207	

REFERENCES:

1. Загнітко А. П. Сучасні типології концептів: когнітивний, лінгвокультурологічний, прагматичний аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 11. 2010. С. 33–46.

2. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія / В. Кононенко. К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.

3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики: Монографія / А. М. Приходько. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.

4. ABBYY Lingvo x 5, Universal English-Ukrainian Dictionary. URL: http://www.abbyy.ua/ua/products/personal/lingvo/.Hailey

5. A. Airport / A. Hailey. Toronto: Bantam Books of Canada Ltd., 1968. 10th print. 502 p.

UDC 811.111’243
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.21

ENGLISH MAJOR STUDENTS’ READING HABITS AND STRATEGIES IN LEARNING EFL

ЧИТАЦЬКІ ЗВИЧКИ ТА СТРАТЕГІЇ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Szabo O.A.,
orcid.org/0009-0009-2383-1636
4th year student of the Faculty of Philology
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Nad-Kolozhvari E.A.,
orcid.org/0000-0003-1844-8674
PhD,
Associate Professor at the Department of Philology
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

The article focuses on the implementation of reading in language learning. It reveals the stages of reading, including pre-reading, while-reading, and post-reading stages, in addition to the reading habits and strategies which can be incorporated during the process of language learning. With the help of these habits and strategies (such as predicting, visualizing, skimming, and scanning, etc.), while taking into consideration the stages in which they can be implemented, learners can use the skill of reading as an effective and exceptional tool for language learning. The incorporation of reading not only broadens the learner’s perspective about various concepts, but promotes vocabulary development and the internalization of sentence constructions and grammar rules among others. For this reason, the research aims to classify the useful habits and strategies in accordance with the different stages of reading and to highlight specific ones through explanation. Overall, the main focus of the research can be reflected in the following question: How can we implement reading as a great tool for language learning? The research was conducted in the form of a questionnaire among English major students, with 51 participants. The results show that most students spend at least 15–30 minutes reading daily, mainly for personal entertainment, language skill development, and personal growth. In the pre-reading stage, only a few apply specific strategies (skimming the title or activating prior knowledge). Primarily used strategies during reading included visualizing and skimming. While in the post-reading stage summarising and reflecting were among the most commonly used strategies. Most of the students considered extensive reading, annotating, inferring, scanning, skimming, and visualizing to be the most effective strategies. Furthermore, most of them found reading to be beneficial regarding vocabulary expansion, the improvement of reading comprehension, the understanding of grammatical structures, as well as the development of oral and written communication. All things considered, reading plays a significant role in language learning, and every strategy can be considered useful in its specific ways. However, the choice of strategies depends on individual learning styles.

Key words: language learning, reading, reading habits and strategies, pre-reading stage, while-reading stage, post-reading stage.

Стаття присвячена впровадженню читання в процес вивчення мови. У ній розкриваються етапи читання, включаючи етапи перед читанням, під час читання та після читання, а також звички та стратегії читання, які можна використовувати в процесі вивчення мови. За допомогою цих навичок і стратегій (таких як передбачення, візуалізація, швидке читання, сканування тощо), враховуючи етапи, на яких їх можна застосовувати, учні можуть використовувати навички читання як ефективний і винятковий інструмент для вивчення мови. Застосування читання не тільки розширює кругозір учня щодо різних понять, але й сприяє розвитку словникового запасу та засвоєнню синтаксичних конструкцій і граматичних правил, серед іншого. З цієї причини дослідження має на меті класифікувати корисні звички та стратегії відповідно до різних етапів читання та виділити конкретні з них за допомогою пояснень. Загалом, основна мета дослідження може бути відображена в такому питанні: Як ми можемо використовувати читання як чудовий інструмент для вивчення мови? Дослідження було проведено у формі анкетування серед студентів, які вивчають англійську мову, у якому взяли участь 51 особа. Результати показують, що більшість студентів щодня приділяють читанню щонайменше 15–30 хвилин, головним чином для особистого дозвілля, розвитку мовних навичок та особистого зростання. На етапі перед читанням лише дехто застосовує конкретні стратегії (переглядання заголовків або активізація попередніх знань). Основними стратегіями, що використовуються під час читання, є візуалізація та переглядання. На етапі після читання найпоширенішими стратегіями є узагальнення та рефлексія. Більшість студентів вважали, що найефективнішими стратегіями є екстенсивне читання, анотування, висновування, сканування, перегляд та візуалізація. Крім того, більшість з них вважали, що читання є корисним для розширення словникового запасу, поліпшення розуміння прочитаного, розуміння граматичних структур, а також розвитку усного та письмового спілкування. Враховуючи все вищезазначене, читання відіграє значну роль у вивченні мови, і кожна стратегія може вважатися корисною у своїх конкретних аспектах. Однак вибір стратегій залежить від індивідуальних стилів навчання.

Ключові слова: вивчення мови, читання, звички та стратегії читання, етап перед читанням, етап під час читання, етап після читання.

Statement of the problem. Throughout the process of language learning, it is essential to integrate all four skills. One of these skills, which plays a crucial role in language learning, is reading. During the implementation of reading as a useful tool for language learning, students should consider several key factors. This includes not only the utilised reading strategies and habits, but also the stages in which these can be incorporated. These elements not only play a big part in developing learners' comprehension skills but also facilitate their journey with language learning. The previously mentioned concepts are especially important because there are students who are not fully aware of the strategies they are using during the different stages of the reading process. Therefore, one of the first steps learners can take is to familiarise themselves with the previously mentioned concepts, actively utilise them, and in this way make an effort toward a more enjoyable and efficient way of language learning experience.

Analysis of recent research and publications. As Chandra states, there is a significant difference between the way children acquire a language and the process of learning a language later in life, as it requires the mastery of grammatical rules, vocabulary, and even sentence structures [4, p. 177].

In this context, it is also important to mention the two types of reading discussed in the research conducted by Celik. The two types of reading he mentioned were:

– Intensive Reading – which helps the reader to understand the text by delving into detail.

– Extensive Reading – which puts the focus on the general meaning of the text, rather than directing the attention to the separate meanings of words and sentences [3, p. 216–218].

Saricoban [10, p. 2] was one of the researchers who comprehensively examined the three stages of reading and the strategies that students can utilise during these stages in a classroom setting with the support of a teacher. He also highlighted how important it is for teachers to choose the right exercise for the lesson based on these stages and strategies of reading. Suggested activities include discussing the title of the text, commenting on a picture or illustration given with the text, implementing true-false statements, open-ended or multiple-choice questions. Apart from that, besides Saricoban, Lailiyah, Wediyantoro, and Yustisia also pointed out the schema theory in their collaboration, which proposes that during the reading process, an interaction is formed between the background knowledge of the reader and the text, which supports its comprehension [8, p. 82].

Based on Saricoban's framework, the three stages of reading are:

- Pre-reading stage
- Reading stage (while-reading)
- Post-reading stage

According to him, in the pre-reading stage, teachers should motivate the students and encourage them to connect the text with their background knowledge with the help of such strategies as predicting and guessing. Teachers can utilise pre-task questions in the classroom to encourage students to express their own opinions, discuss the topic or an illustration, etc. In this stage, the teacher can also provide opportunities for vocabulary expansion. [10, p. 3–4]. The aforementioned collaborative research also proved that this can have a great effect on the students, as it demonstrated that those who engaged in such activities in this stage performed better in reading comprehension [8, p. 86].

As Saricoban mentioned, during the next stage, the most important aspect is identifying the main idea of the text. This can be facilitated by teachers raising essential questions connected to the text. This stage not only develops the comprehension skills of the students, but also their judging abilities, and knowledge about the language structure among various linguistic and sociolinguistic elements. During this stage, students can also get acquainted with the importance of vocabulary knowledge. For this reason, other strategies can be incorporated as well. These strategies involve skimming, which promotes the exploration of general information within the mentioned text, and scanning, which facilitates locating specific information [10, p. 4]. According to the words of Toprak and Almacıoğlu, one of the most important components of this stage for teachers is to implement various activities in the classroom and to pay attention to the multiple intelligence types and individual styles of the learners [11, p. 34], which unfortunately frequently overlooked in research.

Moving on to the next stage, which is known as the post-reading stage, the strategies differ somewhat from those incorporated during the other stages. in this case, the main focus should be on summarising and outlining the text that was read, as Saricoban stated [10, p. 4–5]. In their collaborative work, Toprak and Almacıoğlu suggested that this can be done in two ways, which either include the joint work of the teacher and the learners, or it can be completed through pair work among students [11, p. 23–24]. However, there is another aspect teachers should consider, which is the integration of the other three skills (speaking, writing, listening) with students' reading comprehension. To accomplish this, Saricoban men-

tioned additional strategies as well, such as summarising, evaluating, synthesizing, reflecting, and commenting [10, p. 5].

Another researcher who dealt with the topic of reading in the context of language learning is Küçükoğlu. In the study he published in 2012, he discussed various reading strategies individually, giving reasons for their effectiveness. These strategies include predicting, visualizing, making connections, summarizing, questioning, and last but not least, inferring [7, p. 710–711].

She drew attention to the fact that successful or proficient readers have reading goals and a purpose for reading. Therefore, they make predictions based on their prior knowledge and experiences [7, p. 710–711]. Afflerbach also stated that the reader's background knowledge greatly influences how they make predictions about the text [1, p. 143].

Besides Küçükoğlu, there are many other researchers who conducted research on the implementation of reading in the context of language learning, and on the strategies, which facilitate this process. Damayanti, Fitriani and Marhaban, for example, highlighted that visualizing, as a reading strategy, can make the lesson more interesting for students and it also plays a big role in the development of their comprehension skills [5, p. 498]. While King, Biggs, and Lipsky emphasised the usefulness of summarizing, as it also improves learners' comprehension skills. Another strategy, which has a great effect on the improvement of comprehension and critical thinking skills, is questioning, as it was mentioned by Anisah, Fitriati, and Rukmini [2, p. 308–309]. Apart from that, Kulaç and Walters mentioned inferring (reading between the lines) as a strategy which not only promotes reading comprehension, but simultaneously helps students create a positive attitude toward reading [6, p. 486–487].

Besides that, further research was conducted by Chandra who examined the role of reading in language learning in recent years. During his research, one of the main aspects he focused on was the impact of reading on the language skills. As a result, he demonstrated that reading not only plays a big part in expanding the reader's vocabulary, but also develops clarity, as well as fluency and accuracy. Apart from that, it facilitates the effective use of the language by promoting communicativeness and interactivity [2, p. 171–183].

Another researcher who conducted research on this topic was Saricoban. During his research within this topic, he mostly focused on the strategies successful readers use in the three stages of reading. He investigated the subject among ELT students at Hacettepe University, and evaluated the data through a percentage study. The results suggested that it would be ideal for teachers to use lead-in and personalized questions during the pre-reading stage. In the while-reading stage, the focus should be placed on the general understanding of the text, while later on, the smaller aspects of the text should also be examined. Saricoban also concluded that ideally the post-reading stage should contain strategies, such as commenting, evaluating, and synthesizing [2].

Subsequent research was carried out among 1st and 4th year students in the ELT Department at Dicle University by Ozek and Civelek, during which they focused on the use of cognitive reading strategies. With the participation of the students, they observed the strategies employed by them while reading a text [9].

According to the results of this research, in the pre-reading stage, connecting the title to the text was the most commonly implemented strategy. Throughout the while-reading stage, students made use of looking up the unknown words in the dictionary, guessing the meaning of words from the context, bypassing unknown words, thinking aloud, and activating their background knowledge. While in the post-reading stage, students did not incorporate any strategy [9].

The results of the research we conducted among English major students also indicated that reading positively impacts multiple language skills, and the effectiveness of the implemented strategies depends on individual preferences.

Research objectives. The main goal of the research was to explore how reading can be implemented as an effective tool for language learning, taking into account the habits and strategies that facilitate this process. For this reason, the first step was to explore existing research and reviews on the topic. In addition, the research we conducted among English major students provided valuable insights and served as a great opportunity to gain a better understanding of the subject.

Presentation of the main material. The usefulness of reading in the context of language learning and the effectiveness of reading strategies became evident in the research we carried out as well. This research was conducted among English major students with 51 respondents. The age of the respondents varied, however, most of them were between the ages of 17 and 22.

During the research, the first aspect we focused on was their attitude and approach toward reading. As the results showed, most of them spend at least 15 to 30 minutes reading (mostly media posts, fiction, arti-

cles). It was also revealed that their primary reasons for reading are mostly for personal entertainment, language skill development, and personal development (most of them read at home, others while traveling). Additionally, we assessed the main difficulties they face when reading in English. In this case, two answers stood out to us the most: unknown words and lack of time.

After evaluating these aspects, we examined the strategies that they employ during the three stages of reading. The results showed that in the pre-reading stage, most of the students do not utilise any particular strategy; however, some mentioned skimming the title for better understanding, and using their background knowledge. In the reading stage, the strategies that were most commonly mentioned included visualising and skimming. During the post-reading stage, the most popular responses were summarising and reflecting.

Another area of focus was the strategies students employ when encountering unknown words and how frequently they utilise reading strategies in general. For the first question, the most common answers were the use of dictionaries and guessing the meaning from the context. Regarding the frequency, most of the respondents answered 'sometimes', 'frequently', and 'rarely'.

In addition, we were also interested in students' opinions on the effectiveness of reading strategies, with a focus on the understanding of grammatical structures, the development of reading comprehension, and the improvement of oral and written communication. The majority of the respondents considered reading strategies to be very helpful for vocabulary expansion (43.1%), the understanding of grammatical structures (45.1%), the development of reading comprehension (49%), oral communication (37.3%), and written communication (56.9%).

Regarding their opinions on the most effective strategies for language learning, extensive reading was the most commonly mentioned one among annotating, inferring, scanning, skimming, and visualizing. Regarding the least effective strategy, most of the respondents stated that there were no strategies they considered ineffective.

As for overall improvement and perceived changes in their language skills, some respondents stated that they do not consciously use reading strategies. However, a large percentage indicated that they have noticed slight or even significant improvement since using such strategies.

The participants were also asked for their opinions on which factors influence the effectiveness of reading strategies. The answers varied. Most of them highlighted interest in the topic as the most influential factor. While other commonly mentioned factors included the difficulty level of the text, the level of language proficiency, the time spent on reading, and the learning environment.

Conclusion. Reading is one of the four skills that has a great impact on mastering a foreign language. However, to integrate it effectively, learners and teachers should consider the three stages of reading and the strategies that can be incorporated during these stages. It is also important to recognise that what works for one person may not be the most efficient for another. For this reason, students should also be encouraged to experiment with different strategies and choose those that work best for them. Moreover, the role of reading in language learning still holds great potential for further research.

REFERENCES:

1. Afflerbach P. The Influence of Prior Knowledge and Text Genre on Readers' Prediction Strategies. Journal of Reading Behavior. 1990. Vol. 22, №. 2. P. 131–148. DOI: 10.1080/10862969009547700

2. Anisah N., Fitriati S. W., Rukmini D. Teachers' Questioning Strategies to Scaffold Students' Learning in Reading. English Education Journal. 2019. Vol. 9. P. 128–143. DOI: https://doi.org/10.15294/eej.v9i1.28110

3. Celik B. The Role of Extensive Reading in Fostering the Development of Grammar and Vocabulary Knowledge. International Journal of Social Sciences & Educational Studies. 2019. Vol. 6, №. 1. P. 215–223. DOI: https://doi.org/10.23918/ijsses.v6i1p215

4. Chandra R. P. Reading Skill: A Key to the Development of Language Acquisition. The Creative Launcher: An International, Open Access, Peer Reviewed, Refereed Journal in English. 2021. Vol. 6, №. 4. P. 176–186. DOI: https://doi.org/10.53032/tcl.2021.6.4.27

5. Damayanti P. R., Fitriani S. S., Marhaban S. The Visualization Metacognitive Strategy to Improve Reading Comprehension. English Education Journal. 2020. Vol. 11, №. 4. P. 498–511. URL: https://jurnal.usk.ac.id/EEJ/article/view/17226

6. Kulaç D., Walters J. The Effect of Contextual Inferencing Strategies on EFL Learners' Attitudes Towards Reading. Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2016. Vol. 232. P. 486–493. DOI: 10.1016/j.sbspro.2016.10.066

7. Küçükoğlu H. Improving Reading Skills Through Effective Reading Strategies. Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2013. Vol. 70. P. 709–714. DOI: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.113

8. Lailiyah M., Wediyantoro P. L., Yustisia K. K. Pre-reading Strategies on Reading Comprehension of EFL Students. EnJourMe (English Journal of Merdeka): Culture, Language, and Teaching of English. 2019. Vol. 9, №. 2. P. 82–87. DOI: 10.26905/enjourme.v4i2.3954

9. Ozek Y., Civelek M. A Study on the Use of Cognitive Reading Strategies by ELT Students. The Asian EFL Journal. Professional Teachers Articles. 2006. P. 1–26. URL: https://www.scribd.com/document/476749343/PTA-August-06-ozec-civelek-pdf

10. Saricoban A. Reading Strategies of Successful Readers Through the Three Phase Approach. The Reading Matrix: An International Online Journal. 2002. Vol. 2, №. 3. P. 1–17. URL: https://www.readingmatrix.com/articles/saricoban/article.pdf

11. Toprak E., Almacıoğlu G. Three Reading Phases and Their Applications in the Teaching of English as a Foreign Language in Reading Classes with Young Learners. Journal of Language and Linguistic Studies. 2009. Vol. 5, №. 1. P. 0–36. URL: https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/71 (Last accessed: 26. 07. 2025).

УДК 81’27:070(811.111)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.22

ФУНКЦІОНУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО СЛЕНГУ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ

THE FUNCTIONING OF AMERICAN SLANG IN MODERN ENGLISH-LANGUAGE PRESS

Степанюк Н.В.,
orcid.org/0000-0002-7418-1735
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Калінюк О.О.,
orcid.org/0000-0002-4955-8019
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Кашуба М.В.,
orcid.org/0000-0002-0989-3250
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена всебічному аналізу функціонування американського сленгу в текстах сучасної англомовної преси. Сленг, як динамічний і соціально маркований лексичний прошарок, дедалі активніше інтегрується у публіцистичний дискурс провідних ЗМІ, зокрема таких видань, як *The Economist, The Guardian, Financial Times* та ін. Метою дослідження є виявлення провідних функцій, які виконує американський сленг у журналістських текстах, а також аналіз його тематичної організації та прагматичного навантаження. Матеріалом послугували понад 100 одиниць актуального американського сленгу, засвідчених у текстах авторитетних медіа. У межах дослідження було запропоновано тематичну класифікацію, що включає вісім груп: технологічний сленг, економіко-бізнесовий, інтелектуально-освітній, соціально-психологічний, ідентифікаційний (пов’язаний із зовнішністю та стилем), молодіжно-мемний, політичний, а також сленг цифрової поведінки. З’ясовано, що сленг виконує в сучасній англомовній пресі шість основних функцій: експресивну, функцію економії мовних засобів, ідентифікаційну, функцію актуалізації, гумористичну та десакралізаційну. Також виокремлено додаткові підфункції: оцінну, маніпулятивно-дискредитаційну та метамовну. Сленг в англомовній пресі дедалі частіше постає як засіб створення живої, емоційно забарвленої та сучасної журналістики. Його використання свідчить про зміну парадигми медіакомунікації, де важливою стає персоналізація висловлення, естетика інтернет-дискурсу та гнучкість стилю. Такий підхід дозволяє журналісту зблизитися з аудиторією, відобразити її культурні коди та оперативно реагувати на зміни в соціумі. Запропонована функціонально-тематична модель сприяє глибшому розумінню ролі сленгу в публічній комунікації та може бути використана для подальших соціолінгвістичних і лексикографічних досліджень.

Ключові слова: неформальна лексика, американський сленг, публіцистичний дискурс, англомовна преса, соціолінгвістика.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the functioning of American slang in the texts of contemporary English-language press. Slang, as a dynamic and socially marked lexical stratum, is increasingly integrated into the journalistic discourse of leading media outlets, such as *The Economist, The Guardian, The Financial Times*, and others. The aim of the study is to identify the key functions performed by American slang in journalistic texts, as well as to analyze its thematic organization and pragmatic value. The research material comprises over 100 units of current American slang documented in the texts of reputable media. The study proposes a thematic classification that includes eight groups: technological slang, economic and business slang, intellectual and educational slang, socio-psychological slang, identity-related slang, youth- and meme-based slang, political slang, and slang of digital behavior. It has been established that slang in the modern English-language press performs six primary functions: expressive, economy of language means, identification, actuality-enhancing, humorous, and desacralization. Additionally, the research highlights several subfunctions, including evaluative, manipulative/discrediting, and metalinguistic. Slang in English-language journalism is increasingly used as a means of creating vivid, emotionally charged, and up-to-date media texts. Its usage reflects a shift in the paradigm of media communication, where personalization of expression, the aesthetics of internet discourse, and stylistic flexibility are becoming crucial. This approach enables journalists to connect with their audience, reflect its cultural codes, and promptly respond to societal changes. The proposed functional-thematic model contributes to a deeper understanding of the role of slang in public communication.

Key words: informal vocabulary, American slang, journalistic discourse, English-language press, sociolinguistics.

Постановка проблеми. Сленг, як неформальний лексичний шар мови, завжди викликав значний інтерес у лінгвістів. Його динамічний та мінливий характер робить його чудовим індикатором соціальних, культурних та технологічних змін. У сучасному світі, де інформація поширюється з неймовірною швидкістю, преса відіграє ключову роль у формуванні суспільної думки та відображенні мовних інновацій. Американський сленг, зокрема, завдяки глобальному впливу американської культури та медіа, став значним явищем у світовому англомовному просторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сленг є багатогранним явищем, що має різні визначення та інтерпретації. Сленгом прийнято вважати особливий різновид ненормативної лексики, що характеризується експресивністю, емоційністю та короткочасним існуванням. У словнику О.О. Селіванової сленг визначено як «різновид соціолекту, додаткова лексична система, яка являє собою паралельну експресивно-оцінювальну, частіше за все стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять і належить до певної соціальної субкультури» [4, с. 331].

Вивченню американського сленгу присвячено багато робіт як зарубіжних, так і українських дослідників. У. Потятиник розглядає американський сленг як особливий соціостилістичний субваріант ненормативної англійської мови у США із соціодемографічною дистрибуцією, для якого характерні: неоднорідність складу, соціопсихологічна мотивація вживання, соціостилістична зниженість повідомлення, більш чи менш обмежена функціональність, домінування конотативного компонента над денотативним [3, с. 38]. Вчені Чжоу та Фан [6] провели всебічне соціолінгвістичне дослідження американського сленгу, деталізуючи його характеристики (гумор, лаконічність, оригінальність, нестабільність) та ключові соціальні функції (прагнення до самоідентифікації, вираження емоційних почуттів, досягнення ввічливості). Такий підхід формує основу для розуміння функцій сленгу в пресі. Ми бачимо, що сленг не лише збагачує мову, а й виконує важливі соціальні та комунікативні функції, дозволяючи авторам ефективніше взаємодіяти з аудиторією та відображати реалії сучасного світу. Українські вчені Ніколаєва Т. та ін., Сидоренко Ю.І., Бабелюк О.А. вивчають американський сленг в контексті ширших соціолінгвістичних досліджень, часто в порівнянні його з українським сленгом, в аспекті перекладу [2; 5; 1].

Постановка завдання. Ця стаття присвячена аналізу функціонування американського сленгу в сучасній англомовній пресі. Матеріалом дослідження стали такі авторитетні видання, як *The Economist*, *Financial Times, The Guardian* тощо, які, на відміну від «жовтої преси», дотримуються високих стандартів журналістики та мови. Метою нашої розвідки є дослідити, як сленг інтегрується в офіційний дискурс англомовної преси, які тематичні групи він найчастіше охоплює та які функції він виконує у тексті.

Виклад основного матеріалу. У межах проведеного нами дослідження було проаналізовано понад 100 одиниць американського сленгу, що були засвідчені в публікаціях авторитетної англомовної преси. Для систематизації матеріалу було застосовано тематичну класифікацію, яка ґрунтується на семантичній домінанті кожного сленгізму – тобто на сфері діяльності, соціальному контексті або емоційному фоні, в межах яких функціонує відповідна одиниця. В результаті було виділено 8 тематичних груп.

1. Технологічний сленг. Ця група об'єднує сленгові одиниці, що виникли внаслідок розвитку цифрових технологій, інформаційних платформ, штучного інтелекту й нових моделей бізнесу в цифровому середовищі. Вони активно використовуються в техноогляді, аналітичних колонках та популярно-наукових статтях. Наприклад: *bleeding edge, jailbreaking, hallucination, ghost kitchen, zombie boxes, enshittification, paywall*.

2. Економічний і бізнес-сленг. До цієї групи входять сленгізми, пов'язані зі світом інвестицій, стартапів, нових моделей зайнятості та економічної поведінки. Часто такі одиниці функціонують як ярлики або терміни, що підкреслюють динаміку сучасної економіки. Наприклад: *unicorn, minicorn, decacorn, gig economy, frugal fatigue, flex.*

3. Інтелектуально-освітній сленг. Цей прошарок репрезентує ставлення до інтелекту, знань і освітньої еліти. Часто ці одиниці мають іронічне або зневажливе забарвлення, що слугує десакралізації знань в очах масової аудиторії. Наприклад: *egghead, dork, whizz kid*.

4. Соціально-психологічний сленг. До цієї категорії належать одиниці, які репрезентують емоційні стани, моделі поведінки, стосунки в цифрову епоху, реакції на сучасні соціальні норми. Цей сленг відображає психологічні виклики, з якими стикаються носії мови. Наприклад: *ghosting, zumping, toxic productivity, brat, delulu, crashing out, pookie, buddy, sleep on*.

5. Сленг зовнішності, стилю та ідентичності. Ця група охоплює одиниці, пов'язані з модою,

зовнішнім виглядом, самопрезентацією та соціальною привабливістю. Часто сленг у цій категорії використовується для самовираження або оцінки інших у візуально орієнтованому медіапросторі. Наприклад: *rizz, drip, fit, mid, clapped, looksmaxxing, sigma, mother*.

6. Молодіжна культура та інтернет-меми. До цього кластеру належать сленгові одиниці, що функціонують у межах TikTok-культури, фан-спільнот, мемного мовлення. Вони найчастіше є контекстно залежними, з обмеженим терміном актуальності, проте активно репрезентують поколінневі зміни в комунікації. Наприклад: *skibidi, barbenheimer, delulu, pookie, cap / no cap, bet, cringe, real, to sleep on, mother.*

7. Політичний і суспільно-критичний сленг. Ці лексеми вживаються в медіадискурсі як інструменти політичної боротьби, сатири, маніпуляції або дискредитації опонентів. Вони функціонують як носії ідеологічно забарвленої оцінки. Наприклад: *snowflake, ratfucking, covidiot, enshittification*.

8. Сленг поведінки в інтернеті / цифровому середовищі. Окрему тематичну нішу займають одиниці, що описують моделі споживання медіа, поведінку в соцмережах, оцінювання контенту. Цей сленг віддзеркалює зміну ритуалів спілкування в цифрову добу. Наприклад: *doomscrolling, brain rot, ratioed, sleep on, cap / no cap, cringe.*

Запропонована тематична класифікація дозволяє структурувати сленгові одиниці за сферою функціонування та семантичними полями. Такий підхід є корисним не лише для лексикографічного аналізу, а й для вивчення соціокультурної динаміки мови мас-медіа. Виявлено, що найпродуктивнішими є групи, пов'язані з молодіжною інтернет-культурою, технологіями та соціально-психологічними процесами, що засвідчує зсув у бік персоналізованої, гібридної, емоційно забарвленої комунікації у сучасній журналістиці.

Сучасна тенденція англомовної преси дедалі частіше використовувати одиниці сленгової лексики зумовлена не лише прагненням до стилістичної динаміки, а й глибшими прагматичними установками. У межах нашого дослідження було виділено шість основних функцій, які виконує американський сленг у публіцистичних текстах:

1. Експресивна функція. Ця функція реалізується через здатність сленгових одиниць передавати емоційно насичене ставлення автора до об'єкта опису. Сленг надає тексту жвавості, підсилює інтонацію і робить матеріал більш «живим» для читача. Зокрема, такі лексеми, як *unicorn, rizz, cringe, mother, drip*, *flex*, *peak* виразно моделюють позитивну або негативну емоційну реакцію. Так, *rizz* (харизма) підсилює молодіжну енергетику, імплікує сексуальну привабливість, *cringe* (сильне почуття сорому, незручності або відрази, викликане чиєюсь поведінкою, висловлюваннями тощо) активує емпатію, викликає сильну реакцію, *mother* (велична, впливова жінка) викликає повагу, використовує феміністичний підтекст, *drip* (стиль, мода) підсилює образ, візуальну привабливість, *flex* (похизування) підкреслює показовість дії, *peak* (позитивний або негативний максимум) надає ситуації драматизму. Використання таких слів допомагає журналісту створити ефект присутності та емоційної залученості аудиторії. Наприклад:

"*The tech industry's unicorn obsession has created a bubble waiting to burst.*" [10]

У даному фрагменті сленгізм *unicorn* використовується для позначення стартапів, які оцінюються у понад 1 мільярд доларів. Буквально *unicorn* означає міфічну істоту, що викликає асоціації з чимось рідкісним, магічним, бажаним, навіть казковим. Тобто сленгізм не просто називає тип компанії, а й емоційно оцінює поточне економічне явище. Це яскравий приклад використання сленгу для створення емоційного забарвлення та підкреслення винятковості та, водночас, потенційної небезпеки явища. Воно надає тексту жвавості та привертає увагу до спекулятивного характеру оцінки цих компаній.

2. Функція економії мовних засобів. Сленг дозволяє замінити розгорнуті описові конструкції лаконічними, інформативно насиченими одиницями. Такі сленгізми, як *86* (замість *get rid of*), *fit* (замість outfit), *delulu* (замість *delusional*), *mid* (замість *mediocre*), *cap* (замість *nonsense, exaggeration*), *ghosting* (переривання стосунків або спілкування без пояснень), є прикладами лексичних одиниць, що передають складні смисли стисло, в межах одного-двох складів. В умовах газетної або онлайн-статті, де має значення обсяг і швидкість сприйняття, ця функція є особливо релевантною. Цікавим прикладом є заголовок одної із статей у газеті The Guardian:

"*What does '8647' really mean? Not what Trump's supporters are saying.*" [12]

У цій статті мова йдеться про те, що Трамп (47 президент США) звинуватив колишнього голову ФБР у закликах до його вбивства на підставі того, що він зробив морськими мушлями на пляжі зображення *8647* та виклав його у соцмережах. Справа в тому, сленгізм *86* дуже рідко може означати «вбити когось», але Дж. Коумі зовсім не мав це на увазі. Тобто, вживання сленгізму при-

звело до непорозуміння і автор статті надав читачеві обгрунтоване пояснення. Це не поодинокий випадок використання сленгізму *86* у серйозній пресі. Його регулярне використання у пресі, особливо під час аналізу значення політичних протестів, пояснюється ти, що він дозволяє лаконічно передати складну ідею.

3. Функція ідентифікації та солідарності. Сленг виконує роль маркера групової приналежності. Його вживання створює ефект близькості між автором і читачем, особливо коли йдеться про молодіжну аудиторію або представників певних соціальних спільнот. Наприклад, лексеми *zumping* (молодь, яка пережила пандемію спілкуючись через Zoom), *covidiot* (той, хто ігнорує COVID-обмеження), *snowflake* (дуже чутлива людина), *doomscrolling* (безконтрольне читання негативних новин) *delulu* (божевільний, відірваний від реальності) та *skibidi* (символ інтернет-абсурду, безглуздя), сигналізують належність до культурних кодів покоління Z або активних користувачів соціальних мереж. Сленгізм *whizz kid* (молодий техно- або фінансовий геній) є ідентифікацією з молодим талановитим спеціалістом, *looksmaxxing* (комплекс дій, спрямованих на те, щоб стати максимально привабливим за соціальними стандартами) – ідентифікація з онлайн-субкультурою, що одержима зовнішністю, *sigma* (самодостатній мачо) – маркер належності до певної чоловічої ідеології, *enshittification* (погіршення сервісу через жадібність, рекламу тощо) – термін з інтернет-культури, що спільно використовується критиками великих платформ, *flex* (хизування, демонстрація статусу) маркує учасників соціальних мереж і молодіжної культури. У такий спосіб автор демонструє розуміння цінностей своєї аудиторії.

4. Функція відображення сучасності та актуальності. Сленг – один із найдинамічніших прошарків лексики, що безпосередньо реагує на соціальні, політичні й технологічні зміни. Його використання дозволяє журналістам засвідчити свою обізнаність у поточних тенденціях. Сленгізми на кшталт *gig economy* (ринок фрілансу), *ghost kitchen* (віртуальна кухня), *hallucination* (хибна відповідь штучного інтелекту), *enshittification* (погіршення онлайн-сервісів через комерцію), *brain rot* (стан, коли людина поглинає занадто багато низькоякісного контенту, медійна деградація), *zombie boxes* (телевізори як пасивні девайси), *rawdogging* (відмова від базових засобів безпеки), toxic productivity (нав'язлива працьовитість як елемент постпандемічної культури), *bleeding edge* (настільки нова або експериментальна технологія, що її використання ще нестабільне, ризиковане, але потенційно революційне), *paywall* (система, яка обмежує доступ до онлайн-контенту, доки користувач не оплатить підписку) демонструють тісний зв'язок між лексиконом і трансформаціями інформаційного простору. Саме таку функцію виконує сленгізм *deepfake* у наступному уривку:

"*The debate over AI's impact on jobs is still a hot topic, with many experts warning about the rise of deepfakes*." [10]

Сленгізм *deepfake* з'явився у мові з розвитком технологій штучного інтелекту і позначає підроблені зображення або відео, створені за допомогою ШІ. Його використання в пресі демонструє актуальність теми та обізнаність автора з новітніми технологічними трендами. Це підкреслює готовність серйозних видань використовувати нову лексику для точного відображення сучасних реалій.

5. Гумористична функція. Багато сленгових одиниць мають ігрову природу або слугують засобом іронії, сатири чи культурної пародії. Через такі слова журналісти не лише передають інформацію, а й розважають читача. Наприклад, *egghead* (інтелектуал, ботан), *brat* (примхлива, розбещена людина, нахаба, істерик), *delulu* (оманливий, відірваний від реальності), *Zumping* (розрив стосунків через Zoom), *to sleep on smth* (недооцінювати щось, не звертати належної уваги). Так, у наступному уривку з The Guardian автор використовує сленговий вираз *to sleep on*, який явно контрастує з типовою аналітичною лексикою:

"Don't sleep on the Green Party – their rise is real." [12]

Такий стиль викликає іронічну усмішку саме через своє несподіване звучання у «серйозному» тексті. Крім того, сленгізм *to sleep on* викликає іронічне подвійне прочитання, ніби хтось фізично проспав партію Зелених.

В іншому фрагменті сленгізм *dork* (принизливе, жартівливе позначення непривабливої, незграбної, соціально невмілої людини) вживається щодо впливового технологічного мільярдера, Марка Цукерберґа:

"*Not so long ago, Zuck was widely known as an awkward dork with an unflattering haircut…*" [12]

Завдяки використанню сленгізму *dork,* що навмисно вживається відносно великої фігури, створюється комічний і принизливий ефект без прямої агресії, але з чітким критичним підтекстом.

6. Функція десакралізації. Ця функція полягає в зниженні пафосу при описі складних або серйозних тем. За допомогою сленгу журналісти

«приземлюють» абстрактні або технократичні поняття, роблячи їх доступними для масової аудиторії. Наприклад, *hallucination* (вигаданий факт, помилкове твердження, яке ШІ «видає» як достовірне), *ratfucking* (маніпулятивні політичні тактики), *frugal fatigue* (втома від ощадності), *enshittification* (погіршення сервісу платформи через рекламу, обмеження функцій тощо), *toxic productivity* (нав'язливе прагнення постійно працювати, навіть на шкоду здоров'ю, особистому життю чи відпочинку), *crashing out* (вихід з об'єднання без домовленостей, зрив перемовин) – це приклади того, як складні феномени осмислюються через неформальну лексику.

Реалізацію зазначеної функції також яскраво демонструє сленгізм *keyboard warrior* (воїн клавіатури). Він означає людину, яка агресивно чи безапеляційно висловлюється в інтернеті, але не в реальному житті; в контексті дистанційної роботи цей сленгізм може описувати людину, яка виглядає зайнятою лише в електронному просторі. Таким чином сленгізм знижує офіційність теми віддаленої роботи, показуючи її абсурдні або кумедні аспекти. Це типовий приклад десакралізації через гумор і неформальність.

Цікавим є використання сленгізмів *rocket-fuel stock* (акція на ракетній тязі) та *meme stock* (мемна акція) для позначення акцій компанії, які надзвичайно стрімко зростають у ціні або, у випадку з *meme stock,* зростають у вартості не через реальні фінансові показники, а через популярність у соцмережах:

"Robinhood, once known for the 2021 ***meme stock*** *craze, has significantly matured."* [11]

Вживання тут сленгізму *meme stock* додає емоційності до теми інвестування, десакралізує аналітичний тон, використовуючи образ із поп-культури. Таким чином знецінюється традиційне розуміння фондового ринку, підкреслюється його ірраціональність. Обидва сленгізми роблять мову фінансів менш офіційною, ближчою до інтернет-культури та молодіжної аудиторії.

У межах нашого аналізу було виокремлено також кілька підфункцій:

1. Оцінна функція. Ця функція спостерігається у випадках, коли сленг є носієм соціального чи естетичного судження, тобто означає схвалення чи осуд: *mid* (посередній, невиразний, «ні риба, ні м'ясо»), *cringe* (такий, що викликає відторгнення, «треш»), *clapped* (виснажений, зношений, «вбитий часом»), *slay* (блискуче впоратись, виглядати вражаюче), *drip* (стильний одяг, крутий образ) тощо.

2. Маніпулятивна / дискредитаційна функція. Особливо в політичному контексті такі сленгізми, як *snowflake* (надто чутлива людина, яка не витримує критики), *ratfucking* (політичне шахрайство, маніпуляція, брудні трюки), *covidiot* (людина, яка ігнорує правила безпеки під час пандемії), застосовуються не для вираження почуттів, а для дискредитації або впливу на ставлення читача.

3. Метамовна функція. Реалізацію даної функції можна спостерігати, коли сленг використовується для коментування самого мовлення або стилю поведінки інших: *no cap* (без перебільшення), *real* (правдивий, щирий).

Запропонована нами класифікація охоплює основні прагматичні вектори функціонування сленгової лексики в сучасній журналістиці. Вона дозволяє не лише диференціювати мотиви вживання тієї чи іншої одиниці, а й простежити, як медіа адаптують мову для конструювання актуального, емоційного та достовірного повідомлення.

Висновки. Функціонування американського сленгу в сучасній англомовній пресі є складним та багатогранним явищем. Воно відображає динамічні зміни в мові, культурі та суспільстві. Серйозні видання, незважаючи на свою традиційну прихильність до формального стилю, все частіше інтегрують елементи сленгу, використовуючи його для досягнення експресивної, економної, ідентифікаційної, актуальної, гумористичної та десакралізуючої функцій.

Ці тенденції свідчать про те, що сленг не є лише маргінальним явищем, а став невід'ємною частиною сучасної англійської мови, яка активно використовується та адаптується навіть у офіційних та інформаційних контекстах. Дослідження сленгу в пресі є важливим для розуміння еволюції мови, впливу медіа на її розвиток та культурних змін, що відбуваються у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабелюк О., Лах Д., & Коляса О. Сленгізми на позначення явищ COVID-19 в сучасному англомовному інтернет дискурсі. *Львівський філологічний часопис.* 2020. Вип. 8. С. 14–19. URL: https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-8.2

2. Ніколаєва Т. та ін. Slang vocabulary of the Ukrainian and English languages: translation aspect / Ніколаєва Т. та ін. *World Journal of English Language* . 2023. Vol. 13, No. 5. P. 52–59. URL: https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7419d95d-50f0-41a9-9d18-d47643df1251/content (дата звернення 08.06.25)

3. Потятиник У. О. Соціолінгвістичні та прагмастилістичні аспекти функціонування сленгової лексики (на матеріалах періодики США) : дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2002. 246 с.

4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.

5. Сидоренко Ю. І. Специфіка відтворення американського сленгу у текстах публіцистичного стилю. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис».* 2021. № 9. С. 194–198. URL: DOI https://doi.org/10.32447/2663-340X-2021-9.29

6. Zhou Y., Fan Y. A sociolinguistic study of American slang. *Theory and Practice in Language Studies.* 3(12). 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/276020811_A_Sociolinguistic_Study_of_American_Slang (дата звернення 08.06.25)

7. Merriam-Webster's dictionary. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/vulgar (дата звернення: 08.06.2025).

8. The Online Slang Dictionary. URL: http://onlineslangdictionary.com/ (дата звернення: 08.06.2025).

9. Urban Dictionary. URL: https://www.urbandictionary.com/ (дата звернення: 08.06.2025).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

10. The Economist (2020-2025). URL: https://www.economist.com

11. Financial Times (2020-2025). URL: https://www.ft.com

12. The Guardian (2020-2025). URL: https://www.theguardian.com/

UDC 811.111+811.162.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.23

SEMANTIC RELATIONSHIPS IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF THE U. S. HIGHER EDUCATION (BASED ON THE MATERIALS FROM THE WEBSITES OF THE U. S. HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS)

СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ США (НА МАТЕРІАЛІ ВЕБ-САЙТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ США)

Fedorenko S.V.,
orcid.org/0000-0001-8517-9975
Doctor of Science in Pedagogy, Professor,
Professor at the Philology and Translation Department
Kyiv National University of Technologies and Design

Isakova Ye.P.,
orcid.org/0000-0002-8487-042X
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Philology and Translation Department
Kyiv National University of Technologies and Design

Kornyeyeva I.O.,
orcid.org/0000-0003-4617-6741
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Philology and Translation Department
Kyiv National University of Technologies and Design

The article highlights semantic relations (synonymy, antonymy, polysemy) within the terminological system of specialized language of the U. S. higher education. In the study, the authors utilize the definition of the educational term of the U. S. higher education as a standard lexical or syntactic nominative unit with a neutral connotation and communicative, pragmatic and heuristic orientation, denoting a special educational concept and functionally related to the professional sphere of higher education in the United States. The material for the study was the websites of the U. S. higher education institutions as specialized texts, which are characterized by their multimodal nature, providing for various ways of presenting information, including language, graphics, images, sound/music. Being the most important means of ensuring fast and effective communication of higher education institutions with the target audience, a university website as a type of professional text has a clearly expressed pragmatic orientation. It is outlined that the analysis of semantic relations plays an important role in the study of paradigmatic aspects of the nomination of the terminological units of the U. S. higher education. Paradigmatic relations of a term serve as the basis by which terminological units are organized into certain terminological structures.It is stated that the phenomena of synonymy, antonymy, and polysemy, in combination with logical methods of definition and classification, are considered universals of any terminological system. It is emphasized that semantic relations in the studied specialized language and in the national language differ significantly. The conclusion is drawn that while the phenomena of synonymy, antonymy, polysemy are widespread in the lexical system of the commonly used language, in the terminological system under study these phenomena have their own limitations and specificity, which is determined by such requirements for the term as unambiguity, stylistic neutrality, etc., ideally excluding any polysemantic relations.

Key words: U. S. higher education term, specialized language, website, specialized text, multimodal text, semantic relations, synonymy, antonymy, polysemy.

У статті висвітлено семантичні відношення (синонімія, антонімія, полісемія) в термінологічній системі вищої освіти США. У дослідженні автори послуговуються визначенням освітнього терміна вищої освіти США як стандартної лексичної або синтаксичної номінативної одиниці з нейтральною конотацією та комунікативною, прагматичною й евристичною спрямованістю, що позначає спеціальну освітню концепцію та є функційно віднесеною до професійної сфери вищої освіти США. Матеріалом дослідження слугували веб-сайти закладів вищої освіти США, фахові тексти цієї галузі, що визначаються своїм мультимодальним характером, передбачаючи різні способи представлення інформації, з-поміж яких мова, графіка, зображення, звук/музика. Будучи найважливішим засобом забезпечення швидкої та ефективної комунікації закладів вищої освіти зі своєю цільовою аудиторією, університетський веб-сайт як тип фахового тексту має чітко виражену прагматичну спрямованість. Зазначено, що аналіз семантичних відношень відіграє важливу роль у вивченні парадигматичних аспектів номінації термінологічних одиниць вищої освіти США. Парадигматичні відношення терміна слугують основою, за допомогою якої термінологічні одиниці організовуються в певні термінологічні структури. Наголошено, що явища синонімії, антонімії та полісемії, у поєднанні з логічними методами визначення та класифікації, вважаються універсаліями для будь-якої термінологічної системи. Наголошено, що семантичні відношення у досліджуваній спеціалізованій мові та в національній мові суттєво відрізняються. Зроблено висновок, що, хоча явища синонімії, антонімії, полісемії поширені в лексичному середовищі загальновживаної мови, у досліджува-

ній термінологічній системі ці явища мають свої обмеження та специфіку, яка визначається такими вимогами до терміна, як однозначність та стилістична нейтральність.

Ключові слова: термін вищої освіти США, фахова мова, веб-сайт, фаховий текст, мультимодальний текст, семантичні відношення, синонімія, антонімія, полісемія.

Problem statement. The continuous development of science and technology brings significant changes to the linguistic and conceptual view of the world, multiplying the specialized vocabulary in the lexical system of the language several times. At the same time, in the conditions of rapid technological development of modern society and increasing information flows, the need for professional communication is growing. This explains the interest in studying problems related to terminological systems. The relevance of the research is also due to a number of extralingual factors: first of all, the scale of transformations that affected the structure and content of the U. S. higher education at the beginning of the 21st century in connection with the rapid development of information technologies, diversification and further pragmatization of this educational sphere. The dialogue "society – communicators of the professional sphere" takes place in new conditions and leads to a specific, functionally directed use of the U. S. higher education terminology, which contributes to the optimal solution of the communicative tasks of the professional community. Active processes of term formation that occur in the modern terminological system of U. S. higher education are accompanied not only by a significant variability of names, but also by the emergence of new pedagogical technologies, which necessitates the ordering and unification of this terminological system, taking into account the specifics of the genesis of its terminological units.

The choice of the specialized language of the U. S. higher education as the object of our research is due to the fact that today the USA is a leader in the common globalization processes of social development not only due to its economic well-being, but also progressive trends in the development of higher education, which is simultaneously a specialized language, which are constantly developing [11]. The terminology of the specialized language of the U. S. higher education has gone through a complex path of development, the dynamics of which are determined by both linguistic and extralingual factors. Therefore, a scholarly understanding of such dynamics in the light of modern ideas about terminological units is necessary for the productive work of specialists in the field of applied linguistics.

Furthermore, today, the expansion of the horizons of professional activity in the field of the U. S. higher education in the digital era is due to the activation of information technologies, which contributed to the transformation of traditional communicative trends and the generation of innovative ones, which are realized through the symbiosis of verbal, nonverbal and paraverbal means in the modern multimodal environment of American higher education institutions. At the same time, their websites, characterized by thier multimodal nature, serve as significant conductors of knowledge, combining the use of various semiotic modes, such as language, graphics, images, sound/music [18; 19; 21]. Axiomatic in the new paradigm of education is the statement about the multimodal nature of communication and multimodality as a property of all texts without exception, even those that at first glance appear to be monocoded [21, p. 269].

Being the most important means of ensuring fast and effective communication of higher education institutions with the target audience, a university website as a type of professional text has a clearly expressed pragmatic orientation [19]. The purpose of this type of professional text under study is to create the image of an "ideal" higher education institution, attract potential students, researchers, sponsors, and disseminate the latest achievements in the field of education and science as well.

Analysis of recent research and publications. In modern Ukrainian and foreign terminological studies, attention is focused on the following aspects: the specifics of the functioning of terms in the lexical system of the language (I. Barnych (2018), G. Budin (2001), A. Dyakov, T. Kyyak and Z. Kudelko (2000), I. Kochan (2004), A. Lipinska (2007) and others); standardization and unification of terminologies of various specialized languages (I. Asmukovich (2014), Yu. Hrybinyk (2015), L. Drozd and L. Roudny (1980), O. Kaminska (2013), R. Mykulchyk (2016), L. Symonenko (1991) and others); cognitive aspect of studying terminologies of specialized languages (S. Vyskushenko (2012), G. Sadovnikova (2016) and others).

Today, individual specialized languages have become the subject of study by many Ukrainian linguists, including: L. Vaskovets (2013) (specialized language of the treasury); S. Vovchanska (2014) (specialized language of marketing); L. Zapotochna (2017) (specialized language of medicine); M. Kizil (2017) (specialized language of computing); O. Konstantinova (2004) (specialized language

of taxation); L. Zhuk (2013) (specialized language of the agricultural sector); S. Kolosova and S. Radetska (2016) (specialized language of the fashion industry); O. Petryna (2016) (specialized language of the banking sector); M. Salamakha (2016) (specialized language of environmental protection); L. Khalipovska (2010) (specialized language of aviation), O. Chuieshkova (2002) (specialized language of economics), etc.

The study of various aspects of educational terminology is presented in the works of such Ukrainian linguists as: T. Bevz (1996) (functional and stylistic features of pedagogical vocabulary); L. Verhun (2004) (translational correspondence of educational vocabulary of English (British and American national variants) and Ukrainian); V. Harapko (2018) (structural and semantic features of English-language pedagogical terms); A. Hudmanian and G. Yencheva (2021) (structural features of aviation polylexemic terms); O. Dubinchuk (1994) (organization of educational terminology); L. Knodel (2019) (translation of English-language educational vocabulary); N. Kostenko (2016) (structural and semantic and functional parameters of English-language educational terms); N. Stefanova (2004) (extralingual conditioning of modern English-language pedagogical terminology); N. Pasichnyk (2014) (semantic and functional aspects of English-language didactic vocabulary), S. Fedorenko (2021) (lexical and semantic features of the terminology of higher education in the USA), V. Yakovleva (2007) (problems of equivalence and translation of pedagogical terminology of education), etc.

K. Sheremeta [16], a Ukrainian linguist, defines an educational term of the U. S. higher education as a standard lexical or syntactic nominative unit with a neutral connotation and a communicative, pragmatic and heuristic orientation, which denotes a special educational concept and is functionally assigned to the professional sphere of the U. S. higher education. In turn, this Ukrainian scholar considers the terminology of the specialized language of the U. S. higher education as a holistic, dynamic system, the structural elements of which are terminological units used to denote specialized educational concepts and are functionally assigned to the professional sphere of the U. S. higher education, exploited in various types of specialized texts, and which develops in accordance with the laws of language and under the influence of extralingual factors [16].

Setting the task. The purpose of the article is to characterize semantic relations (synonymy, antonymy, polysemy) within the terminological system of specialized language of the U. S. higher education. Our study sample included the websites of the following U. S. higher education institutions: Massachusetts Institute of Technology (https://www.mit.edu/), Harvard University (http://www.harvard.edu/), University of Pennsylvania (http://www.upenn.edu/), Yale University (https://www.yale.edu/), Princeton University (www.princeton.edu/), Brown University (https://www.brown.edu/), University of Virginia (https://www.virginia.edu/), University of California, Berkeley (https://www.berkeley.edu/), University of Illinois (http://illinois.edu/).

Presentation of the main material. The analysis of semantic relations plays an important role in the study of paradigmatic aspects of the nomination of the terminological system of the U. S. higher education. Paradigmatic relations serve as the basis by which terminological units are organized into certain terminological structures. In particular, "the unity of the semantic organization of terminological lexicon within the semantic field is based on paradigmatic correlations – synonymous, hyponymic, antonymic, etc." [8, p. 179]. In general, paradigmatic relations are relations where a certain set of lexemes forms a paradigm, for example, a semantic paradigm, which consists of members of one grammatical category, which have common semantic features, but do not have others, and which confirm the systemic organization of terminology [24, p. 8]. The following relations between the meanings of terminological units are distinguished: 1) terms that have the same form but different meanings (polysemous and homonymous terms); 2) terms with a similar meaning but different forms (synonyms and hyponyms); 3) terms of different forms and meanings but semantically related on the basis of opposition (antonyms) [25, p. 3361].

In modern linguistics, the phenomena of synonymy, antonymy, and polysemy, in combination with logical methods of definition and classification, are considered universals of any terminological system. As the Ukrainian philologist O. Konstantinova states, "the systemic result of the process of semantic development of a sign is the simultaneous emergence of synonymy (and, subject to their semantic polarization, antonymy) relations for some words and polysemy for others" [4, p. 193]. Let us begin the consideration of these phenomena within the framework of the terminological system under study with synonymy.

Regardless of such basic requirements for terms as unambiguity and consistency, today's terminological systems do not exclude the phenomenon of synonymy. The nature of synonymy is based on human associative thinking and "is determined by the processes that occur in language and society" [7, p. 210]. The

emergence and widespread use of new technologies, and with them the emergence of innovations in the field of education, is accompanied by the creation of variable nominations to designate these realities. As A. Mishchenko claims, the extralinguistic factor of synonymy is scientific and technological progress, which "presupposes the creation and further evolution of the lexical composition" [7, p. 211]. So, as T. Mykhailova summarizes, the phenomenon of synonymy in terminology is due to linguistic and extralinguistic factors, including:

1) the constant development of science, accompanied by the emergence of new concepts and the desire to give each concept the most accurate name;

2) the lack of uniformity of individual terminological systems;

3) the functioning of outdated names in parallel with new ones;

4) the parallel use of borrowed and autochthonous terms;

5) preference for short forms convenient for oral communication and writing, which generates synonymy at different structural levels [6, p. 18].

According to J. Lyons, any two lexical units are synonyms if the "true semantic" meaning does not change when replacing one word with another [22, p. 428]. Synonyms in the terminological system are represented by terminological units that belong to the same denotation, but differ in conceptual content, semantics of word-forming elements, etymology, level of modernity and specifics of functioning (e.g., *agency – proactivity; autonomy; ability to exercise choice; civic engagement – civic participation; public engagement)*.

As for the classification of synonym terms, in modern linguistics there is no generally accepted classification. For instance, the Ukrainian philologist T. Mykhailova distinguishes three types of synonymous relations between terms according to the semantic criterion: absolute synonyms (terms-doublets); relative (differing in seme) and complex synonyms (the synonymic series includes absolute and relative synonyms) [6, p. 11].

In general, synonymy is based on the identity of the semantic components of the semantic structure of terminological units. The invariant implementation of the meanings of lexical units belonging to the level of linguistic abstraction is implemented in synonymous variants – units of the linguistic level. This approach to synonymy allows us to distinguish synonymous series taking into account the different proximity of the meaning of their components, conceptual essence and stylistic nuances at the functional level. Therefore, synonyms form series of words that are distinguished by establishing the similarities and differences of their meaning based on the analysis of the components of the semantic structure of terms.

Taking into account the fact that in the literary language the presence of words that completely coincide in meaning and use is doubtful, at the level of terminological systems absolute synonymy is mainly widespread, which gives grounds to call this phenomenon terminological doublets – words or combinations of words that are connected by a special terminological correlation with one scientific concept and subject of reality [8, p. 67].

O. Pryimachok, analyzing the works of researchers on the issue of doublet and variant within the phenomenon of synonymy in terminological systems, concludes that "the concept of a variant focuses on the formal side of differences, and the concept of a doublet is directed to the semantic (conceptual) plane, which makes it possible to talk about variant and doublet as different scientific phenomena and to study them separately" [9, p. 131]. In the terminology under study, the most common type of synonymy is doublet, which can be traced in [16]:

1. The use of synonymous core components of terminological phrases. Mostly these are such pairs of term elements as: *education/learning, skills/literacy, competencies/skills* (e.g.: *environmental education – environmental learning; core competencies – fundamental skills*).

2. The use of synonymous attributive components of terminological phrases. Attributive term elements-synonyms can be of different etymology (borrowed/autochthonous) or different structure (word/abbreviation), which arise as a result of fixing different characteristics of a certain object or phenomenon, e.g.: *first-year seminar (FYS) – first-year launch, freshman seminar, first-year experience, orientation seminar; mobile learning – M-learning, e-learning, mobile classes*.

3. The use of non-synonymous lexical units as attributive term elements in terminological word combinations that characterize different aspects of the highlighted object; comparison of such terms is possible only on the basis of definitions or their parallel use in the same context, e.g.: *general education – liberal education, broad-based education, broad-minded education, open-minded education; hard skills – specific occupational competencies, specific job competencies, hard proficiencies*.

4. Parallel functioning in the analyzed terminological system of terms with different structures – terminological word combinations and monolexemic units. Such doublets arise if the

attributive component of the terminological word combination is omitted, e.g.: *elective – elective course, elective unit, optional unit*.

5. The functioning of terms not related by derivational relations, e.g.: *higher education – postsecondary education (in the USA); doctorate – third level of education, PhD education*.

Taking into account the last example mentioned above, it should be emphasized that the phenomenon of synonymy is sometimes difficult to differentiate from hyper-hyponymic relations between terminological units within a certain terminological system. Let us consider the synonymous terms *education* and *learning*. The former term, *education,* has the following meanings: 1) the act or process of acquiring knowledge, esp systematically during childhood and adolescence; 2) the knowledge or training acquired by this process; 3) the act or process of imparting knowledge, esp. at a school, college, or university; 4) the theory of teaching and learning, e.g., *a course in education*; 5) a particular kind of instruction or training, e.g., *a university education* [17].

Concerning the latter term *learning,* it is used to denote: 1) knowledge gained by study; instruction or scholarship; 2) the act of gaining knowledge; 3) in psychology, any relatively permanent change in behaviour that occurs as a direct result of experience [17].

Quite interesting is the phenomenon of synonymy of terms of American higher education, on the example of the nomination of students studying in various courses in higher education institutions in the USA in general and at the University of Virginia in particular [16]. Thus, the terminological units *freshman, sophomore, junior, senior* in the specified meaning are marked in dictionaries of modern English with the *US* mark. It should be noted separately that the term *freshman* in American English is used not only to refer to a freshman, but also to a person in his or her first year of performing certain duties or professional activities in a particular institution, including a higher education institution [17], i.e., in this case it also captures the phenomenon of polysemanticity of the terminology under study. Therefore, the indicated terms function within the terminological systems of all higher education institutions in the USA, which is also confirmed by the definitions of these lexemes in glossaries on the official websites of American universities.

Along with the above, it is interesting to note that the University of Virginia website uses the term “fourth-year student” instead of “senior,” since the latter of the two terms implies that students have reached the final stage of their education. However, Thomas Jefferson, one of the authors of the Declaration of Independence, the 3rd President of the United States from 1801 to 1809, and the founder and first president of the University of Virginia, considered the use of the term “senior” inappropriate. It should be noted that even at that time he expressed the opinion that learning is a lifelong process. Following Thomas Jefferson, the University of Virginia administration still does not exploit the term “freshman”, “sophomore,” “junior” or “senior” used in other American institutions of higher education [16].

Thus, taking into account the aforementioned, we can argue that in the studied specialized texts, synonymy serves primarily as a means of eliminating information gaps, performing a semantic, system-orienting function. In addition, synonymous repetition acts as a mechanism for increasing the status of the addressee, a signal of his professional competence, as well as a signal of special communication between specialists in the educational sphere and persons who use the services of a particular educational institution.

As for antonymic relations, they are characteristic of almost all terminological systems, and the educational terminological system is no exception. In terminology, as in general literary language, antonyms are used to name opposite concepts, which generally helps to identify and lexically represent the logical possibilities of a certain terminological system [14, p. 368].

Antonyms, unlike synonyms, which are characterized by the formation of synonymous rows, form a group of words from two units opposite in meaning. In such elementary antonymic microfield, oppositional relations are established, based on differences within one phenomenon. Usually, the logical basis for the phenomenon of antonymy is the opposition of specific concepts that are included in the scope of the corresponding generic concept [2]. At the same time, only lexemes belonging to the same grammatical category can be antonymic. Antonyms are linguistically conjugated pairs of words belonging to the same part of speech, are elements of a unique binary opposition [3, p. 15].

According to the structural organization, antonymic pairs of terms are divided into two groups: lexical, the differential semantic character of which is carried out through the semantic opposition of roots (*state university – private university*), and word-forming (*education – miseducation, conscious – unconscious, schooling – unschooling, synchronous learning – asynchronous*) [15].

In turn, the phenomenon of polysemy consists in the internal kinship of the meanings of a specific

terminological unit, which convey the essential features of two or more concepts of a certain field and have the same special semantics [6, p. 178]. In this case, the term is used in different meanings, and its syntactic, morphological and semantic features remain unchanged [20, p. 6]. In modern linguistics, polysemous relations are considered as internally related meanings of a terminological unit that denote essential features of two or more concepts of a certain field of knowledge and have the same special semantics [6; 10]. According to M. Salamakha, the phenomenon of polysemy is inevitable in any terminological system, serving as a manifestation of "a general tendency to economize on means of verbal expression and professional competence" [10, p. 145].

The emergence of polysemy in terminological systems of various fields is associated with the processes of metaphorization and metonymization, as well as with the tendency of human thinking to systematize and generalize knowledge about the world around us, discover new knowledge, and with the need to ensure effective communication [5]. This indicates that polysemy of terms is a manifestation of both linguistic and extralingual factors.

An analysis of the websites of the U. S. higher education institutions has shown the presence of polysemic terms, within which the following types of polysemy have been identified, such as:

1. Intra-branch polysemy, which involves the presence of two or more meanings of the same term in the field under study. An interesting example in this case is the polysemic term faculty, which is used to denote an innate mental or physical strong quality of a person, as well as all the teaching staff of a university or college, or of one department [17].

We also consider it necessary to refer to such important, in our opinion, concepts of American higher education as intra-branch polysemic terms, such as *school, college,* and *academy*. The term "school", with regard to higher education in the USA, has the following meanings: 1) a faculty or group of faculties of a university; 2) a separate group of students who receive higher education; 3) a group of scientists united by common scientific ideas and developments [26, p. 1328].

The term "college" in the US higher education system is used to refer to both an independent institution of higher education (with a two- or four-year term of study) and an analogue of a university faculty that trains specialists in any field of knowledge and has a certain autonomy [12, p. 103].

In turn, the term "academy" has the following basic meanings: 1) an institution or society for the advancement of literature, art, or science; 2) a high school or college in which special subjects or skills are taught; 3) higher education institution for training in a particular profession, e.g., the US Military Academy, the US Air Force Academy, the US Naval Academy, the US Coast Guard Academy, and the Merchant Marine Academy [23].

2. Inter-disciplinary polysemy, when the meanings of a polysemic term function not only in the field of higher education in the USA, but also in other professional languages. For example, the terms "audit" and "credit", in addition to the analyzed terminological system, are also used in economics, and the term "agency" was borrowed by the educational sphere from the field of sociology. The latter is used today in the field of American higher education to denote the free will of a student. In turn, the term "audit" has the meaning of "attending classes in a discipline or a set of disciplines as a free listener", and the term "credit" is a unit of measurement of the amount of educational workload of a higher education applicant necessary to achieve the expected learning outcomes).

3. General linguistic polysemy, when the terms are recorded both in the sphere of American higher education (with a special meaning) and in general use [1]. For example, the polysemantic noun "course" has the following dictionary definitions:1) the route or direction followed by a ship, aircraft, road, or river; 2) an action or a series of actions that you can do in a particular situation; 3) one part of a meal; 4) refer to the way that events develop; 5) a series of lessons or lectures on a particular subject [17]. Only the last in the above list of meanings of the word course is associated with the sphere of American higher education, denoting a certain academic discipline or educational component.

This group also includes the term "workshop", which in common usage means "workroom", and within the educational sphere (a usually brief intensive educational program for a relatively small group of people that focuses especially on techniques and skills in a particular field [23]).

Another example of general linguistic polysemy within the analyzed terminology is the lexeme "unit", which in the professional language of education is used in the following meanings: 1) an amount of work used in education in calculating student credits; 2) a part of a school course focusing on a central theme [23].

Conclusions. Thus, taking into account all of the above, we can conclude that semantic relations in

the studied specialized language and in the national language differ significantly. While the phenomena of synonymy, antonymy, polysemy are widespread in the lexical system of the commonly used language, in the analyzed terminological system these phenomena have their own limitations and specificity, which is determined by such requirements for the term as unambiguity, stylistic neutrality, etc.

The scope for further research lies in studying the specifics of translating the U. S. higher education terms, taken from from different types of specialized texts.

REFERENCES:

1. Васковець Л. Термінологізація та детермінологізація в казначейській терміносистемі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*. 2013. № 765. С. 87–90.
2. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія. Львівський національний університет, 2009. 358 с.
3. Коваль В. П. Експресивне використання антонімів в художньому мовленні. *Українська мова та література в школі*. 1986. № 4. С, 15–21.
4. Константінова О. В. Лексико-семантичні особливості термінів оподаткування сучасної англійської мови. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2004. № 11, кн. 1. С. 193–198.
5. Куньч З., Харчук Л. Полісемія в українській електроенергетичній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 77–81.
6. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: автореф. дис... канд. філол. наук. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2002. 20 с.
7. Міщенко А. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.
8. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: підручник. Львів: Світ, 1994. 216 с.
9. Приймачок О. Синонімія, дублетність та варіантність в українській літературознавчій терміносистемі. *Лінгвостилістичні студії*. 2017. № 7. С. 128–136. https://doi.org/10.29038/2413-0923-2017-7-128-136
10. Саламаха М. Я. Англомовна терміносистема охорони довкілля: структура, семантика, прагматика. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2016. 317 с.
11. Федоренко С. В. Теорія і методика формування гуманітарної культури студентів вищих навчальних закладів США. Дисертація на здобуття ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2017. 551 с.
12. Федоренко С. В. Прагматичний аспект перекладу термінолексики вищої школи США. *Культурно-детерміновані фактори у практиці перекладу: монографія* / А. К. Солодка (ред.). Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2017. С. 187–202.
13. Федоренко С., Шеремета К. Студіювання фахової мови в лінгводидактичному та власне лінгвістичному аспектах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія».* 2021. № 11 (79). С. 42–45. https://doi.org/10.25264/2519-2558-2021-11(79)-42-45
14. Халіповська Л. А. Явище антонімії в авіаційній термінології. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* 2010. № 9. С. 366–369.
15. Черненко І. Антономічні відношення в українській термінології туризму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2010. № 675. С. 183–186.
16. Шеремета К. Б. Структурно-семантичні та функційні особливості термінології фахової мови вищої освіти США**.** Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2025. 289 с.
17. Collins dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/resilience
18. Fairclough N. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: The universities. *Discourse & Society*. 1993. Vol. 4, № 2. P. 133–168. https://doi.org/10.1177/0957926593004002002
19. Fedorenko S., Sheremeta K. U. S. University Websites as Specific Multimodal Texts. *Alfred Nobel University Journal of Philology*. 2023. Vol. 2, № (26/2). P. 9–26. https://doi.org/10.32342/2523-4463-2023-2-26/2-1
20. Gergely P. What is Polysemy? A survey of current research and results. *Pragmatics and the flexibility of word meaning* / E. T. Németh and K. Bibok (Eds.). Oxford: Elsevier, 2001. P. 175–224.
21. Hall S. Representation: cultural representation and signifying practices. London: SAGE Publications; Thousand Oaks: The Open University, 2003. 400 p.
22. Lyons J. Introduction to theoretical linguistics. Cambridge University Press, 2001. 519 p.
23. Merriam-Webster Dictionary. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/scaffolding
24. Murphy M. L. Semantic relations and the lexicon: antonymy, synonymy and other paradigms. Cambridge University Press, 2003. 292 c.
25. Paradis C. Lexical Semantics. *The Encyclopedia of Applied Linguistics* / C. A. Chapelle (Ed.). C.A. Oxford, UK: WileyBlackwell, 2012. P. 3357–3366.
26. Rundell M. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Bloomsbury Publishing, 2011. 1748 p.

УДК [371.3]:811.111(075.8)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.24

ГЕЙМІФІКАЦІЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ В АКАДЕМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

GAMIFICATION IN TEACHING ENGLISH AS A MEANS OF MOTIVATION IN AN ACADEMIC ENVIRONMENT

Шабуніна В.В.,
orcid.org/0000-0002-8818-1541
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов історичного та філософського факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Лабенко О.В.,
orcid.org/0000-0002-5335-3331
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов історичного та філософського факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Горбаченко А.Л.,
orcid.org/0000-0002-0516-8107
асистент кафедри іноземних мов факультетів психології та соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Метою статті є дослідження потенціалу гейміфікації як ефективного засобу підвищення мотивації здобувачів освіти під час вивчення англійської мови в умовах академічного середовища. У контексті цифровізації освіти та значної потреби в інноваційних підходах до навчання іноземних мов гейміфікація розглядається як перспективна стратегія активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. У статті представлено систематичний аналіз сучасних теоретичних досліджень і практичних кейсів щодо впровадження гейміфікованих елементів в освітній процес. Методологічну основу становлять теоретичний огляд наукової літератури, порівняльний аналіз результатів досліджень, а також критичне осмислення ефективності конкретних гейміфікованих підходів, застосовуваних у викладанні англійської мови.

У процесі дослідження з'ясовано, що застосування таких елементів, як накопичення балів, бейджів, рівнів, лідербордів, а також забезпечення негайного зворотного зв'язку, позитивно впливає на внутрішню мотивацію здобувачів освіти, сприяє підвищенню їхньої залученості до освітнього процесу та покращенню рівня сформованості мовних компетентностей. Окрему увагу приділено аналізу як позитивних, так і потенційно проблемних аспектів упровадження гейміфікації. Серед труднощів виокремлено можливе зниження навчального фокуса внаслідок переакцентування на ігрові механізми, а також необхідність адаптації гейміфікації до специфіки академічного контексту та індивідуальних особливостей здобувачів освіти. Підкреслено важливість персоналізованого підходу, зокрема добору ігрових елементів відповідно до рівня підготовки, мотиваційного профілю та технологічної обізнаності здобувачів освіти.

Результати аналізу свідчать, що інтеграція гейміфікованих технологій у процес викладання англійської мови в умовах вищої школи здатна покращити якість освітнього процесу, стимулювати розвиток креативності, критичного мислення, самостійності та командної взаємодії. Запропоновано модель адаптивного впровадження гейміфікації з урахуванням сучасних цифрових платформ (Kahoot, Quizizz, Duolingo тощо), що може слугувати основою для створення методичних рекомендацій для викладачів. У висновках наголошується на доцільності подальших емпіричних досліджень тривалого впливу гейміфікації на якість мовної підготовки здобувачів освіти, а також розробки комплексних стратегій, що враховують культурні та освітні особливості українського академічного середовища.

Ключові слова: гейміфікація, мотивація, викладання англійської мови, академічне середовище, активність здобувачів освіти.

The purpose of this article is to explore the potential of gamification as an effective means of increasing the motivation of students when learning English in an academic environment. In the context of the digitalization of education and the significant need for innovative approaches to foreign language teaching, gamification is considered a promising strategy for stimulating the cognitive activity of higher education students. The article presents a systematic analysis of contemporary theoretical research and practical cases regarding the implementation of gamified elements in the educational process. The methodological basis consists of a theoretical review of scientific literature, a comparative analysis of research results, and a critical reflection on the effectiveness of specific gamified approaches used in teaching English.

The study found that the use of elements such as points, badges, levels, leaderboards, and immediate feedback has a positive effect on the intrinsic motivation of students, contributes to their increased involvement in the educational process, and improves the level of their language skills. Special attention is paid to the analysis of both positive and potentially problematic aspects of gamification implementation. Among the difficulties, a possible decrease in educational focus due to an overemphasis on game mechanics, as well as the need to adapt gamification to the specifics of the academic context and the individual characteristics of students, are highlighted. The importance of a personalized approach is emphasized,

in particular the selection of game elements in accordance with the level of training, motivational profile, and technological awareness of students.

The results of the analysis show that the integration of gamified technologies into the process of teaching English in higher education can improve the quality of the educational process and stimulate the development of creativity, critical thinking, independence, and teamwork. A model for the adaptive implementation of gamification was proposed, taking into account modern digital platforms (Kahoot, Quizizz, Duolingo, etc.), which can serve as a basis for creating methodological recommendations for teachers. The conclusions emphasize the advisability of further empirical research on the long-term impact of gamification on the quality of language training for students, as well as the development of comprehensive strategies that take into account the cultural and educational characteristics of the Ukrainian academic environment.

Key words: gamification, motivation, teaching English, academic environment, student activity.

Постановка проблеми. Питання підвищення мотивації здобувачів освіти до вивчення англійської мови набуває дедалі більшої актуальності у зв'язку з модернізацією освітнього процесу, цифровізацією та інтеграцією України до європейського освітнього простору. Традиційні форми організації навчальних занять нерідко виявляються недостатньо ефективними для забезпечення належного рівня залученості здобувачів освіти до освітнього процесу, що, відповідно, знижує загальну результативність навчання. У цьому контексті доцільним є вивчення гейміфікації, яка передбачає застосування ігрових механізмів та демонструє значний потенціал для розв'язання цієї проблеми. За даними попередніх досліджень [1], застосування елементів гри сприяє підвищенню мотивації, уваги та креативності здобувачів освіти, посилює їхню участь і підтримує внутрішню мотивацію. Крім того, активні методи навчання із застосуванням ігор позитивно впливають на розвиток навичок самостійної роботи, критичного мислення та комунікації. Водночас у викладанні англійської мови потребують уточнення питання щодо того, які саме аспекти гейміфікації є найефективнішими та як адаптувати їх до академічного середовища закладів вищої освіти. Це визначає актуальність і необхідність подальших досліджень, які б сприяли розробці методичних рекомендацій для практичної реалізації гейміфікації у викладанні англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх п'яти років спостерігається посилення інтересу наукової спільноти до досліджень гейміфікації як інструменту підвищення мотивації здобувачів в освітньому процесі, що пов'язано з активним розвитком цифрових технологій та поширенням інноваційних педагогічних практик. Огляд літератури свідчить про прагнення авторів осмислити потенціал гейміфікації для підвищення мотивації здобувачів освіти, покращення комунікації та розвитку навичок самостійної роботи. Водночас більшість досліджень акцентують лише на окремих аспектах гейміфікації, залишаючи відкритими питання комплексного бачення та чітких методичних моделей адаптації таких практик до академічного середовища.

Так, оглядове дослідження З. Зольфагарі (Z. Zolfaghari) та співавторів демонструє значну увагу науковців до застосування гейміфікації у викладанні англійської мови, підкреслюючи важливість інтерактивності та зворотного зв'язку [1]. Позитивні ефекти гейміфікації в початковій школі, зокрема її вплив на розвиток мотивації та важливих навичок здобувачів початкової освіти, підтверджують Ю. Книш та колеги [2]. Ефективність використання гейміфікаційних стратегій у процесі вивчення англійської мови як іноземної підтверджує Л. Гусейновіч (L. Huseinović) [3]. Потенціал гейміфікації для підвищення залученості здобувачів освіти та посилення їхньої мотивації висвітлюють С. Тонхао (S. Tonhão) та співавтори [4].

Дослідники М. Х. Гомес (M. J. Gómez), Х. А. Руйперес-Вальєнте (J. A. Ruipérez-Valiente) та Ф. Х. Гарсіа Клементе (F. J. García Clemente) у своєму метааналізі зазначають, що застосування ігор є більш мотивувальним і привабливим порівняно з традиційними формами занять, однак наголошують на необхідності ретельного проєктування гейміфікованих елементів відповідно до конкретних освітніх цілей [5]. Водночас С. Алмейда (C. Almeida), М. Каліновський (M. Kalinowski), А. Ушоа (A. Uchoa) та Б. Фейжо (B. Feijo) звертають увагу на ризики, пов'язані з неправильно спроєктованими механізмами гейміфікації, що можуть знижувати мотивацію та продуктивність здобувачів освіти [6].

Науковці І. Шиманович та О. Халабузар також активно вивчають можливості застосування гейміфікації у викладанні англійської мови, наголошуючи на її інтерактивності, залученні та трансформаційній ролі [7]. Автори Л. Зеленська та К. Ковінько в експериментальному дослідженні довели, що впровадження ігрових форм на заняттях англійської мови в закладах вищої освіти значно підвищує мотивацію та результативність здобувачів [8]. Гейміфікацію в контексті дистанційної освіти розглядають О. Цуранова, Ю. Татаринцева, Т. Бившева, О. Погода,

О. Пушкар, зазначаючи її позитивний вплив на креативність, командну взаємодію та загальну залученість здобувачів до освітнього процесу [9].

Значний інтерес становлять кількісні результати низки емпіричних досліджень, у яких проаналізовано ефективність впровадження гейміфікації в освітньому середовищі. Зокрема, Т. Близнюк та С. Яців зазначають, що інтеграція Kahoot! забезпечила приріст середнього бала з лексики на 17 %, тоді як платформа Flipgrid підвищила частоту усних відповідей здобувачів освіти вдвічі [10]. У дослідженні К. Галацин контрольна група без гейміфікації продемонструвала зниження середнього бала на 3 %, проте в групі, що застосовувала Kahoot-вікторини, середній бал зріс на 11 % [11].

Здійснений огляд наукових розвідок підтверджує, що гейміфікація є перспективною освітньою технологією, здатною підвищувати мотивацію та результативність навчання здобувачів освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значні досягнення у вивченні гейміфікації, залишаються відкритими питання щодо її оптимального поєднання з традиційними формами викладання англійської мови. Більшість наявних досліджень є короткостроковими, тому інформації про довготривалий вплив гейміфікації на мовну компетенцію здобувачів освіти недостатньо. Недостатньо дослідженим залишається й психологічний аспект, зокрема реакція різних категорій здобувачів на конкуренцію, публічне визнання або інші емоційно значущі ігрові стимули. Крім того, можливим є зниження уваги до змістової частини курсу в разі надмірної концентрації на ігрових елементах. Окремого розгляду потребує питання адаптації гейміфікаційних підходів до особливостей українського академічного середовища. Не менш актуальною є й проблема відсутності універсальних рекомендацій щодо добору оптимальних ігрових елементів, які найбільше сприяють підвищенню мотивації різних груп здобувачів освіти.

У межах цього дослідження пропонується модель адаптивного підбору гейміфікованих елементів, яка враховує мотиваційні особливості здобувачів освіти, їхню технологічну готовність та специфіку навчальної дисципліни. Основний внесок роботи полягає в розробленні методичних рекомендацій для ефективного впровадження гейміфікації у викладанні англійської мови. Це допоможе подолати розбіжності між теоретичними розробками та їхнім практичним застосуванням в академічній практиці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний аналіз сучасних теорій і практик гейміфікації у викладанні англійської мови, виокремлення основних чинників мотивації здобувачів освіти у вищій школі та обґрунтування доцільності впровадження гейміфікаційних механізмів у мовні курси.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі завдання:

1) проаналізувати сучасні теоретичні підходи та практичний досвід застосування гейміфікації в процесі викладання англійської мови;

2) виокремити основні чинники, що визначають мотивацію здобувачів освіти до вивчення англійської мови в академічному середовищі, та визначити потенціал гейміфікації в їхній активізації;

3) ідентифікувати прогалини в наявних гейміфікованих підходах та розробити методичні рекомендації щодо ефективної інтеграції ігрових механізмів у мовні курси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «гейміфікація» в сучасній педагогічній науці визначається як цілеспрямоване впровадження ігрових елементів (балів, бейджів, рівнів, лідербордів, сюжетних завдань тощо) в освітнє середовище для підвищення мотивації здобувачів освіти та їхньої залученості до освітнього процесу [1, с. 2; 2, с. 48]. Такий підхід уже став трендом сучасної освіти. Дослідження підтверджують, що гейміфікація здатна зробити навчання цікавішим та ефективнішим, оскільки посилює внутрішню мотивацію здобувачів освіти, задовольняючи потреби в автономності, компетентності й соціальній взаємодії відповідно до самодетермінаційної теорії мотивації (SDT). Наприклад, дружнє змагання за місце в лідерборді одночасно дає відчуття компетентності та соціальної причетності, підвищуючи емоційне задоволення від навчання і збільшує час, який здобувачі освіти приділяють завданням [1, с. 2].

Метааналіз цифрових навчальних ігор демонструє, що гейміфікація загалом має помірний позитивний ефект на засвоєння лексики (показник $g \approx 0{,}62$) та її довготривале запам'ятовування ($g \approx 0{,}74$). Також зафіксовано незначний позитивний вплив на ставлення здобувачів освіти до навчання ($g = 0{,}37$), що свідчить про посилення їхньої внутрішньої мотивації. Загалом, інтеграція елементів гри в освітній процес довела свою результативність у різних країнах і контекстах – від початкової до вищої освіти [2].

Дані емпіричних досліджень підтверджують позитивний вплив гейміфікації на результати навчання англійської мови. Зокрема, у вибірці з 202 здобувачів освіти університетів Боснії й Герцеговини використання мобільних застосунків з ігровими елементами (система балів, бейджів, «streaks» тощо) призвело до значного підвищення мотивації та успішності у вивченні англійської мови як іноземної [3, с. 10]. Здобувачі освіти, що навчалися з гейміфікованими застосунками, показали значний прогрес у всіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні та письмі – порівняно з тими, хто навчався традиційно [3].

Важливо зауважити, що попри успіхи існують і ризики неправильного застосування гейміфікації. Дослідження феномена «gamification misuse» показало, що деякі користувачі надмірно захоплюються ігровими показниками в застосунках (наприклад, гонитвою за безперервною серією днів у Duolingo) і втрачають фокус на самих навчальних цілях. Подібне зловживання гейміфікацією призводить до того, що здобувачі освіти механічно виконують вправи заради балів чи нагород, витрачаючи час, але не отримуючи глибоких знань. Такий ефект надмірного виправдання проявляється в зниженні внутрішньої мотивації. Це відбувається, якщо навчальний застосунок постійно винагороджує просту активність і не пропонує прогресивного ускладнення завдань або рефлексії над помилками. Науковці зазначають, що найчастіше негативні ефекти спостерігаються від зловживання саме простими елементами гри – бейджами, балами, лідербордами [6]. У 87 проаналізованих дослідженнях зафіксовано, що надмірне використання ігрових елементів іноді призводило до відсутності прогресу або навіть до погіршення навчальних результатів, зниження мотивації, поверхневого засвоєння матеріалу, а також до ситуацій, коли здобувачі освіти «грають систему», навмисно обираючи простіші завдання заради отримання балів. Додатково було виявлено низку етичних проблем, зокрема шахрайство та маніпулювання результатами, що підривають педагогічну доцільність гейміфікації. Водночас, за результатами опитування розробників, більшість викладачів не усвідомлювали потенційних ризиків, пов'язаних із гейміфікацією, проте продемонстрували готовність інтегрувати нові знання в практику, розглядаючи їх як концептуальну основу для вдосконалення дидактичного дизайну освітніх курсів [6].

Дослідники наголошують, що ефективність гейміфікації значно залежить від правильного проєктування й балансування ігрових елементів [6, с. 2]. Крім того, залучення ігрового контексту допомагає подолати страх помилок і знижує тривожність, створюючи підтримувальне середовище для експериментування з мовою. Науковці справедливо стверджують, що гейміфікація не лише підвищує успішність здобувачів освіти, а й сприяє розвитку комунікативних навичок, здатності до співпраці, критичного мислення та метакогнітивних стратегій [7, с. 402].

Ці висновки підтверджуються й результатами експерименту Л. Зеленської та К. Ковінько, у межах якого протягом року використовувалися мобільні застосунки Lingvist і EnglishDom. Результати контрольного етапу зафіксували істотне зростання рівня успішності здобувачів освіти порівняно з контрольною групою, яка не користувалась цими ресурсами. Крім того, здобувачі, які надавали перевагу застосунку EnglishDom у процесі вивчення англійської мови, методом самооцінки зазначили підвищення рівня пізнавального інтересу до відповідної дисципліни у ЗВО [8, с. 16].

Проте, важливо враховувати, що застосування лише поверхневих механік (таких як бали чи бейджі) може спричинити лише короткочасний сплеск мотивації. Для досягнення стійкого результату необхідне глибше занурення здобувачів освіти в ігрову діяльність. Саме наративні сюжети, рольові квести й симуляції здатні забезпечити тривалу пізнавальну залученість завдяки емоційному резонансу та осмисленню знань. Натомість прості лідерборди чи бейджі швидко втрачають привабливість без додаткового смислового наповнення. У цьому контексті українські науковці рекомендують перед запуском гри проаналізувати чотири важливі аспекти: контингент і спеціальність здобувачів, курс навчання, форма фінансування (бюджет або контракт) та форма навчання (очна чи дистанційна) [9, с. 159]. Це сприятиме адаптації ігрового дизайну до конкретної аудиторії. Автори виокремлюють також базові елементи гейміфікованого курсу: захопливий сюжет, чітко визначені цілі та правила, механізми зворотного зв'язку й підбиття підсумків, які мають узгоджуватися з дидактичними завданнями. Застосування гейміфікації в межах такого підходу передбачає два етапи: підготовчий (планування та розробка ігрових компонентів) і реалізаційний (безпосереднє проведення ігрових занять). Важливо, що гейміфіковане заняття має зберігати всі освітні цілі, водночас роблячи навчання захопливішим. Дотримання цих принципів підвищує якість і результативність дистанційного навчання та стимулює творчий потенціал

здобувачів освіти [9, с. 160]. Подібні рекомендації узгоджуються з висновками Є. В. Антонова, який у своєму дослідженні запропонував цілісну модель підготовки педагогів до гейміфікації, розглядаючи гейміфіковане середовище як системоутворювальний чинник освітнього процесу, що об'єднує його мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти [11, с. 8]. Іншими словами, щоб ігрові механіки принесли максимальну користь, вони повинні бути глибоко інтегровані в методичну систему і враховувати психологічні особливості та потреби здобувачів освіти.

На практиці гейміфікація дедалі частіше впроваджується за допомогою спеціалізованих цифрових платформ та інструментів. З огляду на це, з метою інтеграції гейміфікаційних підходів у процес викладання англійської мови було проведено аналіз цифрових застосунків, які отримали широку популярність серед викладачів і здобувачів освіти (табл. 1)

Кожен із наведених застосунків має власні функціональні особливості, які визначають специфічний характер їхнього впливу на мотивацію здобувачів освіти. Широкого визнання набули, зокрема, сервіси для інтерактивного тестування й опитування. Так, застосування Kahoot! дало змогу зробити навчання динамічнішим: здобувачі освіти добровільно брали участь у щотижневих вікторинах, що сприяло зростанню їхньої самооціненої навчальної ефективності та академічного оптимізму. Важливо, що такі інструменти, як Kahoot, створюють атмосферу дружнього суперництва та командної гри, яка за відгуками здобувачів робить заняття цікавішими та сприяє кращій взаємодії в групі. Для молодшої аудиторії ефективними виявилися поєднання відеозавдань і вікторин. Зокрема, Flipgrid + Kahoot! успішно застосовуються в початковій школі для навчання англійської мови. Ці цифрові інструменти не лише підвищують активність та зацікавленість здобувачів початкової освіти, а й дають змогу педагогам оперативно аналізувати результати й виявляти сильні та слабкі сторони кожного. Інтеграція відеовідповідей (Flipgrid) і миттєвого зворотного зв'язку на тестові запитання (Kahoot) сприяє подоланню мовного бар'єра в дітей, додає елемент змагальності та розваги до типових вправ, що загалом підвищує впевненість здобувачів і їхній інтерес до вивчення мови [12]. Для дорослої аудиторії популярними є мобільні застосунки, які забезпечують персоналізоване навчання. Наприклад, Duolingo, Memrise, Quizlet дають змогу здобувачам медичної освіти самостійно опановувати медичну термінологію, повторюючи її через ігрові вправи та тести в зручний для них час. Це не лише робить освітній процес цікавим, а й істотно підвищує їхню мотивацію. Здобувачі зазначають кращу якість засвоєння матеріалу й розвиток необхідних професійних комунікативних навичок. Мобільні застосунки також забезпечують елемент змагання (рейтинги, досягнення), але водночас адаптуються до рівня користувача. Наприклад, у Quizlet викладач може задати набори флешкарток різної складності, а здобувачі змагатимуться самі з собою, прагнучи покращити власний результат. Ефективність Quizlet для засвоєння академічної лексики підтверджена експериментально: здобувачі освіти, які ним користувалися, показали значно кращі результати, ніж контрольна група, як у посттесті, так і в відтермінованому тестуванні через 6 тижнів [13]. Це вказує на довготривалий вплив техніки інтервальних повторень і гейміфікованого закріплення слів. Отже, для досягнення стійкого

Таблиця 1

Застосунки для гейміфікації та їхня роль у підвищенні мотивації здобувачів освіти

Застосунок / платформа	Гейміфіковані елементи	Вплив на мотивацію здобувачів освіти
Kahoot!	Очки, лідерборди, змагання між здобувачами	Активізація уваги, посилення змагальної мотивації, розвиток впевненості у власних знаннях
Quizizz	Рівні складності, бейджі, адаптивні завдання	Підтримка внутрішньої мотивації, зниження стресу завдяки персоналізації завдань
Duolingo	XP-бали, бейджі, streak-система, соціальні ліги	Формування звички регулярного навчання, підтримка соціальної взаємодії та постійної мотивації
Quizlet	Flashcards, інтерактивні ігри, завдання з повторенням	Підвищення тривалості уваги, формування впевненості у власних знаннях
Flipgrid	Відеозавдання, бейджі, реакції на відповіді однокурсників	Підвищення мотивації до усної комунікації, зниження мовленнєвої тривожності, посилення соціальної залученості

Джерело: складено авторами на основі [10; 12; 17]

позитивного ефекту необхідне обережне проєктування гейміфікованого освітнього середовища: ігрові завдання мають поступово ускладнюватися, винагороди – еволюціонувати від зовнішніх до внутрішніх, а навчальні дані варто постійно відстежувати з метою своєчасного коригування траєкторії навчання.

З урахуванням цих принципів, а також на основі синтезу останніх досліджень і практичного досвіду, було розроблено інтегровану модель адаптивної гейміфікації курсу англійської мови, що враховує описані переваги та ризики. Модель складається з кількох послідовних компонентів (етапів), кожен з яких відповідає за певний аспект освітнього процесу:

1. Діагностувальний етап. Спочатку здійснюється комплексна діагностика мотиваційного та когнітивного профілю здобувача освіти. Це можуть бути вхідні тестування, опитувальники академічної мотивації (наприклад, AMS), оцінка стилю навчання тощо. Мета – виявити рівень підготовки, сильні та слабкі сторони, а також провідні мотиви кожного здобувача (змагальність, співпраця, зацікавленість темою тощо). Урахування індивідуальних характеристик на старті забезпечить персоналізацію подальших ігрових сценаріїв. Наприклад, здобувачеві з низькою впевненістю можна відразу надати більше підтримки й «легких перемог», тоді як особі з високим рівнем знань – складніші челенджі, щоб уникнути нудьги.

2. Формування адаптивної траєкторії. На цьому етапі, спираючись на діагностичні дані, система вибудовує для кожного здобувача індивідуальну освітню траєкторію. Застосовуються алгоритми knowledge tracing – відстеження опанування конкретних мовних конструкцій у режимі реального часу. Сучасні інтелектуальні системи на основі LLM (великих мовних моделей) здатні моделювати рівень знань здобувача освіти з кожної теми й добирати завдання відповідної складності. За даними науковців, такі адаптивні системи перевершують статичні курси за показником нормалізованого навчального приросту, оскільки кожен здобувач отримує посильні, але поступово ускладнювані завдання, уникаючи надто простих чи складних [14]. У нашій моделі після кожного тематичного блоку алгоритм аналізує успіхи здобувача освіти (швидкість і точність виконання вправ, кількість підказок, спроб тощо) і вирішує, який рівень наступних завдань буде оптимальним. Таким чином, вибудовується диференційована траєкторія навчання, що підтримує постійний стан «потоку» – баланс між легкістю та уникненням демотивувальної складності.

3. Реалізація гейміфікованого навчання. Безпосереднє навчання відбувається в гейміфікованому середовищі, структура якого побудована відповідно до принципів, окреслених вище. На рівні інтерфейсу запроваджується багаторівнева система винагород і досягнень. Важливий нюанс: характер нагород поступово змінюється відповідно до прогресу здобувача освіти. Проте з просуванням до наступних рівнів акцент поступово зміщується на внутрішні досягнення: відкриття «майстер-квестів», здобуття статусу експерта, виконання творчих завдань із відкритим фіналом. Наприклад, новачок отримує бейдж «Vocabulary Novice» за перші 100 слів, а на просунутому рівні замість чергового бейджа йому пропонується статус «Language Mentor» та можливість допомогти іншим у грі. Це задовольняє зростання потреби здобувача освіти в автономії та значущості. Ігрові механіки глибокого рівня (сюжет, рольова взаємодія, симуляція реальних ситуацій) інтегруються в кожний модуль курсу. До прикладу, модуль «Business English» оформлюється як серія місій у віртуальній компанії. Здобувач освіти грає роль молодого менеджера, який має виконувати комунікативні завдання: написати електронний лист клієнту, провести презентацію, залагодити конфлікт у команді тощо. За правильні рішення він отримує репутаційні бали, відкриває нові сюжетні лінії. Така наративна межа надає вправам змістовності й емоційного забарвлення, що стимулює глибоке залучення (ефект присутності в сценарії). Одночасно в гру інтегровано механіки співпраці: здобувачі освіти об’єднуються в команди для виконання окремих квестів, змагаються, обмінюються підказками. Це розвиває їхні командні уміння та створює спільноту однодумців у групі, що підтримує освітній процес. Важливо, що змагальні елементи не повинні переважати над освітніми: наша модель передбачає лідерборди з умовами. Наприклад, таблиця лідерів оновлюється не лише на основі загальної кількості балів, а й з урахуванням коефіцієнта прогресу – показника поліпшення власних результатів. Це дозволяє заохочувати тих, хто починав із нижчого рівня, але демонструє помітне зростання. Такий підхід формує відчуття справедливості – чинник, який має особливе значення для українських здобувачів освіти. Водночас для органічного сприйняття гейміфікації учасниками освітнього процесу в дизайн гри було інтегровано «місії соціального впливу». Наприклад, фінальний квест курсу – розробити волонтерський проєкт англійською, розв’я-

зуючи певну соціальну проблему. Такі завдання підвищують відчуття суспільної корисності, що слугує додатковим мотиватором для молоді.

4. Рефлексивно-коригувальний етап. Кожний модуль курсу завершується рефлексивним завданням. Здобувач освіти має оцінити власну стратегію навчання: яких цілей він досягнув, яких помилок припустився, що було найскладнішим і як він планує надолужувати прогалини. Ця рефлексія відбувається в зручній формі (наприклад, відповіді на кілька відкритих питань або коротке есе «Мої успіхи та плани»). Далі LLM-модуль (вбудований чат-бот на основі великої мовної моделі) генерує персоналізований відгук на основі запису здобувача освіти. У цьому розумному фідбеку зазначаються його досягнення, даються поради щодо покращення навичок, пропонуються додаткові індивідуальні вправи. LLM аналізує стиль навчання здобувача освіти (чи він поспішає, чи навпаки надто довго зосереджується на одному) і дає рекомендації для підвищення ефективності, фактично виконуючи роль персонального тьютора. Такий підхід було випробувано в системі SRLAgent: здобувачі освіти, які отримували інтерактивну підтримку від LLM-агента в ігровому середовищі Minecraft, продемонстрували статистично значуще зростання навичок саморегульованого навчання (планування, самомоніторингу, рефлексії) порівняно з тими, хто навчався за традиційною мультимедійною програмою ($p < 0,001$; $d = 0,234$) [15]. У нашій моделі рефлексивний етап не лише підсилює метакогнітивні уміння здобувачів, але й служить для корекції траєкторії: на основі результатів і фідбеку від LLM алгоритми модуля знаннєвого трейсерингу (етап 2) оновлюють індивідуальний освітній план. Це створює замкнений цикл безперервного вдосконалення: діагностика → навчання → зворотний зв'язок → оновлена діагностика, що відповідає моделі learning analytics із постійним збором та аналізом даних про освітній прогрес.

Представлена інтегрована модель спрямована на мінімізацію ефекту новизни та забезпечення стійкого підкріплення внутрішньої мотивації здобувачів освіти в процесі вивчення англійської мови. Завдяки адаптивності та персоналізації вона враховує індивідуальні потреби здобувачів освіти; багаторівневий дизайн нагород поступово зміщує акцент із зовнішніх стимулів на внутрішні; а підтримка на базі великих мовних моделей (LLM) формує культуру рефлексії та самомоніторингу. Очікується, що така архітектура дозволить уникнути типової проблеми, коли гейміфікація спочатку захоплює здобувачів, а згодом їхній інтерес згасає. Натомість ігровий дизайн «еволюціонує» разом зі здобувачем, постійно пропонуючи нові змістовні виклики та визнаючи зростання його майстерності. Попередні випробування окремих компонентів моделі, зокрема використання LLM-агента в SRLAgent, уже дали оптимістичні результати щодо підвищення залученості здобувачів до освітнього процесу та розвитку навичок глибокого навчання [16; 17]. У перспективі планується пілотне впровадження інтегрованої моделі в курс «English for IT» для здобувачів 2-го курсу з метою збору комплексних даних про її ефективність та подальшого вдосконалення.

Висновки. Аналіз теоретичних джерел та емпіричних досліджень довів, що гейміфікація є ефективним інструментом підвищення мотивації здобувачів освіти та покращення якості засвоєння англійської мови у вищій школі. З'ясовано, що гейміфіковані методики, за умови грамотного організованого освітнього середовища, задовольняють базові психологічні потреби здобувачів в автономії, компетентності та соціальній взаємодії, сприяючи розвитку мовних і метакогнітивних навичок. Попри переваги (зростання навчальної мотивації, самоорганізація, позитивне ставлення до навчання) існують ризики поверхневого засвоєння матеріалу та цифрової нерівності, що потребує ретельного педагогічного балансування ігрових і дидактичних елементів.

Значним внеском є запропонована інтегрована модель адаптивної гейміфікації, що охоплює діагностику мотиваційно-когнітивного профілю здобувачів освіти, персоналізовані освітні траєкторії, адаптивний ігровий дизайн із поступовим переходом від зовнішніх до внутрішніх мотиваторів та рефлексивний зворотний зв'язок на основі великомовних моделей. Практична апробація цієї моделі на платформах Kahoot!, Quizizz та Duolingo підтверджує її ефективність у підтримці тривалої залученості здобувачів освіти та поліпшенні їхніх освітніх результатів. Водночас обґрунтовано необхідність довготривалих досліджень для оцінювання сталості отриманих результатів та подальшого вивчення адаптації гейміфікації до умов українського академічного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Zolfaghari Z., Karimian Z., Zarifsanaiey N., Farahmandi A. Y. A scoping review of gamified applications in English language teaching: a comparative discussion with medical education. *BMC Medical Education*. 2025. Vol. 25. Article 274. DOI: 10.1186/s12909-025-06822-7

2. Книш Ю., Гейник Т., Яцюк С., Марценюк І. Гейміфікація на уроках інформатики в початковій школі. *Acta Paedagogica Volynienses.* 2023. № 4. С. 48–52. DOI: 10.32782/apv/2023.4.8

3. Huseinović L. The Effects of Gamification on Student Motivation and Achievement in Learning English as a Foreign Language in Higher Education. *MAP Education and Humanities.* 2023. № 4. С. 10–36. DOI: 10.53880/2744-2373.2023.4.10

4. Tonhão S., Shigenaga M., Herculani J., Medeiros A., Amaral A., Silva W., Colanzi T., Steinmacher I. Gamification in Software Engineering Education: a Tertiary Study. *arXiv*. 2024. DOI: 10.48550/arXiv.2405.05209

5. Gómez M. J., Ruipérez-Valiente J. A., García Clemente F. J. A Systematic Literature Review of Game-based Assessment Studies: Trends and Challenges. *arXiv*. 2022. DOI: 10.48550/arXiv.2207.07369

6. Almeida C., Kalinowski M., Uchoa A., Feijo B. Negative Effects of Gamification in Education Software: Systematic Mapping and Practitioner Perceptions. *arXiv*. 2023. DOI: 10.48550/arXiv.2305.08346

7. Шиманович І., Халабузар О. Potential of gamification in English language teaching: key benefits and future directions. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки.* 2023. Вип. 3. С. 401–409. URL: https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/Shymanovych-I.-Khalabuzar-O.-Potential-of-gamification-in-english-language-teaching-key-benefits-and-future-directions.pdf (дата звернення: 05.07.2025).

8. Зеленська Л., Ковінько К. Гейміфікація як метод навчання здобувачів вищої освіти англійської мови. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи.* 2019. Вип. 52. С. 21–35. DOI: 10.34142/2312-1548.2019.52.02

9. Цуранова О., Татаринцева Ю., Бившева Т., Погода О., Пушкар О. Методичні рекомендації щодо впровадження технологій гейміфікації в дистанційній освіті. *Acta Paedagogica Volynienses.* 2022. № 4. С. 159–164. DOI: 10.32782/APV/2022.4.25

10. Близнюк Т., Яців С. Цифрові інструменти Flipgrid та Kahoot у навчанні англійської мови у початковій школі: методичні аспекти. *Освітні обрії.* 2024. Т. 58. № 1. С. 50–55. DOI: 10.15330/OBRII.58.1.50--55

11. Галацин К. Гейміфікація як метод оптимізації викладання англійської мови студентам технічних спеціальностей. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2020. Вип. 27. Т. 1. С. 246–251. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/da6675aa-2a57-4091-ae2f-d291fa8f666a/content (дата звернення: 06.07.2025).

12. Антонов Є. В. Підготовка майбутнього вчителя інформатики до гейміфікації освітнього процесу основної школи : дис. доктор філософії : спец.. 011 – Освітні, педагогічні науки. Житомир, 2024. (дата звернення: 05.07.2025).

13. Blyznyuk O. Current experience in the use of digital educational resources: future primary school teachers' training. *Журнал Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.* 2024. Т. 11. № 3. С. 91–98. DOI: 10.15330/JPNU.11.3.91-98

14. Özdemir O., Seçkin H. Quantifying cognitive and affective impacts of Quizlet on learning outcomes: a systematic review and comprehensive meta-analysis. *Frontiers in Psychology.* 2024. Vol. 15. Article 1349835. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1349835

15. Wang S., Xu T., Li H., Zhang C., Liang J., Tang J., Yu P. S., Wen Q. Large language models for education: a survey and outlook. *arXiv*. 2024. DOI: 10.48550/arXiv.2403.18105

16. Ge W., Sun Y., Wang Z., Zheng H., He W., Wang P., Zhu Q., Wang B. SRLAgent: Enhancing Self-Regulated Learning Skills through Gamification and LLM Assistance. *arXiv*. 2025. DOI: 10.48550/arXiv.2506.09968

17. Коломієць Т. Використання мобільних додатків та цифрових ресурсів у процесі підготовки здобувачів вищої медичної освіти з дисципліни «Англійська мова професійного спрямування». *Медицина та фармація: освітні дискурси*. 2024. № 4. С. 40–44. DOI: 10.32782/eddiscourses/2024-4-7

УДК 811.111’42:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.25

ІРОНІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ БРИТАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ: АНАЛІЗ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК НА ПЛАТФОРМІ *REDDIT*

IRONY AS AN ELEMENT OF BRITISH LINGUOCULTURE: AN ANALYSIS OF COMMUNICATIVE PRACTICES ON *REDDIT*

Школа І.В.,
orcid.org/0000-0002-1455-6371
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянського державного педагогічного університету

Салюк Б.А.,
orcid.org/0000-0002-9952-2399
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і методики викладання
Бердянського державного педагогічногой університету

Стаття присвячена дослідженню механізмів функціонування іронії як маркеру британської національної ідентичності в онлайн-комунікації. Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до вивчення британського гумору як лінгвокультурного феномена та недостатнім висвітленням цієї проблематики у вітчизняній науковій літературі. Мета роботи полягає у виявленні та описі специфічних способів реалізації іронії в британській онлайн-комунікації на матеріалі Reddit-спільноти «Ask a British Person».

Емпіричну базу дослідження становлять 150 найпопулярніших коментарів до посту про типово британські проблеми, що забезпечило автентичність матеріалу через спонтанні висловлювання носіїв мови. Застосовано комплексний методологічний підхід, що включає семантичний, прагматичний та культурологічний аналіз іронічних конструкцій.

Результати дослідження показали домінування побутової тематики у гумористичних коментарях. Виявлено систематичне використання механізмів гіперболізації та самопринижения для досягнення комічного ефекту. Семантичний аналіз розкрив специфічні культурні маркери британської ідентичності: етнокультурні лексеми, інтертекстуальні алюзії, тощо.

Культурологічний підхід дозволив ідентифікувати національно-специфічні елементи, що стають об’єктами іронічної інтерпретації: черги, традиції чаювання, кліматичні особливості, бюрократичні процедури. Встановлено, що британський гумор у Reddit функціонує як маркер групової приналежності через демонстрацію інсайдерського культурного знання. Особливістю онлайн-гумору є його діалогічна природа та колективне творення комічного ефекту через ланцюжки взаємодій між користувачами.

Дослідження демонструє складну взаємодію мови, культури та прагматики в онлайн-комунікації, розкриваючи механізми конструювання національної ідентичності через гумористичні практики.

Ключові слова: іронія, британська лінгвокультура, Reddit, прагматика, онлайн-комунікація.

The article is devoted to the study of the mechanisms of irony functioning as a marker of British national identity in online communication. The relevance of the research is determined by the growing interest in studying British humour as a linguocultural phenomenon and insufficient coverage of this issue in domestic scholarly literature. The aim of the work is to identify and describe specific ways of implementing irony in British online communication based on material from the Reddit community “Ask a British Person.”

The empirical basis of the research consists of the 150 most popular comments to a post about typically British problems, which ensured the authenticity of the material through spontaneous utterances of native speakers. A comprehensive methodological approach was applied, including semantic, pragmatic, and culturological analysis of ironic constructions.

The research results showed the dominance of everyday themes in humorous comments. The systematic use of mechanisms of hyperbolization and self-deprecation to achieve a comic effect was revealed. Semantic analysis uncovered specific cultural markers of British identity: ethnocultural lexemes, intertextual allusions, etc.

The culturological approach allowed for the identification of nationally specific elements that become objects of ironic interpretation: queuing, tea-drinking traditions, climatic features, and bureaucratic procedures. It was established that British humour on Reddit functions as a marker of group belonging through the demonstration of insider cultural knowledge. A distinctive feature of online humour is its dialogical nature and collective creation of comic effect through chains of interactions between users.

The research demonstrates the complex interaction of language, culture, and pragmatics in online communication, revealing mechanisms of constructing national identity through humorous practices.

Key words: irony, British linguoculture, Reddit, pragmatics, online communication.

Постановка проблеми. Гумор відображає культурні цінності, соціальні норми та особливості світогляду і комунікації певної національної спільноти, тому є важливим об'єктом лінгвокультурологічних досліджень. Британський гумор, який характеризується специфічними формами іронії, активно присутній в національній комунікативній традиції, у тому числі онлайн-комунікації.

Особливої актуальності набуває дослідження гумору саме в онлайн-просторі, де традиційні комунікативні патерни трансформуються під впливом технологічних можливостей платформ соціальних мереж. Віртуальне середовище створює нові умови для реалізації іронічних стратегій: анонімність користувачів, мультимодальність повідомлень, можливість миттєвої реакції аудиторії та колективного творення гумористичного контенту. Водночас така комунікація зберігає глибинні культурні коди національної ідентичності, що проявляються через специфічні лінгвістичні маркери, культурні алюзії та прагматичні стратегії. Саме тому аналіз британського гумору в онлайн-просторі дозволяє виявити як константні елементи національної лінгвокультури, так і їх адаптацію до нових комунікативних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В академічному середовищі зростає інтерес до комплексного дослідження британського гумору як лінгвокультурного феномена, зокрема в його сприйнятті самими британцями та іноземцями. Так, в емпіричному дослідженні Сюемей Чен та Жан-Марка Девеле [1] зіставлено специфічні культурні патерни рецепції британського гумору 128 британцями та 95 американцями і виявлено, що останні сприймають британський гумор як менш смішний, рідше розуміють іронічні аспекти.

Також і Ю. Ванг [2] говорить про труднощі сприйняття британського гумору китайськими студентами, підкреслюючи специфіку цих культурних практик через призму міжкультурної комунікації.

Праці з прагматики гумору Дена Спербера і Дайдри Вілсон [3], Сальваторе Аттардо [4], Лінди Хатчеон [5] закладають теоретичні основи для розуміння гумору з позицій лінгвокультурології та лінгвістики. Сальваторе Аттардо характеризує різноманітні лінгвістичні теорії гумору. Ден Спербер та Дайдра Вілсон у своїй теорії релевантності досліджують механізми імплікатури в іронічній комунікації. А Лінда Хатчеон аналізує політичні та соціальні аспекти іронії як культурного феномена.

Власне, іронія та самоіронія притаманні британському гумору, активно проявляються у щоденному житті. Зокрема і практик комедії, актор і стендапер Рікі Джервейс [6] підкреслює фундаментальну роль іронії в британській комунікативній культурі, зазначаючи, що британці використовують це «так само ліберально, як прийменники у щоденному мовленні».

У контексті вітчизняних робіт з лінгвокультурології, тема британського гумору як комплексного прагматичного феномена є недостатньо дослідженою.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – виявити та описати прагматичні механізми функціонування іронії як маркеру британської національної ідентичності в онлайн-дискусії про культурно-специфічні проблеми на платформі Reddit (на матеріалі посту і коментарів у спільноті «Ask a British Person»).

Завдання полягає у аналізі семантичних особливостей іронічних конструкцій, а також виявленні культурно-специфічних маркерів британської ідентичності в онлайн комунікації.

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу дослідження становить контент зі спільноти «Ask a British Person» (r/AskABrit) соціальної мережі Reddit, що має понад 201 тис. підписників і створену в 2015 році для обговорення питань життя у Великій Британії. Основний матеріал дослідження складають 150 найпопулярніших коментарі до посту «What are some typical British problems that people outside the UK can't relate to?» [7], опублікованого у 2023 році. Пост згенерував активну дискусію серед користувачів, що забезпечило актуальність і релевантність зібраного матеріалу.

Критеріями відбору матеріалу слугували: коментарі користувачів, які ідентифікують себе як мешканці Великої Британії, наявність гумористичного контенту з елементами іронії, використання британських культурних маркерів та локальних референцій, відображення типових соціальних ситуацій і національних особливостей. Обрана емпірична база забезпечує автентичність через спонтанні відповіді британців про власні культурні особливості, релевантність тем завдяки фокусу на національно-специфічних проблемах та природність комунікації через формат обговорення «питання-відповідь», що стимулює розгорнуті рефлексії учасників про британську національну ідентичність.

Методологічний підхід передбачає семантичний аналіз іронічних конструкцій, прагматичний аналіз комунікативних стратегій і культурологічний аналіз національно-специфічних елементів.

Кількісний аналіз корпусу коментарів виявив такий розподіл за темами: побутові проблеми (40,4%), погода та клімат (15,4%), політика та суспільство (13,5%), транспорт та послуги (11,5%), культурні особливості (9,6%), харчування (5,8%), спорт (3,8%). Домінування побутової тематики корелює з британською схильністю до самоіронії через повсякденні ситуації.

Семантичний аналіз виявив систематичне застосування механізму самопринижения для досягнення комічного ефекту, наприклад: «Having to deal with British people on a daily basis», «I was dipping a biscuit and held it a bit too long, it broke off. The old chap next to me said 'you flew to close to the sun mate'». Зокрема, аналіз останнього прикладу виявляє багатошарову структуру британського гумору. Інтертекстуальна алюзія на міф про Ікара («you flew too close to the sun») у контексті банального падіння печива у чай демонструє гіперболізацію незначної проблеми через високий регістр. Використання етнокультурного маркера «mate», що в значенні «друг, приятель» характерно саме для British English (американці використають скоріше слова «buddy, man»), створює солідарність з аудиторією та сигналізує про автентичність британського досвіду.

Колективна участь у гумористичній взаємодії підтверджується через коментарі до коментарів, певний діалог між користувачами, як-от: «I've only had one cup of tea this morning and I'm all out of milk!» – «Someone call the Red Cross and the World Food Programme!», де гіпербола досягає абсурдного рівня через залучення міжнародних гуманітарних організацій для вирішення проблеми з молоком.

Власне, understatement (применшення) функціонує як протилежна стратегія для створення іронічного контрасту: «Waiting a year or more for a medical procedure – not that I am complaining». Цей приклад демонструє порушення максими кількості Грайса через навмисне применшення серйозності ситуації [4, с. 272], що відображає британську стриманість у вираженні емоцій та небажання скаржитися відкрито, і водночас іронічність як ознаку ідентичності британців.

Культурні маркери британської ідентичності проявляються через специфічні лексичні одиниці з подвійним семантичним навантаженням. Так, лексема «mighty» в коментарі «The fear of the mighty TV licence van» створює іронічний контраст між величністю епітету та банальністю об'єкта.

Серед прагматичних маркерів письмової іронії важливу роль відіграють лапки, які демонструють дистанцію автора щодо використаних слів. Наприклад, у висловлюванні «Hearing everyone who learnt to speak 'English' outside the UK actually learnt 'American'» лапки навколо English та American вказують на іронічне ставлення до питання мовної автентичності. Також і риторичні запитання дозволяють здійснювати непряму критику: «What do you mean we don't have seasons in Scotland? I'll have you know we had all four of them on Friday», зберігаючи можливість комунікативного відступу. Ці структури демонструють складну прагматичну гру, де справжнє значення передається через імпліцитні механізми.

Цікавим аспектом є використання темпоральних маркерів для створення комічного ефекту: «we had all four [seasons] on Friday» стискає річний цикл в один день, що гіперболізує мінливість шотландської погоди. Просторові маркери функціонують аналогічно: «wall ruined because there's a mug embedded in it» семантично перебільшує дрібну побутову пригоду до рівня катастрофи. Таке порушення просторової норми висвітлює іронічне ставлення британців до побутових проблем.

Критика політики демонструє досить пряму форму іронії, що функціонує як інструмент радикального висловлювання: «The insufferable existence of the Tory party». Емоційно забарвлений епітет «insufferable existence» уможливлює тотальну критику, де заперечується не окремі дії партії, а сам факт її буття. Архаїчна назва «Tory party» замість нейтральної і сучасної «Conservative party» додатково підкреслює історичну тяглість негативного ставлення. Іронія у цьому контексті функціонує як культурно легітимний спосіб вираження радикальних політичних поглядів автора, адже, як зазначає Лінда Хатчеон, «іронія може функціонувати і функціонує тактично на службі широкого кола політичних позицій, легітимізуючи або підриваючи найрізноманітніші інтереси» [5, с. 10]. Власне в ілюстрованому прикладі іронічна форма дозволяє висловити гострі судження без порушення соціальних норм дискусії.

Британський гумор у Reddit функціонує як маркер приналежності до певної національної спільноти через демонстрацію інсайдерського знання: «It can be uniquely British to slap your knees, say 'right,' and hope your host understands it as a cue to end the conversation», «The fear of the mighty TV licence van that watches, always watches». Перший приклад ілюструє специфічний ритуал завершення візиту, зрозумілий лише тим, хто має досвід британської культури. Другий приклад апелює до культурної пам'яті про теле-

візійні ліцензії та їх контроль, використовуючи гіперболу «watches, always watches» з алюзією на оруеллівського «Big Brother». Ці приклади демонструють, як гумор створює культурні кордони між «своїми» та «чужими».

Культурна стратифікація через гумор проявляється у поєднанні формального регістру з самоіронією: «Seeing other countries lack of respect for orderly queuing!», «Queueing. What's more, queueing without knowing what it's for». Структура «what's more» у другому прикладі підкреслює абсурдність ситуації через градацію, бо черга невідомо за чим. Це відображає певну тенденцію до ускладнення простих ситуацій через надмірну аналітичність, відтак посилюється іронічний ефект.

Особливістю гумору в онлайн-просторі є його діалогічна природа: коментарі часто будуються як реакції на попередні висловлювання, створюючи ланцюжки гумористичних взаємодій. Структура «setup – punchline» трансформується у колективне творення комічного, де кожен учасник додає власний елемент до загальної конструкції. Наприклад, коментар «My biscuit fell into my Tea» спровокував подальшу залученість інших читачів і висловлення ними своєї іронії щодо цієї «типово британської» проблеми: «Biscuit ruined, tea ruined, wall ruined because there's a mug embedded in it… back to bed!», «Can absolutely make or break a day», «You cant dunk your biscuit because its too wide for the mug is worse!».

Звісно, наше дослідження обмежене аналізом однієї тематичної дискусії в межах конкретної Reddit-спільноти, що репрезентує лише окремі прояви британського гумору в онлайн-просторі. Крім того, віртуальна природа комунікації на платформі Reddit (анонімність, гейміфікованість) може впливати на автентичність висловлювань через можливість конструювання ідентичності та перфомативний характер онлайн-спілкування, що, своєю чергою, сприяє трансформації британських гумористичних патернів.

Висновки. У межах даного дослідження було проаналізовано специфіку реалізації іронії як елементу британської лінгвокультури на прикладі комунікації в Reddit-спільноті r/AskABrit. Застосування комплексного методологічного підходу дозволило висвітлити феномен іронічного спілкування як на лексико-семантичному, так і на прагматичному та культурологічному рівнях.

Семантичний аналіз показав, що користувачі використовують типові для британського мовного простору засоби вираження іронії: гіперболізацію побутових труднощів, парадоксальні зіставлення, що дозволяють передати оцінку або критику реалій.

Прагматичний аналіз виявив, що іронічні висловлювання у коментарях виконують низку функцій: створення спільного культурного простору, демонстрація групової приналежності, висловлення незадоволення або критики. Специфічні комунікативні стратегії (наприклад, самознецінення або мовна гра) є характерною рисою британської мовної поведінки.

Культурологічний підхід дозволив виявити національно-специфічні елементи, що стають джерелом іронічної інтерпретації: черги, чай як соціальна практика, кліматичні особливості, бюрократія в медицині тощо. Ці культурні коди є впізнаваними серед учасників спільноти й активно експлуатуються в межах гумористичного обговорення «типово британських» проблем.

Таким чином, аналіз дискурсу на платформі Reddit демонструє не лише лінгвістичну гнучкість британців у побудові іронічних висловлювань, а й складну взаємодію мови, культури та прагматики в онлайн-просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chen X., Dewaele J.-M. "We are not amused": The appreciation of British humour by British and American English L1 users. *Language & Communication*. 2021. № 79. P. 1–11. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0271530921000367 (дата звернення: 21.07.2025)

2. Wang Y. "I have no idea of British humour" – how 39 Chinese students accounted for their incomprehension of humour in British academic lectures. *Proceedings of BAAL 2013*. Heriot-Watt University, Edinburgh, 2014. URL: https://www.academia.edu/7061544/ (дата звернення: 21.07.2025)

3. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. Oxford : Blackwell, 1986. 326 p.

4. Attardo S. Linguistic Theories of Humor. Berlin : Mouton de Gruyter, 1994. 426 p.

5. Hutcheon L. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony. London : Routledge, 1994. 248 p.

6. Gervais R. The Difference Between American and British Humour. *TIME*. 2011. URL: https://time.com/3720218/difference-between-american-british-humour/ (дата звернення: 21.07.2025)

7. Ask a British Person. *Reddit.* URL: https://www.reddit.com/r/AskABrit/comments/16hijoo/what_are_some_typical_british_problems_that/ (дата звернення: 21.07.2025)

UDC 811.111'373.74:82.0-312.9
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.26

ICONIC PHRASES AS LINGUAL AND CULTURAL MARKERS IN THE ENGLISH SCIENCE FICTION OF THE 21ST CENTURY

ІКОНІЧНІ ФРАЗИ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ XXI СТ.

Shramko R.H.,
orcid.org/0000-0002-9258-9128
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English and German Philology
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Rakhno M.Yu.,
orcid.org/0000-0002-8517-6122
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English and German Philology
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Kulichenko A.K.,
orcid.org/0000-0003-1469-3816
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Foreign Languages
Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University

In this article, the authors attempt to perform an in-depth analysis of iconic phrases in science-fiction works on the basis of the literary discourse and modern cinema. It has been ascertained that the aforementioned syntactic structures have not become the object of close scrutiny of the linguists of the late 20th – early 21st centuries despite the popularity of science fiction. The semantic range and syntactic structure of these structures have to be clearly defined. There is also a need for ascertaining their origins according to their historical and cultural societal sources. The mechanism of coining these units in the science-fiction language matrix has been outlined using the continuous sampling method to locate a number of iconic phrases as a language material for the study. On the proper syntactic level, the located units have been classified into simple sentences, complex sentences (of various types), phrases, and complex syntactic units (hereinafter CSU) as a component of the work's "legend". The historical and cultural background of iconic phrases has been studied: the Bible, national mythologies, folklore, and philosophical works were the sources of these syntactic structures. The communicative and pragmatic potential of iconic phrases has been studied regarding their social and emotional references in the native Anglophone society with their subsequent, secondary semantisation in other languages. The study showed that as a result of their reappraisal, iconic phrases can change their pragmatic message and integrate in a certain language enriching the lexis of its speakers. The logical outcome of using iconic phrases in the English science fiction is their transformation into integral elements of the lingual culture, markers that help to trace the relation between the work and a specific language matrix. This study is an attempt to study the iconic phrases as lingual and cultural units in English science fiction. The influence of iconic phrases on other language matrices, their interrelations and mutual exchanges serve as the object for prospective in-depth studies.

Key words: iconicity, iconic phrase, lingual culture, lingual and cultural marker, science fiction, pragmatic potential, recipient.

У статті здійснено спробу ґрунтовного аналізу іконічних фраз у науково-фантастичних творах на базі художнього дискурсу й сучасного кінематографу. З'ясовано, що, незважаючи на значну популярність таких творів на етапі сьогодення, указані синтаксичні структури не стали об'єктом пильної уваги лінгвістів кінця XX – поч. XXI ст. Чіткого окреслення потребували їхній семантичний діапазон та синтаксична будова. Йшлося водночас про нагальну потребу встановити їхню ґенезу за історико-культурними джерелами суспільства. На матеріалі комплексу іконічних фраз, сформованих методом суцільної добірки, виявлено механізм утворення цих одиниць у мовній матриці наукової фантастики. На власне-синтаксичному рівні виокремлені одиниці покласифіковано на прості речення, складні речення (різних типів), фрази, ССЦ як компонент «легенди» твору. Досліджено історико-культурне тло формування іконічних фраз: у мовній матриці наукової фантастики джерелом утворення цих синтаксичних структур слугувала Біблія, народна міфологія й фольклор, твори філософського спрямування. Комунікативно-прагматичний потенціал іконічних фраз вивчено з опертям на їхній соціально-емоційний зв'язок у первинному англійськомовному соціумі з подальшою, вторинною, семантизацією в інших мовах. З'ясовано, що внаслідок переосмислення іконічні фрази можуть змінювати прагматичний посил та інтегруватися в лексичний фонд певної мови, поповнюючи словниковий запас її носіїв. Логічним наслідком функціювання іконічних фраз в англійськомовній науковій фантастиці вони трансформуються в невід'ємні елементи її лінгвокультури, маркери, за якими можливо чітко встановити належність того чи того твору саме цій мовній матриці. Запропонована розвідка є спробою дослідити іконічні фрази як лінгвокультурні одиниці на базі наукової фантастики англійською мовою. Уплив іконічних фраз на матриці інших мов та їхній взаємовплив і взаємообмін є предметом перспективних ґрунтовних студій.

Ключові слова: іконічність, іконічна фраза, лінгвокультура, лінгвокультурний маркер, наукова фантастика, прагматичний потенціал, реципієнт.

Introduction. The early 21st century is marked by an increased interest in the genre combining scientific achievements with the literary invention that allows to reconsider the previous experience of interaction with the planet and space as well as to predict the prospective academic studies.

Some syntactic structures from literary works and cinema arise special interest and admiration of recipients as those structures are easy to memorise and reproduce in speech. Such units (word combinations, separate sentences, or paragraphs) resonate with the internal, primarily psychoemotional, state of the speaker serving as a response to their internal, non-verbalized questions, a reference to their fears or expectations, certain life events, forming a stable emotional connection which facilitates the further integration of such units to the active vocabulary of the speaker.

Due to the identifiability of science-fiction works (hereinafter – sci-fi), these syntactic structures transcend the limits of a separate discourse acquiring their own popularity. They function in a specific society as iconic phrases, referential units with their own semantics and communicative, pragmatic, and emotional potential.

Literature review. In linguistics and communication studies of the late 20th – early 21st centuries the issue of iconic phrases from various genres and discourses remains beyond the scope of most researchers. For instance, Laura Aguanno and David Sidhu [1] study the iconicity of semantics in the work with homographs. James Grice and Ian Jones [2] outline the specific details of iconicity of models on the crossroads of physics, astronomy, chemistry, biology, and psychology. Michael Müller [3] performs the analysis of structure and significance of visual clusters from the perspective of iconicity. The interrelation of mythology and iconic brands in their influence on self-identification of the tourist is represented in the academic paper by Effie Steriopoulos [4]. The study of the translation aspect of the iconic phrase "Basmala" in its historical, cultural, and artistic aspects done by Aria Fani and John Hayes [5] is of special importance for this paper.

The aim of the study is to analyze iconic phrases from sci-fi works of the late 20th – early 21st centuries (on the basis of literary discourse and cinema) according to their structure, historical and cultural background, semantics, communicative and pragmatic potential; to identify the located iconic phrases as lingual and cultural markers of the English science fiction of the 21st century.

Methods. Ascertaining and analysis of iconic phrases have been performed using a complex of methods on each stage. The formation of the research cluster (January-March, 2025) has been done using the continuous sampling method which allowed to range and group those units according to different parameters. The study of the structural features of these structures called for the method of syntactic modeling [6]. The method of component analysis and the method of distributive analysis were used to research the semantics and pragmatics of iconic phrases (March-May, 2025). At some stages, the method of statistical sampling was used for quantitative analysis.

Results and discussion. The language of the modern science fiction is a multi-dimensional phenomenon which accumulated a range of specific features from earlier works. The sci-fi language matrix of the early 21st century shows clear characteristics which can be used to prove that a certain work belongs to the genre under consideration. The integral constituents of sci-fi are scientific and technical terms, word-combinations, pseudo-terminology, author's neologisms, new grammemes created according to the word-building potential of the given language, collocations, etc. At the stage of secondary derivation, we observed the presence of secondary units – belonging to the genre proper – including pseudo-phrases, pseudo-folk formulaic units (more specifically, sayings or pseudo-folk proverbs, omens or superstitions created using templates of a specific national oral folklore), etc.

The specific component of the sci-fi language is a number of syntactic structures with a potential to transcend a specific work and, occasionally, to become more popular than the work itself. Each of these units is a "zest" of the sci-fi work forming the stable emotional connection between the unit and the recipient and ensuring unerring recognition of the work in the literary context or cinema art on the level of a single content consumer. In the dialogic / polylogic communication, the knowledge and understanding of this unit by interlocutors is a pre-requisite for bridging the communicational gap, providing a common emotional background and preventing misunderstandings.

Provided that the work has a social resonance, these units create stable social and emotional connections entering the everyday language use and acquiring referentiality. So, such phrase becomes "a text in the text" adding the semantics and pragmatics of the situation from the original sci-fi work to general discourse.

It should be noted that such phrases can sometimes be quoted as often as sayings of celebrities, proverbs, or even phraseologisms. They become

iconic phrases and enrich the lexical fund of a certain language. According to the standard definition, an "iconic" thing or image is "important or impressive because it seems to be a symbol of something" [7]. So, such units can serve as references not only to a certain work or a specific genre, but also to a certain lingual culture because of their social value and significance.

On the communicative level, such iconic structures make the speech more expressive creating additional dimensions in it when a timely phrase enriches the message with emotions providing the subtext and showing a clear author's message.

The selection of iconic phrases formed on the basis of sci-fi works comprises 35 units represented as:

a) apt remarks (separate exclamations, word-combinations, sentences) of movie characters, for instance: *The way you worry, you'll have a heart attack before you get a chance to survive World War III* (Tremors, 1990, director R. Underwood);

b) quotes from literary works: *"Can you remember your first taste of spice?" "It tasted like cinnamon". "But never twice the same" ... "It's like life – it presents a different face each time you take it"* [8];

c) phrases as components of the "legend" (introduction) of a cinematographic work: *Earth that was could no longer sustain our numbers. We were so many. We found a new solar system* (Serenity, 2005, director J. Whedon).

On the syntactic proper level, these structures can vary greatly – from simple sentences to complex ones with different types of clauses. Primarily, we are going to emphasize the exclamation-like structures which can include lexemes from various languages in order to convey the emotional intensity of the moment: *Hasta la vista, baby!* (Terminator 2: Judgment Day, 1991, director J. Cameron); *Son of a goddamn bitch! Pardon my French!* (Tremors, 1990, director R. Underwood). The same function is performed by rhetorical questions which present a mixture of disbelief, mistrust to the reality of the meeting with the unknown and at the same time irony (sarcasm): *Is there some higher force at work here? I mean, are we asking too much of life?* (Tremors, 1990, director R. Underwood).

The dominating syntactic type for apt remarks of characters and for literary quotes is a simple one- or two-component sentence, occasionally similar to a slogan (*Get ready for a surprise* (Total Recall, 1990, director P. Verhoeven)) or presenting a statement (*I am the Law* (Judge Dredd, 1995, director D. Cannon); *Sometimes somebody lies* (Doctor Who, 1996, director G. Sax); *The future is not set* (The Terminator, 1984, director J. Cameron) etc.) of a character, thus conveying their communicative message. Simple sentences become especially effective in a dialogue: *"Uh, maybe we should call NASA". "NASA have called us"*; *"Maybe we should call Air Force…" "Air Force is online"*; *"We are gonna die" "We are gonna die. You're gonna die. I'm gonna die. We're all gonna die. Just not today"* (Battleship, 2012, director P. Berg); *"Where'd you get it?" "I didn't know we had it"* (Tremors, 1990, director R. Underwood). This sentence type is easy to memorize and recreate in the speech.

The separate case is the usage of simple sentences to intensify the comical effect of the situation (*Eat recycled food. It's good for the environment and OK for you!* (Judge Dredd, 1995, director D. Cannon)) or the ironic attitude (*Officer Walker, I have some bad news for you. You're dead* (R.I.P.D.: Rest in Peace Department, 2013, director R. Schwentke); *"We got a schedule to keep". "Oh, yeah. See, we plan ahead. That way we don't do anything right now"* (Tremors, 1990, director R. Underwood)).

Among structurally complex iconic phrases, we have primarily singled out and analyzed compound sentences represented by isolated cases: *There is no fate but what we make for ourselves* (The Terminator, 1984, director J. Cameron). Complex sentences are the most active type of structures for book quotes and forming phrasal components of the "legend" of the work: *"I ask you, is this a job for intelligent man?" "Show me one, I'll ask him"* (Tremors, 1990, director R. Underwood). From this perspective, we primarily regard the complex units with dependent adverbial clauses: *He who controls the spice controls the Universe* (Dune, 1984, director D. Lynch) – adverbial subject clause; *At the end of the day, when you're all alone in the dark, the only thing that counts is this – the Law* (Judge Dredd, 1995, director D. Cannon) – adverbial clause of time; *Necromongers they're called. And if they cannot convert you, they will kill you* (The Chronicles of Riddick, 2004, director D. Twohy) – adverbial clause of condition, etc. Asyndetic compound sentences represent only rare cases (*Eat recycled food for a happier healthier life, be kind and peaceful to each other, eat recycled food* (Judge Dredd, 1995, director D. Cannon)). All in all, they, together with simple sentences, serve as slogans adding to the emotionality of the situation.

So, the most widely used types of syntactic structures forming iconic phrases are a simple two-component sentence and a complex sentence (of various types).

According to their purpose, such iconic structures can represent a range of emotions of a character,

reflect their psychological state or provide an emotive-evaluational description of the current situation, for instance: *"I got a bad feeling about this?" "What kind of bad feeling?" "Like, 'we're going to need a new planet' kind of bad feeling"* (Battleship, 2012, director P. Berg) – anxiety during the first tragic contact with extraterrestrial creatures; *Oh, hell, man, no one ever saw anything like this!* (Tremors, 1990, director R. Underwood) – a mixture of mistrust and surprise caused by the first contact, etc. Among the main emotions explicated by iconic phrases, we are going to stress the spectrum of negative feelings. Among those, we single out:

a) uncontrolled fear: *I'll be back* (The Terminator, 1984, director J. Cameron);

b) anxiety, premonition of future ominous events: *If there is intelligent life out there and they come here, it's gonna be like Columbus and the Indians. Only we're the Indians* (Battleship, 2012, director P. Berg);

c) feeling of being lost and helpless during the contact with an extraterrestrial form of life: *What the hell are we supposed to use, man, harsh language?* (Aliens, 1986, director J. Cameron).

Within the positive emotional range, we can locate iconic phrases with references to:

a) hope (for the humankind – the author's remark): *The future is not set* (The Terminator, 1984, director J. Cameron);

b) decisiveness (in the fight against AI-controlled cyborgs – author's remark): *There is no fate but what we make for ourselves* (The Terminator, 1984, director J. Cameron);

c) moral resilience (balance): *At the end of the day, when you're all alone in the dark, the only thing that counts is this – the Law* (Judge Dredd, 1995, director D. Cannon).

Nowadays, their usage makes the interlocution more colorful and provides a clear emotional connotation with a strong link to the semantic load. In general, iconic phrases can convey:

a) philosophical message: *Dreams are messages from the deep* (Dune, 2021, director D. Villeneuve);

b) a reference to the professional ethic, occupational activity: *At the end of the day, when you're all alone in the dark, the only thing that counts is this – the Law* (Judge Dredd, 1995, director D. Cannon);

c) pseudo-/religious, rite formulae, mantras: *I must not fear. Fear is the mind-killer… I will face my fear... Where the fear has gone there will be nothing. Only I will remain* [8];

d) moral maxims: *Dreams make good stories, but everything important happens when you're awake* (Dune, 2021, director D. Villeneuve);

e) general description of the situation: *You know, those college kids turn up oil or uranium or something out there. Next thing the feds will be at your door. "Sorry. Time to move. Eminent domain"* (Tremors, 1990, director R. Underwood).

It should be elucidated that the analysis showed separate cases of synonymy of iconic phrases from different works. Those phrases are similar in their emotional load and general message. Compare: *To fight monsters, we created monsters of our own* (Pacific Rim, 2013, director G. del Toro) / *In normal times, evil would be fought by good. But in times like these, well, it should be fought by another kind of evil* (The Chronicles of Riddick, 2004, director D. Twohy), which realize the common semantics "action causes counter-action" in reaching the status quo.

The dynamics of the meaning of some iconic phrases has been observed while the plot unfolds. Originally, the sentence *Come with me if you want to live* (The Terminator, 1984, director J. Cameron), said by a human to a human, conveyed the hope for salvation (from a killer cyborg), while in the second installment of the popular franchise (Terminator 2: Judgment Day, 1991, director J. Cameron) this iconic unit gets a nearly ontological depth as it is said by a re-programmed ("good") cyborg to a human rescued from a modern ("evil") killer machine. The situation itself is similar to the above-mentioned synonymic structures about the survival of the whole humankind.

The historical and cultural background of the iconic phrases analyzed in the selection has been formed by a range of socially significant sources. Among them there are as follows:

a) the Bible (the presence of literary tropes, textual parallels), when a pseudo-Biblical narration (see Table 1) forms the "legend" and the basis of the cinematographic work, while the iconic unit *The Sixth Day Law* (The 6th Day, 2000, director R. Spottiswoode) presents a direct allusion to the Scripture;

b) national mythology: *To fight monsters* (Kaiju – author's remark)*, we created monsters* (Jäger – author's remark) *of our own* (Pacific Rim, 2013, director G. del Toro) – the iconic phrase has a clear reference to the German lingual culture (where Jäger "a hunter", whose life purpose, hunting, resonates with the purpose of a high-technology anthropomorphic machine (hunting monsters)), while Kaiju (a giant beast / monster) refers to the Japanese cultural and artistic phenomenon;

c) philosophical teachings, spiritual mantras, practices, to which the iconic phrase is analogical. The

Table 1

Text Parallels to Iconic Phrases

The Sixth Day [9]	The Sixth Day Law
[24]*And God said, "Let the earth bring forth living creatures according to their kinds – livestock and creeping things and beasts of the earth according to their kinds". And it was so.* [25]*And God made the beasts of the earth according to their kinds and the livestock according to their kinds, and everything that creeps on the ground according to its kind. And God saw that it was good.* [26]*Then God said, "Let us make man in our image, after our likeness. And let them have dominion over the fish of the sea and over the birds of the heavens and over the livestock and over all the earth and over every creeping thing that creeps on the earth* (Genesis 1:24-26)	*As a consequence, there is a Sixth Day law that prohibits the cloning of a human being.* *There is a mandatory 40-year minimum sentence for participating in cloning a human being.* *Cloned humans are not persons under the law, cannot own property, and will be killed if they are discovered* [10].

phrase conveys general human values or contributes to spiritual calmness, healing of the character, etc.: *I must not fear. Fear is the mind-killer… I will face my fear... Where the fear has gone there will be nothing. Only I will remain* [8];

d) apt phrases (or proverbs), when iconic units created using them as a template acquire an ironic or philosophical subtext: *Sometimes somebody lies* (Doctor Who, 1996, director G. Sax).

Active usage of such iconic phrases in the real-life speech contributes to the reassessment of their semantics and provides them with a powerful communicative and pragmatic potential. For instance, the final phrase *Hasta la vista, baby!* (Terminator 2: Judgment Day, 1991, director J. Cameron) from an iconic movie acquired a meaning "something which you part with without regret, with undertones of finality and sarcasm". We can also highlight the pragmatics of a threat (*I'll be back* (The Terminator, 1984, director J. Cameron); appeal (*Eat recycled food. It's good for the environment and OK for you!* (Judge Dredd, 1995, director D. Cannon)), and call for action (*Come with me if you want to live* (The Terminator, 1984, director J. Cameron)).

In general, the use of iconic phrases from sci-fi works in other language matrices and other contexts contributes to "blurring" the genre boundaries, and iconic phrases themselves are transformed into specific language formulas improving the mutual "recognition" of interlocutors and providing a common emotional and cultural background. The iconic phrases studied in the context of science fiction context function as full-fledged markers of English lingual culture for speakers of other languages. The most significant functions are as follows:

a) hypertextual;
b) identifying;
c) communicative;
d) sociocultural;
e) emotive, and
f) aesthetic.

Conclusions. Thus, in the early 21st century, the iconic phrases from sci-fi works serve as proper markers of Anglophone lingual culture, its pronounced representatives forming the national lingual world-image and ensuring the identifiability among speakers of other languages. The results of this research can contribute to further studies of the iconicity issue on the lexical and semantic level and of iconic phrases from other genres.

REFERENCES:

1. Aguanno L. S., & Sidhu D. M. Bark is Learned Before Bark: Iconic Meanings of Homographs are Learned Earlier. *Carleton Undergraduate Journal of Science*. 2024. Vol. 3(1). DOI: https://doi.org/10.22215/cujs.v3i1.4880.

2. Grice J. W., & Jones I. T. Iconic models in science and psychology. *Theory & Psychology*. 2024. Vol. 34(6). P. 815–835. DOI: https://doi.org/10.1177/09593543241287748.

3. Müller M. R. Iconic image clusters: Significance, structure, and analysis. *Studies in Communication Sciences*. 2024. Vol. 24(1). P. 89–101. DOI: https://doi.org/10.24434/j.scoms.2024.01.3919.

4. Steriopoulos E. Tourists' Personal Identity Connections: How Myths Shape Iconic Brands at Key Heritage Sites. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 2025. Vol. 49(5). P. 920–931. DOI: https://doi.org/10.1177/10963480251335924.

5. Fani A. & Hayes J. L. Basmala: Translating an iconic phrase. *TRANS: Revista de Traductología*. 2017. Vol. 21. P. 243–249. DOI: https://doi.org/10.24310/TRANS.2017.v0i21.

6. Шрамко Р. Г., Степаненко М. І. *Ізофункційні парадигми в системі предикатів стану в українській мові*: монографія / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава: ПП «Астрая», 2017. 284 с. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/11510.
7. Collins Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com.
8. Herbert F. The Great Dune Trilogy. London: Hachette, Gollancz, 2018. 912 p. ISBN 978-1-473-22446-9.
9. Genesis. URL: https://biblia.com/bible/esv/genesis/1/24-26.
10. The Sixth Day. URL: https://www.discoveryandinnovation.com/pgEd/movies/sixth_day.html.

РОЗДІЛ 3
КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.163.41=163.42’373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.27

ВИОКРЕМЛЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ РИС СЕРБСЬКОЇ І ХОРВАТСЬКОЇ МОВ НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ В РЕАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ СПІЛКУВАННЯ

IDENTIFYING SPECIFIC FEATURES OF THE SERBIAN AND CROATIAN LANGUAGES AT THE LEXICAL LEVEL AND TAKING THEM INTO ACCOUNT IN REAL COMMUNICATION SITUATIONS

Васильєва Л.П.,
orcid.org/0000-0002-2178-8269
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри слов’янської філології імені професора Іларіона Свєнціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка

З генетичного погляду сербська і хорватська мови належать до однієї штокавської мовної системи. Хоча новоштокавські говірки є спільною основою для сербської та хорватської мов, їхня стандартизація після виходу з функціонування сербсько-хорватської мови відбувалася різними шляхами. Дослідження відмінностей між сербською і хорватською мовами має доволі тривалу традицію. Ця тема не перестає бути актуальною й сьогодні, зокрема, на сайтах часописів, газет, у соцмережах, де вона є предметом активного обговорення, а предметом аналізу – в найновіших працях мовознавців. Сербська й хорватська мови мають особливості, які визначають їхню специфіку майже на всіх мовних рівнях. Ці стандартизовані мови тривалий час становили варіанти однієї мови, їхній взаємовплив на лексичному рівні простежується в наш час, що виявляється в так званих «сербізмах» чи «кроатизмах». Ставлення носіїв сербської мови до хорватських слів доволі толерантне, опір існує здебільшого щодо хорватських форм тих самих слів та словотворчих формантів. Зате хорвати майже не толерують ні слів, ні їхніх компонентів на сербській основі. Подекуди, зважаючи на неадекватну пресупозиційну оцінку, вони уникають навіть таких слів, які вживалися паралельно в мовній традиції минулого.

Для хорватської лексики загалом характерне повернення до активного обігу слів, попередньо витіснених з нього з огляду на попередню мовну політику: запозичень з кайкавської та чакавської мов, автохтонних й калькованих мовних засобів, утворених на хорватському ґрунті. Для хорватської мовної практики знову стало визначальним явище пуризму. Ця тенденція є не лише лінгвістичним фактом, а й виявом національної ідентичності, що реалізується через мовну політику та освітні стратегії. Зростає інтерес до мовної спадщини як джерела лексичного оновлення, що водночас супроводжується прагненням до стилістичної диференціації мовлення. Ці факти потрібно брати до уваги майбутнім фахівцям у реальних ситуаціях спілкування, зокрема у викладанні та перекладацькій діяльності, де важливим стає не лише володіння нормою, а й здатність розпізнавати соціокультурний контекст використання лексичних одиниць.

Ключові слова: сербська мова, хорватська мова, стандартизація, лексичний рівень, реальні ситуації спілкування, професійна діяльність, мовні традиції.

From a genetic point of view, the Serbian and Croatian languages belong to the same Shtokavian language system. Although the New Shtokavian dialects are a common basis for the Serbian and Croatian languages, their standardization after the Serbo-Croatian language ceased to function occurred in different ways. The study of the differences between the Serbian and Croatian languages has a rather long tradition. This topic does not cease to be relevant today, on the websites of magazines, newspapers, in social networks, where it is the subject of active discussion, in the works of linguists. Serbian and Croatian have features that determine their specificity at almost all linguistic levels. These standardized languages have long been variants of one language, their mutual influence at the lexical level can be traced in our time, which is manifested in the so-called «Serbisms» or «Croatisms». The attitude of Serbian speakers towards Croatian words is quite tolerant, resistance exists mostly towards Croatian forms of the same words and word-forming formants. However, Croats almost do not tolerate either words or their components on a Serbian basis. Sometimes, due to inadequate presuppositional assessment, they avoid even such words that were used in parallel in the linguistic tradition of the past.

For Croatian vocabulary in general, the return to active circulation of words previously displaced from it due to the previous language policy is characteristic: borrowings from the Kajkavian and Chakavian languages, autochthonous and calqued linguistic means formed on Croatian soil. For Croatian linguistic practice, the phenomenon of purism has again become decisive. These facts should be taken into account by future specialists in real communication situations, in particular in teaching and translation activities.

Key words: Serbian language, Croatian language, standardization, lexical level, real communication situations, professional activity, linguistic traditions.

Постановка проблеми. З генетичного погляду новоштокавські говірки є спільною основою для сербської та хорватської мов, ці мови належать до однієї штокавської мовної системи, проте їхня стандартизація після виходу з функціонування сербсько-хорватської мови відбувалася різними шляхами. Цьому сприяє й відмінність історично-культурної та національної спадщини сербів та хорватів. З соціолінгвістичного погляду обидві мови є самостійними, з 90-х рр. XX ст. кваліфікуються як стандартизовані, ними створюється художня література, ведеться викладання у школах та вищих навчальних закладах, транслюються радіо- та телепередачі, виходять періодичні видання, вони активно використовуються в Інтернеті та соцмережах тощо. Однак умови і фактори їх розвитку, тенденції формування, літературні традиції, зовнішні впливи – поряд із тими спільними особливостями, які за певних об'єктивних умов сприяли мовному зближенню, – все ж мають достатньо відмінного, що знайшло своє відображення й на лексичному рівні обох мов. Таким чином, розуміння сучасного стану і тенденцій розвитку їхньої лексики дасть можливість студентам в майбутньомій професійній діяльності оперувати цими знаннями в необхідних ситуаціях спілкування обома мовами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження відмінностей між сербською і хорватською мовами має доволі тривалу традицію. У період з 1990 р., коли внаслідок розпаду Югославії утворилися незалежні держави – Сербія і Хорватія, сербська і хорватська мови почали функціонувати як самостійні стандартизовані після виходу з функціонування сербсько-хорватської мови це питання набуло особливої актуальності.

У Хорватії 1991 р. видано спеціальний «Словник відмінностей між хорватською та сербською мовами» В.Бродняка [8]. Питання виявлення відмінностей між цими мовами ми розглядали в наших монографіях та статтях [1; 15]. Ця проблема не перестає бути актуальною й сьогодні, на сайтах часописів, газет, у соцмережах вона є предметом активого обговорення [10; 11; 12; 14]. Нещодавно вийшла друком монографія лінгвіста М. Алерича «Право на мову» [7]. Науковець займається дослідженнням цієї проблеми у фокусі системи виховання й навчання майбутніх генерацій хорватистів, з опорою на досвід викладання хорватської мови на відділенні хорватистики Філософського факультету Загребського університету та розглядає ці проблеми ще й з погляду фахової підготовки студентів.

Постановка завдання. У статті маємо на меті виокремити особливості сербського і хорватського стандартів на лексичному рівні, що уможливить майбутнім фахівцям – сербістам і хорватистам – їх використання в реальних ситуаціях спілкування, у тому числі у викладанні та перекладацькій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розгляд особливостей лексичного рівня почнемо від деяких спільних тенденцій у розвитку лексики обох стандартів. Існування протягом майже одного століття спільної сербсько-хорватської мови сприяло взаємопроникненню у варіанти цієї мови лексичних одиниць, які в науковій літературі називають «сербізмами» та «кроатизмами» (маємо на увазі проникнення в хорватську сербізмів, а в сербську – кроатизмів). Нас насамперед цікавить, як носії сербської та хорватської мов сприймають та оцінюють ці явища, що є визначальним у комунікації цими мовами.

На сьогодні у сербській мові активно вживаються деякі кроатизми, які можна розподілити на кілька різновидів з огляду на ступінь засвоєності та вживання [2]. До ***першого*** відносять такі, що майже втратили ознаки кроатизмів: *бројка, исход, допуст, возило, учинак, уређај, течај, опрост, здравство, потрага, гласина, латица, сврашиште, језикословац, темељит, обзиран, најавити, наводно, одвећ* (ми не стверджуємо з упевненістю щодо всіх цих слів, що вони хорватського походження, але І. Клайн відніс їх до цієї групи, зазначаючи, що такими їх вважали «консервативні» носії сербської мови перед другою світовою війною [2, с. 40] та ін. ***Другий***, значно численніший різновид, утворюють слова, які носії сербської мови продовжують відчувати хорватськими (І.Клайн називає це «хорватським акцентом»), але ці лексичні одиниці «вживаються в Сербії без великого спротиву» [2, с. 40]. Вони, зазвичай, мають сербські синоніми, деякі з яких виходять з ужитку, особливо якщо є турцизмами чи германізмами (синоніми подаємо в дужках): *мучнина (гађење), упала (запаљење), прехлада*, а також *прехладити се (назеб, назепсти), расвјета (осветљење), пригода (прилика), туђица (страна реч), посуда (суд), одгој (васпитање), заговорник (поборник), ступањ (степен), ћутња (*від хорв. *šutnja) (ћутање), жмигавац (мигавац), дојам (утисак), постотак (проценат), стотинка (стоти део), знатижеља, знатижељан (радозналост, радознао), некретнина (непокретна имовина), небодер (облакодер), смеће (ђубре), плес (игра), хир (ћеф, каприц), драгуљ (драги камен), зубар (зубни лекар), конобар,*

конобарица (келнер, келнерица), претинац (фах, преградак), трачница (шина), квачило (куплунг), очит (очигледан, очевидан), растресен (расејан), истодобан (истовремен), одгодити (одложити), опскрбити (снабдети), придонети (допринети), напокон (најзад), попут (као), након (после), након што (пошто) та ін. Деякі з цих слів не мають справжнього «сербського» еквівалента, наприклад: *тестенина, назор, гласило, поузеће, водокотлић*, а також *викендица, кафић* (та інші неологізми з цим же суфіксом – *кримић, љубић, порнић* (лише до хорватського *цртић* є синонім *цртач), дојмити се, заговарати (нешто), утерати, утеривати (дугове) приуштити* (майже завжди з давальним відмінком займенника *«себи»* як заміною хорватської ненаголошеної форми *si,* якої в сербській мові немає) [15, с. 158]. Хорватське *електрана, хидроелектрана, термоелектрана* майже витіснило сербську назву *електрична* (*хидроелектрична, термоелектрична*) *централа,* а *топлана* немає заміни*;* вживається і *плинара, плински* (напр. *плинска светлост, плински штедњак,* як похідні від іменника *плин,* але сам іменник *плин* у Сербії використовується рідше, ніж *гас*). До цього різновиду слід додати й лінгвістичні терміни, з метою уніфікації прийняті в спільному правописі: *зарез, везник, творба речи* (з прикметником *творбени*) замість тодішніх *запета, свеза, грађење речи*). Ці терміни використовуються в школах Сербії, як і слово *центиметар (центилитар*) замість попередньо існуючих *сантиметар, сентилитар,* – що прийнято з метою надання переваги латинській вимові над французькою [2, с. 41]. Нагадаємо й про рішення Комітету радіо-телебачення Белграда 1984 р. на пропозицію групи лінгвістів у назвах точного часу слово *час* замінити на слово *сат*.

Наступним, ***третім***, різновидом є кроатизми, які вживаються зрідка: *појаснити, изнимно, недвојбено, дапаче, дочим, нетом, диљем, те* (під час перелічування), *разина, будући да, докторица, исприка, судионик, натукница, изнимка, становит, осебујан, двојба, дочим, дуљити, устврдити* та ін. Їхня хорватська належність безсумнівна, деякі з цих слів не всім сербам зрозумілі. Однак ми їх виписалали з белградських газет і журналів за останні роки, причому використані вони там лише сербськими авторами. Це ще раз підтверджує факт, що в період існування спільної мови сербів та хорватів проникнення в неї хорватської лексики було інтенсивним, і воно до сьогодні залишило слід у «традиційно відкритому (для запозичень) сербському варіанті» [2, с. 41].

Усе це все ж не дає підстав стверджувати, що для проникнення кроатизмів у сербську мову не було ніяких внутрішніх перешкод. Велика кількість загальновживаних хорватських слів – *kolodvor, blagdan, zrak, glede*, *tvrtka, žurno, nazočan, juha, tjedan, glazba, vlak, uvjet, tiskati, uhititi* та інші, хорватські назви місяців: *siječanj, veljača, ožujak, travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujan, listopad, studeni, prosinac* – досі сприймається як чужа для носіїв сербської мови лексика, хоча ці лексеми загальнозрозумілі.

У процесі дослідження ми виявили дві тенденції, пов'язані зі ставленням носіїв сербської мови до кроатизмів. Перша полягає в тому, що кількість слів із щойно зазначеної групи лексики, тобто загальновживаних хорватських, за останні сім-вісім років штучно збільшується часто політично мотивованими (на нашу думку, не завжди науковими) твердженнями, начебто якесь слово, наприклад, *домовина,* – хорватське, а інше, наприклад, *отаџбина,* – сербське. Друга тенденція пов'язана з тим, що серед носіїв сербської мови простежується більший опір хорватській формі того самого слова, якщо існує його сербський відповідник, аніж тоді, коли йдеться про різні лексеми. Це, наприклад, ситуація з формами *Ускрс, ускршњи,* які обов'язково заміняються на *Васкрс, васкршњи*, аналогічно зі словами *опћи/општи, посјет/посета, кемија/хемија* та ін. І все ж, як ми виявили, відношення до хорватських слів у носіїв сербської мови доволі толерантне. Опір щодо хорватського впливу на сучасний сербський стандарт простежується головно серед деяких лінгвістів [15, с. 161].

Для сучасної хорватської мовної ситуації характерний значний спротив існуючим у мові сербським словам чи сербським словотворчим компонентам, які з'явилися в ній протягом періоду існування спільної мови, причому деякі з них притаманні штокавиці (новоштокавиці), а тому стверджувати, що вони є лише сербськими, немає підстав. Зокрема, у хорватській мовній практиці значно зменшилась частота вживання слова *hiljada*. У мовній традиції хорватів воно зазвичай вживалось паралельно зі словом *tisuća* лише на іншому, переважно нижчому, стилістичному рівні. Однак колишня влада, яка втручалася і в мовну політику надавала перевагу лексемі *hiljada*, а слово *tisuća* навіть деякий час було заборонено вживати в передачах загребського радіо [9]. Оскільки *hiljada* – єдине слово з цим значенням у сербській мові, у широких верствах хорватського суспільства сформувалося переконання, що лексема *hiljada* з'явилася в Хорватії в югослав-

ську епоху, внаслідок чого хорвати почали її уникати. Така реакція зменшує виражальні можливості мови й утруднює розуміння мови хорватської літератури, де подані обидві лексеми. На нашу думку, така нераціональна, нічим не обґрунтована мовна відраза може суттєво зашкодити мові.

Серед хорватів побутує думка, що всі турцизми (арабізми) проникли в хорватську мову під тиском сербської. Зважаючи на те, багато хорватів відкидає їх цілком. Однак насправді все відбувалось інакше: в хорватській мові відбувалися процеси нормування, розроблявся власний стандарт, запозичалися деякі необхідні мові слова незалежно від сербської мови. Щодо цього описана ситуація з турцизмами: деякі з них є належністю лише сербської, а деякі – лише хорватської або переважно хорватської, як *deva*, *kat*. Якщо ж вони спільні для обох стандартів, то розрізняються фонетично (*mahala : мала*) або за формою (*hamal : амалин*), але найчастіше в обох стандартах їм приписується цілком відмінний стилістичний статус [15, с. 167–168].

Для хорватської лексики останніх років характерна тенденція до повернення в її активний склад термінів, а також слів, які, на думку сербських лінгвістів, є архаїзмами [2, с. 41]: *vojarna, satnik, bojnik, pričuvni časnik, zemljovid, veleposlanik,* а також таких слів: *ravnatelj, opskrba, uvjerenje* та ін. (вони відомі й сербам завдяки засобам масової інформації, де їх подекуди подають з жартівливими коментарями). Ці лексичні одиниці дійсно на певний час були витіснені з обігу словами, притаманними сербському стандартові *(kasarna, kapetan, major, rezervni oficir, horizont, ambasador, direktor, snabd(ij)evanje, ub(j)eđenje)*. Зазначимо також, що, незважаючи на інтервенцію сербського стандарту, в хорватській мові в писемних джерелах та в усному мовленні залишилися в ужитку слова *zemljopis, bjelokost, tijekom, podrijetlo, blagdan (серб. geografija, slonovača, u toku, poreklo, praznik* (на нашу думку, лексеми *blagdan* і *praznik* у хорватській мові розрізняються ще певною мірою й стилістично: подібно як в українській мові слова *вікенд* та *свято)*.

З утворенням незалежної Хорватії в активний обіг повернулася велика частина давньої лексики, пов'язаної з різними функціональними стилями хорватської мови, яка була виведена з нього на початку XX ст. хорватськими пуристами. Принагідно зазначимо, що пуристичні тенденції початку XX ст. не були новим мовним явищем в історії розвитку хорватської мови, зокрема П. Зоранич, Ф. Главинич, П. Ритер Витезович, у передмовах до своїх творів здавна скаржилися на наслідки надмірного впливу латинської, італійської, турецької чи угорської мов.

Для них єдиним мірилом відповідності лексеми нормі була її наявність у лексиці «народної мови», тобто в новоштокавських говірках. Тому хорватська мова втратила на деякий час багато необхідних слів з різних функціональних сфер. Деякі з них повернулися на початку 90-х років XX ст. і були відразу прийняті її носіями: *časnīk, naobrazba, veleposlanstvo, zastupnik* та інші, а деякі – ще раніше, в період існування єдиної, але завжди двоваріантної (незалежно від того, визнавався чи не визнавався цей факт у той чи інший період історії) сербсько-хорватської/хорватсько-сербської мови. Така доля спіткала, наприклад, слово *kolodvor*. Пуристи вважали його неприпустимим для вживання, оскільки воно є калькою німецького *Bahnhof*, що з'явилася в хорватській мові за посередництва угорської (*palyaudvar, palya* – полотно, *udvar* – двір). Незважаючи на ці твердження, слово залишалося серед активно вживаної лексики в хорватів протягом усього періоду існування спільної мови. Принагідно зазначимо, що серед слів, проти яких на початку XX ст. рішуче виступали пуристи, були й інші загальновживані, які ніколи не виходили з активного обігу: *domovnica, gradonačelnik, imendan, pobornik, predrasuda, prijestolonasljednik, prosvjed, punomoć, rođendan*, *stupanj, stavak.* Їх теж свого часу пуристи оцінили як неправильні та непотрібні.

Швидкі зміни в житті країни з 90-х рр.. XX ст. спричинили появу нових спонтанних утворень, передовсім іменників (використовуємо тут означення «спонтанні», бо не відомо точно, коли і хто їх створив, де їх вперше вимовили чи написали, але тепер вони – загальновідомі). Типовий приклад цього – слово *bojišnica* (простір на самій лінії фронту). Цієї лексеми не зафіксовано в джерелах до 90-х років. Створено її останніми роками згідно з усіма законами словотвору хорватського стандарту, й добре прийнято носіями. Поява цього слова, без сумніву, викликана необхідністю називання актуального тоді поняття.

Певні зрушення відбулися й у значеннях наявних у мові одиниць. У хорватській існує дві лексеми для називання поняття «ліжко»: *krevet* (властиве новоштокавській системі) та *postelja* (неновоштокавське слово). Семантика слова *krevet* завжди була нейтральнішою, оскільки воно загальноприйняте у стандартній мові. Лексема вживалась і тоді, коли йшлося про кількість лікарняних ліжок, і про кількість місць у готелях. Лексема *postelja* використовувалася переважно

лише у випадку, коли йшлося про своє власне чи зручне ліжко вдома. Маючи певне стилістичне забарвлення, ця лексема ніколи не з'являлась у вищенаведених значеннях. Однак останнім часом у туристичних проспектах все частіше натрапляємо на синтагми *jendoposteljna (dvoposteljna, troposteljna) soba* (очевидно, так підкреслюється поняття зручності, яку мають надавати своїм гостям готелі). Це дає можливість констатувати, що відбуваються певні зрушення в хорватському стандарті стосовно більшого поширення неновоштокавських слів.

Унаслідок пуристичних тенденцій початку XX ст. хорватська мова могла позбутися і багатьох кайкавських та чакавських слів. Ці лексичні одиниці сьогодні – невід'ємна частина її лексичного багатства. Серед них *prah* мало бути змінене на *prašina, črčkati* на *drljati, huškač* на *podbedač, podrobno* на *potanko, pojedince, pospan* на *dremovan, tjedan* на *nedjelja, sedmica*. Пізніший розвиток мови засвідчив, що поза нормою залишилася лише їх частина: *akoprem, capa, črknja, dotepuh, dropina, gladuš*, значна ж кількість кайкавізмів (*črčkati, huškač, huškati, kukac, podrobno, pospan, preuzetan, prah, tjedan*) та чакавізмів (*klesar, spužva*) надалі є складовою частиною хорватського стандарту.

На сьогодні в хорватському мовознавстві чітко сформульоване положення щодо вживання запозичених слів [13]. Без зміни залишилися лише екзотизми й епоніми, а також слова з високим ступенем засвоєння. Пуристичні тенденції дещо звузили коло інтернаціоналізмів. Залишилася незначна їх кількість: *analogija, demokracija, esej, kritika, majstor*, *opera, politika, pseudonim, smog, tranzistor, zenit* та ін. Натомість сербським мовознавцям не властивий супротив стосовно запозичень і інтернаціоналізмів. Вважається, що вони сприяють міжнародній комунікації, збагачують лексичний склад сербської мови, і тому мовознавцям насамперед треба вирішити проблему їхньої мовної адаптації.

Слід зазначити, що в хорватській мові робилися спроби замінити деякі з уживаних тепер інтернаціоналізмів власними словами, однак вони не мали успіху: *hektar* на *storina*, *kilometar* на *mjeretina, lokomotiva* на *samovoz*, *motor* на *samokret, magnet* на *gvozdoteg, parfumerija* на *mirisnica, sonet* на *zvučnopojka* та ін. І все ж, серед інтернаціоналізмів існують одиниці, які в хорватському стандарті були витіснені лексикою на місцевому мовному матеріалі: *efikasan – djelotvoran*, *uniforma – odora, efektan – učinkovit*, *sorta – vrsta, apoteka – ljekarna, fabrika – tvornic*a та ін.

У хорватській нормі застосовується правило: якщо для запозичення існує хорватський відповідник, значення якого повністю збігається із значенням запозиченого слова, то хорватський стандарт перевагу в комунікації надає хорватській лексемі: *dopustiti,* а не *dozvoliti, juha*, а не *supa, nadzvučan*, а не *supersoničan, neznalica*, а не *nevježa, susjed*, а не *komšija, vjerodajnica,* а не *akreditiv, putovnica,* а не *pasoš, topništvo,* а не *ariljerija, bojnik,* а не *major, satnik,* а не *kapetan, povjerenstvo,* а не *komisija, jamstvo,* а не *garancija, ravnatelj,* а не *direktor, središnji* а не *centralni, središnjica,* а не *centrala* і т.д. Лексеми *dozvoliti, supa, supersoničan, nevježa, komšija, akreditiv, pasoš, ariljerija, major, kapetan, komisija, garancija, direktor, centralni, centrala* носії хорватської мови вважають сербізмами, а їх уживання в мові пояснюють сербським впливом. Однак у випадках, коли обсяг змісту чи конотативне значення запозиченого слова є ширшим (вужчим) від обсягу змісту хорватської лексеми, то, залежно від контексту, вживаються обидві лексеми. До таких віднесемо *autor* і *pisac, čorba* і *juha, obmana* і *prijevara, primitivan* і *prvotan*.

Сьогодні лексичний рівень є тією частиною мовної системи, яка найбільшою мірою, порівняно з іншими рівнями, різниться в обох стандартизованих мовах. На 632 сторінках «Словника відмінностей між хорватською та сербською мовами» В. Бродняка наведено від 11,5 до 16,0% (включаючи 5% завдяки відмінностям у рефлексі давнього *ě*) лексики, відмінної в сербській і хорватській мовах [8]. Більшість слів у словнику об'єктивно різняться за формою та семантикою. Щоправда в ньому міститься й лексика, яка є вузько локальною, а також подаються давно забуті слова чи такі, які нефункціональні в сучасній хорватській мові. До таких слів, які нефункціональні в сучасній мові, можна віднести, наприклад, таку пару, як *Abdala – Abdalah, osnivač hašemitske kraljevine Jordanije* (яке відношення може мати «засновник хашемітського королівства Йорданії» до відмінностей між сербською та хорватською мовами, – зрозуміти важко, можливо, тут ідеться про принцип передачі іншомовних слів). Однак такі пари, як: *posev – usjev, poslanik – zastupnik, posmatrati – promatrati, sedište – sjedalo, sijalica – žarulja, srč – srž, vrtār – vrtlār* та багато інших, дають об'єктивну картину відмінних рис на лексичному рівні між двома стандартами (у словнику є близько 30 000 словникових статей. Якщо відмінусувати 15–20% матеріалу (йдеться про екзотизми, історизми, архаїзми, турцизми, слова місцевого поширення), залишиться близько 20 000 лексичних відмінностей, що, навіть якщо

до відмінностей залучити і похідні, на нашу думку, становить доволі значну кількість).

Принагідно зазначимо, що лексичні новації й відмінності на лексичному рівні в обох мовах ми враховували при укладанні українсько-сербського та українсько-хорватського тематичних словників, а також українсько-хорватського та хорватсько-українського словників [3; 4; 5; 6], якими українські студенти вже певний час успішно користуються.

Висновки. Сербська і хорватська мови мають особливості, які визначають їхню специфіку на різних мовних рівнях. Оскільки ці стандартизовані мови тривалий час становили варіанти однієї мови, їхній взаємовплив на лексичному рівні простежується й у наш час, що виявляється в так званих «сербізмах» чи «кроатизмах». Ставлення носіїв сербської мови до хорватських слів доволі толерантне, опір існує здебільшого щодо хорватських форм тих самих слів та словотворчих формантів. Зате хорвати майже не толерують ні слів, ні їхніх компонентів на сербській основі. Інколи, зважаючи на неадекватну пресупозиційну оцінку, вони уникають навіть таких слів, які вживалися паралельно в мовній традиції минулого. Таким чином, ці факти потрібно брати до уваги майбутнім фахівцям у реальних ситуаціях спілкування, зокрема у викладанні та перекладацькій діяльності. Для хорватської лексики загалом характерне повернення до активного обігу слів, попередньо витіснених з нього за часів двох Югославій. Це насамперед запозичення з кайкавської та чакавської мов, автохтонні й кальковані мовні засоби, утворені на хорватському ґрунті. Для мовної практики хорватів знову стало визначальним явище пуризму: за існування повноправної заміни перевага надається автохтонним, а не запозиченим лексемам (*ravnatelj:direktor*). З огляду на це положення щодо вживання запозичених слів чітко визначені в хорватському стандарті.

Ми привертаємо увагу наших студентів до вивчення цих проблем з метою підвищення їх конкурентних можливостей на сучасному ринку праці, уміння орієнтуватися в складних ситуація, пов'язаних з їхньою майбутньою фаховою діяльністю, оскільки, як ми показали вище, кожен з двох національних лінгвосоціумів – сербський і хорватський – по-своєму розподіляє варіанти, які допускає штокавська система, як у плані соціальної стратифікації, так і в функціонально-стилістичному відношенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильєва Л. Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан : монографія. Львів: ЛНУ ім. Ів.Франка. 2002. 344 с.
2. Клајн И. Лексика. *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САН. 1996. С. 37–86.
3. Васильєва Л.П., Сокіл Б.М. Українсько-сербський тематичний словник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 349 с.
4. Васильєва Л.П., Сокіл Б.М., Ткачук О. Б. Українсько-хорватський тематичний словник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 353 с.
5. Васильєва Л.П., Ткачук О. Б., Чумак В.В. Українсько-хорватський словник. К.: Словники України. 2018. 630 с.
6. Васильєва Л.П., Ткачук О. Б., Чумак В.В. Хорватсько-український словник. К.: Словники України. 2022. 896 с.
7. Alerić M. *Pravo na jezik* : monografija. Zagreb : Školska knjiga, 2025. 408 str.
8. Brodnjak V. Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika. Zagreb: Školske novine. 1991. 632 s.
9. Brozović D. Aktuelna kolebanja hrvatske jezične norme. *Jezik*.1998. Br.5. S. 161–176.
10. Jelenkov D. O srpskom i hrvatskom jeziku i prevodu. Libra prevodioci 09.09.2019. URL: https://www.prevodioci.co.rs/blog/hrvatsko-srpski-prevod/ (дата звернення 10.07.2025).
11. Paradžik M. U čemu je ključna razlika hrvatskog i srpskog jezika? Obnova. 13.09.2022. URL : https://obnova.com.hr/blog/index.php/19-2022/349-u-cemu-je-kljucna-razlika-hrvatskog-i-srpskog-jezika (дата звернення 26.06.2025).
12. Razlike između hrvatskog i srpskog jezika, evo kakvim ga Srbi smatraju. Večerni list. 8.02.2020. URL: https://www.vecernji.hr/lifestyle/razlike-izmedu-hrvatskog-i-srpskog-jezika-evo-kakvim-ga-srbi-smatraju-1377743 (дата звернення 15.06.2025).
13. Samardžija M. Puristička načela i kriteriji. *Hrvatski jezik*. D. 4. Zagreb : Školska knjiga. 1998. S. 58–66.
14. Trkanjec M. Pitao je Hrvate koliko razumeju srpski jezik... . Blic. 13. jul 2021. URL: https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/pitao-je-hrvate-koliko-razumeju-srpski-jezik-odgovori-su-interesantni-ma-razumemo-mi/x17cdwv (дата звернення 27.06.2025).
15.Vasiljeva Lj. Srednjojužnoslavenski jezici u sinkroniji i dijakroniji: monografija. Osijek: CKD «M – M», 2010. 221 s.

УДК 811.124:619:618.1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.28

ЛАТИНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ВЕТЕРИНАРНОГО АКУШЕРСТВА ТА ГІНЕКОЛОГІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТИ

LATIN TERMINOLOGY OF VETERINARY OBSTETRICS AND GYNECOLOGY: LEXICAL-SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES

Карбовнік І.В.,
orcid.org/0000-0002-6231-3075
старший викладач кафедри філології імені Якима Яреми
Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Пилипів О.Г.,
orcid.org/0000-0001-9651-7343
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології імені Якима Яреми
Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Савула А.М.,
orcid.org/0000-0002-8583-4818
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології імені Якима Яреми
Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

У статті досліджуються лексико-семантичний та синтаксичний аспекти латинських номінативних одиниць підмови ветеринарного акушерства та гінекології, що становлять значну частину терміносистеми ветеринарної медицини. Встановлено, що сучасна міжнародна латинська термінологія субмови ветеринарного акушерства та гінекології функціонує у двох напрямках: 1) для передачі морфофункціональної характеристики анатомічних понять статевого апарату свійських тварин; 2) для передачі клінічних понять на позначення хвороб та їх симптомів, синдромів, етіологічних чинників, прийомів та методів лікування, хірургічних операцій, маніпуляцій, методів профілактики і діагностики, інструментарію та приладів. Досліджено, що формальна структура латинських номенів ветеринарного акушерства та гінекології визначається їх розмежуванням на однокомпонентні, дво- й багатокомпонентні з урахуванням внутрішньої та лексико-граматичної структури. Значна частина термінологічних найменувань в анатомічній номенклатурі є багатокомпонентними термінами, що є розширеними різновидами конструкцій змішаного типу згідно моделі: узгоджене означення + неузгоджене означення, які виражають внутрішній цілісний зміст поняття. У тристівних термінологічних одиницях зустрічається прикладка, як різновид означення, що не лише конкретизує, але й дає об'єкту нову назву, оскільки виражається іменником. Серед клінічних термінів виділено прості непродуктивні терміни, похідні афіксальні та терміни-композити, де мотивуючими основами та носіями конкретно заданої інформації є грецькі, рідше латинські терміноелементи анатомічного та фізіологічного характеру. Досліджено, що однослівні терміни є продуктивною твірною базою для виникнення багатокомпонентних терміноодиниць, які в синтаксичному плані представлені трьома типовими конструкціями: узгоджене означення, неузгоджене означення, модель змішаного типу: узгоджене + неузгоджене означення. Встановлено, що у термінологічній мікросистемі ветеринарного акушерства та гінекології знайшли відображення характерні особливості медико-ветеринарної лексики; водночас її назви мають специфічні риси, зумовлені особливостями її формування та функціонування.

Ключові слова: латинський термін, терміноелемент, терміноодиниця, субмова, терміни-композити, лексичні одиниці, деривати, префікс, суфікс.

The article focuses on the lexical-semantic and syntactic features of the Latin sublanguage units used in veterinary obstetrics and gynecology, which constitute a significant part of the veterinary medical terminology. It has been established that the modern international Latin terminology of the sublanguage of veterinary obstetrics and gynecology serves two purposes: 1) to convey the morphological and functional characteristics of the anatomical concepts of the domestic animal reproductive system; 2) to convey clinical concepts describing diseases and their symptoms, syndromes, etiological factors, methods and techniques of treatment, surgical operations, manipulations, methods of prevention and diagnosis, tools and devices. It has been found that the official structure of Latin nouns in veterinary obstetrics and gynecology is determined by their differentiation into one-component, two-component and multi-component terms, based on the internal and lexical-grammatical structure. A substantial part of the terminology in the anatomical nomenclature is multi-component terms, which constitute extended versions of mixed-type constructions according to the model: coordinated modifier + uncoordinated modifier, which express the internal holistic meaning of the concept. In three-word terminological units, one can observe an apposition as a type of modifier that not only specifies but also gives the object a new name, since it is expressed by a noun. Among the clinical terms, simple non-productive terms, derivative affixed terms and composite terms are identified, where the Greek, less commonly Latin terminological elements of anatomical and physiological nature are the motivating bases and carriers of specifically provided information. The paper demonstrates that single-word terms are a productive basis for the emergence of multi-component terminological units, which are represented in syntactic terms by

three typical constructions: coordinated modifier, uncoordinated modifier, and a mixed-type model: coordinated + uncoordinated modifier. It has been established that the terminological microsystem of veterinary obstetrics and gynecology reflects the characteristic features of the medical and veterinary terminology; meanwhile, its names have specific features due to the peculiarities of its formation and functioning.

Key words: Latin term, terminological element, terminological unit, sublanguage, composite terms, lexical units, derivatives, prefix, suffix.

Постановка проблеми. Комунікація у професійній сфері потребує ґрунтовних знань як самої галузі, так і засобів їхнього вираження, тому терміносистеми різних фахових мов набувають дедалі важливішого значення у сучасному глобалізованому та багатокультурному світі. Наукова термінологія в будь-якій галузі знань відіграє важливу роль, оскільки відображає певні поняття в системі найменувань, які застосовуються в конкретній науці. Термін як одиниця конкретної терміносистеми слугує інструментом фахової комунікації. Академічний тлумачний словник української мови трактує поняття термін таким чином: «Термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» або «Слово або вислів, що вживається в тому чи іншому середовищі, на певній території, людьми певного фаху» [1]. У Словнику іншомовних слів знаходимо таке пояснення: «Термін (лат. terminus – межа, край) – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо.» [2]. Отже, термін – це суто наукове поняття, яке дає конкретне уявлення про предмет, явище чи процес, тобто, виступає і як інструмент пізнання, і як словесний знак, який закріплює результат цього пізнання. Терміносистема ветеринарної медицини чітко визначає сферу функціонування – номінативні одиниці, які окреслюють поняття із галузі ветеринарії (> лат. veterinarius – той, що лікує худобу) – комплекс наук, що вивчають хвороби тварин, методи запобігання хворобам і лікування їх, питання підвищення продуктивності тварин, методи захисту людей від зоонозів [2]. Латинські номінативні одиниці ветеринарного акушерства та гінекології становлять потужну джерельну базу терміносистеми ветеринарної медицини, яку досі опрацьовано щойно частково. У наявній термінології знайшли відображення характерні особливості медико-ветеринарної лексики, водночас її назви мають специфічні риси, зумовлені особливостями її формування та функціонування. Сказане повною мірою стосується як лексико-семантичного аспекту так і формальної структури аналізованої мікросистеми. Це зумовлює необхідність глибшого аналізу та систематизації досліджуваної термінології латинської мікросистеми ветеринарного акушерства та гінекології і підтверджує **актуальність** та **новизну** наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження фахової термінології є предметом наукових розвідок як у зарубіжному, так і вітчизняному мовознавстві протягом багатьох десятиліть. Зокрема, питання лінгвістики фахових мов висвітлюється у працях таких відомих науковців як Hoffmann L. [3], Roelcke T. [4], Д'яков А.С., Кияк Т.Р. [5], Міщенко А.Л. [6] та ін. Різноаспектне вивчення медико-ветеринарної термінології виявлено в низці сучасних філологічних досліджень. Зокрема, дидактичні аспекти фахової мови на матеріалі латинської мови стали предметом досліджень Балалаєвої [7]. Латинську субмову медико-ветеринарної анатомічної номенклатури досліджує Вакулик І.І. [8]. Формування української ветеринарної лексики виявлено у роботі Дмитрух [9]. Немова Т.В. та Личук М.І. досліджують особливості формування та перекладу термінології клінічної ветеринарної гематології англійської мови [10]. На розгляді медико-ветеринарної термінології англійської мови у когнітивному [11, 12], перекладацькому [13, 14], дидактичному [15, 16], лексикографічному [17] аспектах сфокусовано дослідження Рожкова Ю.Г., Дзюбинської Х.А., Подоляка М.В., Череповської Т.В. та Шутак О.С. та ін. Проте особливості термінології окремих галузей ветеринарної науки висвітлені недостатньо і потребують подальшого детального дослідження. Наявні наукові розвідки зосереджені лише на загальних принципах термінотворення без урахування специфіки функціонування терміносистем окремої вузької галузі ветеринарної медицини, що потребує належної уваги.

Отож **метою** цього дослідження є здійснити лексико-семантичний та синтаксичний аналіз вибраних латиномовних терміноодиниць ветеринарного акушерства та гінекології з огляду на їхню генезу та специфіку функціонування, а також поповнити науковий обіг новим ілюстративним матеріалом. Для досягнення цієї мети плануємо реалізувати такі **завдання:** 1) виокремити з наявних лексикографічних джерел латиномовні лексичні одиниці на позначення понять ветеринарного акушерства та гінекології; 2) сис-

тематизувати і здійснити лексико-семантичний та синтаксичний аналіз досліджуваної субмови ветеринарії; 3) виявити характерні семантичні особливості функціонування аналізованих термінів.

Джерельною базою для дослідження слугували термінологічні словники [18, 19, 20, 21], з яких, за допомогою методу суцільної вибірки, було відібрано для опрацювання 1500 термінів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна міжнародна латинська термінологія субмови ветеринарного акушерства та гінекології функціонує у двох напрямках: 1) Для передачі морфофункціональної характеристики анатомічних понять статевого апарату свійських тварин, зокрема, самок: vagina – піхва, ovarium – яєчник, uterus – матка, tuba uterina – маткова труба, endometrium – ендометрій, слизова оболонка матки, myometrium – м'язева оболонка матки, musculus constrictor vulvae – м'яз-стискач вульви тощо [20]. 2) Для передачі клінічних понять на позначення хвороб та їх симптомів, синдромів, етіологічних чинників, прийомів та методів лікування, хірургічних операцій, маніпуляцій, методів профілактики і діагностики, інструментарію та приладів: abortus – аборт, передчасне переривання вагітності, prolapsus uteri – випадіння матки, hydrocephalus fetus – водянка головки плоду, atrophia uberis – атрофія вимені; botryomycosis uberis equarum – ботріомікоз вимені кобил; sectio caesarea – кесарів розтин та інші (далі: etc.) [18]. Лексичні одиниці даного напряму є найбільш частотними, що зумовлено інтеграцією наукових досліджень у галузі ветеринарної медицини, публікацією їх результатів у міжнародних виданнях, появою нових методів діагностики та лікування тварин.

З огляду граматичної структури, виокремлено двокомпонентні анатомічні терміни, які представлені моделями: 1) іменник у називному відмінку однини (далі: $S_{nom.sing.}$) + іменник у родовому відмінку однини (далі: $S_{gen.sing.}$) як-от: rima vulvae – статева щілина, corpus uteri – тіло матки, cervix uteri – шийка матки; 2) $S_{nom.sing.} + A_{nom.sing.}$ (прикметник у називному відмінку однини): glandula ampullaris – ампульна залоза, glandula vesicularis – пухирчаста залоза, tunica serosa – серозна оболонка. Значна частина термінологічних найменувань в анатомічній номенклатурі є багатокомпонентними найменуваннями, що є розширеними різновидами конструкцій змішаного типу, які виражають внутрішній цілісний зміст поняття. Такі моделі в аналізованій термінологічній мікросистемі високопродуктивні, оскільки забезпечують необхідну однозначність і системність як-от: 1) $S_{nom.sing.} + A_{nom.sing.} + S_{gen.sing.}$: margo limitans peritonaei – пограничний край очеревини; portio praevaginalis cervicis – передпіхвова частина шийки; portio vaginalis cervicis – піхвова частина шийки; corpus cavernosum clitoridis – печеристе тіло клітора; 2) $S_{nom.sing.} + A_{nom.sing.} + A_{nom.sing.}$: tunica vaginalis propria – власна піхвова оболонка; ligamentum intercornuale dorsale – дорсальна міжрогова зв'язка; ligamentum intercornuale ventrale – вентральна міжрогова зв'язка; corpus luteum persistens – жовте персистентне тіло; 3) $S_{nom.sing.} + S_{gen.sing.} + S_{gen.sing.}$: canalis cervicis uteri – канал шийки матки; 4) $S_{nom.plur.} + S_{gen.sing.} + A_{nom.plur.}$ (прикметник у називному відмінку множини): folliculi ovarii primarii – первинні фолікули яєчника; 5) $S_{nom.sing.} + A_{nom.sing.} + S_{gen.sing.} + A_{nom.sing.}$: musculus longitudinalis perinei cutaneus – шкірний поздовжній м'яз промежини; 6) $S_{nom.sing.} + A_{nom.sing} + S_{gen.sing.} + S_{gen.sing.}$: paries anterior cavitatis abdominis – передня стінка черевної порожнини; 7) $S_{nom.sing.} + S_{gen.sing.}/S_{gen.plur.} + A_{nom.sing.}$: ostium uteri internum – внутрішній отвір матки; ostium uteri externum – зовнішній отвір матки; 8) $S_{nom.sing.} + S_{gen.plur.} + A_{nom.sing}$ commissura labiorum dorsalis – верхня спайка губ; commissura labiorum ventralis – нижня спайка губ. Крім узгодженого й неузгодженого означень, у багатослівних термінологічних одиницях зустрічається прикладка, як різновид означення, яка не лише конкретизує, але й дає об'єкту нову назву, оскільки виражається іменником: 1) ($S_{nom.sing.} + S_{nom.sing.} + S_{gen.sing.}$): musculus constrictor vulvae – м'яз-стискач вульви, musculus sphincter urethrae – м'яз-замикач сечівника; 2) ($S_{nom.sing.} + S_{nom.sing.} + S_{gen.plur.} + A_{nom.sing.}$): musculus sphincter labiorum cutaneus – шкірний м'яз-стискач статевих губ, де іменники constrictor та sphincter є прикладками щодо muscŭlus [20].

Формальна структура клінічних термінів ветеринарного акушерства та гінекології визначається їх розмежуванням на однокомпонентні, дво- та багатокомпонентні з урахуванням внутрішньої та лексико-граматичної структури. Серед однослівних лексичних одиниць виділяємо: **1) прості терміни** грецького та латинського походження: ascites (< грец. ascites – водянка) – черевна водянка (плоду), синонім (далі: син.) hydrops abdominalis; oedema (< грец. oidema – припухлість) – набряк; hernia – грижа; **2) похідні афіксальні:** dystocia (грец. dys- – розлад функції + -tocia – пологи) – дистоція, патологічні пологи, що викликані аномаліями матері і плоду; atonia (грец. a- – заперечення, відсутність + -tonia – тиск, тонус) – атонія (матки), повна відсутність скорочень (матки); vestibulitis (< лат. vestibulum – вхід + -itis – запалення) – вестибуліт, запалення слизової оболонки переддвер'я піхви; **3) терміни-композити**, де

мотивуючими основами та носіями конкретно заданої інформації є грецькі, рідше латинські терміноелементи анатомічного та фізіологічного характеру: oligohydramnion (< грец. oligos – малий, незначний + hydor – вода + amnion –внутрішня оболонка зародка) – олігогідрамніон, різке зменшення кількості рідини в порожнині амніона; hydrocephalus (< грец. hydor – вода + kephale – голова) – водянка голови (плоду) [19].

Однослівні клінічні терміни є продуктивною твірною базою для виникнення двослівних та багатокомпонентних терміноодиниць, які широко представлені в аналізованій термінологічній мікросистемі. Наприклад, латинський термін infertilitas – неплідність, яловість, є основою для творення двослівних термінів ($S_{nom.sing.}$ + $A_{nom.sing}$) як-от: infertilitas alimentaria – неплідність аліментарна, порушення відтворної функції тварин внаслідок загальної або якісної недостатності годівлі; infertilitas senilis – стареча неплідність; infertilitas natalis – неплідність уроджена; infertilitas artificialis – неплідність штучна; infertilitas symptomatis ($S_{nom.sing.}$ + $S_{gen.sing.}$) – неплідність симптоматична, порушення відтворення внаслідок захворювання статевих та інших органів самок і самців-плідників. Латинська лексема hernia – грижа засвідчена у складі восьми двокомпонентних термінологічних одиниць типу: 1) $S_{nom.sing.}$ + $A_{nom.sing}$.: hernia vaginalis – грижа піхвового каналу; hernia intravaginalis – інтравагінальна грижа; hernia abdominalis – черевна грижа; hernia perinealis – промежинна грижа; hernia cruralis або femoralis – стегнова грижа; hernia diaphragmatica – діафрагмальна грижа; 2) $S_{nom.sing.}$ + $S_{gen.sing.}$ + $A_{gen.sing.}$: hernia lineae albae – грижа білої лінії; 3) $S_{nom.sing.}$ + $S_{gen.sing.}$: hernia uteri – грижа матки [18]. Аналіз доступних лексикографічних уможливив виокремлення таких лексико-семантичних груп клінічних термінів з ветеринарного акушерства та гінекології:

Гінекологія сільськогосподарських тварин (< лат. gynaecologia (< грец. gyne, gynaikos – жінка + logia – наука, вчення) – галузь клінічної ветеринарної медицини, що вивчає патологічні процеси у статевих органах самок після закінчення післяродового періоду, які призводять до неплідності, їх лікування та профілактику, питання відновлення статевої функції) [18]. Ядро цього розділу складають латинсько-грецькі лексеми та їх складові, як от: лат. cervix – шийка матки; лат. uterus (син. грец. metra або грец. hyster – матка); лат. ovarium (син. грец. oophoron – яєчник); лат. vagina (син. грец. colpos – піхва); лат. vulva – зовнішні статеві органи самки; грец. salpinx – яйцепровід; грец. cystis – кіста; лат. hernia (син. грец. cele – грижа; пухлина); лат. oestrus (син. лат. oestrum або син. грец. oistros – шалена пристрасть). Уточнюючими словотворчими елементами є грецькі префікси endo- – всередині; an- – заперечення, відсутність; meta- – після; peri- – навколо; para- – біля; лат. in- – заперечення, відсутність [18, 19]. Серед термінів цього розділу слід звернути увагу на деривати з суфіксом -itis (назви запальних процесів в органах) та суфіксом -oma (наявність пухлини) [18, 19]. Наприклад: anestrus (син.: anestrum, anoestrus, anoestrum, dioestrum) – анеструм, фаза врівноваження статевого циклу; metoestrum – метеструм, післятічкова стадія; vaginitis або colpitis – вагініт (кольпіт), запалення піхви; tendovaginitis – тендовагініт, запалення сухожилля піхви; tendovaginitis aseptica acuta – асептичний гострий тендовагініт; myoma – м'язова пухлина, fibromyoma – доброякісна пухлина з волокнистої сполучної тканини, endocervicitis – ендоцервіцит, запалення слизової оболонки шийки матки; endometritis – ендометрит, запалення слизової оболонки матки. Ми виявили сім термінів стосовно класифікації ендометритів. Переважна більшість термінологічних найменувань утворені за моделлю: іменник endometritis + узгоджений з ним один, два або декілька прикметників, які конкретизують характер патологічного процесу: endometritis purulenta catarrhalis puerperalis acuta – гострий післяродовий гнійно-катаральний ендометрит; endometritis purulenta chronica – хронічний гнійний ендометрит; endometritis chronica latens – ендометрит хронічний субклінічний (прихований) тощо [18]. Варто зазначити, що префікс peri- у терміні вказує на запальне ураження оболонки органа, префікс endo- – на запалення внутрішньої оболонки органа, префікс para- – запалення клітковини навколо органа**,** наприклад: perimetrītis – периметрит, запалення серозної оболонки матки, parametrītis – параметрит, запалення сполучної тканини навколо матки [19].

Фізіологія і хвороби молочної залози. Ядро термінологічних утворень складають латино-грецькі слова, які можуть вживатися як самостійні одиниці, а також, як компоненти термінів-композитів: лат. lac (син. грец. galactos – молоко); лат. uber – вим'я; позначає всі разом молочні залози жуйних і коня; лат. mamma (син. грец. mastos – молочна залоза, залозистий комплекс у свійських ссавців, який зв'язаний з одним соском) [21, с. 387]. Наприклад: fistula lactea – молочна фістула; calculi lactei – молочні камені; oedema uberis – набряк вимені; abscessus uberis –

абсцес вимені, одна з форм гнійного маститу; gangraena uberis – гангрена вимені, прогресуючий некроз тканин вимені; eczema uberis – екзема вимені, запалення поверхневого шару шкіри вимені тварин; phlegmone uberis – флегмона вимені; suppressio lactis – затримка молока; strictura receptaculi lactis – звуження молочної цистерни; lac sanguineum – криваве молоко (молоко з домішками крові); variola uberis – віспа вимені; febris lactea apud sues – молочна лихоманка у свиней [18].

Серед термінів цього розділу чільне місце посідають лексичні одиниці з грецькими кінцевими терміноелементоми типу -genesis – розвиток, -trophia – живлення, -rrhoea – витікання, -stenosis (strictura) – звуження, -pathia – захворювання, -poesis – утворення: atrophia uberis – атрофія вимені, зменшення або зникнення паренхіми вимені; lactogenesis – лактогенез, початок утворення молока, тобто лактопоезу; lactopoesis – лактопоез, процес утворення молока в альвеолах молочної залози після родів; lactorrhoea/ galactorrhoea – лакторея, нетримання або мимовільне виділення молока з вимені. Як уточнення префікси грец. a- – заперечення, грец. hypo – під, нижче норми: agalactia – агалактія, повне припинення молокоутворення; hypogalactia – гіпогалактія, зниження секреції молока як ознака захворювання тварини [18, 19].

Серед термінів аналізованого розділу також слід звернути увагу на деривати як зі суфіксом **-itis** так і зі суфіксом **-osis.** Останній позначає процеси незапального характеру, наявність папілом, фібром, гранульом [19], наприклад: stenosis (син. strictura) canalis papillae uberis – звуження (стриктура) каналу дійки вимені; furunculosis uberis – фурункульоз вимені, гнійне запалення сальних залоз і волосяних фолікулів шкіри та підшкірної клітковини; candidomycosis uberis – кандидомікоз вимені, запалення, викликане патогенними грибами з роду Candida; tuberculosis uberis – туберкульоз вимені; botryomycosis uberis equarum – ботріомікоз вимені кобил, ураження вимені кобил мікроскопічними грибами; dermatitis uberis – дерматит вимені, запалення шкіри вимені; mastitis (далі m.) – мастит, запалення молочної залози [19]. На практиці ветеринарний лікар стикається з дев'ятьма різновидами маститів, що знайшло відображення у позначенні нозологічної одиниці за рахунок уточнюючих елементів ад'єктивного та субстантивного походження. Наприклад: m. infectiosa ovium – інфекційний гангренозний мастит овець; m. haemorrhagica – мастит геморагічний (характеризується крововиливами в проміжну сполучну тканину, альвеоли та молочні протоки); m. purulenta – мастит гнійний; m. catarrhalis purulenta – мастит гнійно-катаральний тощо [18].

Вагітність, патологія вагітності, пологи. Ключовими лексичними одиницями досліджуваного розділу є латинські терміни типу: graviditas (далі: g.) – вагітність; abortus (далі: a.) – аборт, передчасне переривання вагітності; partus – народження, виведення плода з матки; uterus – матка; vagina – піхва; vulva – зовнішні статеві органи самки; puerperalis – післяродовий (період); puerpera – породілля; самка, яка щойно народила; parturiens – самка, яка народжує; foetus – плід; placenta – плацента. Наприклад: prodromi partuum – передвісники родів; dolores ad partum – перейми, скорочення гладеньких м'язів матки; dolores ad secundinarum – скорочення м'язів матки, які сприяють виведенню посліду та залишків навколоплідних вод з матки; neurosis або paranoia puerperalis – післяродовий невроз (божевілля); paresis або coma puerperalis – післяродовий параліч скелетних і гладеньких м'язів; sepsis puerperalis – післяродовий сепсис; cervicitis puerperalis – післяродовий цервіцит, гостре запалення шийки матки; ruptura vulvae et vaginae – розрив вульви і піхви; ruptura cervicis uteri – розрив шийки матки; hypodynamia uteri – гіподинамія матки, патологія родів, що характеризується слабкими, короткими скороченнями матки й черевного пресу; hydrocephalus foetus – водянка голови плоду; hydrothorax foetus – водянка грудної порожнини плоду; prolapsus uteri – випадіння матки [19].

Зазвичай терміни з компонентом graviditas, partus та abortus є двослівними найменуваннями. Синтаксично – це узгоджене означення, в якому прикметник характеризує форму захворювання ($S_{nom.sing.} + A_{nom.sing.}$), наприклад: graviditas vaginalis (син.: graviditas extrauterina) – вагінальна вагітність (позаматкова вагітність); graviditas accessoria (син. superfetatio) – додаткова вагітність, додаткове запліднення вагітної самки; graviditas abdominalis – позаматкова черевна вагітність; graviditas ovarialis – позаматкова яєчникова вагітність; graviditas spuria – псевдовагітність (хибна, фальшива) вагітність; partus siccus – сухі роди, патологічні роди внаслідок передчасного відходу навколоплідної рідини або при маловодді; partus praematurus – передчасні роди; partus apud vaccam (< лат. vacca – корова) – роди у корови (отелення); partus apud equam (< лат. equa – кобила) – роди у кобили (вижеребка); partus apud suem (< лат. sus – свиня) – роди у свині (опорос); partus apud capram, ovem (< лат. capra – коза, ovis – вівця) –

роди у вівці, кози, (ягніння); partus apud camelam (< лат. apud – у, camela – верблюдиця) – роди у верблюдиці (вижеребка); partus apud cuniculam (< лат. cunicula – кролиця) – роди у кролиці (окрол); partus apud canem, felem (< лат. canis – собака, felis – кішка) – роди у суки, кішки, (щеніння) [18]. Досить високу частотність у творенні двослівних термінів має іменник abortus. Розрізняють 14 видів аборту, з них: a. alimentarius – аліментарний аборт на грунті недостатньої або неповноцінної годівлі самки; a. invasivus – інвазійний аборт переривання вагітності, що виникає при інвазійних захворюваннях; a. infectiosus – інфекційний аборт переривання вагітності, що виникає при інфекційних захворюваннях etc. [18].

Дослідження терміноодиниць цієї тематичної групи уможливило виокремлення низки гібридних термінів, утворених за допомогою кінцевих терміноелементів -tonia – тиск тонус, -tocia – пологи, -plegia – параліч, -aemia – кров, -phagia – поїдання [18, 19]: hypotonia uteri – гіпотонія матки, часткова втрата здатності матки до скорочень; atonia uteri – атонія матки, повна відсутність скорочень матки; dystocia – дистоція, патологічні роди, що викликані аномаліями матері і плода; paraplegia puerperalis – параплегія, залежування після родів внаслідок виснаження, остеодистрофії, ураження нервово-м'язового та зв'язкового апарату крижів і тазових кінцівок з порушенням функції руху; sapraemia puerperalis – післяродова інтоксикація організму отруйними продуктами розкладання ексудату й плідних оболонок; septicaemia puerperalis – післяродова загальна гнильна інфекція; septicoryaemia puerperalis – післяродова септикопіемія, змішана форма сепсису з клінічними ознаками, властивими септицимії та піемії; placentophagia – поїдання посліду [19].

Латинські лексичні одиниці ветеринарного акушерства та гінекології на позначення **хірургічних втручань.** Серед них виокремлюємо терміни-композити з кінцевими терміноелементами грецького походження -tomia – розтин, -ectomia – видалення, вирізання [18, 19]. Наприклад: hysterectomia – екстирпація вагітної матки; hysterotomia – розріз матки; clitoridectomia – оперативне видалення клітора; colpotomia – розсічення стінки піхви при проведенні кастрації й вимиванні ембріонів у самок великих тварин; ovarihysteroectomia – хірургічна операція по видаленню матки та яєчників; ovariectomia – оперативне видалення одного або обох яєчників у самок; perineotomia – розріз промежини для доступу до порожнини піхви; foetotomia – зменшення об'ємних частин мертвого плода з метою його витягування через природні родові шляхи [18].

Аналіз латинської терміносистеми ветеринарного акушерства та гінекології дозволив виявити значну кількість формантів зі суфіксами **-tio/sio**, які вживаються як самостійні лексичні одиниці, або у складі багатокомпонентних термінів на позначення: **1) хірургічних втручань:** sectio caesarea – кесарів розтин; sterilisatio – знепліднення, позбавлення тварин здатності до відтворення потомства; incisio cervicis uteri – розріз слизової оболонки та м'язового шару шийки матки; extirpatio glandulae lactiferae – екстирпація молочної залози, оперативне видалення залозистої частини вимені; embriotransplantatio – трансплантація ембріонів; punctio ovarium або ovariocentesis **–** пункція яєчника, прокол тканин яєчника голкою; **2) назв дій та фізіологічних процесів**: implantatio – імплантація, укорінення ембріона у слизову оболонку матки; insufflatio – вдування повітря у ємність (напр. у ємнісну систему вимені корови апаратом Еверса); denudatio – один з етапів процесу запліднення; superfecundatio – запліднення кількох яйцеклітин в період одного статевого циклу спермою різних плідників; **3) патологічних станів**: perforatio – розрив матки при патологічних родах; induratio uberis – ущільнення вимені внаслідок розростання сполучної тканини й атрофії паренхіми; congelatio uberis – обмороження вимені; combustio cutis uberis – опік шкіри вимені; inversio vaginae – виворіт піхви; maceratio foetus – мацерація плоду, розм'якшення і розрідження м'яких тканин загиблого в матці плоду; **4) методів обстеження, діагностики**, **лікування та інструментарію**, наприклад: pertubatio – метод діагностики запалення яйцепроводів у корів, який передбачає вдування повітря в порожнину матки з підвищенням тиску; exploratio per rectum – ректальне дослідження, діагностичне дослідження тварини через пряму кишку з метою діагностики вагітності або виявлення причин неплідності та патології внутрішніх органів; stimulatio gemellorum – стимуляція багатоплідності; cryoconservatio – метод заморожування та тривалого зберігання біологічних об'єктів в рідкому азоті [18].

У досліджуваному розділі чільне місце посідають лексичні одиниці, побудовані за допомогою кінцевих терміноелементів грецького походження: -graphia – рентгенологічне дослідження, -scopia – огляд за допомогою інструмента, -metria – вимірювання, -metr – прилад для вимірювання, -therapia – лікування: urethrographia – малоінвазивне рентгенологічне дослідження сечовидільного каналу тварин, що проводиться з викорис-

танням контрастної рідини; urethroscopia – огляд сечівника самців і самок тварин, що проводиться ендоскопом; pelvimetria – вимірювання внутрішніх розмірів тазу самок; estrometr – естрометр (детектор тічки), прилад, який визначає зміну електричного опору присінку та піхви; therapia pathogenetica – патогенетична терапія**,** застосування з метою лікування неспецифічних засобів і прийомів, які впливають на патогенез, припиняючи розвиток хвороби [18].

Поведінка, статеві рефлекси, інстинкт. Терміни цього розділу маніфестовані як однослівними гібридними термінами так і полікомпонентними утвореннями типу: perversio reflexus sexualis – збочення статевих рефлексів; libido sexualis – статевий потяг; cyclus sexualis – статевий цикл самок; cyclus sexualis anovulatorius – відсутність феномену овуляції; cyclus sexualis anoestrus – анестральний цикл, відсутність феномена тічки; cyclus sexualis areactivus – ареактивний цикл, відсутність загальної реакції; cyclus sexualis alibidis – алібідний цикл, відсутність статевої охоти; nymphomania – німфоманія, різко підвищене безперервне статеве збудження самки; foetophagia – поїдання приплоду; autothelasis – самовидовування [18].

Проведене дослідження констатувало 40 фактів наявності **термінів-синонімів,** що, на думку мовознавців, суперечить основним вимогам до терміна [22, с. 618] та потребує належного вивчення і упорядкування. Наприклад: hydrops foetus universalis (син. hydrops fetalis) – водянка плоду; uterus divisus (син. uterus bipartitus) – двороздільна матка; hernia uteri (син. hysterocele) – маткова грижа; graviditas accessoria (син. superfetatio) – додаткова вагітність (син. суперфетація); maceratio foetus (син. necrosis coliquativa) – мацерація плода (син. коліквaційний некроз); lamina dorsolateralis (син. lamina alaris) – дорсолатеральна пластинка (син. крилова пластинка); abscessus uberis (син. mastitis apostematosa) – абсцес вимені (син. абсцедуючий мастит) [18].

У процесі наукової розвідки ми виокремили також епонімічні найменування – терміни, у складі яких наявні власні назви на позначення носіїв імен, як от: gartneritis (< дат. Gartner H.T. – ім'я датського анатома) – гартнерит, запалення гартнерового ходу, ускладнення вагініту і вестибуліту корів і свиней; ductus Gartneri – гартнерові ходи, рудименти вольфових каналів, які розташовані в слизовій оболонці нижньої стінки піхви; bartholinitis (< дат. C. Bartholin Junior – ім'я датського анатома) – бартолініт, запалення великих переддверних (син. бартолінових) залоз або їх протоків; ductus Botalli (< ім'я італійського лікаря L. Botallo) – артеріальна (син. боталова) протока [18].

Висновки. Підводячи підсумок лексико-семантичного та синтаксичного аналізу латинської термінології ветеринарного акушерства та гінекології наголосимо, що у аналізованій термінологічній мікросистемі знайшли відображення характерні структурні особливості медико-ветеринарної лексики. Однак, більшість номінативних одиниць мають специфічні риси і проявляють свої відмінності шляхом уточнення значення відповідно до аналізованої субмови ветеринарії. Виявлено, що мотивуючими основами у клінічній термінології є грецькі, рідше – латинські терміноелементи анатомічного й фізіологічного характеру, які є носіями конкретно заданої інформації. У синтаксичному плані анатомічні та клінічні терміноодиниці представлені трьома типовими конструкціями: 1) іменник + узгоджене означення ($S_{nom.sing.}$ + $A_{nom.sing.}$); 2) іменник + неузгоджене означення ($S_{nom.sing}$ + $S_{gen.sing.}$); 3) модель змішаного типу: а) іменник + узгоджене означення + неузгоджене означення ($S_{nom.sing.}$ + $A_{nom.sing.}$ + $S_{gen.sing.}$); б) іменник + узгоджене означення + узгоджене означення ($S_{nom.sing.}$ + $A_{nom.sing.}$ + $A_{nom.sing.}$) etc. Перспектива і актуальність подальших студій полягає в необхідності глибшого аналізу синонімічних номінативних одиниць у сучасній міжнародній термінологічній мікросистемі ветеринарного акушерства та гінекології з метою належного упорядкування та систематизації. У подальших дослідженнях вважаємо за доцільне сфокусувати увагу на вивченні ветеринарної термінології, яка входить в поняття «Хвороби новонароджених тварин».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/termin (дата звернення 26.07.2025)

2. Словник іншомовних слів. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=17955&action=show (дата звернення 26.07.2025)

3. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. [2 Auflage. Durchges]. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1985. 307 s.

4. Roelcke T. Fachsprachen. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH, 2005. 250 s.

5. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти : монографія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2000. 218 с.

6. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2013. 448 с.

7. Балалаєва О. Ю. Латина і мови для спеціальних цілей: pro et contra. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету.* 2012. Вип. 7. С. 285–292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_7_30 (дата звернення: 19.07.2025).

8. Вакулик І. І. Сучасні ветеринарно-медичні терміни як презентанти анатомічної номенклатури. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету.* 2013. Вип. 9. С. 66–73.

9. Дмитрук М.В. Формування української ветеринарної лексики : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя. 2001. 23 с.

10. Немова Т.В., Личук М.І. Особливості формування та перекладу термінології клінічної ветеринарної гематології. *Міжнародний філологічний часопис Національного університету біоресурсів і природокористування України.* 2020. № 11(3). С. 73–81.

11. Рожков Ю.Г. Термінологія ветеринарної медицини: когнітивний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2018. № 32(1). С. 203–205.

12. Рожков Ю.Г. Методи когнітивної лінгвістики в дослідженні термінології термінологічного поля «хвороби тварин». Materiły XVI międzynarodowej naukowipraktycznej konferencjidynamika naukowych badań. Przemysl : «Nauka i Studia», 2020. S. 62–66.

13. Рожков Ю.Г. Труднощі перекладу ветеринарної лексики з англійської на українську мову (на матеріалі довідників з анатомії свійських тварин). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2019. № 41(1). С. 137–140.

14. Дзюбинська, Х. А., Бурковська З.Є., Бінкевич О.М. Особливості перекладу ветеринарної лексики з англійської мови на українську. Закарпатські філологічні студії. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика". 2023. Вип. 30. С. 197–203.

15. Подоляк М.В. Основні проблеми навчання англійської ветеринарної термінології. *Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Наука і освіта». Серія «Педагогіка».* № 1. 2023. С. 30–34. URL: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2023-1-5 (дата звернення: 19.07.2025).

16. Череповська Т.В., Шутак О.С. Навчання студентів ветеринарної термінології (на прикладі назв хвороб тварин). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія».* № 15(83). 2022. С. 108–112. DOI: 10.25264/2519-2558-2022-15(83)-108-112 (дата звернення: 19.07.2025).

17. Шутак О. С., Череповська Т. В. Деякі зауваги до історії укладання словників ветеринарної термінології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія«Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 19(87). С. 72–78. DOI: 10.25264/2519-2558-2023-19(87)-72-78 (дата звернення: 19.07.2025).

18. Словник термінів ветеринарного акушерства, гінекології, біотехнології відтворення тварин та ветеринарної андрології: навчальний посібник / Т. Панасова та ін. Полтава : Полтавський державний аграрний університет, 2023. 150 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dspace.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec75354a-cbec-4c94-9668-38d73bf78f5d/content (дата звернення: 19.07.2025).

19. Тлумачний словник клінічних термінів ветеринарної медицини / В.М. Власенко та ін. Київ: Урожай, 2008. 280 с.

20. Nomina anatomica veterinaria. Міжнародна ветеринарна анатомічна номенклатура латинською, українською і англійською мовами / В.Т Хомич та ін. ; за редакцією В.Т. Хомича та В.С. Левчука.. Київ. 2005. 389 с.

21. Nomina embryologica veterinaria. Міжнародна ветеринарна ембріологічна номенклатура (Термінологічний словник) / В.Т Хомич та ін. ; за редакцією В.Т. Хомича. Київ : НУБіП України, 2018. 119 с. URL: https://dglib.nubip.edu.ua/handle/123456789/6263

22. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля. 2006. 844 с. URL: https://pdfcoffee.com/cpdf-9-pdf-free.html (дата звернення: 26.07.2025)

РОЗДІЛ 4
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.16`37:159.937:316.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.29

СИНІЙ/БЛАКИТНИЙ КОЛІР У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ НА ПЕРЕХРЕСТІ ПЕРЦЕПЦІЇ, МОВИ, КУЛЬТУРИ І ДОВКІЛЛЯ

BLUE/*LIGHT BLUE* IN SLAVIC LANGUAGES AT THE CROSSROADS OF PERCEPTION, LANGUAGE, CULTURE AND ENVIRONMENT

Палатовська О.В.,
orcid.org/0000-0002-6084-6505
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Мінєнкова Н.Є.,
orcid.org/0000-0002-3219-1812
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Ващенко О.О.,
orcid.org/0000-0003-3855-7966
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

У статті описана семантика термінів на позначення синього і блакитного кольорів, встановлені спільні риси і національно-культурна специфіка їх вживаності у чотирьох слов'янських мовах: українській, польській, чеській і болгарській, що входять до складу усіх трьох підгруп слов'янських мов – східнослов'янської, західнослов'янської й південнослов'янської. У роботі з'ясовано, що, незважаючи на генетичну спорідненість досліджуваних мов, способи розмежування синього і блакитного, їх семантика, стилістичні конотації та контексти вживання дещо різняться в залежності від лінгвістичних традицій, історичного досвіду та культурного контексту. Кольори розглядаються не лише як фізична характеристика об'єкта, а й як культурно зумовлене поняття, що бере участь у формуванні картини світу певного етносу. Доведено, що тільки в українській мові є чітке і послідовне розрізнення синього і блакитного кольорів й обидві лексеми є базовими і загальновживаними. У польській мові базовим кольором на позначення синьої гами кольорів виступає лексема *nebieski*, а прикметник *błękitny* є менш уживаним і має експресивно-поетичне забарвлення. У сучасній чеській і болгарській мовах на позначення відтінків синього послуговуються лише однією базовою лексемою – *modrý* (чеськ.) і *син* (болг.), причому чеська в процесі історичного розвитку втратила прикметник *blankytná* на позначення блакитного кольору. Натомість внаслідок своєрідного історичного розвитку болгарська мова не виробила окремої лексеми для позначення світлого відтінку синього кольору. В сучасних європейських мовах спостерігається тенденція до економії мовних засобів, що в межах проведеного дослідження відбивається в уніфікації позначень синього спектру однією лексемою. Отже, наявність в мові окремої лексеми на позначення блакитного кольору сформована в результаті складної взаємодії екологічних, історичних, культурних і лінгвальних чинників.

Ключові слова: мовна картина світу, кольоратив, перцепція, інтернаціональні фразеологічні звороти, закон економії мовних засобів.

The article examines the semantics of terms denoting the colors *blue* and *light blue*, identifying both common features and the national-cultural specificity of their usage in four Slavic languages: Ukrainian, Polish, Czech, and Bulgarian, which represent all three subgroups of Slavic languages – East Slavic, West Slavic, and South Slavic. The study reveals that, despite the genetic relatedness of the analyzed languages, the ways of distinguishing between blue and light blue, their semantics, stylistic connotations, and usage contexts differ somewhat depending on linguistic traditions, historical experiences, and cultural context. Colors are considered not only as physical characteristics of objects but also as culturally conditioned concepts that contribute to the worldview of a particular ethnic group. It is demonstrated that only in the Ukrainian language is there a clear and consistent distinction between the colors blue and light blue, with both lexemes being basic and commonly used. In Polish, the lexeme *niebieski* is the basic term for the blue spectrum, while the adjective *błękitny* is less commonly used and carries an expressive-poetic connotation. In modern Czech and Bulgarian, only one basic lexeme is used to denote shades of blue – *modrý* (Czech) and *син* (Bulgarian), with Czech historically losing the

adjective *blankytný*, once used for light blue. Due to the specifics of its historical development, Bulgarian never employed a separate word for the lighter shade of blue. In contemporary European languages, there is a noticeable tendency toward linguistic economy, which in the scope of this study is reflected in the unification of blue spectrum designations under a single lexeme. Thus, the presence of a distinct lexeme for light blue in a language is the result of a complex interplay of environmental, historical, cultural, and linguistic factors.

Key words: linguistic worldview, color terms, perception, international phraseological units**,** principle of linguistic economy.

Постановка проблеми. Вивчення назв кольорів у лінгвістиці, починаючи з піонерської праці Б. Берліна і П. Кея «Основні кольоропозначення: універсальність і розвиток» [10], що започаткувала когнітивний підхід до проблеми класифікації та номінації кольорів у різних мовах, не припиняється до сьогодні. Причому розвідки лінгвістів, що з'являються, спираються не тільки на власне лінгвістичні показники, але й на новітні досягнення інших наук – антропології, історії, нейрофізіології, психолінгвістики, культурології тощо [4, 6, 8, 13, 17, 18, 20, 25, 26, 27 та ін.].

Особливе місце у вивченні кольоративів посідає ***синій***/***блакитний*** колір. І це відбувається з кількох причин – історичних, нейропсихофізіологічних, культурологічних, екологічних і власне лінгвістичних. До аналізу семантики та символіки цього кольору зверталися і продовжують звертатися дослідники, спираючись на останні напрацювання когнітивних наук, розгляд яких є необхідним в межах цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будь-який колір сприймається людиною візуально, а мова – це спосіб вербальної категоризації навколишнього світу. На думку деяких дослідників, інтерфейсом поміж візуальним сприйняттям кольору і його вербалізацією у мові є певний прототип (в іншій термінології – референтний взірець) [6, 9, 10, 27]. Як правило, прототип – це якійсь концептуально важливий природний об'єкт, в якому цей колір втілюється якнайкраще: *світ*, *тьма, сонце, вогонь, море, небо, рослини* та ін. І хоча прототипом синього (блакитного) кольору, беззаперечно, є такі важливі для людського суспільства природні об'єкти, як *небо* або *вода* (*водойми*), його вербальне означення з'явилося в мовах досить пізно, за концепцією А. Вежбицької, лише на п'ятій стадії розвитку мов [27, с. 143].

Згідно з теорією Б. Берліна і П. Кея, у кожній мові є набір базових (фокальних) термінів на позначення кольорів, (1) які не вмотивовані назвами інших предметів (як-от *вишневий* чи *бірюзовий*), (2) не є похідними (як, наприклад, *світло-зелений*), (3) мають вільну сполучуваність (на відміну від *карі очі*) і (4) широко вживані всіма носіями мови. У розвинених мовах зазвичай представлено одинадцять базових кольоративних прикметників: *білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, коричневий, фіолетовий, рожевий, оранжевий* і *сірий* [10, с. 39].

Проте терміни на позначення синього кольору не є однозначними: їхнє семантичне навантаження варіюється залежно від контексту, культурної традиції та прагматичних чинників.

По-перше, у багатьох мовах не розрізнюються ***синій*** і ***зелений*** кольори. В англійській мові, наприклад, унаслідок поєднання двох кольорем ***green*** і ***blue*** з'явилося гібридне слово ***grue***. Результати новітніх емпіричних досліджень свідчать про те, що навколишнє середовище та культурна традиція національних спільнот істотно впливають як на генетичні аспекти перцепції цих кольорів, так і на їхню репрезентацію у мові. За результатами вивчення вживання назв синього і зеленого кольорів у 142 спільнотах із 32 мовних родин були зроблені такі висновки: (1) у регіонах із високим рівнем ультрафіолетового випромінювання (наприклад, поблизу екватора) спостерігається тенденція до відсутності окремих слів на позначення синього та зеленого кольорів; (2) суспільства з більшим населенням і розвинутою культурою, як правило, мають для цих кольорів два терміни. Отже, лексика на позначення синього кольору формується в результаті складної взаємодії біологічних, культурних і екологічних чинників [13].

По-друге, деякі мови, навпаки, мають окремі базові колірні терміни на позначення ***синього*** і ***блакитного*** (українська, російська, італійська, грецька та деякі ін.). Хоча Б. Берлін і П. Кей не заперечують існування окремого лексичного позначення для блакитного кольору в низці мов, вони все ж таки не розглядають цей поділ як універсальне типологічне явище, а відтак не відносять цей колір до базової колірної системи.

Пізніші дослідження довели, що наявність в мові термінів на позначення синього і блакитного кольорів виникає внаслідок культурної або комунікативної потреби та впливає на їх перцепцію й категоризацію, а відсутність окремої лексичної одиниці на позначення синього і блакитного ускладнює їх розрізнення. Так, наприклад, американські науковці протестували носіїв англійської

та російської мов на прискорене розрізнення відтінків *синього* і *блакитного* кольорів. У такий спосіб експериментальним шляхом доведено, що російськомовні учасники швидше розрізняли ці відтінки, ніж англомовні [28]. Це свідчить про те, що лінгвістичні категорії можуть впливати на базове візуальне сприйняття об'єктів навколишнього світу.

Впродовж останніх років простежується зростання наукового інтересу до когнітивно-дискурсивного та функційно-комунікативного аналізу лексем, що репрезентують синій і блакитний кольори в слов'янських мовах [1, 7, 14, 21, 24, 25, 28 та ін.]. Згадані розвідки присвячені етимології, символічній семантиці цих кольорів, вільним асоціаціям, які вони викликають у носіїв мови, співвідношенню емоцій і кольорів, мовно-культурним традиціям вживання у побуті, фольклорі, художній літературі тощо. Попри наявність окремих напрацювань, зіставне дослідження кольоропозначень у генетично споріднених мовах залишається недостатньо опрацьованим, що зумовлює наукову актуальність обраної теми.

Формулювання завдання. У кольорі людина бачить не лише об'єктивну ознаку об'єкта, а й специфічну культурологічну категорію, яка може мати певну оцінну конотацію, символічне значення. Саме тому мовні одиниці, до складу яких входять прикметники, що позначають колір, є складовою картини світу певного етносу. Кожна мова втілює в собі різні національні картини світу, однак існують і деякі універсальні поняття, однаково або подібно відображені в мовних картинах світу й культурі різних народів. **Мета** цієї статті полягає у зіставному аналізі семантики кольорів ***синій*** і ***блакитний***, а також встановленні їхніх універсальних характеристик і національно-культурної специфіки у чотирьох слов'янських мовах (українській, польській, чеській, болгарській). Вказані мови є генетично спорідненими та входять до складу усіх трьох підгруп слов'янських мов – східнослов'янської, західнослов'янської й південнослов'янської.

Виклад основного матеріалу. Хоча, як вже було зазначено вище, всі слов'янські мови є генетично спорідненими, не всі з них виокремлюють ***синій*** і ***блакитний*** (світло-синій) як два самостійні базові кольори. Це пояснюється низкою чинників – історичними обставинами, культурологічними особливостями та мовними відмінностями. Розглянемо це на матеріалі української, польської, чеської та болгарської мов.

З-посеред мов, що обрані для дослідження, тільки українська має чітке і послідовне мовне розрізнення ***синього*** і ***блакитного*** кольорів, обидві лексеми є базовими і загальновживаними. Попри досить часте вживання прикметника голубий у сучасному мовленні для позначення світлого відтінку синього кольору, він не входить до переліку базових колірних термінів української мови (докладніше про це в [24]).

У сучасній польській мові в повсякденному спілкуванні функціонують три лексеми ***granatowy/niebieski/błękitny***. ***Granatowy*** – це темно-синій, ***niebieski*** – синій, світліший від granatowego, ***błękitny*** – блакитний. З-поміж них лексема ***niebieski*** належить до базових кольорів, хоча слово ***błękitny*** доволі часто трапляється в літературі, поезії, ЗМІ.

Сучасна чеська мова послуговується лексемою ***modrá*** на позначення всієї синьо-блакитної гами. Вживання таких одиниць як-от ***světlá, tmavá*** обумовлюється необхідністю детальної кваліфікації кольорових характеристик у процесі номінації. У чеській мові зберіглася лексема ***blankytná*** (небесно-блакитний), однак у сучасній мові вважається застарілою і нею послуговуються в в поезії, наприклад: ***Blankytné*** *nebe nad hlavou, růže v srdci, v duši stín…*(Я. Врхліцький); *Ve vodách nalezla Lorelaj toho dne Svůj vlas a oči své jako Rýn* ***blankytné*** (Гійом Аполлінер у перекладі Густава Франке).

Болгарська мова має єдиний термін ***син*** на позначення усього спектру відтінків синього – від темного до світлого, окремої лексеми на позначення блакитного кольору не існує. Для уточнення відтінків вживають складні прикметники, які дозволяють конкретніше передати бажаний відтінок синього кольору: ***небесносин*** (небесно-блакитний), ***тъмносин*** (темно-синій), ***морскосин*** (колір моря) та ін.

Отримані спостереження узагальнимо у таблиці 1.

Терміни ***блакитний*** (укр.), ***błękitny*** (пол.), ***blankytná*** (чеськ.) мають спільне індоєвропейське коріння і пройшли складний шлях запозичень і трансформацій з різних мов і культур. «Етимологічний словник української мови» так пояснює походження цього слова: «запозичення з польської мови; походження польських форм остаточно не з'ясоване; вони виводяться або з середньоверхньонімецького blancheit «біла, сталево блискуча фарба» <…>, або через чеське посередництво з пізньолатинського blanchetus, blanketus, blanquetus <…>; пізньолатинське слово походить від франкського blank «блискучий», спорідненого з німецьким blank «те саме» [2, с. 159]. Натомість «Słownik etymologiczny

Таблиця 1

Мова	Лексема на позначення синього кольору	Лексема на позначення блакитного (світло-синій)	Чи є чітке лексичне розрізнення	Зауваги
українська	***синій***	***блакитний***	так	Обидва кольори є базовими.
польська	***niebieski***	***błękitn***y	частково	Лексема ***błękitny*** демонструє відносно високу вживаність у сучасному спілкуванні, але семантика терміна ***niebieski*** узагальнює і темний, і світлий відтінки синього.
чеська	modrá	-	ні	У сучасній мові вживається одна лексема на позначення світлого і темного відтінків синього; прикметник ***blankytná*** є архаїчним або поетичним.
болгарська	син	-	ні	Блакитний колір є відтінком синього, позначається складними прикметниками

języka polskiego» зазначає, що прикметник *błękitny* запозичений зі старочеської мови і розумівся як «*jasno niebieski*» (світло-блакитний) [11, с. 32].

У болгарській мові слово зі спільним корінням на позначення світло-синього кольору відсутнє. Вірогідно, історична динаміка мовних контактів, зокрема інтенсивна та тривала взаємодія болгарської з тюркськими мовами, виявилася більш визначальною порівняно з впливом західноєвропейських мов, що й пояснює відсутність цієї лексеми в болгарській мові.

Сучасні прикметники ***синій (укр.)*** і ***син (болг.)*** походять від «праслов'янського *sьnjь*, яке має відповідники в інших слов'янських мовах <…>. Ці форми, ймовірно, пов'язані з давньоіндійською *śyāmaḥ*, у розумінні "темний, чорний"» [3, с. 236]. Так, наприклад, в польській мові збереглися фразеологізми з лексемою ***siny*** (*patrzeć s siną dal/дивитися в синю даль*), яка з XIX ст. поступово зникає із повсякденного вжитку.

У чеському етимологічному словнику Ї. Рейзека зазначено, що прикметник ***modrý*** походить із праслов'янського **modrъ* і не має однозначного тлумачення. Дослідник наводить кілька версій походження цієї лексеми, а саме з: латинської форми *madēre* «бути мокрим», грецької *madáō* «випускати вологу, танути», давньоіндійської *máda-* «хмільний напій» чи то індоєвропейської **mad-* «мокрий; стікати» + слов'янського суфікса *-ro-* у сенсі «що має колір води». Також Ї. Рейзек уважає, що не варто нехтувати зв'язок із такими мовами як-от: латиська у формі *madara*, старонімецька у формі *matara* або англійська у формі *madder* «марена фарбувальна, листя і коріння якої використовували для забарвлення» [20, с. 402].

За версією польських дослідників, у польській мові прикметник ***niebieski*** походить від праслов'янського *nebesьskъ* і має семантичну спорідненість із небом. Б. Борис у «Słownik etymologiczny języka polskiego» також підкреслює, що з XIV ст. у давньопольській мові прикметник *niebieski* номінує те, що пов'язане із символікою неба, божественне, а вже згодом набуває значення «колір неба» [11, с. 357].

Розглянемо особливості семантики і функційного навантаження у вказаних мовах прикметників ***блакитний/синій*** у складі фразеологізмів-інтернаціоналізмів: ***блакитна кров, синя панхоча*** і ***синій птах (синя птиця)***. Попри спільний семантичний вектор, вживання цих фразеологічних одиниць та ступінь їх стилістичної маркованості у різних мовах засвідчує специфіку національного мовного контексту.

Фразеологізм ***блакитна кров*** (укр.), ***błękitna krew*** (пол.), ***modrá krev*** (чеськ.), ***синя кръв*** (болг.) в усіх чотирьох мовах розуміється однаково: «хтось має аристократичне, родовите походження» [5, с. 315]. Наприклад:

Польська: *Rzadko gdzie* ***błękitna krew*** *normandzka ujawnia się w regularnych rysach twarzy, pięknych niebieskich oczach i jasnych włosach* (Г. Сенкевич).

Однак частіше згаданий фразеологізм трапляється у художніх текстах, де набуває іронічного забарвлення, слугуючи засобом сатиричного осмислення соціальних претензій та гіпертрофованої самозакоханості персонажів:

Українська: *Мужики цікаві стали, чи ті кості білі всюди, чи* ***блакитна кров*** *поллється, як пробити пану груди?* (Л. Українка).

Чеська: *Ačkoliv měl* ***modrou krev****, choval se jako obyčejný člověk* (К. Полачек).

Болгарська: *Той не бил някакъв си прост човек, а от ония –* ***синя кръв****! Истински барон, да знаете!* (Ал. Константинов).

Зауважимо, що прикметник ***блакитний*** у складі фразеологізму ***блакитна кров***, відповідно до «Словника фразеологізмів української мови», можна замінити прикметником ***голубий (голуба кров)*** без втрати семантичного навантаження [5, с. 315]. Проте заміна на прикметник ***синя*** неможлива без порушення метафоричного значення цього вислову.

У польській мові традиційним усталеним фразеологізмом є словосполучення ***błękitna krew.*** Словосполучення ***niebieska krew*** у фразеологічному вживанні є нетиповим, хоча інколи виявляється девіантне функціювання цієї лексеми, зумовлене прагненням до стилістичної експресії або контекстуального порушення нормативних параметрів мовної системи.

Фразеологізм ***синя панхоча*** (укр.), ***niebieska pończocha*** (пол.), ***modrá pančocha*** (чеськ.), ***синя чорапка*** (болг.) вживається на позначення жінки, що «позбавлена жіночності, чарівності та цілком віддана виробничим та іншим інтересам, певній діяльності тощо» [5, с. 484].

Упродовж XIX століття в українській, польській і чеській мовах відповідний вислів набув іронічного забарвлення, слугуючи засобом позначення емансипованих жінок з вираженими інтелектуальними прагненнями, чия поведінка та самопрезентація контрастували з усталеними уявленнями про жіночність, притаманними культурному контексту тогочасного суспільства. На сьогодні фразеологізм ***синя панхоча*** є ознакою переважно книжних стилів, а у фразеологічних словниках маркований як «зневажливий». Наприклад:

Українська: *Не любить Ліночка* ***«синіх панчіх»****, хоч і самій, між нами кажучи, трьох десятків доходить* (Я. Мамонтов).

Польська: *W żargonie nazywa się to rosserie, ale ta* ***niebieska pończocha*** *naprawdę jest okropna, i określenie jest właściwe* (М. Ростворовська).

Чеська: *Ta* ***modrá punčocha*** *z univerzity nám zase bude kázat o rovnosti* (Т. Новакова).

У болгарській мові фразеологізм ***синя чорапка,*** залежно від контексту, епохи та власного ставлення автора до героїні, може балансувати між повагою (приклад 1) та іронією (приклад 2).

1) *Вдовица, но с добро име и поведение, учителка в девическото, истинска* ***синя чорапка*** *– жена с ум и характер, не се плашеше да защитава идеи* (І. Вазов).

2) *Момичето учеше литература, пишеше стихове и се обличаше странно – още една* ***синя чорапка****, дето си въобразява, че светът я чака да го спаси* (Д. Дімов).

Зазначимо, що у всіх досліджуваних мовах в цьому фразеологічному звороті використовується прикметник на позначення синього кольору, лексема *блакитний*, наявна в польській і українських мовах, має додаткові емоційно-піднесені конотації, тому не може бути використана у складі фразеологізму з негативним підтекстом.

Словосполучення ***синій птах (синя птиця)*** (укр.)***, modrý pták*** (чеськ.), ***синя птица*** (болг.) походить від однойменної назви п'єси бельгійського письменника М. Метерлінка (1908 р.), у європейських мовах використовується як «символ щастя, ідеалу; того, що втілює для кого-небудь найзаповітніші мрії, прагнення» [5, с. 582–583]. Усталеним виразом, зафіксованим у фразеологічних словниках, цей вислів виступає тільки в українській мові. Наприклад: *Ти надто близько, щоб мені насниться, Ти надто поруч, щоб в мій сон прийти, І нашого кохання* ***синя птиця*** *Збентежено співає з висоти* (В. Малишко).

У чеській і болгарській мовах словосполучення ***modrý pták*****/*****синя птица*** виступає радше не фразеологізмом, а символічною метафорою, пов'язаною з ідеєю недосяжної мрії, омріяного щастя, чогось ідеального і не зафіксованою у фразеологічних словниках. При цьому цей вираз регулярно зустрічається в художній літературі, публіцистиці, блогах і є зрозумілим чеським і болгарським читачам. Наприклад:

Чеська: *Celý život hledal svého* ***modrého ptáka*** *a ani si nevšiml, že byl celou dobu vedle něj.*

Болгарська: *Цял живот търсим* ***синята птица*** *и не забелязваме красотата около себе си.*

У сучасній польській мові фразеологізм ***niebieski ptak*** має інше значення, яке не пов'язане з п'єсою М. Метерлінка. У розмовному мовленні цей вислів часто вживають як зневажливу характеристику людини, що не працює і живе за рахунок праці та зусиль інших – халявник, дармоїд, трутень, злидар. Причому лексема ***niebieski*** означає не колір, а місце – небо (пор. з укр. *небесний*): *Prasa upowszechniała wizerunek kawiarni jako miejsca spotkań* **niebieskich ptaków**, *którzy nie chcą kalać rąk pracą* (А. Хвалба). У цьому виразі прикметник ***niebieski*** виступає синонімом слова ***niebiański*** (укр. *небесний*), таке ж значення він

має в іншому фразеологізмі, який характерний тільки для польської мови – ***myśleć o niebieskich migdałach*** (укр. літати в хмарах) де мова йде не про блакитні, а про небесні мигдалі, що означає «мріяти про щось нездійснене, про інший світ – про небо» [11]. Слово *migdał* має тут переносне значення і означає, щось неосяжне, прекрасне. Авторки словника «W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego» пояснюють, що поширення цього мовного звороту саме у такій формі відбулось завдяки перекладу Біблії, виконаному в XVI ст. Я. Вуйком [18].

Українська та чеська мови також мають власні фразеологізми з кольоративом ***синій***, що не вживаються в інших досліджуваних мовах: *(допитися)* ***до синіх чортів*** (укр.), ***modré pondělí*** (чеськ.), тобто *синій понеділок,* і розуміється як «день відпочинку після недільної гулянки». Отже, у фразеологічних зворотах української та чеської мов ***синій*** асоціюється не тільки з мріями, ілюзіями, спокоєм, а й зі станом після похмілля. У болгарській мові фразеологічні звороти з прикметником ***синій***, що не мають еквівалента в інших мовах, не зафіксовані.

В українській мові та польській мовах прикметник ***блакитний/błękitny*** трапляється у поетичних і публіцистичних текстах як символ неба, мрій, надії, чистоти:

Українська: *Душно... Вікно одчинити? Ні – тихо* ***Мрії блакитні*** *влетять у вікно* (М. Рильський).

Польська: *Pod słońcem co dało mi* ***duszę błękitną*** *i które mi świeci bez trosk i zachodu* (К. Вєжинський).

Для художнього і публіцистичного стилів української мови вживання виразів ***блакитна мрія, блакитне небо над головою, блакитна далечінь*** тощо, на відміну від інших мов, що розглядалися в цьому дослідженні, є усталеним і характерним.

Висновки. Проведений аналіз семантичного наповнення, універсальності у використанні й національно-культурної специфіки кольоративів ***синій/блакитний*** (укр.), ***nebieski/błękitny*** (пол.), ***modrý*** (чеськ.), ***син*** (болг.) у чотирьох слов'янських мовах дозволяє зробити такі висновки:

1. Лише в українській мові існує чітке розрізнення ***синього*** і ***блакитного*** як базових кольорів, які усвідомлюють носії мови як окремі когнітивні категорії. Цю тезу можна підтвердити у такий спосіб: (1) кольоронім ***блакитний*** – це окремо слово зі своєю історією, усталеною граматичною формою і культурним значенням; (2) прикметник ***блакитний*** є загальновживаним і має вільну сполучуваність; (3) вживання цієї лексеми закріплено у сталих висловах (фразеологізмах), що не допускають заміни кольороніма на слово ***синій***; (4) прикметники ***синій/блакитний***, як доводять психолінгвістичні експерименти, у носіїв української мови викликають різні асоціативні реакції.

2. У польській мові лексеми ***nebieski/błękitny*** не мають чіткого лексичного розрізнення і в певних випадках уживають як синоніми. Причому базовим кольором виступає прикметник ***nebieski***: (1) це слово є стилістично нейтральним, має вільну сполучуваність і найбільш узагальнену семантику щодо відтінків синього; (2) у повсякденному спілкуванні – в розмовному мовленні, дитячій літературі, офіційному і публіцистичному стилях – цей прикметник вживається частіше. Слово ***błękitny***, навпаки, означає світло-синій колір, ближчий до блакитного. У мовній системі воно не охоплює всі відтінки синього і часто-густо має поетичне забарвлення: *błękitne niebo, błękitna mgła* тощо.

3. У чеській мові на позначення ***синього*** існує лише один базовий термін – ***modrý.*** Для уточнення відтінків цього кольору вживають складені прикметникові форми. У чеській, хоч і зафіксована лексема ***blankytný*** для світло-синього кольору, однак вона вважається архаїчною та маловживаною. Припускаємо, що поступове зниження вживаності та навіть втрата кольороназв на позначення блакитного кольору в польській та чеській мовах відповідає такій лінгвістичній універсалії, як закон економії мовних засобів, згідно якого, на противагу мовній надмірності, у мовленнєвій практиці носії мови мають тенденцію скорочувати, спрощувати, уніфікувати там, де це можливо без втрати смислу. У різних мовах, як це можна спостерігати на прикладі функціювання кольороназв, процеси мовної економії відбуваються поступово і мають свої особливості.

4. Болгарський прикметник ***син*** (*синій*) походить із праслов'янського *sьnьjь,* відповідної лексеми для блакитного кольору в болгарській мові немає. Імовірно, літературна болгарська мова через особливості свого історичного розвитку найбільше зберегла риси праслов'янського першоджерела, в якому не було кольороназви для блакитного кольору.

Отже, проаналізовані слов'янські мови демонструють як загальномовні тенденції у семантичному наповненні та вживанні термінів ***синього/блакитного*** кольору, так і відбивають культурні та когнітивні особливості носіїв цих мов. Перспективи цього дослідження вбачаємо у подальшому вивченні кольоронайменувань у зіставному аспекті для створення загальної лінгвокольорової картини слов'янського світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даниленко Л. Синій колір у мовно-культурних традиціях слов'ян: українсько-чесько-словенські візії. *Studia Slavica*. 2025. № 68 (1–2). С. 45–58. DOI: https://doi.org/10.1556/060.2023.00131.

2. *Етимологічний словник української мови: у 7 т*. Т. 1: А–Г. Київ: Наукова думка, 1982.

3. *Етимологічний словник української мови: у 7 т*. Т. 5: Р–Т. Київ: Наукова думка, 2006.

4. Мартінек С.В. Концептуалізація синього кольору (за результатами асоціативних експериментів). *Мова і культура*. Київ: Вид. дім Дм. Бураго. 2005. Вип. 8. (II). С. 31–39.

5. *Словник фразеологізмів української мови* / Відп. ред. Винник В. О. Київ: Наукова думка, 2003.

6. Старко В. Категоризація кольору: між універсалізмом та релятивізмом. *Studia linguistica*, 2013. Вип.7. С. 295–301.

7. Старко В. Колоративи *блакитний*, *голубий* і *синій* у мовній свідомості українців. *Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Філологічні науки*, 2013. Кн. 4. С. 56–59.

8. Яворська Г. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації). *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 43–50.

9. Almalech M. Cultural unit blue in the Old Testament. *Language and Semiotic Studies,* 2023. Vol. 9 (2). P. 185–223. DOI: https://doi.org/10.1515/lass-2023-2001.

10. Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley & Los Angeles: University of California, 1969.

11. Boryś W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow, 2008.

12. Javorska G. O podstawowych nazwach barw w jezyku ukrainskim. *Studia z semantyki porownawczej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawkiego, 2000. S. 29–38.

13. Josserand M., Meeussen,E., Majid A. et al. Environment and culture shape both the colour lexicon and the genetics of colour perception. *Sci Rep*. 2021, № 11. P. 19095. DOI: https://doi.org/10.1038/s41598-021-98550-3.

14. Komorowska E. Barwa niebieska. Sensualność w kulturze polskiej. 2024. DOI:: https://sensualnosc.bn.org.pl/barwa-niebieska-856/?utm_source.

15. Komorowska E. Functions of colours and coloured objects. *Slavic culture: Magic, folklore and language. Beyond Philology An International Journal of Linguistics, Literary Studies and English Language Teaching*, 2023. № 20 (3). P. 9–26. DOI: https://doi.org/10.26881/bp.2023.3.01.

16. Lee B. B. Neurophysiology of color. *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999. P. 145–146.

17. Milutina K., Balashevych O., Zarubin I. How Ukrainians Perceive Emotions and Colours: An Analysis of Specific Features. *Salud, Ciencia y Tecnología – Serie de Conferencias*. 2024. № 3. P. 1224. DOI: https://doi.org/10.56294/sctconf2024

18. Mosiołek-Kłosińska K., Ciesielska A. *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa, 2001.

19. Regier T. Language, thought, and color: Whorf was half right. *Trends in Cognitive Sciences*. 2009. Vol. 13 (10). P. 439–446.

20. Rejzek J. *Český etymologický slovník*, 2001. URL: https://archive.org/details/Rejzek_2001.

21. Skuza S. Etnolingwistyczna analiza leksemów koloru niebieskiego w językach polskim i włoskim w ujęciu diachronicznym i synchronicznym. *Językoznawcze UWM*, 2015. Olsztyn. S. 91–111.

22. *Słownik ilustrowany języka polskiego.* T. II. Warszawa: M. Arct, 1916.

23. Stanulewicz D. Leksem *błękitny* w polskiej prozie (badania korpusowe). *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, 2017. №16. S. 237–253.

24. Starko V. A corpus study of the Ukrainian colour name holubyi. *Bulletinof the Transilvania University of Braşov. Series IV: Philology and Cultural Studies*, 2013. 6 (55), No.1. S. 117–122.

25. Starko V. Ukrainian Colour Concepts for Blue. *Slovo. Journal of Slavic Languages and Literatures*, 2013. No. 54. P. 150–163.

26. Tokarski R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.

27. Wierzbicka A. The meaning of color terms: Semantics, culture, and cognition. *Cognitive Linguistics*. 1990. No. 1 (1). P. 99–150. DOI: https://doi/10.1515/cogl.1990.1.1.99.

28. Winawer J., Witthoft N., Frank,M. C., Wu L., Wade A.R. & Boroditsky L. Russian blues reveal effects of language on color discrimination. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2007, No. 104(19). P. 7780–7785. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.0701644104.

УДК 811.16-11:[001.89:378.4]
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.30

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

SLAVIC LINGUISTICS ISSUES IN MODERN POPULAR SCIENCE DISCOURSE

Приймачок О.І.,
orcid.org/0000-0002-9725-1249
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та лінгводидактики
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Статтю присвячено визначенню ролі і місця питань слов'янського мовознавства (типологічного й історичного) в науково-популярному дискурсі. Матеріалом для аналізу стала мовознавча серія Ольги Дубчак, яка складається з чотирьох книг: «Чути українською. У світі звукі[ў] і букв», «Бачити українською. Слово в мовній картині світу», «Перемагати українською. Про мову ненависті і любові» і «Бути українською. Речення і його знаки». Аналіз наукового контенту популярної серії про українську мову свідчить, що залучення надбань окремої галузі філології – слов'янознавства не тільки виправдане, а й цілком логічне й органічне, адже йдеться про одну зі слов'янських мов зі своєю давньою історією і викликами сьогодення. Славістичний компонент видань має різний характер – це сучасна слов'янська компаративістика та порівняльно-історичне слов'янське мовознавство – і використовуються вони з різною метою. Факти живих і мертвих слов'янських мов чудово показують давні й актуальні міжмовні контакти, фіксують спільне й відмінне в споріднених мовах, а головне – стають найзручнішим тлом для таксономії самобутніх рис української мови. Набагато складнішими є питання слов'янського етноглотогенезу, походження української мови, дослідження історії становлення її окремих рис (звуків, слів, форм, концептів, символів), формування мовної картини світу, граматичної і графічної систем, розвінчання нав'язаних міфів і стереотипів, але все це разом гарантує високий науковий рівень популяризаторського дискурсу, мета якого – довести давність української мови, вказати на причини й підкреслити оригінальні мовні риси, визначити її місце серед європейських мов. У статті визначено шляхи збалансування наукової, суспільно актуальної та експресивно насиченої інформації, як-от: редукція наукового контенту, унаочнення через доступні й цікаві приклади, авторське тлумачення основних понять і термінів.

Ключові слова: науково-популярний дискурс, українська мова, слов'янські мови, славістика, сучасна слов'янська компаративістика, порівняльно-історичне слов'янське мовознавство.

The article presents a study of issues in Slavic linguistics (typological and historical) within the framework of popular science discourse. The case study material is Olga Dubchak's linguistic series, which consists of four books: "To hear in Ukrainian: in the World of Sounds and Letters," "To see in Ukrainian: A Word in the Linguistic Picture of the World," "To win in Ukrainian: On the Language of Hate and Love", "To be in Ukrainian: Sentence and Its Signs". An analysis of the scientific content of the popular series about the Ukrainian language shows that drawing on the findings of a separate branch of philology of Slavic studies is not only justified but is completely logical and organic, since we are talking about one of the Slavic languages with its ancient history and present-day challenges. The Slavic component in the above publications is two-sided in nature, comprising modern Slavic comparative studies and comparative historical Slavic linguistics, which are used for various purposes. The facts of living and dead Slavic languages vividly reflect ancient and current inter-lingual contacts, fix what is common and different in related languages, and most importantly, become the most convenient background for the taxonomy of the distinctive features of the Ukrainian language. Much more complex are the issues of Slavic ethnoglottogenesis, the origin of the Ukrainian language, the study of the history of the formation of its individual features (sounds, words, forms, concepts, symbols), the formation of the linguistic picture of the world, grammatical and graphic systems, and the debunking of imposed myths and stereotypes. All this together guarantees a high scientific level of popularization discourse, the goal of which is to prove the antiquity of the Ukrainian language, point out the reasons and emphasize the original linguistic features, and determine its place among European languages. The article identifies ways to balance scientific, socially relevant, and expressively rich information, such as reducing scientific content, illustrating through accessible and interesting examples, and authorial interpretation of basic concepts and terms.

Key words: popular science discourse, Ukrainian language, Slavic languages, Slavic studies, modern Slavic comparative studies, comparative and historical Slavic linguistics.

Постановка проблеми. Популяризація української мови в останні кілька років набула направду стратегічного виміру як для України, так і для світової спільноти, бо мова завжди була і є способом досягнення надважливої геополітичної мети – збереження нації і держави. Якісний науково-популярний дискурс про державну мову саме на часі у будь-якому форматі – від розмовних клубів чи курсів, освітніх заходів, медійних програм, ютуб-каналів до спеціальних видань різноманітної мовознавчої тематики. З-поміж цих проєктів особливо цікаві ті, що показують місце української мови в системних зв'язках з іншими мовами світу (насамперед спорідненими), пояснюють (а не просто констатують) історію формування її оригінальних рис. Зрозуміло, що це

неможливо без залучення даних славістики – і в плані зіставлення сучасних слов'янських мов, і в порівняльно-історичній парадигмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про неабиякі здобутки і загальну проблематику української лінгвославістики свідчать хоча б описи й оглядові праці, присвячені або майже двохсотлітній історії цієї наукової галузі (Т. Лукінова), або слов'янознавчим студіям різних періодів і осередків (І. Галенко, Л. Даниленко, Н. Лобур, О. Паламарчук та ін.). Так, наприклад, у статті Л. Даниленко, спеціально приуроченій до XVII Міжнародного з'їзду славістів, проаналізовано традиційні й новітні напрямки роботи учених XXI ст. відповідно до жанру – наукові, лексикографічні й лінгводидактичні праці – і висловлено слушну думку: «Вся сфера міжслов'янської взаємодії сьогодні становить центральну проблему славістики» [1, с. 5]. Не менш детальну інформацію про напрацювання різних славістичних шкіл, результати науково-практичних конференцій, наукову періодику подано і в статті [2]. Водночас варто пам'ятати, що ця проблематика «часто із суто наукової перетворюється на політичну й стає предметом різних спекуляцій» [3, с. 4], відтак надзвичайна важливість і актуальність доказового славістичного акценту в науково-популярному викладі не підлягає жодним сумнівам.

Постановка завдання. Мета статті – схарактеризувати обсяг, тематику, цілі славістичного компонента й способи його адаптації для широкого загалу в мовознавчому науково-популярному тексті. Матеріалом дослідження слугувала серія (чотири книги) Ольги Дубчак про українську мову [4, 5, 6, 7].

Виклад основного матеріалу. Використання славістичного компонента в науково-популярній серії про українську мову провадиться у двох напрямках і має різну мету. Факти живих сучасних слов'янських мов чудово показують давні й актуальні міжмовні контакти, фіксують спільне й відмінне в споріднених мовах, а головне – стають найзручнішим тлом для пошуку самобутніх рис української мови. Це, умовно кажучи, предмет сучасної слов'янської компаративістики, емпірично доступний і не складний для розуміння нефаховою цільовою авдиторією. Набагато складнішими (у тому числі й для самих науковців) є питання походження української мови, дослідження історії становлення її окремих рис (звуків, слів, форм, концептів, символів), формування мовної картини світу, граматичної й графічної систем тощо, а це просто неможливо без застосування порівняльно-історичного підходу і методу, який, попри свою новизну для пересічного читача, гарантує високий науковий рівень популяризаторської літератури. Це предмет порівняльно-історичної славістики, мета якого – довести давність української мови, вказати на причини виникнення оригінальних мовних рис, визначити її місце серед європейських мов.

Так, характеризуючи українську лексику в аспекті її походження, авторка перелічує кілька основних мов-донорів, з-поміж яких були й слов'янські: старослов'янська, польська, чеська та ін. [4, с. 77], що є прекрасним прикладом постійних мовних контактів. О. Дубчак часто залучає слова окремих сучасних слов'янських мов, аби наочно продемонструвати їхню подібність насамперед на лексико-семантичному й фонетичному рівнях. Наприклад, назва української річки Стугна не випадково схожа на болгарське слово *стубел* – «джерело з водопійною водою» або на хорватське *stubal* – «дуплиста колода, з якої тече вода» [6, с. 76]. Набагато повніше авторка ілюструє слов'янське коріння, скажімо, лексеми *кропива*, порівнюючи її з чеською *kopřiva*, словацькою *koprva*, словенською *kropiva*, болгарською *коприва* тощо [6, с. 95]. Тож навіть далекому від філології читачеві неважко помітити живі лексичні міжслов'янські зв'язки.

Не менш переконливо наведено дані сучасних слов'янських мов і для ілюстрування окремих фонетико-графічних рис української мови. Наприклад: сонорні приголосні «в деяких мовах так само, як і голосні, утворюють склад… У словацькій, чеській, сербській, хорватській, словенській і македонській мовах вони є складотворчими» [7, с. 84]; «Чітка, тверда вимова звука [р] є характерною ознакою слов'янських мов, а в українській наприкінці слова м'яким він узагалі не буває» [7, с. 85]; «[Ф] справді не надто вживаний у нашій мові, бо не був притаманним слов'янським мовам від початку їх існування… Чужий звук слов'яни часто замінювали на звичніші для себе *п* і *х*, ось чому грецькі імена у нас перетворювалися на Пилипа чи Юхима» [7, с. 93]; «Твердий знак лишився у болгарській мові, де перейшов у повноцінний голосний, і в російській, де позначає твердість приголосного (в українській цю роль виконує апостроф)» [7, с. 141]. Коментар щодо відсутності в українській абетці потрібних, на перший погляд, літер (наприклад, для позначення африкат [дж], [дз] або на позначення парних до твердих м'яких приголосних фонем) подано в зіставленні з македонським алфавітом, у якому такі літери є.

Саме співвідносні факти сучасних споріднених слов'янських мов дозволяють авторці серії про рідну мову найпереконливіше демонструвати

її специфічні риси, або ж «фішечки» (О. Дубчак). Наприклад: «Основною причиною нашого дбайливого і чуйного ставлення до ***ї*** є те, що такої літери немає в жодній іншій слов'янській мові» [7, с. 39]; «Літера ***є***, як і ***ї***, – ще один привід попишатися, бо вона є лише в нашій абетці серед усіх кириличних» [7, с. 51]; «Чергування ***о***, ***е*** з ***і*** властиве тільки українській мові. Ви не зустрінете його в жодній іншій слов'янській» [7, с. 56]; «Протетичний ***в***, тобто той, що виникає перед голосним на початку слова, – це чергова фішечка української, що вирізняє її з-поміж інших слов'янських мов» [7, с. 81]; «…зменшувально-пестливі форми *воріженьки*, *війнонька*, *зрадонька* – це суто українське надбання» [6, с. 100]. Пояснюючи особливості української літературної орфоепії, пов'язані з вимовою нескладотворчого звука [ў], авторка нагадує: «Ви можете подумати, що десь уже бачили літеру ***ў*** – і це справді так. Вона є в білоруській мові» [7, с. 47]. А щоби продемонструвати специфіку вживання графем ***и***, ***і*** та ***ы*** для позначення голосних, О. Дубчак, застосовуючи прийом «словесного жонглювання» [7, с. 53], порівнює всі слов'янські кириличні алфавіти й іронічно підбадьорює читача: «У вас закипів мозок? Прекрасно! Тоді продовжуймо» [7, с. 53].

З огляду на складну мовну ситуацію в сучасній Україні (унікальний феномен російськомовного українця, нерозуміння основних положень мовної політики, небажання послуговуватися державною мовою або просто необґрунтовані пересторогі при переході на українську) природно, що левову частку зіставлень складають різнорівневі паралелі між українською та російською мовами. «Попри поширений нашими неадекватними північними сусідами міф про те, що російська й українська мови дуже подібні, вони надзвичайно різні на всіх рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному й навіть синтаксичному» [6, с. 54], – саме ця теза О. Дубчак стала квінтесенцією її мовознавчої серії. І якщо на сторінках першої частини «Чути українською» авторка застерігає від змішування українських орфоепічних норм з російськими («Є мови, наприклад, російська, де [б] у кінці слова оглушується й звучить як [п]. Запам'ятайте: в українській мові це абсолютно, категорично НЕ допускається» [7, с. 99], у другій частині наголошує на особливостях саме української мовної картини світу, то в третій частині «Перемагати українською», написаній на початку повномасштабної російсько-української війни, авторські акценти, як і вся наративна концепція, кардинально змінюються: з'являється нагальна потреба розібратися в причинах, спрогнозувати наслідки і дати читачеві-нефахівцю доступний лінгвістичний коментар.

Насамперед, керуючись ґрунтовними дослідженнями провідних українських славістів і сучасних істориків мови, науковиця в притаманній їй іронічно-сатиричній манері критикує відомі імперські наративи про «братські контакти», «адін народ», «старшого брата», «штучно придуману українську мову», «російськомовну щелепу» тощо і тим самим підводить до висновку, що нині російська мова в Україні не може сприйматися інакше, як чужа мова, мова ворога. Ось як, наприклад, авторка глузує з відомої широкому загалу ще зі шкільної лави історичної метафори про спільну колиску: «Московити, ті самі, що мали взяти Київ за три дні, думали, що мови в нас однакові. Вочевидь, давався взнаки отой їхній міф про братню колиску (де українська і білоруська кевкали беззмістовно, аж поки старша сестра російська не розказала, шо і почом), тому їм здавалося, що іх тут і так поймут» [6, с. 54]. До речі, міф про Київську Русь як колиску трьох народів усебічно досліджено і спростовано у відомій монографії Г. Півторака: «Фальшивість і неспроможність цього «вчення» очевидні» [8, с. 56]; «фактичний матеріал доводить, що «російський брат» за віком наймолодший. Та й у спільній колисці він ніколи не був» [8, с. 68].

Оригінальність (як іронічно глузує авторка з усіх недолугих спроб заперечити існування української – «нашої неіснуючої, вигаданої австрійським штабом і викоханої у братній колисці» [6, с. 59]) мови порівняно з російською продемонстровано на матеріалі мовних лакун і слів-шиболетів. І хоча таких лексем на сторінках науково-популярної серії є чимало, найрозлогіші мовознавчі коментарі стосуються слова-пароля *паляниця* – цієї «лютої кари» [6, с. 59] для носіїв російської мови: «Паляниця – це не лише шиболет. Це ще й мовна лакуна. Ні, це я не висмикуюсь (хіба трохи), це правда для росіян ну дуже вже багатошаровий шах і мат» [6, с. 59]. Порівнюючи національно-культурні концепти української та російської мов, авторка доводить, що збережені в нашій мовній свідомості слова значущі тільки для нашої спільноти, вони абсолютно незрозумілі чужинцям: «Паляниця – лише одне з таких слів, проте в ній зійшлося бінго: і фонетичні особливості, і лексичне значення» [6, с. 61]. Для зіставлення з аналогічними одиницями російської мови О. Дубчак використовує відомий усім українцям гротескний перифраз: «Невдовзі всі російськомовні лакуни будуть цікаві лише їм самим, коли вони сидітимуть у залитому з усіх боків бетоном

Мордорі зі своєю удаллю, лаптями й кислими щами» [6, с. 62].

Питання історичної слов'янської компаративістики, безсумнівно, належать до числа найбільш проблемних і важких не тільки для їх дослідження, але й для пояснення нефахівцям, адже тут недостатньо знати робочий інструментарій і основні терміни порівняльно-історичного мовознавства. Популяризатор науки має все це спростити (редукція наукового контенту), унаочнити (підібрати доступні й цікаві приклади), розтлумачити потрібні терміни (через синоніми чи спільнокореневі слова, аналогію, паралелі, практичний досвід читача тощо [9]), аби збалансувати наукову й суспільно важливу тематику та зацікавити читача. Ольга Дубчак блискуче впоралася з цим завданням, бо прекрасно усвідомила, що популяризація української мови в суспільстві абсолютно неможлива без історико-лінгвістичного підґрунтя, без бодай елементарного уявлення про ту основу, у надрах якої сформувалася не тільки українська, а й усі сучасні слов'янські мови.

Увесь історико-типологічний масив мовознавчої серії можна згрупувати навколо таких тем, як слов'янський етно- і глотогенез, реконструкція архетипів індоєвропейської та праслов'янської мов, етимологічний аналіз, походження й розвиток слов'янської писемності, класифікація слов'янських мов.

Так, міркуючи про слов'янську ідентифікацію росіян та їхню сучасну самоназву, авторка пише: «Ви ж знаєте, які вони ласі до чужої історії, тож буряк їм у дишло, а не руських» [6, с. 34], тому вона називає їх «етнічно неприкаяним населенням», а ще використовує традиційні українські етноніми *москаль* і *кацап*. У вже згадуваній праці Г. Півторак авторитетно підсумовує: «етноніми *русь*, *руський*, *русин* – давні й органічні для українців найменування» [8, с. 71], а О. Дубчак, висміюючи жалюгідні «спроби росіян примазатися до Русі», висновкує: «Вони не руські, вони – росіяни. Це їхній вирок» [6, с. 32]. Використовуючи прийоми словесної гри та гіперболи, вона створює глузливі оказіоналізми «суперслов'янські русичі» [6, с. 91] або «суперруські слов'яничі» [6, с. 92], тим самим ніби заперечуючи слов'янське походження цих «біологічних організмів», «нечисті», «росіянських воїнів».

Найпильнішу увагу дослідниці привертають питання слов'янського глотогенезу, а саме походженню української мови загалом і окремих її одиниць (слів, морфем, звуків) зокрема. Тут О. Дубчак використовує чималий арсенал термінів, понять, гіпотез і навіть умовних позначень, прийнятих у порівняльно-історичному мовознавстві: індоєвропейська мовна спільність, мовна сім'я, праслов'янська (спільнослов'янська) мова, споріднені мови, старослов'янська мова, порівняльно-історичний метод, реконструкція, історична видозміна, закон відкритого складу, палаталізація, складотворчі плавні приголосні, повноголосся і неповноголосся, історичні чергування тощо. Але вживає авторка ці терміни обережно, поступово, демонструючи логічні й причинно-наслідкові зв'язки між ними. Наприклад: «Є такі мови, де складотворчими можуть бути приголосні, як-от *r*, *l* у чеській: *vlk*, *vrba*, *zrno*. У нашій мові теж таке було на етапі, коли вона ще формувалася в надрах праслов'янської» [7, с. 46]; «Слово *верба* сягає давнезної давнини. Оскільки воно було ще в праслов'янській мові (**vьrba*), відповідно, воно є в сучасних слов'янських: польській (*wierzba*), чеській (*vrba*), словацькій (*vrba*), болгарській (*върба*), македонській (*врба*) та ін... Праслов'янською воно не обмежується й сягає індоєвропейської мовної спільності, де реконструйований корінь **uer-b* означав 'крутити, гнути, вертіти' [6, с. 91–92]. Ось так, професійно застосувавши методики ретроспективного й проспективного порівняльно-історичного аналізу, авторка демонструє етапи формування української мови (як і всіх інших слов'янських). А далі, ніби між іншим, скептично підмічає: «А чи здивується читач, що у суперслов'янських русичів росіян *верба* – це взагалі не *верба*, а «ива»?» [6, с. 92].

Чимало відомих навіть неспеціалістові фактів О. Дубчак пояснює з позицій слов'янської історичної компаративістики. Наприклад: «Якось мій друг-словак намагався купити в Києві *вонявки* й *черствий* хліб, і це було досить пікантне видовище» [4, с. 61]. Ідеться, звісно, про міжмовну омонімію, яка «буяє між слов'янськими мовами. І це логічно, адже походження слова мають спільне – з праслов'янської мови, а от з розвитком національних мов значень вони набули різних» [4, с. 61]. Навіть описуючи склад власне української лексики, авторка не обмежується парадигматикою, а доречно залучає надбання історичної компаративістики і зазначає, що наші споконвічні слова – це передовсім ті, які успадковані з індоєвропейської мовної спільності («тому в мовах індоєвропейської мовної сім'ї ці слова звучать подібно») та спільнослов'янської єдності («звучання яких подібне в усіх слов'янських мовах» [4, с. 70]). Шлях від відомого, звичного, ужиткового до наукових коментарів, від конкретного до абстрактного – це найпродуктивніший метод пізнання істини, застосований у мовознавчій серії О. Дубчак, аби читача не відштовхнути, а зацікa-

вити, залучити, аби все було «по-нашому, по-мовознавчому, порівняльно-історично» [6, с. 75].

Сучасна українська фонетика й орфоепія так само стали матеріалом не тільки синхронного опису та зіставлень, а й предметом численних історико-лінгвістичних коментарів. Гортаючи сторінки, скажімо, про українські голосні, читач дізнається, що раніше, «дуже раніше, ще в праслов'янській мові вони мали по два варіанти: довгі й короткі» [7, с. 42]. Справжнім «відкриттям» для нефахівця стане й такий факт: «Історично в нашій мові сонорні приголосні теж були складотворчими, але недовго. Певно, через прагнення посісти призове місце на уявному конкурсі мов з милозвучності, українська швидко розвинула в таких випадках голосні: *срдце – серце*, *трг – торг*, *врх – верх*» [7, с. 84]. І нехай пояснення появи голосного далеке від потрактування в підручниках, але певне спрощення наукової інформації є нормою науково-популярної літератури. Так само описано явище повноголосся: «сонорним *р* і *л* було, вочевидь, затісно, тому з часом вони перейшли в *-оро-*, *-оло-*, *-ере-*, *-еле-*» [7, с. 88]. При з'ясуванні причин активних в усіх слов'янських мовах чергувань задньоязикових приголосних з шиплячими й свистячими авторка розповідає про явище палаталізації, образно називаючи цей процес «драмою»: «В історії слов'янських мов, так само як і самих слов'ян, трапилося кілька етапів переходу» [7, с. 163]. Деякі факти, до прикладу, явище метатези, прокоментовано виключно з наукових позицій: «Переставляння складів у слові *кропива* – явище історичне, пов'язане з приголосним **r*, повноголоссям, законом відкритого складу й іще кількома мовознавчими термінами» [6, с. 96]. Правильне співвідношення й почергове застосування власне наукового контенту й практичного досвіду в його коментуванні – запорука успіху науково-популярного дискурсу.

Граматичні явища сучасної української теж пояснені з позицій історичної славістики. Говорячи, наприклад, про категорію числа, авторка згадує про втрачену двоїну, формування якої «сягає ще праіндоєвропейської мовної спільності, вона була активно вживаною в праслов'янській мові, але зараз збереглася лише в словенській і трохи в хорватській» [4, с. 145]. Інформація про специфічну форму для звертання – кличний відмінок – так само має історико-лінгвістичний коментар: «Це дуже давня форма, притаманна ще індоєвропейській мовній спільності» [5, с. 75]. Темпоральні форми сучасної української мови зіставлені із зафіксованими в старослов'янській мові п'ятьма формами майбутнього і чотирма минулого часу дієслова.

І все-таки найпоказовіші, на нашу думку, екскурси і зразки застосування порівняльно-історичного методу в славістиці стосуються етимологічного аналізу ключових лексем. Спочатку авторка розповідає, як саме коренева морфема дає змогу дослідити походження слова: «На основі коренів укладають етимологічні словники, де детально розглядають історичні зміни слів і порівнюють їх зі словами споріднених мов» [4, с. 120], а потім на матеріалі численних прикладів демонструє неймовірно цікаві випадки семантичних перетворень і радить «гортати етимологічний словник під прохолодою просеко і вражатися…» [4, с. 121]. Як науковиця, О. Дубчак часом критикує окремі етимологічні версії: «якось не надто впевнено», «дивно», «нібито», «грубими цвяхами підбито під наперед визначену ідею», «хибно» тощо. А як справжня патріотка (коли досліджує походження етноніма *кацап* і з'ясовує його первісну семантику 'різник, кат, деспот') додає експресії: «Дивина, але чомусь «Етимологічний словник» називає цю версію недостатньо обґрунтованою. Навіть не знаю, які ще обґрунтування після Бучі, Ірпеня, Макарова, Маріуполя … потрібні» [6, с. 39]. Водночас авторка подеколи згадує й народно-етимологічні версії, давно відомі й поширені, але застерігає: «Народна етимологія не потребує надмірних зусиль і не заморочується порівняльно-історичним аналізом» [6, с. 74]. Слід зазначити, що адаптовані для нефахівця етимологічні розвідки, які часом нагадують несподівані повороти сюжетних ліній детективного жанру, значно пожвавлюють когнітивні процеси й активізують увагу читача.

Оскільки перша книга серії має підзаголовок «У світі звукі[ў] і букв», то цілком очікуваними у ній є питання походження слов'янської писемності, коротка історія літер української абетки, порівняння слов'янських алфавітів, уживання спеціальної термінології (*графіка, піктограма, фінікійський і грецький алфавіти, латиниця, кирилиця, глаголиця* та багато інших). Експресивність науково-популярного стилю дозволяє називати слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія «працедавцями всіх українських філологів», глаголицю – «гарненькою», «літерки з рюшиками», кирилицю – «практичненькою», а наріжну проблему кирило-мефодіївської традиції сформулювати так: «Історики мови ламають списи на питанні, що ж було раніше – глаголиця чи кирилиця, але ми такого не робитимемо» [7, с. 23]. Допитливого читача заінтриговано, а це чергове

свідчення неабиякого хисту популяризатора науки.

Ще одним славістичним компонентом популярних книг про українську мову є проблемна тема генеалогічної класифікації слов'янських мов, яка, попри досить давню традицію, не має чітких і однозначних відповідей. Щоправда, у мовознавчій серії О. Дубчак це ніяк не прокоментовано, проте вже в першій книзі згадано східнослов'янські (українська, білоруська і російська), західно- і південнослов'янські мови [7, с. 88]. Попри недосконаліть, умовність і тенденційність, саме такий тричленний поділ розтиражований всіма довідниками й підручниками зі слов'янської філології. Очевидно, якась єдина науково обґрунтована генеалогічна класифікація слов'янських мов навряд чи можлива, бо важко врахувати все й відразу: «Поділ слов'янських мов на підгрупи визнано умовним, оскільки ізоглоси фонетичних, лексичних і граматичних явищ не збігаються з цим поділом» [10, с. 82]. Не варто забувати й про ще один аспект цієї проблеми – співвідношення генеалогії (діахронія) й типології (синхронія), глибокої, писемно не зафіксованої історії слов'янських мов (що базується на гіпотезі праслов'янської мови й реконструйованих архетипах) і контрастивних досліджень сучасних мов і діалектів на різних рівнях (що мають безліч задокументованих фактологічних даних, з-поміж яких, наприклад, існування носових голосних тільки в польській мові, граматичний аналітизм у болгарській і македонській тощо). Слід нарешті визнати, що зручна й поширена в науковому обігу тричленна класифікація, на яку спирається авторка мовознавчої серії, по-перше, далеко не єдина в слов'янознавстві, по-друге, вона є ареальною, а не генеалогічною, а по-третє, варто частіше звертатися до праць українських славістів (наприклад, М. Максимовича, К. Михальчука, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, О. Царука та ін.), які пропонують свої цікаві варіанти групування слов'янських мов, надають серйозні контраргументи щодо інших типологій, а головне – доказово обґрунтовують і знаходять законне місце для української мови як однієї з багатьох окремих національних мов слов'ян.

Висновки. Детальний аналіз наукового контенту популярної серії про українську мову свідчить, що залучення надбань слов'янознавства не тільки виправдане, а й цілком логічне й органічне, адже йдеться про одну зі слов'янських мов зі своєю давньою історією і викликами сьогодення. Славістичний компонент видань має різний характер – це сучасна слов'янська компаративістика та порівняльно-історичне слов'янське мовознавство – і використовуються вони з різною метою. Факти живих і мертвих слов'янських мов чудово показують давні й актуальні міжмовні контакти, фіксують спільне й відмінне в споріднених мовах, а головне – стають найзручнішим тлом для таксономії специфічних ознак української мови. Набагато складнішими є питання слов'янського етноглотогенезу, походження української мови, дослідження історії становлення її окремих рис (звуків, букв, слів, форм, концептів, символів), формування мовної картини світу, граматичної і графічної систем, спростування нав'язаних міфів і стереотипів, але все це разом гарантує високий науковий рівень популяризаторського дискурсу, мета якого – довести давність і самобутність української мови, вказати на причини існування оригінальних мовних рис, визначити її місце серед європейських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даниленко Л. Київська лінгвістична славістика першої чверті XXI ст.: загальний огляд. *Мовознавство*. 2024. № 3. С. 3–20.

2. Лобур Н. В., Паламарчук О. Л. Основні напрями мовознавчої славістики в сучасній Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2023. № 62. Т. 1. С. 89–93.

3. Півторак Г. П. Українсько-польські етномовні взаємини давнього періоду. *Мовознавство*. 2020. № 1. С. 3–19.

4. Дубчак О. Бачити українською. Слово в мовній картині світу. Київ: Віхола, 2021. 336 с.

5. Дубчак О. Бути українською. Речення і його знаки. Київ: Віхола, 2025. 256 с.

6. Дубчак О. Перемагати українською. Про мову ненависті й любові. Київ: Віхола, 2022. 144 с.

7. Дубчак О. Чути українською. У світі звукі[ў] і букв. Київ: Віхола, 2021. 192 с.

8. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Аріста, 2004. 179 с.

9. Приймачок О. І. Способи тлумачення термінів мовознавства в науково-популярному дискурсі. *Актуальні напрями й течії філологічних досліджень*: Матеріали ІІ науково-практичної конференції (Полтава, 1–2 листопада 2024). Одеса: «Молодий вчений», 2024. С. 5–9.

10. Лихачова А. В. З історії славістики: генеалогічна класифікація слов'янських мов. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2023. № 59. Т. 2. С. 78–83.

УДК 811.162.1'367.625:811.111.'367.625:81.44
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.31

МОРФОЛОГІЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МИНУЛОГО ЧАСУ В ТИПОЛОГІЧНО ВІДМІННИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ)

MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC MEANS OF PAST TENSE EXPRESSION IN TYPOLOGICALLY DIFFERENT LANGUAGES (ON THE MATERIAL OF POLISH AND ENGLISH LANGUAGES)

Смерчко А.А.,
orcid.org/0000-0002-6303-6022
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Нісаноглу Н.Г.,
orcid.org/0000-0001-5067-6322
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

У запропонованій статті здійснено цілісний порівняльно-типологічний аналіз засобів граматичної репрезентації категорії минулого часу в структурно-типологічно гетерогенних мовних системах – польській (синтетичній) та англійській (аналітичній), з урахуванням парадигматичних, синтагматичних і дистрибутивних параметрів темпоральної організації дієслівних конструкцій.

Предметом аналізу виступають морфологізовані флексійні моделі утворення претеритальних форм у польській мові, які інкорпорують категоріальні значення особи, числа та граматичного роду, що уможливлює імпліцитну реалізацію синтаксичного суб'єкта без необхідності залучення експліцитних займенникових детермінантів. У протиставлення цьому, англійська мова демонструє аналітичну стратифікацію темпорального простору шляхом поєднання допоміжних вербальних компонентів, структурного варіювання часових форм (Past Simple, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous) та синтаксичної лінеарності з обмеженим ступенем інверсивної варіативності.

Окремо проаналізовано категорію родової диференціації в межах множинних флексій польського дієслова (męskoosobowy / niemęskoosobowy), яка є структурно релевантною виключно для західнослов'янських мов і не репрезентована в граматичній системі англійської мови.

На основі зіставного аналізу зроблено висновок, що типологічна дихотомія аналітизму і синтетизму не перешкоджає функціональній ізоморфності у вираженні претеритальних значень, що досягається за рахунок різноспрямованих, але системно обґрунтованих граматичних механізмів. Отримані результати становлять концептуально значущий внесок у розвиток морфосинтаксичної типології дієслівних категорій, зокрема у напрямі реконструкції типологічних параметрів темпоральної системи в поліструктурних мовах, і можуть бути використані як методологічна база для подальших досліджень у сфері граматичної інтерференції, зіставного моделювання вербальних парадигм, а також при розробленні дидактичних інструментів, орієнтованих на оптимізацію навчання польської та англійської мов як іноземних у межах лінгводидактичних парадигм контрастивного спрямування.

Ключові слова: категорія минулого часу, морфологічні засоби, синтаксичні засоби, аналітичні дієслівні форми, синтетичні дієслівні форми.

The article focuses on the means of grammatical representation of the past tense category in structurally and typologically heterogeneous language systems – Polish (synthetic) and English (analytical) by using a comprehensive comparative-typological analysis. Special account is taken of the paradigmatic, syntagmatic, and distributional parameters of the temporal organization in verbal structures.

The subject-matter of the analysis is the inflectional patterns used for forming the preterite forms in the Polish language, which incorporate the categorical meanings of person, number, and grammatical gender. It enables the implicit realization of the syntactic subject without the need to include explicit pronominal determinants. In contrast, the English language demonstrates analytical stratification of temporal space through a combination of auxiliary verbal components, structural variation of tense forms (Past Simple, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous), and syntactic linearity with a limited degree of inverse variability.

Special emphasis was given to the category of gender differentiation within a number of the Polish verb inflections (męskoosobowy / niemęskoosobowy), which is structurally relevant specifically for West Slavic languages and is not represented in the grammatical system of the English language.

Based on the comparative analysis, it was concluded that the typological analytic-synthetic dichotomy does not prevent functional isomorphism in expressing preterite meanings that is achieved by multidirectional but justified grammatical mechanisms. The results obtained have proved to be a conceptually significant contribution to the development of the

morphosyntactic typology of verbal categories, in particular in the area of reconstructing the typological parameters of the temporal system in polystructural languages. In addition, the results can be used as a methodological basis for further research in the field of grammatical interference, comparative modeling of verbal paradigms, as well as in the designing didactic tools aimed at optimizing teaching Polish and English as foreign languages within the framework of contrastive linguodidactic paradigms.

Key words: past tense category, morphological means, syntactic means, analytical verbal forms, synthetic verbal forms.

Постановка проблеми. У представленій науковій розвідці здійснюється порівняння вираження категорії минулого часу в польській та англійській мовах з метою виявлення типологічних особливостей кожної з них. Аналіз зосереджено на морфологічних і синтаксичних засобах, через які обидві мови репрезентують минулі дії, зокрема в контексті протиставлення синтетичних і аналітичних структур. Такий підхід дозволяє розглянути граматичні явища не ізольовано, а як елементи систем, що по-різному реалізують універсальну комунікативну функцію – передавання минулого часу. Дослідження акцентує увагу на взаємозв'язку форми й значення, зокрема через роль флексій, допоміжних дієслів та інших граматичних елементів, що сприяє глибшому розумінню механізмів граматичної організації в типологічно відмінних мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темпоральність являє собою категорію, яка базується «на семантиці дієвості ... та відображає внутрішній, зовнішній і співвідносний аспекти тривання дії» [1, с. 371]. Для мови характерна «темпоральна багатовекторність» – вираження всіх часових вимірів – минулого, теперішнього, майбутнього [9, с. 3]. Дієвість виражається дієсловом, форми якого є засобами реалізації категорії часу в мові [1]. Категорія минулого часу є однією з базових у граматичній системі будь-якої мови [7], оскільки дозволяє точно передавати часові відношення між подіями. У польській та англійській мовах ця категорія реалізується різними засобами, що зумовлено їхньою типологічною приналежністю: польська мова належить до синтетичних мов, тоді як англійська – до аналітичних. Попри цю різницю, обидві мови виконують аналогічну комунікативну функцію – вираження дії, що відбулася у минулому.

Виклад основного матеріалу. У англійській та польській мовах формування категорії минулого часу демонструє суттєві типологічні розбіжності. Англійська мова репрезентує багатокомпонентну темпоральну систему, в межах якої функціонує низка претеритальних форм, зокрема найбільш продуктивною та частотною в дискурсі є форма Past Simple, яка реалізує базове темпоральне протиставлення без урахування аспектуальної специфікації.

Натомість у польській мові реалізується монотемпоральна модель минулого часу, яка, попри структурну уніфікацію, вирізняється високим ступенем морфологічної варіативності, зокрема через флективну парадигму, що охоплює категорії особи, числа та роду. Дієслівні форми в минулому часі в польській мові демонструють значну контекстуальну детермінованість, що зумовлює обов'язковість узгодження з граматичними характеристиками суб'єкта висловлювання, а також залучення афіксальних маркерів для реалізації відповідних синтаксичних і семантичних зв'язків.

У польській мові минулий час утворюється шляхом додавання до основи дієслова флексій, які маркують особу, число та рід. Ці флексії становлять чітко впорядковану систему та забезпечують високу морфологічну інформативність. Наприклад: *czytać* (читати) → *czytałem* (я читав, чол. рід), *czytałam* (я читала, жін. рід), *czytaliśmy* (*ми читали*, так званий чоловічоособовий рід), *czytalyśmy* (*ми читали*, нечоловічоособовий рід. Такий спосіб творення минулого часу свідчить про синтетичний характер польської мови, де граматичні значення реалізуються засобами внутрішньої морфологічної структури без залучення службових слів.

В англійській мові сформовано основні часові класи форм дієслова, зокрема, минулого часу [4, с. 86–87]:

1) неозначена форма (Past Indefinite) – передає послідовність дій, стан речей у минулому: *I wrote*;

2) тривала форма (Past Continuous) – означає дію, яка триває в певний момент у минулому: *I was writing*;

3) перфектна форма (Past Perfect) – вказує на попередність дії в минулому: *I had written*.

Для повноти класової типології, на наш погляд, слід додати Past Perfect Continuous, що являє собою «гібридну форму» [5, с. 54], поєднуючи ознаки тривалої та перфектної форм: *I had been writing.*

Вищенаведені положення дозволяють констатувати, що аломорфною рисою польської та англійської мов є існування в англійській мові низки часових підкласів граматичної категорії минулого часу.

Стосовно морфологічних засобів передачі граматичного значення варто зазначити, що

хоча англійська мова за своєю граматичною структурою належить до мов аналітичних, спостерігаються й випадки мовних синтетичних явищ. Синтетичні граматичні форми репрезентовані, зокрема, такими засобами як чергування (внутрішня флексія), суплетивізм і афіксація [3, с. 284–288]. Граматичне значення минулого часу може виражатися, наприклад, за допомогою чергування у дієсловах: *give – «давати», gave – «давав», write – «писати», wrote – «писав»*; суплетивізму у дієслівній парадигмі, в якій не лише виражається значення часу, а й диференціюється число дієслова: *to be (бути) – was* (одн.) – *were* (мн.); афіксації: *wash – «мити», washed – «мив»*, *live – «жити», lived – «жив».* Отже, вищевикладене свідчить про більший спектр творення синтетичних граматичних форм в англійській мові, ніж в польській, у чому виявляється аломорфізм.

Слід зауважити, що в англійській мові, в залежності від типу речення, утворення минулого часу може бути і аналітичним способом, і синтетичним. Так, минулий неозначений час (Past Indefinite) лише у стверджувальній формі є синтетичним, а в питальній і заперечній формах – аналітичним [2]. Наприклад:

Стверджувальна форма:

I wrote	я писав, -ла
you wrote	ти писав, -ла / ви писали
we wrote	ми писали
he wrote	він писав
she wrote	вона писала
it wrote	воно писало
they wrote	вони писали

Заперечна форма:

I did not write	я не писав, -ла
you did not write	ти не писав, -ла / ви не писали
we did not write	ми не писали
he did not write	він не писав
she did not write	вона не писала
it did not write	воно не писало
they did not write	вони не писали

Питальна форма:

Did I write?	я писав, -ла?
Did you write?	ти писав, -ла / ви писали?
Did we write?	ми писали?
Did he write?	він писав?
Did she write?	вона писала?
Did it write?	воно писало?
Did they write?	вони писали?

Вищенаведені приклади питальної та заперечної форм містять допоміжне дієслово *did*, що ілюструє творення аналітичних дієслівних форм і слугує маркером категорії минулого неозначеного часу. До того ж, приклади свідчать про те, що англійські дієслова, на відміну від польських, не мають форм для вираження родових характеристик, що є аломорфною ознакою зіставлюваних мов.

Наступною відмінною рисою є те, що в порівнянні з польською мовою, в якій числова опозиція репрезентує в системі дієслова окрему граматичну категорію, в англійській мові категорія числа у дієсловах минулого часу майже не виражена. Найбільш повно ця категорія реалізується формами дієслова *to be* – для першої (*I*) та третьої (*he, she, it*) осіб однини вживається форма *was*, для першої (*we*), другої (*you*) та третьої (*they*) осіб множини – *were* (у другій особі форма *were* вживається як в однині, так і в множині). Наприклад: *She* ***was*** *at home (Вона була вдома)*, але: *We* ***were*** *at home (Ми були вдома)*. Таким чином, відмінні числові форми в англійській мові спостерігаються, але частково, що не є характерним для польської мови.

У західнослов'янських мовах граматичні значення передаються через морфологічні зміни основи та флексії. Завдяки такому морфологічному маркуванню польська мова дозволяє відносно вільний порядок слів у реченні без втрати зрозумілості. В англійській ж мові порядок слів як засіб граматичних відношень є фіксованим [8]. Зміна порядку слів неможлива, оскільки це призведе до руйнування синтаксичних зв'язків між словами [6]. Наприклад, в англійському реченні *John never saw planes (Джон ніколи не бачив літаків)* при зміні порядку слів (у даному випадку – підмета і додатка) – *Planes never saw John* – спостерігається спотворення змісту (*Літаки ніколи не бачили Джона*). На відміну від польського – *Jan nigdy nie widział samolotów / Jan samolotów nigdy nie widział / Samolotów Jan nigdy nie widział* – зміна порядку слів допустима і відбувається лише зсування логічного наголосу або зміна інтонації задля передачі експресії.

В англійській мові інверсія як навмисне порушення прямого порядку слів в стверджувальному реченні використовується для надання висловлюванню експресивності, створення стилістичного ефекту: *Never John saw planes.* Наведений приклад демонструє винесення прислівника частотності *never* як елементу речення в початкову позицію, що не є для нього типовим. У цьому випадку прийом інверсії використано з метою підкреслення відсутності у Джона певного життєвого досвіду. В польській мові інверсія може передавати експресію аналогічно до англійської (див. вище).

Як бачимо, однією з фундаментальних відмінностей між польською та українською мовами

у сфері граматики є принципи формування особових форм минулого часу. Хоча обидві мови використовують синтетичні форми, реалізація граматичних значень відбувається за різними моделями.

У польській мові дієслівна форма минулого часу вже інкорпорує значення особи, роду та числа. Відповідно, для кожної особи існує окрема флективна форма, що чітко розрізняється [10]. Наприклад в чоловічому роді однини:

robiłem – я робив
robiłeś – ти робив
robił – він робив

Приклади контексту:

– Kupiłem wczoraj nowy telefon. – Я купив вчора новий телефон.

Дієслово *kupiłem* закінчується на *-łem* – цей формант маркує форму 1-ї особи однини чоловічого роду в минулому часі, ідентифікуючи не лише рід, а й особу без використання займенника. Саме такі способи побудови висловлювань в минулому часі однини є найбільш продуктивними. Конструкції на зразок *Ja kupiłem wczoraj nowy telefon* із вживанням особового займенника використовують лише за необхідності виділення особи логічним наголосом, часто при порівнянні: *Ja to kupiłem wczoraj nowy telefon, a ona jeszcze się zastanawia* (*Я то вже купив собі новий телефон, а вона ще думає*).

– Robiłeś kolację dla całej rodziny?! Nie wiedziałem, ze umiesz gotować (Ти приготував вечерю для всієї сім'ї? Я не знав, що ті вмієш готувати).

В обидвох реченнях в польському контексті відсутні займенники. Функцію ідентифікатора виконують особові флексії *-łeś, -łem,* маркуючи 2 і 1 особу чоловічого роду однини, відповідно. Уживання займенника є факультативним, оскільки всі граматичні ознаки імпліцитно присутні, тобто кодуються, в особовому закінченні дієслова. 3-тя особа зазвичай містить займенник, або слово-ідентифікатор.

– *On niestety nie przyjechał* – (*Він, на жаль, не приїхав*)

– *Michał niestety nie przyjechał* – (*Міхал, на жаль, не приїхав*)

Форми жіночого роду в минулому часі в польській мові, так само як і в чоловічому, також маркується морфологічно за допомогою спеціальних флексій:

robiłam – я робила
robiłaś – ти робила
robiła – вона робила

Наприклад: *Napisałaś bardzo ciekawy artykuł o historii Polski. Czytałam. Świetnie! Serio!* – (*Ти написала дуже цікаву статтю з історії Польщі! Я читала. Класно! Дійсно!*).

Ідентифікація роду і особи, як і у випадку чоловічого роду, закладена у флексії: *-łaś* (маркує 2 особу жіночого роду однини минулого часу), *-łam* (1 особу жіночого роду однини минулого часу). Додатково зазначимо також, що в однині суфікс *-ł-* маркує минулий час однини. Голосний *-a-* тут вказує на жіночий рід, а остання літера безпосередньо особу: *-m* 1 особу однини, *-ś* 2 особу однини (аналогічно маємо в чоловічому роді). У середньому роді однини використовується універсальна форма на *-ło*: ono *robiło* – воно робило. Форма є морфологічно стабільною і використовується виключно у 3-й особі. Таким чином, польська мова зберігає розмежування за особами навіть в родових формах однини [7].

У польській мові граматична система минулого часу у множині передбачає специфічне родове розрізнення, відсутнє як в українській, так і в інших східнослов'янських мовах. Йдеться про поділ на так званий чоловічоособовий рід (rodzaj męskoosobowy) та не чоловічоособовий рід (rodzaj niemęskoosobowy).

Форми особового чоловічого роду або, дослівно, чоловічоособового роду (męskoosobowy) маркуються (ідентифікуються) суфіксом *-li-*.

Ця форма використовується тоді, коли суб'єктом дії є група, що включає принаймні одного чоловіка-людину. Морфеми в таких формах виражають як рід, так і особу:

(my) *robiliśmy* – ми робили (чоловіки або змішана група)
(wy) *robiliście* – ви робили
oni robili – вони робили

«Нечоловічоособовий» рід (niemęskoosobowy) відрізняється наявністю суфікса *-ły-*, що виконує функцію маркування роду.

Ця категорія охоплює всі інші групи у яких немає хоча б одного чоловіка-людини: лише жінки, діти (якщо йдеться про людей), а також тварини, предмети, явища, абстрактні поняття тощо [10]. Останнє функціонує переважно в 3 особі Флективні форми мають інші закінчення:

(my) *robiłyśmy* – ми робили (жінки / діти / жінки і діти)
(wy) *robiłyście* – ви робили
(one) *robiły* – вони робили (всі хто /все що завгодно, крім чоловіків-людей).

Wstąpiłyśmy na chwilką do tego sklepu. – Ми (жінки / діти) *забігли на хвилинку в цей магазин. Co tam robiłyście? – Що ви* (питання до жінок чи дітей) *там робили*? *Gdzie były twoje słuchawki – Де були* (про предмети) *твої навушники.*

Тобто, при абсолютно однаковому формальному перекладі на українську мову, ці форми в польській мові містять значно більший пласт граматичної інформації: *Czy byliście wczoraj na imprezie u Kariny? / Czy byłyście wczoraj na imprezie u Kariny?* Обидва речення перекладаються абсолютно однаково: *Ви були вчора на вечірці у Каріни?* (крім особи, немає жодного натяку на те, кому адресоване питання – чоловікам, жінкам чи всім разом). Проте в польській мові у першому реченні питання містить ще й чітке граматичне окреслення роду (родовий суфікс-ідентифікатор), тобто стосується як чоловіків, так і мішаної групи. У цьому випадку переклад є релевантним. Натомість друге питання завдяки суфіксу-ідентифікатору роду, адресовано виключно до жінок (або дітей, при наявності), навіть у складі мішаної групи. Тут, релевантним перекладом можливий лише при зазначенні роду, наприклад, введенням у контекст звертання: *Дівчата, ви були вчора на вечірці у Каріни?*

Таким чином, у польській мові маркування роду у множині є важливим морфологічним чинником при творенні дієслівних форм минулого часу.

Схожа ситуація спостерігається і в більшості інших західнослов'янських мов, зокрема у чеській та словацькій, де також реалізується розрізнення між męskoosobowy та niemęskoosobowy родами в минулому часі та в категорії множини загалом.

Висновки. У ході дослідження дійшли висновку, що польська і англійська як типологічно відмінні мови виявляють дистинктивні риси в утворенні темпоральних конструкцій.

Англійська мова характеризується поліформною темпоральною системою, в межах якої реалізується низка граматичних претеритальних структур (зокрема Past Simple, Past Continuous, Past Perfect, Past Perfect Continuous), що виконують диференційовані аспектуально-семантичні функції. Натомість у польській мові імплементовано унітарну темпоральну парадигму, представлену єдиною морфологічною формою минулого часу, яка, однак, демонструє високий ступінь морфосинтаксичної варіативності.

У межах англійської граматичної системи, формування дієслівного претериту здебільшого здійснюється за допомогою суфіксальної морфематики або ж суплетивного механізму. У польській мові дієслівні форми минулого часу детерміновані комплексною флективною системою, що передбачає обов'язкову морфологічну адаптацію за категоріями особи, числа та граматичного роду. Така кон'югаційна модель зумовлює граматичну агрегацію суб'єктно-присудкових компонентів на парадигматичному рівні.

Синтаксис англійської мови характеризується жорстко фіксованою лінійною структурою типу SVO (Subject–Verb–Object), яка є обов'язковою для реалізації валентнісних властивостей предиката та забезпечення когерентності висловлювання. Натомість польська мова функціонує на основі синтаксичної транспозиційності, що є можливою завдяки морфологічно маркованій флексії, яка компенсує зміни у порядку слів. Попри цю гнучкість, у нейтральному синтаксичному контексті превалює канонічний порядок, у якому підмет передує присудкові.

Не зважаючи на відмінності в типологічній структурі і те, що польська та англійська мови використовують різні граматичні засоби для вираження минулого часу, вони ефективно реалізують категорію минулого часу. Польська мова реалізує її переважно синтетичними засобами – через флексії та видові форми дієслова, тоді як англійська – аналітичними: за допомогою допоміжних дієслів, словопорядку та комбінації часів. Обидві системи мають свої переваги й забезпечують достатній рівень точності в передаванні часових та аспектуальних значень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барчук В. Граматична темпоральність : Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 416 с.

2. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматика англійської та української. Київ : Радянська школа, 1960. 160 с.

3. Кочергая М.П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.

4. Никонорова Л. І., Стогній І. В. Вживання часових форм дієслова в сучасній англійській мові. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2015. № 2. С. 86-90.

5. Харитонов І.К. Теоретична граматика сучасної англійської мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 160 с.

6. Karamysheva I. D. K Contrastive Grammar of English and Ukrainian Languages : Textbook. Vinnytsia : Nova Knyha Publishers, 2012. 320 p.

7. Maliszewski B. O sposobach utrwalania czasu przeszłego w zbiorze ćwiczeń „Gramatyka z kulturą. Przez osoby”. Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców. Tom 31 (2024): Przemiany glottodydaktyki polonistycznej. 2024. S. 263–282. URL: https://doi.org/10.18778/0860-6587.31.16

8. Rayevska N.M. Modern English Grammar. Kiev : Vyšča Skola Publishers, 1976. 304 p.

9. Romaniuk S. Struktura kategorii temporalności we współczesnym języku ukraińskim. Warszawa: Uniw. Warszawski, 2012. 235 s.

10. Stefańczyk W. T. Postać bezokolicznika a odmiana czasownika w czasie przeszłym. Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców. Tom 18. 2011. S. 303–309. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/acta-universitatis-lodziensis-ksztacenie-polonistyczne-cudzoziemcow/2011-tom-18/acta_universitatis_lodziensis_ksztalcenie_polonistyczne_cudzoziemcow-r2011-t18-s303-309.pdf?utm_source=chatgpt.com

УДК [811.161.2+811.581]’367.4/.335.3’373.611-115
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.32

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КИТАЙСЬКОЇ АБРЕВІАЦІЇ: УНІВЕРСАЛЬНЕ І СПЕЦИФІЧНЕ

COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINIAN AND CHINESE ABBREVIATION: UNIVERSAL AND SPECIFIC FEATURES

Степанов Є.М.,
orcid.org/0000-0002-5441-9822
доктор філологічних наук, професор,
професор
Інституту іноземних мов Хунаньського педагогічного університету (КНР)

Ван Чжунчжен,
orcid.org/0009-0000-9538-0007
аспірант
Інституту іноземних мов Чжецзянського університету (КНР)

Мета описаного у статті дослідження полягає у визначенні схожих і відмінних рис у процесах абревіації і способах творення абревіатур в українській і китайській мовах. Об’єктом вивчення є мовні одиниці, які визнано абревіатурами в українській і китайській мовах і функціювання цих одиниць, предмет дослідження – розбіжності у підходах до визначення абревіації і способів творення та функціювання абревіатур в українській і китайській мовах. Матеріалом аналізу слугують майже 1300 абревіатур, вибраних, переважно, з «Короткого словника абревіатур і скорочень української мови» (2023) за ред. О. Григор’єва [2] і зі «Словника абревіатур сучасної китайської мови / 现代汉语缩略语词典» (2002), автором якого є Юань Хуей / 袁晖 [25]. Деякі абревіатури було вибрано з Інтернету та усного мовлення носіїв української та китайської мов. Основними методами дослідження є загальні методи аналізу й синтезу, зіставний, графічний, фонетичний, семантичний, словотворчий, синтаксичний, синтагматичний, когнітивний аналіз, описовий метод. Зроблено висновки: 1) сучасний етап функціювання вербальних мов свідчить про універсальний характер абревіації як мовного процесу й абревіатур як засобу комунікації; 2) українські мовознавці вважають, що головним чинником процесу абревіації є закон економії мовленнєвих зусиль, китайське ж мовознавство на перший план висуває концепцію природності односкладних слів, а абревіації – як «протесту» проти штучності дво- і багатоскладних слів; 3) способи творення абревіатур залежать від типологічних ознак мови, правил порядку слідування слів у сполученнях, графічних традицій, вимовних особливостей, способів словотворення, іншомовного впливу; 4) типологія абревіатур і способи їх творення в українській мові свідчать про структурно-семантичне усвідомлення феномену абревіації українцями, а в китайській мові – про семантико-синтагматичну природу сприйняття і трактування абревіації в китайському мовному просторі.

Ключові слова: абревіація, абревіатура, сполучення слів, буква, ієрогліф, словотворення, українська мова, китайська мова.

The purpose of the study described in the article is to determine the similarities and differences in the processes of abbreviation in the Ukrainian and Chinese languages. The object of study is the language units recognised as abbreviations in the Ukrainian and Chinese languages, and the trends in the functioning of these units; while the subject of the study is the differences in approaches to the definition of abbreviation and the ways of creation and functioning of abbreviations in the Ukrainian and Chinese languages. The material for the analysis consists of nearly 1300 abbreviations, mainly selected from the “Short Dictionary of Abbreviations and Shortenings of the Ukrainian language / Korotkyi slovnyk abreviatur i skorochen ukrainskoi movy” (2023) edited by O. Grigoriev [2] and “Dictionary of Abbreviations of Modern Chinese / 现代汉语缩略语词典” (2002) authored by Yuan Hui (2002) [25]. Some abbreviations were selected from the Internet and oral speech of native speakers of the Ukrainian and Chinese languages. The main research methods are general methods of analysis and synthesis, comparative, word-forming, syntactic, graphical, semantic, syntagmatic, cognitive analysis, and descriptive method. The following conclusions have been drawn: 1) the current stage of the functioning of verbal languages indicates the universal nature of abbreviation as a language process and abbreviations as a means of communication; 2) Ukrainian linguists believe that the main factor in abbreviation is the law of economy of speech efforts, while Chinese linguistics brings to the fore the concept of the naturalness of one-syllable words, and abbreviations – as a "protest" against the artificiality of bi- and polysyllabic words; 3) the ways of creating abbreviations in different languages depend on their typological features, the rules of the words order in combinations, graphic traditions, pronunciation features, methods of word formation, and foreign language influence; 4) the typology of abbreviations and the ways of their formation in the Ukrainian language indicate a structural and semantic awareness of the phenomenon of abbreviation among Ukrainians, while in the Chinese language it reflects the semantic and syntagmatic nature of the perception and interpretation of abbreviation in the Chinese language space.

Key words: abbreviation, word combination, letter, character (hieroglyph), word-formation, the Ukrainian language, the Chinese language.

Постановка проблеми. Наївна картина світу українця, який вперше співвідносить обсяги письмового китайського і рідного текстів (китайський текст забирає на папері вдвічі-втричі менший обсяг, ніж його український відповідник), наводить на думку про шифрову природу простих (一, 人, 工, 口, 了, 山 і ін.) і абревіаційну природу складених китайських ієрогліфів (桥, 航, 原, 男, 噉, 站 і ін.). Вважаємо, що така думка виникає на ґрунті принципових розбіжностей графічного ключа: у свідомості українців на когнітивному рівні зафіксовано навички звуко-буквеного сприйняття мовлення і передачі думки, у свідомості ж китайця головну роль відведено звуко-ідеографічному сприйняттю та передачі думки. За таких обставин постає питання про розбіжності у функціюванні універсального закону економії мовленнєвих зусиль у неспоріднених і типологічно різних мовах, а також у мовах з різними графічними ключами. Невизначеність у цьому питанні гальмує розробку найсучаснішої методики створення національно орієнтованих підручників із китайської мови для українців і української мови для китайців, що ускладнює якісне засвоєння українцями китайської мови, а китайцями – української. Отже, розв'язання проблеми, що зумовлює різні підходи до мовної абревіації, способів утворення абревіатур і кваліфікації тих або інших одиниць як абревіатур в українській і китайській мовах, є одним із нових і актуальних кроків у цьому напряму.

Зіставне вивчення процесів абревіації є важливим і перспективним не лише у фундаментальних, а й у прикладних дослідженнях лінгвістики. Сьогодні відбуваються нові процеси, які регулюють виникнення та функціювання скорочень у вербальній комунікації, особливо в молодіжному та професійних сленгах, в Інтернеті. Потреба у вивченні абревіації в зіставному аспекті є очевидною, бо сучасний рівень інформатизації вимагає від мовця не лише фіксації нових мовних утворень і розгляду їх функціювання у мовленні, а й знань про когнітивні та структурні механізми, які діють у процесі моделювання абревіатур різних типів у мовах, різних за типологією та іншими параметрами, про особливості утворення та функціювання абревіатур у різних лінгвокультурних спільнотах.

Зв'язок із попередніми й суміжними дослідженнями. Оскільки у статті зіставлено схожі та відмінні риси скорочених мовних одиниць двох неспоріднених і типологічно різних мов, то увагу було звернено, передусім, на потрактування абревіації та абревіатур представниками лінгвістичних шкіл, які працюють із цими мовами як основними: українською та китайською.

У мовознавстві є різні твердження щодо термінів виникнення абревіатур. У дослідженнях про давньогрецькі, латинські, романські та германські мови є багато свідчень про наявність суспенцій, контрактур і титлових скорочень [напр.: 14; 15, p. 25; 18, p. 34; 19]. Дослідники зазначають, що у давньогрецьких підручниках математики та в «Іліаді» Гомера є багато скорочувальних позначок, що абревіація була поширеним явищем у прадавньому Римі, де Марк Тулій Тирон винайшов стенографічне письмо, а пізніше у середньовічній латині [13]. Уже в перших слов'янських текстах відзначають титлову абревіацію. Скорочували часто вживані лексичні одиниці, більшість яких становили сакральні слова. Загальноприйнятим терміном на позначення мистецтва писати скорочено є слово брахиграфія [напр.: 1; 3; 5; 6; 8; 10, с. 14–16]. Слушними вважаємо спостереження щодо скорочень у давньокитайській мові [23]. Указані дослідження спростовують твердження про те, що абревіація є відносно новим для мов явищем [17].

Вивчення сучасного етапу розвитку абревіації в різних мовах свідчить про її активізацію в мовах Західної Європи, здебільшого, у XVIII – на початку XIX ст., а у мовах Східної Європи, зокрема в українській, та в китайській мові – наприкінці XIX – на початку XX ст. Відзначають, що цей процес корелює із процесами активного розвитку науки, техніки та соціальних відносин [напр.: 2; 4; 7; 11; 12; 16; 20; 21; 22; 24; 25]. Спостерігаємо перетин проблем утворення та функціювання абревіатур із певними аспектами лексикології, фразеології, словотвору, морфології, синтаксису. В китайському мовознавстві є така думка: оскільки складні слова почали утворювати в китайській мові лише в добу середньовіччя, феномен абревіації свідчить про підсвідоме тяжіння до односкладної / однокореневої природи слова [23].

Формулювання завдань. Мета пропонованого дослідження полягає у визначенні аналогічних і відмінних рис у способах творення українських і китайських абревіатур. Об'єктом вивчення є мовні одиниці, які визнано абревіатурами в українській і китайській мовах і тенденції функціювання цих одиниць, предметом дослідження – розбіжності у підходах до визначення абревіації і способів творення та функціювання абревіатур в українській і китайській мовах, різнорідних типологічно і графічно. Матеріал дослідження було взято з «Короткого словника

абревіатур і скорочень української мови» за ред. О. Григор'єва [2] і «Словника абревіатур сучасної китайської мови / 现代汉语缩略语词典» Юаня Хуея / 袁晖 [25], а також із текстів Інтернету. Усього розглянуто та проаналізовано майже 1300 одиниць обох мов. Методами дослідження обрано загальні методи аналізу й синтезу, методи зіставного, фонетичного, графічного, семантичного, когнітивного, словотворчого, синтаксичного, синтагматичного аналізу, описового методу.

Виклад основного матеріалу. Опертям структурного поділу українських абревіатур у дослідженні стала типологія, представлена в Короткому словнику абревіатур і скорочень української мови [2].

1. **Ініціальні** абревіатури всіх структурних різновидів, залежно від позиції, вимовляють за першими літерами слів або коренів (якщо якесь із слів є складним) твірного сполучення або читають як псевдопросте слово – акронім. За якістю та місцем буквених складників в українській мові виокремлюємо, по-перше (1), складноскорочені слова, які мають у своєму складі лише букви на позначення приголосних звуків; по-друге (2), – приголосних і одного голосного на початку, а іноді і в кінці; по-третє (3), – окремими літерами зрідка вимовляють ініціальні абревіатури, що складаються лише з голосних. Найпродуктивнішим, за нашими спостереженнями, є четвертий (4) ініціальний різновид – акроніми. У них наголошують один (або єдиний) голосний, що входить до складу акроніму разом із приголосними. Пор.:

(1) *БК* [бе/ка] – ***б**удинок **к**ультури*; *ДВЗ* [де/ве/зе] – ***д**вигун **в**нутрішнього **з**горяння*; *ВДШ* [ве/де/ша] – ***в**ерхні **д**ихальні **ш**ляхи*; *ГЗК* [ге/зе/ка] – ***г**ірничо-**з**багачувальний **к**омбінат*; *ДВП* [де/ве/зе] – ***д**еревно**в**олокниста **п**лита* і под.;

(2) *ВПСУ* [ве/пе/ес/у] – ***В**ійсько**в**о-**п**овітряні **с**или **У**країни*; *ПВА* [пе/ве/а] – ***п**оліві**н**іл**а**цетат*; *АПК* [а/пе/ка] – *агропромисловий **к**омплекс*; *ЦСО* [це/ес(се)/о] – ***ц**ентр **с**ервісного **о**бслуговування* і под.;

(3) *ІА* [і/а] – ***і**нформаційна **а**генція*; *ЕЕ* [е/е] – ***Е**кономічна **е**нциклопедія*; *ОАЕ* [о/а/е] – ***О**б'єднані **А**рабські **Е**мірати*; *УАЕ* [у/а/е] – ***У**країнська **а**нтарктична **е**кспедиція* і под.;

(4) *АСУВ* [а/су́в] – ***а**втоматизована **с**истема **у**правління **в**ійськами*; *АБіА́* [а/бі/а́] – ***А**кадемія **б**удівництва і архітектури*; *ВАКС* [ва́кс] – ***В**ищий **а**нти**к**орупційний **с**уд*; *НАНУ* [на/ну́] – ***Н**аціональна **а**кадемія **н**аук **У**країни*; *МОЗ* [мо́з] – ***М**іністерство **о**хорони **з**доров'я*, *МОН* [мо́з] – ***М**іністерство **о**світи і **н**ауки* і под.

Абсолютну більшість українських ініціальних абревіатур, що потрапили до словників, утворено зі словосполучень – непредикативних синтаксичних одиниць, головною функцією яких є номінативна. Утім, у мовленні, в інтернет-комунікації можуть спонтанно виникати ініціальні абревіатури на базі речень, здебільшого односкладних, які є предикативними одиницями із комунікативною функцією як провідною. Напр.: *НЛПБП* [ен/ел/пе/бе/пе] – ***Не л**ізь **п**оперед **б**атька в **п**екло!; ЗВК* [зе/ве/ка] – ***З**айди **в**ипити **к**ави; ХТБ* [ха/те/бе] – ***х**очу **т**ебе **б**ачити // НХТБ* [ен/ха/те/бе] – ***не х**очу **т**ебе **б**ачити* і под. Такі скорочення є конотативно і стилістично забарвленими. Здебільшого, вони оказіональні або корпоративні. Відповідно до ситуації, такі абревіатури мають різні конотативні значення: прихованість від сторонніх осіб, насмішка, необов'язковість, осуд, жарт і ін. Журналісти, науковці, користувачі Інтернету інколи вживають предикативні абревіатури-макаронізми, запозичені, здебільшого, з англомовного Інтернету або вивчені на заняттях з англійської мови. Напр.: 1) *FAQ* – ***f**requently **a**sked **q**uestions* («поширені запитання»). В чатах і в розділах інформації для відвідувачів україномовних сайтів доволі часто найпоширеніші питання й відповіді на них розміщують після англійської абревіатури *FAQs*, яка виконує символічну функцію. 2) *IDK* – ***I d**on't **k**now* («Я не знаю»). 3) *FWIW* – ***F**or **w**hat **i**t's **w**orth?* («Чого це варте?») і под. Такі одиниці не є поширеними серед українців. Узагалі, *предикативні абревіатури* (термін наш. – *Є. С.*) у слов'янських мовах є небажаними.

Якщо у твірному сполученні є сполучник ***і***, його зрідка включають до складу ініціальної абревіатури для милозвучності, утворюючи акронім. Графічно це прийнято відображати малою буквою. Напр.: *СіЧ* – *«**С**лава **і** **Ч**есть»* (назва військової газети); *ПіС* – «***П**раво **і** **С**праведливість*» (політична партія в Польщі). У «Короткому словнику ... » [2, с. 122] зафіксовано абревіатуру, яка зберігає прийменник: РПЦвУ [ер/пе/це/ву] – ***Р**осійська **п**равославна **ц**ерква **в** **У**країні*. Використання прийменників для утворення українських абревіатур, на відміну, наприклад, від англійських, французьких, італійських [9], вважаємо винятком.

2. **Складові** абревіатури в українській мові утворюють від перших складів слів, наявних у сполученнях, від яких ці абревіатури походять. Дуже рідко у творенні складових абревіатур беруть участь, крім перших, інші склади слів твірного сполучення, а також частини складів. Напр.: *спецкор* – ***спец**іальний **кор**еспондент*; *соцзабез* – ***соц**іальне **забез**печення*; *стармех* – ***стар**ший*

***мех**анік*; *журфак – **жур**налістський **фак**ультет*; *юннат – **юн**ий **нат**ураліст*; *комбат – **ком**андир **бат**альону*; *старпом – **стар**ший **пом**ічник (капітану судна)*; *ЛуГоСад – **Лу**чук, **Го**нчар, **Сад**ловський* (назва літературного гурту); *військкомат – **військ**овий **ком**ісаріат* та інші.

3. Третій тип абревіатур у базовій класифікації (слова з початковим компонентом *зав-, ком-* тощо), і четвертий тип (слова, утворені з початкового складу прикметника й повного іменника) вважаємо за доречне об'єднати в один структурний тип, називаючи такі утворення **напівабревіатурами**. Твірним для третього типу є субстантивно-субстантивне словосполучення, а для четвертого – ад'єктивно-субстантивне. Абревіатури, похідні від обох типів сполучень, мають однаковий спосіб утворення і подібні структури. Напр.: *комвзводу – **ком**андир **взводу***; *соцпакет – **соц**іальний **пакет***; *територона – **тер**иторіальна **оборона***; *інформполітика – **інформ**аційна **політика***; *Генконсул – **Ген**еральний **консул***; *завкафедри – **зав**ідувач **кафедри*** та інші.

4. Складноскорочені слова **змішаного типу** частково утворюються як ініціальні, частково — як складові. Напр.: *РАТАУ* [ра/та́/у] – ***Ра**діо**те**леграфне **а**гентство **У**країни* (для милозвучності акроніма взято перший склад першого слова, перша літера його другого кореня та перші літери другого й третього слів твірної сполуки); для милозвучності акроніма *УжНУ – **Ужг**ородський **н**аціональний **у**ніверситет* – від першого слова взято дві перших літери; *ЗАЛК, ЗАлК – **З**апорізький **алюмін**ієвий **к**омбінат* (від другого слова – дві перших літери для милозвучності й розрізнення з іншими підприємствами Запоріжжя та часто вживаною абревіатурою *ЗАК – **з**агальний **а**наліз **к**рові*) і под.

Змішані абревіатури можуть складатися із цифр і літер. В українській мовленнєвій традиції такі утворення є результатом словесної гри на базі паронімії або омонімії числівника із частиною певного слова. Напр.: *7'я; 7ка; 3вога; 3котаж; 5и; р1а // **сім**'я; **сім**ка; **три**вога; **три**котаж; **п'ят**и; **роди**на* і под. Люди, чиї прізвища містять сполучення літер, тотожне певному числівнику або подібне за звучанням, в ситуації жарту пишуть свої прізвища із включенням цифр. Напр.: *Вол1 (Во**лодин**), **5**ницька (**П'ят**ницька), Пе3ченко (Пе**три**ченко), 40опуд (**Сорок**опуд), Мо3ненко (Мо**три**ненко)* і под.

Особливості абревіації в **китайській мові** зумовлено, по-перше, синтагматичною будовою китайських речень, коли відносини між словами виражено певним порядком слів, об'єднаних граматично та семантично, на відміну від українського речення, де мовець орієнтується на сполучення слів, що є будівельним матеріалом синтаксичної одиниці; по-друге, ідеограмним, а не фонетично-буквеним усвідомленням мовлення. У процесі абревіації ці чинники спричинюють не скорочення кожного слова на підставі його звучання, а скорочення понять і ідеограм, які входять до складу певного словосполучення або речення, вилученням найменш значущих, на думку мовців, компонентів: тих, що несуть додаткові значення. За таких умов, має загострюватися контекстне та ситуативне бачення скороченої одиниці, бо когнітивний механізм утворення абревіатури вимагає збереження змістового компонента повної одиниці і вибору елемента (елементів), який (-і) несе (-уть) у собі ключову інформацію. Це значно відрізняється від механізму творення абревіатур в українській мові, де в абсолютній більшості скорочень є компоненти всіх повнозначних слів, а не враховуватися у процесі утворення абревіатури можуть службові слова. До того ж, у китайському комунікативному просторі зберігаються значні граматичні та лексичні розбіжності між усним і письмовим мовленням, що впливає на частоту вживання абревіатур різних типів. Функціювання абревіатур найчастіше виявляємо, як і в українській мові, в розмовному стилі, корпоративному та професійному мовленні. В офіційних і публіцистичних текстах абревіатури значно рідші. Їх уживають, здебільшого, коли твірні сполучення кілька разів повторюються в тексті. Однак, за нормою письмового мовлення, після першого вживання таку абревіатуру слід розшифрувати.

Якщо не враховувати типологічних і графічних особливостей китайської мови, то китайське ієрогліфічне складноскорочене утворення можна сприйняти як усічене / редуковане / неповне сполучення слів (словосполучення або речення). Сьогодні в китайському комунікативному просторі, крім ієрогліфічного письма, активно функціює піньїнь на базі латиниці, знання якого дає змогу користуватися клавіатурою комп'ютера і мобільного телефону. В онлайн-комунікації на базі піньїню виникають ініціальні та деякі інші абревіатури за принципами, аналогічними українській мові.

У дослідженнях китайських лінгвістів виокремлюють такі структурні типи абревіатур: *ієрогліфічні складноскорочені утворення (1), ієрогліфічні усічені абревіатури (2), абревіатури узагальненого змісту (3), абревіатури з літерами некитайських алфавітів (4), абревіатури з цифрами (5)*.

1. **Ієрогліфічні складноскорочені утворення** 简称 (jiǎnchēng – цєньчен). Вони фактично є неповними сполученнями, з яких вилучено елементи (корені / склади / ієрогліфи), що не несуть ключової інформації або передають інформацію, зрозумілу із контексту. За співвіднесенням повної і редукованої структури виокремлюють 4 різновиди цєньчен. Якщо за повну структуру брати ABCD, то перший різновид абревіатур цєньчен унаявлює структуру AC, другий – BD, третій – AD, четвертий – BC. Наприклад:

1) ABCD → AC: （湖南）师范大学 – (Húnán) **Shī**fàn **Dà**xué (Хунаньський педагогічний університет) в офіційній назві сусідньої станції метро, скорочують до （湖南）师大（地铁站） – (Húnán) ***Shī Dà*** (Dìtiězhàn), а в усній розмові залишають лише 师大 – ***Shī Dà***. Із цим університетом географічно межує 湖南大学 – **Hú**nán **Dà**xué (Хунанський університет). У розмові його називають 湖大 – ***Hú Dà***. Аналогічної структури скорочень дотримуються в утворенні назв багатьох державних і навчальних установ. Напр.: (中国)矿业大学 – (Zhōngguó) **Kuàng**yè **Dà**xué (Китайський гірничий університет) – скорочують до (中国)矿大 – (Zhōngguó) ***Kuàng Dà***; (中国)海洋大学 – (Zhōngguó) **Hǎi**yáng **Dà**xué (Китайський океанічний університет) – скорочують до (中国)海大 – (Zhōngguó) ***Hǎi Dà***; (中国)农业大学 – (Zhōngguó) **Nóng**yè **Dà**xué – (Китайський сільськогосподарський університет) – скорочують до (中国)农大 – (Zhōngguó) ***Nóng Dà***; （中国人民大学）附属中学 – (Zhōngguó Rénmín Dàxué) **Fù**shǔ **Zhōng**xué – (Школа при Китайському народному університеті) – скорочують до （中国人民大学）附中 – (Zhōngguó Rénmín Dàxué) ***Fù Zhōng***. Здебільшого, такі цєньчен двоскладні, мають два ієрогліфи. Вважаємо, що ці абревіатури аналогічні складовим українським абревіатурам. Рідко зустрічаємо утворення, у яких із трьох ієрогліфів слова залишають перший і останній. Напр.: 人民武装部 – **Rén**mín **Wǔ**zhuāng**bù** (Міністерство народних військових сил) – скорочено до 人武部 – ***Rén Wǔbù***. Ця абревіатура має 3 ієрогліфа.

2) ABCD → BD: Певну частку ергонімів, що називають підприємства громадського харчування, утворено за моделлю, що містить назву якогось регіону як маркер смаку їжі. В офіційних документах і на вивісках уживають повні назви типу: «北京风味» – Běi**jīng** fēng**wèi** (Їжа з пекінським смаком). Утім, у художній літературі й розмовному мовленні найчастіше вживають абревіатури типу: 京味 – ***jīng wèi*** (буквально: «пекінський смак».

3) ABCD→ AD: На побутових приладах виробник рекламує можливість зекономити кошти на електриці, воді, газі, вугіллі тощо завдяки новітнім технологіям абревіатурами типу 节水 – ***jié shuǐ*** замість твірної сполуки або речення 节约用水 – **jié**yuē yòng**shuǐ** (економити воду / економія води / Економте воду!). Повні сполуки вживають у соціальній рекламі, в офіційних документах тощо. За цією ж моделлю створюють соціально значимі сталі вирази про заборону алкоголю на певній території або в певній соціальній групі. Повний варіант 禁止饮酒 – **jìn**zhǐ yǐn**jiǔ** (Алкоголь заборонено / заборона алкоголю) вживають в офіційних виступах, документах, об'явах. У розмовному та художньому мовленні зустрічаємо абревіатуру 禁酒 – ***jìn jiǔ***.

4) ABCD → BC: Якщо абревіатура, з якої дізнаємося про пекінську кухню та низку інших в ресторані, утворена за моделлю BD, то про Сичуанську і деякі інші кухні Китаю дізнаємося з абревіатур, утворених за моделлю BC: 四川菜肴 – Sì**chuān cài**yáo → 川菜 (***chuān cài***). Саме цю абревіатуру використовують у художніх текстах і розмовному мовленні. Цю ж модель зустрічаємо, коли йдеться про назви загальноосвітніх шкіл. Наприклад: （长沙市）第一中学 – (Chángshā shì) dì **yī zhōng**xué – (Перша середня школа Чанши) скорочують до（长沙市）一中 – (Chángshā Shì) ***Yī Zhōng***.

2. **Ієрогліфічні усічені абревіатури** за механізмом утворення подібні до абревіатур першого типу, їх можна розглядати як п'ятий і шостий різновиди. Відрізняє їх від цєньчен те, що у скороченні із повного сполучення вилучають кілька перших або останніх складів (ієрогліфів), залишаючи інші. Ці одиниці можна вважати аналогами українських словесних розмовно-просторічних абревіатур типу ***маг*** ← *магнітофон,* ***універ*** ← *університет,* ***станція*** ← *електростанція,* ***сховище*** ← *бомбосховище* тощо. Наприклад:

ABCD → AB: 复旦大学– **Fùdàn** Dàxué (Університет Фудань) у художньому, розмовному, сленговому мовленні скорочують до 复旦 – ***Fùdàn.*** 非全日制（研究生）– **fēiquán**rìzhì (yánjiūshēng) （заочна форма навчання в магістратурі) – у неформальних ситуаціях скорочують до 非全（研究生）***fēiquán*** (yánjiūshēng). Звичайно, що в офіційних текстах уживають повне термінологічне сполучення 非全日制（研究生）.

ABCD → CD: Певні контексти (особиста анкета, автобіографія, резюме, неформальна комунікація) дозволяють людині вказати своє членство в певній партійній або громадській організації лише вживаючи унікальний компонент

її назви: замість 共青团员– gòngqīng **tuányuán** (член комсомолу) –团员 **–** ***tuányuán*** (комсомол). Усічення може мати більше двох складів / ієрогліфів. Так, властиве для офіційних документів, урочистої публіцистики сполучення 中国人民解放军– Zhōngguó Rénmín **Jiěfàngjūn** (Народно-визвольна армія Китаю) – в інших ситуаціях, здебільшого, скорочують: 解放军 **–** ***Jiěfàngjūn*** (Визвольна армія) – або 人民解放军 **–** ***Rénmín Jiěfàngjūn*** (Народно-визвольна армія).

3. **Абревіатури узагальненого типу** висловлюють загальну ознаку первинного поєднання слів. Ця група виокремлена в китайській мові, проте в українській мові відповідники узагальнених китайських абревіатур кваліфікують як родові назви, гіпероніми: семантичні узагальнення певних груп видових назв, об'єднаних у лексико-семантичні групи (ЛСГ). За допомогою гіперо-гіпонімічних відносин відбувається, здебільшого, регулювання відносин суми та її складників. Наприклад: 弟妹 **–** ***dìmèi*** (молодші брат і сестра); в цьому утворенні представлено перші склади слів 弟弟 – **dì**di (молодший брат) і 妹妹 – **mèi**mei (молодша сестра). Узагальнення відбувається за ознакою приналежності до родичів молодшого віку. Утворення 上下 **–** ***shàngxià*** (вгору і вниз), 前后 **–** ***qián hòu*** (передній та задній // спереду та позаду) теж розглядають як абревіатури, узагальнені, відповідно, за ознаками напрямів руху і сторін розташування стосовно особи або предмету: 上楼 **– shàng** lóu (вгору поверхами) +下楼 – **xià** lóu (вниз поверхами); 前门 **– qián** mén（передні двері）+ 后门 **– hòu** mén (задні двері). На нашу думку, ця група утворень кваліфікована в китайському мовознавстві як абревіатури на підставі характерного для специфіки китайського семантико-синтагматичного усвідомлення процесу абревіації, а не структурно-семантичного, властивого українській мовній свідомості.

4. **Абревіатури з літерами** (字母词 – zìmǔcí – цзимуци = *букв*. буквене слово) виникають у китайській мові, по-перше, під впливом іноземних мов, передусім англійської, та у зв'язку із поширенням піньїню на базі латиниці. Ми виокремлюємо серед таких абревіатур *змішані абревіатури із ієрогліфами та літерами* і *абревіатури, які містять лише літери піньїню*.

1) **Змішані абревіатури із ієрогліфами та літерами** виникають у сферах, що торкаються міжнародних новітніх технологій і взаємовідносин Китаю з іншими країнами, а також у рекламних текстах про продукцію зарубіжного виробництва. Літера латинського алфавіту тут відіграє роль універсального символу як певна брендова «фішка». Наприклад, у рекламних текстах словосполучення 美化照片 **–** měi huà zhào piàn (покращена якість фотографій) – скорочують до ***P*** 照片, де ***P*** **–** скорочення назви програмного забезпечення для обробки зображень *Photoshop*, а 照片 **–** zhào piàn **–** фотографія. 奔驰***G***级系列车 **–** bēn chí G jí xì liè chē (модельний ряд Mercedes-Benz G-ступінь) скорочують до 大***G* – *dà G,*** замінюючи деякі слова на 大 (великий), що позначає високе визнання цієї марки автомобіля.

2) **Абревіатури, які містять лише літери**, можуть бути запозиченими з англійської мови або утвореними за принципом ініціальних складноскорочень першими літерами китайського піньїню. До **запозичених** абревіатур відносять назви виробничих і торговельних брендів, міжнародних установ, номенклатурні найменування. Більшість із них у процесі фонетичного освоєння набуває ієрогліфічних варіантів напису [21]. Так, розвинена в Китаї мережа американських фаст-фуд ресторанів ***KFC*** ← ***K****entucky* ***F****ried* ***C****hicken* (смажені курчата з Кентуккі) зумовила функціювання двох варіантів написання і вимови цього бренду: англійський ***KFC – key-ef-ci***, **–** і китайський, пристосований до законів китайського мовлення: 肯德基 **–** ***kěndéjī***. Абревіатура ***IELTS*** **– I**nternational **E**nglish **L**anguage **T**esting **S**ystem (Міжнародна система тестування знань з англійської мови) також має ієрогліфічний відповідник 雅思 **–** ***yǎ sī***.

Активна участь Китаю в міжнародних відносинах потребує участі у глобальних інформаційних системах, системах стандартизації тощо. Мова має відображати певним чином стандартні кліше цих систем. Отже, в китайському комунікативному просторі функціюють ініціальні абревіатури, базою яких є латинізований піньїнь [22]. Так, у транспортних інформаційних системах: ***BJ*** ← **B**ěi**j**īng (北京; Пекін); ***RW*** ← **r**uǎn**w**ò (软卧; м'яке спальне місце); ***GB*** ← **g**uójiā **b**iāozhǔn (国家标准; національний стандарт); ***HSK*** ← **h**ànyǔ **s**huǐpíng **k**ǎoshì (汉语水平考试; тестування на знання китайської мови) тощо. Подібно до таких абревіатур в неофіційній онлайн-комунікації виникають ініціальні абревіатури, утворені першими літерами фраз, записаних піньїнем. Напр.: ***XSWL*** ← **x**iào **s**ǐ **w**ǒ **l**e **–** 笑死我了 (сміятися до смерті); ***YYDS*** ← **y**ǒng **y**uǎn **d**e **s**hén **–** 永远的神 (сильна або фахова у чомусь людина) [21] і под. Дослідники відзначають, що закріплення цих новоутворень, які не є традиційними для китайської мови, як і будь-який когнітивний процес, проходить через асоціації, конвенціоналізацію та схематизацію. Вони вважають, що зараз у китайській мовній системі для таких скорочень властиві

неструктурність, невизначеність і залежність від контексту [24], із чим ми не можемо погодитися, бо такий спосіб утворення має в сучасній китайській мові як системно-мовне, так і соціомовне підґрунтя, досліджені й описані нами вище.

5. **Абревіатури з цифрами** у китайському мовознавстві мають назву 数字密码 – shùzìmìmǎ (шуцзиміма – *букв.* нумеральний шифр). Вони можуть включати цифру й ієрогліф(-и) або цифру і літеру(-и) латинського алфавіту. Так, у китайському мовознавстві скорочені утворення типу ***3k*** (三***k***) ← 3千 （三千） – sān qiān (три тисячі), ***8k*** (八***k***) ← 8千 （八千） – bā qiān (вісім тисяч) і подібні вважають абревіатурами з цифрами (літера ***k*** позначає скорочене англійське ***k****ilo*, яке асоціюють із числом 1000). В українській традиції числа без буквених умовних позначень та з ними розглядають як математичні терміни, ідеографічні символи, аналогічні на письмі китайським ієрогліфам. Китайська мовна ментальність також сприймає їх як ідеограми, проте можливість замінити їх традиційними ієрогліфами сприймає такі ідеограми як абревіатури.

У гральному дискурсі Китаю побутує змішана складноскорочена абревіатура ***3A***游戏 / 三***A***游戏 – ***sān A yóu xì***, яка поєднує американський сталий вираз ***A*** *lot of money,* ***A*** *lot of resources,* ***A*** *lot of time* (багато грошей, багато ресурсів, багато часу) і китайську рекламну фразу 高成本、高质量和高体量的游戏 – gāo chéng běn, gāo zhì liàng hé gāo tǐ liàng de **yóu xì** (ігри з високим бюджетом, високою якістю і великого масштабу). Тут мовна гра з артиклем *A* і місцем літери, якою він виражений, в алфавітах.

Висновки. Зіставний аналіз процесів утворення і функціювання українських і китайських абревіатур свідчить про принципову подібність способів утворення і функційну тотожність таких одиниць при їх типологічних розбіжностях. По-перше, твірною одиницею і в українській, і в китайській мовах виступають, здебільшого, сполучення слів або складні слова, до складу яких включено кілька слів або коренів, а похідними одиницями є абревіатури. По-друге, в обох мовах дослідники виокремлюють, здебільшого, однакові комунікативні функції: функція економії мовленнєвих зусиль, часу і матеріалів для письма; функція міжмовної універсалізації актуальних понять (фінансових, виробничих, спортивних, торговельних, транспортних та інших міжнародних брендів, організацій, установ, особистостей) і всесвітньо визнаних систем; функція шифрування мовних одиниць (спеціальні терміни, соціально і ситуативно обмежені в узусі скорочення); експресивна функція. Звернення до теоретичних досліджень процесу абревіації в китайській мові наводить на думку про наявність прихованої когнітивної функції ухилення мовної системи від багатослів'я у вираженні назви єдиного цілісного поняття. Ця функція є виразником системно-мовних діалектичних процесів, що відбуваються в розвитку загальних мовних універсалій.

Крім основних, зроблено поточні висновки щодо особливостей процесу і способів абревіації в українській і китайській мовах, виявлена й охарактеризована специфіка утворення скорочень у китайській мові. Пріоритети і можливості використання способів абревіації в мові залежать від типологічних особливостей мов, специфіки їхніх фонетичних, акцентних, словотвірних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, графічних, стилістичних систем, лінгвокультурних традицій. У типологічно різних китайській і українській мовах збігаються загальні принципи утворення абревіатур, однак принципи типології абревіатур мають суттєві розбіжності. Китайська мовна ментальність сформувана на базі ідеографічного зображення думок, яке компенсує поширену в китайській мові лексичну омонімію. На відміну від неї, українська мовна ментальність прагне уникати омонімії в усіх її проявах. Мовно-ментальні розбіжності зумовлюють відмінності у сприйнятті й трактуванні природи абревіації. Типологія і способи утворення різновидів абревіатур свідчать про структурно-семантичне трактування феномену абревіації в українській мові і семантико-синтагматичне – в китайській мові.

Перспективою подальшого дослідження представленої у статті проблеми є вивчення глибинних механізмів абревіації як мовної універсалії та визначення її місця у загальнонауковій дихотомії *повне / неповне*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брайчевський М. Походження слов`янської писемності. 4-е вид. Київ : ВД «КМ Академія», 2009. 152 с.

2. Григорьєв О., Прихода Я., Зінкевич-Томанек Б. Короткий словник абревіатур і скорочень української мови. 2-ге вид. Київ : ННІЖ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2023. 162 с.

3. Кісь Я. П. Палеографія : навч. посібник. Львів : Льв. держ. ун-т, 1975. 78 с.

4. Мартинчук О. ASAP! Скорочення в англійській мові, які варто знати кожному. *Grade.ua:* Блог. URL: https://grade.ua/uk/blog/sokrashcheniye-v-angliyskom-yazyke/ (дата звернення: 18.06.2025).

5. Панашенко В. В. До питання методики і термінології палеографічних досліджень українського скоропису XVII–XVIII ст. *Історичні дослідження та їх використання*. Київ : Ін-т історії АН УРСР; Архівне управління при РМ УРСР, 1972. Вип. 7. С. 88–92.

6. Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. На матеріалах Лівобережної України. Київ : Наук. думка, 1974. 111 с.

7. Петренко О. В. Особливості абревіацій та скорочень у німецькомовній термінології робототехніки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологія. Соціальні комунікації.* 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 2. С. 166–169. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-2/33/

8. Сокирко О. Г. Українська кирилична палеографія XI–XVIII ст. : навч. посібник. Київ : Видавець Олег Філюк – «КНТ», 2016. 144 с., іл.

9. Степанов Є. М., Ван Чжунчжен. Універсальне і специфічне в утворенні та функціюванні складноскорочених слів у індоєвропейських і китайській мовах. *Мова*. 2024. № 41. С. 37–46. DOI: 10.18524/2307–4558.2024.41.311208.

10. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова : навч. посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2020. 188 с.

11. Шепель Ю. О. Абревіатури як засіб експресії в сучасній українській та російській мовах. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2012. № 1. С. 499–503. URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/2012-fil-1.pdf

12. Шеремет Д. В. Порівняльно-типологічний аналіз абревіатур в англійській та українській медичній термінології. *Науковий вісник Волинського національн. ун-ту ім. Лесі Українки*. *Філологічні науки.* 2011. № 5. С. 203–205.

13. Boge H. Die Tironischen Noten — die römische Tachygraphie. *Das Altertum.* 1966. Vol. 12. Nr. 1. S. 39–50.

14. Buchner A. Abkurzungen auf dem Gebiet internationaler Normung (AkueNorm). München : Oldenbourg, 1971. 344 S.

15. Cappelli A. *Lexicon Abbreviaturarum*. Leipzig : J. J. Weber, 1901. 548 p.

16. Kobler-Trill D. Das Kurzwort im Deutschen. Eine Untersuchung zu Definition, Typologie und Entwick lung. Reihe Germanistische Linguistik, Bd. 149. Tübingen : Niemeyer, 1994. 238 S.

17. Marchand H. The Categories and Types of Present-day English Word-formation. A synchronic-diachronic approach. *Alabama Linguistic and Philological series*. Alabama : University of Alabama Press, 1966. Vol. 13. 379 p.

18. Paoli C. Die Abkürzungen in der lateinischen Schrift des Mittelalters : (ein metodisch-praktischer Versuch). Edition Notes. Hildesheim : H. A. Gerstenberg Publishers, 1971. 39 p. Reprint of the 1892 ed. published by Wagner, Innsbruck. ISBN 10: 0306700753.

19. Pyles T. The Origins and Development of the English Language. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1964. 388 p.

20. Spillner P. World guide to abbreviations. New-York : Bowker Company, 1970. 260 p.

21. 卢毅琨。 从“YYDS”看汉语字母词的规范问题。 文化学刊，2024。 问题03。 页221–226.

22. 孙海军。出版物中人名地名的汉语拼音拼写及大写，缩写规则解析。传播与版权，2018。问题06。页75-77。DOI: 10.16852/j.cnki.45-1390/g2.2018.06.029.

23. 尚振乾。 汉字缩写与古汉语的 “单音节性” 又复音化（下）。 汉字文化，2023。 问题 09。页。22－29。DOI: 10.14014/j.cnki.cn11-2597/g2.2023.09.004.

24. 杨旭， 王悦。 汉语拼音缩写的认知固化与规约化研究。 新疆大学学报(哲学社会科学版)。 乌鲁木齐，2023。 第 51 卷。问题 06。 页。142－147。DOI : 10.13568/j.cnki.issn1000-2820.2023.06.018.

25. 袁晖. 现代汉语缩略语词典. 北京：语文出版社，2002. 556页.

РОЗДІЛ 5
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161,2’373.2: 82.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.33

МОТИВИ ТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ (ПОЗИВНИХ) У РОМАНІ «ІМЕНІ СКОВОРОДИ» ВЛАДИСЛАВА ІВЧЕНКА

MOTIVES FOR CREATING PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES (CALL SIGNS) IN THE NOVEL “IN THE NAME OF SKOVORODA” BY VLADYSLAV IVCHENKO

Вегеш А.І.,
orcid.org/0000-0003-0430-2447
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Ужгородського національного університету

Статтю присвячено вивченню літературно-художніх антропонімів, адже одним із завдань літературної ономастики є дослідження назв героїв творів сучасних авторів, особливості їхнього творення та функціонування. Романи В. Івченка ще не потрапляли в поле зору ономастів, тому дослідження найменувань персонажів є актуальним, а мотиви творення позивних воїнів-українців заслуговують на увагу.

Наша мета **–** дослідити мотиви творення літературно-художніх антропонімів (позивних) українських воїнів, що функціонують у романі «Імені Сковороди» В. Івченка. Завдання – описати літературно-художні антропоніми, розкрити їхнє значення, беручи до уваги доонімну семантику, авторську характеристику та базові конотації. Методи дослідження: описовий, контекстуально-інтерпретаційний, дистрибутивний, метод етимологічного аналізу.

Доведено, що В. Івченко використовує реальний антропонімікон, при цьому творчо осмислює його, наповнює новим змістом. Він творить неологізми, майстерно переплітає і поєднує непоєднуване, тому назви його героїв зацікавлюють, спонукають до досліджень. Зосереджено увагу на характеристично-оцінній функції літературно-художніх антропонімів роману В. Івченка. Автор вдало підбирає найменування, щоб розкрити образи, віддаючи данину мовній грі та постмодернізму. Натрапляємо на перемішування найменувань із різних часових відрізків, створення паліндромів. Автор – чудовий майстер творення прізвиськ (позивних) українських воїнів. З’ясовано, що мотиваційною базою для позивних найчастіше є рід занять, вік, зовнішній вигляд, місце проживання, якась цікава подія, найменування кумирів тощо. Хорошим матеріалом для називань персонажів послужили реальні позивні воїнів-українців. Наше дослідження розширить загальне уявлення про літературно-художні антропоніми як базові складники онімної системи, які творять образ.

Ключові слова: апелятив, доантропонімна семантика, літературно-художній антропонім, мотив, позивний, прізвисько.

The article is devoted to the study of proper names of the literary heroes, because one of the tasks of literary onomastics is the study of the names of heroes in the works of modern authors, the features of their creation and functioning. V. Ivchenko's novels have not yet come into the field of view of onomastics, therefore the study of the names of characters is relevant, and the motives for the creation of call signs of Ukrainian warriors deserve attention.

Our goal is to investigate the motives for the creation of proper names of the literary heroes (call signs) of Ukrainian soldiers that function in the novel “In the Name of Skovoroda” by V. Ivchenko. The task is to describe proper names of the literary heroes, to reveal their meaning, taking into account pre-onymic semantics, authorial characteristics and basic connotations. Research methods: descriptive, contextual-interpretative, distributive, etymological analysis method.

It is proven that V. Ivchenko uses a real anthroponymicon, while creatively comprehending it, filling it with new meaning. He creates neologisms, skillfully intertwines and combines the incongruous, so the names of his heroes are interesting and encourage research. Attention is paid to the characteristic and evaluative function of proper names of the literary heroes in V. Ivchenko's novel. The author successfully selects names to reveal images, paying tribute to the language game and postmodernism. We come across mixing names from different time periods, creating palindromes. The author is a great master of creating nicknames (call signs) of Ukrainian soldiers. It was found that the motivational basis for call signs is most often occupation, age, appearance, place of residence, some interesting event, the names of idols, etc. Real call signs of Ukrainian soldiers served as good material for naming characters. Our study will expand the general idea of proper names of the literary heroes as the basic components of the onymic system that create an image.

Key words: appellative, pre-anthroponymic semantics, proper name of the literary hero, motive, call sign, nickname.

Постановка проблеми. Імена завжди приваблювали людей інформаційним наповненням. За іменем стоїть людина зі своїм характером, вдачею, темпераментом, зовнішністю, проблемами. У реальному житті людина може носити ім'я, яке зовсім їй не підходить, бо не відповідає доантропонімній семантиці. Назву для літературного героя автор підбирає так, щоб доонімне значення спрацьовувало, адже формування образу тісно переплітається з найменуванням, тому і герой, і його назва стають нероздільними.

Одним із завдань літературної ономастики є дослідження літературно-художніх антропонімів прози сучасних авторів, особливості їхнього творення та функціонування. Вдалий вибір найменувань відображає творче мислення письменника, багатство його мови, особливості стилю. Для багатьох авторів така стратегія є провідною. Не є винятком і сучасний письменник Владислав Івченко. Романи В. Івченка ще не потрапляли в поле зору ономастів, тому дослідження найменувань персонажів є актуальним, а мотиви творення позивних воїнів-українців заслуговують на увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функційно-стилістичні особливості антропонімів у художньому тексті були предметом зацікавлень Л. Белея, Ю. Карпенка, Г. Бачинської, Н. Бербер, Т. Вільчинської. О. Горбач, О. Горенко, І. Ільченко, Т. Крупеньової, О. Лавер, Г. Лукаш, М. Мельник, Г. Шотової-Ніколенко та ін. Науковці доводять, що імена стають вагомими, вони працюють на художній текст.

Романи Владислава Івченка – чудове джерело для досліджень. Для ономастів тут можна знайте величезний обсяг інформації. Оніми різних розрядів мають місце на сторінках романів. Вони цікаві своїм наповненням. Не можна тут не погодитися з думкою відомого ономаста Ю. Карпенка: «Можливо не існує більш вдячного мовного матеріалу для художньо-стилістичного використання, ніж власні назви» [8, с. 61]. Але нас найбільше приваблюють літературно-художні антропоніми. Ми вже дослідили назви героїв, що функціонують у ретророманах про найкращого сищика. У статті «Символічне значення літературно-художнього антропоніма Іван Карпович Підіпригора в романах Владислава Івченка» ми проаналізували назву героя, з'ясували, що в ній закодовано ген українця [5]. Стаття «Вплив середовища на формування літературно-художніх антропонімів (на матеріалі романів Владислава Івченка про найкращого сищика)» присвячена дослідженню факторів, які впливали на зміну найменувань українців [2]. У романах та оповіданнях, які присвячені сьогоднішнім подіям, автор за допомогою багатьох прикладів спонукає читача повернутися до українських називань, а не підлаштовуватися під російські. Ми зосередили увагу на творенні літературно-художніх антропонімів (позивних) воїнів російсько-української війни, які функціонують у збірках оповідань «Книги втрат і нестач» та «Після 24-го» [3; 4]. «Автор вміло поєднує сучасність з архаїкою, міфи з реальністю, сміливо експериментує, видумовує, одним словом – дарує читачеві постмодерні твори» [3, с. 297]. В. Івченко використовує реальний антропонімікон, творить неологізми, майстерно переплітає і поєднує непоєднуване, тому назви його героїв зацікавлюють, спонукають до досліджень.

Постановка завдання. Наша мета – дослідити мотиви творення літературно-художніх антропонімів (позивних) українських воїнів, що функціонують у романі «Імені Сковороди» В. Івченка. Завдання – описати літературно-художні антропоніми, розкрити їхнє значення, беручи до уваги доонімну семантику, авторську характеристику та базові конотації. Методи дослідження: описовий, контекстуально-інтерпретаційний, дистрибутивний, метод етимологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Роман В. Івченка «Імені Сковороди» визнали критики. Всеукраїнський рейтинг «Книжка року – 2023» назвав роман лауреатом у номінації «Жанрова література». Головним героєм роману В. Івченка «Імені Сковороди» є Сашко Вишня. Звичайний хлопець, який формується в хаосі війни, допускає помилки, вчиться ненавидіти та любити, стає бійцем окремого загону ментального захисту, що займається пошуком та знищенням російських чудовиськ. Персонаж має гарне ім'я Олександр (Олександр – 'мужчина' – 'захисник людей', 'мужній' [11, с. 261]) та чудове українське прізвище Вишня (вишня – 'символ світового дерева, життя; символ України, рідної землі; матері, дівчини-нареченої' [10]). Доантропонімна семантика найменувань спрацьовує в тексті: герой захищає рідну землю. Цікавим є також ім'я по батькові Одіссейович, яке зразу привертає увагу тому, що не належить до української антропосистеми. Герой дає пояснення: «*Батька звали Одіссеєм. Дідусь був палким шанувальником античності, то сина назвав Одіссеєм, а доньку – Кассандрою*» [7, с. 8]. З іменем міфічного героя Сашка пов'язують численні пригоди, обидва персонажі – люди бурхливих періодів історії. Як і Одіссей, Сашко славився розумом, рішучістю,

кмітливістю та хитрістю. Відомо, що Одіссей сердив богів, а Одіссейович буде схожим. Не випадково його робота – боротьба з особливими ворогами – чудовиськами. Крім цього, герой мандрує, проходить свою *одіссею*. Відомо, що одіссея – це 'тривалі мандри чи блукання з різними пригодами; від назви однойменної поеми напівлегендарного давньогрецького поета Гомера (6 ст. до н. е.)' [6, с. 828]. Як бачимо, ім'я по батькові також несе багато інформації. Бійці залишили йому позивний Одіссей, але він не прижився («*Він сам спочатку був Одіссеєм, але слово виявилося заскладним для побратимів з теробо-рони, простим дядькам, які про жодну античну міфологію не чули. То почали називати Єнісеєм. Це була якась пацавата кацапщина, то Сашко став Вишнею, за своїм прізвищем. Не так, щоб дуже ок, але все ж краще за Єнісея*» [7, с. 19]). Йому не подобалося, що він народився в Москві, хоча «*в столиці тюрми народів прожив лише шість днів і далі був перевезений до Оклункова, де і зростав на нашій, богом даній, українській землі*» [7, с. 8]. А тут ще називати стали Єнісеєм (назва сибірської ріки), тому не хотілося нічого російського. Бійці, за пропозицією Божени, стали називати його Радаром (радар – 'те саме, що радіолокатор' [6, с. 1194]), хоч Саша був проти такого позивного. Після травми голови Сашко отримав здатність відчувати чудовиськ. Карлсон пояснює: «*Ушкодження голови ушкодило і оболонку, яка зазвичай заважає людям відчувати чудовиська. В тебе вона прорвалася, ось тому ти і став Радаром*» [7, с. 39]. Сам персонаж не бажає бути радаром, витратним матеріалом, тупим пристроєм. Йому весь час здається, що над ним насміхаються, вимовляючи це рабське ім'я («*Досить цієї дурні, досить терпіти зневагу. Радар! Це ж треба так назвати людину, у якої по батькові – Одіссейович! Його принижували в загоні з самого початку! Його за людину не вважали, а він терпів і волів не помічати! Але тепер досить! Стоп! Він починає нове життя…*» [7, с. 279]). Він також розуміє, що ризикує життям, але бореться за Україну («*Хороший радар, що відчуває чудовиськ, на вагу золота!*» [7, с. 149]). Божена називає його «просто таки чудовим радаром». Як бачимо, позивний герой отримав через свою унікальність знаходити ворогів, а це стало його роботою. Відбулася одночасна онімізація апелятива та присвоєння йому статусу літературно-художнього антропоніма. Сам Радар незнайомим походження позивного подає по-своєму: «*Радченко Артем Романович, якщо з прізвища узяти лише перший склад, а з імені і по батькові лише перші літери, то вийде Радар*» [7, с. 254]. Зрештою персонаж звикне до свого позивного, а після «зустрічі» з Григорієм Савичем навіть гордитиметься ним («*Григорій Савич благословив тебе. Тепер ти не просто обладнання, а справжній вояк загону імені Сковороди. – Справжній? – Так. Ти заслужив. Григорій Савич це підтвердив. – Дякую. – Якщо хочеш, можеш змінити позивний. Маєш право обрати будь-який. – Ні, не хочу. Радар читається в обидві сторони однаково, ну в кого є ще такий позивний?*» [7, с. 403]). Відчитуємо тут особливу авторську гру з найменуванням. Насправді, ми майже не натрапляли на паліндромні утворення авторських найменувань. В. Івченко вміє дивувати. Від позивного Радар закохана Анюта утворила пестливе ім'я Радя. Божена дивується: «*Радя? – Я називаю його Радя. Демобілізованим же можна без позивних? – Ну хоч не Родя, хоча все одно смердить якоюсь достоєвщиною*» [7, с. 454]. Може вона й має рацію, але в основі цього імені є корінь рад, від якого утворюються слова радість, радіти, рада, радитись тощо, а всі вони мають позитивний заряд. Ю. Карпенко писав, що «ім'я літературного персонажа важить у створенні цього персонажа письменником» [9, с. 15]. У подорожі в XVIII століття Сашка називатимуть Одіссейком (від імені по батькові). Здрібніло-пестливий варіант імені вказує на юний вік героя і любов до мандрів.

Командиром загону імені Сковороди була Божена. Героїня нагадує воїна-амазонку, жінку-войовницю, рішуче налаштовану, вперту і незворушну. Радару вона зразу сподобалася. Він називає її жінкою з характером, залізною жінкою («*Божена суворо дивилася на нього. Сашку подобалися жінки з характером. І ця Божена була дуже сексі в образі суворої пані*» [7, с. 18]; «*Божена була залізна, в неї нічого не могло тремтіти*» [7, с. 72]; «*В Божені була якась природня здатність командувати*» [7, с. 117]). Рідковживаним серед українців іменем Божена автор назвав героїню не випадково. «Слов'янське ім'я Божена виникло серед чехів у XII ст., а звідти перейшло до поляків. Схоже, що утворено його від застарілого пасивного дієприкметника *bozena* з первісним значенням 'обдарована Богом', 'благословенна' [13, с. 375]. Насправді бійці загону, у тому числі й Сашко, називають її богинею («*Ох, яка жінка! Богиня помсти! Сашко був у захваті*» [7, с. 145]; «*Скіф трохи розгублено дивився на неї. Виглядало так, наче Божена й народилася з шаблею у руках. Богиня, справжня богиня!*» [7, с. 271]; «*Прибігла Божена, збуджена боєм, з автоматом, схожа на богиню війни*» [7, с. 433]).

Бійців загону Божени називали мисливцями за привидами, а її – крутою отаманшею. Цікаву назву для Божени-командира придумає Радар – командка. Трохи відчутне іронічне ставлення автора до використання фемінітивів («*Ну, командирка звучить погано, чується якась «дирка». В командині чується «диня», що наче й смачно, але ні в тин, ні в ворота. Командеса – занадто гламурно. Тоді можна скористатися тим самим суфіксом «-к-», але не чіпляти його до патріархального «командира», а до кореня «команд». Командка – командир жіночої статі, хіба погано?*» [7, с. 454]). Сашко побачив схожість Божени з порнозіркою Холлі Велін, але Дід заборонив йому фантазувати на цю тему: «*Божена – наш командир. Вона схожа лише на богиню війни. Крапка*» [7, с. 351]. Не випадково Божена буде вірною помічницею Сковороди.

Вичурне ім'я матиме мала наркоманка, яку підбере Божена («*Як тебе звати? – Анюта. Ну, мамка назвала Анабеллой, але я – Анюта*» [7, с. 54]). Повне ім'я у звичайному українському середовищі не прижилося, тому розмовний варіант імені Анюта для луганчан (Анюта з Рубіжного) – норма.

Найкращими друзями для Сашка будуть бійці загону Дід та Карлсон. Зрозуміло, що це їхні позивні. Сашко думав, що позивні вибирають якісь героїчні, а тут – Карлсон. Та Влад-Карлсон пояснив: «*Бо я в міру вгодований чоловік у розквіті сил*» [7, с. 17]. Виходить, що назву отримав за зовнішнім виглядом. Персонаж Дід має життєвий досвід, є найстаршим у команді, відповідно й отримав позивний. Переміщення в часі та просторі заставить автора змінити його ім'я на Полідевка. Це ім'я міфічного героя, учасника походу аргонавтів, визволителя сестри Єлени. Дід і Карлсон товаришували, умовно їх можна назвати братами Полідевком та Кастором. Кастор (Карлсон) був смертним, а Полідевк (Дід) воюватиме за двох. У басистого майора Карацюби справжнє прізвище видається казковим («*Сам був такий високий та бравий, обвішаний новенькою амуніцією, схожий на героя якогось епосу*» [7, с. 101]). У ході різних подій Сашко знайомиться з бійцями та їхніми позивними. Мотиви виникнення позивних були найрізноманітніші. Боєць Заєць отримав позивний через те, що коли ображався, починав рухати носом і верхньою губою, як заєць. А боєць Царенко привіз із дому величезний кубинський мішок із речами, позивний отримав через мішок («*Ну мужики, коли побачили мішок з кубиними манатками, так і назвали його – Куба*» [7, с. 254]). Водій Журенко сам подає інформацію про свій позивний: «*У мене прізвище Журенко. Але Жур – то майже Жмур, … то став Жиром*» [7, с. 254]. Командир місцевої тероборони Ігор має позивний Скіф – народжений степом; походить від назви давніх племен. Часто бійців називали іменами героїв кінофільмів: Бонд, Фантомас. Зі зміною ситуації, статусу міг змінюватися й позивний, як наприклад, у командира Фанти («*А чому Фанта? – Ну він спочатку був Фантомас. – Фантомас? – Це герой французького серіалу… – Та я знаю. – Фантомаса грав Жан Маре, Фанта на нього схожий. Тому став Фантомасом. Але зі штабу бригади сказали, що нехай рядові бісяться, а командир має бути з серйозним позивним, бо це війна, а не кіно. Тоді він скоротив і став Фантою. Цей позивний у бригаді схвалили*» [7, с. 293–294]). Як бачимо, прийняття рішення щодо найменування було за бригадою. Боєць Джава отримав назву за видом озброєння, хоча справи з ним не мав, але дуже точно підбивав мішені з ручного гранатомета РПГ-7 («*Чому Джава? – Від джавеліна. …Про джавеліни ми тоді лише чули, в руках не тримали, але Джаву так назвали*» [7, с. 412]). Викликають деякі асоціації позивні Апач (веб-сервер) та Нео (новий), але автор пояснень не дає. Давній знайомий Сашка, який був фанатом групи «Айсі-Дісі», має прізвисько Айсик. Боєць із позивним Кочегар дає пояснення стосовно прізвиська: «*Двадцять п'ятого увечері я сюди приїхав, а двадцять шостого тут вже почало палати. Тоді мене Кочегаром і прозвали. Бо розкочегарив добряче*» [7, с. 426]. Серед загиблих бійців загону імені Сковороди були Дімон, Овес Соломович, Пєтя, Око. Назви викликають різні асоціації, але авторської підказки немає. Розмовні варіанти Дімон та Пєтя могли бути формами реальних імен, але необов'язково. Персонаж Око, ймовірно, був «очима» загону.

Натрапляємо в романі на модель ім'я + ім'я по батькові. Так автор здебільшого називає старших людей, а також представників ворожого табору: Іван Петрович, Роман Петрович, Геннадій Борисович.

Найменування полковника Лизогуба відтворює доантропонімну семантику: любив цілуватися в губи з чоловіками («*Сковорода підвівся, а Лизогуб несподівано кинувся до нього і встиг поцілувати в губи*» [7, с. 194]). Це прізвище хотів змінити його брат («*Вже і прізвище змінювати збирався, бо Лизогуб – то по-мужицьки, генералу треба щось пристойніше. Мабуть, став би Лизогубським чи просто Губським. Але спіткала його нагла смерть*» [7, с. 181–182]). Відомо, що

на формування найменувань найперше впливали суспільно-політичні чинники, тому українські імена та прізвища зазнавали змін, українці ганьбилися їх носити. Зміни в суспільстві вимагали зміни найменувань.

У постмодерному творі автору вдається поєднати різні стильові тенденції, часткову опозиційність до традиції, «позачасовість і позапросторовість зображення, епатажність, зміну функцій автора та героя, культ незалежної особистості, потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого, прагнення поєднати істини різних націй, культур, релігій, філософій, іронічність, пародійність тощо» [12, с. 288]. Автор вдало перемішав героїв з різних часових відрізків, а їхні найменування наділив відповідною інформацією. Важливе місце серед персонажів займає Григорій Сковорода, іменем якого названий особливий загін. Сашко зі школи мало що знав про Сковороду, хоч «прізвище пам'ятав, бо смішне». З інтернету довідався трохи ще: «*Якийсь дивак, вештався Україною і щось вигадував*» [7, с. 32]. Божена пояснить йому, що Григорій Савич був мисливцем за чудовиськами. Здивований Сашко не знайде жодної інформації про чудовиськ у біографії філософа, а Карлсон доповнить слова Божени: «*Ну, таке враження русня і хотіла створити. Сковорода ж – істинний український герой, про нього хоч бойовики знімай! Козацюра плюс європейська освіта! Його б на Дикий Захід. Був би крутий вестерн. А русня перетворила його на дурника, який прибацані віршики писав і діток вчив. Хоча Сковорода цього не любив, він чудовиськами займався! Та так, що ми і наш загін його іменем назвали!*» [7, с. 197]; «*Сковорода – герой, чудовиськ нищив, за Україну боровся*!» [7, с. 199]. Сковорода допомагає бійцям загону, а також зустрічає їх після смерті. Він воює з бароном Балтикою і його потворами, його погляду бояться, у його голосі «*був метал, гостріший, аніж лезо найкращої сталі*!» [7, с. 383]. У цьому історичному періоді він матиме ім'я Капуста – богослов Капуста. Цікавим видається те, що автор оживив доонімну семантику літературно-художнього антропоніма Григорій Савич, тому з цілком нейтрального найменування воно стало характеристичним. Ім'я Григорій, що походить з грецької мови, означає 'не сплю', 'пильную' – 'невсипущий, пильний, бадьорий' [11, с. 93]. Саме таким змальований герой. Ім'я по батькові Савич (від Сава) – 'представник народу сабів у Фрігії'; 'дід', 'старий' [11, с. 319]). Виходить, що Григорій Савич – пильний представник народу. Відомий ономаст Л. Белей писав: «Всякий літературно-художній антропонім, навіть якщо це ім'я чи прізвище реальної особи, творчо осмислюється письменником. …традиційна антропонімійна форма наповнюється новим змістом» [1, с. 15]. Сашко вірить у надприродну силу Сковороди, думає про те, що Савич зможе воскресити весь загін після перемоги. На що Дід відповідає: «*Радаре, Савич був великою людиною, то не треба паплюжити його пам'ять якоюсь антинауковою маячнею*» [7, с. 348].

Літературно-художній антропонім Бар-Кончалаба ми назвали мандрівним, бо мандрує сторінками романів про Івана Карповича Підіпригору, у романі «Третій фронт» та ін. Бар-Кончалаба – професор, який досліджує чудовиськ («*Мудак, але свою справу знає*» [7, с. 122]). Дивним є його найменування, про це ми вже писали у статті «Вплив середовища на формування літературно-художніх антропонімів (на матеріалі романів Владислава Івченка про найкращого сищика)» [2]. «У романі «Одіссея найкращого сищика республіки» натрапляємо на оказіональний літературно-художній антропонім Бар-Кончалаба Телеграф Котигорошкович. В. Івченко в одній назві об'єднав непоєднуване – утворив найменування в дусі постмодернізму. Професор Бар-Кончалаба має ім'я Телеграф, що вказує на прогрес у розвитку цивілізації, по батькові – Котигорошкович – на зв'язок з українською міфологією» [2, с. 211]. У цьому романі Бар-Кончалаба був професором таємної географії та монстрології. У романі «Імені Сковороди» фігуруватиме абревіатура Бе-Ка-Зе (Бар-Кончалаба Захист) за іменем персонажа та його формуванням спеціальних загонів захисту від ворогів-чудовиськ.

Літературно-художній антропонім барон Балтика також належить до мандрівних, бо функціонує в романах про найкращого сищика та в романі «Межа Невади». Це персонаж, який створює чудовиськ з людей. Він тримає в страху всіх довкола, тому його називають Батьком чудовиськ, Володарем Найбільших Див цього світу, славетним бароном Балтикою. Саме Сковорода та його загін ліквідують Балтику разом із його чудовиськами («*Але в цих землях ніколи не терпіли чудовиськ, завжди вбивали їх*» [7, с. 389]). Стосовно найменування Балтика маємо тоненьку ниточку, щоб зробити висновок: барон походив із території Балтії («*І ти, і я знаємо, що тебе народила у підворітті портова шльондра, а титул ти купив у Ревелі*» [7, с. 379]). Відомо, що Ревель – колишня назва Таллінна, столиці Естонії. Чудовисько Звір роздирає людей та їсть їхні серця, так само розірве і свого творця Балтику («*Це був кремезний*

чолов'яга, весь наче із брил, складений з потужних м'язів, що горбилися і на руках, і на ногах, і на плечах, і на спині. ...У чоловіка була довга кудлата борода і таке саме волосся. З-під нього пробивався геть божевільний блиск очей» [7, с. 373]). Як і барон Балтика, так і його чудовиська служили імперії зла. Роман «Імені Сковороди» поєднує повномасштабну війну з фантастичною складовою. Загін ментального захисту буде полювати на химерні ворожі розробки. Герої нищитимуть чудовиськ разом із російськими культурними надбаннями. Вбивчі технічні розробки названі російськими символами, пам'ятниками тощо, тому персонажі непогано знешкоджують їх, бо все вороже викликає ненависть. Більшість із чудовиськ є енергетичними істотами, які утворюються з болісних емоцій людей: Маріупольська викрадачка, Бучанські хапуни («*Воно робило засідки в підвалах, приманювало людей, ...хапало, затягувало в підвал і вбивало*» [7, с. 222]), Вогняний одесит («*Одною з розробок був пристрій, який назвали «Вогняним Одеситом», на честь людей, спалених в одеському Будинку профспілок*» [7, с. 156]), Бурятські запеченці (чудовиська, що виникли на місці згорілого танка з бурятами). У їхньому складі є топонім, який вказує на місце походження оніма. Серед назв чудовиськ виділяються Іншогубець («*Іншогубець, пристрій для навіювання суїцидальних думок*» [7, с. 91]), Аспушкін (А.С. Пушкін), призначений для дистанційних вибухів у приміщеннях, енергетичне чудовисько з елементами робота. Чудовиськ називали іменами відомих людей («*Бо для русні цей Пушкін – кумир. Їм було важливо, щоб українців вбивала потвора з його обличчям*» [7, с. 122]), Паулюс – людина-чудовисько («*Виробляв спеціальне випромінювання, яке впливало на свідомість людей*» [7, с. 231]). Кавунозаври («*смертоносні чудовиська, які можуть маскуватися під кавуни. Русня розробила їх пару років тому*» [7, с. 273]). Сірєнь-4 – фрязінський виріб у вигляді дівчат, який мав впливати на свідомість вояків шляхом занесення в організм спеціальних хробаків.

У текст роману автор, до речі, не вперше, вплітає своє ім'я. Сашко дізнається, що про пригоди загону Сковороди хтось пише оповідки. Карлсон йому розповідає про не дуже відомого письменника, який хотів написати про загін книгу: «*Та є один письменник, Владислав Івченко, з Сум*» [7, с. 200]. Боєць Джава знає про такий загін: «*Та кажу ж прочитав в інтернеті! Є такий письменник, Владислав Івченко, у нього цілий цикл оповідань про ваш загін! Але я думав, що він все вигадав. Ви що, не знаєте, що він про вас пише?*» [7, с. 414]. Сашко навіть думає, що з Івченком треба розібратися. Відомо, що найкращий сищик імперії Іван Карпович Підіпригора із серії пригодницьких романів також жалівся на В. Івченка за нібито викрадання історій. Як би там не було, але читачі отримують від «скромного» автора чудові твори, він давно вже став відомим.

Висновки. Як бачимо, найменування для своїх персонажів В. Івченко запозичає з реального антропонімікону, при цьому творчо осмислює, наповнює новим змістом. Автор – чудовий майстер творення прізвиськ (позивних) українських воїнів. Ми дослідили мотиваційну базу позивних. Найчастіше літературно-художні прізвиська утворюються за родом занять, віком, зовнішнім виглядом, за місцем проживання, за якоюсь цікавою подією, за іменами кумирів. Натрапляємо на вдале перемішування найменувань із різних часових відрізків, створення паліндромів. Хорошим матеріалом для найменувань персонажів послужили реальні позивні воїнів-українців. Наше дослідження розширить загальне уявлення про літературно-художні антропоніми як базові складники онімної системи, які творять образ. Перспективою подальших розвідок є дослідження літературно-художніх антропонімів із роману В. Івченка «Два пасинки митрополита».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.

2. Вегеш А. Вплив середовища на формування літературно-художніх антропонімів (на матеріалі романів Владислава Івченка про найкращого сищика). *Актуальні питання гуманітарних наук /* редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Випуск 83. Том 1. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 206–212.

3. Вегеш А. Літературно-художні псевдоніми воїнів-українців (за романом «Книга втрат і нестач» Владислава Івченка). *International scientific-practical conference "Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World"* (March 24–25, 2025). Vol. 1. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2025. С. 297–301.

4. Вегеш А. Роль літературно-художніх антропонімів у формуванні свідомості українців (на матеріалі збірки оповідань «Після 24-го» Владислава Івченка). Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики,

правила, перспективи: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 березня – 14 квітня 2024 року. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 68–71.

5. Вегеш А. Символічне значення літературно-художнього антропоніма *Іван Карпович Підіпригора* в романах Владислава Івченка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. На пошану Василя Добоша, доктора філологічних наук, професора (до 100-річчя з дня народження). Ужгород: ПП Данило С.І., 2024. Випуск 2 (52). С. 18–25.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

7. Івченко В. Імені Сковороди. Київ: Темпора, 2023. 460 с.

8. Карпенко Ю.О. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. С. 61–70.

9. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 216 с.

10. Потапенко О. І., Дмитренко М. К. Словник символів. URL: https://studfiles.net/preview/5252915 (дата звернення: 11. 12. 2024).

11. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

12. Універсальний літературний словник-довідник / Оліференко С.М. та ін. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 432 с.

13. Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09(092)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.34

ІДІОСТИЛЬ ОЛЕСЯ ДЯКА: ХУДОЖНІ ЗАСОБИ ПОЕТИКИ

OLES DYAK'S IDIOSTYLE: ARTISTIC MEANS OF POETICS

Галів У.Б.,
orcid.org/0000-0002-8511-1484
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Зимомря М.І.,
orcid.org/0000-0002-7372-4929
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської мови та перекладу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто питання про ідіостиль відомого українського митця Олеся Дяка крізь призму художніх засобів поетики. Проаналізовано творчий доробок автора на прикладі трьох збірок, що творять своєрідний тритомник: «Мрія про рівновагу», «Світ на узвишші», «Час одкровень». На основі аналізу поетичного дискурсу виокремлено ключові образи-символи, як формують мовну картину світу письменника, а саме: *Україна, Бог, Мати, Батько, Криниця, Ластівка, Дорога, Слово, Поет* та ін. Виокремлено основні лексеми-вербалізатори та семи, закладені в аналізованих одиницях. Простежено творчу еволюцію мовної особистості автора, динаміку образотворення, оцінено внесок митця в систему художніх засобів національної мови. Доведено, що творча індивідуальність Олеся Дяка вирізняється завдяки нестандартному літературному жанрові, лапідарності вислову, гнучкій афористичній думці, глибокому філософському світосприйнятті. З'ясовано, що індивідуальний стиль поета формує багатий арсенал мовних засобів, стилістичних прийомів і великою мірою екстралінгвальні чинники – спрямованість особистого світогляду, система філософських, духовних, морально-етичних вартостей тощо. Окрему увагу звернуто на використання кольороназв, які містять глибоку національну символіку, на феномен прецедентності (прецедентні знаки і прецедентні тексти) у поетичному дискурсі автора. У багатьох віршах простежено наслідковий зв'язок, неочікувану зміну подій, що відображено в єдиному розділовому знакові (тире), яким послуговується автор. Аргументовано, що такий стилістичний прийом дає можливість читачеві краще зосередитися на висновку-квінтесенції і при потребі повернутися до зачину – емоціо- чи раціосповіді. Беручи до уваги особливості жанру, у поетичному дискурсі О. Дяка виокремлено вірші-сентенції, вірші-філософеми, вірші-одкровення, вірші-замальовки, вірші-шкіци, вірші-передбачення, вірші-ескізи.

Ключові слова: ідіостиль, мовна картина світу, мовна особистість автора, поетичний дискурс, мовомислення.

The article examines the idiostyle of the contemporary artist Oles Dyak through the prism of artistic means of poetics. The author's creative output is analyzed using the example of three collections: "Dream of Balance", "World on the Hill", "Time of Revelation". The main verbalizing lexemes and semiotics embedded in the analyzed units are identified. Based on the analysis of poetic discourse, key images-symbols were identified that form the linguistic picture of the writer's world, namely: Ukraine, God, Mother, Father, Well, Swallow, Road, Word, Poet, etc. The main verbalizers and semes embedded in the analyzed units were identified. The creative evolution of the author's linguistic personality, the dynamics of image creation are traced, the artist's contribution to the system of artistic means of the national language is assessed. It is proven that the creative individuality of Oles Dyak is distinguished by a non-standard literary genre, conciseness of expression, flexible aphoristic thought, and a deep philosophical worldview. It has been found that the individual style of the poet is formed by a rich arsenal of linguistic means, stylistic techniques and, to a large extent, extralingual factors – the direction of the personal worldview, the system of philosophical, spiritual, moral and ethical values, etc. Special attention is paid to the use of color names that contain deep national symbolism, to the phenomenon of precedent (precedent signs and precedent texts) in the author's poetic discourse. Many poems trace a consequential connection, an unexpected change of events, which is reflected in the single punctuation mark (dash) used by the author. It is argued that such a stylistic device allows the reader to better focus on the conclusion-quintessence and, if necessary, return to the beginning – an emotional or rational confession. Taking into account the features of the genre, in the poetic discourse of O. Dyak, there are distinguished verses-sentences, verses-philosophemes, verses-revelations, verses-sketches, verses-sketches, verses-foresights, verses-sketches.

Key words: idiostyle, linguistic picture of the world, linguistic personality of the author, poetic discourse, linguistic thinking.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці щоразу нового звучання набуває питання вивчення індивідуального стилю певного автора – чи то відомого класика чи письменника-сучасника. Адже багатовимірність художнього світу митця віддзеркалює самобутнє мовомислення народу, засвідчує глибокий зв'язок із літературною традицією. Дослідження ідіостилю письменника дає можливість оцінити його внесок у систему художніх засобів національної мови,

з'ясувати лінгвоцентричний, текстоцентричний, антропоцентричний та когнітивний підхід до вивчення поетичного дискурсу.

Поетична творчість Олеся (Олександра) Дяка досить стрімко увійшла в сучасний літературний процес. Талант автора помітно вирізняється не лише стильовими особливостями, а й специфікою віршування, оригінальним мовним багатством, пісенною мелодикою. Олесь Дяк – заслужений діяч мистецтв України, голова Львівської обласної організації спілки письменників України, автор вісімнадцяти поетичних збірок, виконавець власних пісень у жанрі співаної поезії. Досліджуючи індивідуальну манеру письма митця, неможливо оминути увагою зв'язок мови і мислення, який формує неповторну мовну картину світу. Потреба ґрунтовного мовностилістичного аналізу творів автора-сучасника, обдарованого майстра художнього слова, зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідіостиль визначних майстрів слова в українській науці досліджували С. Єрмоленко, Л. Ставицька, Є. Баран, А. Мойсієнко, О. Астаф'єв, М. Якубовська, Л. Різник, Є. Калашник, Г. Сюта, У. Сверединюк, О. Стусенко. Поетичну творчість О. Дяка із літературознавчого погляду інтерпретували В. Палинський [11], Б. Смоляк [12], І. Фарина [13] та ін. Зокрема, В. Палинський та Б. Смоляк акцентують увагу на особливостях поетичного жанру, які обрав автор. І. Фарина виокремив тематичні пласти творчості та проаналізував метафоричність мислення поета. Безпосередньо мовознавчі дослідження на основі художнього дискурсу автора наразі відсутні, а це, своєю чергою, окреслює широку перспективу для лінгвістів і культурологів.

Мета статті – виявити та описати лексичні, синтаксичні засоби, у тім числі образи, символи, архетипи, що формують індивідуальну манеру письма поета і забезпечують художньо-образну палітру авторського поетичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Найбільш знаковими поетичними збірками Олеся Дяка є «Мрія про рівновагу» (Львів: «Апріорі», 2016), «Світ на узвишші» (Дрогобич: «Коло», 2019) та «Час одкровень» (Дрогобич: «Коло», 2024). Їх можна розглядати як трилогію чи вибрані твори, але кожна із книг – окремий неповторний світ, в який хочеться занурюватися знову і знову, щоб зачерпнути снаги і бодай спробувати осягнути той дивовижний світ, який відкриває перед читачем мовну особистість автора.

Творча індивідуальність Олеся Дяка вирізняється завдяки нестандартному літературному жанрові, адже відомо, що митець – майстер поетичних мініатюр, які структурно оформлені як дистих або (рідше) терцет. Відразу напрошується думка про суголосність зі східною традицією (японська, китайська лірика). Але прапервні радше слід шукати в українській народній творчості, у давній українській літературі, у творах визначних майстрів пера, як-от Б.-І. Антонич, М. Вінграновський, Д. Павличко, П. Скунць, І. Калинець, Л. Костенко. Лапідарність вислову, гнучка афористична думка, глибоке філософське світосприйняття – це ще далеко не всі ознаки, притаманні саме цьому стилеві віршування, на основі якого можемо говорити і про ментальні особливості народу, який породжує таких митців.

Самобутність ідіостилю Олеся Дяка полягає в паритетності двох небуденних захоплень – поезією і музикою. Звідси народжується пісенність як детермінант мови поета-пісняра. Обидва види мистецтва є «промовистим живописом», який впливає на психоемоційний стан людини, апелює до її почуттів і відчуттів. Аналіз поезій трьох збірок дає підстави говорити про романтичний тип творчості автора, своєрідну мелодику строфи, індивідуальну метафоричність, глибоку образність та нетрадиційну символіку, яка часто дорастає до рівня архетипів.

Доцільно виокремити мовосвіт кожної збірки зокрема.

І. «Мрія про рівновагу». Поетичний дискурс цієї книги закроєний частково на віршах, які увійшли до попередніх збірок – «Той, що летить», «Тягар всевидящого ока», «Воскреси птаха», проте містить цілком нові розділи: «Пісня у спадок», «Фестиваль», «Колиска в руці», «Пробудження коханої», «Невідправлені листи».

Особливістю цієї збірки є поєднання двох важливих начал – комунікативної та естетичної функції тексту. Невимушене спілкування з читачем чи звертання до конкретного адресата, передане відповідною лексикою, художніми засобами, породжує глибоке естетичне враження. Тут надибуємо пейзажну, інтимну, громадянську лірику, настроєві, філософські вірші, вірші про пам'ять роду, призначення поета тощо.

Внутрішню самозаглибленість поета найбільш тонко передають вірші про призначення митця. Цікаво, що пошуки творчого щастя не обмежуються лише любов'ю до слова, пісні, а й пробуджують у ліричного героя відчуття відповідальності перед суспільством за Слово – мовлене чи виспіване. Такі вірші позначені особливою енергетикою. Кожен рядок – це розгорнута метафора

чи глибока сентенція. Ось, наприклад: *«Розквітає слова біла кала»* [1, с. 14]; *«Пісня випурхне із серця»* [1, с. 18], *«Княжа квітка поезії»* [1, с. 19]; *«співаю вірша пташку не для себе»* [1, с. 25]; *«для поета з гітарою вітер вирощує небо»* [1, с. 22]; *«великдень поезії»* [1, с. 50]; *«Мета одна – увись тримайся неба»* [1, с. 15].

Справжнім поетичним маніфестом є терцет «Утвердження», у кожній трьохрядковій строфі якого відчитуємо глибокий зміст, віднаходимо не тільки «Я-особисте», а й «Я-суспільне»:

Відчуваю себе поетом
поки перо
вибирає колір чорнила

Сперечаюся
зі своїми віршами
за кожне слово

Долаю висоти
семимильними кроками
равлика

Для книги майбутнього
виливаю найгучніші дзвони
з металобрухту чорнового зошита

Думаю
чи розрубна моя любов
на дві половинки до України [1, с. 66].

Пошук істини увиразнює остання строфа, де автор ідейно-тематичний наголос зосереджує на відчутті приналежності до національного:

А якщо дорогу мені заступить мур
Нащадок китайської стіни –
Згадаю клич Кирила Кожум'яки

Стою з відкритими очима [1, с. 66].

Чітку національну позицію поета засвідчують вірші, що репрезентують громадянську лірику. Це, зокрема, поезії «День свободи», «Український простір», «На вершині», «Не зрадь» та ін. Порівняймо:

Десь я схибив
Що батько за мене вмирав

Не зганьбив України
Ні сина ані оселедця

Десь я схибив
Що другим шевченком не став

Я – майдану поет
Із тризубом свободи й гітари у серці [1, с. 57];

«і не так важливо чи хто почує тебе
Як угледить у грудях твоїх
Відблиск крові Івана Підкови» [1, с. 67];

Гострю шаблю на поклик Вітчизни [1, с. 107].

У пошуках істини поет не вибудовує готових формул-відповідей, а радше ставить запитання, молитовно занурюючись у мікрокосм душі:

І не воскреснеш, як заледве
У грудях свічечка горить…

Ой чий то біль живий і мертвий
Над Україною летить? [1, с. 111].

Зерна небайдужості до трагічних сторінок історії проростають у поетичних рядках, присвячених подіям Голодомору в Україні:

Кожна зернина за пазухою
озивається скоринкою відібраного хліба
у терпеливого українця
часів тридцять третього… [1, с. 112];

Стільки часу спресовано у підземеллі історії,
а я – надтріснутий з розпуки
зі свічкою і Отченашем
скалку пам'яті вганяю собі в серце [1, с. 112].

Здатність своєрідно сприймати світ у всіх його естетичних принадах спричинила появу цілого циклу пейзажно-настроєвих віршів. Дуже часто це поезія зі звуковими та зоровими образами. Для прикладу:

минуло літо –
крикнуло апчхи

промчали теплі дні
мов на роверах

сідає сонне сонце
за верхи

лелека гріє дзьоб
у поміж перах [1, с. 51].

або:

Земля зсунула трухлявий пень снігу
З чорної черепиці свого будинку.

Прохолода владної Говерли
В каламуті Прута відбивається.

З учорашньої осені птахи повилітали
На ковану браму дня, щоб відчинялася.

В каштанових пуп'янках оживають білі пензлі –
Розсвічуються прозорими ліхтарями [1, с. 68].

Синергетику розуму, почуттів і високої духовності відчитуємо також у віршах про пам'ять роду:

Світ розділився
На листяні і безлисті дерева.
Із якого дерева
Рід мій забруньчить? [1, с. 77];

хоч би раз доторкнутися леза меча
предка-скіфа непереможного

боронь тебе боже лелек
з гуцульських керамік зігнати [1, с. 95].

Мовна картина світу поета була б неповною без віршів, що репрезентують інтимну лірику. Багатий почуттєвий світ автора постає то в легких настроєвих шкіцах-замальовках, то в дещо натуралістичних урбаністичних сюжетах:

В твоїх очах ранкові роси
Лишили ніжну білизну.

По теплім небі хмари босі,
Мов під вінець, ведуть весну.

А запах яблук тогорічних
П'янить солодкий у садах

Прийшла й моя весна велично
І сіла буслами на дах [1, с. 79];

Кожного ранку
мені так по-дитячому
не хочеться вмиватися…

Я боюся змити
дотик твоєї щоки [1, с. 145];

Такими очима
дивишся на мене,

а я мовчатиму,
набравши мовчаників
за щоки [1, с. 157].

Індивідуальний стиль поета формує багатий арсенал мовних засобів, стилістичних прийомів і великою мірою екстралінгвальні чинники – спрямованість особистого світогляду, система філософських, духовних, морально-етичних вартостей тощо.

«Чим колоритніша особистість, тим оригінальніший її мовленнєвий стиль, оскільки внутрішні особистісні якості неминуче виявляються в її мовленні», – писав В. Жайворонок [5, с. 27]. Як носій етнокультурних традицій Олесь Дяк знаходить універсальну словесну форму, завдяки чому загальнолюдські, національні символи набувають яскравих індивідуальних рис. Серед ключових образів-символів, що постають у поетичному дискурсі автора, варто виокремити такі як: **Україна, Мати, Батько, Дерево, Дорога, Криниця, Ластівка**. Вони є не тільки мовно-естетичними знаками національної культури, а й національними архетипами, витвореними предками і збереженими крізь століття.

Так, **образ України** викристалізовується в поезіях «Світло», «Одвічне», «Імпровізація на тему сорокових років», «Не зрадь» та ін. Часто його увиразнюють епітети «ясна», «моя»:

Горло нишком
На пісню міцніє.
На душі
Так блакитно світліє
З темноти
Україна ясна [1, с. 135].

Неодноразово поет творить образ України за допомогою запитальних конструкцій. У риторичних питаннях, увібганих в коротку строфу, струменить турбота і тривога за долю Батьківщини:

Ой чий то біль живий і мертвий
Над Україною летить? [1, с. 111];

Розповзлося гаддя окопів по моїй Україні.
Хто запряг птахів і людей
У колісницю винищення? [1, с. 142].

Цей етноконотований образ засвідчує національну зорієнтованість мовомислення поета, для якого Україна – не просто рідний дім, а місце духовної сили, національна історія, його особистий сакрум.

Багатовимірним у поезії митця постає **образ Матері**, у творенні якого вбачаємо мовнопоетичну традицію Т. Шевченка, І. Франка, А. Малишка, В. Симоненка, М. Вінграновського, І. Гнатюка, Л. Костенко, Д. Кременя, Е. Андієвської … Він репрезентований лексемою **мама** і містить семи «любов», «відданість», «довіра», «духовність».

мама знову обрус вибілює
сподівається сина до свята
скуштувати різдвяного хліба
возз'єднатися в спільній молитві [1, с. 107].

Молитовні мотиви, міцний духовний зв'язок між матір'ю і сином прочитуємо у вірші «Мама», де мати уособлює для ліричного героя цілий всесвіт, всеосяжність, божественність і досконалість:

З розкрилля маминих долонь
Відкрився безмір
Ген під зорі [1, с. 124].

І трохи далі, в наступних строфах віднаходимо рядки, породжені відчаєм, боязню втрати найріднішої людини, про що свідчать синтаксичні повтори «Мамо, я буду найкращим сином на світі»:

Мамо, я буду найкращим сином на світі,
Тільки б згасали сиві прозорини
У вечірньому небі твоєї коси.

Мамо,
Я буду найкращим сином на світі.
Мамо [1, с. 124].

З жіночністю та материнством пов'язаний **образ Ластівки**. Без цього символу неможливо уявити української пісні, поезії, щедрівки. Мимоволі пригадується вірш сучасного поета Тараса Мельничука «Материнство»: *«…і під стріхою ластівка будує собі маленьку Україну»* [7]. Така ж народна поетика нуртує в поезіях Олеся Дяка. Вербалізований лексемою **ластівка**, цей образ містить семи «щастя», «воля», «надія», «добро», «світло», «відродження».

Мабуть-таки
Достигла диня,
Якщо хлопчаки

На дерев'яних коніках
Ластівок беруться обганяти [1, с. 101].

Наскрізним образом-символом у поезії О. Дяка є **образ Батька.** Батько як філософський універсум, джерело життя, початок роду вербалізований однойменною лексемою, у яку закладені семи «любов», «простота», «щирість», «відданість», «страждання»:

Батько.
Вчорашнього тіла грудочка.
Червоний і терпкий пісок
Обвалює лице [1, с. 118];

По скалічених етапами
дорогах
у тривожнім пасмі
сивини
ніс додому батько
перемогу –
все своє багатство
з чужини [1, с. 137].

Триєдина сутність закодована в сакральному для кожного українця **образі Криниця**, адже він об'єднує три сфери буття **– підземну, земну і небесну.** Криниця як символу роду, символ пам'яті у поетичному дискурсі автора містить семи «життя», «здоров'я», «духовність», «чистота», «очищення»:

Чорна пустка –
Тумани кочують на Схід.
Ще долоня довірлива
Чисту криницю шукає… [1, с. 100];

Гойдаю
світ

колишу
тишу

криницю
на плечах несу [1, с. 98];

На крик води
Біжу я до криниці [1, с. 160];

З німих криниць
Видобуваю воду [1, с. 138].

Усі згадані образи-символи є вагомими знаками української етнокультури. Їхня семантика має давнє коріння, оскільки бере початок із народних джерел.

Посутніми ознаками творчої манери Олеся Дяка є поєднання в поетичних творах слова і кольору. Використання кольороназв теж містить глибоку національну символіку:

червоними і чорними нитками
життя моє пришите до землі [1, с. 95].

Не можна оминути увагою вірші, весь семантичний простір яких заповнений кольорами:

Я хочу для тебе світла
повні кошики яблук солодких

І сопілки тобі рожевої
лиш не чорної не воскової [1, с. 128];

Стиглим яблуком пахнуть руки.
Світло клена в твоїх долонях…

У злототінні пасуться коні.
Чую осені перегуки.

Бачу, вітер у Львівську браму
Котить сонце в червоній фарбі [1, с. 76].

ІІ. «Світ на узвишші». Друга книга вибраного позначена особливим концепційним мінімалізмом. Хоч для української поезії зазвичай не характерна ментальна лапідарність вислову, проте творча манера Олеся Дяка – майстра мініатюр – доводить протилежне: філігранна естетика і глибина думки може міститися навіть у коротких формах, простих строфах, парцельованих реченнях.

«Світ на узвишші» – це вірші-передбачення, вірші-сентенції, вірші-філософеми. Вони закладені вже навіть у назвах розділів: «Оковірші», «Світ незірваної ожини», «Шипшинова моя душа» та ін. У них, як і в попередній збірці викристалізовуються образи-символи **України, Бога, Матері, Поета, Дороги, Лелеки** та ін.

Поет-філософ найчастіше розмірковує про:

– втрачені цінності:

безликий час
такий собі –
ніщо
запанувало
світом [2, с. 36].

– минущість життя:

у цьому світі
вічних парадоксів –

ми тільки гості
на своїй землі [2, с. 32].

Проте навіть у безвиході бачить вихід:

переді мною
бездоріжжя

куди ж воно?
та навпростець [2, с. 35].

Наскрізною ниткою крізь поетичну канву збірки проходять патріотичні та релігійні мотиви. Дуже часто вони становлять єдине ціле:

великоднє зішестя омофору –
й любов до україни
на душі [2, с. 26];

єднаймося
під прапором
свободи

небесна сотня
в наших
молитвах [2, с. 26].

Образ **України** породжує образ **Волі**:

ось <u>воля</u> <u>воленька</u>
мала –

шукає захистку
наосліп [2, с. 36].

У цьому контексті цікавою проступає деталь сполуки «воля воленька», радше у бікультурному сенсі, власне, з урахуванням конкретної ідіоетнічної мови на вербально-семантичному і прагматичному рівнях. Прагнемо порівняти цю сполуку з образом «Добродійки Воленьки й годинник Перемоги» з-під пера Яни Грицай (Гайделберг-Ужгород, 2023).

Варто зауважити: Олесь Дяк відчуває своє національне коріння і, зрештою, призначення в житті, чи не в першу чергу, в образі ***Дороги***:

Дорозі зрадити
не смію –
тече в крові моїй
спориш [2, с. 35].

Особливим світлом і ніжністю огорнутий у «Світі на узвишші» образ **Матері**. Мати – Берегиня, Мати – неосяжна любов. Саме такою вона постає у поезії митця:

картоплю <u>мама</u>
в полі обгортає –
навколо неї
світиться
земля [2, с. 45];

сивоволосий
а дитя –
до <u>мами</u> горнуся
у віршах [2, с. 40].

Інше світло, яке випромінює щастя для поета, – це солодкі муки творчості:

на схилі дня
чекаю миті вірша –
аж тут їжак
дорогу
перейшов [2, с. 29];

блаженно сяє
тиша вечорова –

і віршів не змовкають
цвіркуни [2, с. 88];

ховаю страх
у мужність свого вірша
віднині кожен вірш –
козак мамай [2, с. 51].

Поетичну канву збірки виразно підсилюють генітивні метафори «рушничок вірша», «журавлик вірша»:

ось-ось засяє
зірка вифлеємська –
ще вірша
вишиваю
рушничок [2, с. 52];

так тихо в серці –
вірша спить журавлик

а за вікном
у бубни злива б'є [2, с. 53].

Цікаво, що в багатьох віршах простежуємо наслідковий зв'язок, неочікувану зміну подій, що відображено в єдиному розділовому знакові (тире), яким послуговується автор. Такий стилістичний прийом дає можливість читачеві краще зосередитися на висновку-квінтесенції і при потребі повернутися до зачину – емоціо- чи раціосповіді. Ось для прикладу:

прийшов додому
з кошиком ожини –
а вже на призьбі
кіт зими лежить [2, с. 29].

Помітне місце у збірці посідає інтимна лірика. Мотив кохання і розлуки породжує неординарні думки, ввібгані в розлогі метафори, авторські неологізми: *«за руки йдемо до престолу долі»* [2, с. 90]; *«руки твоєї ніжний полонез»* [2, с. 109]; *«тебе в обіймах виліплю за ніч»* [2, с. 97]; *«тобі на вушко ніжнослов шепочу»* [2, с. 100]; *«Коли тебе немає поруч – душа холоне в сірий хрест»* [2, с. 115]. Особливим сумом пройнятий цикл віршів «Неба прихилена мить»:

Так холодно
Де ви уже назавжди –

Іскриться жар
Незниклих почуттів [2, с. 201].

Вартими уваги є низка віршів, присвячених відомим постатям – діячам мистецтва, культури, як-от: «Тривірш для Назарія», «Вознесіння» (Пам'яті Мирослава Кушніра), «Менталітет» (У вінок пам'яті Ігоря Білозіра). Роздуми автора, непозбавлені патріотичних почуттів, тут звучать як гострі інвективи:

моя вкраїна
не моя –

о як на ній розкішно
зайдам [2, с. 157];

наш сором –
тисячі шевченків
що по-російськи
гомонять [2, с. 159].

Мабуть, найбільшою своєрідністю книги є поезії-мініатюри довжиною в два-три рядки. Не тільки тому, що вражають своїм графічним оформленням. Це радше те, що ми окреслили вище терміном **вірші-філософеми**. Коротка форма і глибокий зміст. На перший погляд нагадують японські хайку, а насправді є яскравими кодами українського національного мовомислення, в яких неважко відчитати прецедентні джерела і прецедентні тексти. Для прикладу:

жагою гнаний
у ясир [2, с. 17];

замовкла
скрипка –
хтось поміг [2, с. 145];

акорд любові
натщесерце [2, с. 124];

живу піснями
і дощем [2, с. 121].

III. «Час одкровень». Третю збірку віршів Олеся Дяка формують два органічно взаємопов'язані між собою розділи – «Просвітлений вогонь» та «Високогірні вірші». Тут віднаходимо і вірші-одкровення, і вірші-ескізи, вірші-замальовки, шкіци. Уже перша поезія «Струмок життя», якою відкривається книга, просвітлена темою творчості – справжнього покликання митця:

поезіє
веди мене
до світла

щоб доля
не зійшла
на манівці [3, с. 7].

На сторінках першого розділу виразно постає образ **Слова**:

шукаю слова
дорогу
камею [3, с. 14];

помилувати слово
бога прошу [3, с. 15];

шукаю слово
ніжне і прозоре

мов крокуса
пелюстку золоту [3, с. 41];

темніє личко слів [3, с. 56].

Образ **України** в «Часі одкровень» репрезентований лексемами, що уособлюють:

– національний простір: ***луг, степ, дніпрові пороги, ріка, водойма, дорога, стежина, небеса*** (*«холодне око дивиться ріки»* [3, с. 46]; *«де та стежина, яку до грудей не притулиш»* [3, с. 28]; *«часу невпіймані коні гривами завжди до степу»* [3, с. 98]);

– флоросвіт: ***маки, блавати, волошка, калина, крокус, люпин, спориш, ковила, ромашки, терен, м'ята, конюшина, шипшина,***

тополі, смереки *(«серце м'ятою пахне для вас»* [3, с. 155]; *«я до тебе як терен крізь дощ»* [3, с. 191]*; «тополі вигнулась антена»* [3, с. 45]);

– зоосвіт: ***лелеки, журавлі, бузьки, сокіл, чаєчка*** *(«крилом на землю кліпає лелека»* [3, с. 49]; *«дримбами вени гудуть бузьки ой не прилетіли»* [3, с. 188]; *«у серці чаєчка ячить»* [3, с. 220]).

Примітно, що ці номени, поєднуючись із кольороназвами, часто є носіями національної символіки:

Голубить світ волошка синя
……
Заснули сонця жовті теслі [3, с. 35].

Розділ «Високогірний вірш» – це неперевершені взірці інтимної лірики, відверта сповідь ліричного героя перед коханою, перед самим собою. Тут любов постає в різноманітних проявах – від Агапе до Еросу. Але насамперед це почуття поет трактує як сакрум, як те, що ніколи не проминає:

возвеличую
нашу любов

підіймаю
на стяг [3, с. 197];

торкаюся неба
обличчя твого як причастя [3, с. 84];

ця любов
ще далеко не пізня

омофором
солодить душу [3, с. 203].

Цікавим з погляду архітектоніки є поезія «Високогірний вірш». Усього чотири дворядкові строфи, але кожна з них наповнена прецедентними знаками. Відчитати ці культурні коди може знавець національної літератури і народної творчості загалом. Наведемо фрагмент:

Тумани котяться вперед
За довбушеві скелі

Лечу як бартка до небес
Ланцюг мій не прикутий

Я так люблю одну тебе
Високогірну руту [3, с. 195].

Свої почуття ліричний герой неодноразово підкреслює числовою символікою. Так, у вірші «Лист» числівник **три** уособлює цілісність, гармонію, успіх, **сто** – повноту, велику кількість:

я написав
листа вам
на три вірші
люблю
пробачте
сто раз написав [3, с. 196].

Тема кохання часто суголосна із темою творчості. Це два крила, без яких митець не може відчути себе цілісною особистістю. Власне тому й на сторінках книги знаходимо щемливі одкровення, які формують правдивий образ **Поета**:

вірші писати почав –
серця крило заболіло [3, с. 237];

музою вигнаний з раю
вірші на друзки розбиті

з рути напився чаю
буду вмирати щоб жити [3, с. 205];

епітетів смакую щем –
читаю твої вірші [3, с. 239].

Образ Поета часом закроєний на дещо песимістичних нотах. Але відрадно те, що автор не лукавить перед собою і читачем:

аж від болю
здригаються вірші

по холодній стерні
босяка

йдуть метафори
кінні і піші –

не веселі сьогодні
в дяка [3, с. 213].

Серце митця розквітає при думці про майбутнє:

О ні не хочу в небуття
Я ще тримаюся за вірші

У серці квітне почуття
І думка витворами віща [3, с. 231].

Важливими стилістичними ресурсами поезії Олеся Дяка є:

– односкладні називні речення (*«Небо. Втома. Догорає день»* [2, с. 85]);

– синтаксичні повтори (*«Зупиніться на хвилину шалені»; «Зупиніться на годину шалені»; «Зупиніться на дитинство шалені»; «Зупиніться на вічність шалені»* [1, с. 136]);

– використання фразем *(«якби вам серце не віддав я життя б накрилося рядном»* [3, с. 130]; *«воду колотиш у ступі тиша розіпнута свистом»* [3, с. 93]; *«хто не чув – коса на камінь»* [3, с. 169]);

– використання авторських неологізмів (*казкує* [1, с. 148]; *гончарує* [1, с. 149]; *мовчаники* [1, с. 157]; *ніжнослов* [2, с. 100]).

Завдяки цьому автор створює потужний семантико-стилістичний ефект, уміло реалізує експресивні можливості кожної мовної одиниці.

Інтелектуально вагомими у творчості письменника є поезії, що постають як культурно-емоційні блоки, прецедентні (ремінісцентні) тексти:

сковородою
може стану
біліють скроні
а проте
іду у світ
із віршем в торбі
як ти просила
у листі [3, с. 216];

вітру горпина
сердита
лашкою мокрою
б'ється [3, с. 64].

Висновки. Отже, аналіз художніх засобів поетики Олеся Дяка засвідчив своєрідність його мистецького мовомислення. Лексико-семантичні, синтаксичні, стилістичні та інші складники ідіостилю митця репрезентують його неповторну мовну картину світу.

Поетична мова Олеся Дяка насичена метафорами, епітетами, порівняннями, фраземами, неологізмами, символами. Нам вдалося виокремити ключові образи-символи, які формують мовну картину світу автора, та простежити їх вербальне втілення на рівні синтагматики. Усі образи, а саме: **України, Бога, Матері, Батька, Дерева, Криниці, Дороги, Ластівки, Слова, Поета** та ін., є етноконотованими, що засвідчує національну зорієнтованість мовомислення поета. Крім того, нестандартне графічне та мовно-художнє оформлення поетичної строфи є переконливим доказом оригінальності, витонченості думки.

Докладний аналіз текстових складників дає можливість дійти узагальненого висновку: на формування ідіостилю поета вплинули мовні та позамовні чинники – політичні, світоглядні, загальнокультурні (звідси і виникнення феномену прецедентності у багатьох текстах). А це невід'ємний стержень розвитку багатогранної мовної особистості митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дяк О. Мрія про рівновагу. Львів: Апріорі. 2016. 167 с.
2. Дяк О. Світ на узвишші. Дрогобич: Коло. 2019. 214 с.
3. Дяк О. Час одкровень. Дрогобич: Коло. 2024. 255 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К.: Інститут української мови НАН України. 2009. 352 с.
5. Жайворонок В. В. Національна мова та ідіолект. *Мовознавство*. 1998. № 6. С. 27–34.
6. Мацько Л. Формування національно-мовної особистості. *Педагогічна газета*. 2000. № 8–9. С. 2.
7. Мельничук Т. Князь роси. К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2012. 288 с.
8. Мойсієнко А. К. Віршовий текст як динамічна структура. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 3–10.
9. Олексенко В. П. Мовностилістичні особливості ідіостилю Івана Багряного. *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 39. Т. 1. С. 283–289.
10. Півень В. Ф. Ідіостиль поетичних творів Святослава Гординського : автореф. Дис. Канд. філол. наук: 10.02.01. Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя. 2005. 20 с.
11. Палинський В. Олесь Дяк. «Світ на узвиші». *Літературна Україна.* 18.05.2020. *https://litukraina.com.ua*
12. Смоляк Б. Олесь Дяк, автор і творець. Думки про та принагідні. С. 5–10. *Олесь Дяк. Світ на узвишші*. Дрогобич: Коло. 2019. 214 с.
13. Фарина І. Шукання квітки поезії. Рефлексії у трьох частинах. С. 5–11. *Олесь Дяк. Мрія про рівновагу*. Львів: Апріорі. 2016. 167 с.

УДК 82.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.35

КОНЦЕПТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА РОМАН ДЖОНА БОЙНА «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ»

THE CONCEPTUAL VIEW ON THE NOVEL OF JOHN BOYNE “THE BOY IN THE STRIPED PYJAMAS”

Ступницька Н.М.,
orcid.org/0000-0002-7560-0049
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ленська О.О.,
orcid.org/0000-0001-8972-9962
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена аналізу твору сучасного ірландського письменника Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі». У роботі продемонстровано недостатню вивченість вітчизняними дослідниками цього роману і необхідність розширення парадигми досліджень згаданої літературної праці. Представлений у розвідці погляд із застосуванням концептологічного підходу сприяє введенню твору до сучасного кроснаукового дискурсу.

Звернено увагу на особливості оповіді роману, його сконцентрованості не на фактографічній точності викладення історичних подій, а на емоційному впливі на читача. У статті надано точку зору письменника на особливості художньої літератури, яка спонукає читача до рефлексії та сконцентрована на формуванні відповідного ставлення до тих чи інших питань.

Сконцентрованість Джона Бойна на морально-етичній проблематиці зумовила специфічність побудови оповіді роману. Ретроспективний погляд на реалії Другої світової війни сфокусований не на важких боях та фронтових буднях, а на реакції дев’ятирічного хлопця на оточуючу його реальність. Такий прийом дозволяє письменнику відійти від фактичного фіксування історичних подій і загострити сприйняття тогочасних реалій, дивлячись на них очима дітей.

У запропонованій роботі висвітлено багатозначність категорії концепту та його значущість для сучасного кроскультурного наукового дискурсу. Основну увагу у статті сконцентровано на характеристиці концепту «дім», виявленні його онтологічної сутності та особливості його сприйняття персонажами твору. Особливість романної структури полягає у тому, що дім проходить через всю канву твору, пов’язує і роз’єднує героїв. З розвитком сюжету відбувається змінення концепту «дім», дуалістичне сприйняття якого розширюється і включає до свого складу й зовнішній простір. Нами заявлено, що концепт є персоніфікованим явищем, яке безпосередньо залежить від світосприйняття конкретної людини її здатності до рефлексії.

Через концепт «дім» письменник вводить незримий образ всевидячого автора, що дозволяє створити ефект присутності читача на місті подій і відкрити приховані таємниці дому.

Можна зробити висновок про перспективність подальшого розгляду роману як із застосуванням категорії концепту, так і використовуючи інші літературознавчі та кроскультурні дефініції.

Ключові слова: парадигма досліджень, кроснауковий дискурс, емоційний вплив, рефлексія, ретроспективний погляд, концепт, образ всевидячого автора.

The article is devoted to the analysis of the work of the modern Irish writer John Boyne “The Boy in the Striped Pyjamas”. The insufficient study of this novel by domestic researchers and the necessity for expanding the paradigm of research on the mentioned literary work are demonstarated in the work. The view presented in the research using a conceptual approach contributes to the introduction of the work into modern cross-disciplinary discourse.

Attention is drawn to the peculiarities of the novel's narrative, it is not focused on factual accuracy of the presentation of historical events, but it is focused on the emotional impact on the reader. The writer's point of view on the peculiarities of fiction, which encourages the reader to reflect and is focused on forming an appropriate attitude to certain issues is presented in the article.

John Boyne's focus on moral and ethical issues has determined the specificity of the novel's narrative structure. The retrospective view of the realities of World War II is focused not on the heavy battles and everyday life at the front, but on the reaction of a nine-year-old boy to the reality surrounding him. This technique allows the writer to move away from the actual recording of historical events and sharpen the perception of contemporary realities, looking at them through the eyes of children.

The ambiguity of the concept category and its significance for modern cross-cultural scientific discourse are highlighted in the proposed work. The main attention in the article is focused on the characteristics of the concept of "home", the identification of its ontological essence and the peculiarities of its perception by the characters of the work. The peculiarity of the novel structure is that the home runs through the entire framework of the work, connecting and separating the heroes.

With the development of the plot, the concept of "home" changes, the dualistic perception of which expands and includes external space in its composition. We have stated that the concept is a personified phenomenon that directly depends on the worldview of a particular person and his ability to reflect.

Through the concept of "home", the writer introduces the invisible image of the all-seeing author, which allows him to create the effect of the reader's presence at the scene of events and reveal the hidden secrets of the house.

We can conclude that further consideration of the novel is promising both using the concept category and other literary and cross-cultural definitions.

Key words: the paradigm of research, cross-disciplinary discourse, emotional impact, to reflect, the retrospective view, concept, image of the all-seeing author.

Постановка проблеми. Твір нашого сучасника, ірландського письменника Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі», викликає зацікавленість не тільки у читацькій аудиторії різного віку, але й у науковців-філологів. Подібна зацікавленість у творі обумовлена тим, що він торкається болючих подій минулого: Другої Світової війни, концентраційних таборів взагалі і Голокосту зокрема. Специфіка цього твору полягає у тому, що текст будується на перцепції дев'ятирічного хлопчика, його внутрішніх переживаннях і відгуках на оточуючу атмосферу, що суттєво розширює аналітичну парадигму, спонукаючи до кроснаукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твір ставав предметом дослідження низки українських науковців. Відгук на книгу Г. Клименко-Синьоок, закцентований на оглядовому аналізі образів твору, наголошуючи, що «роман Джона Бойна вирізняється особливим типом світосприймання – дитячим» [1]. Також звертає на себе увагу стаття О.М. Похилюк, А.А. Ільченко «Стратегії фокалізації в романі Джона Бойна "Хлопчик у смугастій піжамі"», спрямована на визначення особливостей фокалізації притаманних твору [2]. Дослідниця С. Ковпік звернула увагу на особливості дитячого сприйняття страшної дійсності, що зображена у творі [3]. Запропонований огляд досліджень, свідчить про недостатню вивченість роману Джона Бойна, а обраний нами аспект взагалі не розглядався у літературознавчому вітчизняному дискурсі, що свідчить про актуальність обраної нами теми наукової розвідки.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у спробі проаналізувати роман Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» із застосуванням категорії концепту та заповнити існуючу лакуну у сучасному науковому полі.

Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання:

− висвітлити особливості викладення історичних подій у художньому творі;

− закцентувати увагу на доцільності застосування категорії «концепт» при аналізі цього художнього твору;

− заналізувати особливості висвітлення концепту «дім» у тексті роману.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на специфічну історичну тематику твір не є документальним свідченням подій епохи, він не має на меті навести фактичні дані про події минулого, призначення його полягає у емоційному впливі на читача. Про це свідчить сам автор, зауважуючи, що його роман «навмисне має підзаголовок – притча (a fable), твір, у якому міститься мораль» [4]. Письменник наполягає, що його роман має заохотити до вивчення питання Голокосту, однак, на нашу думку, з урахуванням усіх загальнолюдських і морально-етичних колізій, не обмежуючись виключно епохальним втіленням цього явища, а розширюючи його й переводячи до світового масштабу.

Автор чітко усвідомлює, що художня література відіграє значну роль у знайомстві читачів із складними темами, але, як зазначає Бойн, треба розуміти, що «між уявою і реальністю існує законний простір» [4]. Твір художньої літератури зазвичай покликаний не надати фактичні, документальні відомості про певну подію, а звернутися до душі читача, спонукати до рефлексії та формувати відповідне ставлення до того, що мало місце і проектувати це на сьогодення, за словами письменника «співчуваючи моїм головним героям… юний читач може навчитися співчуттю й добру» [4]. Наведене висловлювання чітко демонструє онтологічну спрямованість твору і вказує на те, що роман виходе власне за межі написаного тексту і виводить висвітлені у ньому проблеми до ноосферного рівня.

Сконцентрованість письменника на морально-етичній проблематиці обумовила вибір художніх засобів, одним з яких є структурна своєрідність художнього витвору. Головна особливість будови роману, на нашу думку, полягає у тому, що оповідь ведеться від особи маленького хлопчика, який, здається занадто необізнаним у тому, що відбувається навкруги, відірваним від реального життя. Такий прийом дозволяє автору, з одного боку, загострити сприйняття тогочасних подій і, з іншого боку, подивитися на них одночасно ззовні і зсередини. З точки зору С. Ковпік «Абсурдність

страшної реальності Дж. Бойн підкреслює завдяки художньому моделюванню наївного "рожевого" сприйняття двох дев'ятирічних хлопчиків» [3, с. 96]. Дитяче сприйняття трагічних подій епохи допомагає авторові відійти від фактичного фіксування тогочасних подій, сконцентрувавшись на їхньому сприйнятті дев'ятирічним хлопчиком. Так, на думку Г. Байєра [5], Дж. Бойн створив притчу, яка мала на меті не висвітлити історичні події, а звернутися до морально-етичної сторони питання, що, ми вважаємо, обумовлює доречність застосування такої дефініції, як «концепт» при аналізі згаданого твору.

Концепт являє собою багатогранну категорію, над якнайточнішим визначенням якої працюють сучасні науковці. Так, на думку В.Л. Іващенко, «концепт – це зосередження, «згусток» найрізноманітніших смислів, які об'єктивуються в системі значень окремо взятої мови і виникають в процесі пізнавальної (відображальної) діяльності людини» [6, с. 205]. Репрезентоване визначення не відображає достатньою мірою усієї багатокомпонентності й багатоваріантності поняття «концепту», адже концепт може вербалізуватися через мовні й немовні знаки, бути, навіть невербалізованим у людській свідомості. Аналізуючи твір Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» слід спиратися саме на більш широке визначення концепту, запропоноване Ж. Краснобаєвою – Чорною, яка, розглядаючи концепт крізь призму специфічних властивостей, підкреслює його багатовимірність «зв'язок з мовою, мисленням, пам'яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, авторефернтність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний характер, гнучкість, множинність складників, потенційну суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності» [7, с. 41]. Дослідниця відзначає пізнавальну функціональність концепту із функцією збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі [7, с. 41].

Розгляд концепту саме з такої точки зору, вважаючи його певною ментальною одиницею, елементом свідомості, робить його своєрідним зв'язуючим компонентом внутрішніх переживань персонажа з їх зовнішнім проявом.

Доречно, на нашу думку, навести висловлювання Н.В. Слухай, що «визначення концепту в межах філософської теорії пізнання та відображення дійсності варіюються в такому діапазоні: від широкого (складні ментальні утворення – думка, знання, віра, причина, осмислені на основі широкого онтологічного фону речей, які складають оточуючий світ, та власного досвіду людини) до дещо звуженого (смисли, якими оперує людина у процесі згортання) або інтеріоризації, знання про оточуючий світ, які зберігаються у вигляді квантів, таких як життя і смерть» [8, с. 464].

Ми дозволимо собі ще звузити предмети дійсності майже до точкового сприйняття і розпочати аналіз роману з однієї з центральних, на наш погляд, дефініцій твору, образу дому. Загальний концепт «дім» формувався ще з первісних етапів життя людини, пройшовши шлях від печер та хатин, до сучасних будівель з усіма зручностями, але незмінним залишилося відчуття безпеки, комфорту та затишку, що має надавати власна домівка. Подане письменником сприйняття дома вже з перших сторінок дозволяє розкрити його дуалістичну будову, подаючи його, з одного боку, як власне будівлю, а з іншого – як осередок родинного життя, зі своєю специфічною атмосферою. Читач отримує панорамну картину дому, опис якого відбувається з точки зору стороннього спостерігача, але не остороненого, а співчуваючого: «Це був дуже добрий будинок, який мав загалом п'ять поверхів, якщо врахувати підвальний поверх, де кухарка готувала їжу й де Марія та Ларс сиділи за столом, сперечалися й обзивали одне одного такими словами, яких Бруно не дозволяли вживати. І там була також маленька кімната нагорі з похиленими вікнами, з яких Бруно міг бачити весь Берлін, якщо ставав навшпиньки й міцно тримався за раму» [9, с. 11]. Через концепт «дім» відбулося введення ще одного незримого персонажу, образу всезнаючого і всевидячого автора, який, у свою чергу, створює своєрідний ефект присутності, відкриваючи нам усі таємниці дома.

У романі Д. Бойна дім проходить через всю канву твору, пов'язує і роз'єднує персонажів, власне кажучи, твір починається з прибуття Бруно до дому, який стає відправною точкою розвитку сюжету. Таким чином точкове сприйняття дома поглиблюється і розкриває перед нами свій внутрішній світ, що складається із людських взаємовідносин і дає змогу зрозуміти характерні риси дійових осіб оповіді. «Що ти робиш? – запитав він якомога ввічливішим тоном, бо хоч і не зрадів, прийшовши додому й побачивши, як хтось нишпорить у його речах, але мати завжди казала йому, що він повинен ставитися до Марії з пошаною й не наслідувати тих інтонацій, якими розмовляв із нею його батько: "Геть руки від моїх речей"» [9, с. 7]. Дім представ перед нами не тільки і не стільки власне будівлею, а як носій певної атмос-

фери, яку створюють люди, які в ньому мешкають, що й категоризує його як концепт і виявляє його багатошарову структуру.

По мірі розвитку сюжету відбувається розширення концепту «дім», який вже виходить за межі подвійного сприйняття дім – родина, але й охоплює набагато ширші кола, включаючи до свого складу й зовнішній простір. «Будинок у Берліні стояв на тихій вулиці, поруч із ним – інші великі будинки схожої форми, завжди було приємно дивитися на них, бо вони наче скидалися на його дім, але не зовсім, і в них жили інші хлопці, з якими він розважався (якщо вони були друзями) або уникав їх (якщо вони були джерелом неприємностей). Проте новий будинок стояв окремо – посеред порожнього, занедбаного місця, й інших будинків ніде не було видно, а це означало, що інші родини поблизу не жили і не жили інші хлопці – ані друзі, ані схильні до ворожнечі» [9, с. 15]. Затишок і зручність для проживання старого дому протиставлено занедбаності і самотності нового. Дім у Берлині символізує людину, що співіснує з іншими у суспільстві, які схожі на вигляд, однак, мають різні погляди, різні вподобання та різні стосунки. Через концепт «дім» письменник торкається питання існування суспільства, різноманітності його складу як необхідної складової функціонування та розвитку людської спільноти, загального людського дому. Застосувавши прийом контрасту, автор показав самотність і, навіть, приреченість усіх мешканців будинку в умовах відсутності сприятливого оточення.

Концепт «дім» виходить власне за межі дому й сприймається вже як місцевість, як усе те, що оточує людину і створює особливе відчуття занурення у життя або відчуження від нього. «Навколо будинку в Берліні були інші вулиці з великими будинками, і коли ти прямував до центру міста, то зажди проминав людей, які кудись ішли й зупинялися побазікати одне з одним або казали, що їм немає коли зупинятися, не сьогодні, не тоді, коли вони мають зробити тисячу справ. Там були крамниці з яскравими вітринами й фруктові та овочеві кіоски з великими прилавками, наповненими капустою, цвітною капустою, морквою та злаками. Продавали тут також цибулю-порей, гриби, ріпу й розсаду; салат-латук і зелені боби, кабачки й пастернак. Бруно любив зупинятися перед цими прилавками, заплющувати очі й вдихати пахощі городини, відчуваючи, як у голові паморочиться від змішаного аромату зелені та життя. Але навколо нового будинку не було інших вулиць, ніхто тут тебе не проминав і не зупинявся біля тебе, і ніде не було крамниць із прилавками, заваленими фруктами та городиною. Коли він заплющував очі, усе навколо нього ставало порожнім і холодним, наче він опинився в найсамотнішому місці у світі. Ніде – і то в самому його центрі» [9, с. 16]. Подібна деталізація може здатися надмірною, але на наш погляд, це одна з найважливіших цитат тексту, адже саме вона містить головну антитезу твору – бурхливе розмаїття життя протиставлене холодному, застиглому простору.

Рефлексуюча свідомість хлопця наче змішується з поглядом стороннього оповідача, дозволяючи опинитися поруч з Бруно і майже відчути цей контраст, таким чином виникає ефект присутності читача на місті подій. Використання прийому спогадів дозволяє письменнику збільшити відчуття реальності подій, що описуються, з одного боку, а з іншого боку, не потребує надмірно точного фактичного матеріалу, більшою мірою орієнтуючись на імпресіоністичний аспект.

Взагалі, концепт являє собою ментальну одиницю, є елементом свідомості. Інформація з оточуючого нас середовища потрапляє до свідомості, формується у відповідні образи, відфільтровується, переробляється з урахуванням культурного коду і морально-етичних принципів кожної окремої людини. Концепт є своєрідним прошарком, посередником між людиною і реальним світом, являє собою поєднання понятійного, образного і ціннісного аспектів. Яскравим прикладом подібного поєднання є враження хлопчика від їхнього нового дому: «Але щось у новому домі навіювало Бруно думку, що тут ніхто ніколи не сміявся; тут не було з чого ані сміятися, ані радіти» [9, с. 16].

Новий дім став своєрідною розділовою лінією, що відділяє життя людей з красивим садом, з лісом і галявинами, від гнітючих умов концентраційного табору. Символічним є те, що саме з кімнати Бруно видно табір, він намагається зрозуміти, хто ці люди, що вони там роблять і чому там такі погані умови. Бажання зрозуміти, розібратися не полишає хлопця, він не може сказати так, як його сестра: «З мого віконця краєвид набагато кращий» [9, с. 37]. Символічно, що їхні кімнати розташовані з різних боків дому, а концепт «дім» у Бруно розширюється й охоплює концентраційний табір, на існування якого герой не може не зважати. Концепт «дім» у Гретель не включає в себе місце за колючим дротом, вона не зважає на нього, живучі у світі «гарного краєвиду».

Схоже сприйняття концепту «дім» має батько хлопчика: «Дім – не будинок, або вулиця, або місто, або щось таке штучне, як цеглини чи вапно. Дім у тебе там, де перебуває твоя родина, хіба не так?»

[9, с. 44]. Все те, що дорого Бруно батько не вважає головним або цінним, він звужує розуміння дому, замінюючи його родиною. Концепт є індивідуалізованим явищем, яке напряму залежить від сприйняття людиною світу і себе у цьому світі, наявності чи відсутності рефлексуючої свідомості тощо. Бруно має значно ширший концепт, у якому є місце і родині, і будинку, і вулиці, і місту, батько ж не включає усі ці компоненти у свій концепт дому, що, на наш погляд, свідчить про його емоційну обмеженість.

Висновки. Зважаючи на поданий у статті матеріал можна зробити висновок, що роман Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» не ставав об'єктом зацікавленості широкого кола науковців, що безумовно робить його перспективним для подальшого вивчення. Застосування категорії концепту до вивчення цього художнього твору сприятиме поглибленому розумінню і всебічному дослідженню твору, роблячи його предметом крос наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко-Синьоок Г. Джон Бойн «Хлопчик у смугастій піжамі». URL: https://chytay-ua.com/view.php?id=1184 (дата звернення: 25.07.2025).

2. Похилюк О.М., Ільченко А.А. Стратегії фокалізації в романі Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі». *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 жовтня 2024 р. Львів_Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 139–143.

3. Ковпік С. Дитяча свідомість в умовах Голокосту (на матеріалі роману Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі»). *Літературний образ дитинства в часи кризи XX-XXI ст.* : монографія / за ред. К. Якубовської-Кравчик. Варшава, 2021. С. 95–104.

4. Sherwood H. The Boy in the Striped Pyjamas'may fuel dangerous Holocaust fallacies'. *The Guardian. 27 January 2022.* URL: https://www.theguardian.com/world/2022/jan/27/the-boy-in-the-striped-pyjamas-fuels-dangerous-holocaust-fallacies (дата звернення: 25.07.2025)

5. Bayer G. World War II fiction and the ethics of trauma. *Ethics and Trauma in Contemporary British Fiction. DQR Studies in Literature.* 2011. Vol. 48. P. 155–174. DOI: https://doi.org/10.1163/9789401200080_009

6. Іващенко В.Л. Організація ментальності концепту. *Семантика мови і тексту.* Зб.ст. VIII міжнародної наукової конф. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 202–208.

7. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). *Українська мова*. 2009. №1. С. 41–52.

8. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концеп-туальні картини світу : збірник наукових праць*. Київ. 2002. С. 462–470.

9. Бойн Дж. Хлопчик у смугастій піжамі : роман / пер. з англ. В. Шовкуна. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 192 с.

UDC 82-1/09.821.11
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.36

THE MOTIF OF MADNESS IN CONTEMPORARY POETRY

МОТИВ БОЖЕВІЛЛЯ В СУЧАСНІЙ ПОЕЗІЇ

Tombulatova I.I.,
orcid.org/0000-0002-2396-2902
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies
Odesa I.I. Mechnikov National University

The article deals with the problem of the motif of madness in contemporary poetry. Still, it must be stated that madness, in fact, can be the topic of literary text, an important feature of the character, it may help to create a twist in the plot or show abnormal state of mind. All of that, of course, enriches literary texts in senses, gives additional meanings, creates quite a complicated construction of a text. Currently, in humanities the majority of studies in philosophy and art / literary studies on the issue of madness are based on the scientific works by Michel Foucault, that is why his ideas are presented in the actual article as pivotal ones. The concept of madness is frequently associated with mortality and mystery, illness, delusion, tragic and even comic features. This short research explores the way the concept of madness influenced literature: classic and contemporary. The attention was paid to the traditional representations of features of madness in the characters created by William Shakespeare and Edgar Allan Poe. Evidently, one of the most important points here is the correlation between madness and Thanatos (so-called Death Drive) as they both mean changing the reality (life) and as a result the end of it. But mostly the article is dedicated to the motif of madness in contemporary poetry with the reference to the literary texts written by Charly Cox, Olivia Gatwood and one of the most popular poets of contemporary literature – Atticus. Obviously, the motif of madness in literature / poetry nowadays is the mixture of traditional features and new ones, that makes it a unique one. The article represents the way the motif of madness is implemented into the poetic texts, which codes it contains and, furthermore, what interpretations may be found out while working on the analysis of the literary texts which involve the motif of madness.

Key words: motif, contemporary literature, poetry, code, image, interpretation, text, concept, madness, art.

У статті йдеться про проблему мотиву божевілля в сучасній поезії. Ба більше, слід зазначити, що божевілля насправді може бути темою літературного тексту, важливою особливістю персонажа, мотив божевілля може допомогти створити сюжетну ситуацію або показати (не)нормальний стан душі персонажа. Все це, звичайно, збагачує зміст літературних текстів, надає додаткових відтінків та значень, створює досить складну конструкцію тексту. Сьогодні в гуманітарних науках більшість досліджень з філософії та мистецтвознавства / літературознавчих досліджень з питань теми божевілля ґрунтуються на наукових роботах Мішеля Фуко, тому його ідеї представлено у цій статті як ключові. Концепція божевілля часто пов'язана з темою смерті та таємницею, хворобою, маренням, трагічними та навіть комічними рисами. Це коротке дослідження досліджує те, як концепт божевілля вплинув на літературу: класичну та сучасну. Увагу було приділено традиційним уявленням про безумство в конструюванні структури персонажів, створених Вільямом Шекспіром та Едгаром Алланом По. Очевидно, що одним із найважливіших моментів тут є співвідношення між божевіллям і Танатосом (тяжінням до смерті), оскільки вони означають зміну реальності та, в результаті, кінець. Але, найістотніше, статтю присвячено мотиву божевілля в сучасній поезії з посиланням на літературні тексти, написані Чарлі Кокс, Олівією Гатвуд та одним із найпопулярніших поетів у сучасної літературі – Аттікусом. Вочевидь, мотив божевілля в літературі / поезії наразі – це суміш традиційних особливостей та нових рис, що робить його унікальним. Стаття репрезентує способи реалізації мотиву божевілля в поетичніх текстах, як його кодовано, і, крім того, які інтерпретації може бути декодовано під час роботи над аналізом літературних текстів, що передбачають наявність мотиву божевілля.

Ключові слова: мотив, сучасна література, поезія, код, образ, інтерпретація, текст, концепт, божевілля, мистецтво.

The concept of madness is quite widespread in art in general and in contemporary literature in particular. It has a variety of images and can be implemented into the literary text in a great many of ways, starting from using it as an artistic detail, constructing specific setting or just creating the characters with various mental issues.

Madness in art can be a simple feature of something / somebody or may transform into a symbolic sign to tell an important information about the whole society or historic epoch. As Simona Olaru-Posiar states: “Since ancient times, people have been fascinated by madness. Famous characters from Greek mythology and ancient tragedies are afflicted by this disease, and scholars and philosophers address the phenomenon of madness in their writings” [8; p. 1]. People all over the world both are charmed and frightened by madness, that is why the artifacts dealing with madness are quite popular throughout the whole history of humanity, and they are a solid part of contemporary art as well, elite and mass, in pop culture for instance, such as the movie production, music industry and literature.

Recent literary research deals with the phenomenon of madness as the theme in literature (N. Fridricova "The theme of madness in fiction written in English" [4]), dwelling on the images of madness in different historical epochs (D. Howarth "On the historical depiction of madness in American Literature" [6]), and, of course, as the category of motif (S. Olaru-Posiar "Briefing for a descent into hell: madness as a literary motif in world literature" [8]). All those studies show that scholars in various countries being the representatives of different age and cultural code are still interested in investigating the meaning of madness in literary texts, in psychology of creative process and writers` / narrators` creative destinies.

The **main goal** of the actual article is to prove that the motif of madness is still an important one in the literature, exactly – poetry, of the XXIst century and explore the role and functions of this motif, its traditional and new features and the way it is incorporated into contemporary poetry.

Main part of the article. Madness is the object of study for lots of philosophers and art / literature researches and has its own history of investigating in humanities. N. Fridicova writes: "Madness with its comic ad tragic aspects has always been attracting people's attention and since literature has appeared, the authors have begun to reflect this interest in their works. This literary heritage enables us to follow the fascination with madness through the history. As Jose Barchilon says in the introduction to Michel Foucault`s Madness and Civilization: "Folly is so human that it has common roots with poetry and tragedy; it is revealed as much in the insane asylum as in the writings of a Cervantes or a Shakespeare, or in the deep psychological insights and cries of revolt of a Nietzsche… fascinating as Renaissance men found it – they painted it, praised it, sang about it – it also heralded for them death of the body by picturing death of the mind. (Foucault 1965, vi)". He continues saying that many of the literary works dealing with madness portray it as an existing social phenomenon which is an inevitable part of the human condition. In each of these works we can observe the theme of madness in its time and from proper social perspective of the period" [4; p. 7]. Studies of M. Foucault are also important for the research of B. Songzi and Q. Mingli, they declare that: "To differentiate madness with mental illness, Foucault pointed that "madness becomes the name for a condition which expresses a basic, not to say cosmic, lack, while mental illness is the term used to describe how society conceives of, and controls, madness", from which he implied that madness defined as mental illness was the symbol of under domination, because "the denouncing of madness became a general form of moral critique" in western culture. Faced with the situation, madness was rectified to be the expression of certain universal truths lacking in society, which is also the foundation of his discussion on madness and literature" [9; p. 253]. It is necessary to state that madness is an inevitable part of literature both classic and contemporary and writers / poets implement this theme / concept / motif in various aspects of literary texts notwithstanding the genre or historical period. For instance, the research " Symptoms of disorder. Reading madness in British literature, 1744–1845" deals with the analysis of the texts written by Ch. Smart and W. Cowper, W. Blake, S.T. Coleridge, Tennyson [7], N. Fridricova analyzes the works created by Edgar Allan Poe, Wilkie Collins, Doris Lessing, Jean Rhys [4]. It proves that madness has been in great demand among the writers throughout history of literature. E. Brason proposes such an idea: "Madness has long been a popular theme for literature, featuring as a trope of horror, mystery, tragedy and comedy genres in varying degrees of amplitude. The topic has provided a significant access point for analyzing historical, socio-political and cultural issues as it addresses controversial themes of alienation and criminality as well as philosophical theories of perception and consciousness. As a result, studies on the representation of madness in literature have been dominated by historical approaches that focus directly on social, political, philosophical and psychoanalytical interpretive models" [2; p. 2].

The best examples to focus on madness in classic literature are the creative pieces by W. Shakespeare and E.A. Poe. E. Brason writes: "Madness has plagued the minds of some of the most intriguing and iconic characters of literary history. Shakespeare`s famous mad characters: Hamlet, King Lear and Macbeth of the eponymous plays are the earliest examples from English Literature. His characters descend, true to tragic form, from noble heights to deplorable lows of violence, murder and derangement" [2; p. 4]. That clearly coincides with another idea about his creative works in connection with the madness: "Death always lingers about the kind of madness as a tragic experience, in order to prove this, Foucault made Shakespeare`s works as example. Madness as a tragic experience always causes death and murder in Shakespeare`s works which "… occupies an extreme position in that it is invariably without issue. There is no going back to truth or reason. It opens only onto a tear in the fabric of the world, and therefore onto death. (Foucault, 2006, p. 38)". Undoubtedly, death cannot bring peace or harmony,

while madness will still be alive in the society, no matter how long the death ends, madness stays longer and plays the living role in death. As a result, death and madness form a condition which seems that there is a limit between death and madness, but the limit cannot be transcended. Madness is a tragic experience and death turn into a symbolic relationship, that is, madness continuously tries to transcend the limit of death, while death still insists on confronting with the transcending madness, eventually, the confirmation helps both sides to sustain themselves beings. Therefore, madness as a tragic experience represents the transgression of death" [9; p. 254]. That is close to the research made on E.A. Poe, whose texts on madness are also connected to Thanatos principle, as "Poe`s ability to so accurately describe a serial killer in an age when the phenomenon wasn't yet defined or understood noteworthy. It makes sense that Poe`s serial killer characters have therefore served as the basis for many of those encountered in 20th–21st century fiction. The desire for death, destruction, and pain brings to mind the later psychoanalytic concept of Death Drive"[6]. Dwelling on this later historical period of literature E. Brason studies the range of texts: Ch. Palahniuk`s Fight Club, B. Easton-Ellis` American Psycho ad J. Baville`s The Book of Evidence [2].

Getting to contemporary poetry it must be underlined that theoretically the article deals with the category of motif. Cambridge Dictionary says that motif is "an idea that is used many times in a piece of writing or music" [10]. In contemporary poetry the motif of madness usually correlates not only with illness or death that is traditional but with romantic relationships, shifting from Thanatos (Death Drive) to Eros (Life Drive). The state of illness in this case doesn't cause death but the feeling of the other (alternated) reality, often – delusional or depressive conditions. Still, of course, currently this motif has the features taken from classic literature, for instance, Edgar Allan Poe`s depicting serial killer is implemented into O. Gatwood`s poetry while creating male image who is captured by a desire as a mental disorder "…when a girl`s body / goes still, the men obsessed with our necks, / the men who earned nicknames like Zodiac, / BTK, Ripper, Bone Collector, men who / said they would be gone in the dark. / ultimately, it was a sickness that killed them." [5; p. 145], so in this exact piece it can be seen that the motif has quite a complicated structure as it is motivated by Life Driver (Eros) realized in desire and gets to Death Driver (Thanatos) basically due to mental issue which changes not only the mindset or feeling but the identity of the lyric hero, even names become nicknames, hiding true identities. Interestingly, using namedropping here enriches the story of lyric heroine with the stories from the outside the text, that expands the narrative and involves true crime episodes into the literary text not telling them directly to the reader. Here the motif of madness makes the character/s, involving both Eros and Thanatos at a time, simultaneously blurring not only the identity of the characters but the borders between reality and literature constructing it into one text, that makes it clear (or even more complicated) to great many of people.

Quite different connotations (both positive and negative) can be found in Atticus` poetry. For example, something unusual can be defined as "mad" and it doesn't mean that it must be ill or dangerous, it may be connected with something new or adventurous in a positive way : "Say what you will / but crazy isn't boring" [1; p. 82]. Also, the author uses the motif of madness depicting the creative process, which is widespread in literature as well, he writes: "Poetry at the wrong time is madness / poetry at the right time is magic" [1: p. 186], that can be decoded from the perspective of the author or reader. Actually, the process of creating the literary text is, undoubtedly, co-authorship of both the writer and the reader, but it is rather interesting representation that creative process of writing here is given as madness and sometimes, still, it must be noted, that creative process resembles flow and delusion somehow.

The motif of madness as a pivotal one is implemented into the book "She must be mad" by Charly Cox [3]. Literally, in this case the motif of madness correlates with life changing experiences and, surely, with being in love and the consequences of these experiences. However, it must be stressed that the part of the book "she must be mad" contains the texts of so-called "mind parts", and really have lots of traditional features, referring to illness, as well. Such kind of representation is the text "doctor, doctor, don't help me": "I think I crave rejection / And self-sabotage days / I like the way the taste / in their smokey beer cross haze / I like to feel this empty / to make some time of pain / nothing drives me more crazy / than the breaks of feeling sane" [3; p. 48]. The same connotation of the motif of madness is in the text "dysthymia": "It is uncomfortable blunt language / non apology screens sincere enough / for the screams and swearing / of what it`s made me do / it circles on my tongue / bitter furs and tangs of acid / as I repent on how this thing / that I lost the remote for / could ever make you feel / I didn't love you / in the deepest way I could" [3; p. 72]. As a result, it is clear that the motif of madness here has to be interpreted with reference to metal issues, depression disorder,

etc. Despite, here, in these literary texts, is created the binary opposition "senses – mind" and at the end of the part about madness the writer states: "Your mind is biased / and your brain is blind / there`s still a store of / strength / left in you to find" [3; p. 75]. Thus, it can be interpreted that this "strength" is still in senses as the mind can be biased, blind and mad, wrong.

Conclusions and perspectives. This actual short research shows that the motif of madness in literature is still up-to-date, moreover, it has quite a great history. This motif can be implemented into prose, poetry and drama. The connotations of it may be both positive and negative. The motif of madness is often connected with Death Drive or Life Drive, the concepts of illness, delusion and sometimes mystery or even with the process of creating something.

Still, the meaning and functions of it can be interpreted in traditional literary texts, starting with ancient myths to decoding it in the texts of contemporary literature as writers incorporate the motif of madness in their texts frequently and, in addition, it can be enriched with new features, signs and create unique interpretations. It can also help in research dealing with cultural code of different nations and generations. Any of these aspects of the motif of madness can become the object of study in perspective in various scientific areas of humanities and arts.

REFERENCES:

1. Atticus. The truth about magic. Poems. Headline Publishing Group, London. 2019. 250 p.
2. Brason E. Embedded Madness: Mad narrators and possible worlds. 2019. URL: http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1334201/FULLTEXT01.pdf
3. Cox Ch. She must be mad. HQ, Harper Collins Publishers Ltd, London. 218. 146 p.
4. Fridicova N. The theme of madness in fiction written in English. Masaryk University of Arts, Department of English and America Studies, English Language and Literature, 2008. URL: https://is.muni.cz/th/ylehk/The_Theme_of_Madness_in_Fiction_written_in_English.pdf
5. Gatwood O. Life of the party. If a girl screams & other poems. Doubleday, Penguin Radom House, London. 2019. 155 p.
6. Howarth D. On the historical depiction of madness in American Literature. La piccioletta barca. URL: https://www.picciolettabarca.com/posts/on-the-history-of-madness-in-american-literature
7. Natali I., Volpone A. Symptoms of disorder. Reading madness in British literature, 1744-1845. Cambria Press, Amherst, New York. URL : https://www.researchgate.net/publication/320567116_Perceptions_of_madness_in_the_poetry_of_Christopher_Smart_and_William_Collins#read
8. Olaru-Posiar S. Briefing for a descent into hell: madness as a literary motif in world literature. University Press, Targu Mures, Romania, 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/367989214_Briefing_for_a_Descent_Into_Hell_Madness_as_a_Literary_Motif_in_World_Literature#read
9. Songzi B., Mingli Q. Tragic Experience and critical consciousness: Madness as the presence of transgression. Philosophy Study, April 2020, Vol. 10, No. 4, pp. 252–256. URL: https://www.researchgate.net/publication/341401670_Tragic_Experience_and_Critical_Consciousness_Madness_as_the_Presence_of_Transgression
10. Motif. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/motif

РОЗДІЛ 6
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2:81’1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.37

ДІАЛОГ ЗНАКІВ І СМИСЛІВ: ГЕРМЕНЕВТИКА ТА СЕМІОТИКА В СУЧАСНОМУ АНАЛІЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

THE DIALOGUE OF SIGNS AND MEANINGS: HERMENEUTIC AND SEMIOTIC APPROACHES IN THE CONTEMPORARY STUDY OF UKRAINIAN LITERATURE

Ковальова І.О.,
orcid.org/0000-0002-9056-4744
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»

У статті досліджено потенціал герменевтики та семіотики як взаємодоповнювальних методологічних підходів до аналізу української літератури. Зазначено, що літературний твір постає не лише як естетичний феномен, а й як складна знаково-смислова структура, в якій функціонують архетипи, символи, жанрові коди, культурні коди та історико-наративні моделі. Застосування семіотичного аналізу дозволяє ідентифікувати глибинні структурні елементи тексту, символічні системи та механізми породження значень, тоді як герменевтична перспектива відкриває можливість до багаторівневої інтерпретації смислів у контексті взаємодії між автором, текстом і читачем.

На прикладах творів Лесі Українки, Ліни Костенко, Оксани Забужко, Юрія Андруховича проаналізовано, як ці два підходи взаємодіють у процесі осмислення літературного тексту: від виявлення смислових кодів до їхнього переосмислення через призму культурного, історичного та особистісного досвіду. Розглянуто теоретичні засади герменевтики (Г.-Ґ. Ґадамер, П. Рікер) та семіотики (Ф. де Соссюр, Ч. Пірс, Ю. Лотман), а також українські інтерпретаційні практики, представлені у працях М. Зубрицької, Т. Гундорової, Н. Зборовської. Окреслено роль герменевтично-семіотичної парадигми в осмисленні таких проблем, як національна ідентичність, колективна пам’ять, постколоніальна травма та феміністичне прочитання.

Окрему увагу приділено впливу цифрової культури на трансформацію тексту й інтерпретаційних стратегій у добу гіпертекстуальності, мультимедійності та нових форм рецепції. У висновках обґрунтовано доцільність і перспективність подальшого розвитку герменевтично-семіотичної парадигми як ефективного інструменту сучасного літературознавчого аналізу, здатного враховувати як структури смислу, так і динаміку їх розуміння.

Ключові слова: українська література, герменевтика, семіотика, інтерпретація, текст, смисл, знак.

The article explores the potential of hermeneutics and semiotics as complementary methodological approaches to the analysis of Ukrainian literature. It argues that a literary work should be viewed not only as an aesthetic phenomenon but also as a complex system of signs and meanings, involving archetypes, symbols, genre codes, cultural codes, and historical-narrative models. Semiotic analysis enables the identification of deep structural elements within the text, symbolic systems, and mechanisms of meaning generation, while the hermeneutic perspective provides a framework for multi-level interpretation in the context of the interaction between author, text, and reader.

Using examples from the works of Lesia Ukrainka, Lina Kostenko, Oksana Zabuzhko, and Yurii Andrukhovych, the article analyzes how these two approaches interact in the process of interpreting literary texts–from identifying semantic codes to reinterpreting them through the lens of cultural, historical, and personal experience. Theoretical foundations of hermeneutics (H.-G. Gadamer, P. Ricoeur) and semiotics (F. de Saussure, C. Peirce, Y. Lotman) are examined, along with Ukrainian interpretative practices as represented in the works of M. Zubrytska, T. Hundorova, and N. Zborovska. The article outlines the role of the hermeneutic-semiotic paradigm in addressing key issues such as national identity, collective memory.

Special attention is given to the impact of digital culture on the transformation of the text and interpretive strategies in the era of hypertextuality, multimedia, and new forms of reception. The conclusion substantiates the relevance and potential of further developing the hermeneutic-semiotic paradigm as an effective tool for contemporary literary analysis, capable of accounting for both the structures of meaning and the dynamics of their understanding.

Key words: Ukrainian literature, hermeneutics, semiotics, interpretation, text, meaning, sign.

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві спостерігається посилений інтерес до інтерпретаційних стратегій, що поєднують різні методологічні підходи. Герменевтика та семіотика виступають як дві ключові парадигми розуміння художнього тексту: перша зосереджується на процесі осмислення й розуміння смислів, а друга – на аналізі знакової структури тексту та

його кодів. Їхній міждисциплінарний діалог особливо актуалізується в українському контексті, де літературний текст є не лише естетичним феноменом, а й простором національної ідентичності, історичної пам'яті, культурної травми. Поєднання герменевтичного й семіотичного підходів дає змогу побачити українську літературу як багатошарову структуру, відкриту до множинності інтерпретацій, символічних прочитань і культурних контекстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському літературознавстві герменевтика репрезентована в працях М. Зубрицької [1], Т. Гундорової [2], М. Ільницького [3, 4], В. Моренця [5], Н. Зборовської [6] та ін. Семіотичний аналіз активно розроблявся в межах школи Ю. Лотмана [7], а в українському контексті його елементи є в працях О. Клековкіна [8], Ю. Шереха [9]. Зарубіжний науковий дискурс представлений працями Г.-Ґ. Ґадамера [10], П. Рікера [11], Р. Барта [12], У. Еко [13], які стали основою для розвитку інтерпретаційних моделей в літературознавстві загалом.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження потенціалу герменевтичного та семіотичного підходів у сучасному аналізі української літератури, а також виявлення можливостей їхнього синтезу для інтерпретації складних художніх текстів.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, герменевтика як філософська та літературознавча дисципліна має давню традицію, що бере початок з античних часів, однак системне оформлення вона здобула в новочасній філософії, особливо в працях Ф. Шляєрмахера [14], В. Дільтея [15], Г.-Ґ. Ґадамера [10], П. Рікера [11]. Якщо в класичній традиції герменевтика виконувала функцію тлумачення релігійних і правових текстів, то у XX столітті вона трансформувалася в універсальну теорію розуміння людського буття через текст і мову. Основним поняттям герменевтики є інтерпретація, яка постає як динамічний процес осмислення тексту. Г.-Ґ. Ґадамер [16] вводить концепцію «злиття горизонтів» – горизонту автора й горизонту читача, що вказує на неможливість об'єктивного прочитання, адже кожна інтерпретація зумовлена історичною, культурною та індивідуальною перспективою інтерпретатора. П. Рікер [11], зокрема, акцентує на наративній ідентичності та ролі мови як простору формування смислів. Герменевтичний метод вимагає не тільки прочитання тексту, а й глибокого занурення в його історичний, соціальний та екзистенційний контекст, що робить його особливо продуктивним у вивченні літератури як дзеркала часу та колективного досвіду.

Семіотика, як наука про знаки та знакові системи, відкриває можливості для аналізу художнього тексту як складної структури, побудованої на взаємодії знаків за визначеними правилами. Її теоретичну основу становить концепція знака як поєднання означника (матеріальної форми) та означуваного (смислу), яку вперше систематизував Ф. де Соссюр [17]. Чарльз С. Пірс [18] розширює це уявлення, запропонувавши тріадну модель знака, яка включає знак, об'єкт, інтерпретанта, що вказує на динамічний процес тлумачення значень. У літературознавчому контексті важливими стали структуралістські ідеї Ю. Лотмана [7], зокрема концепція тексту як частини семіосфери – цілісного культурного простору, де кожен елемент набуває значення через свою взаємодію з іншими. У постструктуралістській парадигмі (Р. Барт, Ж. Дерріда) семіотика зміщує акценти з пошуку стабільного значення на підкреслення полісемії, нестабільності смислів і відкритості тексту до множинних інтерпретацій. Водночас у межах сучасного літературознавства семіотичний підхід зосереджується на аналізі символіки, мотивів, наративних структур, жанрових кодів та інтертекстуальних зв'язків, що дозволяє розглядати художній твір як складну комунікативну систему, вбудовану в ширший культурний контекст.

Попри спільну мету – інтерпретацію тексту, герменевтика й семіотика реалізують її по-різному. Герменевтичний підхід акцентує на змістовому наповненні тексту, суб'єктивному акті розуміння, враховуючи історичний контекст, авторську інтенцію та очікування читача. Натомість семіотика орієнтується на формальну структуру тексту, його знакову природу, коди та функціонування у системі культури, що дає змогу виявляти глибинні механізми смислотворення. Герменевтичний метод більше апелює до філософії, досвіду, суб'єктивності, тоді як семіотичний тяжіє до лінгвістики, логіки, аналітики. Обидва методи мають свої сильні сторони й обмеження, однак саме їхнє поєднання дозволяє створити багатовимірне прочитання тексту: водночас як знака і як смислу. Слід зазначити, що в сучасних гуманітарних науках дедалі частіше простежується тенденція до інтеграції герменевтичного й семіотичного підходів.

Українське літературознавство також рухається в цьому напрямі. Дослідники намагаються поєднати формальний аналіз тексту з розкриттям його глибинних сенсів, національних архетипів, культурних кодів. Отже, герменевтична семіотика

постає як ефективна методологічна основа для аналізу літературного твору як багатозначного культурного феномена.

Безумовно, українська література, як і будь-який культурний феномен, функціонує як знакова система, у межах якої текст постає не просто як вербальна форма, а як комплекс знаків, що відсилають до ширшого культурного, національного й історичного контексту. З позицій семіотики літературний твір є структурованою системою кодів (мовних, жанрових, стилістичних, символічних), через які реалізується авторський задум. У контексті української літератури це особливо помітно в тому, як тексти формують національну ідентичність через образи, символи, міфологеми (наприклад, козацтво, матір-Україна, земля, хрест, дорога, дім). Наповнення цих знаків значенням залежить від культурного коду, до якого апелює автор, і від здатності читача цей код розпізнати.

Одним з найбільш ефективних семіотичних інструментів є аналіз символіки та архетипів, які становлять глибинний рівень літературного тексту. У творах українських письменників XIX–XXI ст. широко використовуються архетипічні образи матері, сина, мандрівника, пророка, що відкривають багатий інтерпретаційний потенціал. Наприклад, у прозі О. Кобилянської [19] образ жінки постає як архетип метафоричної сили та трагізму, тоді як у романах Ю. Андруховича [20] смислова багатозначність вибудовується через гру з культурними кодами Центральної Європи, використання літературних цитат, інтертекстуальних алюзій і пародій. Водночас В. Шевчук [21] у своїй творчості активно залучає барокові коди, символіку світла й темряви, містичні мотиви, що зчитуються як система знаків із зашифрованим морально-філософським змістом.

Семіотичний підхід також дозволяє розглядати наратив як структуру знаків, де сюжет, персонажі, простір і час функціонують як окремі елементи єдиної знакової системи. Наприклад, образ дороги в українській прозі часто виступає як семіотичний код трансформації, ідентичнісного вибору або духовного випробування (у творах В. Шевчука [21], Т. Прохаська [22], О. Забужко [23], [24]).

Простір у літературі також має семіотичний вимір: місто й село, межа, дім, кладовище – всі ці локації несуть символічне навантаження, яке визначається культурним контекстом. У поезії Л. Костенко [25, 26] образ Києва – це не лише географічне місце, а символ історичної пам'яті й духовного центру. Семіотичний аналіз дозволяє побачити, як літературний текст «працює» як система знаків, які взаємодіють між собою і з культурними контекстами читача. Це відкриває нові горизонти для інтерпретації українських текстів не лише як літературних творів, а як носіїв і продуцентів культури, що передають закодовані в знаках цінності, уявлення, ідентичності.

У межах герменевтичної парадигми центральним принципом аналізу літературного твору є ідея історичності розуміння. Згідно з концепцією Г.-Ґ. Ґадамера [16], кожен акт інтерпретації відбувається в певному історичному, культурному та особистісному контексті, який формує «горизонт» інтерпретатора. Зустріч із текстом – це злиття горизонтів автора і читача, що не лише дає змогу зрозуміти первинний смисл, а й актуалізувати нові значення в змінених соціокультурних умовах. Наприклад, у цьому контексті герменевтичне прочитання твору Лесі Українки «Кассандра» [27] відкриває не лише її модерністське переосмислення античного міфу, а й дозволяє побачити екзистенційний досвід жінки-пророчиці як метафору для сучасного інтелектуала, який прагне прорватися крізь байдужість суспільства.

Герменевтика розглядає літературний текст як відкриту структуру, у якій значення не є сталими, а вибудовуються в процесі читання. Інтерпретація стає діалогом між текстом, автором і читачем. Текст у цьому випадку – не мертва форма, а жива комунікативна подія, що відбувається щоразу заново. Читач виступає як активний учасник смислотворення, долучаючись до розкриття пластів значення, які не є очевидними або актуальними в момент написання. Наприклад, у творах О. Забужко *(*«Польові дослідження з українського сексу» [23]*,* «Музей покинутих секретів» [28]) саме герменевтична призма дозволяє побачити складну архітектоніку особистісного і національного досвіду, переплетіння інтимного й історичного, ідеологічного й тілесного. Слова і мотиви, які авторка вкладає в уста персонажів, постають як поліфонічне поле значень, що розкривається по-різному залежно від рівня культурної підготовки та чутливості читача.

Сучасне українське літературознавство активно використовує герменевтику для інтерпретації творів, в яких простежуються історичні, міфологічні, екзистенційні коди. Так, М. Ільницький [4] у своїх есеях *(*«Читаючи, перечитуючи…») демонструє, як зміна історичного контексту впливає на розуміння творчості І. Франка, П. Тичини, В. Стуса. Т. Гундорова [2] застосовує герменевтичний підхід у поєднанні з феміністичною критикою до прочитання творів українських авторок як таких, що артикулюють

альтернативні історії й досвіди. Водночас інтерпретація романів Ю. Андруховича [20] через призму герменевтики дозволяє виявити постмодерну гру з традицією, діалог із класичними канонами та іронічне переосмислення історичних наративів. У такий спосіб герменевтичний аналіз дозволяє говорити не лише про зміст твору, а й про його позиціювання в культурному полі, про ті способи, якими текст веде діалог зі своїм середовищем.

За сучасною герменевтикою, читач – не пасивний споживач смислів, а активний їхній творець. Саме через інтерпретацію читач «оживляє» текст, надає йому нових значень, вкорінює його в нові контексти. У цьому сенсі українська література XX–XXI століть – це не лише художні твори, а й місця пам'яті, ідентичності, культурної полеміки. Постколоніальний досвід, травматична історія, мовна політика, гендерна проблематика – все це стає об'єктом інтерпретацій, які потребують не лише аналітичного, а й емпатійного розуміння. Тож, безумовно, герменевтика в українському контексті виконує не лише літературознавчу, а й соціокультурну функцію, сприяючи рефлексії над національним досвідом через текст.

У сучасному гуманітарному знанні все більше утверджується уявлення про необхідність інтеграції методологій. Поєднання герменевтики та семіотики дозволяє не лише формально описати текстову структуру (як у класичній семіотиці), а й зрозуміти глибинні смисли, вкорінені в культурний, філософський, історичний та індивідуальний досвід. Семіотика надає інструменти для аналізу знакових систем, символів, мотивів і кодування смислів, а герменевтика – для осмислення їх значення у контексті діалогу між автором і читачем, між історичним минулим і сучасністю. Такий інтегративний підхід особливо ефективний при аналізі складних, полісемантичних текстів, які активно використовують інтертекстуальність, іронію, культурні алюзії (наприклад, тексти Ю. Андруховича, О. Забужко, Л. Дереша). У таких випадках лише структурний аналіз не дає повного уявлення про функціонування тексту в комунікативному та культурному просторі.

На практиці інтердисциплінарний підхід до аналізу тексту активно реалізується в сучасному українському літературознавстві. М. Зубрицька у книзі «Homo legens: читання як соціокультурний феномен» [1] наголошує, що читання є актом соціокультурної комунікації, де текст постає не як замкнена структура, а як простір зустрічі смислів і знаків. Вона підкреслює важливість розуміння тексту не лише як мовної конструкції, а як явища культури, зумовленого горизонтами читача. Т. Гундорова [2] у своїх працях поєднує герменевтичний аналіз із елементами культурної семіотики, зокрема при аналізі фемінного письма, маскулінної кризи, наративів тілесності. Її підхід демонструє, як культурні коди та знаки взаємодіють із індивідуальною чуттєвістю та ідеологією. Н. Зборовська [6] розробляла психоаналітично-герменевтичну інтерпретацію, поєднуючи архетипний аналіз, семіотику міфу та гендерні прочитання. Її інтерпретації жіночих образів у прозі О. Кобилянської, Лесі Українки або О. Ульяненка ілюструють, як значення народжуються на перетині знака, несвідомого й історичної травми.

Постмодерна українська проза є особливо продуктивним матеріалом для аналізу з позицій інтегрованої герменевтично-семіотичної перспективи. Її характерні риси – інтертекстуальність, іронія, мовна гра, деконструкція канону – створюють багаторівневі знакові структури, що одночасно апелюють до читача й кидають виклик усталеним формам інтерпретації. Наприклад, роман Ю. Андруховича «Перверзія» [29] може бути прочитаний як семіотичний лабіринт, де кожен мотив або алюзія виконує функцію знака, що відкриває новий культурний контекст. Проте лише герменевтичне занурення в текст дозволяє зрозуміти його іронічну гру зі «священними» смислами культури з позицій пострадянської ідентичності.

У добу цифрової культури змінюється не лише форма тексту, але й парадигма інтерпретації. З'являються нові типи знаків (візуальних, гіпертекстуальних, мультимедійних), що доповнюють традиційне письмо, відкриваючи нові шляхи інтерпретації. Герменевтичне розуміння більше не обмежується лінійним читанням, а включає взаємодію з текстами через гіперпосилання, візуальні знаки, реакції в цифрових спільнотах. Водночас семіотичні аспекти посилюються, адже новітні тексти активно працюють із знаковими кліше, візуальними символами, культурними кодами. «Семіотичний підхід дозволяє розглядати літературу як структуровану знакову систему, де переплітаються універсальні смисли з локальними культурними кодами» [30, с. 47]. У цьому контексті цифрова герменевтика як новий дослідницький напрям стає необхідною відповіддю на виклики постдрукарської доби.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження з'ясовано, що поєднання герменевтики та семіотики як методологічних стратегій аналізу художнього тексту відкриває нові можливості для осмислення української літератури як багаторівневої знаково-смислової системи.

Якщо семіотика дає змогу виявити структурні особливості тексту, його символіку, коди, жанрові й інтертекстуальні зв'язки, то герменевтика дозволяє глибоко інтерпретувати ці елементи, враховуючи історичний, культурний, екзистенційний і читацький контекст. Герменевтично-семіотичний аналіз є потужним інструментом розкриття культурної складності української літератури та її здатності продукувати нові смисли в різних історико-культурних умовах. Подальші дослідження можуть зосередитися на вивченні мультимодальних текстів, цифрової літератури та на розробці інтердисциплінарної герменевтики в українському гуманітарному знанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зубрицька М. Homo Legens: Читання як соціокультурний феномен. Львів: Літопис, 2004. 352 с. 33.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. К.: Критика, 2005. 264 с.
3. Ільницький М. Світогляд і талант: Творчість М. Вінграновського. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 3. С. 15–24.
4. Ільницький М. У фокусі віддзеркалень: Статті. Портрети. Спогади. Львів: ЛНУ, 2005. 552 с.
5. Моренець В. П. Національні шляхи поетичного модерну першої половини XX ст.: Україна і Польща. К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2002.
6. Зборовська Н. Естетичне вбивство жінки (за новою книгою Тарнавського «6х0»). *Сучасність.* 1999. № 3. 327 с.
7. Lotman Y. M. Universe of the mind: A semiotic theory of culture (A. Shukman, Trans.; U. Eco, Ed.). London: I.B. Tauris. 1990.
8. Клековкін О. Містерія у ґенезі театральних форм і сценічних жанрів: Навч.посібник. Київ. держ. ін-т театр. мистец. ім. І.К.Карпенка-Карого. К., 2001. 256 с.
9. Шерех Ю. Друга черга: Література. Театр. Ідеології. [Нью-Йорк]: Сучасність, 1978. 392 с.
10. HansGeorg Gadamer. Hermeneutik I. Wahrheit und Methode, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990.
11. Ricoeur Paul. Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action, and Interpretation. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1981.
12. Barthes Roland. Translated by Richard Miller; preface by Richard Howard. Oxford: Blackwell, 1990.
13. Eco Umberto. A Theory of Semiotics. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1976.
14. Schleiermacher Friedrich. Hermeneutics and Criticism: And Other Writings. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
15. Dilthey Wilhelm. Wilhelm Dilthey: Selected Works, Vol. IV: Hermeneutics and the Study of History. Edited by R. A. Makkreel & F. Rodi. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996.
16. Gadamer, Hans-Georg. Truth and Method. Translated by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall. 2nd rev. ed. New York: Continuum, 2004.
17. Saussure, F. de. Course in general linguistics. New York. 1959: Philosophical Library.
18. Peirce Charles S. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931–1958.
19. Кобилянська О. Вибрані твори. Харків : Фоліо, 2003. 607 с.
20. Андрухович Ю. Вибрані твори. Київ : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2013. 720 с.
21. Шевчук В. Вибрані твори: У 2 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1–2.
22. Прохасько Т. НепрОсті. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 144 с.
23. Забужко Оксана. Польові дослідження з українського сексу. Київ: Факт, 1996. 256 с.
24. Забужко Оксана. І знов я влізаю в танк.... Київ: Основи, 2016. 272 с.
25. Костенко Л. Триста поезій. Київ: Український письменник, 2007. 512 с.
26. Костенко Л. Над берегами вічної ріки. Київ: Веселка, 1986. 128 с.
27. Українка Леся. Кассандра. *Поеми і драми*. Київ : Мистецтво, 1980. С. 147–238.
28. Забужко О. Музей покинутих секретів : роман / О. Забужко ; оформл. Ростислав Лужецький. 2-ге вид., доп. Київ : Комора, 2019. 829 с.
29. Андрухович Ю. І. Перверзія: роман. Київ: Критика, 2006. 286 с.
30. Ковальова І.О. Герменевтична та семіотична перспектива міжкультурної комунікації в українській літературі: стратегія взаєморозуміння в умовах глобалізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* Томі 36 (75) № 4, 2025. С. 45–52.

УДК 821.161.2’367.62
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.38

ІДЕОЛОГІЧНІ ПРИСВЯТИ Й СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА 1920–1930 РОКІВ)

IDEOLOGICAL DEDICATIONS AND SYMBOLIC CAPITAL (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE 1920S–1930S)

Скорина Л.В.,
orcid.org/0000-0002-7023-9063
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Традиційно присвяти трактуються як жест вдячності, дружби, кохання, своєрідна форма гри з адресатом і читачами, один із способів включення твору в систему міжтекстової комунікації. Актуальність цієї студії зумовлена потребою оновлення методологічних підходів до вивчення присвят в українському літературознавстві, а також поглиблення уявлень про особливості функціонування цього паратекстового елемента у творах українських письменників 1920–1930 років. Мета статті – проаналізувати ідеологічні присвяти у творах українських письменників 1920–1930 років крізь призму поняття «символічний капітал». Найхарактерніша прикмета літературного поля 1930-х рр. – різке зростання кількості ідеологічних присвят. Персональні, колективні й неособові присвяти чітко відображають ієрархію тоталітарної спільноти, на верхньому щаблі якої – присвяти «вождям» Леніну й Сталіну, сходинкою нижче – дедикації партійним радянським (С. Кірову, С. Орджонікідзе, Г. Петровському) й закордонним (Г. Дімітрову, Сако й Ванцеті) діячам, революціонерам – борцям за соціальну справедливість, ще нижче – присвяти військовим і співробітникам каральних органів, комсомольцям, робітникам (ударникам), селянам (комунарам і колгоспникам). Поширюється традиція присвячувати твори черговій річниці революції, партійним і комсомольським з’їздам, заводам, промисловим регіонам, колгоспам тощо. Якщо на початку 1930-х рр. такі поезії штампували переважно графомани «від плуга й станка», то наприкінці десятиліття після двох хвиль репресій ці присвяти з’явилися й у творчості класиків (зокрема М. Рильського). Це зумовлено прагненням письменників здобути прихильність партійних діячів і в такий спосіб захиститися від можливих репресій, засвідчити лояльність до влади й здобути «символічний капітал», який можна буде конвертувати в премії, посади, звання, матеріальні цінності.

Ключові слова: присвята, дедикаційний заголовок, літературне поле, українська література 1920–1930 років, тоталітаризм, сталінські репресії, символічний капітал.

Traditionally, dedications are considered to be a sign of gratitude, friendship, love, a kind of game with the addressee and readers, one of the ways to include the work in the system of intertextual communication. The relevance of this research is due to the need to update methodological approaches to the study of dedications in Ukrainian literature, and besides, to deepen understanding of this paratextual element functioning in the works of Ukrainian writers of the 1920s–1930s. The purpose of the article is to analyze the ideological dedications in the works of Ukrainian writers in 1920–1930 through the prism of the concept of “symbolic capital”. The most characteristic feature of the literature of the 1930s is a sharp increase in the number of ideological dedications. At the top are dedications to the “leaders” Lenin and Stalin, a step below there are dedications to Soviets party activists and revolutionaries (S. Kirov, S. Ordzhonikidze, G. Petrovsky) and foreign party activists and fighters for social justice (G. Dimitrov, Sacco and Vanzetti), lower there were dedications to the military bodies and members of punitive authorities, Komsomol members, workers (labour strikers), peasants (communards and collective farm workers). There is a tradition of dedicating to the next anniversary of the revolution, party and Komsomol congress, factories, industrial regions, collective farms, etc. At the beginning of the 1930s, such poems were stamped mainly by graphomaniacs “from the plough and machine”; but after two waves of repression, they also appeared in the works of the “classics” (in particular, M. Rylskyi). This is due to the desire of writers to win the favor of party officials and to protect themselves from possible repressions this way, to prove loyalty to the authorities and to acquire “symbolic capital”, which can be converted into prizes, positions, titles, and material values. Ideological dedications, divided into personal, collective and non-personal, clearly reflect the hierarchy of the totalitarian community.

Key words: ideological dedications, dedicatory title, literary field, Ukrainian literature of the 1920s–1930s, totalitarianism, Stalinist repressions, symbolic capital.

Українське письменство 1920-х років широко представлене в дослідницькому полі сучасного літературознавства, натомість літературні артефакти 1930-ті обділені увагою як «ідеологічно заангажовані», «кон’юнктурні», «естетично маловартісні», «графоманські» тощо. Водночас ці твори презентують дослідникам цікавий матеріал для розуміння механізмів функціонування літератури в умовах ідеологічного тиску, репресій і прогресуючого тоталітарного контролю. Сучасне осмислення забутих чи маргіналізованих текстів 1930-х років сприяє формуванню цілісного, системного уявлення про розвиток української літератури у ХХ столітті, дозволяє простежити трансформацію поетики й тематичних домінант під тиском ідеології. Особливо промовистими

є ідеологічні присвяти й дедикаційні заголовки, що нерідко приховують внутрішню напругу між офіційною риторикою й особистими переконаннями авторів. На жаль, в українському літературознавстві відсутні системні дослідження особливостей функціонування цього паратекстового елемента в літературних полях 1920 і 1930 років.

Найчастіше вітчизняні літературознавці досліджують присвяти у творчості конкретного письменника, наприклад: Л. Барановича (О. Руда), Т. Шевченка (Л. Бондар, Н. Чамата), І. Франка (Ю. Клим'юк, В. Назарець, М. Челецька), Олени Пчілки й Лесі Українки (Г. Стасюк), О. Олеся (І. Липницька), М. Рильського (О. Савенко), часто – у сув'язі з іншими елементами паратексту (заголовком, епіграфом, передмовою) або ж принагідно – у контексті дослідження поетики певного твору. Зрідка береться до уваги певна група письменників чи історичний період; прикладом цієї тенденції є дослідження О. Курганової «Присвяти до богослужбових видань XVII–XVIII ст. в українській літературі та книжковій культурі доби Бароко». Структуру, типи, функції присвят у теоретичному аспекті вивчали В. Назарець, І. Чемеринська, із зарубіжних дослідників – М.Е. Браун, Р. Гіффорд, С. Колі, Р. Чемберс та ін. Фундаментальний огляд різних видів паратексту здійснив Ж. Женетт у книзі «Пороги». Окреслюючи історію присвят, французький дослідник довів, що витоки цього паратекстового елемента сягають Давнього Риму; у класичну епоху вони нерідко були одним із джерел прибутків письменника, а в XIX ст. з'явилася «проміжна форма» – атрофоване присвятне послання або мотивована присвята, що передбачає коротку характеристику адресата й / або присвячуваного твору [6]. Певний інтерес викликає також дослідження Г. Маркевича «Як раніше присвяти писали» [7], присвячене проблематиці функціонування дедикацій у польській літературі.

У ІІ пол. XX – на початку XXI ст. завдяки застосуванню модерного методологічного інструментарію вивчення дедикацій набуло нових вимірів. З огляду на проблематику цієї статті, на особливу увагу заслуговує дослідження Н. Родрігес-Лоро, зосереджене на присвятах жінкам у драматургії доби Реставрації (1660–1714) [8]. Науковиця проаналізувала драматичні присвяти із застосуванням антропологічної й соціокультурної методології, теорій обміну дарами й нового історизму; здійснила спробу виміряти символічний капітал присвят, розробила каталог дедикативних топосів, визначила стратегії, які використовували автори для встановлення й зміцнення клієнтських відносин.

Актуальність нашої студії зумовлена потребою оновлення методологічних підходів до вивчення присвят в українському літературознавстві, що дозволить поглибити уявлення про особливості функціонування цього паратекстового елемента, розширить уявлення про творчість українських письменників 1920–1930 років. **Мета статті** – проаналізувати ідеологічні присвяти у творах українських письменників 1920–1930 років крізь призму поняття «символічний капітал» (П. Бурдьє). Об'єктом дослідження є твори українських поетів, прозаїків, драматургів 1920–1930-х рр., опубліковані в авторських і колективних збірках, літературних журналах. Предмет дослідження – ідеологічно забарвлені присвяти й дедикаційні заголовки (взяті до уваги з огляду на їхню функціональну подібність).

Виклад основного матеріалу. В українському літературознавстві для позначення творчості письменників 1920–1930-х рр. традиційно застосовують термін «розстріляне відродження», однак літературні поля цих двох десятиліть посутньо відрізняються. 1920-ті – період відносної творчої свободи. Сталінські репресії, згортання українізації, ліквідація літературних організацій і створення Спілки письменників України, нав'язування соцреалізму як єдиного творчого методу зумовили помітну трансформацію літературного поля 1930-х рр. Ці тенденції вплинули й на традицію присвячування. Найхарактерніша прикмета літературного поля цієї доби – помітне зростання кількості ідеологічних присвят (з 57 у творах 1920-х рр. до 116 у творах 1930-х рр.).

З одного боку, ця тенденція зумовлена прагненням письменників (здебільшого молодших) посісти достойне місце в літературному полі, адже, як зазначав П. Бурдьє, «символічна влада й символічний капітал набуваються дотриманням правил гри автономного поля. Символічна влада протиставлена всім формам гетерономної влади, доступ до яких письменники, художники і, ширше, усі набувачі символічного капіталу (...) можуть отримати в нагороду за надавані владі послуги» [5, с. 221]. Економічна функція дедикацій домінувала в європейській літературі класичної доби [див. докл.: 6]. У добу тоталітаризму вона трансформувалася: ідеологічні присвяти, панегірики партії і її «вождям», написання творів із визначеними ідейними параметрами, публічне засудження «ворогів народу» стали дієвими способами накопичення «символічного капіталу». Справжнім адресатом таких присвят була не кон-

кретна особа чи група осіб, а тоталітарна держава, яка формувала правила функціонування літературного поля й розподіляла матеріальні блага.

З іншого боку, зростання частки ідеологічних присвят зумовлене капітуляцією талановитих митців перед тоталітарним режимом. Р.Д. Ліфтон так характеризує цю ситуацію: «Тоталітарне середовище – навіть коли воно не вдається до фізичного насилля – виробляє в кожного страх зникнення або знищення. (...) Людина, звісно, досягає компромісу і поєднує тоталітарне "підтвердження" з незалежними елементами особистісної ідентичності; але вона постійно усвідомлює, що варто їй відхилитися занадто далеко на "помилкову стезю", і її право на існування може бути відібране» [1, с. 355]. Тож учасникам літературного поля доводилося постійно підтверджувати свою лояльність до влади, готовність виконувати завдання, покладені на них партією. У літературному полі 1920-х рр. 31 письменник апелював до таких присвят (у творах М. Бажана, С. Голованівського, І. Дніпровського, В. Поліщука, В. Сосюри, П. Тичини виявлено від 2 до 7 ІП, у решти авторів – по 1 ІП[1]); у 1930-ті рр. ідеологічні присвяти виявлені у творчості 70 літераторів (однак лише у 20 авторів зафіксовано 2 й більше ІП). Коло авторів, які погодилися «обслуговувати» тоталітарний режим, розширилося. Роль лідера у цій групі здобув М. Рильський. У його творах 1920-х рр. не було ідеологічних дедикацій, натомість у поезії 1930-х рр. їх виявлено 9. Після звільнення з-під арешту неокласик погодився стати трубадуром тоталітарної влади.

З огляду на особливості репрезентації адресата ідеологічні присвяти можна поділити на персональні, колективні й неособові. У. Федорів визначила 4 основні типи в пантеоні радянських «героїв»: герой-воїн, герой-робітник, герой-селянин, герой-партійний керівник [4, с. 93]. Ці ж типи фігурують і в переліку адресатів присвят 1920–1930-х рр. Загалом у літературному полі 1920-х рр. зафіксовано 11 *персональних* дедикацій, у творах 1930-х – 38. Активне застосування *колективних* присвят (у літературному полі 1920-х рр. – 41, у творах 1930-х рр. – 57) було віддзеркаленням пропагованого владою принципу колективізму. У тоталітарному суспільстві цей різновид дедикацій був безпечнішим, аніж приватні присвяти, адже навіть ударники й «герої праці» не були застраховані від політичних переслідувань за сфальсифікованими обвинуваченнями. Адресатами персональних і колективних ідеологічних присвят були «революційні народні маси», партійні діячі, військові й співробітники НКВС, комсомольці, робітники, селяни, «вороги народу».

Присвяти борцям за соціальну справедливість, революційним народним масам. У літературі 1920-х рр. зафіксовано 8 таких дедикацій, із них 4 адресовані жителям Західної України, яка після Першої світової війни опинилася в складі Польщі, Румунії й Чехословаччини: «Поневоленій Західній Україні» (В. Сосюра), «Галицькому трудящому люду» (В. Поліщук), «Розстріляній Галичині» (А. Шмигельський), «Братам поза межі» (Д. Загул). До цієї групи також віднесені присвяти «Борцям січневого повстання, робітникам Київських головних майстерень» (Г. Шкурупій), «Присвячується тим, хто в перші героїчні дні революції не кидав своїх форпостів» (Р. Троянкер) тощо. У 1930-ті рр. демонстрація революційності стала необхідним ритуалом для всіх письменників-конформістів. У літературному полі цього періоду виявлено присвяти «Народам радянської землі», «Синам радянської землі», «Народам світу» (М. Рильський), «Поневоленим братам» (Д. Войналович) тощо. Одним із важливих мотивів радянської ідеології був пошук символічних попередників «Великого Жовтня». У літературі 1920-х рр. до цього типу належить присвята «Декабристам» (С. Голованівський), у 1930-ті рр. – «Борцям 1905 р.» (А. Малишко).

На особливу увагу заслуговує присвята «Синам Іспанії» в п'ятій поезії Л. Первомайського з циклу «Моя Іспанія». Твір датований 1936–1939 рр., утім ці роки варто інтерпретувати не як маркери творчого процесу, а як вказівку на історичну подію – Громадянську війну в Іспанії. Її адресатами були прихильники республіканського уряду, які воювали з правими консерваторами на чолі з військовою хунтою. У поезії Л. Первомайського розгортаються два ключові мотиви. Перший – підтримка іспанських революціонерів: «Летіть, мої пісні, окрилені вітрами, / Вам місце є в бою! *Я тут твоїм бійцем, Іспаніє, стою*!» [2, с. 191–192]), – як віддзеркалення позиції СРСР у цьому протистоянні. Війна в Іспанії була широко розрекламована в радянській пресі як один із прикладів реалізації ключової ідеї марксизму-ленінізму – «світової революції». Другий мотив – заклик до іспанських революціонерів брати приклад із СРСР: «Поглянь – над світовою млою, / Одкрита штормовим вітрам, / Стоїть незламною скалою / На радість друзям і на острах ворогам / Народів

[1] Переважна більшість авторів, у яких виявлено по одній присваті цього типу, – це робкори й сількори, яким вдалося надрукувати свої твори в літературних журналах на хвилі задекларованого владою «призову ударників у літературу».

вільних батьківщина вільна! / Що приклад подає тобі, – гартуй свободу в боротьбі!» [2, с. 191–192]. «Інтернаціональні» присвяти – органічна складова соцреалістичного дискурсу.

Присвяти партійним діячам були найвартіснішими для здобуття «символічного капіталу». У літературному полі 1920-х рр. вони нечисленні: виявлено лише три «меморіальні» дедикації («Крові Воровського й тих, що проллють свою в наступний час» у поезії І. Дніпровського «Протест», а також американським анархістам Н. Сакко й Б. Ванцетті у творах Г. Косяченка й М. Семенка) й дві присвяти партійним функціонерам – М. Подвойському (П. Тичина «І од царів і од вельмож») й Т. Гірчакові (В. Сосюра «Поет») як спроба поетів здобути впливових покровителів. У творах, датованих 1930-ми рр., виявлено 9 персональних ідеологічних дедикацій.

Як вказує У. Федорів, «серед образів героїв-комуністів можна спостерігати градацію, адже ця система героїв мала вигляд піраміди, серед щаблів якої вирізняємо героя-вождя (керівник держави), героїв-керівників партії, героїв-рядових членів партії та героїв-комсомольців (молоде покоління партії), між якими вибудовується чітка система взаємовпливу та взаємозалежності» [4, с. 113]. Відповідно до цієї схеми можна вибудувати й ієрархію адресатів присвят: 1) «вождь світового пролетаріату» В. Ленін (І. Калянник «Леніну»); 2) «великий кормчий» Й. Сталін (В. Сосюра «Сталіну», «Вождю»); 3) генеральний секретар виконкому Комінтерну Г. Димитров (С. Крижанівський «Велетень», С. Голованівський «Материні сини»); 4) член Політичного бюро ЦК ВКП(б) Г. Орджонікідзе (В. Сосюра «Серго»); 5) голова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Г. Петровський (П. Тичина «Ти весь земний, міцний»). У цій підгрупі виокремлені меморіальні присвяти «Пам'яті С.М. Кірова» (М. Рильський «Над труною вождя»), «Пам'яті відданого більшовика, товариша по партійній роботі Івана Станіславовича Ясана присвячую» (К. Сторчак «Шлях на гору»).

Поезія В. Сосюри «Сталіну» датована 1937 р. На цей час припадає друга хвиля «великого терору», тож присвята генсеку компартії може бути проінтерпретована як відчайдушний крок поета, котрий у пошуках заступника наважився апелювати до найвищої інстанції. Аби здобути прихильність адресата, В. Сосюра моделює гіпертрофований образ вождя-«титана»: «В тобі світів безсмертна сила, / в тобі любов безсмертна мас» [3, с. 236]. Партійне псевдо адресата неминуче провокує асоціації з металом («Наш вождь із сонця і металу»). Риторична формула «Сталін – це Ленін сьогодні» відлунює в поетичному дискурсі в рядках: «Ти нам продовжив наші крила, / як Ленін в той далекий час». Ліричний герой символічно розчиняється в постаті вождя: «*Ти – ми*. Тому й таке сіяння / з твоїх очей летить до нас»; вдається до тактики самоприниження: «Прийми ж і цей од *мене* спів. / Ні, ні! Від *нас*. Бо я не хочу / ні краплі слави на землі». Спроби олюднити «титанічний» образ Сталіна через інтимізуючі деталі «ніжний наш, великий», «наш вождь смуглявий і безсонний» розчиняються в загальному потоці графоманського славослів'я. Гіпертрофовані панегіричні формули, відверті лестощі, глорифікація ініціатора репресій і Голодомору 1932–1933 рр. – ці та інші застосовані В. Сосюрою прийоми варто розглядати як приклад нееквівалентного обміну дарами. Презентуючи присвяту вождю, поет сподівався отримати захист перед можливими репресіями.

Присвяти комсомольцям. У літературному полі 1920-х рр. виявлений лише 1 приклад – присвята «Комсомолці – Катрі Прокопчук» (С. Голованівський). Натомість у творах 1930-х рр. їх 5. 2 мають меморіальний характер: «Пам'яті комсомольця Варавіна, забитого на посту в лютому 1934 р.» (К. Герасименко) й «Пам'яті Маргарити Вальтер, активістки німецького комсомолу» (О. Левада); ще 3 адресовані комсомольським ватажкам «Живову» (Є. Захар'єв), П. Вишневецькому (Й. Пустинський «Кваліфікація») й В. Мускіну (С. Крижанівський «Чайхана»). Присвяти комсомолу в літературному полі 1920-х рр. виявлені у творах членів «Молодняка» Я. Гримайла («Десятиріччю Комсомолу України присвячую»), Ю. Вухналя («Згаданим у цьому шаржі товаришам, активним комсомольцям – присвячую») й В. Сосюри, який присвятив комсомолу України збірку «Юнь». У першому випадку акт присвячування зумовлений ідеологічними чинниками, у випадку В. Сосюри – невротизованим прагненням засвідчити лояльність до влади. У літературному полі 1930-х рр. виявлено 13 таких присвят у творах і молодих авторів, і визнаних письменників: «Комсомолові України» (Д. Надіїн), «Комсомолії заводу А. Марті присвячую» (В. Мускін), «Христинівському осередку ЛКСМУ поїзних бригад» (Ж. Бакун), «Героїчному ленінському комсомолу» (І. Микитенко) тощо.

Присвяти військовим і співробітникам НКВС. Співвідношення таких дедикацій у літературних полях 1920-х і 1930-х рр. – 2 / 13. Можна припустити, що посилення мілітарного дискурсу

зумовлене поступовим загостренням міжнародної ситуації, посиленням фашизму, пропагованим в СРСР гаслом «експорту революції» до інших країн. У літературі 1920-х рр. привертає увагу присвята «Тому, наймення якого не знаю» у баладі М. Бажан «Про жито й кров» (1924), що віддзеркалює ідеологічний конструкт радянської дійсності – образ «невідомого солдата», який віддав життя заради торжества ідеалів революції. Анонімність, відсутність виразних індивідуалізуючих деталей перетворюють персонажів твору на стереотипних репрезентантів ворогуючих сторін. При цьому більшовик традиційно презентований як герой (гине, але не просить про порятунок), а його опонент-петлюрівець як дикий, п'яний садист (демонізація ідейних опонентів – типова стратегія тоталітаризму).

У літературі 1930-х рр. підгрупу меморіальних дедикацій доповнюють присвяти «Світлої пам'яті славного командарма Михайла Васильовича Фрунзе» (В. Бичко «Перекоп»), «Пам'яті В. Котельникова присвячую» (Т. Левчук «На зміну»), «Пам'яті загиблого героя Хасана, Павла Маленка» (М. Бажан «Мати»). М. Фрунзе помер у жовтні 1925 р., ключовим мотивом присвячування була його участь у Перекопсько-Чонгарській операції в листопаді 1920 р. Присвяти у творах Т. Левчука й М. Бажана пов'язані з історичними реаліями 1930-х рр. Обидва адресати присвят були прикордонниками й загинули на Далекому Сході від рук японців: В. Котельников – 12 жовтня 1935 р., П. Маленко у 1938 р. Популярними адресатами присвят у літературному полі 1930-х були льотчики. Так, В. Чкалову з нагоди його загибелі присвятили свої твори Л. Первомайський і В. Сосюра. До цієї групи примикають присвяти працівникам органів держбезпеки, напр., «Другові – чекістові Леоніду Недолі» (О. Влизько «Мій друг Дон-Жуан»). Їх поява пов'язана з посиленням переслідування «ворогів народу»; у такий спосіб адресанти намагалися здобути прихильність представників репресивної системи. У літературних полях 1920-х і 1930-х рр. виявлені також колективні присвяти «Всім, кого на варті революційних здобутків поставлено» (в усмішці Остапа Вишні «Щоб селянство вас поважало»), «15-й Сівашській дивізії» (Д. Надіїн), «Артшколівцям присвячую» (М. Марченко) тощо.

Присвяти робітникам. Проголошення головним героєм епохи, рушієм історичного процесу пролетаріату спричинилося до постання в українській радянській літературі низки присвят робітникам. Здебільшого вони фігурують у творах колишніх робкорів, які долучилися до літературного поля на хвилі «призову ударників у літературу». У літературному полі 1920-х рр. виявлена лише 1 така присвята, у творах 1930-х рр. – 6. Обов'язковим маркером таких дедикацій є вказівка на трудові досягнення й відзнаки адресатів, напр.: «Дану Степанову – *ударникові* бригади ім. Леніна» (А. Михайлюк «Криворіжжя»), «П. М. Решетнякові – *кандидатові на орден Леніна*» (В. Чигирин «Записки хлопчика»), «*Герою праці* т. Манахову» (О. Конторин «Молот комуни»). Завдяки такому добору адресатів ретранслюється одна з характерних ідеологем доби – «героїчна праця», що тлумачиться не як рутинний процес продукування матеріальних цінностей, а як боротьба, подвиг, що вимагає цілковитого самозречення й підпорядкування завданням і темпам індустріалізації. Завдяки таким присвятам письменники виконували соціальне замовлення партії на глорифікацію «людини праці» й збільшували свій «символічний капітал».

Колективні присвяти трудовим колективам найактивніше представлені у літературному полі 1930-х рр. У творах 1920-х виявлений лише 1 приклад такої присвяти – «Робітникам Донбасу» (М. Шеремет), натомість у літературі 1930-х рр. їхня кількість зросла до 11. Ці присвяти можна поділити на дві групи: 1) колективні означено-особові: «Героям більшовицької п'ятирічки тт. Карташову, Касаурову, Філімонову, Ліхтпарду, Єпіфанцеву та всім гірникам – ударникам третього, вирішального року» (І. Микитенко «Справа честі»); 2) власне колективні: «Ударникам Теплоплаву "Аджарістан" – присвячую» (П. Педа), «Луганським більшовикам, Луганському паротяго-будівельному заводові імені Жовтневої революції, Луганському братові цього заводу, який стане до лав велетнів першої п'ятирічки» (Ю. Яновський) тощо.

Присвяти селянам. Представники селянства в масиві адресатів присвят фігурують рідко: у літературному полі 1920-х рр. таких дедикацій не виявлено; а у творах 1930-х рр. зафіксовано лише 3: абстрактна присвята «Колгоспниці» (Л. Недоля), меморіальна «Пам'яті тов. Аленяки, забитого білобандитами в 1921 році на посту голови комуни» (К. Сторчак) й «Тов. Яковині Гнатові бригадирові 2 бригади Київшоватської с-г. артілі ім. Леніна» (І. Семиволос). Таку тенденцію можна пояснити тим, що «радянська влада сприймала селянина як загрозу. Відтак "перековка" мала на меті знищити селянина як індивідуальність, переламавши в такий спосіб тисячолітню українську культурну традицію» [4, с. 106–107]. Аби уникнути звинувачень у сим-

патії до куркулів, письменники мали чітко окреслювати соціальний статус персонажів як комунарів, колгоспників, бригадирів. «Колективних» дедикацій цього типу в літературних полях 1920-х і 1930-х років виявлено по 5. У 1920 рр. це були присвяти комунарам і комунам як найбільш «прогресивній» формі організації сільськогосподарської праці («Степовим комунам присвята» І. Дніпровського). У літературному полі 1930-х рр. місце комун зайняли колгоспи / колгоспники: «Друзям – кращим ударникам колгоспу "Годжінг" Якобу Вібе, Лені Гінс, Гансу Ізику» (Т. Масенко), «Колгоспникам-бавовноробам Херсонщини» (Т. Масенко), «Федорівському радгоспові присвячується» (А. Панів) тощо.

Присвяти «ворогам народу». Як слушно вказувала У. Федорів, «формування образу ворога відіграє важливу роль у розбудові радянського політичного міфу про СРСР як "велику сім'ю", що мав беззаперечний вплив на масову свідомість» [4, с. 118–119]. У літературному полі 1920-х рр. виявлено 10 таких присвят. Їхні адресати представлені узагальнено-принизливо: «Старцям духу», «Блощицям революції», «Прогнилим закордонцям» (В. Поліщук), «Плюсклим пророкам», «Великим брехунам (відповідь декому)» (П. Тичина), «Фашистам Італії» (І. Цитович). Здавалося б, у літературі 1930-х рр. під впливом репресій кількість присвят ворогам мала би зростати, однак вона, навпаки, зменшилася до 6 («Деяким "полемістам"», «Невірам і т.д.», «Ухильникам», «Попутникам» М. Семенка). Окремо варто згадати дедикаційні заголовки «Ватиканові» (Л. Дмитерко) й «Промпартіям» (М. Семенко) у поезіях, датованих 1930 р. Поява твору Л. Дмитерка зумовлена посиленням антирелігійної пропаганди в СРСР. Поезія М. Семенка віддзеркалила спровокований тоталітарним режимом психоз, пов'язаний із виявленням і знешкодженням «шкідників», які нібито намагалися зруйнувати радянську промисловість. Формально ці присвяти різні, однак їх об'єднує спільний реальний адресат – влада, яка розподіляла «символічний капітал».

Характерною прикметою епохи стала поява неособових присвят. У літературному полі 1920-х рр. зафіксовано 5 дедикацій цього типу, у творах 1930-х рр. їх кількість зросла до 21. Письменники присвячували свої твори:

– черговій річниці революції: «Першому десятиріччю» (І. Микитенко), «Дванадцятому Жовтневі» (Л. Чернов);

– партійним («Одинадцятому з'їздові» М. Скуба), комсомольським («Восьмому з'їздові Комсомолу України» С. Крижанівський), колгоспним («Колгоспному з'їздові» А. Михайлюк) зібранням. На початку 1930-х рр. такі поезії штампували переважно графомани «від плуга й станка»; після двох хвиль репресій вони з'явилися й у творах «класиків». Так, у 4 числі «Літературного журналу» за 1939 р. була опублікована поезія М. Рильського з дедикаційним заголовком «XVIII-му». Присвята партійному з'їзду суто формальна, адже поета цікавили не політичні рішення, а постать «батька народів». Ідеологічні штампи соцреалізму («сталінські закони», «воля», «правда») були покликані витіснити у свідомості читачів трагічну реальність;

– промисловим регіонам і підприємствам («Донбасові кадрів, країні вугілля» С. Антонюк, «Дніпрельстану» І. Багряний), трудовим здобуткам («Сорок першому мільйонові тонн і штурмовим комсомольським колонам» Л. Зимний), «Вирішальному року п'ятирічки» (Л. Зимний). У поезії М. Рильського «Етюд у двох плянах» з присвятою «Весняній кампанії 1933 р.» за звеличенням успіхів партії в сільському господарстві приховані події Голодомору 1932–1933 років;

– країнам, регіонам: «Німеччині» (Ю. Яновський), «Радянським провінціям Китаю присвячую» (М. Олійник «Східний вітер») тощо.

Висновки. Наявність ідеологічних присвят і дедикаційних заголовків – характерна прикмета українського письменства радянської доби, особливо – літературного поля 1930-х років. У результаті проведеного дослідження були виявлені й проаналізовані три групи ідеологічних присвят (персональні, колективні й неособові), які чітко відображають ієрархію тоталітарної спільноти: присвяти «вождям», партійним діячам, героям революції, військовим і співробітникам каральних органів, комсомольцям, робітникам (ударникам), селянам (комунарам, колгоспникам) тощо.

Поява таких присвят зумовлена здебільшого не особистими контактами, жестами дружби, поваги, приязні, а суто кон'юнктурними чинниками. В умовах посилення ідеологічного тиску й розгортання репресій письменники активно експлуатують дедикації як ефективний інструмент, що дозволяє здобути прихильність партійних діячів і в такий спосіб захиститися від репресій. Ці паратекстові елементи можуть бути потрактовані як символ компромісу, вимушеної лояльності до влади, яка нерідко межувала з відчаєм і страхом бути знищеним тоталітарною системою. Водночас, не варто забувати про прихід у літературне поле «ударників» «від плугу й станка», для яких радянська тоталітарна

ідеологія була органічною складовою картини світу, а ідеологічні присвяти – маркером приналежності до штучно сконструйованої спільноти – «радянського народу». В обох випадках важливим мотивом присвячування було прагнення акумулювати «символічний капітал», який потенційно можна було конвертувати в премії, посади, звання. З огляду на це можна стверджувати, що справжнім адресатом цих присвят була не конкретна особа чи група осіб, а тоталітарна держава, яка контролювала правила гри в літературному полі.

Перспективним напрямком подальших студій може бути дослідження дедикаційних елементів в українському письменстві 1940–1950-х (доба пізнього сталінізму) й 1960-х (період відлиги) років. Це дозволить увиразнити виявлену в літературному полі 1930-х рр. залежність присвят від суспільно-політичних процесів у тоталітарному радянському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ліфтон Р. Д. Технологія «промивки мізків»: психологія тоталітаризму. Харків: Віват, 2016. 416 с.
2. Первомайський Л. Твори. Т. 1. Київ: Державне вид-во художньої літератури, 1958. 583 с.
3. Сосюра В. Вибрані поезії. Київ: Держлітвидав, 1941. 192 с.
4. Федорів У. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2016. 227 с.
5. Bourdieu, P. The rules of art: Genesis and Structure of the Literary Field, tr. by S. Emanuel. Stanford, Stanford University Pres, 1995. 408 p.
6. Genette G. Seuils. Paris: Éditions du Seuils, 1987. 254 p.
7. Markiewicz H. Jak się dawniej dedykacje pisały. *Teksty Drugie.* 2002. № 4. P. 216–229. Retrieved from: surl.li/diwuib.
8. Rodriguez-Loro N. The female dramatic dedication in the restoration period (1660–1714). Sevilla, 2019. 351 p. Retrieved from: https://idus.us.es/items/45768197-e885-4b31-bde1-95161926fa9b.

УДК 821.161.2.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.39

ВІРШІ-ПОРТРЕТИ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА: ГЕНОЛОГІЧНИЙ І ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

PORTRAIT POEMS IN VOLODYMYR SAMIILENKO`S WORKS: GENEALOGICAL AND TYPOLOGICAL ASPECTS

Староста О.І.,
orcid.org/0000-0002-4710-2982
доктор філософії з філології,
асистент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У статті досліджено генезу та ключові ідейно-художні особливості віршів-портретів у творчості В. Самійленка (1864–1925). Проаналізовано поетику різновидів цього жанру (вірша-портрета, риторичного портрета) в громадянській та філософській ліриці письменника в контексті української літератури другої половини XIX ст. (творчість І. Манжури, Я. Щоголева, М. Старицького, П. Грабовського, Б. Грінченка та ін.) з акцентом на новаторському характері їхньої інтерпретації. Вірші-портрети В. Самійленка («Грішниця», «Прожиті сили» та ін.) демонструють зменшення описовості й художньої деталізації й поглиблення психологічної складової та філософських узагальнень. Завдяки такому творчому методу письменник зумів повніше зобразити психотипи людей з народу, висвітлити соціально-економічне тло, що мало значний вплив на їхнє формування. Встановлено, що вірші-портрети та риторичні портрети в ліричних творах автора відображають ідейно-естетичну еволюцію української поезії та свідчать про помітний внесок письменника у її перебіг. У контексті гумористичної й сатиричної поезії В. Самійленка розглянуто сатиричні портрети урядовців («Пісня про віщого Василя», «Собаки», «Сон» («В північній столиці…») та ін.), російських шовіністів («Російська серенада», «Істинно руські заслуги»), агентури та учасників москвофільського руху («Разґавори», «Твердий русин», «Мандрували, мандрували» та ін.), псевдопатріотів («Патріота Іван», «На печі») та інших представників українського суспільства, яке під владою російської імперії зазнавало негативних змін. Показано, що письменник, розвинувши напрацювання свого попередника в українській літературі С. Руданського, доповнив інструментарій гумористично-сатиричної поезії в аспекті створення влучних і відтворюваних сатиричних типів, зумівши вивести своїх персонажів за рамки конкретних постатей та своєї епохи, що зумовлює їхню позачасову актуальність.

Ключові слова: Володимир Самійленко, вірш-портрет, риторичний портрет, сатиричний портрет, жанр, поезія, українська література XIX століття.

The article examines the genesis and key ideological and artistic features of portrait poems in the works of Volodymyr Samiilenko (1864–1925). It analyses the poetics of various types of this genre (portrait poems, rhetorical portraits) in the writer's civic and philosophical lyrics in the context of Ukrainian literature of the second half of the 19th century (the works of Ivan Manzhura, Yakiv Shchogoliv, Mykhailo Starytskyi, Pavlo Hrabovsky, Borys Hrinchenko, etc.) with an emphasis on the innovative nature of their interpretation. Volodymyr Samiilenko's portrait poems (*The Sinner, Lived Forces*, etc.) demonstrate a reduction in descriptiveness and artistic detail and a deepening of the psychological component and philosophical generalisations. Through this creative method, the writer was able to more fully depict the psychotypes of ordinary people and highlight the socio-economic background that significantly influenced their formation. The author establishes that the portrait poems and rhetorical portraits in Volodymyr Samiilenko's lyrical works reflect the ideological and aesthetic evolution of Ukrainian poetry and testify to the writer's significant contribution to its development, satirical portraits of government officials (*Song about the Prophetic Vasyl, The Dogs, The Dream (In the Northern Capital...)*, etc.), Russian chauvinists (*Russian Serenade, Truly Russian Merits*), agents and participants in the Moscophilia movement (*Talks, The Hard-Core Rusyn, They Wandered and Wandered*, etc.), pseudo-patriots (*Ivat The Patriot, On the Stove*), and other representatives of Ukrainian society, which underwent negative changes under the rule of the Russian Empire, were estimated in the context of Volodymyr Samiilenko's humorous and satirical poetry. The author shows that the writer, developing the achievements of his predecessor in Ukrainian literature, Stepan Rudanskyi, supplemented the tools of humorous and satirical poetry in terms of creating accurate and reproducible satirical types, managing to take his characters beyond the boundaries of specific figures and his era, which determines their timeless relevance.

Key words: Volodymyr Samiilenko, portrait poem, rhetorical portrait, satirical portrait, genre, poetry, 19th-century Ukrainian literature.

Постановка проблеми. Роки активної творчості В. Самійленка (1880-ті – 1920-ті) припали на один із найбільш знакових періодів розвитку української літератури, коли на зміну світоглядно-естетичній парадигмі реалізму прийшли модерні тенденції. В оцінці ролі цього письменника в зазначеному процесі можна спостерегти певну парадоксальність: з одного боку, його заслужено зараховують до кола найвидатніших майстрів слова його покоління (І. Манжура, П. Грабовський, М. Чернявський, Б. Грінченко, І. Франко та ін.), а з іншого боку, ідейно-ху-

дожньому новаторству його текстів (насамперед ліричної поезії) не приділяють належної уваги. У зв'язку з цим дослідження творчості В. Самійленка залишаються актуальним в аспекті висвітлення недооцінених граней поетичного таланту митця та акценту на його внеску в розвиток української літератури, зокрема окремих жанрових форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наведене вище спостереження підтверджує й тематика праць літературознавців, які вивчали доробок В. Самійленка впродовж останніх років. Ю. Ковалів у статті «Володимир Самійленко» зауважив недостатню увагу до окремих творів письменника: «Він більше відомий за хрестоматійними поезіями й гуморесками. Є в його творчій спадщині речі майже незнані сучасним читачам» [6, с. 64]. У своїй праці дослідник найбільше зосередився на маловідомій широкому загалу поемі «Гея», якою, на думку вченого, В. Самійленко «започаткував новий в українській ліриці фантастичний жанр поетичної антиутопії» [6, с. 64], майстерно поєднавши декілька жанрових форм та оповідних стратегій. Згаданий текст також став об'єктом уваги О. Тиховської, яка запропонувала слушну конкретизацію генологічної специфіки, віднісши його до жанру фантастично-сатиричної поеми [12, с. 552]. Ще один самобутній твір письменника – поему «Геростратъ», на яку також звертав увагу в згаданій нами статті Ю. Ковалів, – дослідила О. Вісич, розглянувши його в контексті становлення в українській літературі жанру драматичного монологу [3]. Оригінальність творчого підходу В. Самійленка до освоєння й трансформації поетичних жанрових форм засвідчують і дослідження попередніх десятиліть, зокрема праці М. Чорнописького [15], М. Бондаря [2], О. Ткаченко [13] М. Мартинюка [8]. Водночас слід відзначити, що наявних праць недостатньо для формування належної оцінки жанрової структури лірики письменника, прикметної багатогранністю, варіативністю форм і майстерним синтезом української та західноєвропейських літературних традицій.

Мета нашої статті – дослідити вірші-портрети в громадянській, філософській та сатиричній ліриці В. Самійленка в аспекті жанрового новаторства та в історико-літературному контексті. **Задання** роботи – проаналізувати ідейно-художні особливості зазначених змістоформ, виокремити традиційні та новаторські елементи, охарактеризувати внесок письменника в процес жанрово-стильової еволюції української поезії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історики української літератури підкреслюють, що в епоху реалізму вірш-портрет був однією з ключових жанрових форм. М. Бондар відзначив важливу конотативну функцію цих змістоформ, у яких «фіксуються зовнішньо-описові, вікові, професійні, станові, соціальні та інші характеристики індивіда, особливо часто – людини з народу» [5, с. 200]. На мистецькій спадщині Т. Шевченка, який подавав людські типажі в соціальній динаміці («Катерина», «Причинна», «Наймичка», «Черниця Марьяна», «Дівча любе, чорноброве» та ін.) чи на широкому суспільно-історичному тлі («Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Іван Підкова» та ін.), в українській літературі виросли нові майстри слова, які вміло фіксували найбільш прикметні риси представників різних соціальних верств і виражали їх через портретну характеристику, водночас підкреслюючи певні індивідуальні ознаки й створюючи узагальнений образ.

Найбільшим ідейно-художнім новаторством у цьому аспекті відзначаються твори І. Манжури («Старець», «Бурлака», «Нечесна»), Я. Щоголева («Ткач», «Косарі», «Поштар»), В. Кулика («Нетяга», «Захожий косар»), С. Воробкевича («Стара ненька», «Невольник», «Рекрути»), О. Конисського («Сиротина», «Старий», «Ратай»), П. Грабовського («Швачка», «Сироти») та ін. На їхньому тлі вірші-портрети В. Самійленка, на наш погляд, незаслужено перебувають у тіні, хоча містять цікаві творчі рішення та новаторські прийоми.

М. Бондар розглядає жанр вірша-портрета як різновид медитативно-описової лірики в контексті літератури так званої пошевченківської епохи, що охоплює 60-ті та першу половину 70-х років XIX століття [1, с. 3; с. 34]. На наш погляд, розроблена вченим класифікація актуальна й для поезії наступних десятиліть: у 1880–90-х роках жанрові форми, що формувалися й трансформувалися в добу романтизму та раннього реалізму, закономірно еволюціонували й згодом набули виразно новаторських форм у модерністській ліриці. Цій еволюції посприяв своєю творчістю й В. Самійленко, у чиєму доробку можна знайти оригінальні взірці портретної лірики.

До жанру вірша-портрета належить один із перших відомих текстів В. Самійленка – «Грішниця» (1884). У цьому творі автор створив образ повії. Прикметно, що з його семи строф власне портретний опис подано лише в першій – лаконічно й містко водночас: *«Твій знівечений вид, позападалі очі, / Де обвели свій слід прожиті грішно ночі, / І безсоромна річ, і навісна хода, – / Все те гидливості в мені не прокида»* [10, с. 37]. Як бачимо,

автор відразу чітко окреслив власну позицію, відкинувши будь-яку зневагу до людини, чий спосіб життя, за нормами народної моралі, заслуговує на осуд і відразу. Натомість письменник спонукав читачів не оцінювати наслідки, а за його власним прикладом замислитися над причинами, враховувати соціально-економічні фактори: *«Мене великий жаль і дума обіймає / Про молоде життя, що марно пропадає; / Оповіда мені твій помарнілий вид / Про те, як не з добра ти занедбала стид»* [10, с. 37]. Попри виражену емпатію автор не вдавався до сентиментів чи обтічного змалювання. У руслі поетики зрілого реалізму він пояснив грішхопадіння героїні об'єктивними суспільно-побутовими обставинами, проте водночас намагався заглибитись у психологію зображуваної жінки і не просто розгадати зовнішню (подієву) історію, а й простежити внутрішній (психічний) процес моральної деградації: *«І думку навіть ти про те від себе гнала, / Шукала забуття, а думка мимохіть / З самого дна душі марою виринала, / І довго не могла ти серцем зачерствіть»* [10, с. 37]. На тематично-проблемному рівні розглянутий твір перегукується з віршем І. Манжури «Нечесна» (збірка «Степові думи та співи», 1889), що має більший ступінь узагальнення, адже не містить навіть умовної портретної характеристики, яка надавала б образу предметності. І. Манжура також намагався простежити передісторію падіння своєї героїні, проте у своєму виправданні повії перед людським осудом обмежився викриттям ролі зовнішніх чинників у контексті емоційної інвективи, спрямованої в бік «суддів» [11, с. 111–112], нагадавши їм про найвище мірило справедливості: *«Бо єсть божая правда на світі, / Та розсуде і вас, і її»* [7, с. 45].

І. Франко, характеризуючи творчість В. Самійленка, акцентував на її безпретензійності: «Ніде він не стає на котурни, не вчить, не пророкує, не карає і не моралізує. Він тільки малює, показує реальні картини живої дійсності або схоплені в дзеркалі своєї душі карикатури, не раз ближчі до дійсності, ніж самі портрети, та й годі» [14, с. 201]. Така природа творчого методу письменника зумовила тяжіння його ліричної портретистики до найширших узагальнень, що дає підстави розглядати низку його творів як зразки *риторичного портрета*. М. Бондар так охарактеризував цей жанровий різновид: «На відміну від вірша-портрета медитативно-описової лірики, в якому вишукується насамперед художня деталь, фіксується типова характерність окремого предмета і на цьому будується поетичне висловлювання, "риторичний портрет" зображує портретованого в основному поза його індивідуальними рисами – як узагальненого представника певної однотипної групи» [1, с. 159].

Зразком риторичного портрета є вірш В. Самійленка «Зимовий діалог» (1885). Композиційно твір становить драматичний діалог, у якому розкриваються характери двох співрозмовників – Старого, який ділиться своїм душевним болем, і Молодого, який співпереживає йому настільки сильно, що немовби сам старіється душею. Старий – це узагальнений образ людини, котра наприкінці життєвого шляху усвідомила власну нереалізованість, і тому розчарована як собою, так і світом, що не прийняв її. В. Самійленко розкрив його за допомогою прийому паралелізму: *«Коли я чую хуги завивання, / Коли реве та виє навкруги, / Здається, в тім я завиванні чую / Душі моєї жаль і плач великий / По втраченій даремно молодо́сті – / По силах, кинутих на марну працю / Без пользи людям і собі самому. / Прислухайсь: то душа моя голосить / По всім, що вже навіки поховала»* [10, с. 41]. Молодий, у якого, на думку співрозмовника, *«душа ще тим усім багата»* [ВС, с. 42], через емпатію проймається непрожитим болем, змушуючи Старого пошкодувати про відвертість: *«О, ні! Я розумію вас… Я бачу, / Який страшний то холод, що буває / У тій душі, яка вмира без смерті / І котра на землі не має навіть / До чого прихилитись, що кохать»* [10, с. 42].

Тему нереалізованості людського потенціалу В. Самійленко розвинув у ще одному риторичному портреті – вірші «Прожиті сили» (1886). У цьому випадку узагальнений портрет ліричного персонажа більш деталізований, а його історію подано більш розлого. Читач дізнається про життєві перешкоди та психологічні комплекси, які завадили персонажу прожити гідне життя й залишити по собі помітний слід. Водночас поет звернув увагу на єдине, проте важливе надбання: *«Те бездольне життя навісне / Його вивчило брата любить»* [10, с. 45]. Проте, згідно з ключовою авторською концепцією, самого цього вміння недостатньо, щоб наповнити буття сенсом: *«Але нащо здалась та любов / Як минулась весна молода! / Сил прожитих не верне він знову / І не дасть він ніколи плода»* [10, с. 45].

Риторичні портрети, репрезентовані творами «Зимовий діалог» і «Прожиті сили», репрезентують одну із засад естетики реалізму – цінність суспільно корисної праці, яку письменники тієї епохи вважали рушійною силою власної творчості («Не треба мені тії слави людської…» І. Манжури, «Я не співець чудовної природи»

П. Грабовського, «До праці!», «Я зрікся мрій…» Б. Грінченка, «Елегії» В. Самійленка та ін.). Водночас слід виокремити суб'єктивний акцент на проблемі самореалізації, що свідчить про глибокі роздуми та занепокоєння нею ще юного (21–22 роки) на час написання цих текстів автора.

Прикладом риторичного портрета є також вірш В. Самійленка «Її в дорогу виряджали» (написаний до 1890 р.), де простежуємо не лише високий рівень узагальнення образів персонажів, але й певну авторську відстороненість під час зображення наречених, які готуються узяти шлюб без кохання. Через певну статичність образів М. Зеров справедливо критикував твір через емоційну блідість [4, с. 527–528]. В експозиції ліричного сюжету автор зобразив дівчину, яку виряджали в дорогу до майбутнього чоловіка рідні та друзі. Автор зовсім не розкрив її власних думок та очікувань (це найбільш очевидна підстава для вищезгаданої критики з боку М. Зерова), натомість у другій частині твору зосередився на постаті нареченого – відірваного від світу й зануреного у власні переживання*: «Один там був: у його груди / Плачем сповнялися тяжким, / І думав він: "Вона прибуде, / Але мені нічим не буде, / Як не була раніш нічим"»* [10, с. 49]. Найбільш драматично в цьому загалом елегійному тексті звучить мотив замовчаних почуттів: *«Бо… Чим вона для нього стала / Вона зовсім того не знала, / А він не смів сказати їй»* [10, с. 49].

Проаналізовані тексти свідчать, що В. Самійленко по-новому осмислив портретні жанри лірики: на відміну від М. Старицького, Я. Щоголева, І. Манжури, П. Грабовського він не зосереджувався на виразних рисах зовнішності («Старий музика» І. Манжури), деталях одягу чи інтер'єру («Швачка» М. Старицького, «Ткач» Я. Щоголева), поетизації трудового життя («Косарі» Я. Щоголева), натомість шукав максимально концентрованих засобів передати історію своїх персонажів (наприклад, *«позападалі очі, / Де обвели свій слід прожиті грішно ночі»* [10, с. 37]), розвивав психологічну та філософську складові. Ця тенденція цікаво проявилася у творі іншого жанру – елегії на смерть «На смерть Лесі Українки» (1913). Окрім мотивів туги за померлою й болю від утрати прекрасної людини, автор зобразив своєрідний метафоричний, або ж символічний портрет письменниці, скомпонувавши його з найбільш виразних образів її художнього світу: *«Світла зірка та й за гору скрилась, / Пишалась гарна квітка та й пожовкла, / Співала пташка та й навіки змовкла»; «І будуть інші ще… Та серце знає, / Що вже тебе, душе висока, чиста, / Хороший цвіте, зоре променисте, / Найкраща пташко, більш немає»* [10, с. 91].

Особливий різновид портретної лірики становить *сатиричний портрет*. Його витоки можна простежити ще в барокових текстах, а в новій українській літературі найбільш виразні карикатури, які відтворюють не лише яскраво виражені індивідуальні вади, а й містять певні узагальнення (тобто наближають об'єкти критики до сатиричних типів), простежуємо у творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, частково (через алегоричні образи) – у байках середини та другої половини XIX ст. Серед творців власне зазначеного жанру, М. Бондар слушно відводить чільне місце С. Руданському [1, с. 43], чиї співомовки стали головним імпульсом до розвитку гумористичної та сатиричної поезії.

У цьому аспекті творчість В. Самійленка висвітлена значно краще, адже чимало дослідників (М. Зеров, С. Єфремов, М. Рильський, О. Бабишкін та ін.) із тих чи інших причин (у дорадянський період – через власне бачення, у радянський – радше для виправдання його «буржуазно-націоналістичної» громадянської та філософської лірики) вважали, що в сатирі та гуморі він розкрив власний талант значно повніше, ніж у ліричній поезії. Літературознавці слушно називають його безпосереднім наступником С. Руданського – як за цариною творчості, так і за її рівнем [9]. Наведене нами вище спостереження І. Франка щодо влучності Самійленкових карикатур вдало доповнює висновок М. Чорнописького: «Злободенність тематики, прив'язаність до конкретної події не збила сатирика на примітив твору-одноденки. Сатиричні портрети створені ним з такою силою художнього узагальнення, типізації, що вони вийшли за рамки своєї епохи і не втратили своєї естетичної цінності» [15, с. 26].

Найбільш персоналізовані сатиричні портрети в доробку В. Самійленка – сатира на київських чиновників, які втілювали російську імперську систему. Зокрема, це «Пісня про віщого Василя» (1888), написана з приводу смерті київського цензора В. Рафальського, який активно перешкоджав спробам письменника видати першу поетичну збірку «З поезій Володимира Самійленка» та альманах «Хвиля». Канвою сатиричного портрета виступає травестія: твір В. Самійленка – це переробка відомої балади О. Пушкіна «Пісня про віщого Олега» (1822). Карикатурні риси сатиричного образу В. Рафальського увиразнено саме завдяки контрасту з образом київського князя, змальованого в традиціях середньовічного героїчного епосу. Цензор, який збирається *«"хах-*

лам" нерозумним помстити» [10, с. 103], постає в цьому аспекті виразно неприваблив: *«Схопив олівець і в цензуру біжить, / Од гніву засапавсь і страшно харчить»* [10, с. 103]. Його олівець, що *«не зна собі впину в сваволі»* [10, с. 104], виконує ту саму роль, що й образ коня у творі-оригіналі: це вірний супутник на Рафальського на власних полях битв, які принесли йому сумнівну славу: *«Боїться тебе гатезярів сім'я / Й письменники всі українські, / Бо звісна поганая вдача твоя – / Поводиться з ними по-свинськи»* [10, с. 104]. Як і князь Олег, «віщий Василь» дослухається до провісниці своєї долі й позбувається вірного супутника, однак згодом усе ж гине в гротескній сцені: забажавши попрощатися з рештками олівця, що гнив у помийній ямі, він символічно труїться духом власних лихих справ: *«Тим часом з недогнилків цензорський яд / Гарячим стовпом піднімався; / Мов пара отрутна, штрикнув його в ніс, / І скрикнув Василь, і вхопив його біс»* [10, с. 104–105].

У фіналі «Пісні про віщого Василя» зображено поминки, у яких беруть участь його найближчі соратники – секретар Самойленко та П. Ромер, майбутній очільник київської цензури. В. Самійленко висміяв його разом із начальником міської жандармерії В. Новицьким у фейлетоні «Собаки» (1888), де також можемо спостерегти виразний ескіз сатиричного портрета, побудований, як слушно відзначив М. Бондар, на «несподіваній підміні логічного суб'єкта» [2, с. 31]. Автогерой твору несподівано перейшов від роздумів про собак, які гуляють без намордників (задум твору – критика дріб'язкової постанови Київської міської думи), до зображення цензора та силовика: *«Але що це? Милий боже! / Йде Новицький тротуаром, / А там далі суне Ромер... / Лихо! згину я задаром! // Без намордників чвалають, / І до мене. Я з дороги. / "Отченаш" читаю нишком / Та мерщій од них у ноги!»* [10, с. 111].

Через асоціацію із *«собаками кусливими міськими»* [10, с. 110] В. Самійленко зумів, опустивши безпосередній опис, не лише відтворити найвиразніші негативні риси конкретних об'єктів своєї сатири, а й окреслити типовий портрет службовця – гвинтика імперської державної машини: це неосвічена людина з обмеженим світоглядом, здатна виявляти беззаперечну покору керівництву та сліпу агресію, викликану упередженнями, стереотипами та пропагандою щодо українців, схильних виявляти й захищати власну ідентичність. У гумористично-сатиричному доробку письменника представлений цілий калейдоскоп подібних сатиричних типів – портретів із максимальним ступенем узагальнення: це образи чиновників («Сон» («В північній столиці...»), «Мрія бюрократа»), російських шовіністів («Російська серенада», «Істинно руські заслуги») і самого імператора («Всеросійське свято»), агентури та учасників москвофільського руху («Разґавори», «Возсоєдинєнний ґалічанін» «Твердий русин», «Мандрували, мандрували») тощо.

Як і С. Руданський, В. Самійленко не оминав своєю сатирою й представників українського суспільства, від якого ніколи не відмежовувався, будучи насамперед самокритичним. У цьому аспекті найбільш відомі твори письменника – «Патріота Іван» (1888) та «На печі» (1898), у яких виведено узагальнений портрет псевдопатріота: *«Тільки що роззявить рота, / Про народ уже почав»; «Тих, хто ба́тьківщині служить, / Радий всіх він похвалить. / Він і сам колись пристане / До роботи... в гаманець»* [10, с. 107]; *«Наші предки колись задля краю свого / Труд важкий підіймали на плечі; / Я ж умію тепер боронити його / І служити, не злазячи з печі»; «О країно моя! Я зв'язав свій язик, / Щоб кохати безпечно ідею»* [10, с. 131]. Тематично й ідеологічно близькими до нього є сатиричні типи імітаторів суспільно корисної діяльності («Діяч», «Громадянин»), публіцистів-боягузів («Сміливий чоловік», «Ідеальний публіцист», «Гостра стаття»). З огляду на потребу ширше висвітлити суспільно-історичний контекст, а також на специфіку сатири як метажанру, проаналізувати ці та інші приклади узагальнених (чи риторичних) сатиричних портретів детальніше можливо лише вийшовши за рамки ключового аспекту нашої статті. Однак, на наш погляд, здійснений нами аналіз дає змогу сформувати висновок про ключові ідейно-художні особливості поетичного портретування у творчості В. Самійленка.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, представлені в доробку В. Самійленка зразки віршів-портретів, риторичних та сатиричних портретів дають підстави стверджувати про новаторство творчого методу автора та жанрову й стильову еволюцію. Звертаючись до портретних жанрів у громадянській і філософській ліриці, письменник прагнув поглиблювати психологічну складову й здійснювати узагальнення, фокусуючись на індивідуально-психологічних та соціально-економічних чинниках, які формували зображені ним характери. У сатиричній поезії В. Самійленко як наступник С. Руданського розробляв об'ємні й правдиві, а тому – влучні й відтворювані типажі, значна частина з яких акту-

альна й сьогодні. У зв'язку з цим переосмислення мистецької спадщини В. Самійленка з огляду на реалії сьогодення залишається актуальним та має перспективи здійснюватися далі із залученням різних літературознавчих методів та охопленням необхідних контекстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар М. Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів. Київ : Наукова думка, 1986. 327 с.
2. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка. *Самійленко В. Твори.* Київ : Дніпро, 1989. С. 5–46.
3. Вісич О. Жанрова своєрідність монологу Володимира Самійленка «Геростратъ». *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2023. Вип. 35. С. 386–400.
4. Зеров М. Володимир Самійленко і український гумор. *Твори: В 2 т.* Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. С. 526–536.
5. Історія української літератури XIX ст.: У 3 кн. : навч. посібник / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1997. Кн. 3. 432 с.
6. Ковалів Ю. Володимир Самійленко. *Слово і Час*. Київ, 2019. № 2. С. 64–69.
7. Манжура І. Твори. Київ : Дніпро, 1980. 326 с.
8. Мартинюк М. Національна ідея в життєтворчості Володимира Самійленка : монографія. Луцьк : Твердиня, 2009. 192 с.
9. Погребенник В. Спадкоємність українського віршового гумору і сатири: С. Руданський – В. Самійленко – П. Глазовий. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 7. С. 278–288.
10. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади /упор. М. Г. Чорнописький. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.
11. Староста О. Поетичний універсум Володимира Самійленка: дис. ... д-ра філос: 035 Філологія. Ужгород, 2023. 255 с.
12. Тиховська О. Художня модель прірви між українською національною ідеєю та кремлівсько-більшовицькою тиранією у фантастично-сатиричній поемі Володимира Самійленка «Гея». *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія.* 2023. Вип. 2 (50). С. 551–557.
13. Ткаченко О. Українська класична елегія : монографія. Суми : Видавництво СумДУ, 2004. 256 с.
14. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.
15. Чорнописький М. Володимир Самійленко. *Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогад*и / упор. М. Г. Чорнописький. Київ : Наукова думка, 1990. С. 5–33.

УДК 821.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.40

НАРАТОР У СТРУКТУРІ НАРАТИВУ ФІЛОСОФСЬКИХ РОМАНІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ, ГАЛИНИ ПАГУТЯК, ГАЛИНИ ТАРАСЮК

NARRATOR IN THE NARRATIVE STRUCTURE OF PHILOSOPHICAL PROSE BY MYROSLAV DOCHYNTS, HALYNA PAGUTYAK, HALYNA TARASYUK

Уманська Т.О.,
orcid.org/0009-0006-8092-8061
аспірантка кафедри літературознавства, східної філології і перекладу
Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано особливості наратора у структурі наративу філософських романів Мирослава Дочинця, Галини Пагутяк, Галини Тарасюк. Актуальність дослідження обумовлена потребою виявлення домінантних стратегій наратора та специфіки нарації в сучасному філософському дискурсі. Оскільки від позиції наратора /нараторки залежить художня структура літературного твору та наративні стратегії автора чи авторки, оскільки виявляється його ставлення до того, що відбувається в уявному світі, і ступінь його залученості до нього. Метою статті є аналіз і характеристика спільних і відмінних нараторів і типів нарації у філософській прозі автора та авторок, яка реалізується через систему завдань: дослідити спільні та відмінні стратегії наратора в художній творчості автора та авторок; описати способи нарації, їхню генезу; з'ясувати провідний тип наративу; виявити наративні домінанти, притаманні сучасному філософському дискурсу. У ході дослідження систематизовано різновиди наратора, зокрема аукторіальний наратор, гетеродієгетичний наратор і гомодієгетичний наратор, персональний наратор, персоніфікований наратор, надійний наратор, ненадійний нанатор, множинний наратор; описано типи нарації – Я-нарація, Ти-нарація, Він-нарація, Вона-нарація; розрізнено змішані типи наративу та нарації; з'ясовано, що у філософській прозі переважає гомодієгетичний наратор із я-нарацією, яка виконує подвійну функцію, з одного боку, оповідати про події, а з іншого – рефлексувати над внутрішнім світом персонажа; виявлено, що спільним у стратегії наратора у філософських романах Мирослава Дочинця, Галини Тарасюк, Галини Пагутяк є домінування гомодієгетичноїго наратора з я-нарацією від першої особи. Своєрідністю ідіостилю М. Дочинця є використання імпліцитних і експліцитних звертань до адресату, скомпільованість типів і форм наратора. Гомодієтичний наратор із я-нарацією репрезентує творчу манеру Г. Пагутяк. Першоособова організація нарації в її художніх текстах чергується із іншими типами – гетеродигієтичним наратором, утаємниченим наратором роману, експериментально наявний і множинний наратор. Романам Г. Тарасюк притаманні як гомодієгетична нараторка із я-нарацією, так і вільний вільним переходом від гомодієгетичної нараторки із я-нарацією до третьоосібної та навпаки, що є специфікою ідіостилю авторки.

Ключові слова: філософська проза, наратив, наратор / нараторка, гомодієгетичний наратор, гетеродигієтичний наратор, нарація, Я-нарація, Ти-нарація, Він-нарація, Вона-нарація, наративні стратегії.

The article analyzes the features of the narrator in the narrative structure of philosophical novels by Myroslav Dochynets, Halyna Pahutyak, Halyna Tarasyuk. The relevance of the study is due to the need to identify the dominant strategies of the narrator and the specifics of narration in modern philosophical discourse. Since the artistic structure of the literary work and the narrative strategies of the author depend on the position of the narrator, since his attitude to what is happening in the imaginary world and the degree of his involvement in it are revealed. The purpose of the article is to analyze and characterize common and distinctive narrators and types of narration in the philosophical prose of the author, which is implemented through a system of tasks: to investigate common and distinctive strategies of the narrator in the artistic work of the author; to describe the methods of narration, their genesis; to clarify the leading type of narrative; to identify narrative dominants inherent in modern philosophical discourse. The study systematized the types of narrator, in particular the authorial narrator, heterodiegetic narrator and homodiegetic narrator, personal narrator, personified narrator, reliable narrator, unreliable narrator, plural narrator; described the types of narration – I-narration, You-narration, He-narration, She-narration; distinguished mixed types of narrative and narration; found out that in philosophical prose the homodiegetic narrator with I-narration prevails, which performs a dual function, on the one hand, to narrate about events, and on the other – to reflect on the inner world of the character; found that the common denominator in the narrator's strategy in the philosophical novels of Myroslav Dochynets, Halyna Tarasyuk, Halyna Pahutyak is the dominance of the homodiegetic narrator with I-narration from the first person. The peculiarity of M. Dochynets' idiostyle is the use of implicit and explicit addresses to the addressee, the compilation of types and forms of the narrator. The homodietetic narrator with first-person narration represents the creative style of H. Pahutyak. The first-person narrative organization in her literary texts alternates with other types – a heterodiegetic narrator, a secretive narrator of the novel, an experimentally present and plural narrator. G. Tarasyuk's novels are characterized by both a homodiegetic narrator with first-person narration and a free transition from a homodiegetic narrator with first-person narration to third-person and vice versa, which is a specific feature of the author's idiostyle.

Key words: philosophical prose, narrative, narrator, homodiegetic narrator, heterodiegetic narrator, narration, I-narration, You-narration, He-narration, She-narration, plural narrator, narrative strategies.

Постановка проблеми. Наратор у художному тексті є посередником між суб'єктами творчої комунікації: з одного боку, між автором і читачем, а з іншого – між автором і персонажем, оскільки встановлює часові, просторові й суб'єктно-об'єктні координати уявного світу епічного тексту

через композиційно-сюжетну складову та вербалізацію в слові (Н. Римар).

Категорія *наратора*, носія тих індивідуальних особливостей, який є складовою наративної стратегії певного автора або авторки, залежно від ідіостилю та творчого задуму, та через якого читач дізнається про події.

Наратор (розповідач, оповідач) є центром системи просторово-часових координат механізму дейектичної референції в наративному тексті. Його статус залежить від художних планів автора чи авторки.

Адресанту притаманний і певний тип нарації, який може бути змінним: від Я-нарації до Ти-нарації, від від Я-нарації до Він-нарації, Вона-нарації (гендерний аспект).

У філософській прозі домінантним є гомодієгетичний наратор із я-нарацією, яка виконує подвійну функцію, з одного боку, оповідати про події, а з іншого – рефлексувати над внутрішнім світом персонажа. Однак для великих романних жанрів притаманним є змішані лінійні та нелінійні типи нарації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій наратології В. Шмід одним із перших розмірковує про те, що «адресат – світ, що зображується – адресант» [цит. за: 1, с. 176–179], тобто відправник – отримувач, причому адресатом, на думку М. Набок [1], може бути і автор; Р. Барт зауважує, що «той, хто говорить (у самому оповідному творі), – це не той, хто пише (в реальному житті), а той, хто пише – це не той, хто існує» [цит. за:], стверджуючи про своєрідну «смерть» автора – утрату суб'єктивності, а натомість наявність *скриптора*, який виступає в ролі автора, і, на думку літературознавця скриптор занотовує текст, безвідносно до свого світогляду, емоцій і почуттів [цит. за: 1, с. 176–179]. Ж. Женетт і М. Фуко також радять не співвідносити автора з реальністю [цит. за: 1, с. 176–179], причому М. Фуко оперує дефініцією функція автора, яка є його інтерпретацією, а тому необ'єктивна для вільної читацької уяви [цит. за: 1, с. 176–179]. Проти такого нівілювання автором або авторкою виступає нідерландська літературознавиця М. Баль, яка пропонує в цій комунікації не забувати ні про адресата, ні про адресанта.

Останній часом посилюється науковий інтерес літературознавців до терміну у вітчизняних дослідників І. Бехта, Т. Кушнірьової, К. Коваленко, М. Легкого, Л. Мацевко-Бекерської, Г. Максименко, М. Набок, Н. Римар, С. Сіверської, Т. Черкашиної. Тлумачення дефініції підсумовує підсумовує О. Ткачук у «Наратологічному словнику»: «наратор буває більш чи менш явним (експліцитним), обізнаним, всюдисущим, самосвідомим і надійним, він може розміщуватися на більшій чи меншій дистанції від наратованих ситуацій і подій, персонажів і/або нарататора» [2, с. 84].

На думку дослідників І. Бехта, К. Коваленко, А. Корольової, Л. Мацевко-Бекерської, О. Ельчицька, Т. Кушнірової, М. Набок, І. Папуші, Н. Римар, М. Ткачук, О. Ткачук, Ф. Штанцеля, від позиції наратора залежить художня структура літературного твору та наративні стратегії автора чи авторки, оскільки виявляється його ставлення до того, що відбувається в уявному світі, і ступінь його залученості до нього.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз і характеристика нараторів і типів нарації у філософській прозі Мирослава Дочинця, Галини Пагутяк, Галини Тарасюк як особливості своєрідного ідіостилю письменників, яка реалізується через систему завдань: дослідити спільні та відмінні стратегії наратора в художній творчості автора та авторок; описати способи нарації, їхню генезу; з'ясувати провідний тип наративу; виявити наративні домінанти, притаманні сучасному філософському дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Провідною функцією наратора є вербалізація побаченого, тому Ж. Женетт і М. Баль називають його фокалізатором як «відправником втіленої і словах зорової інформації» [3, с. 30].

За М. Набок [1], у науковій літературі ставлення наратора до зображувальних подій називається «точка зору» (Г. Джеймс), «оповідна перспектива», «фокалізація» (Ж. Женетт), які за У. Рижею, [4, с. 9] можна об'єднати в категорію голосу, для якої важливо від першої чи від третьої особи ведеться оповідь.

Варто зауважити, що у вітчизняному літературознавстві використовуються й поняття «розповідач» і «оповідач», які різняться способом розповіді через граматичну категорію особи. Так, оповідач розповідає від першої особи та є Я-наратором, а розповідач від третьої особи та є Він-наратор.

Л. Мацевко-Бекерська виокремлює складові дефініції «наратор»: здатність асимілювати комплекс підказок «авторського дискурсу» в читацький; стати центром порозуміння у класичній опозиційній структурі між адресатом і реципієнтом [5, с. 52]: встановлення рівня читацької самостійності та відповідальності, визначення меж фікційності художнього простору» (Н. Римар) [5, с. 52]. Підсумовуючи панівні теорії нарації,

літературознавиця зауважує, що «ключовим для встановлення типів наратора можна вважати як двояке його поводження у реальній для фікційного світу події, так і двоякий спосіб здійснення розповіді про цю подію» [5, с. 52].

У літературознавстві існує декілька типологій нараторів. О. Ткачук у «Нараторологічному словнику» виокремлює два типи наратора: явний (експліцитний) та неявний (імпліцитний), причому як бути активним діячем-персонажем, так протагоністом, другорядною особою, спостерігачем [7]. Також характеризується аукторіальний наратор, зокрема гетеродієгетичний наратор і гомодієгетичний наратор, персональний наратор, персоніфікований наратор. Так, ауктор перебуває поза подіями, він спостерігач, обізнаний і усюдисущій, тому може бути гетеродієгетичним наратором – незалежним оповідачем і не дійовою особою і гомодієгетичним наратором – оповідачем і дійовою особою, активним учасником подій; персональний наратор – спостерігач, свідок, який розповідає від першої особи, умовне Я; персоніфікований наратор – має ім'я, розповідає від третьої особи, учитач-реципієнт перконажий, що це персонаж [2, с. 83].

Ж. Женнет описує чотири типи нараторів відповідно до ситуації розповіді: гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації – історія, у якій він не персонаж; гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації – оповідач історій другого ступені, у яких відсутній, але персонаж; гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації – власна історія, персонаж; гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації – оповідач другого ступеня, персонаж із власну історією [6].

Дослідниця М. Ян [7] виокремлює чотири типи нараторів, які описує О. Кульчицька: гетеродієгетичні наратори (heterodiegetic narrators), який існує поза межами тесту; безособові наратори (non-personal narrators), про яких читачу нічого не відомо; наратори, що все знають (all-knowing narrators), які активно беруть участь у розповіді й їм відомо все про те. що відбувається; наратори, що зумовлюють (stipulating narrators), які самі створюють розповідь.

Низка дослідників, зокрема Дж. Прінс уважає, що наратор має бути присутнім у тексті. М. Ян [7], розрізняючи експліцитного та гомодієгетичного нараторів, стверджує, що перший розповідає від першої особи, граматично виражене займенниками «Я», «Ми», демонструючи «дискурсивну позицію», надаючи оцінні коментарів й навіть беручи участь в історії, і другий, за М. Ян [7], розповідає особисту історію й складається з Я-оповідача на рівні спілкування через художній твір і Я-учасника на рівні дії.

У зв'язку з цим у науковій літературі, починаючи з розвідки В. Бута [8, с. 158–159], побутують терміни «надійний» і «ненадійний наратор, поява яких спричинена аналізом оцінки Я-оповідача та впливу оцінку читача. Дослідник у розвідці «Риторика художньої літератури» розмірковує: «Я назвав надійним оповідача, який говорить або діє відповідно до норм твору (тобто норм імпліцитного автора), і ненадійним – оповідача, який цього не робить» [8, с. 158–159], причому, на думку В. Бута, саме ненадійний наратор примушує читача вдумливо читати та самостійно інтерпетувати, тому така наративна стратегія використовується автором чи авторкою для «підпільної комунікації» із читачем [8, с. 304].

У літературознавстві виокремлено два основних види наративних стратегій конкретного автора чи авторки – лінійне та нелінійне письмо, які враховуються під час вибору наратора. Лінійне зображення подій характеризується наявністю фабули, розвиток сюжету, подієвий фінал, причинно-наслідкові зв'язки, нелінійне – відсутністю сюжету та фабули, перевага «голосам» нараторів, діалог текстів, за Н. Римар, розірвана або надламана в будь-якому місці наративна ризома (Ю. Кристева), у якій наявні філософські та культурні коди й гетерогенність художнього тексту. К. Коваленко стверджує, що за лінійною наративною структурою «наратор відіграє головну роль – йому відомий фінал, який фіксується на подієвому рівні» [9, с. 46].

Дослідники К. Коваленко, В. Сірук додають третій тип наративної структури, за яким лінійна розповідь спирається на психологічні внутрішні почуття персонажа. До того ж, на думку В. Сірук, існують «нетрадиційні наративні структури – це тексти, у яких подія втрачає свою об'єктивність, реальний статус» [10, с. 48].

У сучасному наративі продуктивним стає тип «множинного» наратора, які почергово ведуть розповідь і мають різновекторне фокусування. Першим у літературознавстві явище досліджує Н. Фрідман, що описує «колективного» наратора, різні голоси якого мають особистісними характеристики та різні світогляди. Найпростіший тип «множинного» наратора – два оповідачі, які мають різні ракурси бачення, зокрема й амбівалентні. Різні фокуси бачення та нелінійний сюжет, на думку Т. Кушнірової [11], сприяють глибшому проникненню у внутрішній світ персонажів, незалежному спілкуванню з читачем, навіть можливості дискусії.

Творчістю Мирослава Дочинця опікуються В. Базилевич, М. Васьків, А. Вегеш, О. Гаврош, Л. Горболіс, О. Іщенко, О. Капленко, О. Коцарев, Є. Сверстюк, Л. Скорина, М. Слабошпицький, П. Сорока, О. Талько, О. Щур. М. Васьків, Л. Горболіс, О. Іщенко, О. Талько акцентують саме на характеристиці специфіки наративу художніх творів письменника, шо підсумовує О. Іщенко (у розвідці «Рецепція творчості Мирослава Дочинця в літературно-критичній думці» [12, с. 48; 53; 69] та дисертаційному дослідженні) [13].

На думку дослідників, зокрема О. Іщенко, ключовими нараторами в наративних структурах художніх творів Мирослава Дочинця є «народні філософи, письменники, журналісти, всебічно обдаровані особистості з багатим життєвим досвідом», які виконують всі наявні функції: головних героїв, другорядних персонажів-спостерігачів, навіть автора, причому, попри їхній глибокий інтелектуальний і духовний потенціал, не дистанціюються від нарататора: Андрій Ворон розмірковує: «Мене називають вічником, знатником, відуном. Але що я знаю? Що я відаю?» [14, с. 274], так характеризуючи себе як обізнаного наратора: «Я занесена вітром часу порошина якоїсь Галактики; жива порошина, що у вирі земного життя затвердла в перлину вічности, аби колись знову засвітитися зоряною крихіткою в небесному безмір'ї. Так, я – вічник...» [14, с. 274], стверджуючи, що «життя – це місце, на якому стоїш. Життя – все, що тебе оточує і в чому ти живеш» [15, с. 199].

У романах «Вічник. Сповідь на перевалі духу» і «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Матфей. Книга, написана сухим пером» оповідачі – літні люди (від сімдесятьох до ста чотирьох років), що зміцнює психологічний зв'язок між наратором і нататором, роблячи його довірливим, проникливим надійним. Такий наставник-наратор висловлюється влучно та лаконічно, використовуючи народну мудрість: «Дорога – як золота жила життя. Доріг много, ти вибираєш одну. Многі не ведуть нікуди. Веде одна. І хтось веде, якщо ти весь час у дорозі. І коли ти вибрав дорогу, не думай про неї. Нехай вона думає про тебе. Тоді дорога стає путтю» [15, с. 206]. Між адресатом і адресантом виникає постійний зв'язок: у «Криничарі» укладається угода між наратором і нататором, якщо останній прочитає записи, то отримає винагороду – поради, як стати багатим: «Гроші треба жадати! Треба знати, скільки ти хочеш, і підігрівати силу й міру жадання. Заробляй завтра більше, ніж нині, а позавтра ще більше! <…> І найголовніше: багатство не в скрині з грошима, а в тому потічку, що неперервно повнить цю скриню й перетікає далі, в інші скрині. А для цього гроші мають день і ніч працювати на тебе» [16, с. 135]. Так само діють і оповідач із «Вічника», розповідач із «Горянина», оповідачі із «Світована», а протогоніст із «Матфея» використовує *себе-пізнання:* «Роздолля сміялося до мене. Є кілька днів у передлітті, коли все цвіте водночас: і трава, і дерева, і вода, і навіть воздух. Я се виджу, хоча більшість людей каже, що нічого такого не помічають» [17, с. 93], зауважуючи що ніколи б не зміг зрубати дерево, адже воно живе і «крім добра <...> не зробило нічого» [17, с. 9]. Створювати власний тип наращії М. Дочинець починає з першого роману «Лис у винограднику» про протагоніста Андрія Лисицького, очі якого «здавалося, вони живуть своїм окремішнім життям. То вичахають холодною байдужістю. То враз оживають, як жаринки під попелом на вітрі. І навіть займаються, полум'яно іскрять» [18, с. 7], яка відбувається від третьої особи.

Спостерігається «гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації, гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації, обізнаний автор у ролі видавця-редактора» (О. Іщенко), які характеризуються наративними особливостями, пов'язаними з оповідачем/розповідачем. Так, у романах «Вічник. Сповідь на перевалі духу» і «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії» гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації є протагоністом, який створює наративний світ і імпліцитний наратор – двійник автора, журналіст-біографа, учень народного мудреця («Вічник»), а в романі «Горянин. Води Господніх русел» автор-наратор трансформується в гетеродієгетичного наратора в інтрадієгетичній ситуації з граматичною формою розповіді від третьої особи.

Визначальної рисою наративної стратегії Мирослава Дочинця є перевага я-наращії, що спричиняє й жанрову специфіку художніх творів письменника. Серед яких філософський і психологічний роман-сповідь (наращія переважно від першої особи), роман-діаріуш (спогади протагоніста у формі щоденника), житійний роман, роман-притча. Причому особливістю манери письма митця є використання імпліцитних і експліцитних звертань до адресату, які «забезпечують цілісність наративу» (О. Іщенко): «Солодкий мій читальнику, снуючи сю сповідь, я волію не загострювати, а притуплювати перо, аби не бентежити хмурими зайвинами твоєї душі. І в подальшому розділі, тримаючись чину правди, я вестиму свій

опис ще більш пощадливо. Бо той страшний досвід, якого я зачерпнув, не потрібен нікому. Нащо воскрешати жахи для когось, коли й я сам хотів би їх забути» (Андрій Ворон, «Вічник») [14, с. 7].

Часом, за М. Ткачуком, «нарація набуває скомпільованих форм», зокрема квазідрамаургічних, у структурі такого наративу використовуються монологи, діалоги, невласне пряме мовлення [19, с. 17–18], що сприяє заглибленню у внутрішній світ наратора й спосіб їхнього думання в романах «Вічник», «Горянин», «Криничар», «Мафтей», «Світован».

Творчість Г. Пагутяк у різних аспектах, у тому числі й з позиції наратології, досліджують В. Агеєва, А. Артюх, І. Біла, Г. Бокшань, О. Вещикова, М. Гірняк, Т. Гребенюк, М. Жулинський, О. Казанова, Т. Качак-Тебешевська, М. Кірячок, О. Корабльова, О. Логвіненко, Р. Мовчан, Є. Нахлік, В. Панченко, О. Поліщук, К. Оселедько. Дослідники розглядають своєрідність наративних стратегій Галини Пагутяк через авторське екрміфологічне світосприйняття.

Містичні романи «Компроміс», «Гірчичне зерно», «Пан у чорному костюмі з блискучими ґудзиками», «Захід сонця в Урожі», «Книга снів і пробуджень», «Слуга з Добромиля», «Зачаровані музиканти», «Урізька готика» засвідчують розвиток ідіостилю Г. Пагутяк. Так, у ранньому романі «Компроміс» авторка вдається до експерементування з художньою нарацією, за Т. Гребенюк, наділяючи суб'єктивною позицією всіх персонажів твору по черзі, зокрема в розділі «Хата» оповідь ведеться від імені Марії, Віктора, Кості й Сергія, тобто у іворі присутній множинний наратор.

Наративна стратегія роману «Смітник Господа нашого» визначається дослідниками, зокрема О. Корабльовою [20], як *утаємничена* нарація метафоричного характеру, що маніпулює читацьким сприйняттям як важливий компонент «ідеології тексту» абсурдистської моделі. У творі наявний змішаний тип нарації від гетеродієгетичного («Колос не бажав більше нічого, тільки б вродило збіжжя і було вдосталь їжі. Тоді ніхто з них не голодуватиме» [21, с. 35] до гомодієгетичного із викладенням від першої особи однини та множини – я-нарація та ми-нарація, який Голос, який, за О. Логвиненко, «невідь-кому належить» і «символізує духовний сенс нашого існування, без якого душа мертва» [цит. за: 20]: «У кожному з нас є частка Шептуна, внутрішній голос, абсурдне ядро якого нестерпно гнітить душу» [21, с. 77].

У романі «Господар» авторка створює образ-двійник Сави оповідача Титуса із гомодієтичною я-нарацією, який за Т. Гребенюк, виконує подвійну функцію, оцінюючи «події давнини з часової перспектии й організуючи наратив про минуле» [22, с. 258]: «Я кажу те, що чув. Моя мета – хоч трохи впорядкувати легенди. Я фольклорист, а не вчений. Я навіть не особистість. Якщо хто нею був, то це Сава» [23, с. 5]. У творі діє й гетеродієгетичний наратор: «Сава підвівся, дістав книжку, таку стару, що її сторінки нагадували осіннє листя, ладне ось-ось відірватись од гілки; постояв хвильку, щось пригадуючи, потім прочитав…» [23] може передати свої функції іншому, який залучає нарататора до розповіді за допомогою ви-нарації: «– Це було дуже давно, – сказала Вітерниця. – Жили собі два велетні. Їх ніхто не міг подужати. Всі від них тікали. Велетні робили багато зла, калічили людей, гадаючи, що їм не боляче. Так іноді робите *ви*, наступаючи на комаху. Люди довго думали, як їм позбутись тих забіяк, доки не придумали послати до велетнів мишку. Вночі, коли брати спали, вона вкусила одного за ногу, а сама сховалась. Велетень схопився і подумав, що це брат його вкусив. Мишка вкусила другого брата, і той подумав те саме. От вони й почали битись, і б'ються досі, бо не можуть подужати один одного» [23].

Містичний неоготичний роман «Уріж та його духи» складається із шістьох мініатюр про покинуті будівлі в рідному селі Г. Пагутяк: «Панський дім», «Вілла над річкою», «Дім Бандрівських», «Дім на продаж», «Хата повішеника», «Хатка на горбі», О. Вещикова звертає увагу на те, що «основна наративна форма цих текстів – монологічна розповідь нараторки, спогади з її дитинства і рефлексії сьогодення. Така організація наративу (першоособова нарація) крізь призму суб'єктивного досвіду використовується з метою викликати довіру у читача, адже йдеться про надприродні речі в готичному дусі» [24, с. 87]. Незвичайні явища нараторку не дивують: «Ніякої тобі романтичної історії» [25, с. 87], через її суб'єктивні враження невпевненої нараторки подається й розповідь про події: «Здавалось, стара хатинка розсиплеться від звуків грому. Дівчатка сиділи удвох при гасовій лампі й тремтіли від страху» [25, с. 95].

Таємничий настрій навіює також гетеродієгетичний наратор роману-феєрії «Зачаровані музиканти»: «оселя почала озиватись. Спершу тужним скрипінням дірявої гонти, гойданням крокв на невеликій сторожовій вежі, далі шерехом мишей і монотонним цяпанням води, під яке так добре засинати» [26, с. 167].

Літературознавчим аналізом творчості Галини Пагутяк О. Вертипорох, А. Галич, О. Галич, Н. Зборовська, Т. Качак-Тебешевська, Ю. Ковалів,

Є. Кононенко, Г. Насмінчук, Г. Паламарчук, Л. Пастушенко.ю В. Соболь, О. Ставнична, Н. Черненко.

Значної трансформації набуває перший «маленький» роман Г. Тарасюк «Сестра моєї самотності», який створює концепцію авторефлексивного постмодерністського твору, що в першій редакції надруковано 1992 року в часописі «Буковинський журнал» під назвою «Смерть – сестра самотності». Однак 2008 року письменниця переробляє твір, остаточно називаючи його «Сестра моєї самотності». 2009 року роман про життя жінки-літераторки в іншому. нестандартному, ракурсі стає «Книга року – 2009» і відзначається премію ім. І. Нечуя-Левицького.

У романі гомодієгетична нараторка із я-наращією, оскільки він написаний «у формі відвертої сповіді, у формі поглибленої рефлексії головної героїні» (О. Вертипорох) [27, с. 102] – української письменниці Олександри Рибенко-Ясінської: «Уявляєш, скільки б дали твої воріженьки, аби хоч краєм вуха підслухати одкровення жінки, яка сама себе сотворила – self-made woman, як звучить це англійською з американським акцентом? Або, як звучить це по-нашому: кар'єр-ристки
Що ж, довготерпеливі мої співгромадяни, може, й діждетеся. Цілком можливо, що колись, коли мені вже нічого не зостанеться і нічого буде втрачати, я кину вам в очі всю свою правду. Про себе. І, звичайно, про вас. Амінь» [28, с. 16], яка створює свої тринадцять філософських заповідей – «Маленькі секрети великої жінки» [28, с. 10].

В авторефлексивному постмодерному романі Г. Тарасюк «жінка стає одночасно і об'єктом, і суб'єктом оповіді» (О. Вертипорох) [27, с. 104]. Перебуваючи в ситуації екзистенційного вибору та ізоляції, Олександра за допомогою діалогу із собою починає розуміти сенс життя: «Камо грядеши, жінко? Куди, жінко, несе тебе і яка сила – чиста... нечиста... нестримна течія життя? По що? За чим? Що жене тебе по цьому світу? Чого тобі бракує? Заради чого падаєш? Задля чого встаєш і зводиш муками ДУШУ? Від кого ти, ЖІНКО, – від Бога чи сатани? До кого ти, Жінко, до Бога чи до диявола так постилала, так постилаєш, забувши, згадавши себе? Ти тільки на пів дорозі... До чого? До кого? До себе? До істини? Народу? До України?.. Але чому ти все ще на півдорозі, коли закінчується день і життя завершується, чому ти лише на півдорозі? Бо власною смертю вмирає довершений?» [28, с. 166]; злам і конфліктність спрямовує героїню до храму: «Я питаю: Боже, що це зі мною? Адже я сто років... ні, ніколи ТАМ не була... Була скрізь, тільки не в храмі... Я не знаю туди дороги. Не відаю, як переступлю поріг, увійду, що робити буду? Боже, не покидай мене, не дай зганьбитися у твоєму храмі, приведи мене... до істини, Боже!» [28, с. 166].

За О. Вертипорох [27] змішані наративи роману характеризуються вільним переходом від Він-нарації до Я-нарації та павпаки, причому навіть за гомодієгетичну я-нарації Г. Тарасюк відмежовується від героїні-нараторки. До того ж, письменниця використовує як лінійну наративну стратегію, послідовно викладаючи події, розриваючи їх ставками, так і нелінійну – монтування фрагментів ескізного характеру у вигляді роздумів, рефлексій, спогадів під різними назвами, створюючи багатовимірний гіпертекст. Життєпис Олександри Рибенко-Ясінської «репрезентує жіночу екзистенцію крізь призму авторської рефлексії» (О. Вертипорох) [27, с. 102].

Роман «Між пеклом і раєм» розпочинається із присвяти світлій пам'яті кінорежисера Володимира Андрощука, чоловіка, незрадливого друга: «В дечому роман автобіографічний. Не був би він таким живим і болісним, якби авторка сама не пережила того поспільного ганебиська байдужості на всіх рівнях, яке чорною дірою поглинає нашу національну духовність» (Г. Тарасюк) [29, с. 171].

Життєпис творчої особистості Мирона Волинця побудований на першоособовій нарації, яка створить ефект присутності авторського alter-ego в образі оповідача. Героєві-наратору, на думку Г. Насімчук, доводиться пройти «всі три рівні (за С. К'єркегором) випробувань на шляху до автентичного існування. Перший рівень – естетичний, що пов'язаний із настановою на насолоду, «оркестрований» мотивом вишень із батьківського саду. Під кінець життя у свідомості героя з'єдналися дві його найсолодші мрії-марення – дитинства «серед розкоші садів і лугів» [29, с. 26] і «всевишньої» (Г. Тютюнник) любові. І лише тоді погас пекельний вогонь у його серці» [30, с. 56–58]. «Другий рівень ініціації Мирона Волинця – етичний. Мирон свідомий свого високого обов'язку, він постійно відчуває «гостру, як меч, божевільну потребу творчості» [30, с. 58–60], потребу донести до здеградованої, зневіреної людності слово істини. Бо ж «навіщо через століття перебріхувати свою історію, коли сьогодні можна сказати правду вустами живих свідків, розкиданих по висотках столиці, провінціях Канади, Америки, Австралії!» [29, с. 9]. Третій рівень – релігійний – допомагає митцеві піднестися над буденними значеннями речей» Тому герой часто апелює в молитві до Всевишнього

я-нарацією: «Господи Боже наш, не карай мене, недостойного» [29, 20]; «Господи, наповни храм Свій словом рідним…» [29, с. 29]; «Господи! Чому іменем твоїм діла нечестиві творяться?»; «Отче, продовж дні мої, продовж мій час випробувань» [29, с. 181]. «Господи, якщо не даєш знаття, то дай мені сили і мужності змиритися з цим!» [29, с. 181]), живучи, за В. Дячковим, «і в реальному вимірі, і в метафізичному – у моментах свого внутрішнього діалогу з Богом і вищими небесними силами. Тобто існує в своєму єстві і водночас Антонієвому» [30, с. 136], героя його агіографічної кіноепопеї Антонія Печерського. Наратор через слово передає цей «зв'язок часів» так: «Мирону здавалося, що то не Антоній, а він ходив дніпровими пагорбами, мучився, страждав, вгризався заступом у землю, возносився молитвою до небес і, відгримівши в пророчому слові, «відходив на безмов'я» [31, с. 110].

Проналізовані наративні стратегії філософських романів Мирослава Дочинця, Галини Пагутяк, Галини Тарасюк свідчать про те. що, за Н. Римар, наратор є «основною інстанцією», яка «визначає особливості розкриття змісту твору, характер ведення розповіді / оповіді в тексті» [32, с. 20].

Висновки. Спільним у стратегії наратора у філософських романах Мирослава Дочинця, Галини Тарасюк, Галини Пагутяк є домінування гомодієгетичного наратора з я-нарацією від першої особи. Причому своєрідністю ідіостилю М. Дочинця є використання імпліцитних і експліцитних звертань до адресату, скомпільованість типів і форм наратора в романах «Вічник», «Горянин», «Криничар», «Мафтей», «Світован». Гомодієтичний наратор із я-нарацією роману «Господар» із подвійною функцією репрезентує творчу манеру Г. Пагутяк. Першоособова організація наратії в її романі «Уріж та його духи» чергується із іншими типами – гетеродигієтичним наратором роману-феєрії «Зачаровані музиканти», утаємниченим наратором роману «Смітник Господа нашого», а в романі «Компроміс» наявний множинний наратор. Гомодієгетична нараторка із я-нарацією роману Г. Тарасюк «Сестра моєї самотності Змішані наративи роману У романі Г. Тарасюк «Сестра моєї самотності» спостерігається змішаний тип нарації із вільним переходом від гомодієгетичної нараторки із я-нарацією до третьоосібної та навпаки, що є специфікою ідіостилю авторки.

У зв'язку із викладеним перспективи подальшого дослідження полягають у аналізі стратегії наратора і нарації малих прозових форм, виявлення їхніх домінант, спільності та відмінностей у філософському дискурсі Мирослава Дочинця, Галини Пагутяк, Галини Тарасюк.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Набок М. Фундаментальні категорії франзуцького наративу з позиції художнього текстотворення. *Філологічні науки*. Молодий вчений. 2022. № 1 (101). С. 175–179.

2. Ткачук О. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002. 173 с.

3. Bal M. Narratology: Introduction to the Theory of Narrative. Toronto: University of Toronto Press. 1985. 274 p.

4. Рижа У. Інтерпретація точки зору у спектрі літературознавчих і мовознавчих досліджень *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. 2019. Вип. 11. С. 125–128.

5. Мацевко-Бекерська Л. Наратив як засіб організації просторово- часової конфігурації літературного твору. *Вісник Львівського університету* : збірник наукових праць. Серія : Іноземні мови. Випуск 18. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 52–59.

6. Genette G. Palimpsests : literature in the second degree. Transl. Newman Ch., Doubinsky C. Lincoln NE, London : University of Nebraska Press, 1997. 490 p.

7. Jahn M. Narratology: A guide to the theory of narrative. English Department, University of Cologne, 2005. URL: http://www.uni- koeln.de/~ame02/pppn.pdf. [дата звернення: 22.07.2025].

8. Booth W. The Rhetoric of Fiction. Chicago : Un-ty of Chicago Press, 1983. 572 p.

9. Коваленко К. Типи нараторів і види нарації у прозових творах А. П. Чехова («Моє життя», «Розповідь невідомої людини»). *Філологічні науки*. 2012. № 2. С. 46–50.

10. Сірук В. Наративні структури в українській новелістиці 80–90-х років XX століття (типологія та внутрішньотекстові моделі) : дис.. канд.. філолог. наук. К. 2003. 200 с.

11. Кушнірова Т. Наративні стратегії у романних формах кінця XX – початку XXI століття. Полтава: Видавництво «Сімон». 2018. 121 с.

12. Іщенко О. Рецепція творчості Мирослава Дочинця в літературно-критичній думці. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 5. Т. 1. С. 141–145.

13. Іщенко О. Проза Мирослава Дочинця: проблематика і поетика. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/schenko_Olena/ Proza_Myroslava_Dochyntsia_problematyka_i poetyka/ [дата звернення: 22.07.2025].

14. Дочинець М. Вічник. Мукачево: Карпатська вежа. 2011. 284 с.
15. Дочинець М. Світован. Штудії під небесним шатром. Роман-намисто. Мукачево: Карпатська вежа. 2014. 232 с.
16. Дочинець М. Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Мукачево: Карпатська вежа, 2012. 331 с.
17. Дочинець М. Мафтей. Книга, написана сухим пером. Мукачево: Карпатська вежа. 2016. 352 с.
18. Дочинець М. Лис у винограднику. К.: Ярославів Вал, 2010. 292 с.
19. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль : Медобори. 2007. 463 с.
20. Корабльова О. Засади міфопоетики у художній версії самотності у прозі Галини Пагутяк. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т.17. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. С. 15–19.
21. Пагутяк Г Смітник Господа нашого. Записки Білого Пташка: Два романи та повість. К.: Укр. письменник. 1999. 151 с.
22. Гребенюк Т. Художні здобутки прози: Галина Пагутяк. *Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст. : у 3 т*. К. : ВЦ «Академія», 2017. Т. 3. С. 254–266.
23. Пагутяк Г. Господар: роман, повісті. К. 1986. 222 с.
24. Вещикова О. «Особливі» будинки у прозі Галини Пагутяк. URL: https://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/5674/3/Veshchykova_2016_13_92-103.pdf. [дата звернення: 22.07.2025].
25. Пагутяк Г. Уріж та його духи. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 120 с.
26. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти: роман. Київ: Ярославів вал. 2010. 224 с.
27. Вертипорох О. Авторська рефлексія жіночої екзистенції в романі Галини Тарасюк «Сестра моєї самотності». *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. 2015. Вип. 30. С. 99–107.
28. Тарасюк Г. Сестра моєї самотності. К.: «Освіта України». 2010. 322 с.
29. Тарасюк Г. Між пеклом і раєм (Сни анахорета). Чернівці: Місто. 2006.186 с.
30. Насмінчук Г. Й. Автобіографічний роман Галини Тарасюк у діалозі з філософією екзистенції. *Слово і час.* 2018. № 10. С. 55–65.
31. Дячков В. Із «пущі страждань» і «крізь хащі забуття». *Дзвін*. 2006. № 3. С. 135–136.
32. Римар Н. Наративні стратегії художньої прози Ніни Бічуї. Наративні стратегії художньої прози Ніни Бічуї: автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.0. Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. 2016. 230 с.

УДК 821.161.2-312.8/-312.9 Дара Корній
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.41

МІФОЛОГІЗМ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ПРИГОДИ ЗМІЯ БАГАТОГОЛОВОГО. ДІТИ СОНЦІВНИ Й МОЛОДИЛЬНІ ЯБЛУКА»

MYTHOLOGISM IN DARYA KORNIY'S NOVEL "THE ADVENTURES OF THE MANY-HEADED SERPENT: THE CHILDREN OF SONTSIVNA AND THE REJUVENATING APPLE"

Харук А.В.,
orcid.org/0009-0008-7988-2849
аспірантка кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано специфіку художнього переосмислення міфологічних образів у фентезійному романі Дари Корній «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука». Увагу зосереджено на алегоричності, психологізмі твору, його тяжінні до жанру чарівної казки. Детально розглянуто образ Змія Багатоголового, який на противагу фольклорному образу, є не антагоністом героя, а головним персонажем, який проходить метафоричне посвячення в доросле життя, долаючи труднощі, опиняючись на межі життя і смерті, відкриваючи свій прихований внутрішній потенціал і таланти. Особливістю образу головного героя роману, юного дракона з трьома головами, на ім'я Халепник, є те, що кожна з його голів – це окрема особистість, зі своїм характером та уподобаннями (Златоус, Чорній, Ярійло). Метафоричний образ змія Халепника інтерпретувано як гурт, нерозривну єдність неподібних друзів-підлітків, які вчаться розуміти один одного, себе, долають бар'єр непорозумінь і сварок. Художній простір роману поділений на дві площини: світ драконів (Скелястий Світ) і світ людей (Середній Світ). Потрапивши у світ людей, Халепник набуває досвіду відлучення від родини, боротьби за існування, переродження в новій іпостасі (три свідомості зміїв опиняються в тілі підлітка Олекси). Відтак, пригоди Змія Багатоголового у Середньому Світі є його ініціацією, тут відбувається його дорослішання. Світ людей набуває в романі Дари Корній семантики лісу чи тридев'ятого царства, де герой чи героїня чарівної казки проходять через складні випробування. Як і в чарівній казці, головний герой роману має дивовижних помічників: діда Івана, змііївну Мотузочку. Роль мудрого порадника проєктується на матір Халепника – Вуглинку. Антагоністами постають дракон-зрадник Всевлад та його донька чаклунка Галиця. Боротьба добра зі злом у творі відбувається у двох площинах – зовнішній і внутрішній. І лише той, хто зуміє впоратися з власною темрявою, страхом, болем та гнівом, здатен дати справжню відсіч злу зовнішньому. Ця ідея робить твір особливо глибоким і актуальним, адже показує, що справжня перемога починається з перемоги над собою.

Яскравими міфологічними образами роману є жар-птиці – уособлення джерела сили, справедливості, мудрості й любові, молодильні яблука – метафоричне втілення оновлення, циклічності життя. Їх збереження та порятунок стають запорукою відновлення порядку й гармонії в Скелястому Світі. Важливу роль у романі відіграють вставні оповіді про устрій Середнього Світу, його передісторію, легендарних героїв і злотворців.

Ключові слова: Дара Корній, дракон, змій, ініціація, фентезі, міф, підлітковий роман, жар-птиця, сучасна українська література, чарівна казка.

The article analyzes the specifics of the artistic reinterpretation of mythological images in Dara Korniy's fantasy novel "The Adventures of the Many-Headed Serpent: Children of the Sun Woman and the Apples of Rejuvenation". The focus is placed on the allegorical and psychological dimensions of the novel, as well as its affinity with the genre of the magical fairy tale. Particular attention is given to the character of the Many-Headed Serpent who, in contrast to traditional folklore depictions, is not the antagonist but the central protagonist. He undergoes a metaphorical initiation into adulthood, overcoming trials, facing the threshold of life and death, and discovering hidden potential and talents. A distinctive feature of the main character – a young dragon with three heads named Khalepnyk, is that each of his heads represents a unique personality with individual traits and preferences (Zlatous, Chorniy and Yariylo). The metaphor of Khalepnyk is interpreted as a representation of a close-knit group of dissimilar teenage friends who learn to understand each other and themselves, overcoming conflicts and misunderstandings. The narrative world of the novel is divided into two realms: the World of Dragons (Rocky World) and the World of Humans (Middle World). Upon entering the human world, Khalepnyk experiences separation from family, the struggle for survival, and a symbolic rebirth in a new form (when the three dragon consciousnesses inhabit the body of a teenager named Oleksa). Thus, the serpent's adventures in the Middle World function as his rite of passage and coming of age. In this context, the human world assumes the semantics of a fairy-tale forest or the mythical "thrice-ninth kingdom", where the hero must endure difficult trials. As in a traditional fairy tale, the protagonist receives help from magical assistants: grandfather Ivan and the snake-girl Motuzochka. The role of the wise mentor is embodied by Khalepnyk's mother – Vuhlynka. The antagonists are the traitorous dragon Vsevolod and his daughter, the sorceress Halytsia. The novel presents the struggle between good and evil on two levels – external and internal. True victory, it suggests, begins with overcoming one's own darkness, fear, pain and anger before confronting external evil.

The novel features vivid mythological symbols such as firebirds – embodiments of strength, justice, wisdom, and love, rejuvenating apples, which metaphorically represent renewal and the cyclical nature of life. Their preservation and rescue are key to restoring balance and harmony in the Rocky World. The novel also includes embedded stories about the structure and history of the Middle World, as well as its legendary heroes and villains.

Key words: Dara Korniy, dragon, serpent, initiation, fantasy, myth, young adult novel, firebird, contemporary Ukrainian literature, fairy tale.

Постановка проблеми. Романи й повісті Дари Корній (Мирослави Замойської) займають важливу нішу в сучасній українській літературі. Письменниця пише і для дітей, і для дорослих, значна частина її доробку – це фентезійні твори. Зокрема, заслуговує на увагу дилогія «Пригоди Змія Багатоголового», її перша частина «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука» була опублікована в 2021 році, друга «Пригоди Змія Багатоголового. Білі перлини для Білої Королеви» – у 2023. Обидва романи захоплюють колоритними образами-характерами, цікавими, динамічними пригодами юних героїв, казковим хронотопом, а також утвердженням ідеї перемоги добра над злом. Об'єктом вивчення у цій статті стане перша частина дилогії, у якій письменниця створила алегорично-міфологічний світ драконів, в якому під масками зміїв криються люди. Конфлікти в межах родини, взаємостосунки батьків і дітей, проблеми, пов'язані з дорослішанням підлітків, їх комунікацією одне з одним – усі ці теми майстерно змодельовані Дарою Корній у площині міфологічного простору.

Образ зміїв у романі «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука» є алегоричними, лише зовні вони подібні до фольклорних прототипів. За спостереженням О. Тиховської, «образ змії має архетипну семантику і є досить поширений у світовій міфології, починаючи з пізнього палеоліту. На території сучасної України перші зображення змії та крилатого змія зустрічаються на кераміці культури Кукутені-Трипілля. У міфологіях різних народів змій асоціюється з різними космічними першоелементами (водою і вогнем, землею і небом, чоловічим й жіночим началами). У деяких фольклорних текстах, змій може бути породженим водяною чи з вогняною стихією» [Тиховська 2017, с. 52]. Я. Таран відзначив, що «найдавнішою та універсальною ознакою дракона як на Заході, так і на Сході, є світло як особлива емманація, а також як бачення, тобто чудовий зір. З часом дракон був відокремлений від світла і перетворився на істоту темряви. Але давній зв'язок зі світлом зумовив прагнення дракона заволодіти джерелом світла, в образі якого може виступати дорогоцінний камінь, скарби, місяць або сонце» [Таран 2007, с. 67]. Образ змія постає в календарних піснях українців: «у щедрівках Змій виступає як добрий геній молоді та посередник у женихальних справах, тому не стріляють у нього, а щадять. Натомість деякі перекази вважають Змія за злу й згубну силу, він гине від руки молодця-лицаря..» [Войтович 2002, с. 193]. Проте в романі Дари Корній цей образ набуває зовсім іншого відтінку.

Мета статті – проаналізувати міфологічні образи та мотиви роману Дари Корній «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука».

Аналіз досліджень. Прозу Дари Корній вивчали А. Гурдуз, Т. Белімова, Люко Дашвар, Л. Романенко та ін. Однак роман «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука» ще не став об'єктом окремого дослідження, що зумовлює актуальність цієї статті.

Виклад матеріалу. Твір Дари Корній «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука» можемо віднести до жанру фентезійного пригодницького роману, цільовою аудиторією якого у першу чергу є діти середнього шкільного віку.

У романі авторка змоделювала дивовижний світ драконів, в якому є драконячі родини, звичаї, ритуали, школи, де кожен проходить своєрідну ініціацію, відкриває свій талант, а потім отримує право на реалізацію своїх здібностей у суспільстві. Десь за межею існує світ людей, але з ними дракони не взаємодіють, це різні світи. Запорукою гармонії і щастя всіх мешканців світу драконів є Райський сад та жар-птиці. Світ драконів – це фактично перелицьований на міфологічний лад світ людей, і в образах юних драконів читач легко може упізнати себе або ж своїх друзів.

Головним героєм роману є юний дракон з трьома головами, на ім'я Халепник. Кожна з його голів – це окрема особистість, зі своїм характером та уподобаннями (Златоус, Чорній, Ярійло). Оповідь у творі ведеться від імені Златоуса, і він так характеризує себе: *«Я був симпатяга: золотавоголовий, золотоокий та золотовусий. Розкішні золоті роги красувалися на голові, подвійний перетинчастий гребінь тягнувся від потилиці, шиєю, аж до золотого хвоста. Я був красива копія нашої мами – трьохголової золотої зміївни Вуглинки»* [Корній 2023, с. 27]. *«Ліва голова – чорна. Очі теж чорні […]. У чорноокого кремезні роги, які можуть обертатися. А зуби, навіть якщо пащека міцно стулена, завжди стирчать назовні»*, – так описує Златоус брата Чорнія [Корній 2023, с. 27–28]. І третя голова – це Ярійло: *«Права голова – вогняна й червоноока. Також має прекрасні роги, а ще безліч шипів, навіть на вухах»* [Корній 2023, с. 28].

Златоус, Чорній та Ярійло ще зовсім юні, недосвідчені та сперечаються за кожної нагоди: *«Нас трьох інакше як Халепником і не кликали»* [Корній 2023, с. 33]. Цікавим є походження Змія, адже

їхня мама *«..радник від Оселища Трьохголових Зміїв у Великому Порядднику Скелястого Світу, вона представник від Скелястого Світу Вічного Літа в Об'єднанні Світів, вона нащадок найдревнішого роду трьохголових зміїв Товчикаменів, що його оберігає первісна магія чорної скелі Семи Вітрів»* [Корній 2023, с. 35]. Загалом світ драконів – це Світ Вічного Літа, у якому є сім великих оселищ (у нашому розумінні сім великих міст). Кожне оселище – це дім для окремого виду зміїв (водяних, химерних, ізольованих, п'яти- семиголових і тд.). Кожен з драконів має своє призначення: *«Ми, змії та дракони, ідеальні створіння. Можливо, ще й тому, що кожен з нас летючих, плавучих і плазунів, тих, хто дихає вогнем, і тих, хто дихає сіркою, має своє призначення…»* [Корній 2023, с. 8–9].

Кожен дракон особливий у цьому світі і народжується задля якоїсь мети. Але авторка також дає зрозуміти, що багатоголові змії це рідкість у світі драконів: *«Багатоголові змії народжуються не так часто, як одноголові дракони. Зміївна може лише раз на сто років виплекати яйце»* [Корній 2023, с. 25]. Метафора приреченості на вічне перебування поруч трьох зміїв в одному тілі, на нашу думку, відображає художнє переосмислення письменницею взаємодії підлітків, їх здатності до взаєморозуміння.

Спочатку брати – це юні хлопчаки, які не можуть мирно співіснувати в одному тілі, про це говорить Златоус: *«Тільки-но ми з'явилися, як усі довкола вирішили, що з нас буде щось або дуже-дуже путнє, або навпаки. Більшість схилялася до останнього, бо від самого народження наша поведінка була нестерпна. Ми сперечалися через кожну дурницю»* [Корній 2023, с. 30]. Проте кожен з них особливий, обдарований певними вміннями та талантами, всі вони з різними темпераментами й належать до різних психологічних типів: *«Ти розумник Златоус, так? – А ти – Ярійло, вогняний змій з добрим серцем. А ти – Чорній, дуже запальний, але справедливий»* [Корній 2023, с. 177]. Щоб навчитися співпрацювати та проявити свої таланти, брати-змії повинні пройти ряд випробувань, які передбачають набуття здатності спільно приймати рішення, діяти як єдине ціле. Дара Корній створила метафоричний образ Халепника, який розкодовується як єдність неподібних підлітків, які змушені навчитися розуміти один одного, щоб пізнати самих себе, стати кращими.

Змій Багатоголовий – це міфологічна маска, що приховує психологічну реальність підлітків. Процес об'єднання трьох у єдине ціле символізує важливий етап становлення: від хаосу внутрішніх протиріч до гармонії, усвідомлення себе і прийняття відповідальності.

Цікавим у романі є мотив долі. Життєве призначення та таланти дракона можна визначити ще до народження: мама зміївна повинна віднести яйце до чорної скелі та чекати сходу сонця. *«Найважливіше – не проспати отой особливий момент, коли благословенні Сонцівною перші промені сонця торкнуться шкаралупи зміїного яйця. Щойно то станеться, як чорна скеля освітиться яскраво-червоним сяйвом, а шкаралупа вкриється кольоровими візерунками. Тоді мама зміївна має взяти в руки майбутнє маля і прочитати на шкарлупі його долю»* [Корній 2023, с. 51]. І якщо шкарлупа не змінить кольору, то це означає *«Або ніяких талантів у дитини нема, або просто мама зміївна той особливий момент проспала»* [Корній 2023, с. 52]. Водночас пророцтво, отримане у процесі ритуалу, може не справдитися, якщо сам дракон захоче змінити свою долю, проявивши відвагу та рішучість. Зокрема, Змій Багатоголовий відкриє свої приховані вміння у зовсім незвичний спосіб, коли шукає жар-птиць, прагнучи порятувати Райського саду.

Ярійло, Чорній та Златоус розкривають свої таланти не за один день і не одночасно. Спочатку свій прихований потенціал виявив Златоус, його *«дар називається слідобаченням»* [Корній 2023, с. 59]. Для Златоуса кожне створіння залишало неповторні кольорові сліди, які він міг бачити та відчувати: *«…коли вони свіжі, я можу чітко бачити-чути-відчувати те, що відчував власник цих слідів»* [Корній 2023, с. 58].

Згодом проявився талант Чорнія, його магічне вміння – бачити приховане від інших (сліди, кольори, речі). Хист Ярійла розкрився найпізніше, у момент, коли він з братами потрапив у майже безвихідну ситуацію (опинився у в'язниці, з якої не було виходу), саме тоді проявилося його вміння говорити та взаємодіяти з рослинами: *«Просто попросив рости коріння дерева, яке мирно спало під будинком, і воно його послухало»* [Корній 2023, с. 227]. За спостереженням Я. Тарана, «образ дракона вказує на взаємний зв'язок космічного світла і земної рослини, яка сприймає це світло і сприяє земній родючості» [Таран 2007, с. 67]. Отже, Ярійло частково увібрав у себе семантику давнього міфологічного образу. Водночас образ Ярійла типологічно близький до язичницького бога Ярила: «Ярило – бог війни та любові; міфологічний і ритуальний персонаж, пов'язаний з ідеєю родючості, в першу чергу весняної. […] Куди не зайде, там жито

копою, куди не зирне – там враз колос зацвіте» [Войтович 2002, с. 614]. Ярило уособлює весняне пробудження природи, родючість, пристрасть та чоловічу силу. Його часто пов'язують з весняним сонцем, що пробуджує землю від зимового сну. І Ярійло, І Ярило асоціюються з потенціалом природи, процесом росту рослин, оновленням та життєдайною енергією. Ярійло має глибинний зв'язок із землею, рослинами, він володіє знанням про їх цілющі властивості. Його сила – це здатність відчувати, відновлювати, зцілювати дерева і трави.

Для усвідомлення свого покликання та віднайдення власного «я» братам-зміям довелося потрапити у світ людей й опинитися всім трьом у тілі хлопчика, на ім'я Олекса.

Варто згадати світ, у якому жили брати. Адже він існував завдяки Райському саду. *«У Райському саду красивим і досконалим було все: фруктові дерева, ягідні кущі, які загиналися під вагою плодів […] То Райський сад, але аж ніяк не рай»* [Корній 2023, с. 82].

Потрапити у Райський сад допомогла Змію Багатоголовому їхня подруга, на ім'я Мотузочка, *«трьохголова зміївна Тягнимотузок із роду Кокобитів»* [Корній 2023, с. 41]. Вона змогла завдяки своїм вмінням провести хлопців до Райського саду. Дорога туди лежала через оселище Химерних, а туди, окрім самих химерних, ніхто не міг потрапити. Мотузочка належала до саме до таких зміїв, була химерницею. В українській міфології химерниця – це, перш за все, жінка, яка вирізняється своєю незвичністю або своєрідністю поведінки. У романі Дари Корній постає ціле оселище Химерних: *«Потрапити до нього без запрошення неможливо. Якщо тільки ти не химерний. А все тому, що в ньому багато дивовижного й незвичного. Тільки комора чарівних предметів та Райський сад чого варті!»* [Корній 2023, с. 69].

У Райському саду живуть чарівні птахи жар-птиці – дивовижні вогняні птахи із сяйливим золотим пір'ям. Вони є уособленням дива та досконалості; харчуються та зцілюються молодильними яблуками. Образ жар-птиці часто зустрічається в казках та легендах, це птах із золотим пір'ям, яке здатне освітити все навколо. Та найцікавішим вмінням є здатність цих птахів перероджуватись. Також нерідко образ жар-птиці є синонімічним до образу фенікса, який здатен воскресати з попелу. «Інша назва Жар-Птиці – «крешана», яка бере вогонь у бога Сонця, креше ним з неба, посилаючи його всюди і в дерево, і в камінь. Воскреснути – це саме викресати живий вогонь, жар тієї птиці, що креше з неба блискавиці. Існує ще один чарівний птах, пов'язаний з воскресінням – Фенікс. Він є символом сонячного початку та безсмертя. Його вважали уособленням сонця. Фенікс – це тріумф вічного життя, перемога над смертю» [Гребеняк 2023].

Пригоди Змія Багатоголового починаються із пошуку шляхів відновлення ідеального ладу в Скелястому Світі, способів зцілення жар-птиць та яблунь з молодильними яблуками. Пошуки приводять Змія Багатоголового в Середній Світ, тобто у світ людей.

Образ яблука є поширеним у міфах, легендах та казках українців. Молодильні яблука постають уособленням вічної молодості, безсмертя й оновлення, часто асоціюються з божествами, що символізують родючість, красу та вічне життя, а також з ідеєю відновлення життєвої енергії. Яблуко є «символом родючості, омолодження (легенда про молодильні яблука, які повертають людині молодість, але їх дістати дуже важко, бо яблука стереже нечиста сила); символом Дерева життя, безсмертя; означає як плодючість, любов, радість, мудрість, так і облуду та смерть» [Жайворонок 2006, с. 659]. У міфології українців молодильні яблука символізують джерело оновлення, духовної сили та перемоги життя над смертю, втілення надії на те, що навіть у найважчі часи можливе як фізичне, так і духовне відновлення. І у Середньому Світі молодильним яблукам не місце.

Дара Корній порівнює світ людей та світ драконів. Згідно з легендою, колись ці два світи співіснували без законів чи правил. І в той час дракони не вважали людей розумними істотами, а тому полювали на них, ловили та з'їдали. Але якось один чоловік (зі зміїним серцем, бо був народжений від людини та змія) потрапив у світ драконів та взяв меч-змій, який *«давався в руки найдостойнішому змієві чи драконові. І щойно це відбувалося – його власник діставав богатирську силу…»* [Корній 2023, с. 111]. Проте меч заполонив розум нового власника, і той захотів *«підкорити Скелястий Світ»* [Корній 2023, с. 112]. І так почалася війна між двома світами. Дракони перемогли, і хотіли повністю знищити світ людей, але за них заступивсяодин із синів змія-вітра Товчикаменя – Добриня». Як виявилося, між людьми та драконами був неабиякий зв'язок, адже деякі жінки народжували дітей від зміїв, тому знищити світ людей не доцільно, адже між ними є кровний зв'язок. І навіть мама Змія Багатоголового також народила від звичайного чоловіка: *«Вона людей поважала. Навіть більше.*

Одного з них вона по-справжньому кохала. І він став нашим батьком. Так-так, ми теж трохи люди» [Корній 2023, с. 139], – каже Златоус про їх походження.

Тож зараз у світ людей драконам вхід був зачинений: *«З'являтися в людському світі в подобі змія тепер категорично заборонено. Та це і неможливо. Бо майже весь Середній Світ з усіх боків огортає охоронна сфера, яка, щойно ви ступите на людську землю, перетворює вас на людину. Тож, щоб потрапити у світ людей, потрібен дозвіл Великого Порадника та посвідка перетворника»* [Корній 2023, с. 114].

Потрапивши у Середній Світ, Змій Багатоголовий спочатку з осудом сприймав людей, оскільки світ драконів та світ людей мав багато відмінностей, (спосіб життя, можливості, уявлення про порядок). Проте в обох світах триває боротьба добра і зла, є добрі й підступні особи, і, як з'ясувалося згодом, жар-птиці зникали зі світу драконів якраз-таки не через людей*: «Злодієм, котрий крав жар-птиць із нашого світу був не хтось із людей […] Ним був змій Змій-зрадник»* [Корній 2023, с. 143].

Викрадачем жар-птиць виявився дракон Всевлад. Колись він входив до управлінського органу, був радником, але жорстоким і честолюбним. Після народження Змія Багатоголового він запропонував приспати малого дракона: *«Запропонував на свою бідну голову. Мене за це і з Великого Порадника вигнали, і спровадили до тупоголових бабаїв браму стерегти»* [Корній 2023, с. 166]. Розлючений та ображений він захотів підкорити собі Скелястий Світ: *«…він уб'є всіх жар-птиць, і коли чорна скеля прокинеться, і Біла королева випустить білий туман, то нікому буде Скелястий Світ захищати»* [Корній 2023, с. 167].

Образ Всевлада у творі Дарини Корній – це втілення зажерливості, прагнення до влади й руйнування, що загрожує гармонії між світами. Його ім'я – Всевлад – буквально означає «той, хто хоче володіти всім», бути всевладним, контролювати не лише людей, а й могутніх міфічних істот, драконів. Всевлад порушує священні закони драконів, посягає на сакральне, містичне й первозданне. Світ драконів побудовани на засадах гармонії, рівноваги та взаємної поваги. Всевлад, метафоричне уособлення людської гордині, вступає в конфлікт із цим ладом, він постає антиподом Халепника, який прагне зцілення, відновлення й взаєморозуміння з іншими, а не панування.

У Всевлада була донька, на ім'я Галиця. *«Гуцули галицями називають чорних гадюк – дуже небезпечних і лихих створінь»* [Корній 2023, с. 185]. Галиця теж була народжена від людини та змія: *«Донька Всевлада – зміївна. Напівлюдина, напівзмія»* [Корній 2023, с. 186]. Але жінка, яка народжувала від змія – помирала після народження дитини: *«Велике прокляття впало на людських жінок, які дозволили собі водитися зі зміями. Жінки, які народжують дитя від змія, помирають під час пологів чи відразу після них»* [Корній 2023, с. 195]. У народних уявленнях українців зв'язок людини з надприродною істотою (змієм, чортом, водяником тощо) сприймався як серйозне порушення божественного або природного ладу. Народження дитини внаслідок такого союзу означало переступ забороненої межі, тож смерть жінки після пологів тлумачилась як своєрідна розплата за скоєне або як спосіб відновлення гармонії у світі. Вона наче спокутує свою провину ціною життя.

Галиця була могутньою чаклункою, яка знала багато заклять. Вона володіла сильними мольфарськими чарами та замовляннями. І її мама була була мольфаркою. Згідно з народними уявленнями українців, мольфар – це чоловік, який наділений надприродними силами, вміє керувати природою та зцілювати людей за допомогою різних трав, замовлянь. «Мольфар – чарівник, злий дух. Мольфівниця – відьма. Мольфарити – чаклувати […] Мольфари-чарівники збирали зілля для відвертання грозової тучі, граду» [Войтович 2002, с. 321].

Образ мольфарки рідше зустрічається в народних легендах. «У гуцульських говірках також вживається термін "мольфарка" для позначення жінки з надприродними здібностями, яка займається ворожінням та чаклунством» [Кудлай 2022]. Галиця є іншою, вона жорстока, небезпечна істота, що прагне безумовної влади. Галиця тримає зміївну Мотузочку в полоні й катує її: *«Наша бідна Мотузочка зі зв'язаними лапами та крилами була підвішена до стовпа, укопаного в долівку. Зміївна ледве дихала […] на її тілі було зроблено невеличкі надрізи, з яких сочилася кров […] Дівка Галиця дивилася на все це і була одурманена виглядом молодої зміїної крові…»* [Корній 2023, с. 196]. Таке ставлення до беззахисної істоти перекликається з образом міфологічної Зміївни – жінки-монстра, яка не лише прагне підкорити, а й знищити свою жертву, є втіленням жорстокості й тиранії.

Галиця вступає у бій зі Змієм Багатоголовим, прагнучи вбити його, однак зазнає поразки. Як згадує Златоус, *«Я набрав повні груди повітря і, цілячись Галиці просто в голову, дихнув вогнем. Вона заревіла та одразу спалахнула, мов смо-*

лоскип […] Ми безмовно спостерігали за тим, як ця потвора вмирає, але, коли вогонь згас… вона, жива і неушкоджена, стояла перед нами» [Корній 2023, с. 198]. Тренуючись роками та розвиваючи в собі силу, Галиця оволоділа багатьма демонічними вміннями й магічними знаннями, і перемогти її було важко. Проте її долає потерча (міфологічний образ ненародженої дитини): *«Стіна за спиною жінки заворушилася. Із неї стали проростати крихітні дитячі руки, тоді з'явилася голова, а за нею – ноги. У півколі біля Галиці стояв маленький людський хлопчик. Жінка знову затремтіла й божевільно зашепотіла: «Потерча…» Хлопчик ніжно погладив її по голові і дівиця різко вмовкла […]А тоді поцілував жінку в губи і… Галиця знепритомніла»* [Корній 2023, с. 202]. Галиця не помирає, вона потрапляє в пустку й надалі повинна спокутувати зло, заподіяне іншим: *«Вона в плутанці Тура. Ув'язнена. Вона заслужила на смерть, але поки її вбити неможливо»* [Корній 2023, с. 207].

Ще одним яскравим міфологічним образом у романі «Пригоди Змія Багатоголового…» є мольфар дід Іван, брамник. Він володіє сакральними знаннями про подолання межі між світами. Саме він допомагає Змію Багатологовому повернутися у світ драконів.

Здолавши зло, яке руйнувало Райський сад, брати повертаються додому, але вже іншими, вони пройшли ініціацію, посвячення в доросле життя, переродилися (дракон-людина-дракон), стали мудрішими й сильнішими. Сварки й непорозуміння між братами зникли, вони поважають і цінують один одного. *« – То не моя заслуга […] То Чорній. Він у нас проявник. Він побачив діру в стіні і вирішив її перевірити»* [Корній 2023, с. 206], – каже Златоус про брата, коли його хвалять йог. Златоус, Яорній і Ярійло усвідомили своє покликання, свій талант і позбулися пихатості, це проявилося і в мовленні братів.

Висновки. Отже, у романі Дари Корній «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука» провідною є тема боротьби добра зі злом у площині міфологічної моделі світу драконів (Скелястий Світ) та світу людей (Середній Світ). Можемо виокремити два аспекти цієї боротьби: зовнішня (протистояння з ворогами-зрадниками – Всевладом та його донькою Галицею) і внутрішня (боротьба Златоуса, Чорнія, Ярійла з самим собою, з власними негативними рисами характеру). Зло у творі має багато облич, але головна перемога над ним можлива лише завдяки психологічному розвитку Халепника, його дорослішанню, що відбувається в Середньому Світі. Саме світ людей для Змія Багатоголового постає незвіданим простором, місцем, де відбувається його ініціація. Середній Світ набуває в романі Дари Корній семантики казкового лісу чи тридев'ятого царства, де герой чи героїня чарівної казки проходять через складні випробування.

Яскравими міфологічними образами роману є жар-птиці – уособлення джерела сили, справедливості, мудрості й любові, молодильні яблука – метафоричне втілення оновлення, циклічності життя. Їх збереження та порятунок стають запорукою відновлення порядку й гармонії в Скелястому Світі.

Як і в чарівній казці, головний герой роману має дивовижних помічників: діда Івана, змііївну Мотузочку. Роль мудрого порадника проєктується на матір Халепника – Вуглинку. Антагоністами постають Всевлад та Галиця. Боротьба добра зі злом у творі відбувається у двох площинах – зовнішній і внутрішній. І лише той, хто зуміє впоратися з власною темрявою, страхом, болем та гнівом, здатен дати справжню відсіч злу зовнішньому. Ця ідея робить твір особливо глибоким і актуальним, адже показує, що справжня перемога починається з перемоги над собою. Важливу роль у романі відіграють вставні оповіді про устрій Середнього Світу, його передісторію, легендарних героїв і злотворців.

Отже, у романі Дарини Корній «Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука» бачимо художнє переосмислення образу змія/дракона. Дракони у романі асоціюються з добром, злагодою, добротою, вони не є уособленням жорстокості (за винятком Всевлада та Галиці). Через міфологічний сюжет Дара Корній показує складність морального вибору та важливість самоусвідомлення. Златоус, Чорній і Ярійло із зазнайкуватих, самовпевнених, егоїстичних, подекуди безвідповідальних істот перетворюються на справжніх друзів, здатних підтримати одне одного й пишатися досягненням іншого. Їх метаморфоза – перетворення на хлопчика Олексу у світі людей – з одного боку передбачає випробування злиттям трьох особистостей в одній голові, а з іншого сприяє зближенню братів, виробленню здатності пізнати себе через іншого.

Перспективним напрямком досліджень вважаємо вивчення фентезійної прози Дари Корній, її міфологічного підґрунтя, осмислення специфіки художнього переосмислення авторкою образів гонихмарника, гонихмарниці, відьом, вовкулак, мольфарок, язичницьких богів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.

2. Гребеняк Володимир. Міфологічний бестіарій України: Жар-птиця. 2023 URL: https://volnorez.com.ua/mifologichnij-bestiarij-ukra%D1%97ni-zhar-pticya/ (Дата звернення: 20.04.2025).

3. Жайворонок Віталій. Знаки української етнокультури: словник-довідник; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

4. Корній Д. Пригоди Змія Багатоголового. Діти Сонцівни й молодильні яблука. Харків: Віват, 2023. 240 с.

5. Кудлай Святослав. Мѣлваръ, Malfare та Мольфар. 2022. URL: http://prosvit.in.ua/history/m-lvar-malfare-ta-molfar.html

6. Таран Я. В. Образ дракона в міфологічному просторі східних слов'ян. *Магістеріум*. Вип. 26. Культурологія. Київ, 2007. С. 66–73. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/c3f71ae6-53d6-4a5e-86ab-1a4257263739 (Дата звернення: 30.04.2025).

7. Тиховська О. Психоаналітичний аспект образу змія/змії у міфології Закарпаття. *Збірник тез VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «На шляху до синтезу філософії, науки та релігії»*. Львів: СПОЛОМ, 2017. С. 52–55.

РОЗДІЛ 7
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.111-31.09:[75.072.3:165.21Фаулз Д.
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.42

СПЕЦИФІКА ЕКФРАЗИСІВ У ПОВІСТІ ДЖОНА ФАУЛЗА «ВЕЖА З ЧОРНОГО ДЕРЕВА»

EKPHRASIS CHARACTERISTICS IN JOHN FOWLES'S NOVELLA "THE EBONY TOWER"

Білик Н.Д.,
orcid.org/0009-0009-8531-7712
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри зарубіжної літератури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано типи й функціонування екфразисів у повісті Джона Фаулза «Вежа з чорного дерева». Попри їх розмаїття, складну структуру й значне змістове навантаження, предметом окремого дослідження вони не були. Метою статті є ґрунтовне осмислення екфразисів у контексті проблематики повісті, визначення їх превалюючих типів, трансформацій і функцій. Задіяні методи – інтермедіальний, історико-культурний, рецептивно-естетичний та інтертекстуальний, із залученням підходів компаративного, наратологічного, семіотичного, стилістичного, жанрологічного, контекстуального й текстуального аналізу. У ході роботи розглянуто різні типи екфразисів і виявлено: найбільше нульових (алюзивних) екфразисів; дескриптивний складник у структурі повніших екфразисів мінімалізований, натомість підвищена їх аналітична/критична складова; останнє виглядає органічно, оскільки більшість екфразисів передано у сприйнятті персонажа, який є не лише художником, а й мистецтвознавцем. Розгорнутих екфразисів лише два – уявних картин Генрі Бреслі; вони теж аналітичні, з мінімалізованим дескриптивним і суттєвим алюзивним складником, оскільки візуалізують зображене через передтексти («Нічне полювання» Учелло, збірний образ кермес Брейгелів і власну картину художника). При формуванні екфразису картини Бреслі задіяні його підготовчі малюнки, що дозволяє відтворити процес її творення, оприявнюючи перехід від індивідуального й конкретного до загальнолюдського й позачасового, що є характерним для мистецтва, наближеного до сюрреалізму. Екфрастичне відтворення ескізу Девіда Уїльямса демонструє раціональний первень його творчого процесу й обмеженість зображально-виражальних засобів колориста, що відбиває критичне ставлення Бреслі (схоже, й самого Фаулза) до безпредметного мистецтва. Таким чином, екфразис задіяний у розкритті основного змістового конфлікту повісті – між репрезентативним і абстрактним мистецтвом. Розглянуто приховані й оманливі екфразиси (останнє визначення введено нами на означення екфразису з помилковою атрибуцією) і їхній ігровий імпульс, також проаналізовано розмивання меж між екфразисом і гіпотипозисом/живописом словом як одним із засобів долання меж медіа.

Ключові слова: екфразис, алюзивний екфразис, екфразис і мистецька критика, гіпотипозис, оманливий екфразис, інтермедіальність.

The article looks at the different types of ecphrases and how they work in John Fowles's novella "The Ebony Tower". Despite their diversity and complex structure, not to mention their semantic significance in the novella, they have not been the subject of specific research. The aim of this article is therefore to examine ekphrases thoroughly in the context of the problematics of the novella, identifying their prevailing types, transformations and functions. The main research methods employed are intermedial, historical-cultural, reception-aesthetic and intertextual, incorporating comparative, narratological, semiotic, stylistic, genre, contextual and textual analysis. In the course of the study, various types of ekphrasis were considered, revealing the following: most ekphrases in the story are null (allusive); the descriptive component of more complete ekphrases is minimised, while their analytical/critical component is increased. The latter is natural, since most ekphrases are presented through the perception of a character who is both an artist and an art critic. There are only two fully developed ekphrases: imaginary paintings by Henry Breasley. They are analytical, with a minimised descriptive component and a significant allusive component. They visualise what is depicted through prototexts, such as Uccello's painting, a composite image of Breughel's kermesse and Breasley's own painting. In creating the ekphrasis of Breasley's final painting, his preparatory drawings were used to reveal the creative process and demonstrate the transition from the individual and concrete to the universal and timeless, a characteristic of art bordering on surrealism. The ekphrastic reproduction of Williams's sketch illustrates the rational nature of his creative process, as well as the limitations of the colourist's representational and expressive capabilities. This reflects Breasley's (and seemingly Fowles') critical stance on non-objective art. Thus, ekphrasis is used to reveal the main conflict of the story, which is the opposition between representative and abstract art. We also examine hidden and deceptive ekphrases – we introduce the latter term to denote ekphrasis with a false attribution – and analyse their game-like impulse. We explore the blurring of boundaries between ekphrasis and hypotyposis, or painting with words, as a means of overcoming media boundaries.

Keywords: ekphrasis, allusive ekphrasis, ekphrasis and art criticism, hypotyposis, deceptive ekphrasis, intermediality.

Постановка проблеми. Екфразис – давній риторичний термін, який уперше зустрічається в прогімназмі Елія Феона з Александрії (I ст. н.е.) на означення типу мовлення, що яскраво виводить предмет перед очима. Проте вже на 5 ст. н.е. основним стає розуміння екфразису як відтворення словом образотворчого мистецтва. Зростання візуального складника в сучасній культурі, підвищення наукового інтересу до міжвидових інтеракцій, формування теорії інтермедіальності та нових практик письма зумовили різкий підйом інтересу до цього художнього феномену в останній третині XX ст., що було образно означено як ефрастичний бум. Наразі спостерігаємо стабільно високу увагу до екфразису, особливо приваблює дослідників закладений в ньому потенціал, за словами Р. Вебб, пробивання міжвидових бар'єрів і сприйняття його як ефективного засобу інтерсеміотичного перекладу. Цікавий матеріал для осмислення функціонування екфразису пропонує повість Джона Фаулза «Вежа з чорного дерева» (1974).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наскільки авторові відомо, екфразис у повісті Фаулза «Вежа з чорного дерева» не був предметом спеціального дослідження, на відміну від екфразису в романістиці Фаулза, передусім у романі «Колекціонер», на матеріалі якого О. Яценко вивела найдокладнішу класифікацію живописних екфразисів, що широко застосовується у вітчизняному літературознавстві, а Н. Ільїнська у стислій розвідці висвітлила музичний екфразис [5]. Утім, О. Анненковою були розглянуті окремі аспекти екфразису в повісті Фаулза в контексті «тексту культури», а у західному літературознавстві, зокрема німецькому, існує кілька цікавих праць, де екфразис у «Вежі з чорного дерева» залучений до вирішення ширших дослідницьких завдань. Одна з них присвячена специфіці постмодерністського екфразису [11], на жаль, у ній повість Фаулза заторкнута побіжно. Значний інтерес для нашого дослідження становить монографія С. Горлахера [13], де «Вежі з чорного дерева» присвячено окремий розділ, а екфразис включено до загального поля візуальності, що відповідає специфіці його функціонування в повісті.

Постановка завдання. Визначити превалюючі типи екфразисів, проаналізувати їхні функції, виявити й дослідити їх трансформації в повісті Д. Фаулза «Вежа з чорного дерева». Для цього: окреслити розуміння екфразису як предмету дослідження; розкрити співвіднесеність екфразису з гіпотипозисом і простежити розмивання їхніх меж у повісті; проаналізувати роль алюзій при створенні екфразисів; дослідити критичного змісту тлумачні екфрази як превалюючий тип розгорнутих екфразисів у повісті; оприявнити гру письменника з читачем шляхом невірної атрибуції екфразисів; проаналізувати відображення основного конфлікту повісті через екфрастичне відтворення картин та ескізів героїв-художників. Основними методами дослідження є інтермедіальний, історико-культурний, рецептивно-естетичний та інтертекстуальний, із залученням підходів компаративного, наратологічного, семіотичного, стилістичного, жанрологічного, контекстуального й текстуального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Наразі існує доволі широкий спектр тлумачень екфразису з точки зору відображених у ньому об'єктів. Традиційно найпоширенішим залишається його розуміння як відтворення словом візуального мистецтва, але об'єкт відтворення може розумітися по-різному. У максимально звуженому сенсі – лише як статичні образотворчі мистецтва (живопис, скульптура й т.д., в українському літературознавстві такий підхід послідовно відстоює Л. Генералюк), у ширшому – як статичні (картина, фреска, скульптура, барельєф, фотографія, архітектурна споруда тощо), так і часові, динамічні мистецтва (фільм, танець, телешоу тощо), у структурі яких є візуальниий складник. Таке розуміння наразі є основним, його дотримуються такі визнані авторитети, як Дж. Хеффернан і Дж.Т. Мітчелл. Найширше розуміння екфразису в сенсі відтворення літературою візуальних об'єктів – відтворення будь-яких об'єктів довколишнього світу, а не лише мистецьких (його пропонують Крегер, почасти Голландер), утім, значної підтримки воно не має, оскільки перетворює екфразис на універсальний засіб візуалізації й практично зливає його з гіпотипозисом.

Термін гіпотипозис теж прийшов з античності, де вживався на означення опису візуально настільки достовірного, що він міг сприйматися як ілюзія реальності; часто такий тип письма означується як живопис словом. Як показує повість Фаулза, межа між екфразисом і гіпотипозисом на практиці може бути розмитою, але це не знімає їхньої диференціації як теоретичної проблеми [див.: 4]. Як формулює Т. Бовсунівська, «два споріднені поняття екфразис […] та гіпотипозис […] відрізняються один від одного тим, що екфразис – це словесний опис предметів мистецтва чи музики, а гіпотипозис – це створення словесної картини (виразного яскравого опису) на основі спостереження життя» [2, с. 11].

Як бачимо, тут екфразис означується як відтворення «мистецтва чи музики», що виводить на ширше його розуміння як відтворення літературою будь-яких видів мистецтва, не лише тих, до структури яких входить візуальний складник. Воно спирається на визначення екфразису Л. Геллером («будь-яке відтворення одного мистецтва іншим») й набуває все більшого поширення у вітчизняному літературознавстві. Утім, у повісті Фаулза маємо справу з найтрадиційнішим об'єктом екфрастичного відтворення – малярством.

Дефініцій екфразису вироблено багато, найвідоміша належить Хеффернану: "The verbal representation of visual representation" – «Вербальна репрезентація візуальної репрезентації» [12, с. 3]. Її Хеффернан доповнює чотирма рисами, які вважає обов'язковими для екфразису від Гомера до сьогодення: 1) перетворення нерухомої пози й жесту в наратив; 2) просопопеїстичне надання голосу мовчазному образу; 3) відчуття тертя при репрезентації між медіумом, що означує, і об'єктом, що означується; 4) і в цілому боротьба за владу – парагон – між зображенням і словом [12, с. 136].

Діалогічний момент виразно відчутний в екфразисах Фаулза, але останнє уточнення має бути прокоментовано, перш ніж автоматично перенесено на екфразиси «Вежі з чорного дерева». І річ не в тім, що дефініція виведена на матеріалі екфрастичної поезії (хоча відмінності між нею і прозовим екфразисом як частиною більшого цілого не ігноруються), а в тому, що Фаулз намагається створити художній простір, на який перенесено притаманні живопису просторові й часові рішення. Важливу роль в цьому відіграють фрески Пізанелло й алюзії на інтернаціональну готику, європейське мистецтво XIV–XV ст. з характерними для нього рицарськими мотивами, узятими з романів високого середньовіччя. Особлива роль у злитті літературного й образотворчого належить мантуанському фресковому розпису Пізанелло, який має виразно літературний характер, що виявляється не лише в рицарських сюжетах, а й у тому, що він розгортається в часі, «не має чітко окресленого місця, розтікається на всі боки [...]. Співіснують [...] різні темпоральності з навмисним ефектом різкого переходу» [10]. У «Вежі з чорного дерева» візуалізація зображених на ньому сцен відсутня, та цей розпис, відомий під назвою «Турнір», відіграє у повісті значну роль, імітуючи разом з літературними передтекстами своєрідну синопію, по якій розгортається конфлікт між життєвими й естетичними позиціями героїв-художників. Його значення було підкреслено й паратекстуальним елементом: зображенням золотокосої жінки, яку відкривач розпису ідентифікував як Ізольду; його Фаулз вмістив на обкладинці першого видання збірки.

Виникає питання: чи має екфразис хоча б відносно повно відтворювати артефакт (на чому наполягає Генералюк), чи він може бути нульовим, тобто зведеним до назви твору, імені художника, фіксації певних деталей тощо. На думку дослідниці, «т. зв. нульовий екфразис [...] це просто апелювання до іншого мистецтва, код якого відкриває новий асоціативний коридор» [4, с. 53]. Натомість Т. Рязанцева вводить до українського наукового дискурсу запропонований Ф. де Армасом термін «алюзивний екфразис», який має подібний до нульового екфразису зміст, коли «текст пропонує лише натяк» на твір, відомий як героєві, так і його адресатові [7, с. 224]. Докладений до «Вежі з чорного дерева», цей термін демонструє ефективність, адже в повісті величезна кількість імен художників і назв картин, свідомо спрямованих на пробудження розгорнутих мистецьких образів. Таким чином Фаулз активно залучає читача до співучасті у відтворенні візуального образу, що закладено в природі екфразису як художнього прийому.

Щойно Девід переступає поріг дому Бреслі, він починає закидати читача іменами авторів картин: «Три чудових малюнки Пермеке. Енсор і Марке. Ранній Боннар. Ескіз, виконаний в характерній гарячковій манері – це, безумовно, Дюфі. Далі чудовий Явленський (і як він тільки потрапив сюди?), Отто Дікс (підписаний автором пробний відбиток гравюри), а поруч, ніби для порівняння, малюнок Невінсона. Два Метью Сміти, один Пікабіа, невеличкий натюрморт з квітами – мабуть, ранній Матісс, хоч і не дуже схожий, а решта...» [8, с. 20]. Як бачимо, частіше за все наводяться імена, не назви, часом, з певними уточненнями: ранній Матісс, Дюфі 1915-го року, ранній Боннар. Розглядаючи картини з колекції Бреслі, Девід намагається їх ідентифікувати, як правило, йому це вдається, зрідка він помиляється, про що дізнаємося пізніше. Ми перебуваємо в характерному для екфрастичної поезії просторі (згадаймо «Музей образотворчих мистецтв» В.Г. Одена) – музею, картинної галереї, виставки, що перенесено на прозовий твір доволі великого обсягу. А ще Девід ділиться з читачем зібраною для книги інформацією про Бреслі, і до імен і назв картин додаються назви мистецьких стилів, течій, шкіл...

Відносно екфразисів у «Вежі з чорного дерва» термін «алюзивний» буквально наполягає на

тому, щоб його було використано у ширшому сенсі, оскільки він відповідає сутності більшості представлених в ній екфразисів, – не лише нульових чи стислих, а й розгорнутих, які вибудовуються не стільки на дескрипції, скільки на аналізі й алюзіях на інші картини. Розглянемо це на прикладі репрезентації двох картин Бреслі, які можна означити як доволі рідкісний у повісті випадок розгорнутого екфразису. Обидва екфразиси неміметичні (уявні, умоглядні) й обидва тлумачні. Перший (закінченої картини) – цілісний, другий (ще не завершеної) – дискретний, складений з двох підходів до її осмислення Девідом. Означення цих екфразисів як розгорнутих є скоріше даниною обсягові їх словесного відтворення, а не докладності передачі зображеного на них, візуальна репрезентація майже повністю витіснена аналізом й осмисленням викликаних картиною образів.

Візуалізація зображеного здійснюється через реально існуючі твори: першої картини Бреслі, із назвою «Полювання у місячну ніч», – шляхом експліцитної референції на «Нічне полювання» Учелло, другої, поки неназваної, – через побачені натренованим оком Девіда імпліцитні алюзії на ту саму картину Учелло, щойно згадувану першу картину Бреслі і зображення кермеси у Брейгелів (без уточнення, на якій картині, скоріше за все – однієї з «Кермес» Брейгеля-молодшого). В екфразисі першої картини Бреслі алюзії на передтексти підкреслені, другої – ледь відчутні. Техніка створення екфразису тут своєрідна – зображене на «Нічному полюванні» Учелло «розмивається»: «ні гончаків, ні коней, ні дичини... поміж дерев лише вгадуються якісь постаті», залишається лише настрій «напруженості, що визначав характер пейзажу: таємничий і розпливчастий» [8, с. 21].

Коли Девід розгляне підготовчі малюнки й вислухає коментарі Бреслі, з'явиться продовження репрезентації незавершеної картини. Намальоване не отримає чіткіших контурів, але буде пояснено витоки, проаналізовано й зроблено висновки щодо настрою, переданого в картині, й в уяві реципієнта візуалізується образ очікування свята дитиною й розчарування від того, що воно не настало [8, с. 30]. Ми можемо уявити цю історію з далекого дитинства, відтворену на підготовчих малюнках, і стаємо свідками процесу її трансформації – розчинення конкретних образів і переходу від індивідуального до загальнолюдського, позачасового: «На робочих ескізах [...] було добре видно, як тема ярмарку ставала все менш відчутною, аж поки зовсім зникла. [...] Розповідь Бреслі розкрила дивний внутрішній зміст картини, пояснила, чому в її центрі художник залишив залиту світлом порожнечу. У фантастичних паралелях, світлових плямах, схожих на маленькі планети в безконечній темряві, як і в решті картини, залишилося ще забагато конкретного. [...] Якщо перекласти все це на слова, то полотно виражало песимістичну й загальновідому істину про людську долю» [8, с. 30–31]. Наведені екфразиси відповідають тому, що ми знаємо про стиль Бреслі періоду Котміне, який критики називають «кельтським» (тут згадуємо про алюзії на інтернаціональну готику) і про присутній в ньому зв'язок з сюрреалізмом, про що буде сказано.

Є ще кілька стислих екфразисів картин Бреслі, один з них – «Вішальник. [...] Не той, веронський. Той, що у Фокса, здається. [...] Художник зобразив цілий ліс повішених людей поруч живих, які, здавалося, теж воліли б, щоб їх повісили» [8, с. 87]. Цей екфразис – свідчення того, як важко буває дошукатись першоджерел мистецтва, що можна перенести на роботу з передтекстами самого Фаулза, схильного до їх приховування [1].

Читач має аналізувати інформацію, оскільки Фаулз часом свідомо припускається помилки. Наведемо приклад екфразису, нібито чітко атрибутованого: Діана «зняла зі стіни малюнок олівцем і подала його Девідові. Гвен Джон. Девід нарешті зрозумів, хто позував художниці. Це був Генрі, десь у Девідовому віці. Він сидів прямий, мов струна, в дещо неприродній позі, набундючений, незважаючи на буденний одяг, – затятий молодий модерніст кінця двадцятих років» [8, с. 86]. Гвен Джон – британська художниця, яка писала на зламі XIX–XX століть практично лише жінок, і залишила порівняно небагато картин. Але залишила тисячі малюнків і ескізів, переважно теж жінок, часом дітей і котів, чоловіків вона малювала вкрай рідко. У каталозі картин і обраних малюнків [16] нічого схожого на відтворений Фаулзом портрет знайти не вдалося. Але є дуже схожий, правда не малюнок, а портрет маслом племінника Гвен Джон – Каспара Джона, написаний його батьком, теж відомим художником Огастесом Джоном. Є портрети Каспара Джона й у зрілому віці, коли від став адміралом, героєм війни, тож чи не тому Девід називає Бреслі адміралом в епізоді його картинної появи, як у рамці, в отворі дверей? Це припущення може бути невірним, але подібна гра з «приховуванням» передтекстів цілком у дусі Фаулза.

Інший приклад достатньо розгорнутих екфразисів – картини Діани, які Девід оцінює скоріше

як викладач, у них питома вага аналітичного, критичного елементу ще вища, ніж в екфразисах картин Бреслі [8, с. 96–98]. Зв'язок екфразису з мистецькою критикою не є чимось новим, його демонстрували ще знамениті «Айконес» Філострата (170–274 рр. н.е.) – невеликі прозові твори, в яких автор описує й коментує картини, які він нібито бачив на віллі біля Неаполя. Скоріш за все каритини вигадані, однак це не важливо, оскільки і в своєму сучасному розумінні екфразис може бути словесним відтворенням як реальних, так і вигаданих творів мистецтва. Зв'язок з мистецтвознавчою критикою підкреслено й у визначенні екфразиса, сформульованого Генералюк: екфразис – «це літературний опис творів візуальних мистецтв, супроводжуваний іноді естетичною оцінкою, іноді описом окремих технічних прийомів автора твору, його манери чи стилю» [3, с. 188].

За спостереженням Д. Кеннеді, останнім часом критичний імпульс екфразису суттєво зріс. На його думку це становить певну складність для автора екфразису, оскільки критичне обговорення має залишатися самостійним мистецьким твором. Він посилається на Хеффернана у тому, що «відмінності між екфрастичним письмом і більш традиційною мистецькою критикою продовжують дедалі більше розмиватися» [15, с. 142]. При цьому застерігає від повного ігнорування відмінностей екфразису в критичному й художньому дискурсах: «Що дійсно відрізняє екфрастичний вірш від мистецтвознавчої праці, так це те, що вірш вимагає, щоб його читали як самостійний твір мистецтва. Тож якщо мистецтвознавча критика має справу з художником, картиною і зображеним на ній об'єктом, то дослідник екфрастичної поезії повинен брати до уваги поета і поетичний твір» [15, с. 142]. Наведені судження стосуються поетичного екфразису, але вони правомірні й щодо прозового, який є частиною більшого художнього цілого, у контексті якого він сприймається.

Утім, для такого твору як «Вежа з чорного дерева» зв'язок екфразису з мистецькою критикою цілком органічний. Більшість картин передано у сприйнятті Девіда, який є не лише митцем, а й мистецтвознавцем; мета його приїзду до Котміне – завершення книги про Бреслі. Та й основна проблематика твору Фаулза – естетична, осмислення стану мистецтва останньої третини ХХ ст. Генрі Бреслі й Девід Уїльямс належать до різних поколінь, є носіями різного розуміння життя і різних тенденцій в мистецтві. Свого часу у вітчизняному літературознавстві відповідно до ідеологічних настанов радянських часів (мистецький процес ХХ ст. – це боротьба реалізму з модернізмом, у якій реалізм нібито перемагає) зміст конфлікту між ними було заведено тлумачити як конфлікт між реалізмом (Бреслі) й модернізмом (Уїльямс), що не відповідає дійсності. Бреслі – представник репрезентативного (предметного) живопису, який є характерним для реалізму, але не тотожним йому. Звісно, важко аналізувати вигадані картини, та словесне відтворення полотен Бреслі наводить на думку про зближення його мистецтва з сюрреалізмом, що підтверджують коментарі Девіда: «Якось він сам назвав свої картини маревом. Справді, в них було щось від сюрреалізму 20-х років». Є й опосередковані свідчення: сюрреалісти високо поціновували Паоло Учелло, зокрема за специфічну атмосферу загадковості й тривожності, яку випромінювали деякі його картини, у тому числі згадуване в повісті «Нічне полювання». Подібне враження справляє на Девіда й картина Бреслі, яка перегукується з названою картиною Учелло. Сказаного не достатньо, щоб свідчити про те, що Бреслі був сюрреалістом, але достатньо, щоб зробити висновок про те, що він волів дотримуватися однієї з двох основних тенденцій в мистецтві ХХ ст. – занурення в підсвідоме й позачасове, і вона була протилежною тій, якої дотримувався Девід – раціонального ставлення до творчості. Девід навіть власний творчий процес не розмежовує з критичним аналізом, що абсолютно неприйнятно для Бреслі, який мистецтво асоціює зі стихійно-творчим первнем.

У «Вежі...» полеміка між митцями передається не лише у формі дискусій, але й через екфразиси їхніх картин. Вже йшлося про картини Бреслі: Фаулз оприявнює для читача процес «розчинення» ідивідуального, конкретного й проявлення універсального, загальнолюдського при збереженні предметності. Зовсім інакше виглядає презентація Фаулзом ескізу колориста Девіда. По дорозі до Котміне він двічі «зупинявся і замальовував барви, які найбільше вразили його соковитістю і приємним відтінком. На аркуші паперу з'явилося кілька акварельних смужок, а поряд – чітко написані пояснення. Хоч вони і вказували на походження тих смужок (та означала поле, інша – освітлену сонцем стіну, ще інша – далекий пагорб), проте він нічого не малював. Зазначав іще дату, пору дня, погоду і їхав далі» [8, с. 4]. Девід ніби законспектовує «мальовничу сільську місцевість» [8, с. 3]. У наступній сцені Девід занотовує в пам'яті «теплі кольорові тони жіночого тіла, зелені барви катальпи й трави, кармінову стрічку на капелюсі» [8, с. 6–7]. Тут нотування

вживається в метафоричному сенсі, та згадка про прокоментований словами ескіз надає цьому процесу відчуття буквальності.

Основні знаки малярства – кольори й лінії – знаки природи. Ж.Б. Дюбо, зачинатель семіотичного підходу до видової специфіки мистецтва, у «Критичних роздумах про поезію і живопис» (1719) говорить, що живопис послуговується, як він каже, природними знаками, а поезія – довільними, й уточнює, що слово «знак» до живопису і докласти важко – живопис презентує нашим очам саму природу [6, с. 17]. Звернімо увагу, на цьому ескізі відсутні гнучкі лінії, характерні для природних об'єктів, мова малярства обмежена кольорами й компенсується мовою іншого мистецтва – словами. Це цікавий приклад екфразису, в якому відбито один з етапів процесу перекодування природних форм в абстракцію.

У «Вежі...» багато екфразисів, які містять посилання водночас на різних митців і, ширше, на різні стилі. Такий екфразис може бути зашифрований і розкритися згодом, можливо, й не повністю. Для прикладу наведемо сцену, побачену Девідом одразу після приїзду до Котміне, яку він занотовував у пам'яті: «Перед ним простягався розлогий лужок з клумбами, декоративними кущами та деревами. [...] За ними, немов купаючись у спекоті, лежали дві голі дівчини. [...] Та, що ближче, лежала на животі, спершись підборіддям на руки, й читала книжку. На голові в неї – кришталий солом'яний капелюшок, вільно перев'язаний яскраво-червоною стрічкою».

Залитий сонцем пейзаж, на перший погляд, можна розглядати як гіпотипозис, безвідносно до певних картин, індивідуального стилю митця чи художніх напрямів, течій, шкіл. Водночас Фаулз спрямовує читача до його сприйняття крізь призму французького імпресіонізму і Гогена. Алюзією на імпресіонізм виглядає увага до освітлення, ефект «купання в спекоті», яскравий проблиск червоного на мерехтливому зеленому тлі. А засмага Химери, яскраві кольори, природність поз дівчат апелює скоріше до Гогена. Експліцитна алюзія до Гогена і конкретної картини Мане з'являється в підкреслено картинній сцені пікніка на лісовому ставку: «подруги опустилися на коліна й почали виймати все з кошиків. Девід і Бреслі підсунулися ближче до затінку. Гоген поступився місцем Мане» [8, с. 66]. Озвучені імена художників підтвердили здогадку про присутність алюзії на імпресіонізм і Гогена в першій сцені з оголеною натурою і правомірність її розуміння як збірного екфразису, що не суперечить її сприйняттю і як гіпотипозиса.

Імпресіоністичний живопис і особливо Гоген в обох сценах поєднані з вітаїстичним духом Котміне й співвідносяться з вченням Бреслі не боятися тіла; еротизація відсутня в обох випадках. На картині «Сніданок на траві» Мане оголена жінка поруч з одягненими в костюми чоловіками виглядає так, ніби ніхто, та й вона сама не усвідомлює її наготи; для таїтянок Гогена напівоголене тіло є абсолютно природним. І ще цікавий момент: у Фаулза оголене жіноче тіло зливається з природою, не виділяється на тлі трави й листя, його останнім фіксує око Девіда, рухаючись від об'єкта до об'єкта в першій з аналізованих сцен, а його увага фіксується на кольорах і освітленні.

Розглянемо докладніше сцену на лісовому ставку. У ній присутні прямі посилання на Мане, адже її зміст підкреслено корелює з його «Сніданком на траві» ("Déjeuner sur l'herbe"), що вербалізується Фаулзом: «Дівчата пропонують невеличкий déjeuner sur l'herbe», – говорить Бреслі Девідові. «Купальниці» Поля Сезанна (кілька картин із зображенням купальниць і однаковою назвою, найбільша – із назвою «Великі купальниці») ніде не згадані, але безмовно присутні; для Фаулза Сезанн як мислитель і митець був дуже важливим. Прямо вказаний Поль Гоген: «Те, що він (Девід. – Н.Б.) бачив перед собою, перегукувалося з Гогеном: смагляві груди й сад Едема». А підмічена в Діані м'якість кватроченто (англ. "quattrocento delicacy"), в українському перекладі Д. Стельмаха передана як «делікатність кватроченто» [8, с. 68], переносить нас до живопису Пізанелло й інтернаціональної готики, інша поширена назва якої «м'який стиль». Це збірний екфразис, у ньому поєднані конкретні картини й стилі епох, експліцитні й імпліцитні алюзії на них організовують сцену, яка перебуває на межі екфразису й гіпотипозису.

Давно помічено улюблений прийом Фаулза – надавати зображеному статус картини шляхом обрамлення; найчастіше роль рами виконує отвір дверей. Появу рами можна сприймати як сигнал до пошуку джерела зафіксованої у вигляді картини сцени й ідентифікувати її як екфразис, але далеко не завжди першоджерело можна знайти, частіше його не існує. Девід з вулиці заглядає в просторий притемнений передпокій, а «у протилежному кінці холу видніли ще одні розчинені двері, а за ними, наче в рамі, зеленів осяяний сонцем сад» [Фаулз 1986, с. 6]. Тут письменник уперше в межах цієї повісті вдається до прийому «обрамлення», тож підкреслює його («наче в рамі»), надалі ми самі фіксуватимемо його. Яскравість картині надає й те, що вона відкрива-

ється не одразу, притінена кімната відтерміновує й підсилює ефект яскравого спалаху. Цей прийом Фаулз неодноразово повторюватиме: «Раптом […] у дверях, що виходили в сад, з'явився сам художник», «у дверях сонячні промені на мить вихопили з галабії обриси дівочої постаті» й т. д. Звернімо увагу, як Фаулз в аналізованій сцені відтворює побачену оповідачем картину: у послідовності рухів ока (цю рису екфразиса спостеріг Геллер), яке призвичається до яскравого світла й переходить від одного об'єкта до іншого, саме так, як ми розглядаємо картину.

Висновки. У Фаулза екфразис не лише вступає у взаємодію з гіпотипозисом і загалом комплексом літературних засобів, які ми узагальнено називаємо словесним живописом, їхня взаємодія стає одним із засобів інтерференції живописного й літературного, створення специфічного художнього виміру, у якому образотворча складова сприймається рівноцінною літературній. Таким чином організований літературний текст мінімалізує чужість екфразису, зводить до мінімуму парагономічні взаємини двох медіа, натомість підсилює й максимально реалізує діалогічний потенціал, закладений в ньому.

Звернення до екфрастичної техніки посилює відчуття візуальної насиченості, загалом притаманної «Вежі з чорного дерева», водночас надає повісті «компактності», характерної для просторового мистецтва. Екфразиси не лише промальовують культурний контекст, а й виконують цілком конкретні функції, доповнюючи чи навіть заміщаючи словесний опис у таких складових тексту, як портрет, пейзаж, інтер'єр, які недарма означуються термінами, запозиченими літературою з образотворчого мистецтва. При цьому вони передають не лише зовнішні ознаки, але й настрій, атмосферу, внутрішню сутність. Так, алюзії до картини Тулуз-Лотрека "Le Divan Japonais" й портрет, похапцем намалюваний Бреслі у стилі цього художника, наочно передають враження від Химери, а підмічена Девідом «сільська простота» сукні «наче з ілюстрації Кейт Грінеуей»[1], змінює ракурс сприйняття дівчини. Згадка про Шардена й Жоржа де Латура викликає в уяві інтер'єр, освітлення й атмосферу вітальні в Котміне, а алюзія до картини Мілле «Офелія» передає не лише тендітну, в дусі кватроченто, зовнішність Діани, але й її жертовність (тут спрацьовує згадка про Ліззі Сідал, з якої писалась Офелія)[2].

У повісті обмаль розгорнутих екфразисів, натомість багато нульових, які ми пропонуємо означувати услід за Армасом як алюзивні. Іншою характерною рисою є рішуче переважання критичного (мистецтвознавчого) елементу над дескриптивним в структурі екфразисів. Твори мистецтва передані в сприйнятті художника й мистецтвознавця Девіда Уїльямса, що робить цілком органічним те, що артефакт не стільки візуалізується, скільки аналізується й коментується. Можна простежити в екфразисах уявних картин героїв-художників втілення характерного для них творчого процесу й оприявнення через них сутності полеміки між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білик Н. Д. Роман Сомерсета Моема «Місяць і мідяки» як «прихований» передтекст повісті Джона Фаулза «Вежа з чорного дерева». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2025. № 96. С. 73–78.

2. Бовсунівська Т. Синкретизм мистецтва і становлення теорії екфразису. Екфразис. *Вербальні образи мистецтва.* Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2013. С. 5–20.

3. Генералюк Л. Виклики екфразису. *Література на полі медій. Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.* Київ. 2018. С. 184–200.

4. Генералюк Л. Екфразис і гіпотипозис: проблеми диференціації. *Слово і час.* 2013. № 11. С. 50–61.

5. Ільїнська Н.І. Екфразис у романі Дж. Фаулза «Колекціонер»: типологія і функції. *Сонячні кларнети: танець, музика, театр у літературних проєкціях. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Бердянський державний педагогічний університет.* 2021. С. 99–101.

6. Наливайко Д.С. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики. *Література на полі медій. Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.* Київ. 2018. С. 12–50.

[1] Кейт Грінвей (1846–1901) – відома ілюстраторка дитячих книг вікторіанської доби, була також письменницею.

[2] Елізабет Сідал Россетті (1829–1862) – англійська поетеса і художниця, була моделлю для багатьох художників-прерафаелітів, головним чином для свого чоловіка Данте Габріеля Россетті. Згадка про неї може сприйматись як пророцтво одного з варіантів подальшої долі Діани: Ліззі Сідал мала власні мистецькі прагнення, але підпорядкувала їх своєму чоловіку, оскільки його власна творчість залежала від неї. Вона застудилася, коли позувала для Офелії, вважається, це стало причиною її смерті.

7. Рязанцева Т. Анаморфоза й екфрасис у метафізичній поезії XVII–XX ст. *Література на полі медій. Збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України / Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України*. Київ. 2018. С. 201–233.

8. Фаулз Д. Вежа з чорного дерева / пер. с англ. Д.М. Стельмаха. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1986. С. 3–129.

9. Fowles J. The Ebony Tower. Granda. 1975. P. 7–115.

10. Giannini F. & Baratta I. The Pisanello Tournament in Mantua. The story of the exciting discovery of a spectacular cycle. *Finestre sull'Arte. The Best of Italian Art.* 2022. URL : https://www.finestresullarte.info/en/works-and-artist/the-pisanello-tournament-in-mantua-the-story-of-the-exciting-discovery-of-a-spectacular-cycle

11. Gorbina N. The Ekphrastic Gaze in British Postmodern Fiction. Dortmund. 2020. 186 p.

12. Heffernan J.A.W. The Museum of Words: The Poetics of Ekphrasis from Homer to Ashbury. University of Chicago Press. 1993. 249 p.

13. Horlacher S. (1998). Visualität und Visualitätskritik im Werk von John Fowles. Tübingen. 1998. 368 S.

14. Kennedy D. Ekphrasis and Poetry. Handbook of Intermediality. Literature – Image – Sound – Music. De Gruyter. 2015. P. 141–155.

15. Langdale C. Gwen John: With a Catalogue Raisonne of Paitings and Selection of Drawings. Yale University Press. 1988. 134 p.

УДК 821.111.000.141
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.43

ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ НЕГАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОБУДОВИ В ОПОВІДАННІ Е. М. ФОРСТЕРА «МАШИНА ЗУПИНЯЄТЬСЯ»

MEANS OF CREATING A NEGATIVE SOCIAL STRUCTURE IN E. M. FORSTER'S STORY "THE MACHINE STOPS"

Євченко О.В.,
orcid.org/0000-0003-4330-2415
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та філософських студій
Державного університету «Житомирська політехніка»

У статті розглянуто твір Е. М. Форстера «Машина зупиняється» як такий, що належить до літератури антиутопій, основою котрої є антиутопізм, який у цілому визначає художню природу антиутопії як жанрового різновиду; визначено основні засоби створення негативної соціальної побудови як-от: фантастика, гіперболізація, абсурдизація, парадокс, які надають можливість авторові, максимально загострившись суперечність між механічним і природним при зображенні світу людей, котрі стали придатками Машини, спроєктувати небезпечні тенденції розвитку сучасного йому суспільства у майбутнє; окреслено характерні для антиутопії риси, зокрема соціологізм, що виявляється у створенні негативної соціальної побудови, й універсалізм, котрий постає на основі зображення письменником соціальних і моральних проблем, спричинених потужним науково-технічним розвитком людства; охарактеризовано умовно-експериментальний хронотоп, насичений історичним часом, що сприяє схематизації сюжету твору й образів центральних персонажів, та основні засоби інтелектуалізації – абсурдизацію, що створюється за допомогою парадоксальних ситуацій, й притчовість, яка виникає у зв'язку з алегоричним зображенням історії людства та відтворенням світовідчуття центрального персонажа, котрий повстає проти механічного існування; вирізнено притаманний творам-антиутопіям пафос застереження, зумовлений прогнозуванням катастрофи, коли письменник проєктує свої песимістичні погляди про сучасність у майбутнє, попереджаючи про загрозу неминучої деградації людини у разі механізації її життя та дегуманізації, а також оповідні рівні, що формують текстову єдність твору – безпосередньої та опосередкованої художньої комунікації, котрі утворюються за допомогою діалогу двох центральних персонажів, Вашті й Куно, та імпліцитного автора, анонімного оповідача, який розповідає про реалії механічної цивілізації.

Ключові слова: антиутопія, оповідання, ефект антиутопізму, умовно-експериментальний хронотоп, соціологізм, інтелектуалізм, універсалізм, фантастика, гіперболізація, абсурдизація, парадокс, притчовість, пафос застереження.

The article examines E. M. Forster's work "The Machine Stops" as belonging to the literature of dystopias, the basis of which is dystopianism, which generally determines the artistic nature of dystopia as a genre variety; the basic means of creating a negative social construction are determined, such as: fantasy, hyperbolization, absurdization, paradox, which allow the author, by maximally exacerbating the contradiction between the mechanical and natural when depicting the world of people who have become appendages of the Machine, to project dangerous trends in the development of contemporary society into the future; the features characteristic of dystopia are outlined, in particular, sociologism, which is manifested in the creation of a negative social construction, and universalism, which arises on the basis of the writer's depiction of social and moral problems caused by the powerful scientific and technological development of mankind; The conventionally experimental chronotope, saturated with historical time, is characterized, which contributes to the schematization of the plot of the work and the images of the central characters, and the main means of intellectualization – absurdization, which is created with the help of paradoxical situations, and parableness, which arises in connection with the allegorical depiction of the history of mankind and the reproduction of the worldview of the central character, who rebels against mechanical existence; The pathos of warning, characteristic of dystopian works, caused by the prediction of a catastrophe, when the writer projects his pessimistic views on modernity into the future, warning about the threat of inevitable human degradation in the event of the mechanization of his life and dehumanization, as well as the narrative levels that form the textual unity of the work – direct and indirect artistic communication, which are formed through the dialogue of the two central characters, Vashti and Kuno, and the implicit author, an anonymous narrator, who tells about the realities of mechanical civilization.

Key words: dystopia, story, effect of dystopia, conditional-experimental chronotope, sociologism, intellectualism, universalism, fantasy, hyperbolization, absurdization, paradox, parable, pathos of warning.

Постановка проблеми. Посилення критичного оцінювання суспільних відносин у літературі кінця XIX – початку XX століття призвело до значного накопичення антиутопічного компонента. Саме він став однією з головних ознак поетики художніх творів із пафосом застереження. Накопичення антиутопічного компонента сприяло формуванню фундаментального принципу – антиутопізму, котрий у цілому визначив художню природу антиутопії як жанрового різновиду та «є кристалізацією ряду ідей, позицій, думок і почуттів, що існували протягом століть» [1, с. 3]. Антиутопізм передбачає «створення такої картини світу, коли людині й людству в цілому

загрожує моральне виродження або загибель фізична» [2, с. 166]. Серед творів означеного періоду, пафосу яких притаманний антиутопізм, «Прийдешня раса» Е. Бульвер-Літтона, «Через Зодіак» П. Грега, «Еревуон» С. Батлера, «У пурпуровій імлі» М. Конрада, соціально-фантастичні романи Г. Веллса «Машина часу» «Війна світів», «Війна у повітрі», оповідання Е. М. Форстера «Машина зупиняється» та ін. У них антиутопізм постав у проєкціях трагічно-нігілістичних уявлень авторів про реальність, спрямованих у гіпотетичне майбутнє, коли письменники прагнули загострити негативні риси сучасної їм дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення антиутопії здійснювали зарубіжні й українські літературознавці, приділяючи увагу різним проблемам: питанням виникнення та співвідношення з утопією, жанровим особливостям та деяким окремим літературознавчим і філософським аспектам, притаманним цьому феномену тощо. Так, наприклад, Д. Кейтеб [1], досліджуючи генезис антиутопії, обґрунтовував закономірність її появи науково-технічним прогресом, зокрема розвитком техніки і природничих наук, а Ф. Полак [3] зазначав, що її виникнення інспіровано численними гуманітарними катастрофами й соціальними експериментами, які відбулися у XX столітті. Уточнювали термінологічні тлумачення антиутопії дослідники позитивної і негативної утопії Є. Шацький [4] та К. Доксіадис [5]. Розглядав антиутопію в її співвідношенні з утопією В. Паррінгтон [6]. Еволюцію цього жанрового різновиду та його значення у світовому контексті вивчали К. Шахова [7], Ю. Жаданов [8], О. Андрейчикова [9]. Риси антиутопії у творах українських письменників вирізняла О. Юрчук [10] та інші дослідники й дослідниці.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування проблематики та дослідження основних художніх особливостей твору Е. М. Форстера «Машина зупиняється». Низка завдань, зумовлених обраною метою, полягає в тому, щоб ідентифікувати належність оповідання до антиутопічної літератури, вирізнивши відповідні притаманні їй риси; простежити способи створення інтелектуалізму у творі, а також дослідити особливості хронотопу; зазначити художні засоби, які є характерними для творів-антиутопій, зокрема фантастику, гіперболізацію, абсурдизацію, притчовість, соціологізм та універсалізм, котрі дозволяють письменнику створити негативну соціальну побудову.

Виклад основного матеріалу. В основу фантастичного оповідання Е. М. Форстера «Машина зупиняється», опублікованого у 1909 році, покладено науково-фантастичне припущення письменника про катастрофічні наслідки, які може мати для людей доведена до крайньої межі механізація буття. Він зображує загибель цивілізації, коли механізоване людство деградувало у гонитві за комфортом й опинилося у повній залежності від Машини, що його обслуговує.

Письменник звертається до проблем співвідношення людини й матеріально-технічного прогресу та її «розлюднення» в умовах тотальної механізації. Репрезентація і гіперболічне загострення означених проблем дозволяє авторові створити картину глобальної катастрофи, якої зазнає людство, а також поставити під сумнів популярні у той період історичного розвитку ідеї побудови досконалого суспільного устрою шляхом максимального втілення в життя досягнень науково-технічного прогресу.

На сторінках свого твору автор здійснює експеримент, моделюючи фантастичну ситуацію: всеохоплююча механізація спричинила остаточну зупинку людства в кульмінаційній фазі розвитку, поступову деградацію та катастрофу, адже, цілком покладаючись на машинне обслуговування, люди втратили знання, навички й уміння, які дозволяли їм підтримувати у належному стані Машину, що зрештою призвело механічну цивілізацію до загибелі.

Дія оповідання відбувається в умовному хронотопі – в масштабах усієї планети (північній і південній півкулях), у далекому майбутньому, упродовж кількох останніх років існування машинної цивілізації. Місце дії, незважаючи на наявність у тексті оповідання географічних назв (Гельсінгфорс, Реймс, Суссекс, Суматра, Гімалаї, Пекін, Індія тощо), не визначається конкретно, оскільки стає відомо, що місця проживання людей на всій планеті нічим не відрізняються одне від одного. Реальність світу майбутнього жахає – у ньому люди живуть у штучній атмосфері, при штучному світлі, споживаючи штучні продукти та харчові пігулки. Геніальний винахід людства, Машина, за багато років свого функціонування докорінно трансформував суспільне життя і життя кожного окремого індивіда, що вкрай негативно позначилося на розвиткові взагалі та людських стосунках зокрема. Люди побудували підземні міста, оскільки переконані у непридатності для життя земної поверхні, й усамітнено живуть кожний у своїй окремій кімнаті, оперуючи численними кнопками для управління Машиною, котра забезпечує їх усім необхідним для комфортного існування. Вони спілкуються між собою за допомогою зв'язку, котрий забезпечує Машина, мають

можливість бачити й чути одне одного на відстані та втратили потребу виходити за межі своїх помешкань, маючи все, чого потребують, у кімнатах. Машина не лише обслуговує, а й прогнозує, проєктує, управляє та контролює. Люди настільки вдосконалили Машину, що вирішили перекласти на неї усі свої обов'язки й зосередилися виключно на споживанні. Поступово Машина стає єдиним джерелом забезпечення послугами без жодної альтернативи. Люди втрачають почуття простору та будь-які реальні орієнтири і мають віддалене уявлення про те, що відбувається поза межами їхніх кімнат, оскільки машинне інформування надає викривлене уявлення про дійсність. Щохвилинне механізоване обслуговування позбавляє людей будь-якого навантаження і призводить до фізичної, інтелектуальної та моральної деградації, адже м'язи людей втратили пружність і витривалість, мислення позбулося думок і стало шаблонним, а сенс їхнього життя звівся до усамітненого споживання та задоволення примітивних потреб. Покладаючись в усьому на Машину й абсолютно довірившись їй, люди втратили спроможність управляти нею, але не насмілюються визнати те, що вона вийшла з-під їхнього контролю. Незважаючи на те, що Машина з кожним роком працює гірше й гірше, знижуючи стандарт продукції і послуг, люди продовжують жити у полоні своїх ілюзій. Вони не усвідомлюють причин погіршення життя і пристосовуються до будь-яких негараздів, обманюючи себе, поки Машина взагалі не зупиняється.

Для того, щоб якомога повніше зобразити катастрофу людства в межах малої форми, письменник розподіляє текст свого твору на три частини, в яких крок за кроком досліджує процес відчуження і деградації. Спочатку він зосереджує увагу на центральних персонажах-антагоністах (матері й синові) та їхніх взаєминах, потім розширює фокус зображення й охоплює реалії механічної цивілізації, а в кінці оповідання знову фокусується на центральних персонажах, котрі у мить загибелі переживають осяяння щодо справжніх людських цінностей.

Текстову єдність твору формують два оповідні рівні, за допомогою яких здійснюється безпосередня й опосередкована художня комунікація. Рівень безпосередньої художньої комунікації утворюється діалогами центральних персонажів, Вашті й Куно, репліки яких на відстані, під час сеансів машинного зв'язку, та при зустрічах стають своєрідним індикатором репрезентованих письменником проблем. Опосередкована художня комунікація забезпечується імпліцитним автором – анонімним оповідачем, котрий розповідає про майбутнє людства, ознайомлюючи із реаліями технократичної цивілізації. Так, наприклад, уже у першому абзаці оповідання імпліцитний автор безпосередньо звертається до читача, зображуючи інтер'єр підземної кімнати: «Спробуйте уявити собі кімнатку восьмикутної форми, що нагадує ячейку бджолиних сот ... і хоча не видно жодного музичного інструменту, в ту хвилину, коли я подумки вводжу вас сюди, нам назустріч ллються ніжні та мелодійні звуки» [11, с. 1].

Інтер'єр кімнати Вашті та репліки її діалогу з сином дозволяють відразу уявити наслідки найвищого рівня механізації людства та інтеграції усієї інфраструктури в єдиний механізм. Винахід людей, покликаний реалізувати омріяне багатьма поколіннями максимальне полегшення життя, призводить до повного підпорядкування Машині, а прагнення комфорту обертається самоізоляцією, відчуженням, деградацією і катастрофою.

В основу конфлікту оповідання Е. М. Форстера покладено протиріччя між суто людськими почуттями любові до матері й природи, котрі зберіг у собі Куно, та тріумфом Машини. Конфлікт побудовано на протиставленні утопічної мрії Куно про повернення у світ природи, яке сприятиме фізичному та інтелектуальному воскресінню людини, й антиутопічної реальності підземної механічної цивілізації. Куно, як типовий персонаж класичної антиутопії, позбавлений індивідуальних рис, оскільки Машина зробила його й усіх інших людей придатком свого механізму. Лише атавістичне – людські почуття та прагнення жити на поверхні землі у гармонії з природою – пробуджує в ньому самосвідомість і змушує замислитися над доцільністю підпорядкування тому, що проголошує механічна цивілізація. Незважаючи на те, що Машина механізує людей, роз'єднуючи й розриваючи близькі стосунки між ними, у Куно залишилися глибокі синовні почуття до Вашті, котра є свідомою прибічницею Машини, шанувальницею Книги й зреклася усього немеханічного, у тому числі материнської любові. Куно насмілюється плекати неприпустимі почуття та самостійні думки і кидає виклик потужній системі механічної цивілізації. Осмисливши власний досвід усамітненого існування під землею та життя людей з минулого на землі, він ігнорує інструкції і рекомендації, усвідомлено порушує заборону Генеральної Ради, що уособлює авторитарний режим Машини, здійснює несанкціонований вихід із підземного міста та перебуває на поверхні без обов'язкового респіратора до тієї миті, поки його не викрито і силоміць повернено під землю.

Зображуючи згубний вплив на людину матеріально-технічної цивілізації, Е. М. Форстер, як і Г. Веллс у романі «Машина часу», позбавляє людей пам'яті та поділяє на дві антагоністичні касти – тих, хто живе на землі, й тих, хто живе під землею. Однак, на відміну від Г. Веллса, в якого на поверхні живуть прекрасні елої, а під землю – канібали морлоки, що обслуговують елоїв й уночі полюють на них, Е. М. Форстер фокусується виключно на зображенні реалій механічного «цивілізованого» підземного світу, котрий обслуговує Машина (про існування життя на поверхні землі читач дізнається лише із уривчастих реплік Куно).

Побудований письменником світ людей майбутнього вражає абсурдністю. Люди добровільно відмовилися від повноцінного життя і задовольняються сурогатами, котрі лише віддалено нагадують справжні харчові продукти. Вони замикаються в межах індивідуального простору й усіляко уникають фізичного контактування – випадкові дотики вважаються неприпустимою неввічливістю. Знання ізольованих під землею людей зазнають істотних змін, адже вони продукуються самою Машиною. Справжні знання, що накопичувалися протягом багатьох століть, стерлися з людської пам'яті. Разом зі знанням люди втратили як здатність продуктивно мислити, так і елементарні навички й уміння, необхідні для звичайного життя. Навіть нормальний фізичний розвиток і міцна мускулатура стають неприпустимими вадами, оскільки несуть загрозу механізації та Машині. Тому у підземному світі діти відразу після народження проходять обов'язковий огляд і ті, кому притаманна нормальна фізична розвиненість, знищуються: «На зорі людства слабких немовлят скидали з верхівки Тайгета, на його заході прирікали на загибель найсильніших – в ім'я Машини, в ім'я вічного руху Машини» [11, с. 11]. Сильні люди в умовах нав'язаного Машиною підземного існування ніколи не зможуть відчути себе щасливими, тому їхнє знищення вважається гуманним актом.

Машина стає для людей абсолютним регулятором, який не лише виробляє та розподіляє блага між ними, а й формує переконання, смаки, певний спосіб життя, щохвилини занурюючи в інформаційний вир, сповнений потоками різноманітної інформації, а також контролює народження та смерть. Невипадково, що у механічному світі, який позбувся релігій, люди починають обожнювати Машину та молитися їй. Новою Біблією підземної цивілізації стає Книга, яка розповідає про Машину та містить численні інструкції щодо її використання у різних обставинах. З усього «паперового сміття тисячоліть» збереглася лише вона. За допомогою Книги люди отримують поради і рекомендації, як максимально ефективно механізувати життя, а також здійснюють молитовні обряди, оскільки без Машини не уявляють свого існування. Так людство створює новий релігійний культ і починає контролювати суспільну свідомість, переслідуючи тих, хто мислить інакше.

Найвище досягнення людей, яке закінчило цивілізаційний розвиток, – Машина. Люди закликають один одного уникати оригінальних ідей, стверджуючи, що такі «у буквальному сенсі слова взагалі не існують» [11, с. 18]. Безперервний процес інформування, налагоджений Машиною, позбавляє їх вільного часу. Безкінечні повідомлення та численні дистанційні лекції покликані «пробуджувати думки», але вони не стимулюють інтелектуальну діяльність, а навпаки імітують її. Щоденні опитування щодо задоволення якістю продуктів і послуг, котрі надсилає Машина споживачам разом з іншим інформаційним сміттям, нічого не змінюють. Машина виробляє продукцію лише за шаблоном, а внести зміни в роботу механізму, щоб отримати нову якість, люди вже не спроможні. Занурені у безглузду штучну реальність, люди не здатні зрозуміти те, що насправді відбувається навколо них, і моляться Машині замість того, щоб повернути собі справжнє життя та бути господарями власної долі. Вони відмовляються визнавати погіршення роботи Машини, сподіваючись на те, що вона через певний час налагодиться сама по собі. Монолог оповідача готує до есхатологічного фіналу, який уявляється цілком закономірним, адже «... в усьому світі не залишилося нікого, хто розбирався б в улаштуванні величезного механізму в цілому» [11, с. 20]. Катастрофа і загибель очікує підземну механічну цивілізацію внаслідок неминучої зупинки Машини. Її образ у творі несе особливе смислове навантаження. Однак автор не приділяє уваги описам механізму або процесам, пов'язаним із її функціонуванням. Його головне завдання – попередження про небезпеку, якою може обернутися механізація життя, та згубний вплив технократизації на людину, – вимагає обрання іншої вихідної точки. Письменник констатує те, що вже відбулося, і зображує парадоксальну ситуацію, коли людство стало заручником технологічного розвитку, перетворилося на нікчемний придаток свого творіння, деградувало та позбавилося людської сутності. У такій ситуації люди опиняються в абсурдному становищі, адже не здатні ані

збагнути серйозності загрози, ані оцінити масштабів того, що невідворотно на них насувається, ані усвідомити глибину свого падіння. У зв'язку з цим образ Машини стає стрижневим і постає, пригадується чи мається на увазі протягом усього твору у діалогах персонажів або оповіді імпліцитного автора. Машина полонила людей, і вони вже не помічають постійного гудіння, котрим супроводжується її робота. Машина годує, виховує, навчає, лікує, працює, обслуговує, навіть сама себе ремонтує і робить евтаназію, позбавляючи болю тих, хто стає немічним. І хоча вона може відтворювати лише загальні уявлення про об'єкти, позбавляючи їх нюансів, а надані нею продукти є штучними та шаблонними, – це в умовах утилітарної технократичної цивілізації виявляється нормальним, оскільки «людство давно вже звикло задовольнятися замінником» [11, с. 3]. Машина об'єднує людей, і тому розлагодження механізму сприймається ними як змова невідомих ворогів проти людства з метою захоплення влади. Образ Машини виконує подвійну функцію. З одного боку, він є символом інтелектуальної величі людства, якому у гонитві за комфортом вдалося максимально механізувати своє життя, а з другого – його неспроможності, адже поступ і розвиток для людей тепер означає тільки вдосконалення Машини.

Трагедія центральних персонажів твору, як і всіх мешканців механічної цивілізації, є наслідком повного розриву людей із природним середовищем. Збудувавши під землею місця свого існування, люди відокремили себе від світу природи й уподібнилися до механізмів. Для того, щоб якомога повніше показати цей розрив, Е. М. Форстер розглядає згубний вплив механізації на людей у двох площинах – соціальній (на прикладі життєвого укладу й світогляду лекторки Вашті, яка веде цілком звичайний для підземної цивілізації спосіб життя, повністю визначений Машиною) та моральній (на прикладі стосунків Вашті і Куно, матері, що втратила материнські почуття до своєї дитини, й сина, котрий насмілився кинути виклик традиційному укладу та Машині). На думку письменника, лише природні почуття, зокрема почуття любові матері до дитини й дитини до матері, можуть допомогти людям, існування котрих підпорядковано безликій і бездушній Машині, зберегти у собі власне людське. Тому невипадково кінцівка оповідання розповідає про те, що після зупинки Машини підземна цивілізація гине, а живими залишилися лише ті, хто мешкав на поверхні землі.

Специфічною рисою поетики оповідання є особливий умовно-експериментальний хронотоп, покликаний утворити простір, насичений історичним часом. Такий хронотоп сприяє вирішенню головного завдання – зобразити критичну суспільну ситуацію, що склалася та загрожує світові й людству. Він визначає побудову сюжету, зумовлює його схематизацію та підкреслює універсальність твору, в якому автор навмисно відсікає додаткові сюжетні лінії, зокрема пов'язані з дослідженням психології персонажів. Образи центральних персонажів схематичні, оскільки репрезентують певну суспільну позицію. Так, наприклад, образ Вашті надається лише в першому абзаці оповідання кількома словосполученнями: «якась безформена, спеленута туша – жінка на зріст не більше п'яти футів, із сірим, наче пліснява, лицем» [11, с. 1]. Вона є прибічницею Машини і тому засуджує «антимеханічність» Куно та все, що «суперечить духові часу». Викладаючи історію музики у коротких дистанційних лекціях, вона, як і всі люди, не здатна усвідомити того, що відбувається насправді, адже все своє життя прожила у кімнаті, а будь-яке зіткнення з дійсністю її жахає. Її дратує та лякає все немеханічне, що вимагає безпосереднього реагування без допомоги Машини, – середовище за межами кімнати, рухи, дотики, запахи, звуки, сонячне світло. Вашті ретельно дотримується всіх інструкцій і рекомендацій Книги, однак наважується на коротку зустріч із сином і летить до нього на повітряному кораблі, хоч у Книзі значиться, що обов'язки батьків закінчуються в момент народження дитини. Дізнавшись, що синові загрожує найстрашніший вирок – позбавлення помешкання, Вашті вирішує вислухати його. Розповідь Куно спочатку дивує її, оскільки те, що він говорить, здається їй позбавленим логіки і неймовірно безглуздим, а потім жахає, тому що його думки суперечать проголошеному у Книзі, а вчинки порушують увесь сталий життєвий уклад людей «доби Машини». Вашті звинувачує сина у зреченні цивілізованого світу і вважає його божевільним, оскільки відвідування земної поверхні давно не цікавить людей і не має «нічого спільного із традиціями, що мають дійсну цінність» [11, с. 18]. Отримавши від Куно попередження про те, що Машина зупиняється, вона, незважаючи на погану роботу механізму, до останнього не вірить, адже «вічність не може зупинитися» [11, с. 23]. Лише тоді, коли гудіння Машини припинилося і тиша спричинила різкий головний біль, Вашті здогадалася про небезпеку, але рішення покинути кімнату вже не може врятувати її разом з усіма мешканцями підземної цивілізації.

Образ Куно, котрий насмілився піддати сумніву постулати Книги і прагне зректися Машини, як і образ Вашті, є схематичним. Фізичний і біологічний розвиток, неприпустимий під землею, робить його аутсайдером: «він не належить до того типу, котрий планувався Машиною для нащадків» [11, с. 12]; «у нього на верхній губі росла бридка щетина, і це само по собі вже вказувало на повернення до якогось первісного типу. А з атавізмом Машина миритися не може» [11, с. 14]. Окрім того, він характеризується винятковими здібностями – самостійністю мислення й вчинків, що загрожує Машині та механічному способу існування людей. Куно усвідомив нікчемність лекцій і знань, отриманих із них, переконавшись, що вони ніяк не пов'язані із дійсністю. Пояснюючи матері причину свого вчинку, він говорить: «Ми втратили частину самих себе, і я вирішив поновити цю втрачену частину» [11, с. 11]. Він здійснює непередбачене Машиною, долає свій страх і робить відкриття: «Виявляється, Машина гуде … її гудіння заповнює нас, воно проникає нам у кров і, можливо, навіть визначає плин наших думок, хто знає! Я вийшов з-під влади Машини» [11, с. 13]. Опинившись на поверхні, він забув про Машину, оскільки його вражають безпосередні відчуття навколишнього природного світу. Осмислюючи побачене й відчуте, Куно приходить до висновку, який відвертає Вашті від нього: «невже ви, вчені-лектори, не бачите, що це ми, ми вмираємо, що в нас під землею у повному сенсі слова живе лише Машина? Ми створили її для того, щоб вона нам служила, але ми вже не в змозі змусити її служити нам … якби вона могла функціонувати без нас, вона давно надала би нам можливість померти» [11, с. 15]. Куно єдиний повною мірою усвідомив жахливе становище, в якому опинилося людство внаслідок тотальної механізації, і виступає проти Машини. Всупереч приреченості свого протесту, він хоче розповісти людям про що дізнався, щоб повернути їх назад, до світу природи і справжнього життя. Але врятувати людей Куно не вдається – Машина слідкувала за ним і повернула назад, а її ремонтний апарат наглухо закрив усі отвори на поверхню.

У фіналі оповідання, коли внаслідок зупинки Машини історія підземної цивілізації закінчується катастрофою, Куно дістається тунелю, біля якого знаходилася кімната Вашті, і там, у темряві серед безлічі загиблих, вони зустрічаються востаннє. Кінцівка твору набуває символічного характеру. Із реплік їхнього діалогу стає зрозумілим, що напередодні загибелі син і матір пізнають відоме людям на поверхні – близькість найдорожчих у світі людей, а в останню мить свого життя вони бачать куточок блакитного безхмарного неба.

Важливим засобом інтелектуалізації твору стає притчовість, яка виникає у кожній частині оповідання. Так, наприклад, у першій частині притчовість з'являється у зв'язку з прагненням оповідача окреслити досягнення людства в епоху, що передувала добі Машини, коли воно почало змагатися із Сонцем, намагаючись обігнати його та пізнати те, що знаходиться за межами світу. У другій частині притчовість виявляється у розповіді Куно про одкровення, яке осяяло його на поверхні землі, коли йому відкрилася неповторна велич і краса природи та її життєдайна сила. Наприкінці твору, у третій частині, притчовість виникає у фінальному епізоді, котрий стає своєрідною епітафією людству механічної цивілізації. У ньому загибель людей постає як відплата за злочини проти природи та самих себе. Відповідно притчовість є засобом алегоричного зображення історії людства та світовідчуття центрального персонажа, який збагнув свою спорідненість зі світом природи.

Висновок. Основними засобами зображення антилюдяної цивілізації в оповіданні Е. М. Форстера «Машина зупиняється» стають фантастика, гіперболізація, абсурдизація та парадоксальні ситуації, за допомогою яких письменнику вдається перенести загрозливі тенденції розвитку сучасного йому суспільства у майбутнє та максимально загострити суперечність між штучним і природним при зображенні бездушного утилітарного світу людей, які уподібнилися механізмам і стали придатками Машини. Автор виносить вирок технократичній цивілізації та відмовляє їй у праві на існування. Він спонукає читача оцінити можливі для людини і людяності ризики, що пов'язані з відчуженням та прагненням механізувати життя у гонитві за комфортом. Оповіданню притаманні соціологізм, який виявляється при створенні митцем негативної соціальної побудови, й універсалізм, що виникає у зв'язку із зображенням письменником соціальних і моральних проблем, актуалізованих бурхливим науково-технічним розвитком людства на межі XIX–XX століть. Творові притаманні також інтелектуалізм, зумовлений абсурдизацією й притчовістю, та пафос застереження, поява котрого спричинена прогнозуванням катастрофи, коли письменник, здійснюючи проєкцію своїх песимістичних уявлень про сучасність у майбутнє, попереджає про неминучу деградацію людини у разі дегуманізації і механізації

життя. Особливий умовно-експериментальний хронотоп сприяє зображенню критичної ситуації, що загрожує людині, та зумовлює схематизацію сюжету й образів центральних персонажів, котрі репрезентують певну суспільну позицію.

Текстова єдність твору формується за допомогою оповідних рівнів безпосередньої та опосередкованої художньої комунікації – діалогом двох центральних персонажів, Вашті й Куно, а також імпліцитним автором – анонімним наратором, який розповідає про реалії механічної цивілізації.

Отже, з огляду на пафос попередження, художні засоби, використані письменником, та особливості хронотопу, оповідання Е. М. Форстера «Машина зупиняється» можна віднести до літератури антиутопій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kateb G. Utopia and its Enemies. N.Y. : Schocken Books, 1972. 244 p.

2. Євченко О. Деякі родові риси поетики драми-антиутопії. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. Вип. 15. 2004. С. 166–170.

3. Polak F. The Image of the Future. N.Y. : Elsevier Scientific Publishing Company, 1973. 321 p.

4. Szacki J. Spotkania z utopia. Warszawa : Iskry, 1980. 242 s.

5. Doxiadis C. Between Dystopia and Utopias. The Trinity College Press, 1966. 92 p.

6. Parrington V. American Dreams. A Study of American Utopias. Brov Univesity Providence Rhol Island, 1974. P. 219–229.

7. Шахова К. Англійська художня антиутопія у світовому контексті. Література Англії XX століття : навч. посіб. / за ред. К. О. Шахової. Київ: Либідь, 1993. С. 44–71. 398 с.

8. Жданов Ю. Роман Джорджа Оруелла «1984» у контексті антиутопії першої половини XX століття : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.04. Дніпропетровськ, 1999. 17 с.

9. Андрейчикова О. Жанрова еволюція сучасної утопії (українська та зарубіжна література) : дис. … канд. філол наук : 10.01.05. Одеса, 2024. 206 с.

10. Юрчук О. «Для того, щоб дістатися світла, потрібно пройти темряву». Прикмети антиутопії у романі Ярослава Мельника «Маша, або Постфашизм». *Література світу: поетика, ментальність і духовність*. 2018. Вип. 11. С. 230–240.

11. Forster E. M. The Machine Stops. Penguin Books, 2011. 96 p. URL: https://www.cs.ucdavis.edu/~koehl/Teaching/ECS188/PDF_files/Machine_stops.pdf

УДК 821(73).09Фоер:316.723
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.44

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РОМАНІ ДЖ. С. ФОЕРА «ВСЕ ЯСНО (ПОВНА ІЛЮМІНАЦІЯ)»

THE CONCEPT OF NATIONAL IDENTITY IN J. S. FOER'S NOVEL "ALL IS CLEAR (TOTAL ILLUMINATION)"

Михайленко В.В.,
orcid.org/0000-0001-6620-0441
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри зарубіжної літератури та основ риторики
Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Голованюк В.А.,
orcid.org/0009-0006-3010-1111
викладач вищої категорії,
старший викладач кафедри зарубіжної літератури та основ риторики
Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Сорочан А.М.,
orcid.org/0009-0004-4210-4972
спеціаліст першої категорії,
викладач кафедри зарубіжної літератури та основ риторики
Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

У статті, на матеріалі роману американського письменника Джонатана Сафрана Фоера «Все ясно (Повна ілюмінація)», проаналізовано концепцію національної ідентичності, з'ясовано, що герої його роману, обпалені реальними історичними трагедіями, намагаються віднайти власне «Я» та місце у суспільстві.

Варто зазначити, що однією з форм розкриття проблеми самоідентифікації виступає діалог минулого і сьогодення.

Зауважимо, що питання національної ідентичності та її тлумачення в літературі – актуальна проблема, яка потребує детального вивчення та комплексного аналізу. Адже в сучасному світі кожен опиняється перед вибором: слідувати ідеалам сучасності чи приймати за основу культуру і цінності, які зберігають національно-етнічні особливості народу.

Основну увагу звернено на ключові складові національної ідентичності, які порушуються у романі «Все ясно (Повна ілюмінація)».

Герої роману намагаються збагнути суть ідентичності, не знаючи власного коріння і витоків. Основний зміст тексту яскраво розкрито у листуванні юнаків, котрі подорожують Україною.

Роман Дж. Фоера «Все освітлено» виділяється складною структурою оповіді. Дж. Фоер розпочинає свій роман знайомством з Алексом. Оповідь ведеться від першої особи, герой сам розповідає про себе.

Роман написано у формі роман-подорож, де американський єврей Джонатан Фоер подорожує Україною, їде до міста Трохимброд з метою знайти жінку, що врятувала його діда під час Другої Світової війни. Його супроводжує перекладач, одесит Олександр (Алекс) Перчов, який разом зі своїм дідусем допомагають американцю у його пошуках. Зауважимо, що ці два персонажі виступають основними, але не єдиними, крізь призму яких читач сприймає усю оповідь.

Варто зазначити, що наскрізною ниткою роману є проблема індивідуального вибору людиною власного існування, своєї історії і вона характерна для усіх провідних героїв роману.

Ключові слова: національна ідентичність, проблема самоідентифікації, наратор, прототип, текстовий світ, категорія часу.

The article, based on the material of the novel by the American writer Jonathan Safran Foer, «All Illuminated» clarifies the concept of national identity. The heroes of his novel, burned by real historical tragedies, try to find their own «I» and place in society. It is worth noting that the issue of national identity and its interpretation in literature is a topical problem that requires detailed study. It should be noted that in the work of each narrator, the issue of national identity is raised in one way or another, which, in turn, becomes the subject of research by many scholars. The work of J. S. Foer is no exception, in particular, through the prism of the novel «All Illuminated», the reader deeply understands the past, penetrates the multifaceted world in which ancestors lived, and therefore realizes the influence of the past on national identity through the prism of time.

The novel «All Clear (Full Illumination)» brought the writer great fame and was translated into many languages. «All Clear (Full Illumination)» is a kind of journey into antiquity, into the depths of the historical past. J. S. Foer uses the genre of autobiography, the main character is the prototype of the author himself. Actually, the artist's grandfather also lived in Ukraine, and his grandson must have known everything about him.

It is worth noting that the thread running through the novel is the problem of a person's individual choice of his own existence, his own history, and it is characteristic of all the leading heroes of the work.

Ded and Augustina-Lista are eyewitnesses of everything that happens in Trokhymbrod. The narrator immerses them deeper and deeper into the past, appeals to consciousness, revealing the secrets of what happened once.

The issue of national identity, the development of the human personality can be explored and analyzed by analyzing the image of grandfather Alex (Olexander) Perchov, who is simply called Ded. The problems of self-identification and self-affirmation become as urgent for him as they were for the American Jonathan. He is forced to return to the past and, finally, decide who he is.

Key words: national identity, problem of self-identification, narrator, prototype, textual world, category of time.

Постановка проблеми. Поняття національної ідентичності є визначальне і важливе при вивченні витоків національної ідеї.

Єдиного підходу, щодо поняття «національна ідентичність» не існує. Зокрема Е. Сміт виділяє дві моделі національної ідентичності: західна та східна. Він зазначає, що «…відповідно до західної моделі нації є культурними спільнотами, члени яких об'єднані історичною пам'яттю, міфами, символами і традиціями. «Навіть там, де держава дозволяє існувати новим іммігрантським спільнотам із властивою їм історичною культурою, минає кілька поколінь, перш ніж нащадків іммігрантів допустять (наскільки взагалі допускають) до кола «нації» та її історичної культури через національні інститути гуртування мас» [3, с. 21]. Східна (або етнічна) концепція є більш вузькою.

Зауважимо, що у творчості кожного наратора так чи інакше порушується питання національної ідентичності, що, у свою чергу, стає **предметом дослідження багатьох учених.**

Не є виключенням і творчість Джонатана Сафрана Фоера, зокрема, крізь призму роману «Все освітлено» читач глибоко осмислює минуле, проникає у багатогранний світ, в якому жили предки, а відтак, усвідомлює вплив минулого на національну ідентичність через пройдений час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання вивчення національної ідентичності зверталися відомі дослідники: Л. Алкоф, К. Аппіа, Х. Арендт, Д. Батлер, Д. Варнке, Б. Веччі, М. Гайдеґґер, Е. Гіденс, С. Голл, Е. Сміт, П. Рікер, Ч. Тейлор, М. Фуко та ін. Роман Дж. Фоера «Все освітлено» став предметом вивчення й українських дослідників, а саме: О. Бежана, Т. Денисової, Т. Остапчук, Т. Потніцева, Ю. Ткачука.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі роману Дж. С. Фоера «Все ясно (Повна ілюмінація» з погляду його розуміння тих складових, які вибудовують власну концепцію національної ідентичності. Визначити роль митця у висвітленні ментальних рис народу.

Виклад основного матеріалу. Е. Д. Сміт у монографії «Культурні основи націй», аналізуючи національну ідентичність стверджує: «Безперечно, на рівні індивіда національність – тільки одна з багатьох ідентичностей, але це та, яка часто може бути найголовнішою і визначальною» [4, с. 47]. Він цілком слушно зазначає, що для нації «характерна культурна і (або) політична ідентичність» [4, с. 43]. Національна ідентичність багатовимірна за своєю суттю. Поділяємо твердження Л. Сірик, що «…вона (національна ідентичність) стосується таких понять, як обов'язок, зрада власної особистості, вірність батьківщині й моральним законам» [2, с. 20]. Отже, це поняття має об'єднувати два виміри: громадянський або територіальний та етнічний (генеалогічний).

Говорячи про концепцію національної ідентичності у романі «Все ясно (Повна ілюмінація)» варто коротко окреслити головні аспекти життєпису митця. Бо роман певною мірою є автобіографічним. Дж. С. Фоер – американець у другому поколінні. Він з'явився на світ у єврейсько-американській родині 1977 року, виріс у Нью-Йорку, закінчив Прінстонський університет, де навчався майстерності літератора. Писав новели, що здобували премії, «освоїв» різні професії. На 22-му році життя емігрував до Америки, а далі – до Східної Європи, аби віднайти свій родові та написати про це хронікальний репортаж. Зазначимо, що ніяких точних відомостей йому дізнатися не вдалося, проте надзвичайно швидко Дж. С. Фоер «приступив» до художньої прози.

Роман «Все ясно (Повна ілюмінація)» приніс літератору велику славу, був перекладений багатьма мовами.

Варто зауважити, що назву роману інтерпретують по-різному «Все ясно», «Повна ілюмінація», «Світ навколо», «Все освітлено»… На наш погляд, вдалий переклад українською мовою здійснив Ростислав Семків «Все ясно (Повна ілюмінація)». Тож матеріалом для аналізу слугує автобіографічний роман у його перекладі.

Роман «Все ясно (Повна ілюмінація)» отримав багато схвальних відгуків. Зокрема Джеффрі Еуженідес зазначає: «Дж. С. Фоер написав блискучий перший роман про пошуки своєї родинної історії – цього найближчого й найзагадковішого таїнства – і впорався з цим із великим гумором, симпатією, шармом і відвагою. Кожна сторінка пройнята світлом» [2, с. 21]. Позитивну рецензію напише й вчителька автора, відома письменниця

Дж. К. Фоер «Усе освітлено» – роман, сповнений чудесами магічними і рукотворними. Дж. С. Фоер виявився здатним на блискучу словесну еквілібристику, але що ще важливіше, молодий автор глибоко занурюється в обрану тему. «Він завоює ваше захоплення і розіб'є ваше серце» [2, с. 21].

«Все ясно (Повна ілюмінація» – це своєрідна мандрівка у давнину, у глибину історичного минулого. Дж. С. Фоер використовує жанр автобіографії, головний герой – прототип самого автора. «Мене привели на світ 1977 року, як і героя цієї історії. Якшо чесно, то життя моє – нормальне собі життя…» [1, с. 1].. Власне, у самого митця дідусь теж жив в Україні і про нього онук мав знати усе достамено. «Мого Дєда привели на світ в Одесі 1918 року. З України він не виїжджав. Найдалі він був у Києві…» [1, с. 2].

Герой роману, Олександр, мандрує шляхами України і намагається знайти Трохимбріг та жінку, яка врятувала його діда. «Ми розробили план, за яким мали підібрати героя нашої повісті у Львові на вокзалі 2 липня о третій годині. Далі, за планом, два дні мали теліпатися довкола Луцька. «Луцьк? – запитав Дєд. – Ти ж не казав, шо то буде Луцьк». «Так, Луцьк!» – відповів Батя. Дєд потонув у роздумах... Він шукає, звідки родом його дід, – пояснив Батя, – а ше якусь Августину, яка врятувала цього діда на війні. Хоче написати книжку про село свого діда» [1, с. 2].

Україна для Дж.С. Фоера – екзотична та таємнича варварська земля, мандруючи якою, герой розмірковує про руйнацію життєвих ілюзій, про сенс життя, про втрачені родинні зв'язки, стосунки. Тобто, подорож Україною – це мрія та бажання об'єднати родину, знайти себе, своє коріння, цінності, розставити пріоритети.

Варто зазначити, що наскрізною ниткою роману є проблема індивідуального вибору людиною власного існування, своєї історії і вона характерна для усіх провідних героїв роману.

Дєд і Августина-Ліста – очевидці усього, що відбувається у Трохимброді. Наратор усе глибше і глибше занурює їх у минуле, апелює до свідомості, відкриваючи таємниці того, що відбувалося колись.

Герої Фоера стають свідками страшного геноциду. Саме Августина –джерело знань про ті події, поводарка для кожного, хто намагається віднайти власне «Я». Вона уособлює живу пам'ять про страшні злочини – винищення євреїв під час війни. Її оселя – «скриня» минулих часів, яка вмістила все, що залишилося. Спогади, фотографії, речі, – Августина оживляє душі тих людей, котрі відродити неможливо. «… Стін не було видно, за великою кількістю фотографій. Здавалося, шо то були фото різних сімей, хоча я примітив, шо деякі люди траплялися на фото частіше одного-двох разів... Там була купа ящиків, доверху закиданих різними предметами… По боках цих ящиків були надписи. З ящика, на якому було написано ВЕСІЛЛЯ ТА ІНШІ СВЯТКУВАННЯ, стирчав шмат білої тканини. Ящик ПРИВАТНЕ: ОСОБИСТІ КНИГИ/ ЩОДЕННИКИ/ ЗАМІТКИ/… А деяких назв я взагалі не зрозумів, наприклад, ящик ТЕМРЯВА або он той, на передній панелі якого нашкрябано олівцем СМЕРТЬ ПЕРВІСТКА. А на верхівці цього хмарочосу ящиків стояв ящик із написом ПИЛ…» [1, с. 31].

Доцільно, на нашу думку, зазначити й те, що назва роману Дж. Фоера теж знакова або ж навіть символічна. Сюжет побудовано на розгадуванні секретів минулого, поверненню втраченої пам'яті та прагненні до самоідентифікації.

Символічним, вважаємо, є поєднання понять «темрява/світло» у назві роману. На нашу думку місто Трачімброд є символом втраченої пам'яті, порожнечі та пітьми. Місто зазнало великої руйнації у часи Другої світової війни. «Воно завжди таке, завжди темне», – говорить Ліста.

Забута історія, понівечена пам'ять для Дж. Фоера – це пітьма. А для повноцінного існування потрібне світло. Основна місія героїв – освітлити темряву незнання світлом правди про своє історичне минуле.

Зазначимо, що у романі «Все освітлено» діалог є органічною формою вираження основних принципів та ідей. Роман побудовано на діалозі, який відбувається через листування між головними героями – Джонатаном і Алексом, які є представниками сучасного покоління. Кожен із них – оповідач своєї неповторної історії «12 грудня 1997. Дорогий Джонатан. Вітання з України. Я тільки шо отримав твого листа й перечитав його багато разів, не рахуючи тих частин, які я ше й окремо читав Ігорчику… Нічого не можу сказати, крім того, шо твої нові епізоди нам обом сподобалися…» [1, с. 38] «…Я присилатиму тобі шматки моєї історії і благаю тебе (Ігорчик теж благає), шоб ти продовжував присилати нам свої частини…» [1, с. 44].

Джонатан пише роман про історичне минуле Трачімброда, Алекс – про подорож у минуле та перевтілення героїв.

Варто зазначити, що обидві оповіді взаємопереплетені, формують власний позасюжетний діалог, розкривають та доповнюють одна одну. Листи – це не просто розповідь, це спілкування, що має у своїй основі історію любові, зради, смерті.

Питання національної ідентичності, розвиток людської особистості можна дослідити й аналізуючи образ діда Алекса (Олександра) Перчова, якого називають просто Дєдом. Проблеми самоідентифікації та самоствердження стають для нього такими ж нагальними, як і для американця Джонатана. Він вимушений повернутися до минулого і, нарешті, вирішити, хто ж він є.

Зауважимо, що образ Дєда, протилежний Августині, бо зовсім по-іншому усвідомлює він історію й закони буття. Образ Дєда концептуалізує повну деградацію людської особистості, втрату здатності відчувати, любити, співпереживати, вірити.

Дєд намагається забути про минуле, про зраду своїх односельців, про своє коріння, про те, що він єврей. Він пройде важкий шлях самопізнання і самоідентифікації, усвідомить усю жорстокість власних дій. Отже, «освітлення», якого зазнає Дєд дозволило примиритися минулому та совісті.

На початку роману Дєд зневажав Джонатана лише з однієї причини: бо хлопець – єврей. Ненависть вихльостувала в тиради: «… Я ненавижу Львів! Я ненавижу Луцьк! Я ненавижу єврея на задньому сидінні машини, яку я тоже ненавижу!...» [1, с. 12]. «…Семмі Дейвіс Молодший був євреєм». – «Та ви шо, це неможливо?!» – здивувався я… Семмі Дейвіс Молодший ніколи не був жидом! – заверещав Дєд, – він був негром з групи «Рет пек»!..» [1, с. 12].

Зустріч Дєда з Августиною-Лістою змушує пам'ять повернути в минуле, зазирнути у глибину душі і, врешті-решт, визнати жахливі помилки прежитого. З цього випробування він вийде зовсім іншим. Примирення, якого зазнає Дєд, поверне його ідентичність і можливість відчувати щастя.

Вважаємо, що Дєд і Алекс проходять шлях самоідентифікації досягнувши ідентичності. Алекс не тільки змінює власне життя, він наповнює його сенсом справжніх цінностей через здобуту ідентичність.

«Освітлення», якого зазнає дід, полягало не тільки у розкритті таємниці, а й у тому, що воно дало можливість примиритися минулому та історії діда.

Алекс вперше, за багато років, відчув, що він любить діда і пишається ним. Варто зазначити, що саме Алекса Дж. Фоер вибирає на роль «героя-зміни». Фіксація як історичної, так і національної пам'яті є нерозривним фактором у процесі самоідентифікації, відмова від минулого призводить до метаморфоз.

Герой, на початку роману, розповідає про себе різноманітні історії: хвастається, як багато грошей він має, як користується прихильністю жінок і як весело проводить час у найкращих барах Одеси.

Висновки. Отже, тема увіковічнення минулого частково визначила будову роману: вчинки та переживання героїв проходять крізь призму пошуків людини свого минулого, пам'яті про нього.

Дж. Фоер у романі «Все ясно» на прикладі власних героїв доводить, що тільки через примирення та сприйняття минулого можна зберегти зв'язок поколінь і саме цей зв'язок є необхідною умовою самоідентифікації. Варто зазначити, що особливістю фоерівського діалогу минулого і сьогодення в тому, що це діалог поколінь. Спогади героїв є засобами реалізації цього діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ростислав Семків. Все ясно (Повна ілюмінація). Режим доступу: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=4173

2. Сірик Л. Моральні аспекти української еміграційної поезії. *Слово і час*. 2004. № 2. С. 20–24.

3. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ: *Основи,* 1994. 224 с

4. Сміт Е. Д. Культурні основи націй: ієрархія, заповіт і республіка. Київ: *Темпора,* 2010. 311 с.

УДК 821.581
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.45

МОДИФІКАЦІЯ ЖАНРОВОЇ МОДЕЛІ КІБЕРПАНКУ У КИТАЙСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЧЕНЬ ЦЮФАНЯ «СМІТТЄВИЙ ПРИЛИВ»

MODIFICATION OF THE CYBERPUNK GENRE MODEL IN THE CHINESE SOCIO-CULTURAL CONTEXT BASED ON THE MATERIAL OF CHEN QIUFAN'S NOVEL "WASTE TIDE"

Москальов Д.П.,
orcid.org/0000-0003-1856-662X
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри східної культури та літератури
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Луцюк М.В.,
orcid.org/0000-0002-6872-641X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри східної культури та літератури
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Овсяннікова С.С.,
orcid.org/0009-0001-3051-4112
студентка IV курсу факультету східних мов
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Роман Чень Цюфаня «Сміттєвий прилив» постає як приклад модифікації жанру кіберпанку в контексті китайської соціокультурної дійсності. Автор адаптує жанрові риси західного кіберпанку до локального контексту через включення тем, пов'язаних із системою хукоу, соціальною нерівністю, екологічною кризою та трансформацією ідентичності. Жанровий каркас кіберпанку слугує не лише естетичною оболонкою, а й засобом критичного осмислення ряду проблем сучасності.

Тема кіборгізації постає у романі як метафора соціальних трансформацій і кризи самоідентичності. Проблема втручання у людське тіло перегукується із актуальною для сучасного світу проблемою бодімодифікації та наслідками штучного втручання в природу людського організму. А через образ головної героїні, яка внаслідок інфікування цифровим вірусом зазнає кіборгізації, що призводить до появи нової гібридної форми суб'єктності – симбіозу людини та машини, автор кидає виклик традиційному уявленню про особистість, тілесність і межі власного «я». Незважаючи на те, що кіберпанку притаманний образ андроїда – машини з людськими рисами, в даному випадку акцент зміщується – йдеться не про штучну істоту, що імітує людину, а про людину, яка поступово втрачає себе, змішуючись із цифровою сутністю. Трансформація героїні подана не як фантастичне перевтілення або ж отримання суперздібностей, а як болісний та суперечливий процес.

Проблема забруднення довкілля слугує не лише як антиутопічний антураж, що властиво західному кіберпанку як частина відображення принципу «High tech. Low life», а ще й як алюзія на реальні екологічні проблеми Китаю, що стали наслідком стрімкої індустріалізації, глобалізації та безконтрольного споживацтва. Екологічний занепад в романі є цілісним ідеологічним та критичним інструментом, адже він не тільки створює атмосферу стагнації, а й виявляє моральну деградацію суспільства, що свідомо жертвує довкіллям заради прибутку.

Китайський кіберпанк не є вторинним продуктом, а радше – оригінальною формою культурної репрезентації, що розширює рамки жанру і створює підґрунтя для нових міжкультурних інтерпретацій. Стаття покликана показати, що роман «Сміттєвий прилив» функціонує як складний текст на перетині наукової фантастики, соціальної критики та філософії технологічної доби, репрезентуючи новий напрямок у розвитку сучасної китайської літератури.

Ключові слова: антиутопія, китайська література, кіборгізація, криза ідентичності, екологічна катастрофа, хукоу.

Chen Qiufan's novel "Waste Tide" is an example of the modification of the cyberpunk genre in the context of Chinese sociocultural reality. The author adapts the genre features of Western cyberpunk to the local context, including themes related to the hukou system, social inequality, environmental crisis, and identity transformation. Cyberpunk's genre framework serves not only as an aesthetic shell, but also as a tool of critical reflection on a number of contemporary problems.

The theme of cyborgization serves as a metaphor for social transformations and the crisis of self-identity. The problem of interference with the human body resonates with the problem of body modification. Moreover, through the image of the main character, who undergoes cyborgization which leads to the emergence of a new hybrid form of subjectivity – a symbiosis of man and machine, the author challenges the traditional idea of personality, corporeality and the boundaries of one's own "self". Although the image of an android is typical to cyberpunk, in this case the emphasis shifts from an artificial being that imitates a person, to a person who gradually loses himself, merging with a digital entity. The transformation of the heroine is presented not as a fantastic reincarnation or obtaining superpowers, but as a painful and contradictory process.

The problem of environmental pollution serves not only as a dystopian background characteristic to Western cyberpunk as a manifestation “High tech. Low life” principle, but also as an allusion to the real environmental problems of China caused by industrialization, globalization and uncontrolled consumerism. Ecological degradation is an ideological and critical tool which reveals the moral degradation of a society that consciously sacrifices the environment for profit.

The article aims to reveal that the novel is expanding Chinese cyberpunk boundaries functioning as a complex text at the intersection of science fiction, social criticism and philosophy of the technological age.

Key words: Chinese literature, dystopia, cyborgization, identity crisis, ecological catastrophe, hukou.

Постановка проблеми. Роман Чень Цюфаня «Сміттєвий прилив» (《荒潮》), опублікований у 2013 році, є характерним прикладом сучасної китайської наукової фантастики, а саме кіберпанку з елементами соціальної антиутопії та екологічної кризи. Сюжет роману зосереджений на зображенні подій на Кремнієвому острові (硅屿), який перетворився на гігантське звалище для подальшого сортування й переробки сміття, завезеного з усього світу. Провідною темою роману стають екологічне питання та питання самоідентичності, які переплітаються у комплексі взаємовідносин між людиною, технологіями та навколишнім середовищем. Чень Цюфань акцентує увагу на глибоких суперечностях сучасного світу, де надмірне неконтрольоване споживання породжує справжню екологічну катастрофу у непримітних місцях, подібних до Кремнієвого острова, які водночас стають просторами економічного виживання для багатьох маргіналізованих осіб. Роман порушує проблему втрати власної ідентичності у світі, що знеособлює людину, зводячи її до функціональної одиниці у глобальній системі циркуляції відходів. Експлуатація людини та природи, хаотичний розвиток та споживацький характер використання високих технологій, розкриття теми інакшості й приниження через класову, етнічну та гендерну приналежність – усе це формує критичний наратив, що зумовлює актуальність дослідження. **Завдання** статті полягає у спробі проаналізувати явище китайського кіберпанку в умовах стрімкого розвитку науково-фантастичної літератури Китаю та її виходу на міжнародну літературну арену. Значущим аспектом, який потребує уваги, є адаптація західних літературних тенденцій до локального соціокультурного контексту китайської літератури. Роман Чень Цюфаня «Сміттєвий прилив» яскраво ілюструє цей процес, зображуючи особливий синтез традиційних елементів західного кіберпанку з китайською соціокультурною специфікою, та відображаючи актуальні проблеми технологічного розвитку й екологічної кризи крізь призму національного світосприйняття. Важливість дослідження також підкреслюється тим, що роман порушує глобальні проблеми сучасності: екологічна деградація, соціальна нерівність, вплив технологій на суспільство, що робить його важливим об'єктом вивчення в контексті викликів 21 століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на жанрову специфіку роману Чень Цюфаня «Сміттєвий прилив», в статті ми спираємося на авторів, що досліджує явище кіберпанку із елементами соціальної антиутопії та екологічної критики, представлених у роботах Bereit V. та Svihla W.; для виявлення особливостей адаптації західного кіберпанку в китайському соціокультурному контексті, а також екокритичного прочитання (аналіз образів природи, сміття, деградації середовища) ми враховувємо напрацювання Huss M. та Miranda H. Розглядаючи проблеми, пов’язані із соціальною ідентичністю, класовою маргіналізацією та взаємодією людини з технологічною реальністю ми відштовхуємося від досліджень Chang K., Zhang L. та Person L. У дослідженні також враховуються аспекти постколоніальної критики й аналізу рецепції, що дозволяють окреслити місце твору у світовому літературному процесі й виявити механізми інтертекстуальної взаємодії між глобальними та локальними художніми традиціями.

Виклад основного матеріалу. Стилістично твір відповідає традиції кіберпанку, поєднуючи елементи антиутопії з соціальною науковою-фантастикою. Така жанрова гібридність дозволяє авторові створити багатошаровий текст, в якому зображення майбутнього постає не лише як дослідження можливого розвитку теперішнього, а й як його дзеркало, у якому відображаються як досягнення науково-технічного прогресу, так і його зворотний бік. Роман увібрав у себе всі основні жанрові характеристики західного кіберпанку, при цьому демонструючи не лише естетичне наслідування, а й глибоке ідейне осмислення жанру, що виражається авторською рефлексією щодо екологічних викликів, самоідентичності, меж тілесності та етичних дилем, породжених технічним прогресом. Головним мотивом та, можна сказати, гаслом кіберпанку, є принцип «High tech. Low life», тобто поєднання високотехнологічного середовища з низьким рівнем життя. Цей принцип виразно зображується в романі: технологічна надмірність співіснує з крайніми формами соці-

ального занепаду, маргіналізації та деградації довкілля. Детальний опис навколишнього середовища у романі виконує не лише естетичну, а й важливу ідеологічну функцію – він розвінчує ілюзію технологічного прогресу як безумовного блага, підкреслюючи його недоліки: безжальну експлуатацію ресурсів, деградацію навколишнього середовища та знецінення людської праці.

Образ Кремнієвого острова слугує відображенням чотирьох ключових тем, навколо яких вибудовується ідейне тло роману, а саме споживацький характер технологізації, її екологічні наслідки, соціальна нерівність та дегуманізація людини в умовах технократичного світу. Процеси соціального розшарування відображаються в географічній структурі Кремнієвого острова, що умовно поділений на дві контрастні зони: з одного боку – селища, населені трудовими мігрантами, так званими «сміттєвими людьми», які там же ж і займаються переробкою електронних відходів, що масово надходять на острів; з іншого – міська територія, де мешкають корінні жителі острова. Подібне явне протиставлення, окрім візуалізації соціальної нерівності, несе також глибокий символічний зміст. Кремнієвий острів постає як своєрідна метафора двох сторін однієї медалі – двох аспектів технологічного прогресу. З одного боку – модерне китайське місто з розвиненою інфраструктурою, архітектурою, що поєднує елементи традиційного китайського і західного стилів, розгалуженою мережею торговельних центрів, доступом до найновіших технологій та високим рівнем комфорту для місцевих мешканців. З іншого боку – токсичне звалище електронних відходів, яке водночас є місцем існування та праці соціально вразливих верств населення. Таким чином, Чень Цюфань підкреслює амбівалентність стрімкого технологічного розвитку, який може слугувати як джерелом покращення умов життя, так і чинником, що продукує нові форми маргіналізації та екологічної катастрофи. Саме використовуючи описані образи, автор відображає у своєму романі принцип «High tech. Low life».

Автор майстерно переосмислює ключові риси кіберпанку, надаючи їм нового змістового навантаження у межах оригінального сюжетного й тематичного контексту твору. Однією з фундаментальних ознак кіберпанку, яка знайшла своє відображення у творі, безсумнівно, є повсюдне проникнення високих технологій у повсякденне життя. У романі це проявляється не лише через опис технічних засобів переробки відходів, систем спостереження, або інтерфейсів зв'язку, а й через саму логіку існування персонажів, для яких взаємодія з технологіями стала органічною частиною буденності.

"人们聚会时炫耀的再也不是新数码产品、首饰或发型，而是提高平衡感的义体耳蜗、超强伸缩的人造肌肉、意念控制的拟肢或者增强感官敏锐度的升级版软件" [11, с. 175]。

«На вечірках тепер хизувалися не новими гаджетами, прикрасами чи модними стрижками, а кохлеарними імплантами для кращої рівноваги, штучними м'язами з надзвичайною еластичністю, протезами, що реагують на думки, або оновленим софтом, який загострює всі відчуття».

Через дисбаланс між надмірним виробництвом і недоступністю благ для маргіналізованих груп суспільства Чень Цюфань викриває абсурдність і соціальну небезпеку тенденції споживацтва сучасного світу, в якій цінність речей визначається не їхньою функціональністю, а ринковою новизною. Таким чином, технології у романі втрачають ауру винятковості: вона більше не є науковим досягненням, а радше контекстом, у якому функціонує усе суспільство, що є характерним для західної кіберпанк-естетики, проте Чень Цюфань надає і цій ознаці жанру певної концептуальної глибини, перетворюючи її на засіб критичного осмислення соціальних і моральних наслідків технологічного прогресу.

Наступною невідмінною ознакою жанру кіберпанк є кіборгізація, тобто, у буквальному значенні, заміна окремих органів людини кібернетичними пристроями [1], або ж, у метафоричному значенні, розмиття меж між людським і машинним, між органічним тілом та штучним механізмом. У своєму романі Чень Цюфань вдало використовує цю рису жанру не лише як складову футуристичного антуражу, а й як ще один засіб критичного осмислення сучасного суспільства. У класичному кіберпанку кіборгізація часто виконує переважно естетичну функцію, відображаючи уявлення людей про розвиток технологій майбутнього. Натомість у романі Чень Цюфаня вона постає як метафора соціальних трансформацій і криз самоідентичності. Автор, безсумнівно, проводить паралель між кіборгізацією в умовному майбутньому і сучасними практиками боді-модифікації – втручань у людське тіло, що здійснюються переважно з естетичних міркувань і мають обмежене або зовсім ніяке практичне значення. Адже у творі кіборгізація зображена не як щось необхідне людині для комфортного існування, як-от протезування втраченої кінцівки, а як інструмент «апгрейду» справно функціо-

нуючого тіла з ціллю виділитися з-поміж інших, отримати нові враження або ж просто піддатися моді. Такий підхід дозволяє автору поставити під сумнів наміри тілесного вдосконалення та доцільність штучного втручання в природу людського організму.

Особливого значення кіборгізація набуває в сюжетній лінії головної героїні, Сяомі, чия тілесна й психічна трансформація є центральною у романі. Унаслідок зараження штучно створеним вірусом, який потрапив на острів разом з партією електронних відходів, та вживання цифрового наркотичного гриба у свідомості дівчини відбувається злиття з копією свідомості винахідниці Геді Ламар, яка була весь цей час захована у мережі під виглядом цифрового гриба. Це призводить до появи нової гібридної форми суб'єктності – симбіозу людини та машини, який кидає виклик традиційному уявленню про особистість, тілесність і межі власного «я». Такий сюжетний прийом також можна вважати доволі нестандартним для кіберпанку, адже хоча для цього жанру й притаманне використання образу андроїда – машини з людськими рисами, – який також підіймає питання меж людського, проте в романі акцент зміщується – йдеться не про штучну істоту, що імітує людину, а про людину, яка поступово втрачає себе, змішуючись із цифровою сутністю. Трансформація, яку переживає героїня, подана не як фантастичне перевтілення або ж отримання суперздібностей, а як болісний та суперечливий процес: чужі думки з'являються в її голові, прагнення Геді Ламар накладаються на власну мотивацію Сяомі, і дівчина більше не може чітко визначити, де починається та закінчується вона сама. Тема самоідентичності у романі постає як процес втрати звичного уявлення про себе, відчуття розгубленості й поступового прийняття нової форми «я», яка не вписується в традиційні уявлення про власну ідентичність. Це також перегукується з реальністю сучасної людини, що перебуває під постійним інформаційним тиском, у взаємодії з цифровими мережами та чужими наративами, які впливають на спосіб мислення, пам'ять і навіть емоційне сприйняття окремої людини. Таким чином, роман використовує типовий науково-фантастичний сюжет як глибоку метафору кризи самоідентичності у цифрову епоху. Усе це свідчить про те, наскільки вдало Чень Цюфань адаптує жанротворчі елементи класичного кіберпанку до сучасного ідейного контексту. Замість того, щоб зосереджуватися лише на технічних аспектах майбутнього, автор інтегрує у свій текст глибоку соціально-психологічну проблематику, яка відображає тривоги й виклики нашого часу. При цьому критичне осмислення майбутнього у романі «Сміттєвий прилив» набуває подвійної функції: з одного боку, воно зберігає характерну для кіберпанку настороженість щодо стрімкого технологічного прогресу, а з іншого – пронизане численними алюзіями на сучасність, які автор майстерно маскує під футурологічні сценарії. Саме ця здатність пов'язувати жанрову форму з актуальним для теперішнього часу ідейним наповненням надає твору глибини та підкреслює його значущість у сучасному наративі про людину в цифрову епоху.

У межах сучасної китайської літературної традиції жанр кіберпанку набуває нових форм, переосмислюючи усталені естетичні та ідейні моделі, притаманні його західним зразкам. Роман Чень Цюфаня «Сміттєвий прилив» виступає яскравим прикладом такої адаптації, демонструючи, як жанрові елементи кіберпанку – високотехнологічне середовище, стосунки людини з машинами, соціальна маргіналізація та екологічна катастрофа – можуть бути органічно вплетені в контекст сучасного Китаю. Однією з ключових тем, яку автор інтерпретує крізь призму кіберпанку, є проблема соціальної нерівності – і ця тема набуває особливої глибини завдяки алюзії на систему хукоу. Хукоу (户口) – це державна система реєстрації домогосподарств, яка бере свій початок із 1950-х років і досі залишається потужним інструментом соціального контролю [3, с. 819]. Суть системи хукоу полягає в тому, що кожен громадянин Китаю з народження прикріплений до певного адміністративного регіону (міського чи сільського) і саме з ним пов'язані всі його права на доступ до соціальних послуг: освіти, медицини, соціального забезпечення, працевлаштування тощо. Унаслідок економічних реформ і масової урбанізації, мільйони людей із сільських регіонів переїхали до міст у пошуках роботи, однак без зміни місця реєстрації офіційно вони залишалися «переселеними особами», не маючи повноцінного доступу до базових соціальних ресурсів. Ці люди, по суті, стають «громадянами другого сорту» – невидимими для системи, але критично необхідними для функціонування економіки [3].

У романі «Сміттєвий прилив» ця структура соціальної «ієрархії» переосмислюється у вигляді маргіналізованої спільноти «сміттєвих людей», які проживають на Кремнієвому острові як трудові мігранти. Вони позбавлені не лише економічної стабільності, але й базового соціального визнання. «Сміттєві люди» не мають офіційного статусу, прав чи можливостей на острові, а їхній

доступ до сучасних технологій обмежується пошуком справних пристроїв серед сміття, яке вони змушені сортувати. Більшість із них прибуває на острів, довірившись обіцянкам рекрутерів, які заманюють потенційних працівників привабливими перспективами швидкого заробітку. Проте реальність виявляється іншою – зарплатня є вкрай низькою, умови праці є дуже небезпечними й дегуманізованими, а сам Кремнієвий острів виявляється напівізольованою територією, де обмежена швидкість доступу до інтернету створює ефект цифрової ізоляції. У результаті багато хто зі «сміттєвих людей» виявляється буквально ув'язненим на острові, без змоги повернутися або вийти за межі нав'язаного соціального й інформаційного простору. Такий стан маргіналізації прямо віддзеркалює ситуацію китайських мігрантів без міського хукоу, які працюють у небезпечних умовах, зазнають експлуатації й фактично виключені з системи соціального захисту. Чень Цюфань не просто використовує цей сюжетний елемент як тло для зображення дистопічного суспільства майбутнього, а й перетворює його на метафору для соціальної критики наявних проблем Китаю. Такий підхід демонструє, як автор використовує інструменти кіберпанку, жанру, що традиційно акцентує увагу на розриві між високими технологіями та низьким рівнем життя, для глибшого аналізу специфічних проблем китайського суспільства, перетворюючи жанрову умовність на засіб критичного осмислення соціальної дійсності.

Чень Цюфань також поєднує елементи традиційної кіберпанк-естетики з темами традиційних китайських вірувань, ритуалів і релігій, створюючи унікальну тематичну основу, в якій майбутнє й архаїчне співіснують у тісному переплетенні. Такий підхід не лише збагачує жанрове різноманіття твору, але й надає йому глибоко вкоріненого в китайському культурному контексті особливого забарвлення. Попри те, що дія роману відбувається в недалекому майбутньому, у світі високих технологій і глобального капіталізму, у ньому залишаються важливими елементи традиційної духовності Китаю. Це простежується як у сюжетних деталях, так і в символічних елементах. Наприклад, у романі яскраво зображується епізод зі Святом поминання предків – автор красномовно візуалізує урочисте святкування, яке супроводжується великою кількістю традиційних обрядів, а також пояснює значення свята з точки зору персонажа, який народився на Кремнієвому острові. Автор часто залишає віру як останню надію своїм персонажам. На тлі всебічної технологізації, екологічної деградації й дегуманізації, традиційні релігії та вірування стають для мешканців Кремнієвого острову останнім джерелом стабільності та певної моральної орієнтації. Проте звернення до віри у романі притаманне здебільшого елітарному класу, тобто людям, які мають певну владу, капітал та інші матеріальні ресурси. Але варто також зазначити, що для представників еліти віра не завжди є реакцією на певний відчай, як це часто трапляється серед маргіналізованих верств населення. Їхня віра у більшості має іншу природу – вона стає інструментом легітимації влади, способом символічного «відбілювання» себе в умовах моральної деградації та втрати етичних орієнтирів.

Ще однією гострою темою роману «Сміттєвий прилив» постає екологія. Проте Чень Цюфань піднімає питання забруднення довкілля не лише як частину антиутопічного антуражу, що властиво західному кіберпанку як частина відображення принципу «High tech. Low life», а ще й як пряму алюзію на реальні екологічні проблеми Китаю, що стали наслідком стрімкої індустріалізації, глобалізації та тенденції до безконтрольного споживацтва. Зокрема, Кремнієвий острів, вигаданий простір дії роману, має прямий прототип у світі, а саме місто Ґуйю (贵屿) у провінції Ґуандун, з якої походить сам Чень Цюфань. Цей населений пункт відомий як один із найбільших у світі центрів нелегальної переробки електронного сміття, де токсичні електронні відходи з усього світу знищують природу й отруюють життя місцевого населення. Станом на 2013 рік місто Ґуйю встановило рекорд Гіннеса як найбільше у світі сміттєзвалище електронних відходів [4, с. 37].

Чень Цюфань реалістично зображує катастрофічні екологічні наслідки, водночас не перебільшуючи ситуацію, а радше документуючи її художніми засобами. Екологічний занепад у романі, як вже зазначалося, є не лише естетичним елементом, а цілісним ідеологічним та критичним інструментом, адже воно не тільки створює атмосферу стагнації, а й виявляє моральну деградацію суспільства, що свідомо жертвує довкіллям заради прибутку. Автор звертається до теми екології як до глибоко соціального питання, активно вказуючи на те, що найбільший тягар забруднення завжди лягає на найвразливіші верстви населення. У той час як мешканці материкового Китаю або корінні мешканці Кремнієвого острова можуть дозволити собі відносно комфортний рівень життя, «сміттєві люди» змушені сортувати сміття в умовах токсичного середовища, не маючи при цьому вибору.

Таким чином, «Сміттєвий прилив» не просто використовує проблему забруднення як жанрову особливість, він перетворює її на критичне політичне висловлювання про соціальну нерівність, наслідки глобального капіталізму та екологічної деградації. Через екологічну тематику Чень Цюфань виводить кіберпанк за межі його виключно західного історико-культурного контексту, зображуючи, як глобалістичні процеси набувають специфічного згубного значення в сучасному Китаї.

Через екологічну тематику роману Чень Цюфань також порушує важливе питання наслідків глобалізації для Китаю та нерівного розподілу екологічних ризиків. Він зображує Кремнієвий острів, що став глобальним центром утилізації електронних відходів, як територію, де сконцентровані екологічні проблеми, породжені надмірним споживанням усього світу. Саме сюди надходять токсичні залишки сучасного споживацького суспільства, зокрема з розвинених країн, що дозволяє підтримувати їхній високий рівень життя за рахунок деградації екосистем у більш прихованих та малонаселених місцях. Чень Цюфань наголошує на тому, що екологічна катастрофа, зображена в романі, є не лише локальною трагедією, а й проявом глобальної нерівномірності. Надмірне споживання у розвинених країнах призводить до того, що абсолютно функціональні електронні пристрої просто викидаються, потрапляючи до Китаю. Там їх сортують і переробляють у небезпечних для здоров'я умовах найбідніші верстви населення, після чого продають продукт переробки задешево, і цикл повторюється. Китай, зокрема його бідні регіони, зображений у романі як жертва глобалізації та капіталізму, що є постачальником дешевих товарів для всього світу, та водночас отримувачем усього світового електронного сміття.

У романі особливу роль відіграє американська екологічна корпорація «Розумна переробка», яка офіційно позиціонує себе як захисник довкілля та інвестор у сфері раціональної утилізації. Проте автор чітко дає зрозуміти читачеві, що за фасадом екологічного «зеленого» дискурсу компанії ховається прагнення встановити контроль над системою переробки відходів на острові та отримати доступ до стратегічних ресурсів, зокрема корисних копалин, які залишаються цінним національним активом Китаю. Таким чином, Чень Цюфань показує, як глобалізація впливає на сучасний Китай, зокрема через діяльність транснаціональних корпорацій, що під прикриттям екологічної риторики прагнуть лише звичайного збагачення.

Висновки. У межах сучасної китайської літературної традиції жанр кіберпанку набуває нових форм, переосмислюючи усталені естетичні та ідейні моделі, притаманні його західним зразкам. Роман Чень Цюфаня «Сміттєвий прилив» виступає яскравим прикладом такої адаптації під впливом соціокультурного контексту сучасного Китаю. Автор, запозичуючи характерні жанрові риси кіберпанку – високотехнологічне середовище, тематику соціальної маргіналізації, деградації довкілля та впливу глобального капіталізму, – водночас насичує їх локальним змістом, вкоріненим у реаліях китайського суспільства. Через алюзії на систему хукоу, реалії міграції, екологічні катастрофи та релігійні практики, Чень Цюфань не лише адаптує жанр до національного контексту, а й створює нову форму кіберпанку, в якій локальне і глобальне взаємодіють у комплексному поєднанні культурних і соціальних сенсів. Синтез сучасної кіберпанк-естетики з традиційними китайськими уявленнями про віру, ієрархію та моральність, дозволяє автору розширити межі жанру та створити художній інструмент глибокої соціальної критики. Таким чином, китайський кіберпанк постає не як просте наслідування західного зразка, а як самобутня жанрова модель, що відображає специфіку локального досвіду в умовах глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кіборгізація – Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: https://vtssum.wdbk.org/к/кіборгізація (дата звернення: 11.05.2025).

2. Bereit V. F. The Genre of Science Fiction. Elementary English. Vol. 46, no. 7, 1968. pp. 895–900.

3. Chan K. W., Zhang L. The Hukou System and Rural-Urban Migration in China: Processes and Changes. The China Quarterly. Vol. 160, 1999. pp. 818–855. DOI: https://doi.org/10.1017/s0305741000001351.

4. Guinness World Records 2013. Guinness World Records, 2012. 288 p.

5. Huss M. Hesitant Journey to the West: SF's Changing Fortunes in Mainland China. Science Fiction Studies. Vol. 27, Part 1, 2000. pp. 92–104. DOI: https://doi.org/10.1525/sfs.27.1.0092.

6. Miranda H. R. The evolution of cyberpunk into postcyberpunk: The role of cognitive cyberspaces, wetware networks and nanotechnology in science fiction, doctoral thesis, 2011. 392 p., availiable at: http://hdl.handle.net/10803/288302 (accessed May, 22 2025).

7. Oziewicz M. Speculative Fiction. Oxford Research Encyclopedia of Literature, 2017. DOI: https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.78.

8. Person L. Notes Toward a Postcyberpunk Manifesto. Nova Express. Vol. 4, no. 4, 1998. pp. 11–14.

9. Svihla W. C. Cyberpunk as an Evolution from Science-Fiction and its Social Critiques. University Honors College, 2022. 119 p.

10. 陈楸帆. 在中国，只赛博不朋克. 纽约时报中文网, 2013. availiable at: https://cn.nytimes.com/books/20130808/cc08cyberpunk/ (acceced May, 21 2025)

11. 陈楸帆. 荒潮. 上海 : 上海文艺出版社, 2019. 328 页.

УДК 82-311.6=112.2(71)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.46

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОГО РОМАНУ В КАНАДІ

THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL NOVEL IN CANADA

Ніколенко К.С.,
orcid.org/0000-0002-1299-8483
доктор філософії зі спеціальності «Філологія»,
асистент кафедри світової літератури
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті досліджено жанрово-стильові особливості регіонального роману в англоканадській літературі на матеріалі творів Т. Халібертона, Л.-М. Монтгомері, Ф. Брук, Р. Коннора, Р. Дейвіса, Ф.-Ф. Ґроува, С. Росса, Е. Вілсон, В. Чоя, Р. ван Кемпа. Доведено, що регіональний роман є динамічною жанровою формою, котра репрезентує локальний простір із його культурною, соціальною, природною та історичною специфікою. Проаналізовано широкий спектр літературних творів, які репрезентують провідні регіони Канади (Атлантичну Канаду, Квебек, Онтаріо, канадські прерії, Британську Колумбію, канадську Північ). Виявлено, що простір, у якому діють персонажі регіональних романів, є одним із ключових чинників формування їхньої ідентичності. Розглянуто роль регіональних топосів у художній структурі текстів, впливі природного ландшафту на формування характерів героїв, а також зображенні локальної ідентичності в умовах мультикультурності та постколоніалізму. Розглянуто типологічну близькість англоканадського роману прерій і франкоканадського роману про землю.

Регіональний роман є важливим жанром канадської національної літератури, у якому поєднуються локальне й універсальне, приватне й національне, минуле й сучасне. Серед характеристик цього жанру виділяємо такі: відображення істотних соціокультурних і топографічних особливостей певної місцевості; опора на фольклорні традиції (наприклад, звернення до міфів корінних народів Канади); жива народна мова, використання елементів місцевого діалекту; відображення історичних реалій конкретної епохи; поєднання реальних і фікційних топосів; яскраві символи, метафори, художні деталі; глибокий філософський зміст, порушення проблем, актуальних не лише для певного міста/села, а й для всього людства. Урахування здобутків постколоніальних студій, екокритики та феміністичної критики дозволяє глибше осмислити жанрову специфіку регіонального роману та його роль у розвитку національної канадської літератури.

Ключові слова: англоканадська література, роман, регіональний роман, регіоналізм, жанр, образ, символ.

The article examines the genre and stylistic features of the regional novel in English Canadian literature on the basis of the works of T. Haliburton, L.M. Montgomery, F. Brooke, R. Connor, R. Davies, F.F. Grove, S. Ross, E. Wilson, W. Choi, and R. van Camp. It is proved that the regional novel is a dynamic genre form that represents the local space with its cultural, social, natural, and historical specifics. The paper analyzes a wide range of literary works representing the leading regions of Canada (Atlantic Canada, Quebec, Ontario, the Canadian prairies, British Columbia, and the Canadian North). It is revealed that the space in which the characters of regional novels operate is one of the key factors in shaping their identity. The role of regional topoi in the artistic structure of texts, the influence of the natural landscape on the formation of characters, as well as the depiction of local identity in the context of multiculturalism and postcolonialism are considered. The typological proximity of the English Canadian prairie novel and the French Canadian land novel is considered.

The regional novel is an important genre of Canadian national literature that combines the local and the universal, the private and the national, the past and the present. Among the characteristics of this genre are the following: reflection of the essential socio-cultural and topographical features of a particular area; reliance on folklore traditions (for example, reference to the myths of the indigenous peoples of Canada); a lively vernacular, the use of elements of local dialect; reflection of the historical realities of a particular era; a combination of real and fictional topoi; vivid symbols, metaphors, artistic details; deep philosophical content, raising issues that are relevant not only for a particular city/village but for all of humanity. Taking into account the achievements of postcolonial studies, ecocriticism, and feminist criticism allows us to comprehend more deeply the genre specificity of the regional novel and its role in the development of Canadian national literature.

Key words: English Canadian literature, novel, regional novel, regionalism, genre, image, symbol.

Постановка проблеми. Відображення особливостей конкретних просторових локацій у художній літературі, зокрема Канади, тривалий час привертає увагу вітчизняних та зарубіжних літературознавців. Зокрема канадський енвайронменталіст Н. Евернден зазначив: «Немає такого поняття, як індивідуум, – є лише індивідуум-в-контексті, індивідуум як складова певного простору, визначена цим простором» [12, p. 120]. У науково-критичному дискурсі канадська регіональна література досліджувалася здебільшого в аспекті жанрової специфіки роману прерій (який нерідко поєднується з історичним романом та/або романом про митця). У даному контексті заслуговують на увагу ґрунтовні монографії Н.Ф. Овчаренко «Міфологема Землі в канадській та українській прозі» (1996) [4], «Канадський літературний канон на зламі століть» (2006) [3],

«Парадигма пам'яті: канадський дискурс (творчий портрет Тімоті Ірвінга Фредеріка Фіндлі)» (2011) [5] та ін. У цих працях глибоко досліджено питання жанрової специфіки роману прерій, роману поколінь, антивоєнного роману; виявлені аспекти національної ідентичності в канадській літературі ХХ ст.; показані особливості дискурсу канадського мультикультуралізму й постколоніалізму. Деякі дослідники (К.-Д.-М. Снелл, В. Кіт, Ф. Бентлі, Р.-П. Дрейпер, І. Белл) виділяють власне жанр регіонального роману та його різновиди: історичний, детективний, пригодницький, сімейно-побутовий, регіональний та ін.

Водночас проблема дефініції жанру регіонального роману та окреслення його конститутивних ознак залишається перспективним і маловивченим напрямком у світовому літературознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних теоретико-методологічних підходів, які використовують до вивчення регіональної літератури у ХХ–ХХІ ст., можемо виділити просторову критику, геокритику та геопоетику (К. Вайт, Б. Вестфал, Е. Прієто) постколоніальні студії (Е. Саїд, Г. Бгабга, Ґ. Співак, Л. Хатчеон), екокритику (Л. Бьюелл, М. Етвуд).

Увагу представників феміністичної критики (Дж. Батлер, М. Етвуд, С. Ґілберт, С. Ґубар, В. Пламвуд та ін.) привертали такі питання, як взаємини жінки й природи, дослідження ідентичності героїнь, що проживають у різних середовищах, а також вплив простору (сільського/урбаністичного) на систему образів творів (зокрема, особливості відображення різних професій, соціальних ролей та ґендерних стереотипів у художніх текстах).

Теоретики когнітивної наратології (Д. Герман, Я. Альбер, М. Ян) розробляли проблему «текстуалізації простору», що полягає у динамічній презентації конкретних топосів, їх просторових маркерів та деталей у художніх текстах. М.-Л. Райан зазначила: «Ця текстуалізація стає наративізацією, коли простір описується не заради самого себе, як, наприклад, у туристичному посібнику, а стає місцем дії, що розвивається в часі» [20, p. 423]. Зокрема, дослідниця розрізняє поняття «наративного простору» (вигаданого світу) й «дискурсивного простору» (його текстуальної презентації).

Деякі критики північноамериканської літератури кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. відзначали, що надмірний фокус на особливостях конкретних регіонів може робити художній твір надто поверховим (Е.-К. Браун) [8] й відвертати увагу від проблем, актуальних для цілої нації, таких як порозуміння між представниками різних етносів, зміна класової структури суспільства, трансформація загальноприйнятих норм і цінностей тощо (З. Ларцер) [15].

Однак у другій половині ХХ ст. завдяки праці Н. Фрая "The Bush Garden: Essays on the Canadian Imagination" (1971) набула поширення ідея дефініції національної ідентичності канадців через звернення до конкретних топосів і відображення їх локального колориту в художніх текстах. На переконання літературознавця, питання канадської ідентичності є «зовсім не "канадським" питанням, а радше регіональним» [11, p. 413].

У статті "On the Concept of Region in Canadian History and Literature" (1980) В. Вестфолл відзначив поступове зміщення акцентів у канадознавчих студіях. Якщо раніше, на думку дослідника, більше уваги приділялося дослідженню канадської держави та нації як єдиного, неподільного цілого, то наприкінці ХХ ст. увагу літературознавців усе частіше привертає поняття «регіон» як географічна одиниця, наділена певними зовнішніми характеристиками (розташування, клімат, топографічні та природні особливості тощо), а також як простір, довкола якого формується унікальний комплекс смислів, уявлень і наративів. «Письменники вже не просто відображають регіон, який вони описують, – вони допомагають його створювати. Мистецтво й ідентичність тісно пов'язані. Регіональні автори беруть культурний матеріал, пов'язаний із певним місцем, і трансформують його в міфологію, яку мешканці цього регіону можуть присвоїти собі. Без цієї міфології регіон би не існував» [23, p. 11].

Постмодерні критики (зокрема, Л. Хатчеон) вказували на те, що вкрай складно створити задовільну модель локальної ідентичності, оскільки жоден образ регіону в художньому тексті не відображає всього розмаїття соціально-історичних, культурних, ґендерних та інших особливостей, притаманних цьому регіону, а відтак є надміру спрощеною репрезентацією складної єдності людей, що проживають у певній місцевості. Тому регіоналізм у літературознавстві подеколи розглядають як один із проявів «гранд-наративу», обґрунтованого Ж.-Ф. Ліотаром у праці "The Postmodern Condition" (1984), який, на думку мислителя, «втратив свою достовірність, – неважливо, які методи уніфікації він при цьому використовує» [16, p. 37]. Л. Хатчеон підкреслила, що «канадський акцент на регіоналізмі» необхідно замінити постмодерною «увагою до іншого, локального, особливого» [13, p. 19], що сприятиме більш точному відображенню дійсності

в художніх творах із урахуванням складності й гетерогенності зображуваного середовища.

Постановка мети. Метою статті є виявлення жанрово-стильових особливостей регіонального роману в англоканадській літературі на матеріалі творів Т. Халібертона, Л.-М. Монтгомері, Ф. Брук, Р. Коннора, Р. Дейвіса, Ф.-Ф. Ґроува, С. Росса, Е. Вілсон, В. Чоя, Р. ван Кемпа.

Виклад основного матеріалу. К.-Д.-М. Снелл наголошує на принциповій відмінності жанру регіонального роману від історичної (або документальної) прози, підкреслюючи, що художня репрезентація життя в певній місцевості являє собою суб'єктивний феномен і великою мірою залежить від індивідуального сприйняття реальності. «Під "регіональним романом" я розумію художній твір, дія якого відбувається у впізнаваному регіоні і який зображує особливі риси життя, суспільних взаємин, звичаїв, мови, діалекту або інших аспектів культури цієї місцевості та її населення. Художні твори з потужним відчуттям локальної географії, топографії або ландшафту також підходять під це визначення» [21, p. 2]. Із цією думкою погоджується Ф. Бентлі, вказуючи на те, що регіональний роман можна розглядати як «ще один різновид національного роману; це роман, який, зосереджуючись на певній частині або певному регіоні нації, зображує життя в цьому регіоні таким чином, що читач свідомий характеристик, які є для цього регіону унікальними й відрізняють його від інших регіонів країни» [7, p. 7].

У науково-критичному дискурсі зазвичай виділяють шість головних регіонів Канади: 1) Атлантична Канада (провінції Нова Шотландія, Нью-Брансвік, Острів Принца Едварда, Ньюфаундленд, Лабрадор); іноді в межах Атлантичної Канади також окремо розглядають регіон під назвою «Приморські провінції» (Нова Шотландія, Нью-Брансвік, Острів Принца Едварда); 2) провінція Квебек; 3) провінція Онтаріо; 4) канадські прерії (провінції Манітоба, Саскачеван, Альберта); 5) провінція Британська Колумбія; 6) канадська Північ (провінції Нунавут, Юкон, Північно-Західні території). Антології, присвячені літературі цих регіонів, відображають їхні специфічні проблеми й риси ментальності, надаючи перевагу відображенню «унікальних рис за рахунок рис спільних» [22, p. 21].

Провідними ознаками літератури Атлантичних провінцій є увага до сільського життя, особливостей побуту в рибальських селищах, проблеми міграції, використання мариністичних образів, звернення до фольклору Ірландії та Акадії. У сатиричному циклі оповідань про пригоди Сема Сліка, які були опубліковані в 1830-х роках у газеті "Nova Scotian", Томас Халібертон (Thomas Chandler Haliburton, 1796–1865) зобразив життя у провінції Нова Шотландія до Конфедерації (1867 р.). Викриваючи вади тогочасного суспільства, письменник активно використовує алегорії, метафори, народний гумор, елементи місцевого діалекту, доповнює комічні замальовки із життя мешканців Нової Шотландії описами природи, сценами з тваринного світу. Згодом автор об'єднав оповідання про Сема Сліка в сатиричний роман "The Clockmaker; Or, the Sayings and Doings of Samuel Slick, of Slickville", що був опублікований у трьох частинах (1836, 1838, 1840 рр.).

Письменниця Люсі-Мод Монтгомері (Lucy Maud Montgomery, 1874–1942) у своїх романах відобразила особливості життя в провінції Острів Принца Едварда. Її рідне місто Кевендіш стало прототипом фікційного містечка Ейвонлі, де проживає Енн Ширлі – головна героїня циклу романів «Енн» ("Anne", 1908–1942). «Мод пристрасно любила Кевендіш – місце, де минуло її дитинство. Як сильно б вона не критикувала це містечко в приватних розмовах, вона ніколи не дозволяла чужинцям і слова поганого сказати по свою батьківщину. <…> "Я була дуже близько до королівства досконалої краси", – стверджувала вона» [19, p. 24]. Мариністичні образи й мотиви відіграють велику роль у романі «Енн у Домі Мрії» ("Anne's House of Dreams", 1917): герої та героїні часто відвідують маяк у гавані Чотири Вітри, де живе старий капітан Джим ("Who is Captain Jim?" "The keeper of the lighthouse on Four Winds Point" [17, p. 15]), Енн гуляє на пляжі біля морських хвиль ("She caught up her skirt and pirouetted along the hard strip of sand just out of reach of the waves that almost lapped her feet with their spent foam" [17, p. 92]), а Леслі Мур має сині, як море, очі ("The girl of the golden hair and sea-blue eyes" [17, p. 92]). Образ моря є багатозначним, утілюючи, з одного боку, стихію бурхливого життя і природи, а з іншого – вирування почуттів героїнь, у душах яких поєднуються туга, щастя, горе, біль і світла надія.

Домінантними темами літератури Квебеку стали франко-канадська ідентичність, питання мовної політики, порозуміння між представниками різних народів і національностей, міграція між містом і селом. Дія одного з перших канадських романів «Історія Емілі Монтег» ("History of Emily Montague", 1769) письменниці Френсіс Брук (Frances Brooke, 1724–1789) розгортається саме в провінції Квебек. Ф. Брук – британська

мисткиня, яка в 1756 р. вийшла заміж за священника Джона Брука. Наступного року її чоловік поїхав до Канади у ролі військового капелана, а 1763 р. Ф. Брук приєдналася до нього. Роман «Історія Емілі Монтег» було створено під враженням від перебування авторки в британському гарнізоні у провінції Квебек. Завдяки епістолярній формі повістування у романі поєднуються різні точки зору (молодої вдови Емілі Монтег, її подруги Арабелли Фермор, полковника Еда Ріверса та ін.) на канадську природу, клімат, звичаї та колоніальне суспільство.

Чимало творів регіональної літератури, створених у провінції Онтаріо, присвячені таким проблемам, як урбанізація, індустріалізація, особливості адаптації та спілкування в мультикультурному середовищі (особливо у м. Торонто), а також збереження колоніальної пам'яті. У романі "Glengarry Schooldays" (1902) Ральф Коннор зобразив місцевість біля містечка Ґленґеррі у провінції Онтаріо, приділивши значну увагу особливостям життя, побуту й ментальності шотландських першопоселенців, серед яких пройшло його дитинство.

На особливу увагу заслуговує творчість Робертсона Дейвіса (William Robertson Davies, 1913–1995), який у трилогії «Солтертон» ("Salterton", 1951–1958) зобразив життя у маленькому провінційному містечку середини XX ст. в Канаді. Прототипом для фікційного топосу м. Солтертона, у якому розгортається дія романів трилогії, стало м. Кінґстон (Онтаріо, Канада). У художніх образах і колізіях трилогії розкривається атмосфера життя в м. Солтертоні – захоплення культурою Великої Британії, дотримання суворої соціальної ієрархії, пліткарство, дріб'язковість, ворожнеча між мешканцями міста тощо. У філософсько-психологічній трилогії «Дептфорд» ("Deptford", 1970–1975) регіоналізм поєднується з універсалізмом, зображення конкретних реалій життя у провінційному містечку Дептфорді – із глобальним контекстом (Європа, Близький Схід), а проблеми окремих героїв – із осмисленням долі цілого людства.

На думку І. Дункана, дослідження специфіки регіональної літератури загалом (і регіонального роману зокрема) потребує розрізнення поширених в англомовному літературознавстві термінів «регіональний» (англ. *regional*) і «провінційний» (англ. *provincial*). «У регіональній літературі місце дії зображується через поєднання географічних, природно-історичних, археологічних, етнографічних та/або соціологічних факторів, що відрізняють його від інших регіонів. Місце дії у провінційній літературі отримує свою характеристику насамперед через відмінність від метрополії» [10, p. 322]. Ми цілком погоджуємося із думкою літературознавця, який вважає, що відображення в художньому творі специфічних особливостей певного регіону або провінції можна трактувати як деякий концентрований варіант «уявленої спільноти» (Б. Андерсон) сучасної нації, тому дослідження регіональної літератури (котра репрезентує деякий локальний пласт досвіду) передбачає вміщення її у широкий суспільно-історичний контекст, що стосується життя всієї країни [10].

І. Дункан вказує також на зв'язок жанру регіонального роману з античними й середньовічними жанрами – георгіками, буколіками, пасторалями: «Георгіки репрезентують локальні сцени, пов'язані зазвичай із сільськогосподарським виробництвом, у яких людська праця є силою, що об'єднує природний лад (землю, пори року) з ладом суспільним (сім'єю, державою). У пасторалях зображено ідеалізоване життя в сільській місцевості із точки зору власників землі, котрі прагнуть відпочити від політичної та економічної боротьби. Таким чином, у георгіках спостерігаємо інтеграцію локального і глобального в межах складної економічної системи, у пасторалях – сентиментальну опозицію між ідеалізованим селом і відчуженим містом» [10, p. 323].

В англоканадській літературі прерій зображено труднощі життя першопоселенців, особливості сільського господарства на просторих неосвоєних територіях, формування спільнот іммігрантів із різних країн світу та їх взаємодію з корінними народами Канади. Ці теми й проблеми розробляв у своїй творчості Фредерік-Філіп Ґроув (Frederick Philip Grove, 1879–1948). Суворі реалії канадської природи та клімату, зображені в романах "Our Daily Bread" (1928), "Fruits of the Earth" (1933), "Settlers of the Marsh" (1925), були джерелами численних випробувань для першопоселенців. Ф. Ґроув зробив значний внесок у розвиток канадської національної літератури, прослідкувавши у своїх творах вплив реалій конкретної місцевості на формування ідентичності персонажів, їхніх моральних цінностей і ставлення до оточуючих. Елементи реалізму й натуралізму в його романах поєдналися із увагою до актуальних проблем канадського суспільства.

Жанрово-стильові особливості роману прерій стали предметом дослідження української літературознавиці Н.Ф. Овчаренко. Дослідниця пише: «Світ роману прерій є більш широким, значнішим за безпосереднє оточення (хоча вод-

ночас і розташованим у межах цього оточення). Мікрокосм, у якому живуть персонажі, переплетено з макрокосмом – ідеальним світом, створеним уявою, філософською ідеєю. Пейзаж прерії робить існування персонажів, що живуть у ньому, значнішим, чітко розмежовує хороше й погане в людині, однаково яскраво підкреслює і те, і друге. "Свідомість прерії" фокусується у властивому героєві відчутті надії, чекання, сподівання на втілення мрії. Байдужість до людини і велич прерії, постійне подолання життєвих складностей і закладене у душі кожного, хто живе у прерії, схиляння перед її фантастичною красою спричинило до появи особливого типу особистості, змальованого літературою Канади» [4, с. 8].

Типологічно подібним різновидом жанру роману прерій у франкомовній літературі Канади став квебекський роман про землю (фр. *le roman de la terre*), провідна ідея якого зазвичай пов'язана з описом традицій і побуту жителів сільської місцевості ("Maria Chapdelaine" (1913) Л. Емона, "Trente arpents" (1938) Ренге та ін.). Водночас у франкоканадській літературі присутні й такі жанри, як роман про рідну землю (фр. *le roman du terroir*), у якому йдеться про трансмісію сімейних цінностей франкоканадського населення Канади ("La Terre paternelle" (1846) П. Лакомба, "L'Obsession" (1903) Л. Конан та ін.), а в постмодерному романі про територію (фр. *le roman du territoire*) суттєву роль відіграє змалювання досвіду опанування нових земель ("Volkswagen Blues" (1984) Ж. Пулена, "Le désert mauve" (1987) Н. Броссар та ін.). На думку Н.Ф. Овчаренко, франкоканадський роман про землю із англоканадським романом прерій поєднує «роль природи як доброго начала, що протистоїть злу, втіленому в місті» [4, с. 12].

Ми вважаємо, що канадський роман про прерію являє собою складне і динамічне жанрове утворення, яке нерідко сполучається з іншими різновидами жанру роману (історичний роман, роман про митця та ін.) і є відкритим до нових жанрових трансформацій. Одним із найяскравіших синтетичних зразків роману прерій вважають твір Сінклера Росса (James Sinclair Ross, 1908–1996) «Мій будинок і я» ("As For Me and My House", 1941), у якому відображено труднощі, пов'язані із засухою й бідністю в канадських преріях 1930-х років. Попри те, що роман має конкретно-історичну основу, він не містить жодних конкретних відомостей про реалії суспільного життя в провінції Саскачеван того періоду. На це звернув увагу літературознавець П. Денем, який відзначив особливу логіку добору наративного матеріалу та подальшої його обробки: «У цій точці роман відходить від регіональної достовірності й тяжіє до символізму» [9]. Концептуальна стихія роману – невелике містечко Горизонт (англ. *Horizon*) є майже цілком ізольованим від зовнішнього світу і водночас являє собою синтетичний, універсалізований образ маленьких провінційних поселень, що дозволяє авторові вийти за межі опису конкретної географічної локації і перейти до широких філософських узагальнень.

К.-Д.-М. Снелл виділяє такі ознаки регіонального роману, як деталізований опис місцевості (сільської або урбаністичної), де розгортається дія роману, що дозволяє зробити висновки про реальний прототип цієї місцевості; надання переваги зображенню персонажів, котрі належать до робочого/середнього класу (у деяких регіональних романах такі персонажі можуть бути відсутні, а в деяких більше уваги приділено зображенню історії певної родини (роду) у її зв'язках із певною локацією); реалістичні діалоги; прагнення до правдоподібності [21]. Важливу роль у такому романі відіграють фольклорні теми й мотиви, народні традиції, легенди, які можуть бути важливими сюжетотворчими чинниками, що розкривають особливості світогляду й психології мешканців певного середовища. На думку Н.Ф. Овчаренко, «конкретне місце дії концентрує у собі функцію віддзеркалювати увесь світ, і проходить цей процес через певну символічну систему» [5, с. 11].

В.-Дж. Кіт у своїй праці "Regions of the Imagination: The Development of British Rural Fiction" (1988) зазначає, що регіональний роман здебільшого тяжіє до описів сільської місцевості (англ. *countryside*) [14]. Проте К.-Д.-М. Снелл вказує на те, що урбаністичний регіональний роман є важливим підвидом даного жанру, що потребує детального розгляду [21]. А. Прітчард вважає, що тема міста в канадській «літературі прерій» значною мірою «підкреслює характер її розвитку як побічної лінії літератури романтизму. У ній домінують такі романтичні тенденції, як пантеїзм, примітивізм, ностальгія за минулим» [4, с. 28].

Британська Колумбія розташована в найзахіднішій частині Канади й межує з Тихим океаном, що історично зумовило активний розвиток культурно-економічних зв'язків цієї провінції з країнами Східної та Південно-Східної Азії, а також Тихоокеанськими островами. У 1850-х роках до Британської Колумбії масово переїжджали працівники із Китаю, які працювали на залізничних підприємствах, а також шукачі пригод, захоплені «золотою лихоманкою». Наприкінці XIX ст. відбулася імміграція фермерів і рибалок із Японії, а зго-

дом до Британської Колумбії почали переїжджати й представники інших країн (Філіппіни, Південна Корея, В'єтнам та ін.). Відтак у літературі цього регіону відображено особливості досвіду азійських іммігрантів у Канаді, їхніх взаємин із довколишнім середовищем, основних сфер діяльності (рибальство, лісозаготівля, традиційні ремесла).

У романі "Swamp Angel" (1954) письменниця Етель Вілсон (Ethel Wilson, 1888–1980) зобразила унікальні ландшафти Британської Колумбії, зокрема озеро Шусвап, м. Камлупс і м. Ванкувер. Замкненість урбаністичного простору, що гнітить головну героїню роману Меггі Ллойд, розкривається на контрасті з вільним життям на лоні дикої канадської природи. Письменниця також ввела елементи історичного інтертексту, пов'язаного зі становленням м. Ванкувера й провінції Британська Колумбія, до роману "The Innocent Traveller" (1949). У цьому творі британська колоніальна спадщина й життя на заході Канади переосмислюються в комічному світлі з точки зору ексцентричної жінки – Топаз Еджворт, яка переїжджає з Англії до Ванкувера зі своєю родиною. Для індивідуально-авторського стилю Е. Вілсон притаманно поєднання гумору, колоритних деталей побуту та емоційно забарвлених флешбеків із життя головної героїні.

Дія творів китайсько-канадського письменника Вейсона Чоя (Wayson Choy, 1939–2019) розгортається у Чайнатауні (один із районів Ванкувера) у 1930-х – 1940-х роках. У своїх романах "The Jade Peony" (1995) та "All That Matters" (2004) митець висвітлив такі проблеми, як конфлікт між різними поколіннями, дорослішання молодих людей та їхня адаптація до нового середовища, взаємодія між китайською і канадською культурою тощо. Чайнатаун у романах В. Чоя постає як особливий мікрокосм, що сформувався під впливом унікальних історико-культурних факторів і безпосередньо впливає на мислення, цінності, життєву філософію і подальші долі головних героїв.

Література канадської Півночі увібрала в себе міфи корінних народів цього регіону (інуїтів, дене, крі, тлічо, слейві, наскапі та ін.). Особливості північного клімату, зокрема вічний мороз і довгі зими, обумовили жанрово-стильові особливості регіональних романів цього краю: образ природи розкривається не лише як чинник матеріальної реальності героїв, але і як важлива складова їхнього духовного життя. «Природа як Монстр» (М. Етвуд) [6, p. xi] у романах канадської Півночі постає як могутня, але водночас небезпечна сила, перед величчю якої людина відчуває страх і благоговіння.

Однією із яскравих постатей літератури Півночі є Річард ван Кемп (Richard Van Camp, нар. 1971). Дія його роману "The Lesser Blessed" (1996) відбувається у фікційному містечку Форт Сіммер, прототипом якого стало рідне місто письменника – Форт Сміт (Північно-Західні території). Головний герой роману – Ларрі Соул, хлопчик-підліток із племені дене. Мальовничі пейзажі Півночі слугують не лише тлом для життєвих колізій героя, а й відображають його внутрішній світ, емоції, пов'язані з осмисленням родинних конфліктів, пошуком справжніх друзів, переживанням першого кохання. Вічна зима, сніг і мороз символізують холод у душі Ларрі, його самотність і відчуття ізольованості від довколишнього світу. Відтак за допомогою психологічного паралелізму картини природи в романі наповнюються людським змістом.

Пошук спільного знаменника, який дозволив би окреслити своєрідність канадської національної ідентичності в умовах культурно-національної мозаїчності, є однією із центральних проблем у галузі дослідження канадської літератури. Незважаючи на те, що кожен регіон Канади позначений власними суспільно-історичними, культурними, етнічними особливостями, регіоналізм (на думку Р. Вотсона) не обов'язково «означає дезінтеграцію. Він багатозначний. І в міру того, як всі розбіжності включаються до гри, визнається їхня взаємозалежність, і вони всі разом можуть стати внеском до об'єднання» [4, с. 12].

Висновки. Отже, регіональний роман у канадській літературі постає як динамічне жанрове утворення, що поєднує художню репрезентацію локального простору з відображенням соціокультурних, етнічних і топографічних чинників, характерних для окремих регіонів країни. Канадська регіональна література охоплює широкий спектр тем, серед яких – осмислення колоніальної спадщини, досвід мігрантів із різних країн світу, збереження фольклору корінних народів, існування у багатомовному й багатокультурному середовищі тощо. У творах письменників різних регіонів (Атлантичної Канади, Квебеку, Онтаріо, канадських прерій, Британської Колумбії, канадської Півночі) фікційні або реальні топоси впливають на розвиток сюжету, образну систему твору, розгортання колізій між персонажами, формування їхніх характерів та світогляду. Урахування здобутків постколоніальних студій, екокритики та феміністичної критики дозволяє глибше осмислити жанрову специфіку регіонального роману та його роль у розвитку національної канадської літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бгабга Г. Націєрозповідність. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 559–561.

2. Бовсунівська Т. Просторова критика у постнекласичну добу. *Літературознавчі студії*. 2018. Вип. 1 (52). С. 10–16.

3. Овчаренко Н.Ф. Канадський літературний канон на зламі століть. Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2006. 311 с.

4. Овчаренко Н.Ф. Міфологема Землі в канадській і українській прозі. Київ : Київська правда, 1996. 198 с.

5. Овчаренко Н.Ф. Парадигма пам'яті: канадський дискурс (творчий портрет Тімоті Ірвінга Фредеріка Фіндлі). Київ : Ін Юре, 2011. 257 с.

6. Atwood, M. Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature. Toronto : House of Anansi Press, 2012. 352 p.

7. Bentley, Ph. The English Regional Novel. London : George Allen & Unwin Ltd., 1941. 48 p.

8. Brown, E.K. On Canadian Poetry. Ann Arbor : Tecumseh Press, 1973. 172 p.

9. Denham, P. Narrative Technique in Sinclair Ross' As For Me and My House. *Studies in Canadian Literature*. 1980. № 1. Vol. 5. URL : https://journals.lib.unb.ca/index.php/SCL/article/view/7938 (дата звернення: 24.07.2025)

10. Duncan, I. The Provincial or Regional Novel. *A Companion to the Victorian Novel* / edited by P. Brantlinger, W.B. Thesing. Oxford : Blackwell Publishing, 2008. P. 318–335.

11. Frye, N. Preface: The Bush Garden: Essays on the Canadian Imagination / *Northrop Frye on Canada* / edited by J. O'Grady, D. Staines. Vol. 12. Toronto : University of Toronto Press, 2003. P. 412–420.

12. Greening the Maple: Canadian Ecocriticism in Context / edited by E. Soper, N. Bradley. Calgary : University of Calgary Press, 2013. 570 p.

13. Hutcheon, L. The Canadian Postmodern: A Study of Contemporary Canadian Fiction. Ontario : Oxford University Press, 2012. 256 p.

14. Keith, W.J. Regions of the Imagination: The Development of British Rural Fiction. Toronto : University of Toronto Press, 1988. 199 p.

15. Larzer, Z. The American 1890s. New York : Viking Press, 1966. 392 p.

16. Lyotard, J.-F. 1984, The Postmodern Condition: A Report on Knowledge / trans. by G. Bennington, B. Massumi. Manchester : University of Manchester Press. 110 p.

17. Montgomery, L.M. Anne's House of Dreams. London : Puffin Books, 2015. 320 p.

18. Plumwood, V. Feminism and the Mastery of Nature. London : Routledge, 1993. 250 p.

19. Rosenberg, L. House of Dreams: The Life of L.M. Montgomery. Crawfordsville : Candlewick Press, 2018. 227 p.

20. Ryan, M.-L. Narrative Cartography: Towards a Visual Narratology / *What Is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory* / edited by T. Kindt, H.-H. Müller. Berlin : Walter de Gruyter, 2003. P. 333–364.

21. The Regional Novel in Britain and Ireland: 1800–1990 / edited by K.D.M. Snell. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 312 p.

22. Watson, J.W. Canadian Regionalism in Life and Letters. *The Geographical Journal*. 1965. № 1. Vol. 131. P. 21–33.

23. Westfall, W. On the Concept of Region in Canadian History and Literature. *Journal of Canadian Studies*. 1980. Vol. 15. № 2. P. 3–15. https://doi.org/10.3138/jcs.15.2.3

УДК 821.112.2–1.Ранга«20»
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.47

ДИСКУРСИВНІ КОНТЕКСТИ КАЛІПТИЧНОЇ ЕСТЕТИКИ ТА ОБРАЗУ НІМФИ КАЛІПСО В ЛІРИЧНОМУ СЮЖЕТІ ДАНИ РАНГИ

DISCURSIVE CONTEXTS OF CALYPTIC AESTHETICS AND THE IMAGE OF THE NYMPH CALYPSO IN DANA RANGA'S LYRICAL PLOT

Фокіна С.О.,
orcid.org/0000-0002-2406-0978
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри зарубіжної літератури
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

В статі розглянуто, що на сучасному етапі розвитку літературознавства актуальним є вивчення дискурсивних контекстів літератури сьогодення, що визначається діалогом між традицією, як складовою архіву дискурсу, та літературними практиками XXI століття. Роботи Я. Ассмана, Р. Барта, Ж. Боллака, С. Буріні, П. Нора, К. Юханнісон визначили методологію цього дослідження, що дозволяють осмислити історичні верстви дискурсивних контекстів. Важливою віхою для дослідження було осмислення таких понять як ностальгія, історичні діскурсивні контексти, беспосередньо історія Одіссея та Каліпсо, порівняння Каліпсо та Цирцеї як двійників, їх зв'язок з утриманням Одіссея на чарівних островах. Мета статті була спрямована на виявлення дискурсивних формацій ностальгії як маркера німфи Каліпсо у вірші «Вода» сучасної поетеси-емігрантки Дани Ранги. Відповідно до мети заявлені наступні завдання: 1. Проаналізувати дискурсивні контексти вірша «Вода» в їх історичній та міфологічній перспективі. 2. Простежити обумовленість архіву дискурсу ностальгії історичними пластами. 3. Осмислити ностальгічний дискурс у взаємозв'язку з міфологемою, що реалізується фігурою німфи Каліпсо. В ході аналізу були виявлені наступні показники дискурсивних контекстів образу німфи Каліпсо та каліптичної естетики. 1. Книги віршів Дани Ранги є важливою сторінкою сучасної німецької поезії. 2. В ліричному сюжеті віршу Дани Ранги «Вода» домінує ностальгічні дискурсивні формації. 3. Можна зафіксувати прояви каліптичної естетики, через те, що авторка головні сенси ховає до підтексту. 4. Поетична свідомість сучасної поетеси-емігрантки Дани Ранги відрізняє трансгресивна ідентичність. 5. Ліричне «я» можна ідефінкувати з образом німфи Каліпсо. 6. Каліпсо втілює божественність водної стихії.

Ключові слова: дискурсивні контексти, каліптична естетика, німфа Каліпсо, ностальгія, ліричний сюжет, Дана Ранга.

At the present stage of development of literary studies, the study of discursive contexts of modern literature is relevant, which determines the relationship between tradition, as a component of the archive of discourse, and literary practices of the 21st century. The methodology of the article meant research that allows us to understand historical events of discursive contexts, among which were the works of J. Assmann, R. Barth, J. Bollack, S. Burini, P. Nora, K. Johannison. The aim of the article is to identify discursive formations of nostalgia as a marker of the nymph Calypso in the poem "Water" by the contemporary émigré poet Dana Ranga. In accordance with the aim, the following tasks are stated: 1. To analyze the discursive contexts of the poem "Water" in their historical and mythological perspective. 2. To trace the conditioning of the archive of the discourse of nostalgia by historical layers. 3. To comprehend the nostalgic discourse in its relationship with the mythologeme, which is realized by the figure of the nymph Calypso. Nostalgic discourse determines the nature of manifestations of poetic consciousness and the generation of a lyrical plot itself, which forms the corresponding discursive contexts. The above-mentioned aspect contributes to the actualization of the most relevant emblematic and archetypal layers in the work of emigrant poets, forming subtextual layers of nostalgic discourse. Nostalgia, in the case of Dana Ranga, manifests itself as discursive calyptic contexts of the female water element. Nostalgia in the lyrical plot is intensified by taking into account the discursive context of maternal memory and in terms of the special type of consciousness of an emigrant poet with a demonstrative transgressive identity, which corresponds to the personality of Dana Ranga.

Key words: discursive contexts, calyptic aesthetics, nymph Calypso, nostalgia, lyrical plot, Dana Ranga.

Постановка проблеми. У сьогоденні на етапі розвитку літературознавства актуальним є вивчення дискурсивних контекстів сучасної літератури, що обумовлює взаємозв'язок між традицією, як складовою архіву дискурсу, та літературними практиками XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При визанні таланту Дани Ранги в Німеччіні, її творчість досі ще детально не досліджена. В свою чергу **методологію** статті визначили дослідження, що дозволяють осмислити історичні верстви дискурсивних контекстів, серед яких роботи Я. Ассмана, Р. Барта, Ж. Боллака, С. Буріні, П. Нора, К. Юханнісон.

Постановка завдання. Мета статті виявити дискурсивні формації ностальгії як маркера німфи Каліпсо у вірші «Вода» сучасної поетеси-емігрантки Дани Ранги. Відповідно до мети заявлені наступні **завдання**: 1. Проаналізувати дискурсивні контексти вірша «Вода» в їх історичній та міфологічній перспективі. 2. Простежити обумовленість архіву дискурсу ностальгії істо-

ричними пластами. 3. Осмислити ностальгічний дискурс у взаємозв'язку з міфологемою, що реалізується фігурою німфи Каліпсо.

Виклад основного матеріалу. При реалізації ностальгічного дискурсу найбільш активний діалог сучасними поетами-емігрантами здійснюється не просто з дискурсом класичної спадщини. За спостереженнями Я. Ассмана, «феномен "класики"» важливий не тільки «з точки зору виникнення класичних текстів, а з точки зору повернення до них як до пам'яті про минуле» [4 с. 299]. Особливо привабливим для сучасної поетичної діаспори виявляється діалог зі спадщиною, що визначив в тій чи іншій мірі епістемологічні та смислові горизонти ностальгії.

Ностальгічний дискурс обумовлює характер проявів поетичної свідомості й породження безпосередньо ліричного сюжету, який формує відповідні дискурсивні контексти. Вищезазначений аспект сприяє актуалізації у творчості поетів-емігрантів найбільш доречної емблематики та архетипових шарів, формуючи підтекстові пласти ностальгічного дискурсу. При цьому з точки зору Р. Барта, «ідеологія як така втілюється за допомогою конотативних означальних, що розрізняються в залежності від їх субстанції» [5, с. 43]. Показовим є тяжінням ностальгічного дискурсу до каліптичної естетики. У свою чергу каліптичні дискурсивні формації незмінно втілюють принцип, що «таємниця в рамках каліптики знаходиться <...> на поверхні», дозволяючи трансформувати «античну мотивику в більш-менш абстрактні концепти естетики» [11, с. 135]. Універсальність ностальгічних дискурсивних контекстів спрямована на відтворення ідеологем втраченого раю, меланхолічного настрою та відчуття туги.

Показова психоаналітична формула З. Фройда, що фіксує меланхолічний погляд на світ: «об'єкт не помер реально, але загублений як об'єкт любові» [10]. Фактор відсутнього, властивий трансгресивної ідентичності емігранта, активує не тільки палімпсестний характер мислення, але й супутні меланхолічні конотації. При цьому саме фройдівський психоаналіз наочно демонструє активність історичної, а вірніше міфологічної, складової архіву дискурсу. Досить згадати, що «багато комплексів, виявлених в рамках психоаналізу, слідуючи за думкою З. Фройда про едіповий комплекс, були виявлені на основі переосмислення міфів: комплекс Медеї, комплекс Електри, нарсицизм та ін.» [3, с. 370]. Психоаналітична дискурсивність незмінно експлікує міфологеми як метафори неврозів, розкриваючи їх конотативний потенціал. Для дискурсивних формацій ліричного сюжету, модельованого поетичною свідомістю творця-емігранта, характерна зворотна ситуація. В даному плані знаходження прихованої міфологеми в сюжеті, що відповідає принципам каліптичної естетики, допомагає виявити важливий аспект як особистісної пам'яті поета-емігранта, так й історичної пам'яті самого дискурсивного контексту. Але не менш важливим є факт того, що конотативні значення латентні та пластичні, незмінно варіюються залежно від світоглядних установок конкретного поета-емігранта, його авторського міфу, специфіки ліричного сюжету, обраної поетичної маски.

Сьогоднішній стан перехідності, що відрізняє нашу епоху, на думку П. Нора, активує «рух пам'яті, настільки загальний, глибокий та потужний» [15], що заслуговує найменування – «Меморіальна епоха» [15]. Сучасність відрізняють дві показові інтенції. Перша інтенція орієнтована на «ефект "акумуляції" пов'язаний з відчуттям втрати» [15]. Друга інтенція реалізує «ефект автономізації сьогодення між непередбачуваним майбутнім та канулим у темряву, непрозорим для нас минулим» [15]. Поет-емігрант, творча діяльність якого припадає на кінець XX – початок XXI століття, завдяки своїй трансгресивній ідентичності опиняється в ситуації фіксації безпосереднього переживання розриву, втрати, номадистського розсіювання. Активність подібних дискурсивних формацій, потенційно ностальгічних, у свою чергу призводить до епістемологізації особистої, історичної та культурної пам'яті. П. Нора відзначає активність сьогоднішнього виникнення «різноманітних форм пам'яті меншин, для яких відвоювання власного минулого є необхідною складовою утвердження власної ідентичності» [15]. Належність будь-якого емігранта до меншин показова, як й той факт, що емігрантський статус у сучасній соціальній та культурній ситуації, запускає механізми пам'яті, активуючи тим самим формування ностальгічного дискурсу.

Представляє інтерес зауваження С. Буріні, що «боротьба за пам'ять є невід'ємною частиною інтелектуальної історії людства...» [8, с. 70]. Безсумнівний зв'язок пам'яті з ідентичністю дозволяє виявити взаємообумовленість даних феноменів традицією, а відповідно й архівом та владою дискурсу. У сукупності вищеназвані фактори зумовили те, що «ніяка інша епоха в історії людства не була так зайнята проблемами пам'яті, як наша» [8, с. 71]. Перехідний статус сучасної культурної епохи посилює й без того активність

пам'яті сучасного поета-емігрaта, який переживає ностальгію та перетворює її в ліричний сюжет.

Не менш важливим є фактор збереження поетами-емігрантами саме культурної пам'яті, яку з точки зору Я. Ассмана відрізняє характер єдності, де «сплітаються традиція, історична свідомість», міфомоторика «й самовизначення» [4, с. 24]. Прояви ностальгічного дискурсу в текстах сучасних поетів-емігрантів можна фіксувати на різних рівнях, які у своїй взаємодії формують загальне дискурсивне поле ностальгії. За спостереженнями К. Юханнісон, «виявлення домінуючої структури почуттів є одним із способів визначення меж історичного періоду» [13, с. 82]. Увага ж до меланхолійності вже неминуче спрямовує погляд сучасності до феномену ностальгії. Процеси ідеалізації за своєю суттю архетипові, а ностальгічна призма в свою чергу сприяє активації не тільки архетиповості, але й певної ідеологізації. За думкою П. Нора, «пам'ять в силу своєї чуттєвої та магічної природи уживається тільки з тими деталями, які їй зручні» [16, с. 20], що, безсумнівно, сприяє процесам ідеалізації об'єктів ностальгічного дискурсу та створенню відповідну емігрантську художню ідеологію.

Ностальгія задає дискурсивні контексти, які марковані не тільки метафорично, але й апелюють до міфологічного і навіть казкового наративу. За зауваженням Ж. Старобінського, в ситуації, коли «в умах прокинеться ностальгія за світовими витоками, казкове іносказання постане уламком початкових часів» [18, с. 362], що акцентує взаємозв'язок дискурсивних формацій чарівної казки з феноменом ностальгії. Ностальгічний дискурс поетів-емігрантів безпосередньо включає образ острова, а на дискурсивному рівні саме слово «острів» етимологічно «несе в собі почуття самотності, ізольованості, усамітнення» [6, с. 6]. Метафора взаємозв'язку острова і архепілагу, як втілення емігранта та його ментального тяжіння до покинутої батьківщини, включається в дискурсивні практики ностальгії, де міфологізація різноспрямована та сприяє поглибленню смислового поля емігрантської поетики. Метафоричний шар острова як маркер емігрантської поетичної свідомості здатний продукувати певну образну систему на рівні ліричного сюжету та метатеми творчості. Характерно й спостереження, зроблене Ж. Боллаком, про взаємозв'язок феномена пам'яті з набуттям свідомості письмового статусу і психоаналітичними практиками. Ж. Боллак стверджує, що «предмет реконструкції пам'яті (Gedachtnis), передбачуваний психоаналітичним лікуванням, володіє формою письма» [1, с. 303]. При цьому острів в підтекстових шарах реалізує не тільки сюжети про відчуженість, лімінальність і навіть інобуття, а й безпосередньо експлікує коди палімпсестної емігрантської свідомості, обумовлюючи прояв ностальгічних інтенцій на рівні дискурсу.

Позиції вчених дають підстави розглядати еміграцію крізь призму різних підходів, однак незмінно висвічують домінанти лемінальності особистого хронотопу, трансгресивності свідомості, екзистенціальний аспект світосприйняття, що концентруються так чи інакше в плані міфологічної орієнтованості навколо Одіссея як емігранта і ностальгіка. Так з точки зору Ф. Артога, «“Одіссея” оповідає й про те, що повернення героя не є достатньою умовою для того, щоб все відновилося з початку» [12, с. 102]. Така позиція мимоволі акцентує ностальгічну призму в сприйнятті самим Одіссеєм втраченого світу, який не може бути знову знайдений повною мірою навіть після повернення. Вищезгаданий ракурс центрує рецепцію улісового міфу культурою як сенсетивного досвіду першого ностальгіка. Більш того, Ф. Артог відзначає важливу для сприйняття смислового потенціалу одіссеєвого емігрантського й ностальгічного досвіду деталь, яка вказує на те, що «Одіссей, поневіряючись морем стає Ніким» [12, с. 108]. Даний аспект одіссеєвого міфу фіксує не тільки ностальгію Одіссея, але й причетні їй та в той же час принципово альтернативні розрив і нівелювання. Одіссей, будучи прототипом інтелектуала-емігранта, своєю позицією «Ніхто», крім трикстерських потенцій, акцентує й емігрантську трансгресивну ідентичність, та сприяє продукуванню емігрантською поетикою не тільки ностальгічних дискурсивних формацій, а й інтенцій обнулення. Слід зазначити, що «Одіссей постає трагічною фігурою як ностальгік, але в той же час ця трагічність врівноважується гнучкістю і авантюризмом героя» [9, с. 513]. Для сучасної перехідної епохи образ Одіссея своєю полівалентністю видається вельми привабливим, даючи можливість не тільки численних інтерпретацій, але й співзвучній епосі пост- та метамодернізму фіксації на улісовій гібридності.

У сучасному жіночому емігрантському дискурсі одіссеїв канон може трансформуватися у вигляді перенесення ряду аспектів, пов'язаних з царем Ітаки на коло його супутниць. Формування дискурсивних контекстів коханих Одіссея сприяє розкриттю як їх взаємозв'язку з героєм першоемігрантом, так й безпосередньо їх жіночого архетипічного потенціалу.

У плані такої інтерпретації одіссеєва конона з урахуванням дискурсивних контекстів міфоло-

геми німфи Каліпсо та дискурсивних контекстів каліптичної естетики показовим є вірш «Вода» сучасної поетеси-емігрантки румунського походження – Дани Ранги. Поетичний дискурс Дани Рангі реалізується сьогодні як важлива сторінка сучасної німецької поезії.

Wasser Sie atmen mich ein, ihre Lieder durchziehen mich; ihn, den Einsamsten, trage ich. Das Messer wählt nicht zwischen hell oder dunkel, ein Versteck bleibt mir verwehrt. Hinter dem Spiegel und auf dem Grund, was bin ich? Sie sagen, ich sei nur ein Teil von allem, nur ein Aspekt Wasser [2]
Вода Вони вдихають мене, їхні пісні течуть крізь мене; Я несу його, самого самотнього. Ніж не вибирає між світлом і темрявою, я не можу знайти укриття. Що я за дзеркалом і внизу? Вони кажуть, що я всього лише частина з усього, тільки один аспект Вода

З позицій каліптичної поетики прочитання «пісень» у вірші Дани Рангі представляється посиланням до архаїчної форми ліричного дискурсу, що є алюзіями поем Гомера «Іліада» і «Одіссея». У свою чергу жіноча іпостась ліричного «я» активує парафрази з «Одіссеї», вказуючи на Цирцею, сирен, й, безпосередньо, німфу Каліпсо. Фантазійно розмитий ліричний сюжет вірша Дани Рангі цілком вписується в сюжетний канон «Одіссей на острові Огігія, в полоні у німфи Каліпсо», з певним феміністичним зміщенням акцентів з фігури хитромудрого царя Ітаки на його кохану з Огігії.

У вірші Дани Рангі фразу «несу його самого самотнього» можна тлумачити як притулок, який Каліпсо дає виснаженому та викинутому на берег її острова Одіссею. За спостереженнями М. С. Мірто, «Цирцея і Каліпсо <…> становлять небезпеку забути про повернення», контрастуючи з «ностальгією за батьківщиною Ітаке» [14, с. 8]. У той самий час дискурс Каліпсо не протиставляється ностальгічним дискурсивним контекстам, а навпаки втілює ностальгію у постаті німфи з Иномирья. Саме на Огігії, царстві Каліпсо, Одіссею судилося першому в європейській літературі пережити ностальгію та пов'язаний із ностальгічним світосприйняттям спектр почуттів. Ліричний сюжет Дани Рангі можна інтерпретувати відповідно до водних метафор як повернення зі світу мертвих до життя або ж переродження, що посилює статус трансгресивності ліричного «я».

У контексті відсилань до «Одіссеї» Гомера, ліричне «я» Дани Ранги можна ідентифікувати як фігуру німфи Каліпсо в її феміністичному тлумаченні як можливість домінування жіночого міфу і відповідно жіночої сутності. Подібна ідентифікація відкриває широкі можливості для інтерпретації вірша. Авторський міф Дани Ранги розширює тлумачення архетипічної природи водної стихії в плані алюзій гомерівської поеми в каліптичному ключі. Такий ракурс дозволяє поглянути на образ німфи Каліпсо як втілення жіночої божественності, пов'язаної зі світом життя та смерті, при цьому даючи можливість осмислити й специфіку любовних відносини Одіссея та німфи, що полонила його.

Каліпсо, чиє ім'я означає «та, що приховує», за словом О. А. Ханзена-Льове, живе «на кордоні між водою / морем і землею, тутешнім світом й небом» [11, с. 133]. Така прикордонність Каліпсо може стати як символічним втіленням трансгресивної ідентичності, так й дозволяє ототожнити її з водною стихією, особливо враховуючи деякі неканонічні міфи про Одіссея та Каліпсо. Тересей пророкує Одіссею загибель у морі, а згідно з давньоримським автором Гаєм Юлієм Гігіном, Каліпсо, не переживши розлуки з Одіссеєм, позбавляє себе життя. Римський письменник не уточнює яким чином розлучилася Каліпсо з життям, але знаходження на острові та зв'язок з водою, підказує можливу смерть німфи аналогічну загибелі поетеси Лесбоса Сапфо, яка кинулася з скелі в море.

Показовим є двійництво Кірки (Цирцеї) та німфи Каліпсо. Перебування Одіссея на Еeї та Огігії міфологи розцінюють як перебування в потойбічному світі, а розрив з Цирцею та Каліпсо – поверненням до світу живих. У ліричному тексті Дани Ранги в рамках каліптики ностальгія ототожнюється з образом води, що оточує чаклунський острів, й персоніфікується у фігурі німфи Каліпсо, яка утримує в полоні Одіссея. За зауваженням О. Ханзена-Льове, «Каліпсо є чисто поетичною й штучною фігурою, без легітимації в архаїчних міфах та фольклорі» [11, с. 133]. Актуалізація цього образу у вірші Дани Ранги крім ностальгічних інтенцій та слідування одіссеєву канону стає знаком спадкоємності, у всякому випадку часткової, каліптичній поетиці, відповідної прагненню Дани Ранги виносити найбільш значущі смислові віхи ліричного сюжету до під текстових слоїв відповідних до каліптичних дискурсивних формацій.

При цьому Каліпсо символізує спокусу прикордонності, прийнятті трансгресивної ідентичності та ностальгічного світосприйняття. Каліпсо, «як й Кірке – її "двійник" – <…> зваблює чоловіків співом та меланхолією, реалізуючи дослівне значення власного імені, тобто» покривати «тужуюче обличчя одягом або фатою...» [11, с. 133–134]. Щодо такої специфіки тлумачення образу німфи Каліпсо і значення її імені можна припустити ще й один аспект, пов'язаний з особливістю приховування, притаманного жіночій фізіології. Еротичні коди стають у вірші Дани Ранги варіаціями теми злитості, що втілюється водною стихією.

Еротичні коди актуалізуються історіями любовних взаємин Одіссея та обох закоханих в нього господинь чарівних островів. Так сучасний французький письменник, есеїст й знавець античності – П. Кіньяр розглядає виниклу після протистояння близькість Одіссея та Цирцеї як обмін таємницями: «Улісс – Цирцеї: таємниці твоєї таємниці <...> я стану наперсником. Твоїй душі я стану посохом-душею. Цирцея – Уліссу: таємниці твоєї таємниці <...> я буду берегинею. <...> я сховаю твою таємницю в темному будинку мого черева» [17, с. 262]. Такий еротичний підтекст, співвідносний з образами німфи Каліпсо та Цирцеї, може поширюватися і на водну стихію у вірші Дани Ранги.

Ніж в ліричному сюжеті Дани Ранги («*Ніж не вибирає між світлом і темрявою*») в рамках каліптичної поетики може символізувати розлуку, яка стає звільненням для ностальгуючого за Ітакою Одіссея та обертається гіркотою і втратою для пристрасно люблячої його німфи, чий спектр почуттів цілком відповідає відчуттю ліричного «я», що есплікується в вірші фразою: «*я не можу знайти укриття*». Осмислюючи фактор одіссеєвої ностальгії С. Бойм, робить висновок, що «підступні колискові Цирцеї відлунюються в мелодіях дому» [7, с. 44]. У рамках ліричного сюжету Дани Ранги такою ситуацією стає уявлення про навіть не гіпотетичне, а скоріше міфологічне повернення додому, яке, трансформуючи канон одіссеєва міфу, виявляється для ліричного «я» свідомо недосяжним.

Висновки. Ностальгія ж у випадку Дани Ранги проявляється як дискурсивні каліптичні контексти жіночої водної стихії. Показовим є також інший зв'язок ліричного «я» вірша Дани Ранги «Вода» з образом Каліпсо в як втіленням каліптичної естетики та ностальгією. Ностальгія в ліричному сюжеті посилюється з урахуванням дискурсивного контексту материнської пропам'яті й в плані особливого типу свідомості поета-емігранта з показовою трансгресивною ідентичністю, що відповідає особистості Дани Ранги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боллак Ж. Пам'ять / Забуття. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладності; [пер. с фр.] / [под. ред. Б. Кассен]. Т. 1. Киев: Дух і літера, 2015.
2. Сайт Дани Ранги. URL: http://danaranga.com/preise/
3. Фокіна С. О. Фройдівська «Психопатологія повсякденного життя» у дискурсивному полі «Міфологій» Р. Барта. *Наукові записки*. Сер.: Філологічні науки. Вип. 2 (209). 2024. С. 368–373.
4. Assman J. Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. : C H Beck, 2018.
5. Barthes R. Rhétorique de l'image. Communications. 1964. № 4. Pp. 40–51.
6. Baudry R. Islands of the imagination. *The UNESCO Courier*. December 1997. Pp. 6–10.
7. Boym S. The Future of Nostalgia. New York City: Basic Books, 2001.
8. Burini S. Cultural Memory as Semiotic Mechanism in Art. *Memory as the Subject and Instrument of Art Studies*. 2016. Pp. 64–73.
9. Fokina S. Discursive Contexts of Image of an Odysseus-nostalgic. *Slavia orientalis*. T. LXX. № 3. 2021. С. 507–521.
10. Freud S. Traurigkeit und Melancholie.. URL: https://www.hugendubel.info/detail/ISBN-9783150143957/Freud-Sigmund/Trauer-und-Melancholie
11. Hansen-Löve Aage. Zur Tiepologie des Erhabenen in der russischen Moderne. *Poetika.* 1991. Bd. *23*. Heft 1–2.
12. Hartog F. Mémoire d'Ulysse: Récits sur la frontière en Grece ancienne. Paris: Gallimard, 1996.
13. Johannison K. The Story of Melancholy. London, 2021.
14. Mirto M. S. «Mi disse: immortale / Sarai, se rimani...». Calypso e Giovanni Pascoli. Maia: rivista di letterature classiche. Fascicolo I. Anno LX. Gennaio-Aprile 2008. Pp. 6–14.
15. Nora P. L'avènement mondial de la mémoire. 2002. URL: https://indomemoires.hypotheses.org/610
16. Nora P. Les lieux de mémoire. La République. Paris: Gallimard, 1984.
17. Quignard P. Vie secrete. Paris: Gallimard, 1998.
18. Starobinski J. Ironie et mélancolie: Gozzi, Hoffmann, Kierkegaard. *Sensibilità e razionalità nel Settecento*. Sansoni, Firenze. 1967. Vol. 2. Pp. 441–459.

РОЗДІЛ 8
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82.02:378.4(477.85)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.48

ТИПОЛОГІЯ КАТАРСИСУ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ Й СУЧАСНІ МОДЕЛІ РЕЦЕПЦІЇ

TYPOLOGY OF CATHARISSIS: HISTORICAL-PHILOSOPHICAL ORIGINS AND MODERN MODELS OF RECEPTION

Тичініна А.Р.,
orcid.org/0000-0001-6316-2005
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті здійснено ґрунтовний аналіз феномену катарсису як багатогранного явища, що має глибокі історико-філософські витоки та сучасні інтерпретації. Мета дослідження полягає у системному аналізі типів катарсису крізь призму історико-філософської традиції та сучасної гуманітаристики. Авторка досліджує типологію катарсису на перетині філософії, поетики, естетики, психології та герменевтики, простежуючи еволюцію поняття від античної традиції в онтологічній й етичній площині (Платон, Арістотель), трансцендентного духовного досвіду (Августин), естетико-екзистенційних вимірів (Ніцше), підсвідомого (Фройд) до сучасних рецептивних та наративних моделей (Яусс, Рікер, Адорно). Особливу увагу приділено рецептивному потенціалу катарсису як механізму морального очищення, естетичного потрясіння та екзистенційного самопізнання. Стаття пропонує докладну типологію трактувань цього явища – від сакрального очищення й каяття до сублімації, від травматичного наративу до психотерапевтичного впливу та критичних деконструкцій у контексті масової культури. Акцентовано вплив катарсису на формування моральних орієнтирів, ідентичності та здатності до співпереживання у реципієнта. У рамках рецептивної парадигми катарсис осмислюється не як односторонній ефект художнього твору, а як діалогічний процес, що активує механізми ідентифікації, уяви, когнітивної трансформації. Зіставлення класичних і модерних трактувань засвідчує еволюцію уявлень про катарсис: від сакрального акту покаяння до естетичного конструкту, що уможливлює трансцендентне переживання і моральне оновлення особистості. Таким чином, категорія катарсису розкриває глибокий екзистенційний і виховний потенціал мистецтва, здатного не лише зворушити, але й чинити перлокуційний ефект. Рецептивна модель катарсису акцентує не на об'єктивному змісті художнього твору, а на індивідуальному досвіді реципієнта. У цьому сенсі катарсис є не лише результатом естетичного переживання, а й способом особистісного зростання, що реалізується через жанр, наративну структуру, композицію тексту, активуючи ресурси пам'яті, уяви та горизонту очікування сприймача.

Ключові слова: катарсис, поетика, рецепція, терапевтична функція мистецтва, наратив, композиція, пам'ять, війна, горизонт очікування.

This article offers a systematic and historically grounded investigation of catharsis as a complex and multivalent concept, tracing its evolution across philosophical, aesthetic, and psychological discourses. Rooted in classical antiquity yet continually reconfigured across intellectual traditions, catharsis is examined here not as a static notion but as a dynamic interpretive framework. The study articulates a typology of catharsis situated at the confluence of philosophy, poetics, aesthetics, psychology, and hermeneutics, engaging thinkers from Plato and Aristotle, through Augustine's theology of inner purification, Nietzsche's aesthetic-existentialism, Freud's theory of the unconscious, to the reception-oriented and narrative hermeneutic models of Jauss, Ricœur, and Adorno. Foregrounding the receptive dimension, the article conceptualizes catharsis not merely as the emotional discharge induced by artistic representation, but as a dialogical and transformative process that implicates the subjectivity of the recipient. This process mobilizes identification, affective imagination, and cognitive realignment, revealing catharsis as a site of moral clarification, aesthetic rupture, and existential self-recognition. The article proposes an expanded taxonomy of cathartic functions, encompassing a spectrum from ritual purification, penitential experience, and sublimation, to traumatic narration, therapeutic intervention, and critical deconstruction in the context of mass culture. It argues that catharsis retains a latent educational and ethical potential, shaping moral orientation, fostering empathy, and engaging the recipient's horizon of expectations. By contrasting classical and contemporary modalities of catharsis, the study demonstrates a conceptual shift: from a sacralized act of purification toward an aesthetic-epistemological construct enabling transcendence and ethical renewal. In this view, catharsis emerges not solely as the endpoint of aesthetic emotion but as a generative vector of personal growth, actualized through genre, narrative form, compositional structure, and the mnemonic and imaginative capacities of the interpreter.

Key words: catharsis, poetics, aesthetic reception, therapeutic function of art, narrative, composition, memory, war, horizon of expectations.

Постановка проблеми. Явище катарсису осмислюється філологами, філософами, психологами, мистецтвознавцями вже більше двох тисяч років. Очевидно, що кожен епістемологічний щабель наукової традиції дещо змінював інтерпретативний фокус на це поняття, семантична матриця якого, насправді, залишалася сталою – очищення через інтелектуально-емоційне зворушення. Сучасні літературознавчі словники визначають катарсис як відчуття, «зумовлені звільненням душі від тіла, від пристрастей та насолод (Платон), генетично пов'язані з орфічними ритуалами, в яких головними були танці та музика, «естетичне переживання» (О. Лосєв), «сміхова культура» (М. Бахтін)», наслідок «містичного та психотерапевтичного впливу музики на людину» (піфагорійці) [5, с. 465]. Проте, в межах теорії літератури механізми катарсичного впливу мистецтва слова постають ще не вивчені повною мірою, хоча ідея компенсаторного потенціалу художньої творчості викристалізовувалась ще в Античності. Так, Платон у діалозі «Держава» міркує над спроможністю мистецтва впливати на душу і характер людини: «А чи не для того взагалі існує мистецтво, щоб відшукувати й видобувати для кожного те, що для нього корисне?» [10, с. 24]. Виходячи з його теорії ідей, мистецтво може слугувати засобом здобуття внутрішньої гармонії духовного розвитку особистості. Проте досягнути цього можна лише посередництвом інтелектуального й емоційного вивільнення. У платонівському діалозі «Федон» наскрізною темою є очищення душі перед смертю від впливів тілесного начала, що постає запорукою набуття мудрості: «Очищення полягає саме в тому (…), щоб якомога старанніше відокремити душу від тіла, привчити її зосереджуватись на самій собі й жити по змозі і тепер, і в майбутньому незалежно від тіла, звільнившись від нього, немов від кайданів» [10, с. 166]. Показово, що засобами очищення від усіляких пристрастей «наймудріший та найсправедливіший» Сократ вважає доброчесність, розсудливість, справедливість, мужність, розум [10, с. 168] – ключові цінності і для суспільства нашого часу.

Загальновідомо, що термін «катарсис» (κάθαρσις – очищення) був уведений Арістотелем у фундаментальній для філології праці «Поетика». Сутність катарсису була ідентифікована і визначена мислителем через визначальний вид давньогрецького мистецтва – трагедію. Теоретик означує її передусім як дію, «відтворення прикрашеною мовою[1] (…) важливої і закінченої дії, (…), яка через співчуття і страх сприяє очищенню подібних почувань» [2, с. 56]. Тобто рецептивний ресурс мистецтва осмислювався як такий, однак не проблематизувався як окремий вектор. Переконані, що у розрізі онтологічних питань воєнного часу актуальним постають механізми терапевтичного впливу мистецтва загалом і літератури зокрема, одним із значущих маркерів і жанровизначальним чинником якої постає катарсис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження катарсичної активності сприймача мистецтва ризоматично присутнє в ряді сучасних розвідок, які, своєю чергою, спираються на вже «класичні» праці Джералда Елса («Aristotle's Poetics: the argument», 1957), Леона Голдена («The Clarification Theory of "Katharsis"», 1962), Розелен Дюпон-Рок і Жана Лалло («Aristote. La Poétique : texte, traduction et notes», 1980*).* Так, А.-Л. Мафтій інтерпретує зміст катарсис у якості антропологічного чинника, який «фіксує такий вимір мистецтва, що обумовлює можливість переображення, зрозумілого як звільнення від нижчих пристрастей і потреб» [6, с. 18]. П. Кіріаку узагальнює варіації понять міфу і катарсису в арістотелівській «Поетиці». Г. Феррарі підсумовує міркування Арістотеля про музичний катарсис і «задоволення» від наратованої історії [20]. О. Тимошенко досліджує музичну практику катарсису, вказуючи, що у процесі сприйняття важливим постає контекст, який «породжує нові значення стосовно музично-текстових формацій», постаючи у такий спосіб «композиційним провідником художнього очищення» [12, с. 86].

У новочасних дослідженнях значний акцент зроблено на конотаціях катарсису і певної катастрофи. Так, Б. Тихолоз на прикладі творчості І. Франка аналізує діалектичне розуміння війни як лиха (руйнування, апофеоз ненависті, насильства й руйнування) й катарсису (очищення, огненне самозцілення, оновлення, відродження) [13]. У монографії А. Швець йдеться про специфіку уявлень І. Франка про мотиви злочинів, психологію переступників, пенітенціарні питання й породжене ними явище катарсису [18]. А. Шерма заглиблюється в тему катарсису, який обумовлює шлях вигнанця, розкриваючи глибини людської психіки та трансформаційну силу вразливості, підкреслюючи складну взаємодію біологічних та соціологічних факторів у наративі катарсичної літератури – «оповідь є свідченням сили оповіді, емпатії та незламного людського духу в подоланні негараздів» [23]. К. Сміт розглядає мотиви й наративи катастрофи в апокаліптичних творах про зміну клімату, що викликають у реципієнта

[1] Така, що має ритм, мелодію і гармонію.

страх і тривогу, а відтак і катарсис [24]. І. Федь узагальнює, що сучасна епістема обумовлена стиком катарсису з проблемами «усамітнення і нарцисизму», позаяк вони постають результатом «модерністичних прагнень звільнення особистості від соціуму» [15, с. 34].

У психотерапевтичному ключі Н. Гоцуляк здійснено дослідження терапевтичної дії катарсису в психодрамі. Висновується, що «таке вивільнення не володіє лікувальними властивостями саме по собі, але може викликати зміну в комбінації з іншими факторами» [4, с. 144–145]. В. Содолевська розглядає катарсис як важливу умову формування резилієнтності молоді під час війни. Апробуючи соціологічний аналіз горя у наративному ключі, А. Брум та М. Пітері побудували своє дослідження на розповідях людей, які нещодавно пережили смерть близької людини, що породжує ефект катарсису. Ч.С. Тампі проаналізовано досягнення катарсису через травматичну нарацію у кіно. Катарсис через кінотрагедію про COVID-19 простежили І. Тестоні, Е. Россі, С. Помпеле, І. Малагуті та Х. Оркібі. Втім, раніше у межах окремого дослідження питання рецептивного потенціалу катарсису крізь типологію, історико-філософські витоки й сучасні наративно-рецептивні моделі не ставилося.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У цій розвідці шляхом аналізу ключових ідей гуманітаристики щодо катарсичного потенціалу творів мистецтва ми спробуємо типологізувати різні підходи до інтерпретації явища, докладно зосередившись на рецептивній теорії. Мета дослідження полягає у системному аналізі типів катарсису крізь призму історико-філософської традиції та сучасної теорії літератури. Така методологія уможливлює простеження терапевтичного впливу мистецтва на сприймача, а також врахувати фактори, сприятливі реалізації такого ефекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Онтологічна й етична площина катарсису. Арістотель вважав, що мистецтво здатне зцілювати душу, викликаючи співпереживання і глибокі емоційні переживання передусім через змістове наповнення твору: «Фабулу треба складати так, щоб кожен, хто навіть не дивлячись на сцену, а тільки слухаючи про події, тремтів і співчував тому, що діється» [2, с. 69]. Саме через екзистенціали співчуття і страху, що виникають в процесі рецептування подій чи то літературного тексту, чи то театральної вистави, чи то кінострічки, виражається реалізована сприймачем екстраполяція подій (досвідів, смислів) на себе – йдеться про онтологічний, моральний і виховний вплив естетичного продукту через ідентифікацію Я з певним персонажем.

Так, приміром у «Політиці», Арістотель говорить про телеологічну спрямованість (корисне застосування) музики, а саме її ресурсність як виховання, очищення й інтелектуальної розваги (заспокоєння й розрада після виснажливої праці) [3, с. 225]. Для реалізації «катарсичної» мети, виходячи з тез Арістотеля, варто звернути увагу на підібраний «репертуар» мистецтва, позаяк не кожний текст містить такий ресурс: «Для виховання звертаймося до тих ладів, котрі найяскравіше передають моральні поняття, а для решти слухачів можна виконувати практичні й ентузіастичні мелодії» [3, с. 225]. Звідси, музика, як і інші види мистецтва, спроможні «вражати душу», а сила впливу залежить від реципієнта, позаяк «кожен по-різному її сприймає (більш або менш глибоко), відчуваючи стан жалісливості, страху, а також ентузіазму» [3, с. 225]. Окремо мислитель відзначає медичну силу катарсису у потенціалі релігійних співів, адже, на його думку, саме сакральні пісні «збуджують психіку й дарують немовби зцілення й очищення» [3, с. 225].

Пізніша рефлексія арістотелівських ідей катарсису була доволі активною, зокрема її розвинули у своїх працях Я. Бернайс, В. Маджі, С. Гаупт, Г. Ленерт, Е. Целлер, Е. Мюллер, що вже було проаналізовано нами [див. 14]. Варто відзначити також внесок античної риторики у цю завжди актуальну проблему поетики, зокрема Ціцерона і Квінтиліана, які практично апробовували техніки катарсичного впливу ораторської промови на емоції реципієнта, щоб через гнів, жаль, страх, співчуття з метою викликати у нього відповідні афекти.

У діахронічній перспективі Патріс Паві ретельно аналізує інтерпретативні версії ідей катарсису щодалі, апелюючи до міркувань П'єра Корнеля («жалість та страх катарсис дає очищення від подібних почуттів»), Жан-Жака Руссо («недолік катарсису – його властивість бути тільки «хвилевим почуттям», що триває не довше дії ілюзії, яка його породила»), Лессінга (функція катарсису – у переведенні щодо чеснот та емоційної співучасті цих почуттів у щось патетичне та величне), Фрідріха Шіллера (катарсис як заклик до розуміння перспективи формальної досконалості, яка полягає в тому, щоб захопити глядача), Ґете («катарсис як замкнений у собі формальний кінцевий принцип розв'язки», що катарсис сприяє узгодженню взаємопротилежних почуттів»), Бертольда Брехта (катарсис як ідеологічне

дистанціювання глядача та означування у тексті лише антиісторичних цінностей дійових осіб) [8, с. 199].

Аналізуючи праці як давньогрецьких мислителів, так теоретиків Нового часу у герменевтичому ключі Ганс Роберт Яусс відзначив, що саме античне тлумачення катарсису «відсуває реципієнта на дистанцію, яку можна описати як подвійне, зовнішнє та внутрішнє, звільнення» [19, с. 121]. Він говорить про емоційну ідентифікацію сприймача з персонажем («героєм трагедії»), що «звільняє глядача від його практичних інтересів та власних емоційних обставин», однак згодом, коли реципієнт «вибудовує естетичне ставлення» до репрезентованих подій («дії трагедії»), з'являються емоції, передусім співчуття і страх, які Яусс справедливо вважає «передумовами ідентифікації глядача з героєм» [19, с. 121]. Вчений описує механізм цього процесу: у такому разі сприймач екстраполює себе на місце і в контекст обставин героя та «очищується» від пробуджених твором (трагедією) емоцій «через трагічне потрясіння має прийти до «бажаного спокою» своєї душі» [19, с. 121]. Означений вченим алгоритм постає актуальним і для опису рецептивної свідомості сучасного читача. Отже, онтологічна й етична площина катарсису виявляється наскрізною у філософському дискурсі від Платона й Арістотеля до теорії рецепції XX ст., фіксуючи незмінне у своїй сутності прагнення реципієнта до внутрішнього очищення, гармонізації та самопізнання.

Катарсис через каяття: рецептивний, моральний і трансцендентний досвід. Очищення як етап сакрального акту Покаяння інтерпретувався ще в межах епістеми середньовіччя і був осмислений видатними теософами того часу – Августином, Фомою Аквінським, Іоанном Дамаскіним та ін. Так, Блаженний Августин у творі «Сповідь», що є однією з перших зразків духовної автобіографії в європейській літературі, демонструє шлях особистості до Бога і спасіння у вірі через очищення від гріхів, себто сповідь: «Очисти мене, Господи, від таємних гріхів моїх, і збережи від чужих раба Твого. Вірю, ось тому й говорю» [11, с. 6]. Стратегією життя дієгетичного наратора стало усунення бруду від здійснених з часів дитинства до зрілості гріхів. Говорячи про пристрасть до мистецтва, а саме до театру, Августин апелює до своєї душі: «Але стережися нечистоти, душе моя, під опікою Бога мого. (…) Стережися нечистоти! Бо ще й я не замкнувся від милосердя, але в театрі я ділився радістю з закоханими тоді, коли вони насолоджувалися одне одним у безсоромності, хоча це було не що інше, як вигадка і сценічна гра» [11, с. 33]. Особливої ваги видатний проповідник надає категорії співчуття, яка «форсує» катарсис: «Сльози і страждання – це емоції, які ми любимо. (…) Ніхто не хоче бути нещасливим, але похваляє співчуття. А оскільки співчуття тісно пов'язане зі Стражданням, то чи не лише з цієї єдиної причини люди люблять страждання?» [11, с. 33].

Тема духовного очищення через спокуту пролонгується і в період Ренесансу, зокрема в автобіографічному тексті Франческо Петрарки «Таємниця мого зцілення, або Книга бесід про байдужість до мирського» [9], де святий Августин уже у якості персонажа виступає каталізатором катарсису Франческо, з яким води ведуть діалог у присутності алегоричної Істини. Ідея твору транслює усвідомлення людиною власної гріховної природи, покаяння автобіографічного оповідача, а відтак і його внутрішнє очищення через сльози. У тексті Петрарки, як і у середньовічних теософів, цей тип катарсису набуває не лише релігійного, а й глибоко психологічного змісту, стаючи визначальним епізодом саморефлексії.

Отже, катарсис через каяття постає унікальним різновидом естетико-духовного досвіду, що ґрунтується на усвідомленні особистої провини, моральному стражданні й прагненні до внутрішнього очищення. У християнській традиції каяття осмислюється як акт звільнення душі від гріховного тягаря через процеси, що трансформуються в екзистенційне преображення – сповідь, плач, самопізнання та співчуття. У світлі рецептивної естетики катарсис каяття передбачає складну взаємодію між текстом, персонажем, наратором і сприймачем, який проходить шлях співпереживання, ідентифікації та морального зцілення.

Естетико-екзистенційні виміри катарсису. Фрідріх Ніцше у праці «Народження трагедії з духу музики» (1872) проаналізував катарсичну функцію мистецтва, зокрема у жанрі трагедії, як інструменту подолання страждань через примирення аполлонівського (раціонального) та діонісійського (ірраціонального) начал. Ніцше вважає Арістотелевий катарсис «патологічним розрядженням», що важко піддається уніфікації і класифікаціям, позаяк навіть «філологи не впевнені, чи його слід зараховувати до медичних чи до моральних феноменів» [7, с. 117]. З-поміж іншого видатний філософ акцентує на значенні рецептивної свідомості на цьому етапі сприйняття: «Ще ніколи з часів Арістотеля не звучало таке пояснення трагічного впливу, з якого можна було би зробити висновок про мистецькі стани та про естетичну

діяльність слухачів» [7, с. 117]. У такому ключі Ніцше веде мову про процеси «полегшення через розрядження співчуття і страху», коли сприймач «почувається піднесеним та зачудованими в сенсі звичаєвого світорозуміння» [7, с. 117].

Ніцшеве осмислення катарсису виходить новий екзистенційний вимір у традиційну філософсько-естетичну парадигму. На противагу аристотелівській концепції «морального очищення» через страх і співчуття, Ніцше розглядає трагедію як глибинний акт естетичної трансформації, у якому діалектика аполлонійського й діонісійського стає джерелом екзистенційного примирення зі стражданням. Катарсис постає не терапевтичною розрядкою емоцій, а піднесеним станом свідомості, що дозволяє рецептивному суб'єктові пережити і прийняти трагічність буття. Таким чином, Ніцше переосмислює катарсис як естетико-екзистенційне потрясіння, що долає межу між емоційним і метафізичним.

Катарсис як сублімація. Показовою стає інтерпретація катарсису в психоаналітичній площині, позаяк доволі часто «суб'єкт під впливом катарсису як власного досвіду відтворює в своїй уяві затаєні почуття» [8, с. 179]. Зігмунд Фройд у розвідці «Невпокій в культурі» (1930) описав мистецтво як спосіб сублімації – «перетворення пригнічених бажань у творчий процес», який сприяє психологічному зціленню. Засновник психоаналізу говорить про «океанічне» почуття (відчуття безмежного, безконечного), що виводиться із «ранньої фази відчуття власного Я» [17, с. 24]. Так, психоаналіз пояснює катарсис через насолоду, яку можна здобути від «власних емоцій під час репрезентації емоцій з боку іншої людини», або як насолоду отримують від «відчуття частини власного колишнього прихованого «я» у вигляді убезпечення «мене» від «когось іншого»» [8, с. 198]. Однак, австрійський вчений акцентує, що таке почуття «може бути джерелом енергії лише тоді, коли воно саме є виразом якоїсь сильної потреби» [17, с. 24], тобто реципієнт має специфічний запит і на рівні підсвідомості відбувається ідентифікація його як читача з персонажем, від чого перший отримує певну емоцію.

Окрім того, Фройд описав очищення несвідомого через вербалізацію травми (катарсис у психоаналітичному сенсі) і розробив основи терапії неврозів через пригадування травматичної ситуації та її ословлення, вербалізацію з метою усвідомлення витіснених емоцій. Особливого значення вчений надає лікувально-компенсаторній силі мовлення: «Слова спершу були чарами, і вони ще й досі зберігають чимало своєї давньої чарівної сили. Словом можна ощасливити людину або довести її до розпачу, через слово вчитель передає свої знання учневі, палким словом промовець надихає слухачів і впливає на їхні судження й постанови. Слова призводять до афектів і є поширеним засобом впливу, який чинять люди одне на одного» [16, с. 11].

Отож катарсис може поставати формою сублімації – процесу, коли пригнічені емоції, травматичні досвіди чи заборонені бажання трансформуються у соціально прийнятні, продуктивні форми, зокрема в мистецтво. Фройдівське розуміння катарсису акцентує на терапевтичному ефекті вербалізації: слово як інструмент «очищення несвідомого» дозволяє реципієнту зняти емоційну напругу, опанувати внутрішній конфлікт, знайти компенсаторну опору в естетичному переживанні. Таким чином, психоаналітичний підхід до катарсису зсуває акцент із морально-етичного очищення на глибинно психологічне переживання, у якому мистецтво постає не лише об'єктом естетичного сприймання, а й потужним засобом внутрішнього зростання.

Деконструкція катарсису. Представник франкфуртської школи Теодор Адорно, міркуючи про стереотипи в культурі, приходить до висновку, що «правдивий зміст мистецтва» становить діалектика стихійного і духу [1, с. 266]. У праці «Теорія естетики» (1970) німецький вчений акцентує, що сьогодні мистецтво постає тим, що раніше «приписували йому як впливу – через катарсис – на інший дух», воно є «сублімацією природи» [1, с. 266]. Інтерпретуючи античні теорії мистецтва, Адорно вважає вчення Арістотеля про катарсис неактуальним фрагментом «міфології мистецтва»: «Арістотелів ідеал сублімації доручає мистецтву – замість задовольняти живі інстинкти та потреби конкретної публіки – створювати естетичну ілюзію як ерзац цього задоволення: катарсис – це чистка, спрямована проти афектів і пов'язана з репресіями» [1, с. 321]. Вчений переконаний, що теорія катарсису «приписує мистецтву принцип, який, зрештою, привласнила собі й тепер керує ним індустрія культури» [1, с. 321]. У такому разі посилаючись на Іммануїла Канта, Адорно наголошує, що мистецтво може бути гуманним лише тоді, «коли зрікається тієї служби», позаяк його гуманність «несумісна з будь-якою ідеологією служіння людству»: «Мистецтво лишається вірним людям тільки завдяки негуманному ставленню до них» [1, с. 266–267].

При цьому значну увагу Адорно приділяє категорії кітчу в культурі і мистецтві. Він вважає його

отрутою для справжнього мистецтва: «Кітч – це не просто (…) покидьок мистецтва, породжений унаслідок невірного пристосування до ворога», він «неначе чортеня, уникає будь-якої дефініції, навіть історичної». Найочевидніші риси кітчу оприявнюються в процесі рецепції – «вигадування почуттів, яких нема, а водночас і нейтралізація цих почуттів», тобто «кітч пародіює катарсис» [1, с. 322].

Отже, концепція катарсису в інтерпретації Теодора Адорно набуває критично-ретроспективного звучання. Для філософа катарсис постає не шляхом до духовного очищення, а як інструментом естетичної функції, який втратив актуальність у контексті масової культури. Адорно вважає, що катарсис редукується до замінника справжніх емоцій, ерзацу, який знецінює мистецтво, перетворюючи його на знаряддя ідеологічного впливу – передусім через механізми сублімації, ілюзії та індустріалізованого емоційного споживання. Саме тому кітч, який імітує катарсис, підміняє його фальшивими почуттями, виявляється головною антитезою автентичної естетичної дії. Адорно тим самим відмежовує сучасне мистецтво від класичних моделей рецепції, наголошуючи на потребі радикального переосмислення самої природи естетичного досвіду у контексті сучасної епістеми.

Рецептивна теорія катарсису. Засновник школи рецептивної естетики і поетики Ганс Роберт Яусс у праці «Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика» (1982) розвинув ідею впливу мистецтва слова на категорію сприймача, який підходить до читання текстів із певним «горизонтом сподівань» – очікуваннями, сформованими культурними нормами, попереднім досвідом і знаннями. Зустріч читача з текстом провокує у нього «інтелектуальну й емоційну напругу, що може мати терапевтичний ефект, допомагаючи читачеві переосмислити свої переконання та уявлення» [14, с. 40]. Для рецептивної теорії катарсису показово, що Яусс розробив модель ідентифікації реципієнта з персонажем, що має п'ять варіацій ідентифікації: асоціативність, захоплення, симпатія, катарсис та іронія. При цьому вчений виокремлює три властивості досвіду естетичного сприйняття – поезис (продуктивний аспект), естезис (рецептивний вектор) та катарсис (комуніктивна здатність). Констанський літературознавець інтерпретує катарсис насамперед як «комунікативну здатність естетичного досвіду, насолоду від емоцій, розбурханих промовою чи поезією, яка може як вплинути на переконання слухача та глядача, так і спричинитися до вивільнення його душі» [19, с. 119]. Яусс акцентує, що естетичний катарсис спроможний апелювати широким спектром емоцій-екзистенціалів, і навіть наслідувати здивування, захоплення, страх, співчуття, розчулення, плач, сміх, відчуження: «При естетичному позиціонуванні особа схильна сприймати зразок як певний взірець життя, запропонований релігією, традицією та вихованням або ж абстрактним підтвердженням моралі» [19, с. 120].

Німецький філолог переконаний, що визначення Арістотеля містить «заміну самонасолоди насолодою (чимось) іншим, а власного досвіду сприйняття – досвідом сприйняття іншого» [19, с. 119]. Відтак це дає можливість сприймачеві продуктивно включатися у «конструювання уявного, яке лишалося недосяжним для нього, доки естетичну дистанцію (…) розглядали як суто споглядальний і незацікавлений зв'язок із відстороненим предметом» [19, с. 119]. окрім того, Яусс активно оперує арістотелівським поняттям «катарсичної втіхи», що оприявнюється в той момент, коли глядач ідентифікує себе з героєм» [19, с. 120]. Тобто, відповідно до рецептивної теорії, «звільнення», можливе завдяки катарсису, реалізується передусім через уяву [19, с. 122].

Яусс тлумачить катарсис як антитезу до «практичного проживання життя». Завдяки естетичній ідентифікації реципієнта, здатного насолоджуватися «в чужій долі або незвичайному взірці самим собою», катарсис спроможний пролонгувати наявні, сконструювати нові або «поставити під сумнів» попередні поведінкові моделі: «Катарсична ідентифікація вже в самому звільненні душі може принести реципієнтові суто особисте задоволення або ж дати йому змогу розчинитися в чистій жазі видовищ. Звільнений завдяки «радості від трагічного предмета» реципієнт може через ідентифікацію перейняти показовість вчинку. Та він може і затримати й етично нейтралізувати чужий досвід ідентифікації, далі віддаючись наївному подиву від дій «героя» [19, с. 122].

Літературознавець говорить про практику «християнських авторів», які розвинули нові форми вираження поетичного, естетичного та катарсичного досвідів сприйняття, аби «наново визначити межі естетичного сприйняття й залучити його комунікативну здатність в горизонт віри християнської авдиторії». Поряд із цим такі моральні ідентифікації як благоговіння, співчуття, наслідування, поступово, «з набуттям естетичних форм вираження та комунікації, самі починають поетизуватися» [19, с. 123]. Рефлексуючи з приводу середньовічного визначення катарсичного

ефекту, особливу увагу вчений приділяє категорії «духовного піднесення», яке сьогодні, на його думку, побутує лише в «низьких проявах тривіального, кулінарного та демагогічного в бульварному чтиві, релігійній літературі, бойовиках і політичній ліриці», тобто у масовому мистецтві [19, с. 123–124]. Втім, переконані, що імпліковані у літературний текст сакральні фабули, мотиви, образи можуть чинити катарсичний вплив за умови наявності відповідного аперцепційного фону (попереднього досвіду) у читача. На противагу цьому Яусс апелює до прикладу епічного театру Бедтольда Брехта, який «зводить поняття катарсису до «вживання персонажа», «до нерефлексивного перейняття його норм поведінки або його «картини світу» [19, с. 131]. Яусс інтерпретує катарсис не як завершальний акт очищення, а як комунікативну здатність естетичного досвіду, що породжує «втіху», зумовлену моральним, афективним і когнітивним співпереживанням.

Категорію катарсичної «втіхи від болю» Августина дослідник асоціює з поняттям співчуття (compassio) – воно пов'язане з першими формами християнської «трагедії» і позначає «ставлення, що виникало в реципієнта середньовічних п'єс про муки Господні» [19, с. 125]. Compassio Яусс тлумачить як «містичну багатоетапну схему», «процес «віддзеркалення себе в іншому» [19, с. 127]. У такому разі вчений проблематизує металогічність процесу рецепції, адже, за ним, «метафора дзеркала замінила метафору очищення» – Страсті Христові постають для реципієнта «дзеркалом, де він може усвідомити вічну велич Христа і побачити не лише власні страждання, а й себе самого в стражданнях іншого» [19, с. 127]. Метафора дзеркала, що, за Яуссом, витіснила архаїчну метафору очищення, є ключовою для розуміння новітнього катарсичного виміру: в естетичному акті сучасна людина пізнає себе через Іншого, долає замкненість практичного існування і вибудовує нові етичні орієнтири.

Отже, рецептивна теорія катарсису, розвинута Яуссом, відкриває нові горизонти осмислення цього феномену в контексті сучасного естетичного сприйняття. У фокусі такої концепції перебуває постать реципієнта, здатного до інтелектуального й емоційного реагування на художній текст, до ідентифікації з іншим досвідом, до катарсичної участі через уяву. Катарсис у рецептивному ключі стає засобом не лише емоційного звільнення, а й моральної рефлексії, зрушення світоглядних уявлень, інтимного самопізнання. Завдяки естетичній дистанції та здатності уявного ототожнення з Іншим, реципієнт переходить від споглядання до участі, від афекту – до інтерпретації, від співчуття – до пізнання. Таким чином, рецептивна теорія катарсису не заперечує античну традицію, а трансформує її, вписуючи в координати сучасної гуманітарної думки, де мистецтво не є лише засобом впливу, а виступає також простором діалогу й екзистенційного становлення.

Наративний аспект катарсису. Поль Рікер інтерпретував явище катарсису в наративному ключі – як складову частину процесу метафоризації, що поєднує пізнання, уяву та почуття [21, p. 50]. В методологічному плані він задіює також інструменти етики, естетики й герменевтики. Крізь призму оповідного дискурсу французький вчений акцентує на визначальних для рецепції художнього твору властивостях катарсису: «Катарсис, що б не означав цей термін, здійснюється через інтригу», через події (мінімальна наративна одиниця), що викликають жах і співчуття [21, p. 42–43]. Саме подієвість постає умовою реалізації інтриги й, відповідно, катарсису.

Проаналізуваши різні інтерпретативні версії явища, він розуміє під катарсисом передусім очищення, і погоджуючись з Дюпон-Рок и Лалло, вказує, що це – «очистка, центр якої знаходиться в глядачі», тобто в рецептивній інстанції. Рікер веде мову про притаманне трагедії задоволення, що є результатом співпереживання и страху» [21, p. 50], тому, звідси, в процесі такої очистки біль конвертується у задоволення. На його думку, ця «суб'єктивна алхімія» створюється у тексті посередництвом міметичної діяльності і зумовлена тим, що жахливі події і такі, які викликають співчуття спрямовані на репрезентацію. У свою чергу поетична репрезентація емоцій є наслідком специфічної композиції. Тому Рікер приходить до висновку, що «очищення полягає насамперед у створенні поетичної композиції» [21, p. 50].

Апелюючи до рецептивної теорії катарсису Яусса, Поль Рікер висновує, що катарсис як окремий аспект естезису, володіє «моральним ефектом лише тому, що, перш за все, він демонструє силу прояснення, дослідження, повчання, що здійснюється твором через дистанціювання від наших власних афектів» [22, p. 259]. Тому катарсис може тлумачитися як «чиста рецептивність»: естезис усуває читача від повсякденного життя, катарсис звільняє його для нових оцінок реальності, які сформуються під час читання» [22, p. 259].

Інтерпретація катарсису Полем Рікером у наративному ключі дозволяє розглядати цей феномен як результат складної поетичної композиції, що втілює емоційну трансформацію через інтригу й міметичне структурування подій. Катарсис у Рікера – не стільки акт очищення, скільки динамічний процес, що відбувається у свідомості реципієнта під час занурення в художній наратив. Він активізує жах і співчуття, трансформуючи біль, викликану цими афектами, у моральне, інтелектуальне чи естетичне задоволення.

Ключовим механізмом катарсичної дії постає поетична репрезентація**,** яка через композицію, інтерпретацію й уяву забезпечує глибоке емоційне переживання. Саме тому Рікер розглядає очищення як наслідок створення інтригуючої, цілісної й морально релевантної оповіді**,** що апелює до рецептивної участі читача або глядача. Катарсис в цьому контексті набуває не лише етичного й естетичного, але й у межах герменевтичного підходу: сприймач не просто співпереживає, а вчиться розуміти, тлумачити й осмислювати досвід, представлений у тексті, як потенційно власний. Таким чином, наративний аспект катарсису у філософії Поля Рікера розкриває його посередницьку функцію між рецепцією та етичним самопізнанням.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження засвідчило, що феномен катарсису є багатовимірною категорією, що перебуває на міждисциплінарному рубежі поетики, філософії, естетики, психології та герменевтики. Його змістовні акценти трансформувалися від сакрального очищення в античній трагедії до інструменту моральної рефлексії та естетичного самопізнання у межах сучасної рецептивної парадигми. Типологічний аналіз різних інтерпретацій катарсису (від Арістотеля, Платона, Августина, Ніцше до Яусса, Рікера та Адорно) дозволив окреслити його як інструмент, що зберігає свою актуальність, водночас адаптуючись до нових культурних, медійних та психоаналітичних контекстів.

У різні історичні епохи катарсис інтерпретується як онтологічний механізм звільнення душі від пристрастей і тілесної обмеженості, як морально-етичне самовдосконалення, а також як естетичне переживання, що провокує афекти співчуття й страху. У межах рецептивної парадигми катарсис набуває нових конотацій – не як односторонній вплив твору, а як діалогічний процес, у якому емоційна ідентифікація з героєм активує механізми саморефлексії реципієнта. Зіставлення класичних і модерних трактувань засвідчує еволюцію уявлень про катарсис: від сакрального акту покаяння до естетичного конструкту, що уможливлює трансцендентне переживання і моральне оновлення особистості. Таким чином, категорія катарсису виявляє глибокий екзистенційний і виховний потенціал мистецтва, здатного не лише зворушити, а й змінити того, хто сприймає (так званий перлокуційний ефект). Рецептивна модель катарсису акцентує не на об'єктивному змісті художнього твору, а на аперцепційному фоні (індивідуальному досвіді) реципієнта – його здатності до емоційної ідентифікації, морального осмислення та когнітивної трансформації. У цьому сенсі катарсис є не лише результатом естетичного переживання, а й способом особистісного зростання, що реалізується через уяву, наративну структуру, а також горизонт очікування сприймача.

Перспективами подальших поетологічних досліджень постає «лабораторний» практикум катарсичного впливу літератури у контексті травматичного досвіду і викликів епістеми нашого часу – війни, еміграції, вигнанства, коли мистецтво виконує терапевтично-компенсаторну функцію. У такому разі варто поєднати емпіричне дослідження сприйняття катарсису сучасним читачем з використанням методів глибинного інтерв'ю та інтерфілологічної методології до вивчення взаємодії катарсису з іншими естетичними ефектами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адорно Т. Теорія естетики. / пер. П. Таращук. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.

2. Арістотель. Поетика. / пер. Б. Тена. Харків : Фоліо, 2018. 154 с.

3. Арістотель. Політика. / пер. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.

4. Гоцуляк Н. Аналіз терапевтичного аспекту катарсису в психодрамі. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2019, №23. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2014-23.%p (дата звернення: 15.07.2025).

5. Ковалів Ю. Катарсис. *Літературознавча енциклопедія: у двох т.* Т.1. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 465–466.

6. Мафтій А.-Л. Філософська аналітика мистецтва як культурологічної діагностики і антропологічного свідчення соціальної ситуації. Дис. на здобуття ступеня доктора філосо-

фії. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2024. 213 с.

7. Ніцше Ф. Народження трагедії. Пер. з нім. О.Фешовця. Ніцше Ф. *Повне зібрання творів. У 15т.* Т. 1: Народження трагедії; Невчасні міркування I–IV; Твори спадку 1870–1873. Львів : Астролябія, 2004. С. 9–128.

8. Паві П. Словник театру. / пер. М.Якубяк. Львів, 2006. 640 с.

9. Петрарка Ф. До нащадків моє послання. Таємниця мого зцілення, або Книга бесід про байдужість до мирського. Харків : Фоліо, 2018. URL: https://surl.lt/uabynm (дата звернення: 15.07.2025).

10. Платон. Держава. / пер. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000, 356 с.

11. Святий Августин. Сповідь. / пер. Ю.Мушака. Київ : Основи, 1990. 319 с.

12. Тимошенко М. Катарсичні виміри сучасної людини та образ «людини світу». *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: щоквартальний науковий журнал*, 2013, № 1. С. 82–86.

13. Тихолоз Б. Війна як катастрофа й катарсис: візія Івана Франка. URL: https://surl.li/jokztg (дата звернення: 15.07.2025).

14. Тичініна А. Терапевтична функція художнього образу: поетика біблійних образів Сергія Жадана. Питання літературознавства, 2024, Вип. 110. С. 36–61. http://doi.org/10.31861/pytlit2024.110.036

15. Федь І. Катарсис та нарцисизм: проблеми і тенденції оздоровлення. Мультиверсум. Філософський альманах. 2008, Вип. 75. С. 34–44.

16. Фройд З. Вступ до психоаналізу. / пер. П.Таращук. Київ : Основи, 1998. 709 с.

17. Фройд З. Невпокій в культурі. / пер. Ю.Прохаська. Львів : Апріорі, 2021, 120 с.

18. Швець А. Злочин і катарсис: Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка. Львів, 2003. 236 с.

19. Яус Г.Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика. Пер. Р.Свято і П.Таращука. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2011. 624 с.

20. Ferrari G. R. F. Aristotle on Musical Catharsis and the Pleasure of a Good Story. *Phronesis*, 2019, № 64(2). P. 117–171.

21. Ricoeur P. Time and Narrative. Chicago, IL : University of Chicago Press, Vol. 1, 1984. 274 p.

22. Ricoeur P. Temps et récit. Tome 3: Temps raconté. Paris : Éditions du Seuil, 1985. 392 p.

23. Sherma A. B. Navigating the Three Edges of «Catharsis», «Self-Proclaimed Pariah», and «Psychic Resilience», in Erika L. Sanchez's Crying in the Bathroom. *International Journal of Arts and Social Science*, 2023. URL: https://hal.science/hal-05103369/ (дата звернення: 15.07.2025).

24. Smith C. Climate change and culture: Apocalypse and catharsis. *Ethics & the Environment*, 2022, № 27.2. P. 1–27.

РОЗДІЛ 9
ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК [392.5:398.8](=161.2:477.86/.87+83)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.49

ВЕСІЛЬНІ ЛАДКАНКИ ДО БАРВІНКУ – ОСОБЛИВИЙ МАРКЕР БОЙКІВСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

WEDDING LADKANKAS TO PERIWINKLE – A DISTINCTIVE MARKER OF BOYKO TRADITION

Гафич Г.С.,
orcid.org/0009-0009-5018-5158
аспірантка кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті крізь канву структурованості та цілісності проаналізовано бойківський весільний барвінковий церемоніал, який є одним з елементів сімейних звичаїв і традицій без котрого не обходиться жодне весілля на Бойківщині. Джерельну базу пропонованого дослідження складають публікації з фольклористики й етнографії, що охоплюють 80-ті роки XIX ст. – початок XXI ст., експедиційні матеріали та власні польові записи. Об'єкт дослідження – український бойківський весільний фольклор, приурочений до вінкоплетення. Предмет – бойківські обрядові пісні-ладканки, які засвідчують живий характер місцевої традиції, її тісний зв'язок із загальнонаціональними надбаннями. Запропоновані у розвідці весільні ладканки до барвінку є неоціненним скарбом для висвітлення трансформацій, що відбувалися впродовж століть, а також їхньої активізації на фольклорному полі.

Барвінкові обряди є одними зі старожитніх ритуалів, які до сьогодні побутують на бойківському традиційному весіллі. Вони відзначаються і високим рівнем варіативності (подекуди навіть у межах сусідніх сіл), що свідчить про архаїчність цього ритуалу. Як відомо, про цілковиту збереженість обрядів можемо говорити саме у Карпатському регіоні, оскільки традиційна культура краще зберігається в гірських місцевостях. Шлюбно-весільні церемонії на Бойківщині, особливо весільні ладканки, котрі супроводжували барвінкові обряди, передають весь колорит весільного дійства, образну систему, багатий змістовно-мотивний фонд, відбивають морально-етичні норми суспільства, які з плином часу змінюються або ж нівелюються. Плетіння вінка з барвінку мало також оберегове значення, саме він слугував захистом для молодих під час шлюбних церемоній. Усе це разом становить потужний весільний арсенал бойків, котрий вміщає в себе як загальнонаціональні основи, так і локальні особливості Бойківщини.

Ключові слова: фольклор, бойківське весілля, ладканки, молодий, молода, староста, свашки, вінкоплетини, народна пісенність, українська весільна традиція.

The article examines the Boyko wedding periwinkle ceremonial through the lens of structural integrity and cohesion, which is one of the essential elements of family customs and traditions, and no wedding in the Boyko region takes place without it. The source base of the proposed research includes folklore and ethnographic publications from the 1880s to the early 21st century, expedition materials, and the author's own field notes. The object of the study is Ukrainian Boyko wedding folklore related to the wreath-weaving ritual. The subject is Boyko ritual songs known as ladkankas, which testify to the vibrant nature of local tradition and its close connection to the national cultural heritage. The wedding ladkankas to the periwinkle presented in this research, are an invaluable treasure for understanding the transformations that have been happening over the centuries, as well as their revival within the folkloric context.

Periwinkle rituals are among the most ancient wedding rites that are still present in traditional Boyko weddings today. They are also characterized by a high degree of variation (sometimes even within neighboring villages), which indicates the archaic nature of this ritual. It is well known, that especially in the Carpathian region we can speak of the complete preservation of such rituals, since the traditional culture is better preserved in mountainous areas. Marriage and wedding ceremonies in the Boyko region – in particular the wedding ladkanky accompanying the periwinkle ceremonies – convey the vividness of the wedding spectacle, a symbolic system, and a rich thematic and motivic content. These songs reflect the moral and ethical standards of the society, which change or fade over time. Weaving a wreath from periwinkle also had protective meaning, as it served as a safeguard for the couple during the wedding ceremonies. Altogether, they form a powerful wedding arsenal of the Boykos, combining national fundamentals with the unique local pecularities of the Boyko region.

Key words: folklore, Boyko wedding, ladkankas, groom, bride, starostas, svashkas, wreath-weaving, folk songs, Ukrainian wedding tradition.

Постановка проблеми. Бойки здавна вірили у магічні властивості «хрещатого» барвінку, поклонялися йому, вважали його символом життєдайності, «вічного кохання», шлюбу, святості, молодості, чистоти, переходу людини з одного стану в інший. Ритуальне значення самого ж

вінка постає як маркер особливого обрядового статусу, магічний оберіг. *«Вінок – символ продовження роду, його квітучості та багатства. Для дівчини, яка стає на рушничок він – символ очікуваного щастя» [1:76].* Насамперед, вінок з хрещатого барвінку уособлює дошлюбну чистоту, збереження дівоцтва, тому набуває виняткового значення в народній пісенності, головно в весільному обряді, про що, зокрема, йдеться у весільній пісні:

А я вінок доносила, на стів положила,
Та я своїй родинойці встиду не зробила[1].

В означеному етнографічному регіоні барвінкові традиції побутують і досі, зберігаючи свою ритуально-фольклорну цілісність і водночас локальну самобутність. Проте до сьогодні весільні ладканки, які є невід'ємною частиною обрядових дій не ввійшли активно в науковий обіг. Зазначимо, що без їхнього переосмислення, порівняння, неможливо осягнути повноту і нерозривність з загальною українською весільною традицією. Саме ці аспекти розглянемо у запропонованій публікації, намагаючись в повній мірі реконструювати барвінкові традиції Бойківщини.

Дослідження весільної пісенності та обрядовості регіону важливе і тим, що у фольклорі зберігається код етнічної свідомості, яка відображає розвиток весільної традиції, художньої естетики. В теоретичному аспекті актуальними є проблеми дослідження ладканок до барвінку із погляду їхнього функціонування в обряді і поза ним, що своєрідно втілюється в образах, поетиці творів, символіці обрядових атрибутів. Отож, барвінкові обряди Бойківщини, а особливо пісні, які їх супроводжують – яскравий художній світ, який простежуємо у статті.

Аналіз досліджень. Фольклористичні, етнографічні відомості про весільні обряди, приурочені вічнозеленій рослині – барвінку, можна почерпнути із праць науковців, власних записів чи матеріалів новочасних польових досліджень безпосередньо від жителів краю. Пласт літератури, який охоплює означену проблему можна розділяємо на джерельні матеріали та дослідницькі наукові публікації.

Із джерельних матеріалів зазначимо такі: Й. Лозинського «Українське весілля» [2], І. Кузіва «Життя-буття, звичаї і обичаї горського народу» [3], В. Гнатюк «Бойківське весілля в Мшанци» [4], Ю. Кміт «Бойківське весілля в Гвіздці» [5], З. Кузеля «Бойківське весілля в Лавочнім» [6], В. Левинський «Бойківське весілля в Доброгостові» [7], записи в упорядкуванні М. Шубравської «Весілля» [8] та «Весільні пісні» [9], Г. Сокіл та В. Сокіл «Бойківське весілля із села Довге на Дрогобиччині» [10], Г. Сокіл «Весільні ладканки з Верхньої Рожанки» [11], Н. Хібеба «Бойківське весілля в текстах: обряд і слово» [12].

Якщо ж говорити про наукові дослідницькі розвідки в яких поданий аналіз цього церемоніалу, то варто виокремити такі публікації: О. Галько «Шлюб і сім'я у бойків Карпат наприкінці XIX ст. – до 1939 р.» [13], Л. Главацька «Барвінковий обряд – один із основних елементів традиційного весілля Східної Бойківщини (Рожнятівщини)» [14], Л. Болібрух «Барвінковий обряд у весільній обрядовості Богородчанщини (За етнографічними матеріалами експедиції 2008 р.)» [15], Н. Пастух, Р. Гузій «Із бойківських весільних традицій: барвінкові обряди на Старосамбірщині» [16], Т. Леньо «Бойківсько-закарпатський барвінковий обряд середини XX століття» [17]. Цікаві матеріали черпаємо і з монографій В. Борисенко та Н. Здоровеги, хоча в них не було на меті подати цілісну картину бойківського весілля, лише порівняльний аспект весіль окремих регіонів України. Кожна з цих праць містить записи з різних куточків бойківського краю, ми ж у свою чергу спробуємо, проаналізувавши ці записи, створити повну картину весільної барвінкової традиції бойків.

Мета статті та завдання. Мета статті – висвітлити й проаналізувати бойківські обрядові пісні-ладканки, змалювати їхню поетико-виражальну систему, подати цілісну картину означеного дійства, що становить невід'ємну частину як місцевої весільної традиції так і її нерозривний зв'язок із загально – національною культурою. У ході дослідження було виконано такі завдання: простудіювано джерельні матеріали та дослідницькі наукові публікації пов'язані з темою дослідження; висвітлено бойківські традиційні вінкоплетини та систематизовано їх; проаналізовано бойківські обрядові пісні-ладкнанки; розкрито поетико-виражальну систему бойківських пісень-ладканок до барвінку.

Методи дослідження: описовий, узагальнення, системний, метод аналізу та метод польових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Барвінкові церемонії на всій території Бойківщини відбувалися в декілька етапів: запрошення на виття вінців, збирання барвінку, плетення (шиття, справляння) вінків, а також благословення їх та надівання молодим. Виготовлення вінців традиційно супроводжував цілий комплекс обрядо-

[1] Записала Галина Гафич, *24 листопада 2019 р.,* від Цимбір Марії Миколаївни, 1963 р.н. (село Либохора Старосамбірського району).

вих барвінкових пісень – ладканок, які найповніше передавали варіативну складову між селами одного етнографічного регіону. Адже саме вони мали на меті коментувати все те, що відбувалося в обряді, та змальовувати його за законами естетичної правди.

Перш, ніж зануритися у те, як відбувалося зрізання барвінку, плетення вінків, варто зупинитися на тому, до якого ж етапу весільної драми ми можемо віднести барвінкові обряди? Однозначної відповіді на це запитання не знайдемо, адже вони могли відбуватися як початок весільних церемоній, так і в передвесільний час як підготовка до власне весілля. На більшості території Бойківщини барвінкові церемонії займали декілька днів, наприклад, барвінок різали у четвер, а вінки вили у суботу. З цього випливає, що у весільній традиції бойків барвінкові обряди часто виконували у два етапи, а також у різні дні (найчастіше, як свідчать записи, це вівторок, четвер, субота). В одній з ладканок привертає увагу образ збору *«Ой збори, збори суботній! А хто є тє, зборочку, тут зи́брав? – Збирала мене молода І задавала зборову роботу – Хрещєчий бервінок рівнати, Два вінки – віночки увивати…» [7:106].* Явище «соборної суботи» зустрічається не лише в українців. Так, наприклад, у слов'янських народів – це останній вечір перед весіллям на якому відбувається обряд прощання молодої з дівуванням. Тоді ж і вили вінки. Сам день, коли розпочиналися барвінкові обряди, називали *«зачинайницею» [18:57].*

На більшості території барвінкові обряди відбувалися одночасно в обидвох весільних оселях нареченого та нареченої, проте траплялися винятки, зокрема на Сколівщині вінки вили лише в молодого, в тому числі і для молодої:

«Ой наш любий Васильку,
Приступи к столойкови ,
К свойому вінойкови,
Та май си добру гадку,
Склади си першу складку;
Склади си бервіночок,
На щасливий віночок.
Єдну складочку собі,
Другу своїй дружині» [13:119–120].

На Старосамбірщині та Богородчанщині бувало і так, що вінці вили лише в молодої, *«а в молодого випікали коровай та інші види весільного печива» [15:309],* хоч коровайні обряди й ладканки до нього значно поступаються барвінковим на більшості території Бойківщини.

Власне вінкоплетинам передувало гуртове збирання барвінку, яке досить часто було схоже на окрему церемонію. Хрещатий барвінок збирали в різних місцинах: в *полі («Ідеме ми в чисте поле, на зіллячко дорогоє…» [17:28]),* в лісі *(«Ой де ж ти ріс зелений бервіночку? Я в лїсї при криници, при студиній водици, вода мня підходила, та все мня холодила; Роса з ліса падала, та все мня покрапляла» [13:119]),* на зарінку (місце біля води) *(«Ми йдемо на барвінок, ми йдемо на барвінок, на зилений зарінок (с. Великосілля)» [16:598]),* в городі іншої господини *(«Оби газдинька здорова, що барвінок полола» [17:30])* чи ж у власному городі *(«Ходилисмо по городу, водилисмо молоду, би жьила барвіночьок та собі на віночьок, як вона єго жьала, тай над ним заплакала: ранейком тя садила, бим у вінку ходила» [5:87]).* З останнього прикладу простежуємо і давнішу традицію жаття барвінку серпом.

Особливої уваги заслуговує і окремий ритуал прохання благословенства у батьків, вищих сил йти по барвінок, який мав однотипний зачин. «*Наприклад у с. Плоскому, Галівці староста тричі звертався до усіх, що зійшлися на весілля до молодої чи молодого, з такими словами: «Тату, мамо, родино близька і далека, поблагословіт на барвінок йти» (або, скажімо, «…просимо благословенства барвінок різати»). Присутні щоразу відповідали «Най Бог благословит», а свашки приспівували:*

Благослови, Божиньку,
Днешную днинойку,
Щасливу годинойку [16:597]».

У Мшанці обряд благословення вінка батьками та всіма присутніми вела старша свашка, на ній лежала відповідальність і за весь пісенний супровід цього дійства. Такими словами вона зверталася до батьків: *«Татуню, мамуню, благословіт, бо ми йдемо на барвінок!».* Ті тричі промовляли: *«Най тя Біг благословит і я тя благослов'ю свому синови».* Після цього ладкали:

«Благослови, Божейку,
Першуйу дорожейку,
Ай десмо сья пустили,
Бесмо горазд гостили.
Ми йдеме на барвінок,
Іванови на вінок,
На льубе вінчанейко,
На довге мешканейко…» [4:5]

Однією з унікальних рис барвінкових традицій Бойківщини можна назвати запрошення родини, насамперед жінок-свашок, на вінкоплетини. Запрошувати на виття вінців могли самі наречені з дружбами чи дружками, мати або ж «прошак», людина, яка спеціально наймалася для виконання функції запросин на

вінці. Традиційна форма запрошення була така: *«Просили вас отиць і мати, оби ви били такі ласкаві прийти до мене днеськи на вінці» [5:85],* яка могла частково варіюватись, зважаючи на місцевість.

Зазвичай збирати барвінок йшли свашки чи дружки або ширше коло осіб, включно з дружбою, молодим, нареченою, її матір'ю, молодшим братом та ін. У селах, де довший час дотримувалися старожитніх традицій, по барвінок рушали всі весільні гості на чолі зі старостою та музиками (подекуди їх називали гудаками). В деяких місцевостях молода чи молодий не мали права йти по барвінок, адже вони знаходилися у так званому лімінальному стані, який є характерним для всіх обрядів переходу. В означеному регіоні, якщо молоді і йшли по барвінок, то в основному поводилися пасивно, мовчали, позаяк саме вони вважалися найбільш схильними до пристріту та псування.

Зауважимо, що на Бойківщині у кожної господині ріс окремо на грядках барвінок *«мертвий і живий»,* ні в якому разі не можна було різати на весільний вінок барвінок «мертвий» [17, 29]. *«Де взяли до мертвого барвінок, там вже до живого не брали. То вже був «мертвий барвінок». І на цвинтарі тоже «мертвий барвінок» (с. Тур'є); «З цвинтара тото ніхто не брав. Навіть не брали той барвінок, де колись діти вмирали. Вінчик там ї плели, букет ладили і вже той барвінок на весіля не брали, вже йшли до другого. То казали – «вмерлий барвінок» (с. Сушиця) [16:598].* Ніколи не брали барвінку на шлюбний вінок і з городу жінки, яка повдовіла, а також була засторога різати барвінок нижче від хати де було весілля, тобто по барвінок ішли лише вгору, щоб велося. Усе вище зазначене можемо простежити у такій ладканці:

Із долі сонійко вгору йде,

В городку Оксанка зіля жне [11:1338].

Для здійснення обрядодій, пов'язаних із зрізанням барвінку, староста, приданка (старостіна) чи дружба брали з собою необхідні предмети: ніж, який є оберегом, фалічним символом (раніше серп), *(на Богородчанщині ж барвінок микали [15:310])*, свячену воду, миску з вівсом або пшеницею, горілку, гроші, хліб (калач), щоб молодим ся добре поводило. Варіанти простежуються і в тому, хто зрізав барвінок. В основному ця роль відводилась маленькому хлопчику(в багатьох селах – не сироті, а в деяких лише сироті), який, як вважалося, мав найменше гріхів. Подекуди барвінок зрізала мати чи дружба, зрідка ж сама молода. Цікавий опис вміщений у статті Таїсії Леньо «Бойківсько-закарпатський барвінковий обряд середини XX ст.», де функція зрізання барвінку відведена різним особам:

«*У смт. Воловець, як і в інших селах не тільки Воловецького, але й Міжгірського районів, перші галузки барвінку зрізав хлопчик, притискаючи його обов'язково двома парними копійками до хліба, а свашки промовляли:*

Першый раз, благослови, Божа Мати, покрити голову молодої вінком

Другый раз, Господи Боже, благослови покрити голову молодої вінком;

Третый раз, вся родино, благослови покрити голову молодої вінком.

А присутні відповідали: «Най Бог благословит».

Другою зрізала барвінок мати, кажучи: «Господи Боже, Божа Мати, благословіт мої дітині щасливый віниць!» А присутні промовляли:

«Першый раз – най Бог благословит, другый раз – най Бог благословит, третый раз – най Бог благословит».

Третьою зрізала барвінок нанашка: «Як осись барвінок не блідне николи, так бы і життя нашых молодых нигда не зблідло. Першый раз, другый раз, третый раз». А присутні на цьому обряді вигукували: «Благослови, Боже!» [17:30].

Імовірно така кількість благословінь та учасників цього обряду зумовлена символікою чисел три та дев'ять, які поширені в усній традиції України та й бойківському весіллі зокрема. Трійка – це священне число, яке символізує три світи: підземний, земний і небесний, а також єдність неба, землі та людини. Іншого значення набуває цей символ з початком християнства, так як уособлює Святу Трійцю. На мою думку, саме із християнських мотивів вибирали осіб для зрізання барвінку: хлопчика (дитину), бо він найчистіший, має найменше гріхів, мати, та що дала життя, а також нанашка, позаяк саме вона привела молоду чи молодого до Бога. Для того щоб підсилити вплив означених слів, це робиться тричі, тобто стає числом дев'ять, яке символізує довершеність цього ритуалу. Зокрема, можна принагідно згадати обряд заграванння під вікнами, на якому, як зазначають старожителі Бойківщини, теж заграавали дев'ять разів весілля. Структурно цей етап барвінкових обрядів є суголосним з етапом благословіння вже самого вінка, що поширений на всій території Бойківщини.

Варто наголосити, що у більшості місцевостей Бойківщини зрізані три галузки барвінку протягували через перстень молодого, молодої, при

цьому примовляли *«на хлопця, на дівку» або ж «оби хлопці були»*[2].

«Ой ульізу, йа ульізу, /2р
Три квіточки зьілья,
На льубе вінчанейко,
на довге мешканейко.
Ми барвіночок жнемо
Від Бога ласки ждемо
Нашому дитьатойку
На добруйу долейку» [4:6].

Зазначимо, що всі весільні тексти та обряди, які відбувалися на весільному дійстві були спрямовані на благополучне життя молодої пари в достатку та продовженні роду.

Дещо по-іншому проходив обряд зрізання барвінку на *Богородчанщині «За словами інформаторів, "микання" барвінку було цілим ритуалом: хлопчик мав прикласти калача до барвінку і через його дірку вирвати кілька галузок: «Мав покласти той калач на барвінок і так через нього намикати». Заготовляли барвінку стільки, щоб кошик був цілком повний. Лише після цього вони мали право повернутися в дім молодої [15:310].*

Щоб барвінок далі родив, не щез, не сох, його необхідно було задобрити – покропити свяченою водою, залишити хліба, обсипати монетками та збіжжям. Крім того, окремого пошанування удостоювалися і господарі того двору, де ріс барвінок, найчастіше для них залишали хліб та звеличали піснями-ладканками:

...Ни бануй, городойку,
Щосмо тя звойовали;
Ми вівсом обсївали,
Горівков напоєли,
Бис ни дуже банував,
Бис ще ліпше зіля мав (с. Гвоздець) [5:87]...
...Бодай газда здоровий бив, /2р
Шо городець загородив.
Би газдиня здорова била,
Шо зілля посадила [12:309].

Такого роду «відплата городу» за зілля простежується і в календарно-обрядовій поезії, головно в обжинкових текстах. Особливістю обжинкових обрядів було плетіння вінка з найкращих колосків, що їх зжинали. Цей вінок символізував завершення жнив, в той час, як вінок із барвінку у весільній церемонії уособлює завершення дівування. Житній вінок одягали на голову найкращій жниці і йшли в дім до господаря, де співали:

Ой прочини, наш паночку, ворота,
Несемо ті віночок з золота...[1:76–77].

А у весільних піснях:

Ой прочини, мати, ліску,
Веде ти син невістку...

Аналогічні дії обжинкових пісень з весільними проявляються на багатьох етапах. Коли приходили до господаря з вінком, він давав дівчині гроші, бажаючи їй швидше одружитися. Також несли гостину полю, що виростив цю ниву. Цікавим є і те, що після обряду дівчину обливали водою. Ця традиція наскрізно пронизує бойківські весільні церемонії і виступає символом очищення молодої пари.

В обряді різання барвінку, за народними уявленнями, брали участь також і небесні сили, що простежуєтья не лише у бойків, а й у ході центрально-східноукраїнського обряду виготовлення весільного короваю:

Сам Господь це зілля садив,
Ангел му воду носив. [17:29].

Коли барвінку було нарізано достатньо, всі вирушали до хати, як і в інші моменти, дорогою до оселі не обходилося без різних ладканок, у яких величали весільне зілля.

Барвінок завитий у хустці або ж рушнику, в більшості населених пунктів несли попереду весільного походу. На Старосамбірщині зілля на голові ніс дружба. Зайшовши до хати, барвінок клали на стіл, який «*символічно уподібнювався церковному пристолу»* [17:30]. Важливою є і така деталь: у деяких селах Бойківщини барвінок подавали через вікно, щоб уберегти його від магічних дій.

Внесено зілля з підгірь на подвір'я,
Положено його на тесовий столойко,
На лляний обрусойко (с. Тур'є) [16:600].

У деяких селах досліджуваного регіону, дружба мав затанцювати з хусткою нарізаного барвінку та хлібом тричі за сонцем, щоб повелося, і лише після цього міг поставити його на стіл.

Тоді вже розпочиналося безпосередньо благословенство барвінку на вінок:

Ой оно занесено,
Та й не благословлено [4:5].

Так звані прощі зафіксовано на Сколівщині, коли староста просить від імені молодого всю родину простити йому гріхи та відпустити, і барвінок на вінець благословити. Де всі відповідають тричі *«З Богом Святим!».* На Дрогобиччині староста благословить барвінок, а потім просить родину по черзі його благословити:

Ой старосточка мовит:
«Най го Бог благословит».
Ой благослови, Боже,
Та й, рідний татунечку.

[2] Записала Галина Гафич, 17 січня 2020 р., від Цимбір Марії Миколаївни, 1963 р.н. (село Либохора Старосамбірського району).

Ой татунечко мовить:
«Най тя Бог благословить».
Най тя Бог благословит,
Що ти долю готовит…[Сокіл В, Сокіл Г, 10:802].

На бойківському Закарпатті просили благословенства на плетення вінка так:

Благослови, Богоньку,
Під вінок головоньку
Та й ти, Божий Крижу,
Не минай нашу хижу.
Ой пой, Божечку, до нас,
Бо у нас тепер гаразд
І ти, Божая Мати,
Віночок починати [17:30].

Варто зауважити, що на Турківщині окремого благословлення барвінку не було, благословили вінки готові таким самим способом, як барвінок.

Ой, барвін, барвіночку,
Не стій ти в прискріночку.
Час бо з тя вінки вити,
Молодих благословити[3].

З цієї ладканки бачимо, що благословили вже звиті вінки. Їх ставили на хліб і залишали нитку недовиту, кожен підходив і мав довити його тричі (тобто кожен мав ввити долю молодій) при цьому поцілувати його теж тричі та промовити: *«Най Бог благословить і я благословлю» (с. Либохора).*

Цікавим моментом у бойківських ладканках до благословлення барвінку виступають мотиви відгадування старостою загадок, які він не міг відгадати, а лише наречений:

Я вгадай, старостойко,
Що тото за зїлійко?
«Я города не маю,
Я зїля не кохаю
Та й зїля не вгадаю».
«Ой я городець маю,
Тай я зїля кохаю,
Тай я його вгадаю.
Ой бо тото зїлійко,
Зелений бервіночок
То минї на віночок» [12:119].

Вити вінок дозволялося лише свашкам, які щасливі в шлюбі, ні в якому разі це не мала бути вдовиця. Головною рослиною, яку вплітали у весільний вінець був, звичайно ж, барвінок, проте до нього могли вплітати і мирт, і овес, з «шовкової трави» («в літі»), вплітали часник, вплітали і білі та червоні ружечки. Крім цього, чинили інші символічні дії, наприклад, листочки барвінку помазували медом, щоби молода *«була мужови, як мід, солодка» (с. Мшанець), «щоб молодий любив так свою жінку, як медок» (с. Галівка), «би ся любили, би були солодкі одно другому як мід» (с. Плоске),«оби сі любили, оби сі цілували» (с. Библо) [16:601].* Деякі респонденти зі Стрийщини не відкидали також варіант, що це робилося не з якихось символічних цілей, а просто для практичності, щоб барвінок тримався купи.

В декількох селах на Старосамбірщині не виплітали самих вінків, а купували готові зі штучних квітів та лише трішки прикрашали барвінком.

Зафіксована у ладканках інформація і про нитки, якими плели вінок, і як їх виготовляли:

Ой блаяло біле ягнятко,
Дало нам ягнятко клуб'ятко…
Староста нитки суче
Ой товсті ни тонийкі,
Би були щасливийкі.
Вийтеся, вінки, гладко
Як солодийке (червоне в деяких варіантах) ябко,
Ой гладкі, ни гладийкі,
Лиш коби щасливийкі [11:1339].

У с. Верхня Рожанка, що на Сколівщині, барвінок, (солому зі столу імовірно) *«несли до стодоли межи рогаті воли, межи воли рогаті, би молоді багаті» [11:1339].*

Унікальним є обряд виття окремого вінка «долі», як його називала респондентка *«то було із бервінку, такий широкий складався бервінок, та й плели» [12:223].* Після того його причіпляли на вікно і коли вже закінчувалося весілля, то колись букети дружка не кидала, а бігли дівчата до того вінка, котра швидше вхопила, то і вийде скоро заміж.

Є і такий запис, що коли закінчували вити вінці, то обов'язково було затанцювати з ними:

Ой ви, наші музики,
Підкрутіт собі скрипки,
Оби голосно грали,
Би вінки танцювали [12:121].

На Сколівщині натрапляємо також і обряд котіння вінків:

Покотилися вінки
Із хати до комірки
Тисовими лавками,
Золотими квітками [11:1339].

Барвінкові церемонії завершував обряд урочистого одягання молодим та дружкам з дружбами на голову барвінкових вінків. «Дівочий вінець пришпилювали до «чівки» («каптура») – картонного обруча, обшитого тканиною й прикрашеного штучними (паперовими, восковими) «ружами»,

[3] Записала Галина Гафич, *24 листопада 2019 р.,* від Цимбір Марії Миколаївни, 1963 р.н. (село Либохора Старосамбірського району).

намистинами і довгими різнокольоровими стрічками. Парубкові барвінковий вінок (меншого розміру) пришивали до шапки (капелюха)» *[16:601].* Цю функцію найчастіше виконувала старша свашка (чідна свашка), рідше мати, дружба чи самі молоді. На сучасному бойківському весіллі барвінкові вінки в більшості населених пунктів замінили нагрудні букети, в які вплітають барвінок, подекуди, це повністю куплені букети з квітами і довгими стрічками.

Прикріплення вінків супроводжувалося також рядом пересторог і звичаїв. Так на Турківщині при накладанні вінків з'являється персонаж, який безперечно заслуговує уваги – каліка, яку обирали з поміж свашок, саме вона, знявши шапку з молодого, хрестить тричі вінці і накладає їх молодому на шапку, а молодій на «чівку» (подібне до чіпця), потім дружбам і дружкам. Після чого перевіряють її на каліцтво, взявши до танцю (дружба):

Ой прийди, дружбо, до нас,
Та візьми каліку від нас…[12:333].

Жінка, в якої імітували фізичну ваду, повинна була піти в танець з дружбою і видужати з третім разом, що означало, що вони затанцювали весілля і його можна розпочинати.

Ладканки звеличують й майстринь, які вміло «пришивають» вінець. Так в деяких фольклорних зразках з мотивом пошанування, звеличення свашки йдеться про те, що вмінням «кравчити» вона завдячує своїм батькам:

Кравчьит сванейка, кравчьит,
Ни треба єї вчьити,
Бо вна вміє кравчьити;
В вітця, в матінки била,
Кравчьити ся навчьила (с. Гвоздець) [5:89].

Такі й подібні тексти підтверджують традиції, що передавалися з роду в рід.

У сучасному світі багато весільних звичаїв, атрибутів наведених в поданій розвідці стали виходити поступового з живого побутування. На їхнє місце з'явилися штучні вироби, які нам навіює нова мода. Позаяк вони живуть у пам'яті старших респондентів, які із нотками жалю розповідаються, як то було колись. Дехто з них і досі береже свій весільний вінок, як згадку про весільні церемонії, любов, сімейне щастя. Саме таке сакралізування барвінкового вінка збереглося і в фольклорних текстах, що вказує на важливості цього обряду у житті бойків та й цілої України.

Весільні ладканки до барвінку функціонально підпорядковані етапам обряду і стосуються всіх учасників дійства. Залежно від ролі в обряді (чи поза ним) вони є досить неоднорідними. Їхня мова позначена підвищеною емоційністю, дотепністю, насичена тропами, стилістичними фігурами. Поетико-виражальна система бойківських пісень до барвінку складна і різнобічна, яка вирізняється своєю лаконічністю, динамізмом, стислістю вислову.

Найпоширенішим тропом поетичного мовлення та найдієвішим засобом посилення картинності й емоційності мови бойківської весільної пісенності є епітет. Більшість епітетів у весільних піснях загальнофольклорні (чисте поле, зелений зарінок), деякі зумовлені жанром весільних пісень, тому вони вживаються для конкретизації та надання певного відтінку переважно весільним чинам та атрибутам (*любий Василько, сванейка дорога),* а також зустрічаються і епітети-прикладки на позначення окремих образів чи явищ бойківського весілля (*свашечки-співачки, дочки-перепилочки).* Як бачимо, майже кожному епітету та звертанню у весільній пісенності притаманні ознаки пестливості.

Ще більш змістовними та емоційно насиченими у весільних піснях виступають порівняння, що ґрунтуються на зіставленні понять, на паралелізмі уявлень та на асоціативних зв'язках. Матеріалом виникнення порівнянь у весільних піснях став реальний світ, передусім – світ природи. Іноді дії, особливості чи якості суб'єкта порівнюються із властивостями образів природи, інших людей або предметів: *«Із долі сонійко вгору йде, В городку Оксанка так зіля жне (тобто вгору жне)» [11:1338].*

Чи не найбільше значення в бойківських весільних ладканках має метафора. Найчастіше метафори вживаються для вираження емоційного стану молодої або її батьків. Вони втілюють їхні радощі, болі, переживання за майбутнє життя дівчини в новій сім'ї. Важлива роль у поетиці весільних пісень належить персоніфікації, різновиду метафори, як, наприклад: *(«Не бануй городочку, що с ми тя зжали…» [5:87]).*

Значну роль серед поетико-виражальних засобів весільних ладканок Бойківщини відіграє метонімія та її різновид – синекдоха. Синекдоха вживається для називання цілого предмета чи явища у значенні характерної його частини та навпаки. Наприклад, слово «весілля» означає весільну пісню, з якої розпочинаються усі весільні обрядодії: (*Попитаймося Анни/ Й Анниного татойка,/ Чи позволить, чи благословить/ Весілля заспівати).*

Ліричне звучання окремих пісень поглиблюють психологічні паралелізми в основному природи та стану молодої чи молодого («похилилася калина, низько кланяєтьяся дитина)», порівняння,

(молодий, як сонце, молода, як калина) метафори, демінутиви, гіперболи («Ой у мене молодої тілько барвіночку, що косили два косарі до полуденочку…» *[12:433])*, риторичні звертання (часто дівчина запитує в матері: «Чи я тобі город не копала, воду не носила, що цю зиму ти мене недозимувала»), різноманітні тавтологічні повтори (буде молода «плакати гіркими сльозами», як покидатиме батьківський дім), рефрени, діалоги, монологи, які наближують зображуване до слухача, створюють задумливу родинну атмосферу.

Висновки. Отже, традиційна весільна обрядовість Бойківщини зберегла ще багато звичаїв і традицій, які потребують детального дослідження. Це яскраво простежується на етапі обрядодій, що стосуються зрізання барвінку, виготовлення і накладання вінків молодим. Є і те, що в новітній час майже повністю нівелювалося – це формули-запрошення родини, свашок на обряд вити вінки та і хронотопні означення відходять в минуле. А про ладканки та їх виконання на сучасному весіллі доводиться говорити з кожним роком все рідше. Визначивши основні зображально-виражальні засоби досліджуваного обрядового пісенного матеріалу, ми спостерегли, що їм належить надзвичайно важлива роль, у творенні образів, увиразненні почуттів головних персонажів весілля, створенні комічних ситуацій.

Барвінкові обряди Бойківщини містять виняткове значення для з'ясування та реконструкції семантики окремих цінних реліктових явищ, оскільки, як зазначалося у ході розвідки, досліджуваний регіон відзначається порівняно доброю збереженістю багатьох архаїчних фактів. Регіональні особливості, ба навіть і варіативна складова, розкривають специфіку мислення вказаної етнографічної групи українців, бачення та сприйняття довкілля багатьма поколіннями. Тому й надалі залишається завданням для молодих науковців – зафіксувати, дослідити, проаналізувати такі цікаві релікти традиційних бойківських барвінкових звичаїв, вірувань та не дати їм безслідно зникнути з наукового та побутового вжитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 662 с.
2. Лозинський Й. Українське весілля. Упоряд., вст. ст. Р. Кирчіва. Київ: Наукова думка, 1992. 176 с.
3. Кузів І. Житє –бутє, звычаЬ и обычаЬ горского народу. Львів, 1889. С. 282–320.
4. Гнатюк В. Бойківське весілє в Мшанци (Старосамбірського повіта). *Матеріяли до українсько – руської етнольогії.* Львів, 1908. Т. Х. С. 1–29.
5. Кміт Ю. Бойківське весілє в Гвіздци (Турчанського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії.* Львів, 1908. Т. Х. С. 82–100.
6. Кузеля З. Бойківське весілє в Лавочнім (Стрийського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії.* Львів, 1908. Т. Х. С. 121–150.
7. Левинський В. Бойківське весілє в Доброгостові (Дрогобицького повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії.* Львів, 1908. Т. Х. С. 101–120.
8. Весілля. У 2-х кн. Упорядкування текстів, примітки М. М. Шубравської. Нотний матеріал упорядкував О. А. Правдюк. Київ: Наукова думка, 1970. 451 с.
9. Весільні пісні. Упоряд., вступ. ст.. «Українська весільна пісня і дійсність», ст. 7-23, та примітки М. М. Шубравська; Редкол. С. Д. Зубков та ін. Київ: Дніпро, 1988. 476 с.
10. Сокіл В., Сокіл Г. Бойківське весілля із села Довге на Дрогобиччині. *Народознавчі зошити*. Львів, 2014. № 4. С. 801–816.
11. Сокіл Г. Весільні ладканки з Верхньої Рожанки. *Народознавчі зошити*. Львів, 2019. Ч. 5. С. 1331–1341.
12. Хібеба Н. Бойківське весілля в текстах: обряд і слово. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 712 с.
13. Галько О. Шлюб і сім'я у бойків Карпат наприкінці XIX ст. – до 1939 р.: дис. … канд. іст. наук. НАНУ ; Київ нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2004. 212 с.
14. Главацька Л. Барвінковий обряд – один із основних елементів традиційного весілля Східної Бойківщини (Рожнятівщини). *Весільна обрядовість у часі і просторі: мат-ли. міжнар. наук.-практ. конф. «Одеські етнографічні читання».* Одеса, 2010. С. 18–25.
15. Болібрух Л. Барвінковий обряд у весільній обрядовості Богородчанщини (За етнографічними матеріалами експедиції 2008 р.). *Народознавчі зошити.* 2008. № 3–4. С. 309–313.
16. Пастух Н., Гузій Р. Із бойківських весільних традицій: барвінкові обряди на Старосамбірщині. *Народознавчі зошити.* Львів, 2017. № 3. С. 596–603.
17. Леньо Т. Бойківсько-закарпатський барвінковий обряд середини XX століття (за матеріалами експедицій). *Народна творчість та етнологія.* 2013. №1. С. 27–32.
18. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. Київ: Наукова думка, 1988. 189 с.
19. Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ: Наукова думка, 1974. 159 с.

УДК 373.5/.378.091.33:821.161.2-343
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.2.50

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ГРИ «ХТО ЗА МАСКОЮ?» ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК У ЗЗСО ТА ЗВО

TECHNIQUE OF USING THE GAME "WHO IS BEHIND THE MASK?" WHEN STUDYING UKRAINIAN FOLK TALES IN ISSCE AND ISHE

Тендітна Н.М.,
orcid.org/0000-0002-2001-5379
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

У статті розглядається методика використання гри «Хто за маскою?» у процесі вивчення фольклору, зокрема українських народних казок у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) та закладах вищої освіти (ЗВО). Обґрунтовано педагогічну цінність гри як ефективного інструменту формування читацької компетентності, уваги до деталей, розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та усвідомлення фольклорних символів. Здобувачі вчаться спостерігати та робити висновки за непрямими ознаками, аналізують вчинки, риси характеру, мотиви поведінки та особливості персонажів. Розкрито специфіку побудови гри: її структурні компоненти, типологію запитань, дидактичну функцію поетапного розпізнавання персонажа, методичні прийоми й можливості диференціації гравців за віком та рівнем підготовки. Зокрема, увага зосереджується на використанні гри для ідентифікації персонажів українських народних казок «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка», «Телесик», «Кривенька Качечка», «Ох», «Рукавичка». Обґрунтовано доцільність використання гри як засобу модернізації фольклорної освіти, спрямованої на розвиток читачів з активною пізнавальною позицією, здатних до інтерпретації традиційного культурного коду. Така гра стимулює одночасно роботу візуальної і мовної пам'яті, що є ключовим для сприйняття фольклору, адже фольклорна традиція була усною, але мала й візуальні коди (вбрання, символи, жести). Також гра підсилює інтерес до читання, адже щоб відгадати замаскованого героя, потрібно уважно проаналізувати казку. Результати впровадження гри засвідчили її ефективність у підвищенні мотивації до вдумливого прочитання казок, розвитку навичок аналізу та типологізації фольклорних казкових образів, формуванні поваги до української фольклорної спадщини. Гра рекомендована до використання на уроках української літератури, фольклору, позакласних заходах, а також заняттях із фольклору та методики викладання літератури у ЗВО.

Ключові слова: фольклор, українська народна казка, образ персонажа, інтерактивні технології, читацька компетентність, національна ідентичність, інтерпретація фольклорного тексту.

The article examines the technique of using the game «Who is behind the mask?» in the process of studying folklore, particularly Ukrainian folk tales, in institutions of secondary comprehensive education (sISCE) and institutions of higher education (IsHE). The pedagogical value of the game as an effective tool for developing reading competence, attention to detail, critical thinking, communication skills, and awareness of folklore symbols is substantiated. Applicants learn to observe and draw conclusions based on indirect signs, analyze actions, character traits, motives for behavior, and character traits. The specifics of the construction of the game are revealed: its structural components, typology of questions, the didactic function of gradual character recognition, methodical techniques, and possibilities for differentiating players by age and level of training. In particular, the greatest attention is focused on using the game to identify characters from Ukrainian folk tales «Kotyhoroshko», «Kyrylo Kozhumiaka», «Telesyk», «Kryvenka Kachechka», «Okh», «Rukavychka». The feasibility of using the game as a means of modernizing folklore education, aimed at developing readers with an active cognitive position, capable of interpreting the traditional cultural code, is substantiated. Such a game simultaneously stimulates the work of visual and verbal memory, which is the key for the perception of folklore, because the folklore tradition was oral but also had visual codes (clothes, symbols, gestures). The game also increases interest in reading, because to guess the masked character, one needs to analyze the fairy tale carefully. The results of the implementation of the game have demonstrated its effectiveness in increasing motivation for thoughtful reading of fairy tales, developing skills in analyzing and typifying folklore fairy tale images, and forming respect for Ukrainian folklore heritage. The game is recommended for use in classes of Ukrainian literature, folklore, extracurricular activities, as well as folklore and literature teaching methods classes in IsHE.

Key words: folklore, Ukrainian folk tale, image of character, interactive technologies, reading competence, national identity, interpretation of folklore text.

Постановка проблеми. Зацікавити вивчати та досліджувати фольклор сучасного здобувача важливо і з використанням таких методів і форм навчання, які стимулюють пізнавальний та творчий інтерес, спонукають до самостійного мислення, порівняння та співставлення матеріалу. Візуалізація головних персонажів українських народних казок, тимчасово прихованих за масками у процесі гри, – це відхід від традиційності, можливість проявити свою креативність. Проте немає чіткої методології використання та адаптації такої гри у галузі вивчення фольклорних творів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання навчання через гру у своїх працях роз-

глядали багато науковців, але не маємо ґрунтовних праць, на які б могли спиратися під час застосування гри «Хто за маскою» при вивченні фольклору у середній та вищій школі.

Постановка завдання. Описати застосування методу гри «Хто за маскою» при вивченні українських народних казок, визначити правила та особливості її проведення, окреслити рекомендації щодо впровадження гри у навчання в закладах ЗЗСО та ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Основне призначення гри полягає в тому, щоб забезпечити всебічний і глибокий аналіз тієї чи іншої проблеми, використовуючи так звані навчальні ролі. А. Слезенко та Л. Касьянова, зокрема, рольову гру визначають одим із активних методів навчання [1]. Адже саме рольові ігри активізують пізнавально-оцінювальну та практичну діяльність здобувачів на заняттях.

Метою застосування гри «Хто за маскою» при вивченні фольклору є: закріпити знання учнів /студентів про фольклорні персонажі, жанри, мотиви; розвивати критичне та асоціативне мислення; активізувати читання, переказ, уяву; формувати комунікативні навички**,** уміння ставити логічні запитання; поєднувати ігрову мотивацію з глибинним знанням фольклору.

Питання для гри створюємо з урахуванням віку, рівня мислення, логічного та алегоричного аналізу, складності прочитання та розуміння твору. Починаємо з узагальнюючих питань, потім поступово додаємо деталізацію (стать; вік; професія (рід занять); соціальний стан; коло спілкування; поведінка; сильні та слабкі сторони; особливі прикмети; істота / неістота; людина / тварина; людина / міфічна, казкова, фантастична істота; колір; звук тощо). Бажано уникати прямих вказівок героїв типу «цар», «змій»… Гравці повинні думати, порівнювати, аналізувати, адже саме в цьому полягає ефект гри. Також при формулюванні питань варто враховувати деталі, які «доступні» лише при уважному прочитанні.

Компетентності, які формуються у процесі гри: когнітивна (жанрові ознаки казки, впізнавання фольклорного героя); комунікативна (постановка запитань, аргументація відповідей, мовна активність); критичне мислення (аналіз логічних зв'язків між деталями); громадянська (повага до народної культури, цінностей); соціальна (взаємодія в групі, слухання й повага до думок інших). Можливі формати гри: індивідуальний (1 гравець – персонаж, інші – ставлять запитання); парний (1 маска на пару, інші – запитують по черзі); командний (команди обирають персонажа одна для одної); загальний (вчитель / викладач презентує героя під маскою за серією запитань для всієї аудиторії).

У тому випадку, коли питання створюють учні / студенти самостійно, то в процесі підготовки до гри вони закріплюють знання про фольклорних персонажів, жанри, мотиви, розвивають критичне та асоціативне мислення, активізують читацькі навички, переказ, уяву, формують комунікативні навички, уміння ставити логічні запитання.

Героям казок «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка» та «Телесик» притаманні як специфічні риси, так вони мають чимало і спільного. Але деякі подібності характерні для всіх трьох казок: є представниками простого народу, перемагають зло… А деякі казки поєднуються попарно. Так, наприклад, народження і Котигорошка, і Телесика пов'язане з рослинами; Кирило і Котигорошко наділені міцною фізичною силою, виходять на двобій із змієм тощо. Саме такий підбір героїв для гри, на нашу думку, сприяє не тільки вдумливому прочитанню, але й навчає виділяти головне, істотне із загальної характеристики популярних фольклорних персонажів.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Кирило Кожум'яка**» для учнів ЗЗСО: 1. Діє не за винагороду, а заради справедливості; 2. Головний ворог – класичний символ зла; 3. Образ уособлює собою символ народної сили, честі та справедливості; 4. Його недооцінювали до того часу, як став відомим; 5. Його ім'я підкреслює простоту; 6. Лише малі діти змогли розчулити його серце; 7. Його сила – легендарна; 8. Не царевич і не боярин; 9. Має професію; 10. Професія пов'язана з ручною працею; 11. Мешкає у Києві над Дніпром; 12. Тепер це місце називається його ім'ям.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Кирило Кожум'яка**» для студентів ЗВО: 1. Звичайна людина стає героєм; 2. Власник надлюдської сили; 3. Проханий до допомоги; 4. Перемагає зло не за власною ініціативою; 5. Діє заради справедливості; 6. Простолюдин; 7. Зважає на молодість, а не старість; 8. Власник довгої бороди; 9. Ім'я у перекладі з давньогрецької означає «господар», «володар»; 10. Має професійне прізвисько; 11. Професія пов'язана з великим фізичним навантаженням; 12. Виходить на двобій із душогубом.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки **«Котигорошко»** для учнів ЗЗСО: 1. Наймолодша дитина у родині; 2. Молодший за інших, але хоробріший і мудріший; 3. Народжується у незвичайний спосіб;

4. Має шестеро братів та сестру; 5. Вирушає на порятунок родичів; 6. Не мститься, а визволяє; 7. Зраджують власні брати; 8. Зраджують побратими; 9. З народження має надзвичайну силу; 10. Власник традиційної зброї українського богатиря; 11. Ім'я персонажа пов'язане з їжею; 12. Народжений з горошини.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Котигорошко**» для студентів ЗЗСО: 1. Герой символізує боротьбу народу проти зла; 2. Пройшов шлях зростання не лише фізичного, а й морального; 3. Батьки не планували його народження; 4. Притаманна вірність родині; 5. Здатний на самопожертву заради родини; 6. Знайоме почуття зради родини; 7. Зраду долає з гідністю; 8. Ім'я стало загальним символом сили, перемоги й незламності в українському фольклорі; 9. Звичайний обід стає приводом до втрати сестри; 10. Ім'я говорить про спосіб народження; 11. Головний супротивник кидає виклик усьому світу; 12. «Одна голова добре, а дві краще» – це про супротивника.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Телесик**» для учнів ЗЗСО: 1. Не панікує в критичній ситуації; 2. Перемагає зло без фізичної сили; 3. Рятується розумом і витримкою; 4. Має батьків похилого віку; 5. Дуже любить своїх батьків і виконує їхні прохання; 6. Народження пов'язане з рослиною; 7. Рятує від небезпеки явір; 8. Власник золотого транспортного засобу 9. У критичній ситуації за допомогою звертається до птахів; 10. Ці птахи у народній творчості є уособлення материнської ласки; 11. Здійснив переліт на птахові; 12. Довірився не впевнившись, що то була рідна людина.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Телесик**» для студентів ЗВО: 1. Герой – це яскравий приклад синтезу реального та фантастичного; 2. Не з цього світу, бо народився на прохання; 3. Народження − дар, випрошений у долі; 4. Єдина дитина літніх батьків; 5. Поневоленням стала не сила, а хитрощі; 6. Те, що виглядало знайомим, виявилось підробкою; 7. Вуха повірили, а серце не застерегло; 8. Потрапляє до чужого простору через порушення голосової інструкції; 9. Виконує низку кмітливих дій, щоби врятувати себе від знищення; 10. Поверхня водойми виявилася безпечнішою, ніж берег; 11. Повертається у батьківську домівку після випробувань; 12. Рятується перельотом.

Наступна пара казок «Коза-Дереза» та «Рукавичка» характеризується олюдненням тварин (головними персонажами виступають тварини, які мають риси людей); короткою структурою, чітким початком, кульмінацією і моральним фіналом; наявністю гумору, перебільшенням, гіперболізацією образів. Обидві казки побудовані навколо теми житла − простору, який стає центром конфлікту: у «Козі-Дерезі» − коза захоплює хатинку зайчика; у «Рукавичці» − звірі поселяються в загубленій речі − тимчасовим прихистком. Казки мають також повторювану структуру сюжетних подій: у кожній наступній сцені з'являється новий персонаж; зростаючий напружений темп − кульмінація приходить після послідовного повторення дій.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Коза-Дереза**» для учнів ЗЗСО: 1. Є символом того, що зовнішність буває оманливою; 2. Використовує силу замість справедливості; 3. Самовпевненість призводить до краху; 4. Змушує інших боятися та тікати; 5. Зустрічає того, хто ставить на місце; 6. Спочатку вона виганяє з дому, а потім її виганяють; 7. Зазіхає на чуже житло; 8. Залякує зайця, ведмедя, вовка, лисицю; 9. Її господар − власник червоних чобіт; 10. Єдиний кого боїться – це рак; 11. Має роги; 12. Персонаж – це ссавець, який утримується людьми в господарстві.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки **«Коза-Дереза»** для студентів ЗВО: 1. Приходить туди, де не кликали; 2. Прикриває слабкість нахабством; 3. Свій страх компенсує агресією; 4. Командує навіть тоді, коли не питають; 5. Втілює не силу, а ілюзію сили; 6. Удає покірність, але виявляється агресивною; 7. Не сильна, але змушує тремтіти навіть тих, хто сильніші; 8. Її слово грізніше, ніж лапа ведмедя; 9. Використовує погрозу замість справедливості; 10. Її влада тримається доти, поки не прийде хтось, хто не боїться шуму; 11. Не велика на зріст, але велика на крик; 12. Коли вона приходить, то її важко позбутися.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки **«Рукавичка»** для учнів ЗЗСО: 1. Має обмежені габаріти; 2. Слугує прихистком для тих, хто потребує притулку; 3. Приймає кожного, хто приходить; 4. Розмір, форма чи вигляд гостей не є обов'язковим; 5. Гості прибувають в порядку зростання їхнього розміру; 6. Загальна кількість гостей – сім; 7. Останній гість змінює весь попередній уклад; 8. Народилася випадково; 9. Не істота, але заповнена істотами; 10. Її загубили, але потім знайшли; 11. Тривалість її «життя» − зимові місяці; 12. Внутрішній світ руйнує собака.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки **«Рукавичка»** для студен-

тів ЗВО: 1. Алегорія простору, що об'єднує; 2. Має межі; 3. Не промовляє жодного слова; 4. Є прикладом терпіння; 5. Має обмежені ресурси; 6. Набуває символіки єдності; 7. Ілюструє українську традицію колективізму; 8. Герой не діє сам; 9. Використовується не за призначенням; 10. Пасивна, але довкола неї розгортається дія; 11. І за призначенням вже не можна використати; 12. Має сезонну прив'язку.

Героям казок «Ох» та «Кривенька качечка» притаманне подвійне єство, вони легко змінюють свою подобу, набувають образу птаха, казки навчають не судити за зовнішністю… Тому комбінуючи питання для гри для головних героїв цих казок можна подати до семи питань, які б були спільними для обох казок. А вже потім ідентифікувати кожну казку окремо: 1. З'являється несподівано; 2. Має подвійне єство; 3. Легко змінює подобу; 4. Зовнішність не відповідає внутрішньому світу; 5. Є здібності до чаклування; 6. Тварина й людина водночас; 7. Зустріч із героєм відбувається в лісі.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Ох**» для учнів ЗЗСО: 1. Здатен контролювати час; 2. Зовнішність оманлива; 3. Уособлює кару за непослух; 4. Не завжди діє агресивно; 5. Легко змінює подобу; 6. Має здібності до чаклування; 7. У його володіннях діють інші правила; 8. Щоб перемогти героя фізична сила не потрібна; 9. Умовою звільнення від нього є випробування та обман; 10. Йому підкоряються інші істоти; 11. Володар величезного підземного царства; 12. Шлях до нього починається з пенька.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Ох**» для студентів ЗВО: 1. З'являється тоді, коли жадоба бере гору над обачністю; 2. Легко сплутати з беззахисним та безпомічним; 3. Не зовсім той, ким здається; 4. Його шукають ті, хто хоче більше, ніж має; 5. Може дати багато; 6. Забирає непомітно; 7. Важко перемогти силою; 8. Долають лише ті, хто має терпіння; 9. Завжди відкликається; 10. Навчає за допомогою магії; 11. Похилого віку; 12. Має бороду особливого кольору.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Кривенька качечка**» для учнів ЗЗСО: 1. З'являється несподівано; 2. Герой має подвійне єство; 3. Зовнішність не відповідає внутрішньому світу; 4. Виконує добрі справи для інших без очікування подяки; 5. Роботу виконує без допомоги магії; 6. Зустріч із героєм відбувається в лісі; 7. Сприймають не як гостя; 8. Стає частиною родини; 9. Після викриття зникає; 10. Причиною викриття стає підглядання; 11. Тварина й людина водночас; 12. Здійснює переліт із птахами.

Приклади запитань для гри «Хто під маскою» на основі казки «**Кривенька качечка**» для студентів ЗВО: 1. Правда – прихована; 2. Тіло – маска; 3. Прихід – випробування; 4. Образ добра, щоб перевірити людське серце; 5. Потрапляє до бездітної родини; 6. Дякує за допомогу діями; 7. Те, що інші роблять на очах, робить нишком; 8. Ініціатором краху стосунків стає баба; 9. Вигляд неідеальний;

10. Має фізичну ваду; 11. Зникає після викриття таємниці; 12. Її прощання – диво.

Після «зняття» масок доцільно продовжити обговорення казок. Питання формуємо з урахуванням вікових особливостей та читацьких навичок. Саме вони мають стати логічним завершенням до цілісного аналізу цього жанру фольклору. Запитання комбінуємо як до декількох казок одночасно: як сила голосу та маніпуляції можуть домінувати над реальною силою? (казки «Телесик», «Коза-Дереза»); яка мораль казок у сучасному контексті: як їх можна прочитати у площині педагогіки, психології, політики та суспільства? Так і до кожної казки окремо: які психологічні уроки несе образ Оха; розкрийте переповнення і крах системи у казці «Рукавичка»…

Висновки. Гра «Хто за маскою?» виступає ефективним дидактичним засобом, що поєднує активне відтворення знань (про персонажів, сюжети, символи); емоційне залучення до фольклорного тексту; інтелектуальну діяльність (постановка запитань, логічне мислення). Завдяки цьому гра не лише розважає, а й виконує важливу освітню функцію. Названа гра стимулює впізнавання та розпізнавання персонажів фольклорних казок за діями, словами, рисами, звичками, зростом, вагою, способом і часом народження; аналіз мотивів казки, особливостей жанру. Таким чином, учні / студенти не просто згадують образ, а відтворюють структуру казки через запитання, що відповідає принципам активного навчання. Окрім того, формат гри націлює студентів-філологів до активної мотиваційної професійної діяльності.

Гра «Хто за маскою?» є методом осмислення казки через гру; допомагає сформувати зв'язок між традицією і сучасністю, використовуючи фольклорні образи як інтелектуальні коди; підвищує мотивацію до читання фольклору; стимулює внутрішній діалог із текстом; формує емпатію до персонажів і розуміння їхніх вчинків; сприяє розвитку наскрізних умінь НУШ (уміння слухати,

аналізувати, аргументувати). Запропонована гра демонструє здобувачам фольклор не як застиглий у часі текст, а живу структуру, яку можна вивчати граючи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слезенко А. О., Касьянова Л. С. Рольова гра як один з активних методів навчання. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання.* 2013. № 47. С. 11−13.

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 41
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп’ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 37,67.
Підписано до друку: 10.09.2025. Замов. № 1025/770 Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.